

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1935: 2
SOCIALDEPARTEMENTET

BETÄNKANDE MED FÖRSLAG

RÖRANDE

LÅN OCH ÅRLIGA BIDRAG AV STATSMEDEL
FÖR FRÄMJANDE AV BOSTADSFÖRSÖR-
NING FÖR MINDRE BEMEDLADE
BARNRIKA FAMILJER

JÄMTE DÄRTILL HÖRANDE UTREDNINGAR

AVGIVET DEN 17 JANUARI 1935

AV

BOSTADSSOCIALA UTREDNINGEN

S T O C K H O L M

1 9 3 5

Statens offentliga utredningar 1935

Kronologisk förteckning

1. Betänkande med förslag angående åtgärder för spannmålsodlingens stödjande. Marcus. 134 s. Jo.
2. Betänkande med förslag rörande lån och årliga bidrag av statsmedel för främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer jämte därtill hörande utredningar. Beckman. 86*, 265 s. S.

Anm. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. E. = ecklesiastikdepartementet, Jo. = jordbruksdepartementet. Enligt kungörelsen den 3 febr. 1922 ang. statens offentliga utredningars yttre anordning (nr 98) utgivas utredningarna i omslag med enhetlig färg för varje departement.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1935: 2
SOCIALDEPARTEMENTET

BETÄNKANDE MED FÖRSLAG

RÖRANDE

LÅN OCH ÅRLIGA BIDRAG AV STATSMEDEL
FÖR FRÄMJANDE AV BOSTADSFÖRSÖR-
NING FÖR MINDRE BEMEDLADE
BARNRIKA FAMILJER

JÄMTE DÄRTILL HÖRANDE UTREDNINGAR

AVGIVET DEN 17 JANUARI 1935

AV

BOSTADSSOCIALA UTREDNINGEN

STOCKHOLM 1935

K. L. BECKMANS BOKTRYCKERI

[2306 34]

BESLUTNINGAR

1888

LÄN OCH ÅRLIGA RÄKNING AV STATSBUDGET
FÖR FRÄMMANDE AV FÖRSTÄDORNS ÖR-
NING FÖR ÅRLIGT BEHÅLLNING
BARNHUS

ÄR DEN 18 DECEMBER 1888

INOM SÖDERMANNALÄN

AT

POSTEN SÖDERMANNALÄN

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

	Sid.
<i>Skrivelse till Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Socialdepartementet . . . . .</i>	5*
 Avd. I. Bostadssociala utredningens uppdrag och dess förutsättningar.	
Kap. 1. Utredningsuppdraget	7*
Kap. 2. Promemoria den 19 februari 1934 angående vissa omedelbara åtgärder för förbättring av slumbostadsbeståndet och över promemorian avgivna yttranden	10*
Kap. 3. Statliga åtgärder i bostadsfrågan under senare tider . . .	17*
Kap. 4. Den statliga förvaltningen och utredningsverksamheten på bostadsområdet	24*
Kap. 5. Opinionen i bostadsfrågan	29*
 Avd. II. Bostadsförhållandena och deras betydelse ur socialpolitisk, hygienisk och befolkningspolitisk synpunkt.	
Kap. 6. Bostadsbeståndets beskaffenhet och boendeförhållandena .	40*
Kap. 7. Bostadens betydelse ur hygieniska och befolkningspolitiska synpunkter	47*
 Avd. III. De barnrika familjernas bostadsproblem ur fastighets- och byggnadsmarknadssynpunkt.	
Kap. 8. Kvarterssanering och inköp av äldre fastigheter	53*
Kap. 9. Lägenhetstyper och lägenhetsutrustning vid nybyggnad för mindre bemedlade flerbarnsfamiljer	58*
 Avd. IV. Förslag till åtgärder för främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer.	
Kap. 10. Förslagets allmänna principer	65*
Kap. 11. Utkast till förordning angående bostadsanskaffningslån och familjebidrag jämte specialmotivering	76*
 Bilagor.	
Bil. 1. Åtgärder till förbättring av de mindre bemedlades bostadsförhållanden i vissa städer	1
Bil. 2. Bostadssociala förhållanden inom vissa städer och stadsliknande samhällen	33

	Sid.
Bil. 3. Statistiska uppgifter angående de bostadssociala förhållandena i Stockholm	108
Bil. 4. De demografiska betingelserna för bostadsmarknadens och bostadsstandardens utveckling	133
Bil. 5. Bostadspolitiska metoder och erfarenheter i främmande länder	145
Bil. 6. Om bostadens inflytande på de boendes hälsa	176
Bil. 7. Tekniska synpunkter på bostadsproblemet	197
Bil. 8. Bostadsförsörjningen ur produktions- och sysselsättningssynpunkt	256

Till

Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Socialdepartementet.

Genom beslut den 6 oktober 1933 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för socialdepartementet att tillkalla högst fem sakkunniga för att inom departementet biträda med utredning rörande omfattningen och beskaffenheten av städers och stadsliknande samhällens slumbostadsbestånd ävensom rörande åtgärder, ägnade att undanröja missförhållanden i sådant hänseende. Med stöd härav tillkallades samma dag såsom sakkunniga byråchefen Bertil Nyström, ordförande, byggmästare Olle Engkvist, professor Gunnar Myrdal, verkställande direktören hos Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsförening i Stockholm arkitekten Sven Wallander samt förste stadsingenjören i Göteborg arkitekten Uno Åhrén. Till sekreterare åt de sakkunniga, vilka antogo namnet bostadssociala utredningen, utsågs docenten Alf Johansson.

På därom av de sakkunniga gjord framställning bemyndigade Kungl. Maj:t den 20 april 1934 chefen för socialdepartementet att såsom experter tillkalla två personer med speciell erfarenhet på det bostadshygieniska området. I anledning härav tillkallades överläkaren vid Stockholms epidemisjukhus docenten Rolf Bergman och förste stadsläkaren i Malmö docenten J. Axel Höjer att biträda vid fullgörandet av det till bostadssociala utredningen lämnade uppdraget.

Vid utarbetandet av det författningsförslag, som fogas till detta betänkande, har medverkan lämnats av revisionssekreterare Ove Hesselgren.

I syfte att taga närmare kännedom om rådande förhållanden på det bostadssociala området ha, efter medgivande av chefen för socialdepartementet, de sakkunniga tillika med nyssnämnda experter i maj och juni 1934 företagit resor till vissa svenska städer, varjämte de sakkunnigas ordförande beviljats reseunderstöd för att i England och Holland under två veckor i april 1934 studera åtgärder för sanering av slumbostadsbeståndet m. m.

Med vederbörligt medgivande ha de sakkunniga låtit anordna vissa bostadsstatistiska undersökningar. Den mest omfattande av dessa har inneburit en bearbetning och komplettering ur bostadssociala synpunkter av de enligt kungl. kungörelsen den 16 september 1933 (sv. förf.-saml. nr 554) insamlade uppgifterna för hyresräkning å vissa orter. Genom kungl. brev den 6 juli 1934 bemyndigades bostadssociala utredningen att, i samarbete med socialstyrelsen, för en totalkostnad av högst 46 000 kr. verkställa ifrågasvarande bostadsundersökning i huvudsaklig överensstämmelse med förut uppgjord plan.

För att tagas i övervägande vid fullgörande av det bostadssociala utredningen lämnade uppdraget har chefen för socialdepartementet den 23 april

1934 överlämnat en framställning från ingenjören Hjalmar Cederström, avseende tillkallande av en särskild sakkunnig för vissa undersökningar rörande ändamålsenligare bedrivande av byggnadsverksamhet.

Genom remiss den 19 juni 1934 anmodade Kungl. Maj:t bostadssociala utredningen att före den 1 oktober 1934 avgiva yttrande över »Betänkande med förslag rörande ändringar i vissa delar av hälsovårdsstadgan, anordnande av bostadsinspektion på landsbygden m. m., avgivet den 15 december 1933 av bostadsutredningen för landsbygden» (statens offentliga utredningar 1933: 37). Såsom svar på remissen överlämnade bostadssociala utredningen den 23 september 1934 ett på utredningens uppdrag av de förenämnda bostadshygieniska experterna utarbetat utlåtande, vilket utredningen förklarade sig i huvudsak biträda.

I enlighet med givna direktiv ha de sakkunniga i fråga om vissa sidor av sitt uppdrag samverkat med de sakkunniga, vilka enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande av chefen för socialdepartementet tillkallats den 28 september 1934 för att biträda med utredning angående förhållandena inom byggnadsindustrien.

Enligt givna riktlinjer skulle den åt de sakkunniga uppdragna utredningen ske i tvenne etapper, den första avseende jämförelsevis omedelbara åtgärder och den andra avseende en planmässig bostadspolitik på längre sikt.

I enlighet härmed avlämnade de sakkunniga den 19 februari 1934 »P. M. angående vissa omedelbara åtgärder för förbättring av slumbostadsbeståndet i städer och stadsliknande samhällen m. m.».

Bostadssociala utredningen får härmed vördsamt överlämna betänkande med förslag rörande lån och årliga bidrag av statsmedel för främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer jämte därtill hörande bostadsstatistiska, byggnadstekniska och bostadshygieniska utredningar.

Det är de sakkunnigas avsikt att under den närmaste tiden avgiva ett betänkande med förslag rörande ändringar i vissa delar av hälsovårdsstadgan samt anordnande av förbättrad bostadsinspektion i städer och stadsliknande samhällen m. m. ävensom längre fram en utredning om bostadssaneringen i dess sammanhang med sociala och ekonomiska samt stadsplane- och byggnadstekniska frågor.

Stockholm den 17 januari 1935.

BERTIL NYSTRÖM.

OLLE ENGKVIST

GUNNAR MYRDAL

SVEN WALLANDER

UNO ÅHRÉN

Alf Johansson

AVD. I.

Bostadssociala utredningens uppdrag och dess förutsättningar.

Kap. 1. Utredningsuppdraget.

Allmänna direktiv för de sakkunnigas arbete lämnades i samband med ärendets föredragning i statsrådet den 6 oktober 1933. Därvid anförde chefen för socialdepartementet efter gemensam beredning med chefen för finansdepartementet bl. a. följande:

»På skilda håll verkställda undersökningar hava givit vid handen, att en icke ringa del av de i städer och stadsliknande samhällen befintliga bostäderna är av så underhållig beskaffenhet, att deras begagnande, särskilt såsom bostäder för familjer med minderåriga barn, icke kan ur allmänt hygieniska synpunkter försvaras. Med fog torde man sålunda flerstädes kunna tala om verkliga slumbostäder. Det har vidare gjorts sannolikt, att trångboddheten på många håll även i lägenheter, som i och för sig ej äro undermåliga, är så stor, att allvarlig fara förefinnes för den psykiska och fysiska hälsan hos dem, som där leva.

Dessa missförhållanden förtjäna allvarlig uppmärksamhet från det allmännas sida. Det synes därför önskvärt, att en utredning kommer till stånd rörande de åtgärder, som erfordras för deras undanröjande.

De undersökningar, som hittills företagits, tyda på att många i hög grad underhålliga bostäder bebos av personer, som icke äro nödgade därtill på grund av fattigdom. Utredningen bör giva klarhet om i vad mån det är möjligt att genom en mera effektiv bostadsinspektion föranleda sådana personer att söka sig till andra lägenheter.

Ett stort antal familjer, som här komma i fråga, befinna sig emellertid i sådant ekonomiskt läge, att de icke kunna betala kostnaderna för lämpligare bostäder. Att åstadkomma en förändring till det bättre torde därför icke vara möjligt, med mindre ett saneringsarbete beträffande slumbostadsbeståndet subventioneras. Utredningen bör i sådant syfte bl. a. avse möjligheten att ersätta utdömda lägenheter genom igångsättandet av nybyggnadsverksamhet. Härvid bör icke blott en undersökning av ifrågavarande byggnadsverksamhets organisation — genom rent kommunala organ, genom halv-kommunala bolag eller föreningar, genom de kooperativa bostadsföretagen eller enskilda företagare — och det lämpligaste sättet för dess finansiering, den lämpligaste bostadstypen o. s. v. verkställas. Jämväl bör utredas frågan om en subventionerad bostadsproduktions verkningar å den allmänna hyres-

och bostadsmarknaden samt de åtgärder, vilka kunna vidtagas i syfte att förebygga en ogynnsam inverkan på denna marknad.

I den mån det under utredningens gång visar sig behövt bör uppmärksamhet ägnas åt bostadslagstiftningen och bostadsövervakningen. Den sistnämnda har hittills icke kunnat göras i önskvärd grad effektiv, detta, i vad nu är i fråga, framför allt beroende på bristande möjligheter att hänvisa familjer, vilka på grund av ekonomiskt betryck bebo underhålliga bostäder, till sådana, som tillgodose rimliga hygieniska krav.

Det allmänna har under senare år anslagit betydande belopp till bekämpande av arbetslösheten. Tyvärr måste det förutsättas, att stora insatser från samhällets sida måste krävas även under nästa budgetår. Det är av största vikt, att de allmänna medel, som anslås, komma till en så samhällsnyttig användning som möjligt. Härvid bör en systematiskt genomförd förbättring av det bostadsbestånd, som icke motsvarar samhällshygienens krav, träda i förgrunden bland samhällsnyttiga arbetsföretag. Då det sålunda är önskvärt, att åtgärder vidtagas redan under nästa budgetår, torde den av mig förordade utredningen lämpligen böra ske i två etapper, den första avseende jämförelsevis omedelbara åtgärder, som taga sikte på den värsta bostadsnödens avhjälpan, och den andra avseende en planmässig bostadspolitik på längre sikt.»

I sitt yttrande till statsrådsprotokollet vid de sakkunnigas tillkallande hade chefen för socialdepartementet sålunda framhållit, att till de sakkunnigas uppdrag skulle höra ej blott att uppgöra förslag till uppläggandet av en planmässig bostadspolitik på längre sikt utan även att utarbeta förslag till vissa omedelbara åtgärder, vilka lämpligen redan under nästa budgetår kunde vidtagas till förbättring av det bostadsbestånd, som icke motsvarade samhällshygienens krav, och vilka på samma gång kunde innebära tillskapandet av samhällsnyttiga arbetsföretag lämpliga att infoga som ett led i statsmakternas arbetslöshetspolitik under rådande depression. Vid anmälan den 3 januari 1934 av under socialdepartementets handläggning hörande ärenden angående utgifter för kapitalökning under budgetåret 1934/35 uttalade chefen för socialdepartementet sin förhoppning, att de sakkunniga inom en jämförelsevis kort tid skulle kunna framlägga preliminära förslag i utredningens syfte. Enär avsikten vore att förelägga 1934 års riksdag sådana förslag, därest de efter prövning syntes komma att tjäna sitt syfte, hemställde departementschefen, att Kungl. Maj:t måtte föreslå riksdagen att i avbidan på proposition i ämnet, för budgetåret 1934/35 beräkna ett reservationsanslag av 3 milj. kr. för förbättring av städers och stadsliknande samhällens slumbostadsbestånd. Denna hemställan bifölls av Kungl. Ma:jt.¹

I enlighet härmed inriktade de sakkunniga sitt arbete på att snarast möjligt kunna framlägga förslag till omedelbara åtgärder för förbättring av slumbostadsbeståndet i städer och stadsliknande samhällen. Detta visade sig vara förenat med betydande svårigheter, vilka betingades dels av uppgiftens

¹ Bil. till 1934 års statsverksproposition, Utgifter för kapitalökning, bil. 3, punkt 6.

natur i och för sig, dels av dess samband med de sakkunnigas övriga uppdrag. Det är en allmän erfarenhet, att det alltid är förknippat med vanskligheter att ur det komplex av inbördes sammanhängande sociala, ekonomiska, tekniska och legislativa spørsmål, som sammantagna bilda bostadsfrågan, utbryta en viss detalj för utredning och praktisk handläggning. Vad beträffar de sakkunnigas uppdrag, avsåg detta närmast utredning rörande omfattningen och beskaffenheten av städers och stadsliknande samhällens slumbostadsbestånd ävensom rörande åtgärder ägnade att undanröja missförhållanden i sådant hänseende, sålunda frågor, vilka måste påkalla ingående och tidsödande undersökningar och överläggningar. Detta framgår jämväl av departementschefens förut återgivna uttalande till statsrådsprotokollet, enligt vilket vid utredningen ej blott borde beaktas slumbostäder i betydelsen av bostäder av så underhållig beskaffenhet, att deras begagnande, särskilt såsom bostäder för familjer med minderåriga barn, icke kunde ur hygieniska synpunkter försvaras, utan även uppmärksammas, att i lägenheter, som i och för sig ej vore undermåliga, trångboddheten kunde vara så stor, att allvarlig fara förefunnos för den psykiska och fysiska hälsan hos dem, som där levde.

Då föreliggande bostadsstatistiska uppgifter, som kunde vara ägnade att tjäna såsom underlag för utredningens arbete, befunnos vara skäligen ofullständiga — officiell bostadsstatistik av mera ingående natur föreligger för tiden efter år 1920 blott för Stockholm och Göteborg — utverkade de sakkunniga, i syfte att införskaffa vissa kompletterande data, omedelbart efter sitt tillkallande departementschefens tillstånd att anordna en enquête, gällande landets samtliga städer, köpingar och municipalsamhällen samt avseende att till medlet av november 1933 erhålla vissa uppgifter rörande bostadsbeståndets art och beskaffenhet ävensom förefintliga möjligheter och önskvärda åtgärder till förbättring av bostäderna för de mindre och minst bemeddade. Angående resultaten av denna undersökning komma uppgifter att meddelas i det följande i olika sammanhang; det må redan nu framhållas, att man på grundval av en dylik summarisk, snävt tidsbegränsad enquête icke kunde förvänta att erhålla någon mera fullständig och likformig inventering av de bostadssociala förhållandena i Sveriges närmare 400 städer och stadsliknande samhällen. Avsikten med hänvändelsen var icke heller att påkalla eller föranleda särskilda utredningar på området, utan närmast att få del av redan föreliggande uppgifter och tillgänglig erfarenhet. Härigenom hade svaren kommit att präglas ej blott av de faktiska olikheter, som rådde mellan bostadsvillkoren å olika orter, utan även av de skiljaktiga uppfattningar i bostadsfrågan, som kunde föreligga hos olika myndigheter och tjänstemän. Emellertid erhöles ej på denna väg några mera auktoritativa redogörelser för den kommunala bostadspolitiken å olika orter och rörande föreliggande möjligheter att till redan vidtagna eller planerade åtgärder anknyta nya sådana av här ifrågavarande art.

Vid ett antal sammanträden i slutet av år 1933 och början av år 1934 diskuterade de sakkunniga ingående möjligheterna att förbättra slumbostads-

beståndet och särskilt utsikterna att på detta område vidtaga vissa omedelbara åtgärder. På grund av det begränsade kunskapsmaterial, som då ännu stod till buds, kunde denna diskussion blott bliva av mera allmänt orienterande natur, men den fördes i huvudsak under synpunkten av det samband, som enligt de sakkunnigas uppfattning borde råda mellan de båda uppgifter de fått sig anförtrodda. Även de mera omedelbara åtgärderna borde enligt de sakkunnigas mening lämpligen övervägas under hänsynstagande till den framtida bostadspolitiken, vilket innebure, att åtgärder av förstnämnda slag borde givas den formen, att de främjade och i alla händelser icke hindrade mera långt syftande reformer i framtiden. Svårigheterna härflöto dels därav, att det ej lät sig göra att på den korta tid, som stod till buds, och innan erforderliga förberedande undersökningar blivit slutförda, med tillräcklig klarhet utforma ett dylikt långtidsprogram, dels av vanskligheten att vid sådant förhållande utforma riktlinjer för mera omedelbara åtgärder.

Kap. 2. Promemoria den 19 februari 1934 angående vissa omedelbara åtgärder för förbättring av slumbostadsbeståndet och över promemorian avgivna yttranden.

Det är mot ovan angivna bakgrund man bör bedöma den P. M. angående vissa omedelbara åtgärder för förbättring av slumbostadsbeståndet i städer och stadsliknande samhällen m. m., som den 19 februari 1934 av de sakkunniga överlämnades till statsrådet och chefen för socialdepartementet.

I denna promemoria lämnades inledningsvis dels en redogörelse för huvudresultaten av den enquête, vilken, såsom ovan nämnts, i slutet av år 1933 anordnades i syfte att giva visst underlag för utredningsarbetet, dels ett preliminärt program för utredningens fortsatta arbete, närmast avseende utvidgad bostadsstatistik, skärpt bostadslagstiftning och bostadsövervakning, ändrad expropriationslagstiftning och rationaliserad byggnadsverksamhet. På grundvalen av nyssnämnda enquête ansågo de sakkunniga sig kunna konstatera, att, även om förslag till åtgärder mot den förefintliga trångboddheten måste noggrannare utredas och planeras, innan de vore mogna att framläggas, det mångenstädes föreläge ett akut behov av åtgärder i syfte att avhjälpa icke försvarliga förhållanden i fråga om bostädernas kvalitet. Visserligen funnes skäl antaga, att många i hög grad underhålliga bostäder beboddes av personer, som icke voro nödgade därtill på grund av fattigdom, men det vore lika uppenbart, att ett stort antal familjer, som här kunde komma i fråga, befunno sig i ett sådant ekonomiskt läge, att de icke kunde betala kostnaderna för lämpligare bostäder. Enligt de sakkunnigas uppfattning föreläge därför behov av ekonomiskt stöd från det allmännas sida för befrämjande av åtgärder, som syftade till åstadkommande av nya och rymliga bostäder för den latent icke köpkraftiga efterfrågans tillfredsställande och på samma gång avsågo en upprepning inom det undermåliga bostadsbeståndet. Härför skulle, såsom även förutsatts i de meddelade direktiven,

erfordras bostadsbyggnadsverksamhet subventionerad med offentliga medel. I syfte att förhindra en ogynnsam inverkan på den enskilda hyresmarknaden och även av andra skäl hade de sakkunniga därvid funnit skäl att förbinda den sålunda planerade nybyggnadsverksamheten med bortrivning eller utdömning av äldre undermåliga lägenheter och därigenom sökt ge de föreslagna åtgärderna karaktär av sanering i egentlig mening. Dylik sanering kunde vara av två slag, nämligen dels sådan som innebure stadsplanemässig sanering inom vissa stadspartier genom rivning av hela kvarter eller delar därav, kvarterssanering, dels sådan som avsåge utdömning för bostadsändamål eller förbättring av enskilda lägenheter, lägenhetssanering.

Inom den för de omedelbara åtgärderna givna ramen ansågs emellertid kvarterssanering kunna inrymmas blott i ringa mån, dels med hänsyn till begränsningen i det anslag, som ställts i utsikt för ifrågavarande ändamål, dels enär ett dylikt mera djupgående ingripande torde förutsätta en lösning av de delvis mycket invecklade frågor, vartill de sakkunniga hänvisat i sitt preliminära program för fortsatt utredningsarbete. Den omständigheten att beståndet av undermåliga bostäder i städer och stadslänkande samhällen i huvudsak torde vara sammansatt av spridda enstaka bostäder, talade också för att huvudvikten lades på lägenhetssanering. I sådant syfte hade de sakkunniga tänkt sig, att från statens sida skulle utlämnas billiga lån, avsedda att möjliggöra åvägabringandet av bostäder i ersättning för genom utdömning undanskaffade lägenheter till hyror, som sistnämnda bostäders invånare kunde betala. Dylika ersättningsbostäder kunde skapas såväl genom nybyggnad som genom delning eller ombyggnad av äldre lägenheter, varvid proportionen mellan antalet på sådant sätt genom statliga bidrag iordningställda lägenheter och antalet genom rivning eller utdömning från bostadsmarknaden undandragna sådana borde bestämmas med hänsyn till bostadsmarknadens läge på orten men under iakttagande av regeln, att de senare borde vara minst lika många som de förra. Härvidlag hade de sakkunniga utgått från den uppfattningen, att i första hand barnrika obemedlade familjer skulle tillgodonjuta de genom statsbidrag åstadkomna billiga bostäderna, samt att av detta och andra bostadspolitiska skäl nybyggnadsverksamheten icke skulle inriktas enbart på de allra minsta lägenhetstyperna. Ehuru man i princip tänkt sig en direkt överflyttning från de utdömda lägenheterna till de nya ersättningsbostäderna, hade de sakkunniga ej förbiset, att det i praktiken ofta kunde vara lämpligt att giva omflyttningsförfarandet den formen, att i stället för sådana mera bemedlade familjer, ensamma åldringar o. d., som understundom bebodde de bofälliga lägenheterna, finge i de nyanskaffade billiga bostäderna inflytta för dem lämpligare hyresgäster, företrädesvis familjer med barn.

Vad beträffade de företag, som skulle handhava de åsyftade uppgifterna, ansågo de sakkunniga det lämpligt att göra åtskillnad mellan å ena sidan sådana företag, som skulle utföra i sammanhang med sanering stående ombyggnads- och nybyggnadsarbeten, å andra sidan sådana, som sedermera skulle förvalta de nya fastigheterna. Såsom skäl härför angavs, att medan

för genomförandet av byggnadsuppgifterna fältet borde lämnas öppet för alla initiativ, som kunde komma att anmäla sig, borde man, i syfte att under alla förhållanden säkerställa fastigheternas syftemålsenliga handhavande och tillika öva uppfostrande inflytande på hyresklientelet, överlåta förvaltningsuppgifterna åt fristående bostadsförvaltningsföretag utan enskilt vinstsyfte, organiserade såsom stiftelser av viss typ med styrelser representerande de statliga och kommunala intressena samt med utrymme för det enskilda initiativet. Kommunerna ansågos sålunda icke direkt böra omhändervärd ifrågavarande uppgifter, men indirekt tillmättes dem ett betydande inflytande genom förvaltningsföretagen. Vidare borde kommunerna utöva sådan förmedlande verksamhet, som erfordrades för tillskapande av dylika företag, ävensom utöver de statliga lånen och som en förutsättning för dessas beviljande lämna understöd i form av fria tomter och fyllnadslån (mellan 85 och 95 % av fastighetsvärdet) i syfte att ekonomiskt säkerställa den avsedda verksamheten. Den statliga subventionen föreslogs skola utgå i form av ett 40-årigt amorteringslån, liggande mellan 40 och 85 % av fastighetsvärdet och förräntat efter 3 %, i särskilda fall efter än lägre räntesats. För handhavande å statens vägnar av ifrågavarande låneverksamhet tänkte man sig såsom organ statens byggnadslånebyrå, vilken hade att ombesörja den låneverksamhet, som skulle utövas enligt kungl. kungörelsen den 16 september 1933 (nr 558) till främjande av bostadsbyggande i städer och stadsliknande samhällen.

De sålunda framlagda förslagen, rörande vilka de sakkunniga voro angelägna att betona, att de icke finge anses föregripa deras fortsatta arbete, åtföljdes av vissa kalkyler rörande det ekonomiska resultatet av de föreslagna åtgärderna. Därav framgick, att under förutsättning av stats- och kommunallån à 3 % inom 40—95 % av fastighetsvärdet samt upplåtande av gratistomt av staden, årskostnaden (inklusive värme) för en lägenhet om 1 rum och kök eller 2 rum och litet kök (36—38 kvm) kunde beräknas till 590 kr. i Stockholm och 475 kr. i en mindre mellansvensk stad. Utlämnades statslånet mot en ränta av endast 2 %, nedginge nämnda årskostnad till 555 resp. 455 kr.

Rörande de finansiella konsekvenserna för stat och kommuner anfördes, att därest hela det belopp, som i 1934 års statsverksproposition upptagits för förbättring av städers och stadsliknande samhällens slumbostadsbestånd, 3 milj. kr., skulle utlånas till en ränta av 3 % på föreslagna villkor, och staten under dåvarande förhållanden på kreditmarknaden kunde låna till en självkostnadsränta av 4 %, komme den årliga kostnaden för staten att uppgå till 30 000 kr., vilken kostnad genom amortering skulle i fortsättningen successivt nedgå. För samtliga kommuner, som bidroge till ifrågavarande saneringsverksamhet, komme, under förutsättning att nämnda kommuner skulle kunna upplåna medel på enahanda villkor som staten, den årliga kostnaden för ränteförbilligandet att tillsammans understiga 7 000 kr., vilken kostnad ävenledes skulle successivt sjunka. Det efter 4 % kapitaliserade värdet av ifrågavarande årskostnader kunde beräknas utgöra för staten ej

fullt 600 000 kr., för samtliga kommuner ungefär 100 000 kr., vilket sålunda — tillika med den av kommunerna utan ersättning till förfogande ställda tomtmarken — skulle utgöra det verkliga värdet av den föreslagna offentliga subventionen.

Omedelbart efter dess ingivande till socialdepartementet utsändes ifrågasvarande promemoria på skyndsam remiss till ett antal myndigheter och organisationer. De med anledning härav avgivna yttrandena uttalade i flertalet fall sympati för förslaget syfte men kritiserade växlande detaljer i den praktiska utformningen, såsom närmare framgår av efterföljande redogörelse för huvudinnehållet i vissa remissyttrandena.

Socialstyrelsen ansåg syftemålet med de föreslagna åtgärderna beaktansvärt, men kunde ej tillstyrka detta förslag till planhushållning på bostadsmarknaden, vilket vore ägnat att väcka betänkligheter av både principiell och praktisk art. Saneringssyftet kunde verksamt befrämjas genom åtgärder av principiellt mindre betänkelig innebörd, nämligen statsbidrag för bostadsbyggande åt barnrika familjer, ev. på villkor av vissa vid underhandlingar med resp. orter närmare preciserade krav på skärpt bostadsövervakning och garanti för utdömning och utrymning av ett antal undermåliga lägenheter.

Statens byggnadslånebyrå. Ett behjärtansvärt önskemål vore att undanskaffa hälsovådliga bostäder, och även tidpunkten att söka komma till rätta med detta missförhållande vore lämplig. Det kunde dock ifrågasättas, om förslaget anvisade framkomliga och lämpliga vägar. Kvarterssaneringen kunde komma att på ej önskvärt sätt påverka prisbildningen och markvärdena. Vad lägenhetssaneringen anginge, vore sammankoppling mellan nyproduktion, utdömning och hänvisningsförfarande olämplig. I stället borde lämnas för uppförande av bostäder åt barnrika familjer lån mot 2 % ränta till kommuner och halvkommunala företag, med förtursrätt i den mån kommunalmyndigheterna samtidigt företedde planer på effektivt saneringsarbete.

Byggnadsstyrelsen framförde inga principiella anmärkningar, men erinrade, att vid 40-åriga amorteringslån borde byggnaderna uppföras av tegel.

Statens fattigvårds- och barnvårdsinspektion ansåg förslaget vara väl övervägt och praktiskt upplagt, men ställde sig tveksam om de föreslagna lånevillkoren vore så förmånliga, att de kunde framlocka erforderligt initiativ.

Statskontoret förklarade syftet vara värt allt beaktande, men hyste tvivelsmål, om det kunde ske på de angivna vägarna. Omflyttningsplanen förefölle verklighetsfrämmande, och räntesubventionen vore ej tillräcklig vid nuvarande ränteläge. Kommunernas medverkan syntes bära mera tas i anspråk och staten blott stödja ekonomiskt. En mera djupgående utredning borde ske av detta svårlösta frågekomplex; föreliggande förslag avstyrktes.

Riksgäldsfullmäktige yttrade sig blott om anskaffning av de 3 milj. kr. som skulle erfordras för ändamålet. Den föreslagna räntefoten av 3 % kunde godkännas i detta fall, men finge ej bli prejudicerande vid utlåning av statsmedel för andra ändamål. En av fullmäktige hade reserverat sig för 4 %, som föreslagits för egna hemslånefonden.

Svenska stadsförbundet. Utredningen om det undermåliga bostadsbeståndet vore ofullständig och borde kompletteras bl. a. genom bearbetning av primärmaterialet till 1933 års bostadsräkning. Den föreslagna statliga subventionen måste anses otillräcklig för åstadkommande av ersättningsbostäder till hyrespris överkomliga för i förslaget avsedda hyresgäster. För de största städerna, som utan svårighet kunde upplåna medel till 3.75 %, innebure detta en räntesänkning av $\frac{3}{4}$ % på 45 % av byggnadskostnaderna, vilket beräknades medföra en minskning på exempelvis en erforderlig hyressumma av 20 000 kr. med blott 759 kr. Omflyttning av familjer vore svår att genomföra på grund av växlingarna i antalet familjemedlemmar och i deras ekonomiska resurser. Verksamhetens föreslagna organisation förefölle tungrodd, och naturligare vore, att ersättningsbostäderna förvaltades av kommunala organ. Stiftelserna kunde ej anses som friare ställda mot hyresgästklientelet, då i dessas valda styrelser kommunalförvaltningens majoritetsställning komme att återspeglas. Ett realiserande av föreliggande förslag kunde knappast väntas verksamt bidra till det avsedda ändamålet. Såsom positiva förslag från förbundets sida ifrågasattes att avsätta skillnaden mellan hyresbeloppen i den fria marknaden och i de subventionerade husen till en fond, varur hyreshjälp kunde beredas mindre bemedlade familjer, ävensom omändring av gaturegleringsfastigheter till ersättningsbostäder av billigare typ.

Svenska fattigvårds- och barnvårdsförbundet ansåg, att föreliggande material för bedömning av bostadsbeståndets art vore ofullständigt och borde kompletteras genom besök på ort och ställe av byggnadstekniskt sakkunniga samt genom bearbetning av materialet från 1933 års hyresräkning. I fråga om lägenhetssanering borde mera beaktas, att behovet av billiga bostäder vore det dominerande faktum, varför äldre bostäder blott i nödfall borde undanskaffas och i stället i största möjliga utsträckning försättas i åtminstone tillsvidare godtagbart skick. Samtidigt borde kommunerna med subvention av statsmedel uppföra bostadshus med mindre lägenheter och ev. genom tomtupplåtelser, billiga lån etc. stödja härpå inriktade enskilda initiativ. Den föreslagna räntesubventionen torde ej medge tillräckligt billiga nybyggnader, och om ombyggnad kunde finansieras med billiga in-teckningslån vore outrett. Verksamhetens organisation förefölle byråkratisk och invecklad. Särskilt de större kommunerna kunde själva vara lämpliga organ, och i varje fall borde byggnads- och förvaltningsorganen samman-slås, varvid formen även kunde vara aktiebolag med begränsad utdelning. Själva byggnadsuppgifterna kunde lämpligen ombesörjas genom entreprenad. Överhuvud vore de föreslagna organisationsformerna för invecklade för det byggnadsprogram om c:a 1 400 eldstäder, vartill medel avsetts.

Svenska bostadskreditkassan berörde blott verkningarna på fastighetsmarknaden, vilka ej behövde bli nämnvärda vid en sanering av slumbostäder i egentlig bemärkelse. Klar uppfattning härvidlag vore dock ej möjlig, då utredning saknades om den faktiska förekomsten av slumbostäder ävensom huruvida inom ramen för nuvarande lagstiftning från kommunernas sida

kunde lämnas tillfredsställande garantier för att undermåliga lägenheter i fastigheter i enskild ägo bleve bortrivna eller för all framtid utdömda eller utrymda.

Svenska bankföreningen fäste uppmärksamheten på, att sanering ständigt påginge, varvid den kraftigast verkande faktorn vore den privata byggnadsverksamheten, som igångsatt ett stort antal byggnadsföretag efter arbetskonfliktens lösning i februari 1934. De föreslagna organisationsformerna för subventionsbyggandet vore onödigt komplicerade, varför det ej kunde antas, att vare sig de kommunala förvaltningarna eller andra praktiska intressen i orterna skulle vilja inlåta sig härpå, då det ekonomiska vederlaget vore förhållandevis obetydligt.

Svenska sparbanksföreningen erinrade om, att då förslaget avsåge att med hjälp av statlig subvention öka utdömningsfrekvensen, det vore önskvärt att föreslå åtgärder till förebyggande av att oförskylld skada till följd av sådan åtgärd tillfogades kreditgivare, som innehade inteckning inom 60 % av taxeringsvärdet.

Av de 22 *länsstyrelser*, som yttrade sig i saken, hade 5 tillstyrkt förslaget eller lämnat det utan erinran, 7 ställt sig tveksamma eller föreslagit vissa ändringar samt 10 avstyrkt eller ej kunnat tillstyrka förslaget. — En del länsstyrelser hade i sin ordning införskaffat yttranden från kommunalmyndigheterna i vissa städer, medan sådana avgivits direkt till socialdepartementet från Stockholm, Göteborg och Malmö.

Stockholms stadskollegium återopade avgivet yttrande av stadens fastighetskontor. Häri framhölls, att planer för kvartersssanering i betydande utsträckning uppgjorts för Stockholm, men att dessa kunnat omedelbart realiseras blott i fråga om de ur trafiksynpunkt mest angelägna fallen på grund av därmed förbundna kapitalutlägg och ekonomiska risker. I stället hade man räknat med självreglering inom kvarteren i samband med sjunkande hyresinkomster från den otidsenliga bebyggelsen, men så syntes ej alltid vara förhållandet, då hyrorna vid sammanträngd bebyggelse trots byggnadernas dåliga beskaffenhet kunde avkasta mer än efter sanering. Om statsbidrag kunde erhållas för ändamålet, bleve läget ett annat, varför förslaget om kvartersssanering livligt tillstyrktes. I fråga om lägenhetssanering och ersättningsbostadsbygge framhölls, att den föreslagna räntesubventioneringen skulle för Stockholms stad vid ett byggnadsföretag på 500 000 kr. innebära en kostnadsbesparing av 2 250 kr. per år. Denna måste dock köpas med stora uppoffringar från stadens sida, varför man ställde sig tveksam, därest ej räntesatsen ytterligare sänktes. Mer intresse erbjöde för Stockholm åstadkommande av ersättningsbostäder genom delning eller ombyggnad och reparation av äldre lägenheter. — Vad förvaltningsformerna beträffade torde emellertid även andra typer kunna tänkas tillgodose det avsedda syftet, varför möjligheter borde lämnas öppna för kommunerna att välja den form, som av föreliggande särskilda förhållanden kunde befinnas lämplig och motiverad. Likaså borde de reglerande allmänna bestämmelserna begränsas till vad som för subventionens syfte kunde anses strängt

nödvändigt och Kungl. Maj:t eller annat lämpligt statsorgan lämnas vidsträckt frihet att handha medelsdispositionen efter vad som i de särskilda fallen kunde anses motiverat.

Göteborgs stadskollegium biträdde ett av drätselkammarens första avdelning avgivet yttrande, vari uttalades den synnerliga önskvärldheten av att statsmakterna på ett effektivt sätt lämnade sin medverkan till slumbostadsbeståndets avskaffande och ersättande med mera tillfredsställande bostäder. Avdelningen framhöll emellertid, att från statens sida måste med nödvändighet förutsättas större bidrag än som angivits i det remitterade förslaget, vilket beräknades för en lägenhet om 1 rum och kök (normalkostnad 7 200 kr.) ej motsvara mer än 29·16 kr. per år eller 583 kr. i kapitalvärde, medan av kommunala medel i form av fri tomt och räntenedsättning erfordrades 35·28, resp. 882 kr. Yttrande hade även infordrats från hälsovårdsnämnden, som bl. a. framhållit, att de föreslagna subventionsåtgärderna ej torde vara tillräckliga för att stimulera kommunerna till någon effektivare bostadssanering, varjämte ifrågasatts, om det vore nödvändigt att för den för verksamheten föreslagna organisationen skapa ett helt nytt statskommunalt organ. I ett särskilt yttrande av sundhetsinspektör L. Bladini underströks kraftigt den av de sakkunniga uttalade meningen, att mindre bemedlade familjer med flera barn borde i första hand komma i åtanke vid statlig hjälp till bostadsförsörjningen, då dessa familjer alltid ha svårast att finna lämpliga bostäder och därför ofta hamna i de sämsta. I samma yttrande framkastades även tanken att låta hyran automatiskt höjas och sänkas med visst belopp per hemmavarande barn i likhet med det skattefria beloppet å debetsedeln.

Malmö drätselkammarens tredje avdelning uttalade sin principiella anslutning till sakkunnigeförslaget, men förklarade, att förrän en av stadens hälsovårdsnämnd igångsatt inventering av stadens bostadsbestånd blivit slutförd, torde det ej vara möjligt att yttra sig över, huruvida de av de sakkunniga föreslagna formerna för räntehjälpen, i vad anginge förhållandena i staden, kunde anses vara mest ägnade att förverkliga det med förslaget åsyftade ändamålet.

I kungl. prop. nr 236 till 1934 års riksdag tillkännagavs, att proposition angående anslag till förbättring av slumbostadsbeståndet icke komme att avlätas, enär chefen för socialdepartementet vid granskning av ärendet sådant det då föreläge funnit, att förslag däri icke lämpligen borde föreläggas årets riksdag.

Ehuru ej ledande till positiva resultat har P. M. av den 19 februari 1934 och de däröver avgivna yttrandena varit av väsentlig betydelse för de sakkunnigas fortsatta arbete. Framhållas må emellertid, att vid den framkomna kritiken man genomgående synes ha utgått från, att de av de sakkunniga närmast ur principiella synpunkter utformade reglerna för subvention skulle tillämpas oförändrade, utan avseende vid skiftande lokala och andra förhållanden. Såsom framgår av den i det föregående lämnade redogörelsen för

innehållet i de sakkunnigas promemoria, hade likväl häruti i åtskilliga fall förutsatts möjligheten av modifikationer i tillämpningen, låt vara att den av promemorieformen betingade knappheten i framställningen måhända ej låtit detta framgå med tillräcklig tydlighet. Dylika omständigheter ha emellertid de sakkunniga sökt i görligaste mån beakta under sitt fortsatta arbete, varvid jämväl upptagits till skärskådan såväl den kritik som de positiva uppslag, vilka innehållas i de avgivna utlåtandena. I fråga om de förra ha de sakkunniga särskilt beaktat den i flera yttranden framställda kritiken mot en direkt sammankoppling av utdömning av undermåliga bostäder och anskaffningen av ersättningsbostäder. Denna detalj i förslaget till vissa omedelbara åtgärder var dock i hög grad betingad av det speciella och relativt begränsade syfte, som då var i fråga. Vad de positiva uppslagen beträffar kommer det att framgå av det följande, att de sakkunniga funnit anledning att utarbeta nu föreliggande förslag med den speciella inriktning på förbättring av de barnrika familjernas bostadsförsörjning, som i viss mån förelåg redan i den föregående promemorian och i remissyttrandena framstod såsom det mest allmänt omfattade önskemålet.

Kap. 3. Statliga åtgärder i bostadsfrågan under senare tider.

Bostadsbehovets tillgodoseende betraktades i vårt land som i andra länder länge som en rent privat angelägenhet, vilken helt ankom på den enskilda företagsamheten. I gamla tider bodde flertalet av stadsborna i egna hus, liksom förhållandet än i dag är ute på landsbygden, och för det mindretal, som hyrde bostad hos andra, räckte det med några allmänna lagregler om nyttjanderätten av skäligen enkel natur. Det var först när industrialismen bröt igenom och därmed en massanhopning av människor skedde till städer och industrisamhällen, som bostadsfrågan fördes fram som en social fråga, innebärande krav på det allmännas uppmärksamhet beträffande de mindre bemedlades bostadsförhållanden samt på den fria företagsamhetens begränsning och komplettering i vissa avseenden.

Med hänsyn till bostadsfrågans lokalt betonade karaktär ankom det närmast på kommunerna att härvidlag bevaka det allmännas intressen. För vad härvidlag åtgjorts under senare tider lämnas en redogörelse i bilaga 1. Ehuru satsen »bostadsfrågan är en kommunal fråga» äger och väl alltid kommer att äga en viss giltighet, har jämväl staten betydelsefulla intressen att tillvarataga på området, vilka lett till utredningar och åtgärder, som under senare år tenderat att växa i omfattning och betydelse. Det har härvidlag gällt att genom landsomfattande undersökningar av statistisk och annan natur erhålla kännedom om, huru bostadsförhållandena faktiskt gestalta sig inom olika delar av vårt vidsträckta land. Vidare har det blivit fråga om, att på lagstiftningens väg sörja för, att de nybyggda bostäderna motsvarade de krav, som ur tekniska och hygieniska synpunkter kunde ställas på desamma, samt att det redan förefintliga bostadsbeståndet ur samma synpunkter övervakades och kontrollerades, så att icke undermåliga lägenheter upplätes för bo-

stadsändamål. Men den genom dylika negativa åtgärder föranledda minskningen av de åtminstone per lägenhet räknat billigaste bostäderna föranledde krav på positiva anstalter i syfte att åstadkomma ersättningsbostäder avpassade efter särskilda socialgruppers behov och ekonomi. Det var väl närmast kommunerna, som hade att tillgodose dylika krav, men staten har även på detta område i allt högre grad framträtt som ledande och direktivgivande.

I vår historia tycks det närmast vara 1860-talet, som drar gränsen mellan gammalt och nytt ej blott på det politiska utan även på det ekonomiska och sociala området, icke minst vad bostadsfrågan angår. Ännu år 1870 levde tre fjärdedelar av befolkningen av jordbruket och dess binäringar, och i de merendels ganska lantliga städerna bodde ej mer än 13 % av folknumerären. Nu är stadsbefolkningen en dryg tredjedel av den totala, och flera människor livnära sig av industri, handel och samfärdsel än av den gamla modernäringen. I begynnelsen av denna städernas expansionsperiod gav 1874 års byggnadsstadga regler för stadsbyggandet, men också ökade möjligheter för masshyreshusen och de trångbyggda kvarteren. I någon mån uppmärksammades trångboddhetens vådor av 1874 års hälsovårdsstadga, som visserligen icke meddelade några specialbestämmelser, men gav vederbörande myndigheter rätt att i vissa fall ingripa, då en lägenhets beboende prövades vara i hög grad förenat med fara för de inneboendes hälsa.

Under följande årtionden utgavos åtskilliga andra författningar, som skulle bli av stor betydelse för den följande utvecklingen på bostadsområdet. År 1907 utfärdades den ännu gällande hyreslagen (kap. 3 i nya jordabalken), vilken innehöll vissa bestämmelser av tvingande natur, särskilt angående ogiltigheten av vissa förbehåll om hyresrätts förverkande. I nyttjanderättslagen inrycktes även lagen om upplåtelse av tomtmark mot tomträtt, vilken skulle bli av stor betydelse för villa- och egnahemsbyggandet särskilt i vissa storstäder. En åtgärd av mera positiv natur var ordnandet av primärkrediten för bostadsbyggandet i städerna genom bildandet år 1909 av Konungariket Sveriges stadshypotekskassa, till vilken staten överlämnade en grundfond på 30 milj. kr., numera höjd till 100 milj. kr. Själva syftet med kassans inrättande från statens sida var dock närmast av finansiell natur, då man ville skapa en auktoritativ organisation för utnyttjande av den förträffliga säkerhet, som första hypotek i stadsfastigheter erbjuder, för att på ett ändamålsenligt sätt draga in kapital från utlandet till det då penningfattiga Sverige. Efter hand blev denna kassa av den största betydelse för bostadsproduktionen och fastighetsförvaltningen genom att bevilja för fastighetsägarna förmanliga lån upp till 50 %, i vissa fall 60 % av fastighetsvärdet. Dessa lån, vilka beviljas genom lokala stadshypoteksföreningar, uppgå numera till sammanlagt omkring 880 milj. kr. Nämnas må slutligen, att under åren närmast före världskriget tillkom vår första landsomfattande bostadsräkning, nämligen den som för åren 1912—14 utfördes av socialstyrelsen efter initiativ av den år 1912 tillsatta bostadskommissionen.

I stort sett utmärktes tiden före år 1914 av att den privata företag-

samheten helt dominerade på bostadsförsörjningens område. Det är mot denna bakgrund sett, som den av omfattande statsingripanden på snart sagt alla områden karakteriserade, med världskriget begynnande kristiden företer bestämda särdrag även vad bostadsförhållandena angår. År 1917 eller något senare än flertalet andra mera industrialiserade länder fick Sverige en hyresstegringslag, vilken innebar, att det i städerna inrättades särskilda, paritetiskt sammansatta hyresnämnder, vilka ägde att med laga verkan ned-sätta fordrad eller avtalad hyra, och utan hyresnämnds samtycke kunde hyresvärd icke uppsäga hyresgäst till avflyttning från lägenhet. Vidare förbjöds rivning av bostadsbyggnader, sammanslagning av bostadslägenheter och förändring av bostäder till annat ändamål utan samtycke av hyresnämnd, varjämte genomfördes kommunal bostadsförmedling, grundad på tvångsvis införskaffade anmälningar från hyresvärdssida angående hyresledighet. Ett karakteristiskt drag i den svenska hyresstegringslagen i jämförelse med utländska motsvarigheter var, att man nästan från början inriktade sig på en successiv anpassning av hyrorna efter en högre prisnivå. När genom beslut av 1921 års riksdag hyresstegringslagstiftningen upphörde den 1 oktober 1923, skuro hyreskurvan och den allmänna levnadskostnadskurvan varandra vid ett indextal av 178. Hyresnivån har därefter stigit till över 200, medan samtidigt den allmänna levnadskostnadsindex nedgått till nedemot 150 (för enbart livsmedel 120). — Alldeles spårlöst försvann emellertid icke hyresstegringslagen, ty genom 1923 års lag om vissa bestämmelser om hyra införlivades med vår bestående hyreslagstiftning bestämmelser om månadsbetalning av hyra för smålägenheter, om lindrigare bestämmelser för hyresrätts förverkande vid försummad hyresbetalning m. m. Även angående kommunal bostadsförmedling kvarstodo vissa stadganden, men då dessa ej längre voro av obligatorisk natur, upphörde efter hand de kommunala bostadsförmedlingarna, vilka under krisårens bostadsbrist haft ett skäligen magert arbetsmaterial, dock med undantag av den redan år 1912 grundade bostadsförmedlingen i Malmö.

Av mera varaktig betydelse än själva hyresregleringen blev den bostads-subventionering, vilken följde som en konsekvens av densamma. Dock endast i viss mån, då handlingarna tyda på att motivet för statsmakternas ekonomiska stödåtgärder närmast var bostadsproduktionens stagnation, vilken i sin ordning berodde på byggnadskostnadernas tre- till fyradubbling, vilken man ej beräknade kunna bestå i framtiden och förräntas med då antagligen utgående hyror. Under sådana förhållanden ansågs det lämpligt, att det allmänna toge sin del av den kapitalförlust, som sannolikt måste bli följden av byggnadsverksamhet i detta läge. Samma riksdag, som fattade beslut om hyresstegringslagstiftningens införande, beviljade också 4 milj. kr. till statsbidrag utan återbetalningsskyldighet för upphjälpande av produktionen av smålägenheter. Man inriktade sig på att stimulera den enskilda företagsamheten, låt vara att man efter hand företrädesvis inriktade sig på byggnadsföretag, som avsågo att bereda den boende äganderätt eller annan stadigvarande rätt till bostaden, sålunda egna hem och kooperativa byggnadsföre-

tag. Kommunerna gjordes ekonomiskt ansvariga för understödsmedlens användning, och till en början var städernas direkta ekonomiska understöd en förutsättning för erhållande av statshjälp. Medel till sådan beviljades under åren 1917—29 till ett belopp av omkring 110 milj. kr., varav dock ej mer än omkring 20 milj. kr. voro ren subvention, medan c:a 90 milj. kr. utlämnades i form av billiga sekundärlån från den 1920 inrättade och med medel från statsverkets fond av rusdrycksmedel finansierade statens bostadslånefond.

I och för handläggningen av frågor rörande statens bostadslån inrättades ett särskilt organ, statens byggnadsbyrå. Denna utövade även ett betydelsefullt inflytande på den statsunderstödda byggnadsverksamheten genom upplysnings- och rådgivningsverksamhet, vilken bl. a. kom till uttryck i utarbetande av flera serier av typritningar för egnahem m. m.

I övrigt byggde de statliga stödätgårderna, vilka närmast avsågo att göra kommunerna rustade i ekonomiskt och organisatoriskt avseende att tillgodose produktionen av nya bostäder, dels på de särskilda kommunernas självverksamhet, varom mera i det följande (bilaga 1), dels på frivillig samverkan dem emellan. Detta samarbete skedde merendels under förmedling av svenska stadsförbundet, och såsom organ för detsamma anordnades åtskilliga bostadskonferenser. Den första ägde rum den 14 och 15 april 1916, varvid man bl. a. enade sig om följande grundsatser för kommunernas verksamhet i bostadsfrågan: »Såväl av finansiella skäl som ock med hänsyn till behovet av praktiska förvaltningsformer bör det kommunala ingripandet ske i samverkan med enskilda intresserade, arbetsgivare och andra, så långt det är möjligt utan att kommunens kontroll äventyras. I detta hänseende är främst att anbefalla kommunalt understöd åt kooperativa bostadsföreningar eller allmännyttiga bostadsbolag. Detta understöd kan lämpligen lämnas i form av billig byggnadsmark, aktie- eller andelsteckning samt lån och låneborgen. Därest det icke visar sig möjligt att med erforderlig skyndsamhet ernå önskat resultat å här angivna vägar, torde för avhjälpande av verklig bostadsbrist direkt kommunal byggnadsverksamhet böra igångsättas.» Detta uttalande blev av normgivande betydelse för städernas bostadspolitik under de närmast följande åren.

Snart kom man emellertid att känna behov av att erhålla ett mera permanent organ för det kommunala samarbetet i bostadsfrågan. Detta organ ansågs böra anordnas på sådant sätt, att det blev en central instans, varifrån städerna kunde erhålla auktoritativa råd och upplysningar i bostadsfrågor meddelade under full kännedom om kommunala synpunkter, behov och önskemål. Sålunda tillsattes den 2 november 1917 svenska stadsförbundets bostadsråd, vars uppgifter närmare framgå av följande reglemente:¹

§ 1. Bostadsrådet åligger

att med noggrann uppmärksamhet följa bostadsförhållandenas utveckling i landets stadssamhällen, verkställa de utredningar rörande ekonomiska, tekniska och sociala spörsmål, som av denna utveckling föranledas, samt i samband här-

¹ Svenska stadsförbundets tidskrift årg. 1917, sid. 375.

med göra de framställningar till statliga och kommunala myndigheter, som rådet finner nödiga;

att följa kommunala centralbyråns verksamhet med avseende å bostadsfrågor samt till prövning upptaga de frågor, som till rådet av centralbyrån hänskjutas;

att avgiva yttrande rörande de kommunala bostadsfrågor och förslag till bostadspolitiska åtgärder, som till rådet hänskjutas av vederbörande kommun, såsom organisationen och finansieringen av kommunala eller halvkommunala bostadsföretag, ävensom granskning i tekniskt avseende av sådant företag, inrättande av bostadsinspektion eller bostadsförmedling, hyresreglering och liknande spörsmål; samt

att efter anmodan avgiva yttrande i frågor berörande den kommunala bostadspolitiken, som till rådet hänskjutas av statsmyndigheter.

§ 2. Bostadsrådet består av högst 12 ledamöter, vilka utses av svenska stadsförbundets styrelse för den tid styrelsen bestämmer, dock högst 3 år. Vid rådets tillsättande skall tillses, att den kommunala sakkunskapen och erfarenheten inom de områden, som av rådets verksamhet beröras, bliva behörigen företrädde. Styrelsen skall därjämte lämna pensionsstyrelsen och socialstyrelsen tillfälle att föreslå var sin ledamot i rådet.

§ 3. Bostadsrådet sammanträder efter ordförandens kallelse minst en gång varje halvår. Rådets löpande angelägenheter handhas av ett arbetsutskott å högst 5 ledamöter, som rådet inom sig utser.

§ 4. Det åligger kommunala centralbyrån att tillhandahålla bostadsrådet nödigt tjänstebiträde. Den av byråns tjänstemän, som företrädesvis handlägger bostadsfrågor, skall efter anvisningar av stadsförbundets sekreterare tjänstgöra som rådets och arbetsutskottets sekreterare. Ersättning utgår till rådets ledamöter efter samma grunder som till stadsförbundets styrelse.

§ 5. Bostadsrådet står i och för sin verksamhet under tillsyn av svenska stadsförbundets styrelse.

Bostadsrådet utövade under sin verksamhetstid, som någorlunda sammanföll med kristidsåtgärderna på bostadsområdet (1917—23), ett i många avseenden betydelsefullt inflytande på stadskommunernas åtgärder i bostadsfrågan och påverkade även genom avgivna utlåtanden statens bostadspolitik.

För de statsmedel, vilka under åren 1917—30 utgavos i form av bostads-subvention och bostadslån, åstadkommos byggnader till ett värde av 362 milj. kr. och till ett antal av ungefär 11 000, varav nio tiondelar voro smärre egna hem. Byggnaderna inrymde tillhoppa 31 828 lägenheter och 92 629 eldstäder, vilket motsvarar ungefär 20 % av den totala byggnadsverksamheten i stadssamhällena under dessa år. Under de svåraste krisåren 1917—20 var dock ifrågavarande procentsats vida högre, varemot den sjönk i mån av bostadsproduktionens uppsving efter år 1923. Samtidigt omlades efter hand statens sekundärkreditgivning i mera affärsmässiga former, vilken utveckling avslutades genom upprättandet fr. o. m. år 1930 av Svenska bostadskreditkassan, vilken efter mönster av stadshypotekskassan är utrustad med en statlig grundfond (på 30 milj. kr.) samt till kassan knutna låneförmedlande lokala bostadskreditföreningar. Kassans utlåning utgjorde vid 1933 års slut närmare 75 milj. kr., placerade mellan c:a 50 och 70 % av fastigheternas belåningsvärde.

Bakom nu skildrade utveckling har legat den enskilda spekulativa byggnadsverksamhetens uppblomstring, särskilt efter hyresstegringslagens upp-

hävande år 1923. Huru de bostadssociala förhållandena gestaltade sig omkring år 1920 belyses genom den för detta år anordnade allmänna bostadsräkningen, för vars resultat en redogörelse publicerats av socialstyrelsen (1924). Styrelsen har även lämnat årliga uppgifter rörande bostadsproduktionen i städer och stadsliknande samhällen. Härav framgår, att medan i de svenska stadssamhällena år 1920 nybyggdes mindre än 5 000 bostadslägenheter och 15 000 eldstäder, var årstillskottet 1923 dubbelt så stort och 1930 fördubblat än en gång upp till drygt 20 000 lägenheter och 60 000 rum. Vid samma nivå höll sig bostadsproduktionen 1931, medan för 1932 noteras en nedgång med c:a 10 % och för 1933, den stora byggnadskonfliktens år, med ytterligare en tredjedel. Under år 1934 har emellertid bostadsbygget åter tagit fart, ty 1 juli stodo i genomsnitt väl en tredjedel flera eldstäder under byggnad än vid samma tid föregående år.

Drivkraften för detta uppsving i bostadsbygget var i främsta rummet stegringen av bostadshyrorna, vilken, såsom bl. a. belyses genom hyresräkningarna för åren 1924, 1926 och 1928, praktiskt sett innebar fördubbling i förhållande till år 1914. Fr. o. m. hyresåret 1931/32 inträdde en svagt fallande tendens, vilken emellertid gjort sig gällande med olika styrka å olika orter och för olika lägenhetskategorier. Den i förhållande till den allmänna prisutvecklingen mycket kraftiga hyresstegringen har stått i samband med å ena sidan de av olika orsaker starkt höjda byggnadskostnaderna, å andra sidan den på grund av den stora inflyttningen till städerna samt stadsbefolkningens onormala åldersfördelning m. m. mycket starka tillväxt i bostadsbehovet, som inträffat under efterkrigstiden. Trots de uppdrivna hyrorna synas, genomsnittligt sett, på grund av de stigande reallönerna dessa hyror kunnat betalas utan inskränkning av övrig konsumtion och t. o. m. vid viss allmän konsumtionsutvidgning, låt vara att denna konsumtionsutvidgning skulle kunnat föras längre vid lägre hyror. Den svenska utvecklingen i detta hänseende har på ett ganska väsentligt sätt skilt sig från utvecklingen i vissa andra europeiska länder,¹ där den under kriget uppkomna disproportionen mellan kostnaderna vid nybyggnad och den allmänna hyresbetalningsförmågan blivit i högre eller lägre grad kvarstående och gjort allmän subvention av bostadsproduktionen nödvändig. Reallönestegringen har i dessa länder dock varit betydligt svagare än i Sverige.

Det framgår härav, att bostadssubventioneringen från det allmännas sida i vårt land intagit en annan och blygsammare ställning än i vissa andra länder. En allmän bostadssubventionering av den typ, därstädes ofta förekommit, har stundom otvivelaktigt visat sig ha oförmånliga verkningar ej blott för statens och städernas finanser utan även genom att — i synnerhet med den gestaltning denna subventionerade bostadsförsörjning flerstädes fått — icke i önskvärd grad befordra den enskildes självansvar för sin ekonomi. Men det svenska systemet har även sina nackdelar, och så jämväl ur bostadssociala synpunkter. Den starkt stegrade hyresnivån har försvårat

¹ Jämför bilaga 5 (sid. 145).

bostadsförsörjningen för de minst bemedlade, för dem, som på grund av arbetslöshet eller andra skäl ej kunnat följa med i inkomstökningen, samt för de barnrika familjerna, vilka vid given familjeinkomst få en i förhållande till barnantalet försvagad ekonomi genom arbetsinkomstens uppdelning på många konsumtionsenheter. Det har med viss rätt sagts, att vårt folk betalar sina bostäder genom att inte skaffa sig barn, men en dylik utveckling kan förvisso icke accepteras. Då småbostaden väsentligen blivit spekulationsobjekt eller beställningsbygge (såsom i bostadskooperationen), påverkas också dess typ av önskemålen hos andra samhällslager än de mest behövande, de av bostadssvårigheter hårdast berörda mindre bemedlade barnrika familjerna.

Det är mot den nu uppdragna bakgrunden man bör se de förslag till utvidgad bostadssubventionering, som framkommit under den senaste tiden och delvis satts i verket. Den sedan några år härjande, om än på sistone lindrade svåra arbetslöshetskrisen har gjort arbetsanskaffningsfrågan till ett dominerande politiskt problem. Man har därvid uppmärksammat byggnadsindustrien, som är den kanske förnämsta arbetsskapande nyckelindustrien¹ och som genom sin uppblomstring otvivelaktigt starkt bidrog till det förvånande snabba övertinnandet av 1921/22 års kris. I det stora hjälpprogram, som antogs vid 1933 års riksdag, anvisades också mycket betydande belopp till stimulerande av bostadsförbättrings- och nybyggnadsverksamheten.

Det mesta gick till förbättring av bostadsförhållandena på landsbygden, som ej fått något med av den tidigare bostadssubventionen och knappast heller av den reella löneökningen. Lantarbetarbostäderna ha ju länge varit kända som i stor omfattning undermåliga, och landsbygdens fastighetsägare, som i mer än ett årtionde lidit av de tryckta förhållandena inom jordbruksnäringsen, ha ej kunnat göra mycket för upprustning av sina egna och sina arbetares boningshus. I ett nyligen avgivet betänkande erinrade bostadsutredningen för landsbygden om det intima sambandet mellan landsbygdens bostadsfråga och jordbrukets ekonomiska läge och därmed även den allmänna jordbrukspolitik, vilket ger landsbygdens bostadsfråga en väsentligt annan karaktär än städernas. Efter initiativ av bostadsutredningen för landsbygden anvisade 1933 års riksdag för sådant ändamål 10 milj. kr., och summan utökades av 1934 års riksdag med 16 milj. kr., varav 8 milj. på tilläggsstat för nu löpande budgetår. Av dessa medel, vilka på förslag av hälsovårds- eller kommunalnämnderna utlämnas av hushållningssällskapens egnahemsnämnder under egnahemsstyrelsens inseeende, utgå dels förbättringsbidrag utan återbetalningsskyldighet, dels nybyggnadslån mot låg ränta. Även husägare i städerna kunna få del av denna statshjälp, men blott för så vitt husen ligga inom icke planlagt område, och 1934 års riksdag har möjliggjort också för fastighetsägare i vissa municipalsamhällen att efter särskild prövning få medel till upprustning av sina bostadshus. De bostadsmiljoner, som sålunda fördelas ut över landsbygden, ha av föreliggande rapporter att döma

¹ Jämför bilaga 8 (sid. 256).

företrädesvis kommit till godo lägenhetsägare och backstugusittare särskilt i Norrland, medan blott några få procent gått till upprustning av lantarbetarnas lönebostäder, men denna andel torde på sistone ha ökats genom vissa anordningar av fjolårets riksdag. Iakttagare vitsorda enstämmigt de bostadsförbättrande verkningarna av dessa anslag. En indirekt fördel har varit, att de enligt förste provinsialläkarnas berättelser eggat de kommunala nämnderna till större intresse för bostadsfrågan, exempelvis genom inventering av undermåliga bostäder. — Nu skildrade anordningar ha närmast haft karaktär av engångsåtgärd, men nyligen har bostadsutredningen för landsbygden sökt trygga deras fullföljande om än i liten skala genom att föreslå, att inflytande räntor och amorteringar på nybyggnadslånen skulle användas dels för utlämnande av billiga lån till lantarbetsgivare och andra för uppförande av goda lantarbetarbostäder, dels till att på subventionsvägen bereda hälsovårdsnämnderna ökade möjligheter till ett effektivare saneringsarbete på bostadsområdet.

Vad angår bostadsfrågan i städerna var man väl medveten om, att där funnos icke blott fattiga hyresgäster utan även fattiga husägare. Men riksdagen ställde sig härvidlag mera tveksam med hänsyn till det flerstädes osäkra läget på hyresmarknaden samt de svagheter i fråga om organisation och lönesättning, som framträtt särskilt i storstädernas byggindustri. Bidrag och lån av samma typ, som de för landsbygden lämnade, direkt till fastighetsägarna utbetalade, torde även svårligen kunna ifrågasättas, när det gäller hyreshus. Efter förslag av bostadsproduktionssakkunniga anvisades emellertid vid 1933 års riksdag 5 milj. kr. att utlämnas som tertiärlån ovanpå annan kredit till bostadsbyggnadsföretag, som vederbörande kommunala myndigheter vitsordat såsom önskvärda med hänsyn till läget å arbetsmarknaden och lämpliga med hänsyn till bostadsförhållandena i orten. Av nämnda belopp ha under år 1934 genom statens byggnadslånebyrå 47 milj. kr. fördelats på 40 stads-samhällen, varest 204 kooperativa och privata byggnadsföretag preliminärt beviljats tertiärlån till olika belopp (se bilaga 1, sid. 7 m. fl. ställen), varigenom beräknats skola åstadkommas c:a 818 000 dagsverken. Väckt förslag om nytt anslag för samma ändamål avslogs emellertid vid 1934 års riksdag.

I vårt land som i andra har man vidare uppmärksammat de arbetsmöjligheter, som kunde tänkas erbjudas genom en upprepning av städernas slumbostadsbestånd och en höjning av de mindre bemedlades bostadsstandard ur utrymmessynpunkt. Utredningen av denna fråga har, som i annat sammanhang angivits, uppdragits åt bostadssociala utredningen.

Kap. 4. Den statliga förvaltningen och utredningsverksamheten på bostadsområdet.

Ehuru de statliga åtgärderna i bostadsfrågan ökats i omfattning och betydelse under de senaste årtiondena och staten även på detta område i allt högre grad framträtt såsom ledande och direktivgivande, har detta förhållande hittills knappast satt några mera varaktiga spår i den statliga ad-

ministrationen. Fortfarande är bostadsärendenas handläggning fördelad på tre departement, nämligen social-, kommunikations- och jordbruksdepartementen — låt vara att tyngdpunkten avgjort ligger i det förstnämnda — samt på fyra centrala ämbetsverk medicinalstyrelsen, socialstyrelsen, byggnadsstyrelsen och statens egnahemsstyrelse.¹

Medicinalstyrelsen åligger i enlighet med gällande instruktion av den 19 december 1930 bl. a. att utöva högsta tillsyn över den allmänna hälso- och sjukvården i riket samt med uppmärksamhet följa företeelserna och utvecklingen på dessa områden. En viktig del av den allmänna hälsovården, vilken närmast åvilar styrelsens hälsovårdsbyrå, utgör tillsynen över bostadsförhållandena. — Medicinalstyrelsens lokala organ äro på detta område, liksom i fråga om hälsovården i allmänhet, närmast förste provinsialläkarna i länen samt de med dessa i förevarande avseende jämställda förste stads-läkarna i de fyra största städerna, vilka jämväl i sina årsberättelser pläga meddela vissa uppgifter om bostadsvillkoren i orten och särskilt angående bostadsinspektionens organisation och verksamhet; ett sammandrag av denna berättelse införes i medicinalstyrelsens i Sveriges officiella statistik ingående berättelse över allmän hälso- och sjukvård. Även övriga tjänsteläkare ha enligt gällande läkarinstruktion att bl. a. aktgiva på bostädernas beskaffenhet; inhämtande av kännedom härom underlättas därigenom, att provinsialläkare sedan år 1931 bemyndigats att företaga vissa tjänsteresor för att inspektera hälsovården inom olika delar av sitt distrikt. Hälsovårdsnämnderna, vilkas befattning med bostadsärenden närmare regleras genom 8 och 43 §§ av gällande hälsovårdsstadga, äro även i viss mån underställda medicinalstyrelsen, som till ledning för dem har att meddela nödiga råd och anvisningar. Eljest är det länsstyrelserna, som skola, var för sitt län, vaka däröver, att kommuner, hälsovårdsnämnder samt vederbörande läkare fullgöra sina åligganden i avseende på den allmänna hälsovården.

Socialstyrelsen tillkommer, i enlighet med instruktion av den 30 juni 1920 (med senare ändringar), att, i den mån instruktioner för andra ämbetsverk ej annat föranleda, handlägga ärenden av social natur, och bland sådana nämnes särskilt bostadsväsendet. Styrelsen åligger att insamla och bearbeta uppgifter samt verkställa statistiska och andra utredningar rörande till styrelsens ämbetsbefattning hörande frågor. I enlighet härmed har styrelsen genom sina statistiska byråer sedan längre tid tillbaka utarbetat årlig statistik över bostadsproduktionen och läget på bostadsmarknaden i städer och stadsliknande samhällen, vilken statistik publiceras i »Sociala Meddelanden», ävensom, som förut nämnts, efter särskilt uppdrag av Kungl. Maj:t anordnat allmänna bostadsräkningar för åren 1912—14 och 1920 samt hyresräkningar för åren 1924, 1926 och 1928, vilkas huvudresultat i regel offentliggjorts i serien socialstatistik av Sveriges officiella statistik. Vidare har socialstyrelsen — merendels genom sin byrå för sociala ärenden i allmänhet — i stor

¹ Tilläggas må, att den under finansdepartementet sorterande statens bostadsnämnd har att handlägga frågor rörande statsanställdas tjänstebostäder (instruktion den 15 juni 1923).

utsträckning avgivit utlåtanden i aktuella utrednings- och lagstiftningsfrågor rörande bostadsväsendet dels i remitterade ärenden till Kungl. Maj:t, dels på begäran till olika riksdagsutskott i anledning av väckta motioner.

Byggnadsstyrelsen, som tillhör kommunikationsdepartementet, är den centrala statsmyndigheten på husbyggnadsväsendets, däri inbegripet stadsplaneväsendets, område. Enligt instruktion av den 13 september 1928 har styrelsen till främsta uppgift att verka för en sund utveckling av husbyggnadsväsendet. I enlighet härmed åligger det styrelsen att, i den mån meddelade bestämmelser angående särskilda grenar av det offentliga byggnadsväsendet ej annat föranleda, öva högsta inseeende över det offentliga husbyggnadsväsendet i riket, samt uppgöra eller granska förslag och i övrigt handlägga ärenden, som därmed äga sammanhang. Styrelsen bör med uppmärksamhet följa företeelserna på de områden, som äro föremål för styrelsens verksamhet, samt vidtaga eller hos Kungl. Maj:t föreslå de åtgärder, vilka styrelsen finner påkallade. Efter styrelsens omorganisation år 1925 har till dess byggnadsbyrå centraliserats största delen av statens husbyggnadsverksamhet, varjämte till styrelsens utredningsbyrå förlagts en stor del av utredningsverksamheten rörande nya statliga byggnadsföretag. Styrelsen har även att verkställa utredningar av plan och ordningsföljd, varefter nybyggnader av hus för statens räkning böra företagas, ävensom att insamla kunskapsmaterial på husbyggnadsväsendets område samt upprätta normaltyper för särskilda slag av husbyggnader. — Enligt 1 § av stadsplanelagen den 29 maj 1931 skall för stads ordnande och bebyggande finnas en stadsplan, vilken antages av stadsfullmäktige men stadfästas av Kungl. Maj:t, som dessförinnan plägar inhämta utlåtande från byggnadsstyrelsen, närmast dess stadsplanebyrå. Även på de byggnadsordningar, vilka enligt 1 § av byggnadsstadgan den 20 november 1931 skola för varje stad (eller stadsliknande samhälle) antagas av stadsfullmäktige (eller motsvarande myndighet) och fastställas av vederbörande länsstyrelse, har byggnadsstyrelsen utövat inflytande, särskilt genom vissa av styrelsen utarbetade normalförslag till byggnadsordningar (statens offentliga utredningar 1932: 6—9). — Såsom lokalorgan särskilt på stadsplaneväsendets område kan byggnadsstyrelsen i viss utsträckning föfoga över de länsarkitekter, vilka begynte tillsättas år 1920 och f. n. förefinnas till ett antal av 12. Även med kommunernas byggnadsnämnder och andra kommunala myndigheter och tjänstemän (stadsarkitekter m. fl.), vilka handhava samhällenas stadsplane- och byggnadsfrågor, samarbetar byggnadsstyrelsen. Besvär över byggnadsnämnds beslut prövas dock av vederbörande länsstyrelse.

Statens egnahemsstyrelse, som tillhör jordbruksdepartementet, åligger enligt instruktion den 18 oktober 1929 (med senare ändringar) att svara för egnahemsärendenas centrala handläggning och därvid utöva ledning, uppsikt och kontroll över de i kungörelsen den 8 juni 1928 (sv. förf.-saml. nr 217) angående allmänna grunder för den statsunderstödda egnahemsverksamhetens omförmälda låneförmedlare i vad angår av dem utövad statsunderstödd egnahemsverksamhet och vad därmed sammanhänger, samt att vidtaga de övriga

åtgärder rörande denna verksamhet, som enligt sagda kungörelse eller eljest meddelade föreskrifter ankomma på styrelsen, ävensom att i allmänhet verka för egnahemsverksamhetens ändamålsenliga bedrivande och utveckling inom landet. I sistnämnda hänseende har styrelsen att med uppmärksamhet följa egnahemsväsendets tillstånd och utveckling inom landet samt att efter omständigheterna själv vidtaga eller hos Kungl. Maj:t föreslå de åtgärder, som styrelsen anser lämpliga för egnahemsväsendets befrämjande.

Vid sidan av denna huvuduppgift har egnahemsstyrelsen efter hand tillagts andra uppgifter beträffande jord- och bostadsfrågor, delvis av mera tillfällig natur. Det åligger sålunda styrelsen att ha överinseende över den statsunderstödda arbetarsmåbruksverksamheten enligt kungl. kungörelsen den 14 juni 1933 (sv. förf.-saml. nr 331), ävensom att utöva ledning och kontroll över de i kungörelsen den 26 juni 1925 (sv. förf.-saml. nr 291) angående allmänna grunder för upplåtande av kolonat å kronoparker i Norrland och Dalarna omförmälda kolonisationsnämnderna samt uppsikt över Alträskis nybyggesnämnd. Vidare tillades egnahemsstyrelsen överinseende över den genom kungl. kungörelserna den 30 juni 1933 (sv. förf.-saml. nr 473) och 30 juni 1934 (sv. förf.-saml. nr 411) reglerande, enligt beslut av 1933 och 1934 års riksdagar, anordnade bostadsförbättringsverksamheten på landsbygden, vilken även avser städernas icke planlagda områden samt vissa municipalsamhällen.

Vid fullgörande av sistnämnda arbetsuppgift liksom i sitt ordinarie arbete har statens egnahemsstyrelse att påräkna biträde av hushållningssällskapens egnahemsnämnder. Enligt ovannämnda kungl. kungörelse om den statsunderstödda egnahemsverksamheten utövas denna av vart och ett av landets 26 hushållningssällskap genom en av sällskapet inrättad egnahemsnämnd, bestående av fem ledamöter, varav två utsedda av Kungl. Maj:t och tre av sällskapets förvaltningsutskott. Nämndens uppgift är att i sällskapets namn och å dess vägnar bedriva egnahemslåne- och premielåneverksamhet samt jordförmedlings- och jordanskaffningsverksamhet enligt bestämmelserna i nyssnämnda kungörelse samt särskilt utfärdade reglementariska föreskrifter ävensom i övrigt verka för egnahemsverksamhetens ändamålsenliga bedrivande och utveckling inom sällskapets område. För egnahemsnämnd skall gälla instruktion antagen av hushållningssällskapet och godkänd av egnahemsstyrelsen. I sin verksamhet biträdas egnahemsnämnderna av hushållningssällskapens jordbrukskonsulenter, och i några län ha även tillsatts särskilda egnahems- och byggnadskonsulenter, vilka merendels torde ha någon byggnadsteknisk utbildning. I en på Kungl. Maj:ts uppdrag den 13 december 1933 avgiven utredning med förslag om åtgärder för åstadkommande av billiga egnahemsbyggnader (statens offentliga utredningar 1934: 6) har egnahemsstyrelsen föreslagit, att medel borde ställas till förfogande för anställande av egnahemskonsulenter hos samtliga egnahemsnämnder. Styrelsen har tillika i samma syfte äskat medel för anordnande av byggnadskurser för konsulenter och vandringsrättare, för lantbyggmästare samt för egnahemslånetagare och andra småbrukare, ävensom för uppläggande av typritningsserier för bostadshus och ekonomibygnader.

När det år 1933 genom Kungl. Maj:ts och riksdagens beslut uppdrogs åt statens egnahemsstyrelse att ha överinseende över användningen av de medel, som anslagits för bostadsförbättringsverksamheten på landsbygden, innebar detta en avvikelse från vad som föreslagits av de sakkunniga, bostadsutredningen för landsbygden, som omhänderhaft beredningen av detta ärende. Enligt sakkunnigeförslaget tänkte man sig, att ifrågavarande verksamhet skulle ledas och övervakas av en för ändamålet utsedd centralnämnd, i likhet med vad förhållandet varit med den efter delvis liknande grunder sedan år 1932 bedrivna verksamheten med ackords- och stödlån till jordbrukare (instruktion sv. förf.-saml. 1932 nr 367, 1933 nr 136). Bostadsutredningen för landsbygden hade emellertid icke ansett det uteslutet, att det kunde befinnas lämpligt att använda ett gemensamt centralorgan för den av utredningen föreslagna rörelsen och den bostadslåneverksamhet, som efter förslag av en annan kommitté, bostadsproduktionssakkunniga, planerades för städernas vidkommande. Ifrågavarande organ, statens byggnadslånebyrå, kom till stånd genom kungl. kungörelsen den 16 september 1933 (sv. förf.-saml. nr 558) och erhöll särskild instruktion den 24 november s. å. (nr 683). Enligt denna var verksamheten till väsentlig del organiserad efter mönster av den statens byggnadsbyrå, vilken, som förut nämnts, under åren 1917—31 omhänderhaft den statliga subventions- och låneverksamheten. Nämnas må i detta samband, att år 1934 ökades de provisoriska organisationerna på jord- och bostadsfrågans område med ännu en, nämligen statens jordnämnd, som hade att enligt kungl. kungörelsen den 15 juni 1934 (sv. förf.-saml. nr 273) handlägga frågor om kronoegendomars användning för upplåtelse av bebyggda arrendegnahem (instruktion sv. förf.-saml. nr 435).

Sålunda ha de förvaltningsuppgifter, som ansetts påkallade av särskilda förhållanden inom bostadsområdet, antingen anförtrotts åt förefintliga verk och myndigheter eller uppdragits åt för ändamålet tillskapade provisoriska organ. Ett liknande tillvägagångssätt har tillämpats i fråga om sådana utredningsuppgifter, som ansetts vara av förhållandena motiverade. I den mån utredningsarbetet ej ansetts lämpligen kunna ombesörjas av vederbörande ämbetsverk, ha för ändamålet tillkallats särskilda sakkunniga för att inom vederbörande departement — i regel socialdepartementet — biträda med ifrågavarande utredningar. Bland dylika kommittéer må nämnas de den 19 januari 1912 tillkallade sakkunniga för verkställande av utredning och avgivande av förslag med avseende på de mindre bemedlade klassernas bostadsförhållanden (bostadskommissionen, arbetet avslutat 1918, utredningar i 12 vol.), de den 26 april 1920 utsedda sakkunniga för utredning av arbetsförhållandena inom byggnadsfacket (byggnadsarbetarsakkunniga, arbetet avslutat 1922, statens offentliga utredningar 1922: 2), de den 22 april 1926 tillkallade sakkunniga för verkställande av utredning och avgivande av förslag angående ordnande av kreditgivning för bostadsbyggande (bostadskreditsakkunniga, arbetet avslutat 1928, statens offentliga utredningar 1928: 10), de den 3 januari 1933 tillkallade sakkunniga för verkställande av vissa bostadsstatistiska utredningar av betydelse för frågan om en eventuell

utvidgning av den förestående hyresräkningen såsom led i dyrortsgrupperingsarbetet (arbetet avslutat s. å., statens offentliga utredningar 1933: 14), ävensom de i det föregående omnämnda sakkunnigutredningarna bostadsutredningen för landsbygden (tillkallad den 6 februari 1931, statens offentliga utredningar 1933: 37), bostadsproduktionssakkunniga (tillkallade 2 december 1932), bostadssociala utredningen (tillkallad den 6 oktober 1933) och 1934 års byggnadsindustrisakkunniga (tillkallade 28 september 1934).

Kap. 5. Opinionsen i bostadsfrågan.

Medan statens och kommunernas bostadsfrämjande åtgärder alltjämt synas växla i art och omfattning under olika tider och konjunkturer, har åtminstone under de båda senaste förflutna årtiondena den allmänna uppfattningen om bostadsfrågan stadigt och märkbart utvecklats och fördjupats. Bostadsfrågan har av allt bredare befolkningslager kommit att omfattas med ett mera levande och handlingskraftigt intresse än någonsin förut. Inom de mest skilda samhälleliga åskådningar torde enighet råda därom att tillfredsställande bostadsförhållanden utgöra en grundväsentlig betingelse för samhällelig trivsel och socialt framåtskridande. När det blir fråga om vägar och medel att nå detta mål brister dock ofta enigheten. Bostadssociala reformsträvanden ha visserligen som sådana kunnat påräkna stöd i en allt gynnsammare inställning från den allmänna opinionsen, men i sitt praktiska förverkligande möta dylika strävanden alltjämt mångahanda hinder.

En betydande faktor på det bostadspolitiska området utgör hyresgästorganisationernas framväxt under det årtionde, som förflutit sedan hyresstegringslagen upphörde med den 30 september 1923 (se sid. 19*). Medan vid denna tidpunkt blott funnos några få hyresgästföreningar, förefinnas f. n. dylika å 49 orter, anslutna till Hyresgästernas riksförbund. Dessa organisationer ha i första hand sökt nedbringa hyrorna och förbättra hyresvillkoren genom underhandlingar med fastighetsägarna och dessas organisationer. Under det sålunda ökade trycket ha dessa senare, av vilka 37 äro anslutna till det år 1914 bildade Sveriges fastighetsägareförbund, i stor utsträckning omlagts och konsoliderats till försvarsorganisationer. Så har särskilt varit förhållandet i Göteborg, där Göteborgs fastighetsägares garantiförening samt Hyresgästernas centralförsamling, under medverkan av en av regeringen tillsatt medlingskommission, i november 1933 överenskommo om en särskild förhandlingsordning för hyrestvister, tillika innefattande vissa grunder för hyresavtal angående smålägenheter.

Hyresgästorganisationerna ha dock ej enbart haft ett dylikt mera direkt å hyresutvecklingens reglerande inriktat intresse utan även sökt medverka till en ur hyresgästsynpunkt gynnsam lösning av hyresfrågan genom att främja produktionen av goda och billiga smålägenheter. För detta ändamål bildades år 1922 på kooperativ grund Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsförening i Stockholm, vilken efter hand växt ut till ett stort riksförbund, som numera utövar byggnadsverksamhet i 30—40 olika städer.¹

¹ Närmare uppgifter härom lämnas i bilaga 1.

Nämnas må vidare, att såväl hyresgästernas som även fastighetsägarnas organisationer sökt framlägga sina synpunkter och påverka den allmänna opinionen genom tidningspressen och genom egna tidskrifter, bland vilka må nämnas »Vår bostad», organ för den svenska hyresgäströrelsen och den kooperativa byggnadsverksamheten, samt »Sveriges fastighetsägaretidning». Vidare ha i upplysnings- eller propagandasyfte tid efter annan anordnats möten och kongresser. Bland sådana må erinras om den allmänna svenska bostadskongress, som på inbjudan av Hyresgästernas riksförbund sammanträdde i Stockholm den 14—15 november 1930. I anslutning till därvid hållna föredrag antogos åtskilliga resolutioner, varibland särskilt må nämnas en till förmån för en socialt betonad hyreslagstiftning. I denna resolution framhölls, att om man ville nå fram till bättre förhållanden på bostadsfrågans område, behövdes icke blott en omfattande bostadsproduktion, understödd och stimulerad av stat och kommun, utan även lagstiftningsåtgärder på hyresrättens område, vilka alltjämt skulle lämna avtalsfriheten okränkta med avseende på bestämmandet av hyrorna, så länge dessa hölle sig inom rimliga gränser med avseende på hyreskostnader m. m., men som främst skulle ingripa dels mot hyresvärdens försök att avkräva hyresgästen orimliga hyror, dels även mot försök från samma håll att uthyra hälsofarliga eller illa underhållna bostäder samt mot husägarens försök att påtvinga hyresgästen orimliga kontraktsbestämmelser.

De skiftande synpunkter på bostadsfrågan, som sålunda framförts från de olika intressegruppernas sida, ha jämväl till icke oväsentlig del kommit att prägla bostadsfrågans behandling vid det senaste decenniets riksdagar.

Lagen den 17 juni 1921 (sv. förf.-saml. nr 309), som utgjorde den sista av de lagar med vissa bestämmelser mot oskäligen hyresstegring, vilka varit gällande sedan den 25 maj 1917 (jfr sid. 19*), skulle äga giltighet till och med den 30 september 1923. I propositionen 1922 nr 250 föreslog Kungl. Maj:t riksdagen, att nämnda lag skulle erhålla giltighet under ytterligare ett år, men detta förslag vann ej riksdagens bifall. Till 1923 års riksdag avlät Kungl. Maj:t proposition (nr 33) med förslag till lag med vissa bestämmelser rörande hyra, vilken väsentligen grundade sig på ett av socialstyrelsen den 2 december 1922 avgivet yttrande och förslag. Lagen antogs av riksdagen och utfärdades av Kungl. Maj:t den 10 mars 1923 (sv. förf.-saml. nr 31). Lagen (jfr sid. 19*) innehöll dels övergångsbestämmelser, åsyftande att reglera vissa rättsförhållanden i samband med upphörandet av 1921 års hyresstegringslag, dels vissa stadganden av mera stadigvarande natur, avseende bl. a. legaliseringen av hyresbetalning per månad i fråga om bostadslägenhet om högst 4 rum, kök däri inbegripet, samt rätt till återvinning av hyresrätten genom att i fall, där hyresavtal uppsagts på grund av försummad hyresbetalning, senast å tolfte söckendagen erlägga hyran samt i samband härmed anstånd med vräkningsbeslut. I lagen ingick en temporär bestämmelse (gällande t. o. m. den 30 september 1926) om straff för hyresocker, varmed skulle förstås, att någon vid uthyrning

toge eller för sig eller annan betingade vederlag, som, enligt vad han insåge eller borde inse, vore uppenbart oskäligt; dock skulle detta ej äga tillämpning, där av omständigheterna framginge, att sådant förhållande icke inneburit utnyttjande av annan persons trångmål med avseende på möjligheten att vinna eller bevara tillgång till en efter hans förhållanden nödig lägenhet.

Närmast i avsikt att få undanröjd sistnämnda inskränkande bestämmelse och därigenom utbygga stadgandet i riktning mot en lagstiftning mot hyror, som överstege den allmänna prisnivån å hyresmarknaden, väcktes från socialdemokratiskt håll motioner vid 1924 (II: 279), 1925 (II: 231) och 1927 (II: 68) års riksdagar, sistnämnda år i samband med yrkande på återinförande av den under mellantiden utgångna temporära hyresockerbestämelsen (jfr ovan). I nu nämnda motioner krävdes även en mer eller mindre genomgripande reformering av hyreslagstiftningen, varvid önskemålen särskilt avsågo att medgiva hyresgäst, och särskilt hyresgäst med stor familj, optionsrätt eller rätt att under vissa förhållanden kvarstanna i av honom förhyrd lägenhet jämväl efter hyrestidens utgång. På hemställan av första lagutskottet, som behandlade samtliga dessa motioner (utlåtanden 1924: 25, 1925: 8 och 1927: 13), beslöt emellertid riksdagen, att motionerna icke skulle föranleda till några åtgärder.

Vid 1930 års riksdag väcktes av herr Hage m. fl. (soc.) vittgående yrkanden på utredningar och åtgärder från det allmännas sida dels för höjande av den genomsnittliga bostadsstandarden (II: 384), dels för reformering av hyreslagstiftningen (II: 250).

I förstnämnda hänseende borde utredas, huru förhållandena på bostadsfrågans område utvecklats sig i vårt land och i vissa utländska stater och därutöver undersökas och upptagas till diskussion vissa aktuella huvudproblem. Ett sådant vore, i vilken mån och på vilket sätt staten borde medverka till, att planmässiga åtgärder vidtoges för att det mindervärdiga och hälsofarliga bostadsbeståndet — helst efter en undersökning av antalet befintliga bostäder av detta slag — i största möjliga utsträckning skulle komma bort och genom nyproduktion ersättas med sunda bostäder, varigenom en av de bidragande orsakerna till vissa folksjukdomar torde bortelimineras. Vidare borde uppmärksammas, i vilken mån eller på vilket sätt staten genom sammankallande av en konferens av sakkunniga, genom tillsättandet av en kommitté, genom inrättandet av en central myndighet med uppgift att bl. a. verka för byggnadsverksamhetens standardisering och rationalisering eller genom anslagsgivande i övrigt borde effektivt understödja eller stimulera den verksamhet, som i vissa samhällen påginge eller planerades dels för åstadkommande av en rationellt bedriven och alltså prisbilligare bostadsproduktion, dels ock för utexperimenterande av en normaltyp av goda och sunda bostäder eller en standardisering av byggnadstyper, främst för sådana hus, där hyror kunde hållas nere i sådana prislägen, att de fattigare folklagren och särskilt de hyresgäster, som på grund av sin fattigdom sökte sig till de mindervärdiga och hälsofarliga bostäderna, kunde anskaffa sig sunda

bostäder till rimliga hyrespriser. — Därefter borde utredas, huruvida, i vilken mån och efter vilka grunder staten alltjämt, även efter tillkomsten år 1929 av Svenska bostadskreditkassan, borde via kommunerna bedriva en fortsatt låneverksamhet, främst till bostadskooperativa företag samt till egnahemsbyggare, med för låntagarna fördelaktiga ränte- och avbetalningsvillkor (samt även eventuellt i sista hand subventionsverksamhet), dels för att åstadkomma en nedgång i bostads- och hyrespriser för innehavare av smålägenheter samt dels för tillskapande av en så stor bostadstillgång, som måste utgöra en av förutsättningarna för att hyrespriserna så småningom skulle kunna bringas ner till en rimligare nivå. I samband därmed borde uppmärksammas, huruvida och i vilken utsträckning statens byggnadsbyrå vid ett eventuellt fortsättande av statens låneverksamhet skulle fortsätta sin verksamhet och särskilt den del av densamma, som består i att till bostadsbyggare lämna normalritningar m. m. — Vidare ifrågasattes, att staten vidtog sådana åtgärder, att i första hand den kooperativa bostadsproduktionen och bostadsegnahemsbyggandet — vilka bägge företagsgrenar i de större samhällena bedreve en verksamhet, som ginge i linje med egnahemsverksamheten på landet — dels kunde erhålla belåning i bostadskreditkassorna upp till en högre procentgräns av taxeringsvärdet, än vad som bestämdes vid 1929 års riksdag, dels kunde på rimliga villkor erhålla byggnadskredit, d. v. s. kredit under den tid, då byggandet av fastighet påginge, dels ock erhålla s. k. tertiärkredit, dels även erhålla bättre möjligheter till ordnad och för låntagaren fördelaktig kreditgivning vid bostadsbyggande å mark, upplåten med tomträtt.¹ — Vidare borde utredas, huruvida och i vilken mån — bl. a. genom effektivt beivrande av användandet av illojala metoder för undvikande av lagfartskostnader vid köp m. m. — åtgärder kunde vidtagas för förhindrande eller förminskande av den fördyring av bostadsbeståndet, vilken icke vore föranledd av kostnaderna för byggandet utan av den omständigheten, att bostadshusen genom köp och överlåtelser flera gånger och med korta mellanrum vandrade ur hand i hand med för varje gång höjda saluvärden och därmed följande prisförhöjningar. — Slutligen borde undersökas, huruvida och i vilken utsträckning staten borde medverka därtill, att mark, tillhörande allmänna institutioner, där så ansågs lämpligt, tillhandahölles på billiga villkor till bostadsproducenter, vilkas bostadsproduktion avsåge åstadkommande av egnahem eller bostadskooperation, samt på vilket sätt billiga tomtpriiser för bostadsbyggande i övrigt skulle kunna åstadkommas.

Det kunde ifrågasättas, om ej utredningen även borde omfatta möjligheten att i vårt land införa officiella prisnoteringar med rådgivande anvisningar rörande hyrans skäligen storlek för bostäder av viss kvalitets- och storlekstyp. — Berörda utredning skulle främst syfta till att åstadkomma en nedgång i hyresnivån samt dessutom framskapa en typ av billiga och enkla men dock tillfredsställande bostäder. Men utöver detta borde utred-

¹ I samband med propositionen om upprättande av Svenska bostadskreditkassan framfördes samma yrkanden i tvenne vid 1929 års riksdag väckta motioner, nämligen I: 291 av herr Möller samt II: 442 av herr Hage m. fl.

ningen utsträckas även till områden, som berörde den sanitära sidan av bostadsfrågan, i syfte att genom sakkunniga få konstaterat, huruvida ej en skärpning borde åstadkommas av bestämmelserna på vissa punkter men samtidigt möjligen ett uppmjukande komma till stånd av bestämmelserna på en annan punkt, nämligen i fråga om byggnadsstadgans bestämmelse om takhöjd (2.7 m). I samband med frågan om hälsovårdsstadgans reformering borde även upptagas till utredning, huruledes bostadsinspektionen skulle kunna få en ökad effektivitet, så att genom dessa bägge reformer större möjlighet skulle givas till ingripande mot mindervärdiga och hälsofarliga bostäder, allt för åstadkommande i största möjliga mån av bostäder, som ur sanitära utgångspunkter hölle måttet.

Under hänvisning till anförda synpunkter hemställdes, att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställa, att Kungl. Maj:t måtte låta utreda, huruvida och i vilken mån åtgärder, på sätt i motionen antytts eller på andra vägar, ytterligare kunde vidtagas från det allmännas sida, för att den genomsnittliga bostadsstandarden i vårt land måtte kunna höjas ur hygieniska samt andra synpunkter samt hyresutgifterna, främst för mindre lägenheter, hållas inom rimliga gränser.

Andra kammarens fjärde tillfälliga utskott, till vilket motionen hänvisats, införskaffade yttrande över motionen av socialstyrelsen. I detta erinrades inledningsvis om den livliga byggnadsverksamhet, som ägt rum särskilt sedan år 1923, samt uttalades den uppfattningen, att denna inneburit en icke oväsentlig höjning av de mindre bemedlades bostadsstandard. Det forcerade tempo, i vilket byggnadsverksamheten bedreves, kunde emellertid, ehuru i och för sig önskvärt, ej undgå att påverka byggnadskostnaderna, och de mindre bemedlades expansion på bostadsmarknaden, i och för sig likaledes önskvärd, föranledde, att tillgången på bostäder alltjämt hölle sig knapp i förhållande till den livliga efterfrågan, som i sin tur medförde en hög hyresnivå. Önskade man fördelarna — livlig bostadsproduktion och stigande bostadsstandard — torde man tillsvidare få resignera inför nackdelarna, höga byggnadskostnader och höga hyror, intill dess den nuvarande expansionsprocessen nått ett jämviktsläge, varvid byggnadskostnader och hyror torde komma att bättre ansluta sig till den övriga lägre prisnivån. Vad beträffade de av motionärerna särskilt anförda punkterna erinrade styrelsen om, att under byggnadshaussen mindervärdiga bostäder borttrivits i så hög grad, att avgången av enklare och billigare bostäder på sina håll ingåve bekymmer. Självklart vore, att det allmännas bostadsinspektion borde fungera och fylla sina uppgifter, men det aktuella läget i förevarande hänseende syntes näppeligen påkalla extraordinära åtgärder. Frågan om standardisering och typisering kunde betraktas nära nog som tidens lösen inom hela industrien, och även inom byggnadsindustrien förekomme standardisering av byggnadsdetaljer, typritningar o. d., ehuru byggnadsverksamhetens natur försvårade en standardisering av samma räckvidd som inom vissa andra industrigrenar. Vad kreditfrågorna beträffade, syntes man böra avvakta resultaten av den nyinrättade bostadskreditkassans verksamhet, innan nya statliga åtgärder vidtoges för kreditgivning

åt bostadskooperation och egnahemsbyggande. I fråga om fastighetshandeln erinrades, att detta vore en väg, på vilken bostadsmarknaden tillfördes nödvändigt kapital. Såsom regel överginge en nybyggd fastighet från byggeherren till ny ägare, varigenom den förre finge sitt engagemang avvecklat och kunde påbörja ett nytt bygge. Jobbet med fastigheter kunde visserligen stimulera till hyresstegring intill överkanten av vad läget eljest medgäve, men det förnekades, att ombyte av ägare i och för sig skulle kunna mera allmänt och märkbart påverka hyrorna i uppgående riktning. Det vore väl snarast så, att förutsättningarna för allmän hyresstegring framkallade spekulation och ej omvänt. Vad slutligen beträffade det allmännas markpolitik framhöll styrelsen olämpligheten ur sociala och även ekonomiska synpunkter av, att staten dreve en restriktiv tomtpolitik å orter, där staten till mera avsevärd del förfogade över den för ett samhälles tillväxt erforderliga byggnadsmarken. Vad anginge den av motionärerna framförda tanken på officiella prisnoteringar beträffande bostadslägenheter eller däremot svarande anordningar erinrade styrelsen om, att hyrorna för lägenheter inom en och samma storleksgrupp kunde uppvisa normala intervaller på ända inemot 100 % samt att en »vara», beträffande vilken prissättningen vore så individuell och som vore så föga fungibel, ej lämpade sig för börsmässiga noteringar. Såsom ett sammanfattande omdöme uttalade socialstyrelsen, att med hänsyn till den mångfald spörsmål bostadsfrågan omspände och spörsmålets vittutgrenade natur nödgades styrelsen varna för allmänt hållna utredningar på området, enär man löpte fara att drunkna i ett alltför vidlyftigt och enligt sakens natur synnerligen kostsamt utredningsarbete, vars praktiska värde kanske ej motsvarade kostnaderna. Utredningar, som till äventyrs påkallades, borde inriktas på någorlunda begränsade, fixerade frågor, i vilka man kunde skönja inom räckhåll liggande praktiska resultat.

Med understrykande av särskilt det sista uttalandet hemställde utskottets majoritet, att förevarande motion icke måtte till någon åtgärd föranleda, och så blev även riksdagens beslut. Fyra av utskottets ledamöter hade emellertid reserverat sig för en skrivelse i motionens syfte.

I annan motion (II: 259) hade i huvudsak samma motionärer påyrkat reformering av hyreslagstiftningen m. m. Innebörden av de väckta förslagen hade preciserats i följande fem punkter:

1) att bostadsinnehavet vore tryggt, vilket mål i någon mån skulle kunna nås genom stadganden om optionsrätt eller prioritetsrätt för hyresgäst i lämplig form;

2) att bostaden vore sund, vilket skulle kunna nås genom tillfredsställande bostadsinspektion, genom en fortsatt tillräcklig bostadsproduktion, som ersatte nu befintliga hälsofarliga bostäder med nya bostäder i sådana prislägen, att hyresgästerna i de hälsofarliga prisbilliga lägenheterna kunde betala hyran i de nya lägenheterna, samt genom införande i hälsovårdsstadga, byggnadsstadga eller hyreslag av effektivare bestämmelser för undvikande av hälsofarlighet i bostadslägenheter;

3) att bostaden alltid vore med avseende på underhåll i ett tillfredsställande skick, vilket bl. a. skulle kunna uppnås genom tillkomsten av bestämmelser i sådan riktning, som bl. a. fastslog vissa grunder för hyresgäst att vid hyras betalande avdraga vad som utlagts för reparationer eller för bostadens förbättrande samt som i övrigt införde rätt till hyresprisreglering nedåt vid konstaterande av en bostads mindervärdiga beskaffenhet;

4) att den ständigt skeende hyresprisfördyringen — som i vårt land resulterat i att en större procent av den samlade inkomsten uppslukades av hyran än i något annat land — kunde i någon mån hållas tillbaka och att framför allt oskäligen hyrespris (hyresocker) kunde beivras, varför en effektiv bestämmelse om åtgärder mot orimliga hyrespriser borde ingå i den planerade lagstiftningen, vilken bestämmelse även borde få gälla för de mycket ofta förekommande rent vanvettiga hyror, som uttoges för butiker med gott läge; samt

5) att lagen förhindrade intagande i kontrakt av bestämmelser, som inskränkte hyresgästens rörelsefrihet på ett orimligt sätt eller i övrigt vore olämpliga; i denna fråga hade vissa reservanter inom första lagutskottet år 1922 uttalat sig på sådant sätt, att de med hänsyn till detta yrkande ifrågasatte, om icke avtalsfriheten borde ytterligare begränsas till förebyggande därav att lagbestämmelser till hyresgästs förmån eluderades genom kontraktsvillkor. — Motionärerna tillade, att detta endast vore några av de mest framträdande reformkraven, som framförts på detta område och av vilka större delen torde kunna tillgodoses genom bestämmelser i en hyreslag. I övrigt hänvisades till den redogörelse rörande nämnda saker, som funnes intagen i första lagutskottets utlåtande nr 23 vid 1922 års riksdag (under rubriken II, Reformering av hyreslagstiftningen).

Riksdagens andra lagutskott, till vilket denna motion hänvisats, framhöll i sitt utlåtande (nr 29), att bostadsfrågan vore och städse torde komma att förbli ett av de centrala samhällliga spörsmålen, samt att goda bostadsförhållanden vore en grundväsentlig betingelse för samhällets trivsel och allmänt framåtskridande. Av det ansenliga komplex av spörsmål bostadsfrågan ompände vore åtskilliga föremål för lagstiftning, och inom denna intogs hyreslagstiftningen en mycket framskjuten plats. Utskottet erinrade om, att grundvalen för gällande hyreslagstiftning vore 1907 års nyttjanderättslag (kap. 3), kompletterad genom 1923 års lag med vissa bestämmelser om hyra samt indirekt genom de år 1925 vidtagna ändringarna i utsökningslagen ävensom det vid 1930 års riksdag framlagda — och sedermera antagna — omfattande lagförslaget rörande bostadsrättsföreningar. Utskottet hade svårt att inse de fördelar, som stode att vinna, om hyreslagstiftningen utbrötes ur sin nuvarande plats såsom ett kapitel i nyttjanderättslagen och tillsammans med vissa andra bestämmelser sammanfattades i en fristående lag.

I utlåtandet lämnades därefter en översikt av det aktuella läget på bostadsmarknaden och framhölls, att även om detta icke i allo tedde sig såsom önskvärt — särskilt med hänseende till den uppdrivna hyresnivån — syntes dock förhållandena mana till stor försiktighet i fråga om inskridanden med restriktiv lagstiftning på sätt motionärerna föreslog.

Utskottet ingick därefter på motionens olika punkter, och anförde rörande den första, att frågan om införande av options- eller prioritetsrätt gjorts till föremål för utredning av professor V. Lundstedt, över vars betänkande socialstyrelsen avgivit utlåtande den 26 november 1925.¹ Utskottet kunde ej finna, att spörsmålet om en optionsrätt e. d. förts framåt genom detta utredningsarbete, utan att detta snarare kastat ytterligare ljus över de vanskligheter, som vore förknippade med ett dylikt rättsinstitut, särskilt därigenom, att inskränkningar i hyresvärds rätt att uppsäga hyresavtal i en eller annan form måste kompletteras av tvångsbestämmelser rörande hyressättningen och därigenom leda till ett återupplivande av kristidens hyresstegringslagstiftning. Men en lagstiftning av dylik art kunde befaras verka hämmande på bostadsproduktionen, och en tillfredsställande allmän tillgång på bostäder erbjöde hyresgästen den bästa betingelsen ej blott att överhuvudtaget erhålla en efter hans förhållanden lämplig bostad utan i regel även att kunna bevara innehavet av en viss individuell bostadslägenhet. — I fråga om den andra punkten i motionen framhöll utskottet betydelsen av sunda bostäder ej blott av humanitära skäl utan också ur folkhälsans synpunkt. Utskottet ansåg lika med motionärerna det önskvärt, att den bostadsinspektion, som från det allmännas sida utövades av hälsovårdsnämnderna eller i vissa större städer av särskilt för ändamålet inrättad myndighet, skedde på tillfredsställande sätt. Till motverkande av hälsovådliga bostäder förordade motionärerna införande i byggnadsstadga, hälsovårdsstadga och hyreslag av effektivare bestämmelser med sådant syfte. Utskottet erinrade om, att gällande byggnadsstadga av 1874 vore under revidering. I 1919 års hälsovårdsstadga gäves hälsovårdsnämnden rätt att påkalla reparation eller förbjuda vidare användning av rum, vars beboende prövades vara förenat med fara för hälsan, och dessa offentligrättsliga föreskrifter kompletterades i viss mån genom ett stadgande av privaträttslig natur, nämligen nyttjanderättslagens 3 kap. 15 §, vari föreskrevs, att därest förhyrd lägenhet, som vore avsedd till bostad, vore så beskaffad, att dess användande vore förenat med uppenbar våda för de inneboendes hälsa, och bristen ej på tillsägelse genast avhjälpes av hyresvärden, hyresgästen ägde uppsäga avtalet, ändå att annat förbehåll skett. Utskottet erinrade om, att under en stor del av den period, under vilken hälsovårdsstadgan ägt giltighet (fr. o. m. 1920), hade bostadsbrist varit rådande. Fortfarande rådde flerstädes viss knapphet på bostäder, varför det låge i öppen dag, att hälsovårdsmyndigheterna av omständigheternas makt tvingats att tolerera en hel del bostäder, som vid rikligare tillgång skulle ha föranlett ett inskridande. Att en hälsovårdsnämnd ägde förbjuda ett rums vidare användning för bostadsändamål måste, när omständigheterna på bostadsmarknaden tillåte förbudets effektuerande, innebära en den mest allvarliga påminnelse för ägaren att försätta rummet i sanitärt tillfredsställande skick, och för det dåvarande ansåge utskottet ej skäl föreligga att förorda skärpning av hälsovårdsstadgans regler.

¹ Sociala meddelanden, årg. 1926 sid. 3.

Med nu berörda förhållanden sammanhänge nära de önskemål, som framförts i motionens tredje punkt om bristfälliga bostäders försättande i tillfredsställande skick. Utskottet erinrade om, att bestämmelser i hithörande ämne meddelades i nyttjanderättslagens 3 kap. 10 och 12 §§, men att dessa bestämmelser vore av dispositiv natur och lämnade domstol stor frihet att ingå i prövning, huruvida en lägenhet »enligt ortens sed och allmänna uppfattning» vore att anse som bristfällig. Utskottet ställde sig dock tveksam om lämpligheten av full avtalsfrihet i denna speciella fråga; spörsmålet borde upptagas till utredning endast i ett större sammanhang. Däremot motsatte sig utskottet av principiella och praktiska skäl motionärernas yrkande om »rätt till hyresprisreglering nedåt vid konstaterande av en bostads mindervärdiga beskaflenhet».

I fråga om den fjärde punkten anförde utskottet, att klagomålen över de höga hyrorna i åtskilliga samhällen icke saknade fog, men motsatte sig återinförande av allmän hyresreglering och även av lagstiftning mot hyresocker, enär sådana åtgärder kunde antagas verka återhållande på den i rådande situation önskvärda bostadsproduktionen.

I den femte och sista av motionens punkter gaves uttryck åt önskemålet, att hyreslagstiftningens detaljbestämmelser i allmänhet borde vara av tvingande natur och icke såsom nu avtalsfrihet råda utom i vissa begränsade fall. Utskottet uttalade sina betänkligheter mot kraven att, skenbart till hyresgästernas fördel, alltför mycket kringskära avtalsfriheten. Bestämmelser i sådan riktning skulle sannolikt bliva till nackdel för båda parterna, ty en icke alltför begränsad avtalsfrihet vore för dem oundgänglig, då en mångfald olika förhållanden vid avtalets uppgörande spelade in på ett sätt, som icke kunde i detalj förutses av lagstiftaren. Utskottet ville emellertid icke bestrida, att vissa bestämmelser i gängse hyresavtal, sådana de komme till uttryck bl. a. i en del brukliga tryckta formulär till hyreskontrakt, alltför ensidigt toge sikte på tillvaratagande av hyresvärdens intressen. Utskottet funne det därför kunna ifrågasättas, huruvida icke lämpliga opartiskt hållna avtalsformulär åtminstone försöksvis kunde utarbetas genom det allmännas försorg att ställas till allmänhetens fria disposition.

Vad sålunda anförts fann utskottets majoritet motivera, att förevarande motion icke måtte till någon åtgärd föranleda, men sex reservanter förenade sig med motionärernas yrkande. Riksdagen följde emellertid utskottsflertalet.

De vid 1930 års riksdag väckta omfattande bostadsmotionerna och de över dem avgivna utskottsutlåtandena ha återgivits tämligen utförligt, enär därvid framförda synpunkter i stort sett gått igen vid bostadsfrågans riksdagsbehandling under de följande åren.

Sålunda återkommo vid 1931 års riksdag frågorna om skärpning av hyresvärdens underhållsskyldighet och om normalisering av hyreskontrakt (II: 298 av herr Hage m. fl. [soc.]), men motionen ledde ej heller nu till re-

sultat, sedan den avstyrkts av andra lagutskottet (utl. nr 8). Samma öde röntes en av herr Andersson i Stockholm m. fl. (komm.) väckt motion angående åtgärder för åstadkommande av mera hygieniska samt billigare bostäder (II: 293, andra lagutskottets utl. nr 9), ävensom en av samma motionärer väckt motion rörande ordnande av tillfredsställande kredit för uppförande av kooperativa bostadshus (II: 294, andra kam:s fjärde tillf. utskotts utl. nr 5).¹

Vid 1932 års riksdag återkom den kommunistiska gruppen med en motion angående lagstiftning till åstadkommande av mera hygieniska och billigare bostäder (II: 374), vari hemställdes om utredning och förslag till 1933 års riksdag angående dels hygieniska minimifordringar på bostadslägenheter, dels effektiv bostadsinspektion för såväl städerna som landsbygden, dels nedskrivning av alla tomt- och fastighetsvärden, dels föreskrift att hyran högst finge sättas så, att den täckte verkliga omkostnader för fastigheten samt 5 % ränta på det verkliga fastighetsvärdet, till vilket räknades endast på godkännbart sätt i fastighet inestående kapital. Efter hemställan av andra lagutskottet (utl. nr 15) — vari bl. a. erinrades om tillkomsten av den nya byggnadsstadgan den 20 november 1931 med dess mera ingripande bestämmelser i fråga om byggandets reglering — blev denna motion av riksdagen avslagen. — Samma år väcktes av herrar Ström, Hage m. fl. (soc.) en motion (II: 406), vari hemställdes, att Kungl. Maj:t måtte låta utreda, huruvida, i vilken mån och på vilket sätt åtgärder kunde vidtagas, så att man erhöle en ur sociala, ekonomiska och hygieniska synpunkter mera tillfredsställande lösning av det komplex av bostadsproblem, som anförts i motionen och av vilka de mest aktuella hänförde sig till den högre hyresnivån. Andra kamarens fjärde tillfälliga utskott, till vilket motionen hänvisats, inhämtade yttrande av socialstyrelsen. I anslutning till detta framhölls (utl. nr 10), att hyresstegringen sammanhängde med bostadsproduktionens forcerade tempo, men att nu tecken framträtt på vikande konjunkurer och fallande hyresnivå. En annan fråga, som berörts i motionen, vore ordnande av kreditgivningen särskilt för egnahemsbyggare, men kommunerna ansåges här i första hand bära träda emellan. — Utskotts majoritetens hemställan, som bifölls av riksdagen, innebar avslag på motionen, men fyra reserveranter inom utskottet yrkade bifall till densamma.

Vid 1933 års riksdag förelågo ett par kommunistiska motioner (II: 186 och II: 248 av herrar Hagberg och Brädefors) angående byggande av bostäder för arbetare och med dem jämställda samt om förbud mot vräkningar på grund av obetald hyra i vissa fall, vilka motioner ej ledde till någon riksdagens åtgärd. — I en socialdemokratisk motion (II: 358 av herrar Ström, Hage m. fl.) återupptogs de krav på en socialt betonad hyreslagstiftning av tvingande natur, åsyftande att säkerställa bostadens sundhet och för-

¹ Nämnas må, att vid 1931 års riksdag framfördes frågan om de barnrika familjernas svåra ställning genom en från högerhåll väckt partimotion (II: 160) angående beskattningen av äkta makar och om hänsynstagande vid beskattningen till försörjande av hemmavarande barn.

svarliga underhåll, skäligen pris m. m. Detta innebar, med undantag för kravet på optionsrätt, samma yrkanden, som tidigare framförts i motionen II: 259 vid 1930 års riksdag (punkterna 2—4, se sid. 41*). Andra lagutskottet erinrade härom i sitt utlåtande (nr 21) och hemställde, ehuru med sju reservanter, att motionen ej måtte till någon åtgärd föranleda, och så blev även riksdagens beslut.

Vid 1934 års riksdag förelåg en motion (II: 492) av herr Flyg m. fl. (komm.), vari, närmast efter ett uppslag i en av undertecknade Myrdal och Åhrén verkställd bostadspolitisk utredning (statens offentliga utredningar 1933: 14, se sid. 34*), hemställdes, att riksdagen i skrivelse till regeringen måtte begära, att för landets städer och stadslignande samhällen måtte på statistisk grund uppställas lokala bostadsprogram. I häröver avgivet utlåtande (nr 3) erinrade andra kammarens andra tillfälliga utskott, att den ifrågavarande utredningen redan förts ut i ett vidare sammanhang genom att chefen för socialdepartementet efter Kungl. Maj:ts bemyndigande den 6 oktober 1933 tillkallat särskilda sakkunniga (bostadssociala utredningen). Under återopande härav blev motionen av riksdagen avslagen. — Samma år väcktes från socialdemokratiskt håll motioner (I: 155 av herr Sigfrid Hansson m. fl., II: 377 av herr Severin m. fl.) med hemställan om utredning angående förhållandena inom byggnadsindustrien. I utlåtande av andra lagutskottet (nr 49) tillstyrktes en sådan utredning, och den vann även riksdagens bifall (skrivelse 11 juni 1934). I anledning därav tillkallade socialministern efter Kungl. Maj:ts bemyndigande den 28 september 1934 särskilda sakkunniga — 1934 års byggnadsindustrisakkunniga — med uppdrag att, i samarbete med bostadssociala utredningen, utreda, vilken inverkan på byggnadsindustriens produktionskostnader, som utövades av byggnadsverksamhetens säsongkaraktär, sättet för finansiering av under byggnad varande fastigheter, monopolistiska tendenser i fråga om tomtpolitik, kreditgivning, materialtillförsel eller arbetsmarknad m. m.

AVD. II.

Bostadsförhållandena och deras betydelse ur socialpolitisk, hygienisk och befolkningspolitisk synpunkt.

Kap. 6. Bostadsbeståndets beskaffenhet och boendeförhållandena.

Omfattningen av städernas undermåliga bostadsbestånd. Den enquête, som av bostadssociala utredningen företogs hösten 1933 och för vilken en summarisk redogörelse tidigare lämnats (sid. 9*), gav visserligen en viss överblick av förhållanden — och framför allt uppfattningar — på olika orter, men knappast några möjligheter till kvantitativ uppskattning av omfattningen av beståndet av undermåliga bostäder. Man kunde konstatera en särskilt för de större städerna vanlig anslutning till meningen, att med hänsyn till bostadshygieniska krav utdömning borde ske i större omfattning än hittills, men även, att de källor, ur vilka upplysningar i frågan skulle kunnat lämnas i enquête-svaren (framför allt bostadsinspektionens register), voro otillräckliga, där de inte voro helt värdelösa eller obefintliga. Endast för ett ringa fåtal orter voro upplysningarna av sådan beskaffenhet, att de kunde tjäna som stöd vid uppskattningar av antalet utdömbara lägenheter.

Beträffande uppgifterna om undermåliga lägenheter i materialet från 1933 års hyresräkning torde i minst lika hög grad som om enquêtet materialets uppgifter gälla, att de äro skäligen löst grundade och framför allt av olika tillförlitlighetsgrad för olika orter. Såsom närmare framgår av den statistiska redogörelse, som lämnas i bilaga 2 (sid. 43), har man här bl. a. att utgå från av de lokala hyresräkningskommittéerna uttalade omdömen om att vissa lägenheter skulle vara att anse såsom undermåliga. Ifrågavarande värdesättning förefaller emellertid ofta skäligen subjektivt betonad och är i varje fall icke grundad på någon enhetlig värderingsnorm. Visserligen har man även på grundval av ett par objektiva kriterier — avsaknad av såväl tambur som hall samt avsaknad av vatten- och/eller avloppsledning — kunnat särredovisa olika grupper av ur vissa synpunkter bristfälliga lägenheter, men dessa kriterier ge ju långtifrån någon fullständig belysning av bostadskvaliteten. Som stöd för kvantitativa uppskattningar av det undermåliga lägenhetsbeståndets storlek äro hyresräkningsmaterialets uppgifter därför användbara endast i mycket begränsad omfattning.

För att i görligaste mån avhjälpa dessa brister har bostadssociala utredningen föranstaltat kompletteringsundersökningar under samarbete med kommunala myndigheter i 15 större och medelstora städer, från vilka skola införskaffas mera preciserade och utförliga uppgifter om smålägenhetsbeståndets kvalitet (jämte vissa mera ingående upplysningar om boendeförhållandena).

Innan resultaten av ett tillräckligt antal sådana kompletteringsundersökningar föreligga, måste varje uppskattning av antalet lägenheter, som äro så undermåliga, att de böra och kunna utdömas, vila på skäligen lös grund.

Tillsvidare har man endast att hålla sig till enstaka lokala undersökningar, framför allt undersökning för Göteborg av år 1931¹, samt upplysningar från ett fåtal orter, där bostadsinspektionen torde vara mera effektiv och väl-informerad. I Göteborgsundersökningen bedömdes 5·4 % av de 7 000 undersökta, efter representativa grunder utvalda smålägenheterna som »allmänt bofälliga». Enligt hyresräkningskommittéernas omdömen till 1933 års hyresräkning skulle endast 1·5 % av samtliga lägenheter och 1·8 % av smålägenheterna i de genom bostadssociala utredningens försorg bearbetade orterna² vara att beteckna som undermåliga. Såsom nyss antytts, äro dock dessa medeltal skäligen värdelösa, eftersom på de flesta orter ingen verklig kvalitetsundersökning utförts. Det finns all anledning att antaga, att siffrorna för de städer, varifrån ett större antal undermåliga lägenheter uppgivits, icke endast återspiegla en större faktisk förekomst av undermåliga lägenheter — om sådan överhuvud föreligger — utan även och framför allt en bättre information, som vilar på någorlunda tillförlitlig kvalitetsuppskattning. Bland dessa städer märkas Norrköping (8·1 % av samtliga och 9·4 % av smålägenheterna), Uddevalla (6·4 resp. 8·1 %), Karlskrona (6·1 resp. 7·9 %) och Linköping (4·1 resp. 4·8 %). Om man med utgångspunkt i dylika sporadiska och som underlag för ett allmänt omdöme förvisso otillräckliga uppgifter antager, att omkring 5 % av smålägenhetsbeståndet vore att anse som undermåligt, skulle detta innebära, att 25 000—30 000 smålägenheter (till större delen om 1 rum och kök) eller 60 000—70 000 eldstäder inom Sveriges städer och stadsliknande samhällen skulle vara att beteckna som undermåliga. Dessa siffror få dock betraktas endast som en vag uppskattning av storleksordningen av det undermåliga bostadsbeståndet.³

Härvid är emellertid att märka att varje uppskattning för närvarande måste lida icke endast av osäkerhet på grund av otillräckligt statistiskt underlag utan även av all den subjektivitet och obestämdhet, som i brist på fastslagna, objektiva mått råder i fråga om uppfattningen av kvalitativ undermålighet hos lägenheterna. Även i länder, där man längre tid och med större intensitet ägnat uppmärksamhet åt detta problem, är obestämdheten stor och svängrummet för subjektiviteten i omdömena vidlyftigt tilltaget. Det är karakteristiskt, att 1931 års undersökning i Göteborg kom till ett resultat i fråga om relativa antalet allmänt bofälliga lägenheter, som var dubbelt så högt som vid 1921 års räkning. Dock var smålägenhetsbeståndet omkring 30 % större vid det förra tillfället, och inom den nytillkomna tredjedelen kunna

¹ Bostadsräkningen 1930 samt Bostadsundersökningen 1931 i Göteborg. Utg. av Göteborgs stads statistiska byrå. Göteborg 1933.

² Se bilaga 2, sid. 43 ff.

³ Tab. 4, bilaga 2, sid. 44—45, upplyser om att på de undersökta orterna inte mindre än 37·2 % av samtliga lägenheter sakna både tambur och hall samt att 16·6 % sakna vatten- och/eller avloppsledning. Dessa objektivt konstaterbara bostadstillbehör ha stor bostadshygienisk betydelse, men avsaknaden därav konstituerar icke med nödvändighet »allmän undermålighet» hos lägenheten.

rimligtvis praktiskt taget inga allmänt bofälliga bostäder befinna sig. Förhållandet är givetvis till stor del ett uttryck för den fortskridande försämringen av det äldre bostadsbeståndet, men sannolikt till icke oväsentlig del även ett uttryck för stigande hygieniska och bostadssociala krav.

Det finns heller ingen anledning, varför inte dessa krav skulle stiga. Den offentliga bostadsvården är ännu så ny här i landet och de därmed förenade offentliga ingreppen så ovana och därför även de hämmande krafterna så starka, att kraven i detta hänseende från den allmänna opinionens och de offentliga organens sida ännu inte tillnärmelsevis kommit upp i den nivå, som gäller exempelvis den allmänna sjukvården. Men i riktning mot en därmed jämförlig nivå för bostädernas del verka på lång sikt mäktigt de från många av samhällslivets övriga områden förvärvade och av den bostadshygieniska upplysningen stödda och vägleda högre kraven på hygien hos de nytillträdande hushållsbildande generationerna samt konkurrensen och exemplet från den växande del av smålägenhetsbeståndet, som utgöres av nybyggda lägenheter med högre hygienisk standard.

Det är därför naturligt om gränsdragningen omkring det bostadsbestånd, som betraktas såsom icke motsvarande hygienens krav, successivt göres vidare. Samtidigt åldras det gamla bostadsbeståndet allt mer. Det är härvid att märka att den åldersklass inom bostadsbeståndet, som just har vuxit över femtioårsstrecket, är av betydande omfattning.¹ Den innefattar de fastigheter, som kommo till under den starka stadstillväxten under 1870- och 80-talen. Hitintills torde väl huvudmassan av de lägenheter, som enligt gängse värderingar äro att anse som undermåliga, ligga inom det fastighetsbestånd, som står kvar från tiden före det moderna stadsväsendets framväxt sedan 1870- och 1880-talen. I den mån de bostadshygieniska kraven av olika krafter fortsätta att drivas uppåt, under det att samtidigt det nämnda, nu omkring femtioåriga fastighetsbeståndet fortsätter att åldras, komma allt vidare ringar av bostäder att falla utanför gränsen för de hygieniskt tillfredsställande bostäderna. Ett undanröjande av de för ögonblicket existerande, enligt gängse uppfattning undermåliga lägenheterna kommer icke att kunna på ett slutgiltigt sätt »lösa» denna del av bostadsfrågan, endast att vid varje tidpunkt minska dess räckvidd. Den skapas ständigt på nytt.

Därtill kommer, att omfattningen av problemet om kvalitativ sanering av bostadsbeståndet i städerna icke på ett riktigt sätt kan uppskattas enbart genom räkning av det antal lägenheter, som i sig själva kunna betecknas som undermåliga. Dessa ligga sällan samlade till sammanhängande bostadsområden, utan tvärtom strödda och det på ett sådant sätt, att en saneringsverksamhet, som tager formen av rivning, måste gå ut även över andra lägenheter. Frågan om undanskaffandet av de undermåliga lägenheterna kan sålunda ses inte endast som en fråga om utdömmning av enstaka lägenheter; utan måste sättas in i sitt sammanhang med den större och mera svårlösta frågan om stadsplanemässig nyordning av kvarter och hela stadspartier.

¹ Jämför bilaga 8, sid. 261.

Sedd under denna synvinkel blir givetvis saneringsproblemet av annan och mera betydande storleksordning än den, som angives av uppskattningen här ovan.

I sin förut nämnda P. M. av den 19 februari 1934 uttryckte de sakkunniga den uppfattningen, att »med i vårt land rådande bostadsvanor det bostads-sociala problemet i städer och stadsliknande samhällen i väsentlig grad utgör ett trångboddhetsproblem. Inriktningen av en på lång sikt inställd social bostadspolitik från det allmännas sida måste vara till huvudsaklig del bestämd av en strävan att motverka den rådande trångboddheten i små-lägenheter.» Det finns, av skäl, som närmare skola utvecklas i det följande, anledning att vidhålla en sådan uppfattning. Tillsvidare bör dock, enligt de sakkunnigas mening, saneringsfrågan i det bostadspolitiska programmet få träda tillbaka för frågan om trångboddhetens motverkande, icke endast därför att trångboddheten utgör en större aktuell olägenhet än den kvalitativa undermåligheten utan även med hänsyn till den naturliga ordning, i vilken ingrepp mot bostadsnöden synes böra vidtagas (jämför kap. 8).

Det framgick ur enquêten hösten 1933 och har bekräftats vid de sakkunnigas studieresor, att de utdömbara lägenheterna till mycket stor del bebos av äldre personer, vilka varken själva i allmänhet ha ett starkare subjektivt behov av bättre bostäder utan tvärtom ofta hänga fast vid de förhållanden, som de vuxit samman med, eller kunna bringas att anpassa sig till grundligt ändrade bostadsförhållanden. Av naturliga skäl äro därvid vanligen hushållen små och trångboddheten föga framträdande. De undermåliga lägenheterna äro dock även till en icke obetydlig del besatta av fattiga barnrika familjer, som just på grund av barnrikedomen tvingas att söka sig till de allra billigaste lägenheterna. För en bostadspolitik, som vill vara en familjepolitik och i första hand tillgodose intresset av en sund bostadsmiljö för barnen och de uppväxande, reduceras emellertid den aktuella betydelsen av den rent kvalitativa undermåligheten hos bostäderna och tyngdpunkten förskjutes allt starkare över till det allmänna trångboddhetsproblemet. Naturligtvis är angelägenheten av ingrepp högst i sådana fall, där kvalitativ undermålighet och trångboddhet förenas. Dessa fall utgöra visserligen ett absolut taget icke obetydligt antal, men de äro endast en bråkdel av de samlade fallen av sådan trångboddhet, som medför fara för den fysiska och framför allt för den psykiska hälsan.

De här anförda synpunkterna utgöra givetvis intet argument mot att snarast möjligt åtgärder i form av förbättrad bostadslagstiftning och effektivare bostadsinspektion vidtagas. De innebära närmast en rekommendation av att vid inriktningen av de bostadspolitiska åtgärderna i första hand sikte tages på det allmännare problemet om trångboddhetens motverkande. Härigenom skapas också gynnsammare betingelser för ett effektivt realiserande av förbättrad bostadslagstiftning och bostadsinspektion.

Trångboddheten. Att bostadsproblemet i de svenska städerna till väsentlig del är ett trångboddhetsproblem belyses redan av de uppgifter om lägenhetsbeståndets sammansättning som meddelas i bilaga 2 (sid. 40). Av det totala

antalet bostadslägenheter inom den enligt representativa grunder utvalda del av städernas bostadsbestånd, som de där meddelade undersökningsresultaten avse, utgöras nära 36 % av lägenheter om högst 1 rum och kök. — Av de i samma bilaga (sid. 67) anförda statistiska uppgifterna framgår, att 35 % av hushållen bo i lägenheter med mer än 1½ personenheter per rumsenhet, och överskridande av denna norm innebär, att exempelvis i en lägenhet om 1 rum och kök bo 3 eller flera vuxna personer eller 2 vuxna och 1 barn eller flera.¹ Utgår man från den mindre krävande trångboddhetsnormen 2 personenheter per rumsenhet, innebärande exempelvis, att i en lägenhet om 1 rum och kök bo 4 eller flera vuxna eller 2 vuxna och 3 eller flera barn, blir motsvarande siffra 13 %. Då emellertid 30—40 % av hushållen bestå av 1—2 vuxna personer utan barn, ge dessa uppgifter ingen uppfattning om trångboddhetens betydelse för familjehushåll i mera egentlig bemärkelse. Ser man enbart på familjer med barn, framträder (tab. 15, sid. 74—75) det anmärkningsvärda förhållandet, att inom det övervägande flertalet orter dessa till mer än hälften bo i lägenheter med mer än 1½ personenheter och på åtskilliga håll till mer än en tredjedel i lägenheter med mer än 2 personenheter per rumsenhet. I samband med dessa förhållanden står, att bortåt 60 % av alla barn under 15 år äro trångbodda enligt förstnämnda och nära 30 % enligt sistnämnda kriterium. Detta förhållande belyses på ett åskådligt sätt i diagram I i bilaga 2 (sid. 68—69).

Man kan säga, att trångboddhetsproblemet i övervägande grad betingas därav, att lägenheter om 1 rum och kök i så stor utsträckning användas såsom familjebostad. Sålunda synas omkring två tredjedelar av den totala trångboddhetsfrekvensen hänföra sig till denna lägenhetskategori. Det må i detta sammanhang anmärkas, att de boende i lägenheter om 1 rum och kök inom flertalet orter till större del utgöras av barn, än vad fallet är i fråga om någon annan lägenhetskategori.

Särskilt svår ter sig trångboddheten i sådana familjer, där såväl minderåriga som vuxna barn finnas, d. v. s. i medelålders familjer, som så att säga befinna sig omkring kulmen i familjens utveckling. Att så är förhållandet framgår, om än på ett mindre fullständigt sätt på grund av det tillgängliga primärmaterialets bristande differentiering, av tab. 15 i bilaga 2, där t. ex. de under beteckningen »3—4 vuxna med 1—2 barn» eller »5 eller flera vuxna med 1—2 barn» till övervägande del tillhöra denna typ. Man finner, att särskilt den sista av dessa grupper uppvisar en synnerligen hög trångboddhetsfrekvens, i det att vanligen över hälften och på vissa håll ända till tre fjärdedelar av dessa hushåll bo i lägenheter med mer än 2 personenheter per rumsenhet. Ännu tydligare kommer här ifrågavarande förhållande till synes i den ovan citerade för år 1931 utförda specialundersökningen för Göteborg, enligt vilken hushåll bestående av makar med både minderåriga och vuxna barn till 62,8 % äro trångbodda i den meningen, att de bo i lägenheter med mer än 2 boende per eldstad — vilket t. ex. betyder 5 eller flera personer

¹ Beträffande den närmare betydelsen av dessa begrepp hänvisas till bilaga 2, sid. 58 o. f.

i en lägenhet om 1 rum och kök — medan motsvarande jämförelsetal för hushåll bestående av makar med endast minderåriga barn blott uppgår till 16.1 %.

Denna olikhet torde till väsentlig del förklaras därav, att förstnämnda hushåll i högre grad tillhöra de större typerna, medan i den senare gruppen även ingå ett-barnsfamiljer. Det är sålunda den för medelålders hushåll utmärkande större familjestorleken, som gör, att dessa i fråga om trångboddhetsförhållandena bli så oförmånligt ställda.

De här anförda data belysa det förhållande, vars brytande en på trångboddhetens avskaffande inriktad bostadspolitik synes böra i första hand sätta som mål, nämligen att kostnaden för barnen i förening med förkastliga bostadsvanor alstra den största trångboddheten just under den period av familjens historia, då familjens betydelse som härd för de uppväxandes fostran är som viktigast och då, såsom kommer att belysas i det följande, de psykiska och sociala skadeverkningarna av trångboddheten äro som störst. Det sagda framhäver även betydelsen av en möjligast rörlig anpassning av bostaden till familjens behov i dess olika utvecklingsfaser, från det i allmänhet lätt tillfredsställda mindre bostadsbehovet hos den unga familjen med inga eller endast små barn, över det växande, mera svårtillfredsställda och faktiskt i stor utsträckning icke tillfredsställda behovet hos den medelålders familjen med uppväxande barn och till det på nytt mindre behovet hos äldre familjer, vars barn ha utflyttat från hemmet. För den medelålders familjen betyder ofta kostnaden för tillgodoseendet av barnens andra behov en i förhållande till det föreliggande bostadsbehovet minskad hyresbetalningsförmåga. Men därtill spelas säkerligen en inte oväsentlig roll dels av den konservatism i bostadsvanorna, som medför, att även sådana familjer, som kunde ha råd att hyra en större bostad, när familjen är som störst, sitta kvar i en bostad, som anpassats till en tidigare mindre familjestorlek, dels av det övervägandet, att barnen inom några år ha vuxit upp och flyttat från hemmet.

I fråga om trångboddhetens orsaker framgår av bilaga 2 (sid. 78), att inneboendesystemet har blott föga betydelse härvidlag. Dels har inneboendet numera på flertalet håll en ganska ringa utbredning, dels är trångboddhetsfrekvensen i stort sett icke större utan snarare något mindre i sådana lägenheter, där inneboende eller inhyrande finnas, än i övriga lägenheter.

Beträffande frågan i vad mån trångboddheten sammanhänger med inkomstförhållandena, ha de statistiska undersökningarna i stort sett bekräftat de resultat, som erhöles vid den av undertecknade Myrdal och Åhrén företagna försöksundersökningen för Göteborg (statens offentliga utredningar 1933: 14), nämligen att en mycket betydande del av de trångboddade icke kunna betecknas såsom »fattiga». Visserligen framträder detta förhållande icke å alla orter i fullt samma utsträckning som i förenämnda utredning, vilket emellertid dels förklaras av, att förhållandena i Göteborg knappast kunna betraktas såsom fullt representativa för de svenska stadssamhällena i gemen, dels av att man i den nu utförda undersökningen utgått från inkomstuppgifter, vilka avse icke som i Göteborgsundersökningen år 1930 utan depressionsåret

1932. Det visar sig emellertid i den nu företagna undersökningen, att ungefär två tredjedelar av de hushåll, som bo i lägenheter med över 2 personenheter per rumsenhet, kunna betecknas såsom »icke fattiga», om man utgår från ett efter dyrortsskalan och familjetypen graderat fattigdomsstreck, som exempelvis för familjer om 2 vuxna och 2 barn boende i någon ort tillhörande dyrortsgrupp G fixerats till 1 800 kr. i total familjeinkomst. Utgår man från en högre gräns, som i motsvarande fall fixerats till 3 000 kr., skulle omkring en tredjedel vara att beteckna såsom »icke fattiga». Även om dessa uppgifter kunna ha påverkats av olika felkällor, torde de dock ge tillräckligt skäl för det omdömet, att en avsevärd del av trångboddheten icke är betingad av inkomst- och hyresförhållandena.¹ Bland de övriga faktorer, som kunna inverka, böra främst framhållas den nyss nämnda konservatismen i bostadsvanorna samt framför allt arbetslösheten — två företeelser, som f. ö. icke äro utan ett visst samband med varandra. Arbetslösheten verkar inte endast därigenom, att den åstadkommer inkomstminskning, utan sannolikt i minst lika stor utsträckning genom den osäkerhetskänsla, som den vållar. Såsom arbetslöshetsrisk drabbar arbetslösheten även dem, som ha arbete; den försvårar en mera långsiktig och rationell konsumtionsplanläggning. Särskilt oförmånligt verkar arbetslöshetsrisken, om den ter sig överhängande under så lång tid, att de dåliga bostadsförhållanden, som härvid kunna uppkomma eller tidigare rått, bliva till vana.

I fråga om boendetäthetstalens utveckling vilja de sakkunniga hänvisa till de uppgifter, som därom lämnas i bilagorna 2, 3 och 4. Den betydande nedgång, som på senare decennier har kunnat konstateras i boendetäthetstalen, ger knappast fog för en optimistisk förhoppning, att trångboddheten på ett lyckligt sätt är på väg att avvecklas. Såsom närmare avhandlas i bilaga 4, sammanhänger nämligen denna nedgång i övervägande grad icke därmed att den typiska familjebostaden för familj av viss storlek har blivit större, utan därmed att på grund av fruktsamhetens nedgång familjestorleken blivit mindre och antalet familjer starkt vuxit i förhållande till totalfolkmängden.

De här redovisade förhållandena framställa trångboddhetsproblemet såsom i väsentlig grad ett barnproblem, och detta icke endast i den meningen att den faktiskt bestående trångboddheten i mycket hög grad sammanhänger med förekomsten av barn, enkannerligen flera än två barn, i familjerna, utan även i den meningen att den genom »krafternas fria spel» åstadkomna sänkningen i boendetätheten på senare tid till stor del är att hänföra till barnantalets kraftiga begränsning. Bostadspolitiskt sett reser därför trångboddheten främst ett familje- och barnavårdsproblem: genom åtgärder mot trångboddheten kan man tillförsäkra barnen en hygieniskt och moraliskt sundare hemmiljö samt, i den mån åtgärderna äro av ekonomisk innebörd, i högre grad göra det möjligt för föräldrar att sätta barn till världen utan risk att

¹ Diagrammet å sid. 85 i bilaga 2 ger i detta avseende en tydlig bild av förhållandena.

dessas uppväxtvillkor i här förevarande avseende skola bliva alltför undermåliga.

Trångboddheten är till en långt ifrån obetydlig del såtillvida »självförvållad», som i ifrågavarande fall inkomsterna skulle räcka till för förhyrandet av en tillräcklig bostad. För att motverka med ingrodda dåliga bostadsvanor sammanhängande missförhållanden av denna kategori torde mera energiska ingrepp genom bostadsinspektionen vara socialt befogade, särskilt med hänsyn till barnen, som taga mest skada och själva icke kunna välja sin bostadsmiljö. Det återstår emellertid en betydande rest av sådana familjer, för vilka trångboddheten är betingad av ekonomiskt nödläge, vilket framträder som svårast, när låg inkomst förenas med barnrikedom. Effektiv förbättring av dessa familjers bostadsförsörjning synes under rådande sociala och ekonomiska förhållanden kunna åstadkommas endast därigenom, att det allmänna träder hjälpende till. Å andra sidan må även framhållas — vad som bekräftas av en enhällig sakkunskap på bostadsområdet — att endast under förutsättning av en sådan hjälp till de oförvållat trångbodda familjerna samhällets bostadsövervakning kan skärpas gentemot de övriga. En förbättrad bostadslagstiftning och bostadsinspektion kan näppeligen praktiskt genomföras utan att tillfredsställande lägenheter i överkomligt prisläge ställas till de familjers förfogande, vilkas inkomster icke räcka till att å den öppna marknaden förhyra sådana. De i det följande föreslagna åtgärderna framstå därför motiverade icke blott i och för sig utan även såsom en betydelsefull förberedelse till det reformarbete å bostadsövervakningens område, vars trängande karaktär är från alla håll omvitnad och som enligt vad redan angivits skall upptagas till behandling i bostadssociala utredningens andra betänkande.

Kap. 7. Bostadens betydelse ur hygieniska och befolkningspolitiska synpunkter.

I bostadslitteraturen har sedan länge frågan om bostadens betydelse för de boendes hälsotillstånd i fysiskt och psykiskt avseende intagit ett framskjutet rum. Man har rent av velat beteckna vissa sjukdomar som »bostads-sjukdomar». Denna fråga behandlas i bilaga 6 »Om bostadens inflytande på de boendes hälsa» av docent Rolf Bergman under medverkan av docent J. Axel Höjer, med. lic. Hjalmar Lilliestierna och fil. kand. Alva Myrdal.

Att bostadsförhållandena ha stor betydelse i hygieniskt avseende är knappast av någon förnekad. Sammanhangen vid uppkomsten av patologiska företeelser äro emellertid som regel så komplicerade, att betydelsen av en viss faktor därvid sällan kan angivas i fullt bestämda termer. Ett sjukligt tillstånd framkallas nästan alltid genom samverkan av flera orsaksfaktorer. Att bland sådana bostadens beskaffenhet i många fall kan spela en betydande roll är dock otvivelaktigt.

Det framgår av framställningen i bilaga 6, att det framför allt är barn, främst barnen i spädbarnsåldern, samt halvvuxna i övergångsåldern, som

starkast äro utsatta för de fysiska och psykiska skadeverkningar, som en undermålig eller för trång bostad kan förorsaka. Sålunda påverkas spädbarn särskilt starkt av dålig rumsluft, olämplig temperatur och bostadsfukt. En nyligen företagen svensk undersökning har t. ex. visat, att sjukdomar i andningsorganen samt kikhosta, rachitis och kramper förekommer tre gånger så ofta hos barn, boende i som fuktiga betecknade lägenheter, som hos barn i övriga bostäder. I fråga om en rad infektionssjukdomar, såsom difteri, skarlakansfeber, barnförslamning och kikhosta, har kunnat konstateras, att insjukningsåldern förskjutes mot yngre årgångar i de befolkningslager, som bo mest sammanträngda. Härav synes sannolikt, att barn i trångbodda familjer löpa risken att insjukna vid mycket tidig ålder och därmed också äro utsatta för risken av större dödlighet. Genom trångboddhet gynnas också uppkomsten av vissa komplikationer till dessa specifika sjukdomar och försvåras vården av de sjuka, vilket ytterligare ökar dödsrisken.

Tuberkulosens sammanhang med bostadsförhållandena har tilldragit sig mycken uppmärksamhet. I flera länder har i de bostadssociala strävandena beretts särskilt rum för åtgärder, syftande att förbättra de tuberkulosas bostadsförhållanden genom speciella subventioner, inrättandet av »hälso-bostäder» o. s. v. Företagna undersökningar ha även visat, att ett påtagligt statistiskt samband råder mellan tuberkulosdödligheten och bostadens beskaffenhet, och att tuberkulosdödligheten kan påverkas i gynnsam riktning genom förbättrade bostadsförhållanden.

De skadliga verkningarna av otillfredsställande bostadsförhållanden på individernas psykiska hälsa, deras arbetsförmåga, personliga utveckling och moraliska livsföring spela en ingalunda mindre roll än de rent fysiska skadeverkningarna. Det vill synas, som om man hitintills, utgående från en materialistiskt betonad uppfattning av hälsoproblemen, alltför mycket förbisett denna viktiga sida av frågan om sambandet mellan bostaden och hälsan, vilket bl. a. tagit sig uttryck däri, att man vid bestämmandet av minimikrav på bostad ensidigt fäst sig vid luftkuber och andra dylika — i och för sig visserligen mycket viktiga — betingelser av fysiologisk art, men ej i den grad, som saken förtjänar, ägnat uppmärksamhet åt sådana för individernas och familjens trivsel och psykiska välbefinnande ytterst viktiga omständigheter som t. ex. rumsdifferentieringen med därav följande möjligheter till avskildhet, arbetsro och anordnande av skilda sovrum för olikkönade personer.

De flesta erfarna psykiatriker, kriminologer, lärare och socialarbetare äro ense däri, att undermåliga och framför allt för trånga bostäder på ett ofta ödesdigert sätt påverka särskilt ungdomens utveckling till psykisk balans och socialt värdefull livsföring. I kap. V i bilaga 6 (sid. 191) anföras åtskilliga undersökningar, särskilt över trångboddhetens ofta svårartade verkningar i främsta rummet för barn i uppväxt- och övergångsåldern. Det konstateras att, ehuru det med vår ofullkomliga kunskap om orsakssambanden inom de socialmoraliska och mentalhygieniska områdena ännu ter sig omöjligt att direkt och exakt ange, vilken roll dåliga bostadsförhållanden spela, det dock står fast, att de väsentligt bidra att sänka individens psykiska välbefinnande

och arbetsförmåga, verka tröttande och irriterande, fördärva förutsättningarna för ett sunt och harmoniskt familjeliv inom bostaden, minska uppfostrans effektivitet samt själva direkt bidra till uppkomsten av familjedesorganiserande och asociala vanor och tendenser. Alla dessa skadeverkningar äro av karaktär att på ett särskilt ödesdigert sätt drabba barnen och framför allt ungdomen i övergångsåldern, för vilka trångboddheten kan verka rentav psykiskt och moraliskt ruinerande.

De synpunkter, som här anförts beträffande bostadsförhållandenas betydelse för den fysiska och psykiska hälsan, understryka ytterligare den motivering för de bostadssociala strävandenas inriktning efter barna- och ungdomsvårdande linjer, som de sakkunniga tidigare framfört såsom befogad med hänsyn till de faktiska boendeförhållandena. För den sjukdomsföbyggande hälsovården framstår bostadsförhållandenas förbättring som en angelägenhet av stor vikt.

I såväl de olika undersökningar, vilka återgivits i bilagor till detta betänkande, som de förslag till åtgärder, vilka å dessa undersökningar grundats och i detta betänkande framläggas, har den befolkningspolitiska synpunkten tillmätts en betydelsefull och i vissa hänseenden rentav en utslagsgivande roll. Mellan den nyss anförda profylaktiskt hälsovårdande och den befolkningspolitiska synpunkten råder ingen konflikt; de sammanlöpa tvärtom fullständigt.

En mycket allmän uppmärksamhet har på senare tid riktats mot det allvarliga befolkningsläge, som för närvarande råder i vårt land. Det torde icke vara nödvändigt att här utförligt behandla de befolkningsstatistiska fakta, som ådagalägga, att den nuvarande fruktsamheten inom vårt folk är mycket för låg för att vid gällande dödlighet säkra befolkningens framtida bestånd. Om de nu rådande fruktsamhets- och dödlighetsförhållandena bli bestående, kommer den ännu svagt fortsättande folkökningen att inom snar framtid avstanna och förbytas i tillbakagång, som under den nämnda förutsättningen kommer att förlöpa med sådan snabbhet, att det ej blir obefogat att tala om avfolkning. I detta sammanhang kan understrykas, att särskilt städernas fruktsamhet är nedpressad till en utomordentligt låg nivå.

Vid framställningar av den framtida folkminskningen har utgångspunkten, som nämnts, varit ett antagande om oförändrade fruktsamhets- och dödlighetsförhållanden. Den fråga, som reser sig här, är: hur komma dessa förhållanden att utveckla sig i framtiden? Det må här understrykas, att en prognos härvidlag med nödvändighet måste vara mycket osäker.

Vad först gäller dödlighetsförhållandena kan man med tämligen stor säkerhet förutsäga, att en viss minskning i dödligheten i olika åldersklasser bör kunna vinnas genom fortsatta hygieniska framsteg. Framför allt spädbarnsdödligheten bör ytterligare kunna nedbringas åtskilligt; redan den relativt stora skillnaden i dödlighet mellan olika geografiska områden, olika civilstånd hos föräldrarna och olika socialklasser tyder på tillvaron av en sådan möjlighet. Det må därvid framhållas, att storleken av den nedgång i

dödligheten, som är att förvänta, blir i hög grad avhängig av dels de ekonomiska förhållandenas och levnadsstandardens utveckling och dels samhällets positiva åtgärder i hälsovårdande och hälsouppefostrande syfte och därvid även samhällets bostadspolitiska åtgärder.

Även vid en mycket gynnsam utveckling i ekonomiskt och hygieniskt hänseende är likväl den sänkning av dödligheten, som praktiskt kan ernås, relativt liten. Man kan således med visshet förutse, att det nuvarande allmänna dödlighetstalets låga nivå icke kommer att kunna vidmakthållas, utan att detta tal med befolkningens så småningom inträdande stegring i genomsnittlig ålder måste komma att stegras. Den sänkning av dödligheten i olika åldrar, varpå man kan hoppas, är så relativt obetydlig, att befolkningsutvecklingen — liksom fallet varit i synnerhet under efterkrigstiden — helt kommer att domineras av fruktsamhetens utveckling. En positiv befolkningspolitik, som vill uppehålla befolkningsstocken och förhindra avfolkning, bör givetvis icke underlåta att söka nedbringa dödligheten i möjligaste mån, men måste därjämte och framför allt söka stegra äktenskapsbildningen och stimulera fruktsamheten.

Beträffande den framtida fruktsamhetsutvecklingen tyda både de sammanställningar, som gjorts rörande fruktsamhetsdifferenserna och tendenserna i fruktsamhetsutvecklingen för olika socialgrupper, och den kännedom, man eljest har rörande utrymmet för fortsatt barnbegränsning i skilda socialgrupper, på en fortsatt och måhända stark nedgång i fruktsamheten under de närmaste decennierna. Detta är sagt under förutsättning, att icke befolkningspolitiska åtgärder vidtagas verkningskraftiga nog att vända den alltjämt pågående fruktsamhetsutvecklingen. Födelserna i Sverige, som redan med närvarande fruktsamhet ligga väsentligt under den nivå, som kunde trygga befolkningens fortvaro på lång sikt, skulle då komma att gå ned ej blott emedan familjerna i de fruktsamma åldrarna snart komma att minska i antal, utan även emedan dessa familjer bli allt mindre fruktsamma.

Ett förhållande värt att starkt understrykas synes vidare vara följande. Blir det inte möjligt att inom de allra närmaste decennierna genom en kraftfull befolkningspolitik vända fruktsamhetsfallet i en ny uppgång till en väsentligt högre nivå än den nu rådande, kommer därefter varje befolkningspolitik att möta ej blott det befolkningskvantitativa hinder, som i och för sig ligger i en mindre besättning av de då fruktbara åldrarna, utan därjämte det ekonomiska hinder, som beror av den då ökade försörjningsbördan för åldringarna. Liksom nu den arbetsföra medelåldersgenerationen är det, kommer då åldringsgenerationen att vara starkt övertalig. Skulle den då sammankrympta generationen av arbetsföra genom sin produktion ej blott försörja sig själv och denna onormalt stora generation av åldringar utan även ett — relativt sett — ökat barnantal, skulle detta betyda en press på levnadsstandarden, som både reallt och psykologiskt skulle komma att framstå såsom en svårighet. Den väsentliga delen av ett folks verkliga realsparande torde bestå i den nya, växande generation av barn och unga, som den redan uppvuxna generationen lägger ned kostnader på att uppföda, fostra och utbilda. Detta spa-

rande kan blott i ringa grad ersättas genom annan kapitalbildning. Den starkt sjunkande fruktsamheten drar därför även ekonomiskt växlar på framtiden; nästa generation kommer icke, som man ofta föreställer sig, att se sina livsmöjligheter stegrade, därför att den blir så fåtalig, utan tvärtom och just av denna anledning att se sin levnadsstandard pressad genom den växande ålderdomsförsörjningsbördan. Även om därvid den tekniska utvecklingen av andra faktorer likväl skulle möjliggöra en levnadsstandardstegring, kan denna icke väntas bli så stor, som den skulle ha blivit vid tidigare högre fruktsamhet. Så som förhållandena nu stå, är detta dilemma i viss mån ofrånkomligt. Men varje ytterligare fall av fruktsamheten kommer att förstärka och förlänga dessa ekonomiska verkningar. Från befolkningspolitisk synpunkt är det framför allt värt att understryka, att vi just under de närmaste decennierna, medan de fruktsamma och arbetsföra åldrarna ännu äro övernormalt starkt besatta, ha ett snabbt försvinnande rådrum för befolkningspolitiska åtgärder, vilka, därest de äro framgångsrika, även komma att i någon mån bättre uppehålla både de befolkningskvantitativa och de ekonomiska förutsättningarna för en sådan befolkningspolitik även i framtiden.

Den sociologiska och socialpsykologiska frågan om orsakerna till den nu till en folkfördärlig ytterlighet drivna barnbegränsningen kan ej här behandlas. Alla på detta område sakkunniga äro dock eniga om att, framför allt vad gäller de breda lagren, såsom ett väsentligt motiv framhålla det ekonomiska. Vid given inkomststandard är konsumtionsstandarden i första rummet beroende av barnantalet. Genom att inskränka på barnantalet kan den enskilda familjen uppehålla en högre levnadsstandard för föräldrarna och för tidigare födda barn. Denna strävan att uppehålla levnadsstandarden fullföljes numera allt medvetnare, och den vidgade kännedomen om tekniska medel för födelsekontroll har i ökad grad gjort dessa och andra motiv för barnbegränsning verksamma. Detta motiv kan ej mötas genom en allmän levnadsstandardshöjning, utan blott genom åtgärder i syfte att för de enskilda familjerna minska de med barnantalet växande kostnaderna. Till sin ekonomiska sida måste en positiv befolkningspolitik därför innebära åtgärder av natur att avlyfta de med familjebildning och barnuppfostrande förenade merkostnaderna. Genom sådana åtgärder giver samhället även uttryck för en socialmoralisk omvärdering av familjebildning och barnuppfostrande och lägger den nödvändiga grundvalen för även en moralisk påverkan. I sistnämnda hänseende må framför allt framhåvas, att i de samhällslager, där levnadsstandarden är låg, framstår med nu alltmer förhärskande familjeinställning även en långt driven barnbegränsning som moraliskt försvarad och i första hand såsom ett utslag av ansvarskänsla gentemot de ofödda barnen själva, som man icke vill utsätta för neddragande uppväxtbetingelser.

Bostadspolitiken kan blott vara en del men är samtidigt en mycket betydelsefull del av en positiv befolkningspolitik. Bostaden ger nämligen den yttre ramen för familjens hem och därmed för hela dess gemensamhetsliv. Skapandet av sunda och tillräckligt rymliga familjebostäder är en nödvändig förutsättning — ehuru sannolikt icke ett i och för tillräckligt medel — för

alla försök att nå en stegrad äktenskaplig fruktsamhet. En på lång sikt uppehållen befolkningsstock förutsätter, att de enskilda familjerna föda i genomsnitt inemot 3 barn per familj. En i denna grad stegrad fruktsamhet skulle emellertid för närvarande för ett stort flertal familjer betyda en frivilligt vald trångboddhet, allrahelst barnen även i andra hänseenden draga kostnader. Som de sakkunniga redan antytt, förhåller det sig dessvärre så, att särskilt de barnrika familjerna bliva trångbodda, medan en väsentlig del av de bättre bostäderna bebos av ensamma personer eller barnlösa makar eller makar med blott ett barn. Dessa familjer bli mindre trångbodda redan emedan hushållen äro så små, och av samma anledning ha de råd att betala mera i hyra för en bättre bostad och göra det även ofta. I detta förhållande ligger utan tvivel ett av den extrema barnbegränsningens motiv.

De befolkningspolitiska hänsynen tala således starkt för en subvention i och för flerbarnsfamiljernas bostadsförsörjning. De sakkunniga vilja understryka att en sådan subvention icke bör ses ur välgörenhets- eller fattigvårds-synpunkt. Det kan med rätta göras gällande, att de familjer, som uppföda nationens nästa generation och därmed fullgöra den kanske mest väsentliga delen av dess reala kapitalbildning, icke rätteligen skola så helt, som för närvarande är fallet, bära de därmed förenade kostnaderna. I och för sig vore det icke otänkbart, att denna bostadssubvention lämnades utan någon begränsning av inkomsten uppåt. Om hjälpen nu likväl måste förbehållas de minst bemedlade, är skälet därför begränsningen av samhällets resurser och därtill det i dessa samhällslager större och mera trängande behovet.

Som redan understrukits, sammanlöpa här de befolkningskvalitativa och de befolkningskvantitativa synpunkterna helt. Ur båda synpunkterna är det vidare önskligt, att de bostäder, som ställas till förfogande, ej blott äro tillräckligt rymliga utan även i övrigt så utrustade, att de lämpa sig såsom bostäder för flerbarnsfamiljer.

AVD. III.

De barnrika familjernas bostadsproblem ur fastighets- och byggnadsmarknadssynpunkt.

Kap. 8. Kvarterssanering och inköp av äldre fastigheter.

Kvarterssaneringsfrågan och överhuvud alla de frågor, som röra städernas successiva ombyggnad, komma i framtiden rimligtvis att erhålla ökad betydelse, vilket framgår som en naturlig konsekvens av stadssamhällellenas åldrande och de växande socialhygieniska kraven. I länder med större stadsbildningar av högre ålder har också saneringen av äldre stadspartier, slumsaneringen i egentlig mening, utgjort en långt viktigare del av bostadsfrågan än i Sverige, om också den akuta bostadsknappheten under efterkrigstiden lagt svåra hinder i vägen för ett mera omfattande förverkligande av dylika saneringsprogram. Det är dock, såsom framgår av redogörelsen i bilaga 5 (sid. 145), ett av de karakteristiska dragen i europeisk bostadspolitik från de allra senaste åren, att offentliga bidrag på området i allt högre grad direkt knutits till ett slumsaneringssyfte. Den växande betydelsen i framtiden av dessa saneringsfrågor kunna även här i landet motivera offentliga regleringar och framför allt stadsplanetekniska och offentlighetsrättsliga förberedelser för lösande av dessa invecklade problem.

Å andra sidan bör det understrykas, att åtgärder, innebärande ekonomiskt stöd från statens sida i syfte att befordra saneringen av kvarter och hela stadspartier, ännu icke här i landet kunna anses så angelägna som åtgärder, riktade mot trångboddheten, samt åtgärder i den kvantitativt visserligen mindre betydande lägenhetssaneringsfrågan. Såsom förut framhållits, anse de sakkunniga att i vårt land trångboddhetens avveckling bör ställas i främsta rummet bland alla bostadssociala frågor. För att nå det syftet kräves i första hand en omfattande produktion av lämpliga familjelägenheter. Erfarenheten från många länder ådagalägger, att strävanden att sanera lägenheter, kvarter och hela stadspartier lätt förfela sin verkan, om inte grundförutsättningen, ett tillräckligt stort bestånd av nya lämpliga bostäder i överkomligt prisläge, föreligger. Effekten kan i sådant fall bli, att missförhållandena blott förskjuta sig från ett område till ett annat. Även för saneringsfrågornas lösning är därför en efter rationella linjer inriktad nyproduktion av bostäder en första förutsättning. Detta gäller så mycket mera i närvarande situation som, såsom visas i bilaga 4, de närmast följande 10—15 åren komma att utmärka sig genom stark ökning i familjeantalet och särskilt av antalet familjer i de mest bostadsbehövande åldrarna. Denna senare omständighet sammanhänger med, att vi för närvarande befinna oss mitt i en enastående familjebildningsepok. De stora

årskullarna från 1800-talets senare del och det första årtiondet av detta sekel hålla på att växa upp i de äktenskapsbildande åldrarna. Trots en retarderande folkökning fortsätter familjbildningen i relativt och absolut starkare takt än tidigare. Den starka tillväxten i antalet familjer kommer med största sannolikhet att fortsätta ytterligare ett årtionde i liknande omfattning som under det gångna årtiondet. I en nära framtid kommer dessutom att inträffa en för det bostadssociala läget och för bostadspolitiken mycket betydelsefull förskjutning, i det att tillväxten i antalet familjer kommer att i allt mera accentuerad grad vara en tillväxt i de medelålders, de ungdomsfostrande familjerna. Dessa omständigheter tala enligt de sakkunnigas mening för nödvändigheten av att som huvuduppgift inom bostadspolitiken under det närmaste decenniet ställa den att till överkomliga hyror frambringa ett betydande nettotillskott av familjebostäder för att dels motverka nu rådande trångboddhet, dels förse de nytillkommande familjerna med tillräckliga bostäder.

Till detta kommer ett viktigt produktionspolitiskt skäl för att tillvidare låta kvarterssaneringen träda tillbaka för trångboddhetens bekämpande i ett bostadspolitiskt program för den närmaste framtiden, och detta av samma anledning, som nyss nämndes, nämligen hänsynen till de följande decenniernas befolkningsutveckling. Ännu under de kommande 10 à 15 åren är behovet av nettotillskott till lägenhetsbeståndet mycket starkt, och alltså kommer behovet av utbyggnad av beståndet att ligga på en hög nivå. Senare kommer på grund av den tillbakagående familjbildningen en snabb nedgång i utbyggnadsbehovet efter all sannolikhet att sätta in. Ur synpunkten av en på lång sikt planmässig byggnads- och bostadspolitik förefaller det inför sådana utsikter naturligast att skjuta mobiliseringen av den stora reserv av rivnings- och ersättningsbyggnadsverksamhet, som kvarterssaneringen innebär, fram till den tid, då utbyggnadsbehovet börjar vika till följd av stagnation i familjebeståndets tillväxt. Därigenom ernås inte endast att konkurrensen om kapital och arbetskraft på byggnadsmarknaden mellan kvarterssaneringsverksamheten och den för trångboddhetens motverkande avsedda nybyggnadsverksamheten blir mildare under den tid, då ännu ett starkt behov att öka lägenhetsbeståndet består, vilket kan ha stor betydelse för de praktiska möjligheterna att realisera ett bostadspolitiskt program. Även för förhindrande av att nedgången i det totala byggnadsbehovet skulle ske med förödande styrka, när i framtiden utbyggnadsbehovet kommer att avtaga, är det av betydelse att då i reserv ha möjligheterna att påskynda de byggnadsuppgifter, som sammanhånga med kvarterssaneringen.

Detta talar givetvis inte i någon mån emot att kvarterssaneringsfrågan nu upptages till utredning och att de stadsplanetekniska, juridiska och administrativa formerna för kvarterssanering skapas. Detta är tvärtom inför nuvarande utvecklingstendenser på stadsbyggnadsområdet nödvändigt, ju förr dess bättre, eftersom frågan synes kräva vidlyftiga utredningsarbeten. Som förut nämnts, torde det få anses ligga inom de sakkunnigas uppdrag att utreda och framlägga förslag i kvarterssaneringsfrågan, och de sakkunniga avse att inom kort upptaga problemet till mera ingående behandling. Där-

emot tala de anförda synpunkterna för att de ekonomiska åtgärderna från statens sida i kvarterssaneringsfrågan under de närmaste åren få träda tillbaka i det allmänna bostadspolitiska programmet till förmån för de åtgärder, som syfta till trångboddhetens motverkande.

De sakkunniga avse härvid kvarterssaneringsfrågan i stort, och ha icke bortsett ifrån, att i vissa städer redan nu föreligga fullt saneringsmogna kvarter och stadspartier, beträffande vilka icke endast skarpere utdömning genom ingrepp av bostadsinspektionen mot enstaka lägenheter utan även totalsanering genom husrivning, uppluckring av kvarteren o. s. v. äro i hög grad angelägna. Detta understryker ytterligare behovet av skyndsamt utredning av ifrågakvarterens problemkomplex.

För kvarterssaneringsfrågans omedelbara utredande talar ytterligare ett motiv, som i viss mån går i annan riktning än det förut nämnda argumentet, som talade för att ekonomiska åtgärder i större omfattning till kvarterssaneringsföretags realiserande tillsvidare borde träda tillbaka för åtgärder mot trångboddheten, nämligen önskemålet att så långt som möjligt planera ingreppen på byggnadsmarknaden på ett sådant sätt, att de allmänna konjunkturväxlingarna motverkas. Såsom i bilaga 8 (sid. 256) vidröres, tala hänsynen till byggnadsverksamhetens utveckling i riktning mot större rationalitet avgjort för en så stor utjämning som möjligt av den nu starkt diskontinuerliga nybyggnadsverksamheten. Önskemålet att kunna under former av offentliga arbeten eller på annat sätt genom offentliga ingripanden driva upp den totala verksamheten inom byggnadsindustrien i depressionslägen, då arbetsanskaffningsbehovet är störst, skulle åtminstone i någon mån kunna förverkligas därigenom att rivnings- och ombyggnadsverksamheten då forcerades. Detta skulle även så till vida underlätta ett kontinuerligt bedrivande av nybyggnadsverksamheten, som faran för akuta kriser på byggnads- och fastighetsmarknaderna mildrades, därigenom att nettotillskottet av lägenheter gjordes mindre under de tider, då i allmänhet bostadsefterfrågan vore relativt vikande. Likaväl som många skäl tala för att städerna i görligaste mån koncentrera sina gaturegleringar och andra arbeten av stadsplanemässig karaktär till depressionerna, likaväl synes det konjunkturpolitiskt befogat att då mobilisera den arbetsreserv, som ligger i kvarterssaneringen. De tidigare argumenten för att tillsvidare undanskjuta kvarterssaneringen i det bostadspolitiska programmet och detta senaste argument kunna därför delvis förenas på så sätt, att kvarterssaneringar, motiverade av arbetsanskaffningssyfte, vidtagas under depressionerna. Även ur sådan synpunkt är kvarterssaneringsverksamheten i behov av utredning samt stadsplane-tekniska, juridiska och ekonomiskt-administrativa förberedelser.

En i viss mån härmed sammanhängande fråga värd stort beaktande är den, om bidrag från det allmänna för de ändamål, som här ifrågasättas, böra beviljas för inköp och förvaltning av äldre fastigheter. Det plägar med en viss rätt framhållas, att man därigenom får möjlighet att smidigare efterlikna de naturliga omflyttningsprocesser, som ständigt ske på bostadsmarknaden,

i det att bättre situerade familjer flytta till nybyggda fastigheter från äldre, som därigenom successivt frigöras och bli tillgängliga för familjer i lägre inkomstklass. Det förhåller sig otvivelaktigt även så, att äldre lägenheter till betydande del bebos av familjer, som väl skulle ha råd att betala högre hyra i en nybyggd bostad. I den mån så är fallet skulle inköp av äldre fastigheter och deras uthyrande till mindre bemedlade barnrika familjer dels möjliggöra dessas bostadsförsörjning till billigare hyror (förutsatt samma offentliga bidrag som vid nybyggnad), dels mobilisera en köpkraftig efterfrågan på den öppna bostadsmarknaden. — I bostadssociala utredningens förut nämnda P. M. av den 19 februari 1934 föreslogs att förvärv av äldre fastigheter skulle understödjas vid sidan av nybyggnad, och i remissyttrandena däröver har från flera håll understrukits lämpligheten av ett sådant arrangemang (se sid. 14*).

Det är tydligt, att motiveringen för denna linje är starkast, när det (såsom i nämnda P. M.) är fråga om att skaffa bostäder åt genom lägenhetssaneringsåtgärder berörda familjer eller ensamstående personer, men däremot mindre bärkraftig, när det gäller att skaffa bostäder åt förut trångbodda barnrika familjer. Det kan dock otvivelaktigt framstå som lämpligt i många fall att för den minst bemedlade kategorien av barnrika familjer bereda möjlighet till en visserligen icke modern men i fråga om utrymme tillräcklig och till sin kvalitet försvarlig bostad till lägre hyra än den, som trots offentliga bidrag är möjlig i nyproducerade fastigheter, dock under förutsättning, att fastighetens lägenheter lämpa sig som familjebostäder för mindre bemedlade barnrika familjer och att fastigheten utan större kostnader kan sättas i försvarligt skick.

Äldre, men i gott skick varande lägenheter kunna utöver billigheten även bereda fördelen av större utrymmen än som inom rimlig kostnad kunna nås i nybyggda fastigheter. Detta gäller väl framför allt sådana bostäder, som ursprungligen byggts för hyresgäster av en något högre inkomstklass men som icke längre motsvara dessas anspråk på modernitet, även om de ur hygienens och utrymmesbehovens synpunkt kunna fylla rimliga krav som familjebostäder för barnrika familjer.

Om fördelen av att kunna bereda försvarliga bostäder för de minst bemedlade på detta sätt är uppenbar, äro dock enligt de sakkunnigas mening olägenheterna och de praktiska svårigheterna stora.

Det kan sålunda knappast anses lämpligt att gynna barnrika familjers placering i äldre, trångt bebyggda stadsdelar, även om därigenom betydande förbilligande av hyran kan erhållas. Det är att befara, att det uppstår en konflikt mellan å ena sidan intresset att skaffa de minst bemedlade barnrika familjerna bostäder till för dem själva och för det allmänna så billiga villkor som möjligt och å den andra intresset av att bereda dessa familjer och särskilt barnen hygieniskt fullvärdiga och i fråga om utrymmet tillräckliga bostadsmöjligheter. Denna konflikt accentueras särskilt därav, att de barnrikaste familjerna ofta samtidigt ha den relativt lägsta hyresbetalningsförmågan, och resultatet kan därför ofta bli att just dessa — med eller utan

offentlig medverkan — pressas in i för trånga bostäder och i bostäder belägna i de sämsta, hyresbilligaste kvarteren, som knappast bereda en gynnsam miljö för de uppväxande barnen. En bostadspolitik, som av socialpolitiska och befolkningspolitiska motiv särskilt avser att förbättra barnens uppväxtvillkor, måste sträva att bryta en sådan tendens. De sakkunniga anse det därför nödvändigt att skapa garantier för att offentliga bidrag till förvärv av äldre fastigheter icke användas på sätt, som kan befördra den nämnda tendensen.

Erfarenheten visar, att en mera genomgripande upprustning eller ombyggnad av äldre lägenheter drager förhållandevis mycket stora kostnader. Då offentliga bidrag för förvärv av äldre fastigheter skulle ha som viktigaste syfte att bereda tillräckliga bostäder på billigare villkor än i nybyggda hus, synes det de sakkunniga nödvändigt att från förvärv genom bidrag från det allmänna utesluta sådana fastigheter, som för att kunna tjäna ändamålet att erbjuda för barnrika familjer lämpliga bostäder skulle kräva kostsam ombyggnad.

Vidare böra garantier skapas för att i äldre fastigheter, som förvärvas med tillhjälp av offentliga bidrag, en varaktig upplåtelse av familjebostäderna skall vara möjlig. Detta innebär krav dels på att fastigheterna icke äro så belägna att de kunna komma att ligga i vägen för framtida kvarterssaneringar eller andra stadsplaneåtgärder — vilket även ur stadsplanemässig synpunkt måste ställas som ett ofrånkomligt krav — dels på att de befinna sig i sådant skick, att de icke kunna väntas snabbt förfalla. Detta senare krav förbjuder även den form av »sanering», som består i nödortfölg upprustning av minderverdiga bostadsfastigheter, vilka likväl antingen förbli eller snart på nytt bli undermåliga eller också draga orimligt stora underhållskostnader för att bevaras i försvarligt skick. Förvärv genom offentliga bidrag av äldre fastigheter böra icke gå ut på att konservera »halvslummen» genom ditförflyttning av fattigt folk, utan på att i mindre bemedlade barnrika familjers besittning överföra lämpliga lägenheter, som med öppna marknadens hyror äro för dyra för dessa familjer, men som genom offentliga bidrag kunna uthyras till överkomliga villkor och billigare än lägenheter i nybyggda fastigheter. Därvid skulle större rymlighet uppväga den enklare utrustningen och den lägre modernitetsgraden.

Det synes de sakkunniga av anförda skäl visserligen icke lämpligt att utesluta bostadsanskaffning genom förvärv av äldre fastigheter, när offentliga bidrag kunna komma i fråga, men väl att därvid uppställa villkor, som garantera fullvärdighet hos de därigenom iordningställda familjebostäderna. Dessa villkor böra innebära

a) att fastigheten är i sådant skick, att den efter nödiga reparationer men utan mera kostsam upprustning eller ombyggnad kan anpassas till sitt ändamål att hysa barnrika familjer;

b) att fastigheten till övervägande del upptages av lägenheter, som fylla vissa minimikrav på bostad för familj med flera barn;

c) att fastigheten icke är så belägen, att den inom överskådlig tid kan komma att beröras av stadsplanemässiga saneringsarbeten;

d) att fastigheten kan väntas att under en längre tid, exempelvis minst 20 år framåt, bereda försvarliga bostadsmöjligheter;

e) att fastigheten är belägen i sådana omgivningar, som med hänsyn till de uppväxande barnens behov kunna anses lämpliga, att öppna lekplatser i närheten finnas eller kunna iordningställas o. s. v.; samt

f) att fastigheten kan förvärfvas till ett pris, som är skäligt med hänsyn till ortens förhållanden, och att i fastigheten bostäder kunna beredas till väsentligt billigare hyror än som kunna beräknas i nybyggda hus.

Det är tydligt, att genom dylika bestämmelser den del av det äldre fastighetsbeståndet som kan komma i fråga för förvärv med statsbidrag blir begränsad. Men de sakkunniga anse denna begränsning nödvändig, om de för här ifrågavarande bostadssociala syfte lämpliga resultaten på denna väg skola nås.

Kap. 9. Lägenhetstyper och lägenhetsutrustning vid nybyggnad för mindre bemedlade flerbarnsfamiljer.

I det föregående har skäl anförts för uppfattningen, att problemet om trångboddhetens avskaffande i längden kan lösas endast genom en omfattande nyproduktion av lämpliga familjebostäder till överkomliga hyror. Anskaffning av bostäder för här avsett ändamål genom inköp och upprustning av äldre fastigheter innebär därför i och för sig i viss mån ett palliativ, vartill kommer, att möjligheterna att på denna väg tillfredsställande sörja för flerbarnsfamiljernas bostadsbehov synas begränsade. Huvudvikten i ett bostadsanskaffningsprogram för barnrika familjer måste sålunda läggas på nybyggnad av lämpliga familjebostäder, som kunna utbjudas till för ifrågavarande klientel överkomliga hyror.

För denna uppfattning tala vidare viktiga produktionspolitiska skäl. Såsom närmare utvecklas i det följande, är det önskvärt att offentliga ingripanden, som beröra bostads- och byggnadsmarknadernas utveckling, läggas på sådant sätt, att även bostadsproduktionens inriktning i fråga om lägenhetstyper påverkas, och ett dylikt syfte kan fullföljas effektivt endast när offentliga bidrag utgå för nyproduktion av bostäder. Om man därtill — vilket är naturligt under en vidare, allmänt samhällsekonomisk aspekt — betraktar de bostadspolitiska åtgärderna icke endast ur synpunkten av bostadsförsörjningens förbättring utan även ur produktions- och sysselsättningssynpunkt, framstå de offentliga bidragens knytande i huvudsak till nybyggnadsverksamheten som så mycket starkare motiverat.

Bostadsförsörjningens betydelse ur produktions- och sysselsättningssynpunkt behandlas närmare i bilaga 8 (sid. 256). Såsom där framhålles, intager bostadsproduktionen ett mycket framskjutet rum i produktionslivet. Uppskattningar från olika länder ge anledning att förmoda, att normalt (efter förhållandena under efterkrigstiden i västeuropeiska och nordamerikanska länder) bostadsproduktionen direkt och indirekt svarar för omkring en sjättedel av den totala industriella sysselsättningen (inklusive byggnadsverksamheten). Ännu väsentligare ter sig bostadsproduktionens roll ur utvecklings- och konjunktur-

synpunkt, vilken betingas därav att enligt uppskattningar genomsnittligen mellan en tredjedel och hälften av all realinvestering sker inom detta område. Det är därför med stor rätt som bostadsproduktionen betecknats som den ekonomiska »expansionens nyckel» och som man i olika länder på senare tider alltmera har kommit att betrakta bostadsbyggnadsverksamheten som den kanske viktigaste arbetsreserven.

Såsom tidigare framhållits, synes behovet att bygga ut bostadsbeståndet på grund av den starka familjebildningen ännu tio till femton år framåt komma att ligga på en hög nivå, vartill möjligen kommer en ökad rivningsverksamhet, som kräver ersättningsbyggnad. De tillskott i byggnadsbehov, som kunde erhållas genom att utrymmesstandarden vidgades tack vare förbättrade bostadsvanor och offentliga åtgärder till mindre bemedlades bättre bostadsförsörjning, kunna därför med större sannolikhet än eljest väntas betyda en nettoökning av bostadsproduktionens omfattning och alltså en mobilisering i högre eller lägre grad av den »försörjningsreserv», som tillgodoseendet av latent bostadsbehov utgör.

Det har stundom som ett argument mot offentliga bidrag till bostadsproduktion gjorts gällande, att bidragen helt eller delvis göras overksamma genom den stegring av byggnadskostnaderna, som anses framdrivas genom dem. Det är visserligen sant, att såväl materialpriser som arbetslöner på byggnadsmarknaden ofta reagerat snabbt och starkt inför de plötsliga förskjutningar, som denna marknad i högre grad än de flesta andra är underkastad, men det har veterligen icke uppvisats, att sådana reaktioner äro en följd därav, att offentliga bidrag ha inverkat på byggnadsverksamhetens omfång. Det säger sig självt, att man i en bostadspolitik, som kan väntas mera avsevärt påverka produktionsomfattningen, måste taga hänsyn till produktionskapaciteten hos de på området existerande produktionsfaktorerna. De sakkunniga ha gjort sig underrättade därom, att de i det följande föreslagna åtgärderna icke äro av den storleksordning, att de kunna komma att överanstränga den förefintliga produktionsapparaten och därför icke heller behöva motverka sitt eget syfte genom att driva byggnadskostnaderna i höjden.

I sin förut nämnda P. M. av den 19 februari 1934 föreslogo, såsom förut nämnts, de sakkunniga vissa offentliga bidrag till nybyggnad eller inköp av äldre fastigheter med det begränsade syftet att bereda billiga bostadsmöjligheter för sådana mindre bemedlade personer, som genom utdömning av undermåliga lägenheter mist sin förutvarande bostad. Såsom förut angivits, åsyftade detta förslag en tillfällig åtgärd och innefattade icke den sida av det bostadssociala problemet, som mot bakgrund av faktiskt rådande bostadsförhållanden måste te sig som det f. n. dominerande, nämligen trångboddheten. I ett bostadspolitiskt program, vars huvudsyfte är att motverka trångboddheten för barnrika familjer, kunna icke utdömning av kvalitativt undermåliga lägenheter och genom offentliga bidrag befördrad anskaffning av nya bostäder — av skäl som framgår av det föregående — direkt sammanknytas.

När den direkta sammanknytningen upplöses, står dock kvar behovet att i starkare grad än hittills varit vanligt utdöma kvalitativt undermåliga lägenheter. En genom offentliga bidrag befordrad byggnadsproduktion efter de linjer, som de sakkunniga i det följande föreslå, är emellertid även ägnad att underlätta utdömningen av äldre undermåliga bostäder. I den mån förut trångbodda barnrika familjer beredas rum i nya lägenheter, frigöras också billiga mindre lägenheter, som visserligen äro olämpliga som bostäder för familjer med flera barn, men som väl kunna vara i ett ur hygieniska synpunkter i övrigt försvarligt skick och lämpliga som bostäder för mindre hushåll. Indirekt kommer därför stöd från det allmännas sida åt bostadsförsörjningen genom den ständigt pågående omflyttningen på bostadsmarknaden att underlätta bostadsanskaffningen även för sådana kategorier av bostadsbehövande, som icke direkt beröras av de bostadspolitiska åtgärderna.

Det finnes starka skäl att vid beviljande av offentliga bidrag till nybyggnad för tillgodoseende av barnrika familjers bostadsbehov sätta en minimigräns för storleken av de lägenheter, som erhålla offentliga understöd. Härför talar i första hand den inriktning på bostadsförsörjningen för barnrika familjer, som de här framlagda förslagen enligt tidigare anförd motivering äga. En familj med 3 eller flera barn bör anses som trångbodd i en lägenhet om mindre än 2 rum och kök eller likvärdig lägenhetstyp. Redan i anpassningen av lägenhetsstorleken till de familjer, för vilka de sakkunniga avsett sitt förslag till offentliga bidrag för bostadsförsörjning, ligger alltså kravet, att den byggnadsverksamhet, som erhåller stöd, icke bör inriktas på de minsta lägenhetstyperna.

Detta krav understrykes enligt de sakkunnigas mening dessutom kraftigt av hänsynen till olämpligheten av att överhuvud bidraga till det fortsatta byggandet av de minsta lägenhetstyperna, eftersom det framtida bostadsbehovet med all sannolikhet kommer att ställa betydligt större anspråk i fråga om lägenheter av rymligare typ, men däremot ringare i fråga om lägenheter av mindre typ.

Härtill medverkar i första hand den tidigare berörda förskjutningen i familjebeståndets åldersstruktur. Såsom visas i bilaga 4 (sid. 133), kommer med största sannolikhet redan under det närmast kommande årtiondet den förskjutningen att ske, att antalet medelålders eller äldre familjer fortsätter att växa starkare än någonsin, under det att tillväxten i antalet yngre familjer upphör och en tillbakagång börjar. Detta betyder redan i och för sig en förskjutning av bostadsefterfrågan i riktning mot större lägenhetstyper, i den mån nämligen uppflyttning sker i och med familjernas tillväxt i ålder och antal. Å andra sidan betyder det, att utbredningen av de socialt allvarligaste formerna av trångboddhet blir större, i den mån nämligen sådan uppflyttning icke sker. Det finns anledning att antaga, att denna efterfrågeförskjutning under i övrigt givna förhållanden kommer att för de mindre betalningskraftiga familjerna försvåra möjligheterna till uppflyttning. Den starkare efterfrågepressen på de större smålägenheterna (2—3 rum och kök o. d.) tenderar att höja hyrorna för

dessa, åtminstone relativt, under det att de mindre smålägenheterna bli förhållandevis mindre efterfrågade och därför tendera att falla relativt i pris. Sannolikt kommer byggnadsproduktionen att omriktas i enlighet med efterfrågeförskjutningen, när denna så småningom börjar göra sig kännbar på bostadsmarknaden, vilket motverkar de relativa förskjutningarna inom hyresnivån. Men erfarenheten visar, att den utjämning, som åstadkommes genom byggnadsproduktionens inriktning på de mest efterfrågade lägenhetstyperna, långa tider kan förhindras genom fortsatt eller växande tryck från efterfrågesidan. Ett exempel erbjuder hyresutvecklingen beträffande mindre resp. större lägenheter under efterkrigstiden. Om, som sålunda är sannolikt, i framtiden de större smålägenheterna bli relativt dyrare, de mindre relativt billigare, ligger häri å ena sidan ett särskilt hinder för uppflyttningen i rymligare bostäder för växande familjer, å andra sidan en starkare lockelse att bo kvar i de mindre lägenheterna. Detta sista moment bör inte underskattas: det kan, om det tillåtes att utöva sin verkan ohämmat, komma att ytterligare försämra bostadsvanorna och låsa fast bostadsförhållandena i ett ur bostads-sociala synpunkter otillfredsställande läge.

Ännu starkare framträda de i framtiden sannolikt inträdande disproportionerna mellan å ena sidan bostadsbeståndets sammansättning med avseende å lägenhetskategorier och å den andra bostadsbehovet, om man tänker sig, att det samtidigt med förskjutningarna i befolkningens ålders- och civilståndsfördelning samt i familjebeståndets ålderssammansättning skulle ske en höjning av bostadsstandarden i den meningen, att den typiska familjebostaden för familj av viss ålder och viss storlek skulle bli större. Detta skulle innebära en ytterligare ökning av det absoluta antalet uppflyttningar från mindre till större lägenheter utöver den, som (utan höjning av bostadsstandarden i den angivna meningen) betingas av förändringarna i familjebeståndets ålderssammansättning, och alltså ytterligare accentuera bostads-efterfrågans förskjutning från mindre till större lägenheter.

Denna tendens till olikformighet mellan bostadsbestånd och bostadsbehov motverkas i någon mån av vissa omständigheter på bostadsbehovets sida, nämligen inneboendesystemets fortsatta avveckling, tidigare utflyttning och självständig bosättning av vuxna barn, fortsatt utbredning av 0—1-barnssystemet och tillväxten i antalet äldre gifta par samt änkor och änklingar. Det finns fara för att den fortsatta utbredningen av 0—1-barnssystemet skulle bli den »naturliga» lösningen av den framtida bostadsmarknadens problem, men eftersom det befolkningspolitiska syftet med bostadspolitiken just måste vara att motverka en sådan lösning, kan tydligen den möjligheten inte föränleda, att farhågorna för överinvestering i 1 rum och kök-lägenheterna skrinläggas. De övriga faktorerna synas icke vara av tillräckligt hög storleksordning för att avsevärt kunna motverka tendensen till disproportiona- litet på den framtida bostadsmarknaden.

De sakkunniga finna det därför vara en angelägenhet av vikt, att en av det allmänna stödd bostadsproduktion, som ingår i ett program på lång sikt att höja bostadsstandarden, från första början gives en inriktning mot större lägen-

hetstyper. Bostadsbeståndets sammansättning utgör så att säga ett hot mot bostadsstandarden. Offentliga bidrag till fortsatt produktion av de minsta lägenhetstyperna öka möjligheterna av att strävandena till högre utrymmesstandard råka i baklås. Från en annan synpunkt sett minskas riskerna för krisartade situationer på bostadsmarknaden, när den kommande efterfrågeförskjutningen börjar göra sig gällande, om på förhand offentligt understödd bostadsproduktion inriktats rätt. Det synes nödvändigt att från början välja inriktningen av bostadsproduktionen efter en åtminstone i stora drag förutsebar framtida behovsstruktur. Därigenom motverkas den förut nämnda sannolika tendensen till förskjutning av de relativa hyrespriserna på större resp. mindre smålägenheter. Den enskilda bostadsproduktionen är nödgad att inrikta sig efter den köpkraftiga efterfrågan, sådan som den för ögonblicket gör sig gällande på marknaden. Den av det allmänna understödda produktionen kan välja ut den del av bostadsbehovsmassan, som passar till en efter den framtida bostadssituationen inriktad byggnadsverksamhet. Offentliga bidrags knytande till familjer med barn synes därför inte endast allmänt socialpolitiskt och befolkningspolitiskt motiverat, utan även befogat eller rent av nödvändigt av hänsyn till produktionens på lång sikt rationella inriktning.

I bilaga 7 (sid. 197) av undertecknade Engkvist och Wallander diskuteras de krav, som böra ställas på nyproducerade bostäder för mindre bemedlade flerbarnsfamiljer, och redovisas resultaten av vissa undersökningar över stadsplane-, byggnads- och värmekostnader vid olika hus- och lägenhetstyper samt kostnaderna för olika inredningsdetaljer. Undersökningarna gälla närmast under förutsättning av byggnadssätt, som numera äro vanliga i större och medelstora städer.

I fråga om stadsplan bör bebyggelse, som avser att bereda bostäder för barnrika familjer, anordnas så, att husen få ett fritt och öppet läge med väl tilltagna lekplatser i omedelbar närhet. De stadsplanetyper, som bäst tillfredsställa dessa krav, äro öppna byggnadssätt, lamellhus, radhus och villor. Slutet byggnadssätt bör tillämpas endast om byggnaderna givas låg höjd och ej alltför bred huskropp samt gårdarna bliva stora och luftiga. Med hänsyn till trafikostnaderna böra nybyggnader ej läggas för ocentralt i förhållande till arbetsplatser, skolor och inköpscentra.

Vad beträffar hustypen äro otvivelaktigt enfamiljshusen, villan (småstugan) och radhuset, i och för sig synnerligen lämpliga för familjer med flera barn. De måste dock draga relativt höga stadsplane- och byggnadskostnader, vartill kommer, att det ännu här i landet, vad städerna beträffar, nästan helt saknas erfarenheter av huruvida dessa hustyper lämpa sig för uthyrning. Med tanke på att det klientel, varom här är fråga, mindre bemedlade flerbarnsfamiljer, som regel slita lägenheterna hårt, synes det sannolikt, att förvaltningen av enfamiljshus med tillhörande trädgårdar blir ett svårskött och i fråga om underhåll relativt dyrbart företag. Det vore dock lämpligt, om experiment med produktion av småstugor och radhus för uthyrning kunde företagas i orter, där förutsättningarna härför finnas. Därigenom

kunde möjligen ernås inte endast en ytterligare rationalisering av bostadsproduktion av denna art utan även erfarenhet om förvaltning av sådana bostadsanläggningar under enhetlig regi.

Det framgår av de kostnadsberäkningar, som redovisas i bilaga 7 med underbilagor, att för flerfamiljshusen av lamellhustyp, avsedda för barnrika familjer, den lämpligaste hushöjden är 3—4 våningar och den lämpligaste husbredden 11 à 12 m eller högre. Det smala huset (6—10 m) ger visserligen vissa fördelar i form av bättre planlösningsmöjligheter, dagsbelysning o. s. v., men såväl stadsplane- och byggnadskostnader som värmekostnader äro ej oväsentligt högre än i det bredare huset.

Mycket starka skäl tala enligt de sakkunnigas mening för, att hus, som nybyggas för att tjäna barnrika familjers bostadsbehov, givas en god standard i fråga om konstruktion, rumsdifferentiering, förvaringsutrymmen samt sanitetsteknisk och hygienisk utrustning. Härmed avses icke att plädera för sådan onödig byggnadslyx, som icke minst i fråga om smålägenheter på senare tid fördyrat byggnadskostnaderna, men må det understrykas, att just för barnrika familjer lägenhetens differentiering och utrustning är av väsentlig betydelse, det förra av hänsyn till den för familjelivets gestaltning viktiga möjligheten att anordna skilda sovutrymmen för personer av olika kön, som icke sammanleva som makar, det senare av hygieniska och arbetsekonomiska skäl. En ordentlig utrustning höjer visserligen anläggningskostnaden, men medför å andra sidan lägre levnadskostnader för de boende, vilket är särskilt värt att beakta, när det gäller mindre bemedlade flerbarnsfamiljer, vars budget som regel är hårt ansträngd. Uppfostrings- och vårdsynpunkter kunna bättre tillgodoses, om lägenheten är väl utrustad. En talrik familj i en illa utrustad bostad har svårare att hålla ordning, husmoderns arbete blir oskäligt tungt o. s. v. Vad särskilt angår de mest omdiskuterade inredningsdetaljerna, badrum och varmvatten, gälla de anförda hygieniska och arbetsekonomiska synpunkterna i hög grad beträffande flerbarnsfamiljer. Badrummet inom bostaden spelar roll inte endast för den hygieniska omvårdnaden utan också därigenom att det delvis avlastar köksutrymmet och möjliggör småtvätt inom lägenheten utan att fukt uppkommer.

Ytterligare ett skäl talar för att nybyggda fastigheter för här avsett ändamål utrustas väl. Rent ekonomiskt förhåller det sig så, att ett hus, som nybygges omodernt, alltid blir dyrare än vad inköpet går till av en äldre fastighet, som erbjuder i stort sett samma fördelar. Anser man till även tyrs, att bostadsfrågan för barnrika familjer kan och bör lösas efter mera primitiva linjer, måste den logiskt riktiga vägen vara att inlösa äldre fastigheter, ändra dem helt obetydligt (större ändringar bli, som förut påpekats, alltid oekonomiska) och använda dem till detta ändamål, under det att nybyggandet inriktas på det betalningskraftiga klientelet.

Det har förut framhållits, att de hus, i vilka barnrika familjer skola inrymmas, böra vara så belägna, att det finnes nära tillgång till lekplatser för barn. De böra även, då fråga är om större flerfamiljskomplex, ha ett annat komplement, nämligen särskilda lokaler för barnens inomhusvistelse,

lekstugor eller storbarnkammare, vari barnen kunna tagas om hand av utbildad personal. Dessa äro enligt beprövad erfarenhet en mycket stor hjälp för hem med stora barnskaror. De draga dock relativt höga kostnader, och med hänsyn till önskvärdheten av att dessa kostnader icke skola belasta hyrorna för de mindre bemedlade flerbarnsfamiljer, varom här är fråga, vilja de sakkunniga förorda, att tillskapandet av dylika lekstugor eller storbarnkammare gynnas genom särskilda kommunala understöd.

Om det är angeläget att starkt understryka lämpligheten av, att en genom offentliga bidrag befordrad byggnadsverksamhet inriktas på större och väl utrustade smålägenhetstyper, är det lika angeläget att betona nödvändigheten av, att bostadspolitiken inrättas så, att icke resultatet blir ett gynnande av en godtyckligt utvald befolkningsgrupp. På vissa håll har otvivelaktigt bostadspolitikens effektivitet i längden haft skada av brister i detta avseende. Sättet att undkomma en sådan olägenhet är emellertid inte att slå av på i och för sig rimliga krav på utrymme och utrustning, utan att se till och skapa garantier för, att de som komma i åtnjutande av statlig hjälp väljas på ett sådant sätt, att hjälpen enligt allmänt omfattade synpunkter framstår som klart motiverad. Det viktigaste i detta syfte synes vara att anordna offentliga bidrag på sådant sätt, att de mest behövande först få del därav, och att ingen hjälp spilles bort på sådana familjer, som inte behöva den.

AVD. IV.

Förslag till åtgärder för främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer.

Kap. 10. Förslagets allmänna principer.

Utifrån de överväganden, som anförts i de två föregående avdelningarna, och med den ytterligare motivering, som framlägges i det följande, vilja de sakkunniga föreslå, att för främjande av bostadsförsörjningen för mindre bemedlade barnrika familjer beviljas *bostadsanskaffningslån* till statens självkostnadsränta och på villkor, som i övrigt närmare framställas i fortsättningen, samt *årliga familjebidrag*, avsedda till efter barnantalet på visst sätt *differentierade* hyresavdrag. De familjer, som avses, äro mindre bemedlade familjer med tre eller flera hemmavarande barn, som ej fyllt 16 år, dock med förbehåll att överskridande av denna åldersgräns bör efter diskretionär prövning av vederbörande fastighetsförvaltande organ tillåtas beträffande barn, som genom arbetslöshet, fortsatt utbildning o. d. i försörjningshänseende stanna i beroende ställning. De statliga lånen och familjebidragen avse att möjliggöra anskaffning genom nybyggnad eller inköp av lämpliga äldre fastigheter utav bostäder om minst två rum och kök eller likvärdig lägenhetstyp för uthyrning till reducerade hyror. Som organ för byggande och förvaltning av genom statsbidrag anskaffade bostäder föreslå de sakkunniga *kommuner eller erkända allmännyttiga bostadsföretag*. Viss *ekonomisk medverkan* från kommunernas sida förutsättes, jämsides med en kontrollerande och förmedlande.

a) *Formen för hyresförbilligandet*. Det är, såsom närmare beskrives i bilaga 5, en allmän erfarenhet från den omfattande bostadssubventionspolitik, som under efterkrigstiden bedrivits i många främmande länder, att det förbilligande av bostadskostnaderna, som de offentliga understöden möjliggjort, i stor utsträckning icke kommit dem tillgodo, som mest varit i behov av samhällets stöd. Trots de ofta mycket betydande bidragen från stat och kommuner ha de subventionerade bostäderna icke kunnat utbjudas till priser, som varit överkomliga för de minst betalningskraftiga och i synnerhet för de mindre bemedlade barnrika familjerna. De offentliga bidragen till bostadsbyggande ha därför kommit att till stor del förfela sitt ändamål. Genom de mest behövande familjernas oförmåga att tillgodogöra sig de av subventionen skapade fördelarna ha de genom statens och kommunernas insatser förbilligade bostäderna kommit att till stor del besättas av familjer, som i själva verket icke haft behov av det allmännas omsorger om bostadsförsörjningen. Subventionen har därigenom kommit att till stor del bli icke en subvention av bostadsbehovet utan av andra behov. Den faktiska hjälp-

effekten har kommit att fördelas på ett socialpolitiskt föga rationellt sätt: för liten hjälp åt de mest behövande, onödig hjälp åt en del icke verkligt behövande. Såsom i bilaga 1 delvis framlyser, ha liknande erfarenheter, om än i mindre skala, även framträtt i svensk bostadssubventionspolitik.

Till en del kunna de här berörda missförhållandena förklaras av att det ursprungliga urvalet av hyresgäster gjorts efter socialt sett olämpliga urvalsgrunder. Till en annan del kunna de förklaras därav, att familjer, som på grund av låga inkomster eller barnrikedom en gång fått bostad i en subventionerad fastighet, men som sedermera fått sin ställning förändrad genom förbättring av familjeinkomsten, barnens avflyttning o. s. v., gärna komma att sitta kvar och åtnjuta förmåner, som andra familjer varit i bättre behov av. Men de nämnda missförhållandena i fråga om fördelningen av samhällets bostadshjälp äro till stor del oundvikliga, om man vid hyressättningen tillämpar *enhetliga* hyror och icke tager hänsyn till olika hushålls olikartade och i tiden växlande behov.

Det är med hänsyn till dylika erfarenheter, som de sakkunniga föreslå, att det årliga beloppet av statsunderstöd till av kommun eller allmännyttigt företag förvaltade bostäder fördelas på lägenheterna och familjerna i *differentierad* form, varigenom de debiterade hyrorna kunna sättas olika alltefter familjernas på visst sätt definierade behov.

Ur synpunkten av maximal hjälpeffekt av ett visst subventionsbelopp vore i princip det effektivaste ett system, där hyran differentierades efter hyresbetalningsförmågan, bestämd efter återstående inkomst per konsumtionsenhet, sedan hyran betalats. Härvid skulle såväl familjeinkomstens storlek som barnantalet och alla övriga omständigheter, som inverka på familjens ekonomi, bliva beaktade. Fördelarna av en sådan mera mångsidig differentiering efter inkomst och barnantal äro uppenbara. Den samlade hjälpeffekten blir större, därigenom att av subventionsbeloppet en mindre del ges åt sådana familjer, som kunna betala mera än den genomsnittshyra, som subventionen medger, varigenom mera behövande familjer kunna understödjas kraftigare. Om familjer, som en gång kommit i besittning av en subventionerad bostad, råka i bättre belägenhet och därigenom subventionen mister sitt berättigande för deras del, behöva de ej uppsägas; genom en höjning av hyran, som möjliggör större subvention av mera behövande familjer, undvikes, att de taga i anspråk den samhällets hjälp, som andra behövde bättre. — Att med full konsekvens genomföra en sådan princip stöter dock på oöverstigliga praktiska svårigheter.

I praktiken kunna tänkas differentiering efter enbart inkomst och efter enbart barnantal eller någon kombination därav. En differentiering enbart efter inkomst är ur socialpolitisk synpunkt skäligen ofullkomlig, då den icke på ett rättvisande sätt tar hänsyn till det verkliga hjälpbehovet. Vid given inkomst stiger nämligen hjälpbehovet med barnantalet. Olägenheterna av praktisk art av en sådan differentiering efter enbart inkomst äro därjämte mycket stora. Den torde förutsätta en fortlöpande individuell prövning och ett närgånget granskande av familjernas privata ekonomi. Den ställer dess-

utom utomordentligt stora krav på förvaltningen och behandlingen av hyresgästerna. Förändring av hyran vid förändring i inkomsten kan verka som en bestraffning av skötsamheten. Vidare kan det vid ett sådant system vara svårt att klart draga gränsen mellan den bostadssubventionering, som staten åtager sig, och arbetslöshetshjälpens, fattigvårdens och andra sociala hjälpinstitutioners förpliktelser. Detta i synnerhet om hyran för vinnande av största möjliga hjälpeffekt skulle smidigt, t. ex. år till år, anpassa sig efter även mera tillfälliga växlingar i familjens ekonomi. De sakkunniga vilja här erinra om sitt tidigare gjorda uttalande rörande önskvärdheten av att denna bostadsförsörjningshjälp till barnrika familjer icke minst av befolkningspolitiska skäl hålles möjligast fri från fattigvårds- och välgörenhetssynpunkter. Känslan av förpliktelsen att betala hyra kan även tänkas menligt påverkas av dylik efter inkomsten växlande anpassning av hyran. — De här anförda praktiska olägenheterna av en differentiering enbart efter inkomst vidlåda även en kombinerad differentiering efter inkomst och barnantal.

Differentiering efter enbart barnantal ger ett betydligt enklare och mera lättgripligt kriterium. En sådan differentiering erbjuder icke heller några större administrativa svårigheter. Det viktigaste är emellertid, att en *differentiering efter barnantal också i väsentlig mån är en differentiering efter hyresbetalningsförmåga*, om man håller sig till den inkomstkategori, som från detta förslags synpunkt kan komma i fråga. Hos flerbarnsfamiljerna, som framför andra under nuvarande förhållanden äro trångbodda, inkräkta kostnaderna för barnen på möjligheterna att betala hyra: behovet av offentlig stöd växer progressivt med barnantalet. En väl avvägd differentiering av hyran efter barnantal kan avsevärt underlätta för de barnrika familjerna åtkomsten av bostäder, som lämpa sig för deras behov, och helt eller delvis undanröja den olägenhet, som ofta visat sig i verkligheten, nämligen att de barnrika familjerna just till följd av sin barnrikedom icke haft råd att hyra de bostäder, som varit avsedda för dem.

Differentiering av hyran efter barnantal kan dock knappast — inom den kostnadsram man praktiskt har att räkna med — göras så, att ändå icke i vissa fall trångbodda barnrika familjer skulle komma att sakna de ekonomiska möjligheterna att tillgodogöra sig de av subventionen skapade bostadsförmånerna. Man kan icke med enbart bostadspolitiska medel bota alla sociala missförhållanden. I sådana fall synes det enda möjliga vara att för återstoden — men blott för återstoden — andra samhällseliga hjälpinstitutioner än de bostadssociala träda till.

Det har av dessa övertväganden synts de sakkunniga lämpligast att låta hyresdifferentieringen bestämmas av barnantalet och att låta inkomsten spela in endast genom fastställandet, på sätt som befinnes lämpligt efter förhållandena på varje särskild ort, av vissa övre inkomststreck, olika för olika familjestorlekar och dyrorter, samt därigenom att vid urvalet av hyresgäster företräde principiellt ges för en mindre bemedlad familj framför en mera bemedlad under dessa inkomststreck.

Det är icke möjligt att generellt bestämma fasta regler för urvalet av hyresgäster i de av staten understödda bostäderna. Hänsyn måste därvid tagas till barnantal, förutvarande bostad, inkomst och eventuellt andra omständigheter. Avvägningen inbördes mellan dessa omständigheter måste ske genom diskretionär prövning av vederbörande kommunalmyndighet eller fastighetsförvaltande allmännyttiga företag under iakttagande av den allmänna regeln att under i övrigt lika förhållanden för familjerna företräde ges för familj med flera barn, sämre förutvarande bostad och lägre inkomst framför familj med färre barn, bättre förutvarande bostad och högre inkomst.

Det system för differentierat hyresförbilligande för mindre bemedlade barnrika familjer, som de sakkunniga föreslå, är följande.

För varje lägenhet, som av kommun eller allmännyttigt företag med statsbidrag i nedan avhandlade former uppföres och förvaltas, bestämmas en beräknad *standardhyra*, som motsvarar det förvaltande organets verkliga årliga kostnad. De hyror, som debiteras hyresgästerna, bestämmas därefter genom avdrag av:

30 %	för familj med 3 barn;
40 %	» » » 4 » ; samt
50 %	» » » 5 eller flera barn.

Summan av dessa avdrag utgör den verkliga årliga subventionen. Subventionsbeloppet bestämmas för varje fastighet av antalet familjer och dessas sammansättning med avseende å barnantal. Detta sätt för bestämning av det årliga subventionsbeloppet förutsätter vissa former för statsbidragens utanordnande, vilka behandlas i det följande.

Då antalet barn och deras fördelning på familjer inom en bostadsanläggning kunna växla, blir också beloppet av den årliga subventionen till hyresrabatterning inom vissa gränser växlande från år till år. Inom dessa gränser skulle även det statliga åtagandet om bidrag till hyresförbilligande vara obestämt. Härvid är dock att märka, att i praktiken obestämthetsmarginalen för hela massan av hyressubventionerade familjer måste bli förhållandevis liten. De sakkunniga ha ingående diskuterat lämpligheten av att i stället fixera det årliga statsbidraget för vissa år framåt och på förvaltande kommun eller allmännyttigt företag överlåta att möta de förändringar i de stipulerade hyresrabatterna, som betingas av förändringar i familjestrukturerna, men ansett sakliga skäl övervägande tala för här föreslagna ordning.

De hyror, som debiteras hyresgästerna, komma enligt den föreslagna hyresbestämningsmetoden att ändras i relation till standardhyrorna för den händelse att a) antalet hemmavarande barn under 16 år (eller i vissa fall högre ålder) förändras eller b) inkomsten varaktigt överstiger gällande inkomststreck. — Höjning av hyran på grund av förbättrad familjeekonomi bör företagas på sådant sätt, att den icke verkar som ett straff på skötsamheten; att sörja därför torde lämpligen kunna överlåtas åt diskretionär prövning av vederbörande kommunalt organ eller allmännyttigt företag efter vissa allmänna regler rörande den varaktighet och grad, varmed familjeinkomsten överskrider gällande inkomststreck.

Standardhyrorna, som från början bestämmas i enlighet med de verkliga årliga kostnaderna, böra icke för all framtid vara fixerade. Det är meningslöst att hålla i längden fasta standardhyror t. ex. i det fall, att de allmänna inkomst- och prisnivåerna och därmed hyresnivån i den öppna marknaden skulle förskjutas kraftigt uppåt. Det föreslås därför, att standardhyrorna — och därmed beloppen av de årliga familjebidragen från staten till de fastighetsförvaltande organen — underkastas en allmän omprövning vart femte år.

b) *Formen för utanordnandet av statligt understöd för bostadsförsörjning.* Statsbidrag till hyresförbilligande kan tänkas ha formen av:

- a) engångsbidrag utan återbetalningsskyldighet;
- b) lån till underränta;
- c) årliga tillskott under viss tid.

Av dessa torde engångsbidragen utan återbetalningsskyldighet kunna utan närmare motivering sägas vara otjänliga för här ifrågavarande ändamål.

Oavsett vad som är lämpligt eller nödvändigt ur statsfinansiella synpunkter, kunna givetvis lån till underränta och årliga tillskott så anordnas, att de i verkligheten innebära samma sak och utöva samma subventionseffekt. Skillnaderna äro huvudsakligen av formell art.

I det system för hyresförbilligande, som här föreslagits, utgöres beräkningsgrunden av de hyrande familjernas på visst sätt definierade behov. Detta betyder, att subventionen visserligen är knuten till fastigheten, såtillvida som fastighetsförvaltningen handhaver och fördelar de förutsatta statsbidragen, men att subventionsbeloppet ej med nödvändighet är proportionellt med byggnadskostnader, fastighetsvärde, lägenhetsantal, bostadsyta eller annan storhet, som hänför sig till fastigheten som sådan, och vidare att subventionsbeloppet kan variera från en tid till en annan i och med förändringar i de boende familjernas sammansättning och delvis inkomster.

I konsekvens härmed är det nödvändigt, att det årliga statsbidrag, som ställes till fastighetsförvaltningens förfogande, dels kan vara olika för olika fastigheter även på annat sätt än som betingas av växlande fastighetsvärden, dels kan förändras från ett år till ett annat.

I och för sig finns ingenting som hindrar, att vid lån till underränta räntan kan göras olika för olika fastigheter alltefter de olikheter i behov, som betingas av olika familjestrukturer hos de boende, och att räntan kan tid efter annan revideras. Ett sådant arrangemang torde dock ur många synpunkter te sig som ett brott mot vedertagen praxis, och det tillåter heller knappast en tillräckligt smidig anpassning av det årliga statsbidraget till förändringarna i de behov, som bidraget avser att tillgodose.

Ett årligen utbetalat tillskott har den fördelen, att dess belopp framstår som mera omedelbart grundat på storleken av ett behov, som erkännes kräva understöd från statens sida. Det bör också synas mera naturligt att revidera beloppet av ett sådant årligt bidrag, när omständigheterna så påkalla, än att ändra räntan på ett en gång givet lån.

På dessa grunder föreslås följande form för utanordnande av medel i och för hyresförbilligande:

a) Bostadsanskaffningslån till bunden ränta, som motsvarar statens självkostnadsränta för nya lån (f. n. c:a 3 %), från en nedre gräns, som bestämmes av möjligheterna att i öppna marknaden uppbringa primärkredit till lägsta ränta, vilken gräns i allmänhet torde kunna sättas vid 50 % av fastighetsvärdet, och upp till 95 % av byggnads- eller inköpsvärdet (exklusive tomtvärdet), att amorteras ned till 50 % av fastighetsvärdet inom 40 år vid byggande av stenhus, 30 år vid byggande av trähus. Vid inköp av äldre fastighet bör lån av statsmedel amorteras på tid, som bestämmes med hänsyn till fastighetens ålder och tillstånd, dock högst 20 år. Som nedan angives, förutsättes, att kommunen biträder genom att ställa tomt fritt till förfogande eller på annat sätt svara för den del av fastighetskapitalet, som motsvarar tomtens värde. Då fastighetsvärdet, som inkluderar tomtvärdet, är högre än nybyggnads- eller inköpsvärdet exklusive tomtvärdet, skulle i vanliga fall den maximala höjden av det statliga bostadsanskaffningslånet, 45 %, icke helt uppnås.

b) Årliga familjebidrag under ett antal år, som motsvarar nämnda amorteringstider, till de kommuner och allmännyttiga bostadsföretag, vilka förvalta de statsunderstödda fastigheterna, och till belopp, som motsvarar subventionsbehovet, beräknat på sätt som tidigare utvecklats. Årliga familjebidrag böra kunna beviljas även i sådana fall, där fastighet icke byggts eller inköpts med hjälp av bostadsanskaffningslån, t. ex. till redan bestående bostadsstiftelser, förutsatt att de villkor, som uppställts beträffande familjer, lägenheter, kontroll o. s. v., äro uppfyllda. I dylika fall bör den tidsperiod, under vilken bidraget beviljas att utgå, bestämmas diskretionärt och lämpligen till högst 10 år varje gång. Beviljandet av årliga familjebidrag bör kunna förnyas efter utgången av de nämnda perioderna.

Att för här ifrågavarande ändamål förlägga den övre gränsen för statskrediten så högt som till 95 % anse de sakkunniga befogat dels av önskvärdheten att erhålla billigaste möjliga finansiering, varförutan hyresreduktionen för mindre bemedlade flerbarnsfamiljer ej kan göras så kraftig, som omständigheterna göra nödvändigt, dels därav att risken för staten är förhållandevis liten på grund av de reducerade hyrorna, vidare det ansvar för viss del av risken, som enligt de sakkunnigas förslag kommunerna skola bära, och slutligen den fritt till förfogande ställda tomtens (se nedan).

Då det såsom förut utvecklats icke är lämpligt att standardhyrorna bindas för all framtid av de ursprungliga byggnadskostnaderna, föreslås omprövning vart femte år. Om standardhyrorna därvid förändras, knyts hyresavdragen och därmed beloppet av de årliga familjebidragen till de nya standardhyrorna. Genom standardhyrornas förändring kan statsunderstödd fastighet komma att visa överskott eller underskott. I det förra fallet bör fastighetsförvaltande kommun eller allmännyttigt företag få till en viss gräns, förslagsvis intill 10 % av fastighetsvärdet, reservera överskottsmedel, vilka dock endast få användas till ändamål, som överensstämmer med det bostadssociala programmets syfte. Överskott därutöver bör inlevereras till statsverket; dylika överskottsmedel böra även bindas i en fond för bostadssociala ända-

mål och i första hand användas för att täcka uppkomna förluster på andra statsunderstödda fastigheter. Uppstår underskott för alla fastigheter tillsammans, t. ex. till följd av en mycket kraftig allmän hyressänkning, som gör sänkning av standardhyrorna överlag nödvändig, torde frågan om förlustens täckande få hänskjutas till statsmakternas avgörande.

Det hyresförbilligande, som kan åstadkommas genom den föreslagna subventionen, är betydande. Genom den statliga kreditgivningen plus de ekonomiska prestationer från kommunernas sida, som i det följande behandlas, kunna standardhyrorna enligt beräkning sättas till en höjd, som med 10 à 30 % understiger nu gällande hyresnivå för jämförliga nybyggda lägenheter. Från dessa i sig själva låga standardhyror göras därefter de föreslagna familjeavdragen. Jämföras de sålunda erhållna hyrorna med de hyror, som f. n. (enligt bostadssociala utredningens statistiska utredning) betalas av nu trångbodda, mindre bemedlade flerbarnsfamiljer, framstå de som i de flesta fall överkomliga.

c) *Kommunernas medverkan.* Bostadsförhållandena måste alltid intaga en väsentlig plats inom kommunernas naturliga intressesfär; bostadsmarknadens lokala bundenhet och slutenhet komma de bostadssociala problemen att framstå som i första hand kommunala angelägenheter. Hittillsvarande svensk bostadspolitisk praxis har också, såsom framgår av den utförliga redogörelsen i bilaga 1, i stort sett utgått från ett dylikt betraktelsesätt. Under alla omständigheter måste vid offentliga ingripanden i bostadsförhållandena de kommunala organen anlitas för förmedlande och kontrollerande verksamhet. — Det har dock ofta gjorts gällande, att uppgiften att bygga och förvalta offentligt understödda bostäder lämpligare handhaves av särskilda sociala företag med speciell inriktning på denna uppgift än av de kommunala organ, vars verksamhet utom fastighetsförvaltning av ifrågavarande slag även innefattar andra, artskilda grenar. Erfarenheterna från olika länder kunna sägas i övervägande grad tala till förmån för anordningen med särskilda allmännyttiga företag, redan existerande eller för ändamålet nybildade av kommunerna eller på annat sätt, även om exempel på mycket framgångsrik direkt kommunal bostadsförvaltning ingalunda saknas. Ur kommunernas egen synpunkt torde ofta bildandet av särskilda företag för ifrågavarande verksamhets bedrivande framstå som det mest praktiska förfaringssättet. Detta kan därför rekommenderas såsom det i allmänhet lämpligaste; en generell regel att så alltid skall ske för att lån och årliga bidrag skola kunna beviljas bör dock icke uppställas. De från ort till ort växlande lokala förhållandena och traditionerna torde i praktiken ge anvisningar om, huruvida byggnads- och förvaltningsuppgifterna lämpligen böra handhavas av vederbörande kommunala organ eller om de böra överlåtas på redan existerande eller för ändamålet nybildade allmännyttiga företag. I senare fallet — vilket förutsättes som vanligast — kvarstår givetvis för kommunen att förmedla statsbidragen och att kontrollera deras användning; överhuvud bör därutöver ett intimt samarbete mellan kommunen och de allmännyttiga bostadsföretagen organiseras, vilket bl. a. kan komma till uttryck därigenom att kommunen insätter representanter i företagens styrelser.

Ett viktigt allmänt villkor för statsbidrag för här avsett bostadsändamål till kommun eller genom kommunal förmedling till allmännyttigt bostadsföretag anse de sakkunniga böra vara, att bostadsinspektionen inom kommunen är ordnad på sätt, som prövas tillfredsställande, och att i allmänhet kommunens aktiva intresse för de bostadssociala förhållandenas förbättring är ådagalagt, t. ex. genom — utom inspektion — god information över de faktiska bostadsförhållandena, uppgörande av konkreta saneringsprogram, planmässig och effektiv utdömning av dåliga bostäder o. s. v. Reglerna för statsunderstöden böra därför innehålla en bestämmelse, att företräde gives för kommuner, som ha välordnad bostadsinspektion och föra en planmässig bostadspolitik.

Som en garanti för ekonomi och effektivitet i förvaltningen av de statsunderstödda bostadsfastigheterna måste förutsättas, att vid sidan av statsbidragen kommunerna åtaga sig vissa ekonomiska uppoffringar. Å andra sidan kunna med hänsyn till att kommunerna bära nästan hela fattigvårdstungan och av andra skäl, vilka starkt understrukits i remissyttrandena över de sakkunnigas förut nämnda P. M. av den 19 februari 1934, kommunernas ekonomiska förpliktelser icke göras särdeles stora för att icke verka avskräckande eller finansiellt orimliga. Formerna för den kommunernas ekonomiska samverkan till förverkligandet av här ifrågakvarande bostadssociala program, som de sakkunniga föreslå som villkor för statsbidragen, äro:

a) att kommunen ställer tomtmark fritt till förfogande eller, för den händelse det är fråga om inköp av äldre fastighet, eller om vid nybyggnad ett erkänt bostadsföretag självt förfogar över en lämplig tomt, på annat sätt utan kostnad för företaget svarar för den del av fastighetskapitalet, som motsvarar tomtens värde; detta krav innebär en på olika orter mycket växlande uppoffring, som dock torde vara i stort sett proportionell med kommunernas bärkraft;

b) att kommunen bär risken av de förluster, som kunna uppkomma genom försummad hyresbetalning; dylika förluster sammanhånga antingen med brister i fastighetens förvaltning, vari kommunen bör vara ekonomiskt intresserad, eller med förhållanden, som även eljest i motsvarande grad torde ha inverkat på kommunens fattigvårdstunga; det är därvid att märka, att ifrågakvarande förlustrisker äro starkt nedsatta tack vara den genom statsunderstöden möjliggjorda låga hyresnivån; samt

c) att kommunen sörjer för finansieringen av de översta 5 procenten av byggnadsvärdet vid byggande i egen regi eller vid byggande genom allmännyttigt företag, därest detta icke självt förfogar över erforderligt kapital; räntan och amorteringen på detta kapital bör bestämmas efter vad som prövas skäligt med hänsyn bl. a. till de villkor, till vilka kommunen har möjlighet att uppbringa kapitalet.

d) *Allmännyttiga bostadsföretag.* Med hänsyn till skiftande lokala traditioner och redan existerande företag av »allmännyttig» karaktär är det icke lämpligt att föreskriva en viss form för de företag, som genom kommunal förmedling kunna beviljas bostadsanskaffningslån och årliga bidrag från statens sida. Som allmännyttiga företag böra erkännas i olika former existerande eller för ändamålet nybildade företag, såsom stiftelser, bolag

med begränsad vinstutdelning o. s. v., vilka fylla vissa allmänna villkor på allmännyttighet.

De dessa företag böra erkännas såsom allmännyttiga av vederbörande statligt organ icke endast i den meningen, att företaget vid beviljandet av statsbidrag prövas lämpligt för ändamålet, utan även i den meningen, att »erkännandet» skall kunna återkallas med påföljd att utbetalandet av årliga bidrag omedelbart upphör och att företaget efter vederbörande statligt organs avgörande antingen blir skyldigt att återbetala icke amorterat lånebelopp eller får avstå statsunderstödd fastighet efter bokförda värdet till kommun eller annat erkänt allmännyttigt bostadsföretag, för den händelse företagets förvaltning av de anförtrodda offentliga medlen av det statliga organet finnes icke överensstämmande med statsbidragens syfte.

De allmänna villkoren för erkännande som allmännyttigt företag böra vara, att företagets utdelning på eget kapital icke överstiger vad som av det statliga organet prövas skäligt, att övriga ekonomiska fördelar för delägare, ledare och anställda utöver rimlig ersättning för utfört arbete äro uteslutna samt att vid upplösning av företaget endast det nominella tillskjutna kapitalet jämte uppskjuten utdelning erhålles tillbaka; företagets egendom bör därvid kunna övertagas av kommun eller annat erkänt allmännyttigt företag.

För bostadsföretag, som icke erhållit bostadsanskaffningslån utan endast åtnjuter årligt familjebidrag, bör erkännandets återkallande medföra, att det årliga bidraget upphör att utgå.

Tidigare har framhållits önskvärdheten av ett intimt samarbete mellan de kommunala myndigheterna och de allmännyttiga bostadsföretagen, t. ex. därigenom att kommunal representant insättes i företagets styrelse. Då kommunen förmedlar statsbidragen och därtill står en viss risk, är det givet, att företagets förvaltning måste underkastas kommunal kontroll och av kommunen godkänd revision.

För kommuns eller allmännyttigt bostadsföretags bostadsförvaltning kunna knappast uppställas några mera preciserade bestämmelser utöver dem, som innefattas i de allmänna reglerna för statsbidragen. Erfarenheter från in- och utland ge dock anledning till en rekommendation av anordningar — där sådana äro praktiskt möjliga — som göra hyresgästerna intresserade av god hemvård och skötsel av fastigheten, samt av att i detta syfte anställas socialt utbildade personer, företrädesvis kvinnor.

e) *Centralt organ.* För handhavandet av de statliga uppgifterna vid genomförandet av det föreslagna bostadssociala programmet kräves ett centralt organ, inskjutet som instans mellan Kungl. Maj:t och de byggande och fastighetsförvaltande kommunerna och allmännyttiga bostadsföretagen. De funktioner, som skulle tillkomma ett dylikt centralt organ, äro dels de ekonomiskt-administrativa att pröva ansökningar om lån och årliga bidrag, att fastställa de årliga familjebidragens belopp enligt de i programmet givna reglerna samt att genom granskning av rapporter över medelsanvändning och bostadsförvaltning och genom inspektioner fortlöpande övervaka att statsbidragen

komma till åsyftad användning, dels undersöknings- och informationsuppgifter, såsom att följa bostadsförhållandenas utveckling, verkställa utredningar rörande ekonomiska, tekniska och bostadssociala spörsmål, göra framställningar om och avgiva yttranden över bostadsfrågor samt att utöva informerande och rådgivande verksamhet vid uppgörandet av kommunala bostadsprogram, vid bildandet av allmännyttiga företag och rörande förvaltningen av statsunderstödda bostäder.

Till äventyrs kunna de ekonomiskt-administrativa funktionerna tilldelas redan förefintligt organ med likartade uppgifter, varvid närmast Statens byggnadslånebyrå, utökad med representanter för den nya uppgiften, torde kunna komma i åtanke, medan för undersöknings- och informationsuppgifterna bildas ett bostadsråd med statlig och kommunal representation av liknande typ som Svenska stadsförbundets bostadsråd av år 1917 (se ovan). Den lämpligaste anordningen är dock enligt de sakkunnigas mening, att de olika funktionerna förenas under ett enhetligt centralt organ.

f) *Subventionsprogrammets kostnader.* Det är en följd av det föreslagna subventionsprogrammets natur, att en exakt förhandskalkyl över de kostnader, som dess genomförande skulle åsamka staten, icke är möjlig. Programmet förverkligande måste tänkas utsträckt över en följd av år, och därunder kunna de inkomstvillkor, demografiska förhållanden och bostadsmarknadslägen, som bestämma programmets konkreta omfattning, förändra sig, delvis under inverkan av just de bostadspolitiska åtgörandena, och även de räntor och byggnadskostnader, som bestämma kostnaden för varje subventionerad lägenhet, undergå förskjutningar. Därför kan en kostnadskalkyl av ifrågasvarande art icke vara något annat än en uppskattning av *storleksordningen* av de statsutgifter, som under bestämda förutsättningar skulle uppkomma vid subventionsprogrammets genomförande.

Antalet av de familjer med 3 eller flera barn, som f. n. äro såväl trångbodda som mindre bemedlade, kan enligt resultaten av den av bostadssociala utredningen föranstaltade bostadsstatistiska undersökningen uppskattas till drygt 20 000 i rikets samtliga städer och stadsliknande samhällen.¹ Därvid ha som trångbodda räknats alla familjer i lägenheter med mer än 2 personenheter per rumsenhet och som mindre bemedlade sådana familjer, som i dyrortsgruppen G hade en inkomst av under 1 000 kr. per personenheter. Detta betyder t. ex. för en familj med 3 barn ett inkomststreck vid 3 500 kr. i dyrortsgrupp G, vid 2 625 kr. i dyrortsgrupp B.

Dessa familjer fördela sig med hänsyn till barnantal på sådant sätt, att de för att icke vara trångbodda till omkring 60 % kräva 2 rum och kök (eller en lägenhet på åtminstone 45 kvm), till omkring 40 % minst 3 rum och kök (eller en bostad på åtminstone 55 kvm). Enligt de beräkningar över nuvarande byggnadskostnader, som utförts för bostadssociala utredningens räkning, kunna dylika lägenheter uppföras till en genomsnittlig kostnad av c:a 9 000 resp. 11 000 kr. Antages det, att för alla nu trångbodda, mindre bemedlade flerbarnsfamiljer det skulle nybyggas lägenheter, tillräckliga för famil-

¹ Härvid ha endast kunnat medräknas barn upp till 15 år.

jernas behov, skulle med nuvarande byggnadskostnader det totala byggnadsvärdet utgöra omkring 200 milj. kr. (fördelat på ett större eller mindre antal år). Av det nämnda beloppet för det totala byggnadsvärdet skulle 45 % finansieras genom statskredit. — Vid nuvarande ränteläge kan hyresvärdet beräknas efter 7½ %, vilket skulle göra en summa för standardhyrorna på nära 15 milj. kr.

Barnfrekvensen inom de familjer, varmed här räknas, är sådan, att enligt de föreslagna procentavdragen den genomsnittliga årliga hyresrabatten skulle utgöra c:a 37 %. Det samlade årliga subventionsbeloppet skulle således under här gjorda förutsättningar uppgå till i runt tal 5 450 000 kr., när hela det antagna byggnadsprogrammet genomförts.

Det bör till sist påpekas, att det föreslagna programmet såtillvida är snävt, som det endast omfattar en del — om än den starkast stödbehövande delen — av de trångbodda familjerna. Särskilt stipulationen om visst barnantal verkar begränsande. Trångboddhetsgränsen är satt relativt högt, i all synnerhet som barn blott räknats som halv personenheter. Å andra sidan kan kalkylen såtillvida betraktas som en maximikalkyl, som genomförandet av här skisserat subventionsprogram skulle bidra till att successivt minska trångboddheten även för sådana familjer, som icke direkt beröras av den statsunderstödda bostadsförsörjningen. Det ligger vidare i sakens natur, att dessa offentliga bidrag till de mindre bemedlade barnrika familjernas bostadsförsörjning i allmänhet böra komma att utgå blott till familjer på en lägre inkomstnivå, än i denna kalkyl över förslaget ekonomiska storleksordning angivits. Även ur denna synpunkt lär kalkylen kunna karakteriseras som en maximikalkyl.

Kap. 11. Utkast till förordning angående bostadsanskaffningslån och familjebidrag jämte specialmotivering.

Utkast

till

förordning angående lån och årliga bidrag av statsmedel för främjande av viss bostadsförsörjning.

Allmänna bestämmelser.

1 §.

För beredande av billiga hyresbostäder åt vissa familjer i stad, köping eller annat samhälle, där 1 kap. hälsovårdsstadgan är gällande, kunna under de villkor, här nedan stadgas, lån (*bostadsanskaffningslån*) och årliga bidrag (*familjebidrag*) av statsmedel eller ock enbart dylika bidrag beviljas vederbörande kommun eller under förmedling av denna sådant allmännyttigt bostadsföretag, som omförmäles i 12 §.

2 §.

Beslut om beviljande av bostadsanskaffningslån och familjebidrag meddelas i den ordning och av det centrala organ Konungen bestämmer, varjämte Konungen utfärdar de närmare föreskrifterna för detta organs verksamhet.

3 §.

Vid beviljande av bostadsanskaffningslån och familjebidrag gives förtursrätt åt sådana kommuner, som genom välordnad bostadsinspektion och åtgärder för undanröjande av undermåliga bostäder visat verksamt intresse för bostadsförhållandenäs förbättring å orten.

Bostadsanskaffningslån.

4 §.

Bostadsanskaffningslån beviljas för uppförande av ny fastighet eller inköp och förbättring av äldre sådan samt utgår med högst fyrtiofem procent av värdet å fastigheten, sedan därifrån avräknats värdet å tomten.

Innehavar bostadsföretag tomten allenast med tomträtt, skall lånet utgå med högst fyrtiofem procent av värdet å tomträkten och vad därtill lagligen hör.

Värdet å fastigheten efter avdrag för tomtvärdet eller å tomträkten och vad därtill lagligen hör fastställs av det centrala organet.

5 §.

För bostadsanskaffningslån skall ställas säkerhet, vilken skall bestå av inteckning i fastigheten eller, där tomten innehaves allenast med tomträtt,

i tomträthen, liggande mellan lägst femtio och högst nittiofem procent av det enligt 4 § sista stycket fastställda värdet å fastigheten efter avdrag för tomtvärdet eller å tomträthen och vad därtill lagligen hör.

6 §.

Bostadsanskaffningslån utbetalas genom det centrala organets försorg. Närmare föreskrifter om den ordning, i vilken utbetalandet skall ske, meddelas av Konungen.

7 §.

Bostadsanskaffningslån löper med ränta av 3 procent.

8 §.

Från dag, som bestämmes av det centrala organet, skall bostadsanskaffningslån utgöra amorteringslån.

Lån skall vara slutamorterat på fyrtio år i fråga om nybyggnad av sten och på trettio år i fråga om nybyggnad av trä. Beträffande äldre fastighet bestämmes amorteringstiden av det centrala organet med hänsyn till fastighetens ålder och tillstånd, dock längst till tjugo år.

I fall, som omförmäles i 13 §, kan lån tidigare förfalla till betalning.

9 §.

Bostadsföretag må beviljas bostadsanskaffningslån endast på villkor, att kommunen förbinder sig att *dels*, i den mån så erfordras, tillhandahålla företaget den del av fastighetskapitalet, som ligger över det genom lån av statsmedel erhållna, utan rätt att å sålunda tillskjutet kapitalbelopp åtnjuta ränta och amortering i vidare mån än som av det centrala organet prövas skälig, *dels* fritt ställa tomt till förfogande eller på annat sätt utan kostnad för företaget svara för den del av fastighetskapitalet, som motsvarar tomtens värde, *dels* och ersätta företaget den förlust, som kan uppkomma genom försummad betalning av hyror i fastigheten.

Familjebidrag.

10 §.

Familjebidrag beviljas kommun eller bostadsföretag för att såsom hyresavdrag, bestämda på sätt i 18 § sägs, tillgodokomma de familjer, som omförmälas i 16 §.

Familjebidrag utgår under det antal år, inom vilket bostadsanskaffningslån för fastigheten enligt 8 § skall vara slutamorterat. Har sådant lån ej erhållits, utgår bidraget för den tid, som av det centrala organet prövas skälig, dock högst under tio år.

Det centrala organet må, när särskilda skäl därtill föreligga, besluta, att familjebidrag skall utgå jämväl för tid utöver vad i andra stycket stadgas. Sådant beslut må dock avse en tid av högst tio år varje gång.

I fall, som omförmäles i 13 §, kan utbetalning av familjebidrag upphöra tidigare.

11 §.

Beloppet av familjebidrag fastställs preliminärt varje år före hyresårets ingång och beräknas därvid till summan av de på sätt i 18 § sägs bestämda hyresavdragen.

Sälunda fastställt bidrag utbetalas med en fjärdedel sista söckendagen före varje kvartals början.

Inom en månad från hyresårets utgång göres slutlig avräkning. Härvid sker redovisning för de av kommunen eller bostadsföretaget faktiskt gjorda hyresavdragen, varefter skillnaden mellan dessa och det preliminärt bestämda bidraget regleras genom tillskott eller återbetalning av skillnadens belopp.

Allmännyttiga bostadsföretag.

12 §.

Som allmännyttigt bostadsföretag för här avsett syfte kan av det centrala organet erkännas redan bestående eller för ändamålet nybildade bolag, föreningar och stiftelser.

Villkor för erkännande som allmännyttigt bostadsföretag äro:

att företagens utdelning på eget kapital stadgeenligt icke får överstiga vad som av det centrala organet prövas skäligt;

att övriga ekonomiska fördelar för delägare, ledare och anställda utöver rimlig ersättning för utfört arbete stadgeenligt äro uteslutna;

att företaget förbinder sig att ej utan det centrala organets tillstånd avhända sig eller med inteckning belasta fastighet, för vilken bostadsanskningslån åtnjutes;

att vid upplösning av företaget delägare stadgeenligt må erhålla endast det ursprungligen tillskjutna nominella kapitalet, med avdrag av tidigare kapitalåterbetalning, jämte uppskjuten utdelning;

att företaget för förvaltning av fastighet, för vilken bostadsanskningslån och familjebidrag åtnjutes, underkastar sig kommunal kontroll och av kommunen godkänd revision jämte statlig inspektion; samt

att företaget underkastar sig de bestämmelser, som i 13 § omförmälas.

I fråga om stiftelse må dock rörande nu angivna villkor jämkningar beviljas efter det centrala organets prövning.

13 §.

Därest det centrala organet skulle finna, att bostadsföretag icke längre uppfyller i 12 § stadgade villkor eller eljest icke är lämpligt att vidare utöva ifrågavarande verksamhet, må erkännandet återkallas.

Återkallas erkännande, skall utbetalning av familjebidrag omedelbart upphöra. Vidare skall företaget, därest det för fastigheten erhållit bostadsanskningslån, vara skyldigt att efter det centrala organets prövning antingen återbetala av lånet återstående belopp eller ock till kommunen eller annat erkänt allmännyttigt bostadsföretag, som anvisas av det centrala organet, överlåta fastigheten ävensom, där reservfond, som omförmäles i 23 §

finnes, denna mot övertagande blott av de skulder, som avse fastigheten, samt det ursprungligen tillskjutna nominella kapitalet, med avdrag av tidigare kapitalåterbetalning, jämte uppskjuten utdelning.

I den mån närmare föreskrifter erfordras för avveckling av mellanhavandet i överensstämmelse med vad som nu sagts, skola sådana meddelas av det centrala organet.

Fastigheter, för vilka bostadsanskaffningslån och familjebidrag kunna utgå.

14 §.

Fastighet, som nybygges för bostadsförsörjning enligt denna förordning, skall innehålla lägenheter om minst två rum och kök eller likvärdig lägenhetstyp. Undantag härifrån må beviljas endast för enstaka butiksutrymmen samt för sådana mindre lägenheter, som kunna vara nödvändiga av hänsyn till effektiv planlösning.

Fastighet, som avses i första stycket, skall hava nära tillgång till lekplats för barn samt bör, då fråga är om större flerfamiljshus, vara försedd med motsvarande anordning inomhus (lekstuga o. d.).

15 §.

Äldre fastighet, som inredes för ifrågavarande ändamål, skall övervägande innehålla lägenheter om minst två rum och kök.

Vidare skall sådan fastighet

hava nära tillgång till lekplats för barn;

vara så belägen, att fastigheten icke inom beräknad användningstid kan komma att beröras av stadsplanemässiga saneringsarbeten;

vara i sådant skick, att den utan större ombyggnad kan under avsevärd tidrymd bereda försvarliga bostadsmöjligheter för flerbarnsfamiljer; samt

kunna förvärvas till pris, som prövas skäligt av det centrala organet.

Familjer, för vilka familjebidrag kunna utgå.

16 §.

Familjer, som i förevarande fall kunna komma i åtnjutande av hyresavdrag, bestämda på sätt i 18 § sägs, äro mindre bemedlade familjer med tre eller flera hemmavarande barn i beroende ställning.

Med familj avses i denna förordning man och hustru med barn eller annan vuxen person, som försörjer minderåriga anhöriga. Till barn räknas även adoptiv- och fosterbarn.

Som barn i beroende ställning anses hemmavarande barn, som ej fyllt 16 år; dock må jämväl äldre barn, som erhåller fortsatt utbildning eller eljest är utan arbetsförtjänst, efter prövning av kommunen eller bostadsföretaget medräknas.

17 §.

Vid antagande av hyresgäster bör under i övrigt lika förhållanden företräde givas familj med flera barn, lägre inkomst och sämre förutvarande bostad än annan familj.

Då bostadsföretag förvaltar fastighet av här ifrågakarande slag, bör antagandet av hyresgäster göras av företaget efter förslag av kommunen.

Hyressättningen.

18 §.

På grundval av de förhållanden, som ha avseende å fastighetens ekonomi, därvid såsom utgift för kommuns del ej må medräknas kostnaden för förrentning och amortering av tomt, skola efter förslag av kommunen eller bostadsföretaget av det centrala organet *standardhyror* fastställas för de särskilda lägenheterna.

De hyror, som skola erläggas, bestämmas genom att från standardhyrorna göras procentuella *hyresavdrag*, uppgående till

30	procent	för	familj	med	3	barn,
40	»	»	»	»	4	»
50	»	»	»	»	5	eller flera barn.

Beträffande av stiftelse ägd fastighet, i vilken hyrorna till följd av donationsmedel väsentligt understiga de standardhyror, som kunna erhållas i andra jämförliga fastigheter, må det centrala organet fastställa de ändrade procenttal för hyresavdragen, som med hänsyn därtill kunna prövas befogade.

19 §.

Hyreskontrakt skall löpa per år, räknat från den 1 april eller den 1 oktober, med 3 månaders uppsägningstid. Hyran skall erläggas månadsvis i förskott.

20 §.

Vid ökning av familjs barnantal skall därav föranledd ökning av hyresavdraget inträda från och med nästföljande månad. Vid minskning av barnantalet skall sänkningen av hyresavdraget inträda från och med ingången av det hyresår, till vilket uppsägning kan ske.

21 §.

Familj, som genom minskning av barnantalet icke längre är att anse som flerbarnsfamilj enligt 16 §, skall erlægga standardhyra eller ock, om annan mindre bemedlad flerbarnsfamilj synes vara i större behov av lägenheten, uppsägas till avflyttning.

Familj, som genom förbättrad ekonomi icke längre är att anse som mindre bemedlad, skall, därest förbättringen synes varaktig och asevärd, erlægga standardhyra eller ock uppsägas till avflyttning, om annan mindre bemedlad flerbarnsfamilj synes vara i större behov av lägenheten.

Höjning av hyran till standardhyra inträder från och med det hyresår, till vilket uppsägning kan ske.

22 §.

Vart femte år skall det centrala organet taga under omprövning, huruvida de allmänna pris- och hyresnivåernas förskjutning eller förändring i den allmänna hyresbetalningsförmågan eller andra omständigheter göra förändring i standardhyrorna befogad, och där så befinnes vara fallet verkställa reglering av standardhyrorna i enlighet därmed.

23 §.

Därest genom standardhyrornas höjning överskott skulle uppstå för fastighet, för vilken bostadsanskaffningslån erhållits, skall överskottet avsättas till en för främjande av bostadsförsörjningen inom kommunen avsedd reservfond. När denna vuxit till 10 procent av fastighetsvärdet, skall ytterligare överskott årligen inbetalas till statsverket, dock högst intill det belopp, som motsvarar statens årliga bidrag till hyresavdrag inom fastigheten.

Därest genom den allmänna hyresmarknadens utveckling sänkning av standardhyrorna i fastighet, för vilken bostadsanskaffningslån erhållits, skulle bli nödvändig i den omfattning, att förlust å fastigheten uppkommer för kommun eller bostadsföretag, må frågan om anskaffande av medel till förlustens täckande hänskjutas till Konungens prövning.

Denna förordning träder i kraft den 1 juli 1935.

Specialmotivering till författningsutkastet.

1 §.

Såsom ovan (sid. 65*) angivits, kan bostadsanskaffningslån för uppförande av ny fastighet eller inköp av äldre sådan (tillika med familjebidrag) utgå såväl till kommun som till allmännyttigt bostadsföretag, vilka båda här sammanfattas under beteckningen fastighetsförvaltande organ. Förmedlande organ i förhållande till allmännyttigt bostadsföretag är drätselkammare eller därmed jämförlig kommunal myndighet.

2 §.

I fråga om det centrala organets organisation och uppgifter hänvisas till vad förut anförts (sid. 73*). — I fråga om ansökan om bostadsanskaffningslån och familjebidrag synes lämpligen böra tillämpas följande förfaringsätt.

Ansökan göres av kommun eller allmännyttigt företag och ställes till det centrala organet samt inges, då allmännyttigt företag ansöker, till förmedlingsorganet inom kommunen. Det kommunala organet har att jämte eget yttrande till det centrala organet insända inkomna ansökningar samt därtill hörande handlingar.

Ansökan om *bostadsanskaffningslån* bör innehålla uppgift om lånebeloppet och om den inteckningssäkerhet, som beräknas kunna ställas för lånet, samt, då fråga är om nybyggnad, plan för byggnadsföretagets finansiering med noggrant angivande av alla detaljer, såsom byggnadskostnader, låneplacering, beräknade standardhyror m. m., vilka kunna tjäna till frågans bedömande, ävensom uppgift om beräknad tid för företagets genomförande. Dessutom bifogas i fråga om nybyggnad byggnadsritningar och byggnadsbeskrivning jämte kostnadsberäkningar och entreprenadanbud o. s. v. Gäller ansökan bostadsanskaffningslån till inköp av äldre fastighet, böra ritningar samt taxerings- och brandbevis bifogas, liksom hyres- och låneförteckning samt uppgift om saluppris. Innehar bostadsföretag tomten allenast med tomträtt, bör bevis om tomträttens inskrivning bifogas.

Ansökan om *familjebidrag* bör innehålla uppgift om det beräknade årliga bidraget samt detaljerad redogörelse för hur detsamma beräknats. — Där ansökan gäller enbart familjebidrag, böra bifogas uppgifter om lägenheternas storlek och beskaffenhet, de hyrande familjernas sammansättning och inkomster samt gällande hyror.

Där ansökan göres av bolag, stiftelse eller förening, torde bifogas registreringsbevis och avskrift av bolagsordning eller stadgar.

I det kommunala organets yttrande anges — jämte vad som här nedan omförmäles under 3 och 9 §§ — beträffande varje särskild ansökan, som gäller nybyggnad,

a) lämpligheten av byggnadsföretaget samt behovet av statsunderstöd till detsamma,

b) huruvida byggnadsritningar, byggnadsbeskrivning samt kostnadsberäkningar anses vara av beskaffenhet att kunna godkännas,

c) huruvida uppgjord plan för byggnadsföretagets finansiering antages kunna genomföras, samt

d) det värde, vilket anses böra åsättas fastigheten, sedan byggnadsföretaget fullbordats.

I yttrande över ansökan, som gäller inköp av äldre fastighet, torde böra angivas

a) fastighetens lämplighet för här ifrågavarande ändamål, samt

b) huruvida det pris, till vilket fastigheten kan förvärvas, är rimligt med hänsyn till ortens förhållanden.

I yttrande över ansökan, som gäller enbart familjebidrag, skall angivas behovet av statligt understöd till hyresförbilligande.

Då yttrande inkommit från kommunalt organ till det centrala organet, har detta att beträffande varje särskild ansökan meddela beslut, huruvida lån och familjebidrag eller enbart familjebidrag beviljas, och i så fall till vilka belopp, på vilka villkor och under vilka förutsättningar lånet och familjebidraget, såvitt då kan bedömas, må komma att utgå. Det centrala organet kan, innan beslut meddelas i ärendet, bereda sökande tillfälle att fullständiga sin ansökan. — Det centrala organets beslut bör i två exemplar tillställas vederbörande kommunalt förmedlingsorgan, som har att till det fastighetsförvaltande organet överlämna det ena exemplaret.

3 §.

I det kommunala förmedlingsorganets yttrande bör angivas

a) läget på bostadsmarknaden,

b) behovet i orten av bofälliga lägenheters utdömning, samt

c) organisationen av bostadsinspektionen på orten tillika med redogörelse för åtgärder som vidtagits för bostadsförhållandenas förbättring.

4 §.

Byggnad, för vars uppförande eller inköp lån beviljats, bör, innan slutgiltigt beslut meddelas i låneärendet, besiktigas och värderas av ojäviga värderingsmän, som för dylikt ändamål utses av det centrala organet. Samtidigt bör även värdering av tomten ske. Vart femte år, räknat från den dag, då lånet börjar löpa som amorteringslån, till dess full betalning sker, synas värderingsmännen åter böra besiktiga byggnaden till övervakande av att vanvård av densamma icke äger rum. — För värderingsmän bör fastställas instruktion av det centrala organet. Instruktionen skall innehålla bestämmelser angående de grunder, enligt vilka värderingen bör ske. Det över värderingen upprättade instrumentet bör vara avfattat enligt formulär, som fastställs av det centrala organet. — Kostnad för besiktning och värdering bör bestridas av låntagaren. Besiktningssinstrumentet bör genom vederbörande förmedlingsorgan insändas till det centrala organet. — Sedan det centrala organet låtit verkställa föreskriven besiktning och värdering av fastigheten, har det att fatta slutgiltigt beslut i ärendet. Beslutet skall i två exemplar tillställas förmedlingsorganet, som har att till det fastighetsförvaltande organet överlämna det ena exemplaret.

5 §.

Sedan byggnadsföretag fullbordats eller äldre fastighet förvärvat, bör den, åt vilken lån eller familjebidrag beviljats, senast å dag, som det centrala organet bestämmer, till förmedlingsorganet ingiva till det centrala organet ställd framställning om slutligt beslut i ärendet. Sådan framställning bör innehålla:

- a) beträffande nybyggnad, uppgift om den tid, under vilken byggnadsföretaget blivit utfört,
- b) uppgift om den inteckningssäkerhet, som lämnas för lånet, samt
- c) uppgift om på vad sätt lån mot säkerhet av inteckningar med bättre förmånsrätt än säkerheten för lånet av statsmedel blivit ordnade.

Vid framställningen böra fogas följande handlingar rörande fastigheten, nämligen

- a) äganderättsbevis,
- b) bevis angående senast fastställt taxeringsvärde,
- c) bevis, att fastigheten är på nöjaktigt sätt försäkrad mot brandskada, och uppgift angående brandförsäkringsvärdet, samt
- d) gravationsbevis.

Förmedlingsorganet har att snarast med eget yttrande insända framställningen och därtill hörande handlingar till det centrala organet. — Sedan slutligt beslut i låneärendet meddelats, skola vederbörande inteckningshandlingar jämte skuldförbindelse enligt av det centrala organet fastställt formulär genom förmedlingsorganets försorg insändas till det centrala organet.

6 §.

Vid meddelande av närmare föreskrifter om den ordning, i vilken utbetalning av bostadsanskningslån skall ske, synas i tillämpliga delar kunna komma till användning de bestämmelser, vilka avse utbetalning av egna-hemslån (sv. förf.-saml. 1928 nr 218) och av lån till främjande av bostadsbyggande i städer och stadlika samhällen (sv. förf.-saml. 1933 nr 558). Det ankommer på statskontoret att enligt sålunda uppgjord plan och på anmälan av det centrala organet mot kvitto utbetala lån till förmedlingsorganet. Förmedlingsorganet har att i sin ordning överlämna från statskontoret utbetalat belopp till det fastighetsförvaltande organet.

7 §.

Räntan har antagits motsvara statens självkostnadsränta. Därest förändrade förhållanden inträda å kapitalmarknaden, synes därav betingad ändring böra ske i räntesatsen, vilken ändring dock blott bör avse lån, som därefter tillkomma.

8 §.

Räntor och annuiteter skola av låntagaren erläggas till förmedlingsorganet, som har att tillse, att sådan betalning behörigen sker. Angående tid, då låntagare har att verkställa sådan inbetalning, bör lända till efterrättelse vad förmedlingsorganet i varje särskilt fall föreskriver. Av låntagare erlagda

räntor och annuiteter, som belöpa å tid efter det slutligt beslut meddelats, skola halvårsvis av förmedlingsorganet insändas till statskontoret.

9 §.

Kommunalt förmedlingsorgan bör insända här avsedd förbindelse samtidigt med egna eller bostadsföretags ansökan om lån eller bidrag. Enär kommunen tillika tjänstgör som förmedlande organ, åligger det detta att under byggnadstiden ombesörja erforderlig teknisk kontroll över byggnadsföretaget. Tillika har förmedlingsorganet att öva tillsyn över fastigheten under lånetiden och därefter samt att, då fara uppkommer att byggnaden genom vanvård eller annorledes förlorar i värde, så att den för statslånet lämnade panten icke anses utgöra nöjaktig säkerhet, och rättelse oaktat anmaning icke vidtages, om förhållandet göra anmälan till det centrala organet.

12 §.

Sista stycket innebär, att motsvarande garantier skola föreligga, ehuru eventuellt i annan form än i paragrafen angives.

13 §.

De särskilda svårigheter, som kunna uppkomma i samband med avvecklingen, torde främst gälla inteckningsförhållandena. Dessa böra efter det centrala organets anvisning ordnas i anpassning till skuldöverlåtelsen.

14 §.

Med likvärdig lägenhet avses främst sådan, som möjliggör ett tillfredsställande ordnande av sovutrymmena med hänsyn till familjens storlek och sammansättning.

15 §.

Här berörda förhållanden ha behandlats närmare ovan sid. 57*.

16 §.

För att anses som man och hustru erfordras här ej att vederbörande äro förenade genom vigsel. — I vad mån sådana barn skola medräknas, som på grund av skolgång e. d. äro hemmavarande endast en del av året, bör avgöras efter prövning av det fastighetsförvaltande organet.

17 §.

Genom lämpligt kommunalt organ synes böra uppgöras en lista på hyresgäster, som fylla de uppställda villkoren, varefter det fastighetsförvaltande organet äger göra sitt urval inom det sålunda uppgjorda förslaget. Kommunen bör i sista hand äga prövningsrätt i fråga om, till vilka personer eventuella butiksutrymmen skola uthyras, enär kommunen står risken för bristande hyresbetalning.

18 §.

För fastigheten bör uppgöras en tablå över beräknade inkomster och utgifter, som bör godkännas av det centrala organet, vilket jämväl äger pröva beloppet av föreslagna avskrivningar.

22 §.

I och för omprövning av standardhyrorna bära vid tidpunkt, som det centrala organet i varje särskilt fall bestämmer, till det centrala organet insändas av förmedlingsorganet bestyrkta uppgifter över hyresgästernas inkomster, vartill bifogas förmedlingsorganets yttrande över lämpligheten av standardhyrnornas förändring.

23 §.

I överskott medräknas ej tillåten utdelning, vilken bör bokföras som kostnad.

Bilaga 1.

Åtgärder till förbättring av de mindre bemedlades bostadsförhållanden i vissa städer.

Stockholm.¹

I fråga om den bostadspolitik, som bedrivits av Stockholms stad, kan man, liksom beträffande flertalet andra svenska städer, urskilja tvenne perioder, mellan vilka gränsskillnaden betecknas av de ingripande åtgärder på bostadsområdet, vilka under åren 1915—17 framtvungos av krigs- och kristidens särskilda förhållanden.

Härigenom kom det allmänna att övertaga initiativet i fråga om åtgärder avseende att tillskapa goda och billiga bostäder för mindre bemedlade. Förut hade det varit för ändamålet bildade enskilda företag, som merendels varit bärare av de nya insatserna. Dock spelade även under äldre tider kommunal byggnadsverksamhet en icke obetydlig roll och de enskilda allmännyttiga bostadsföretagen understöddes i regel av staden genom tomtupplåtelser, billiga lån o. d. efter särskilda beslut, varvid villkoren fastställdes i varje enskilt fall. Flertalet av ifrågakvarande husbyggande och fastighetsförvaltande företag har levt kvar även under senare tider och alltjämt kunnat taga nya initiativ inom sitt område, låt vara att dessa initiativ till en viss grad måst anpassas efter och inordnas under de allmänna regler, som framkommit genom kommunala ingripanden och åtgärder av mera generell natur.

Filantropiska bostadsföretag. Bärare av äldre tiders bostadsförbättrande åtgärder voro i första hand filantropiska företag, vilka tillskapats under olika former, det första redan i medlet av 1800-talet.² Det var Arbetarbostadsfonden till minne av den 9 februari 1853, vilken då subskriberades »med anledning av konungens lyckliga återställande till hälsan i förening med den för nationen fröjdefulla tilldragelsen av H. K. H. arvprinsens födelse» i syfte att uppföra sunda och billiga arbetarbostäder. Fonden, som ursprungligen uppgick till 16 688 rdr banco, utgör nu omkring 1·3 milj. kr. och besitter fastigheter till ett taxeringsvärde av 5·8 milj. kr., inrymmande 558 lägenheter om 1 120 eldstäder och bebodda av c:a 2 170 personer, motsvarande 1·94 per eldstad. Fonden förvaltas av en styrelse på sex personer, utsedda för livstid av fattigvårdsnämnden i Stockholm. Hyresnivån i fondens bostadshus belyses därigenom, att medelhyran för ett rum och kök f. n. utgör c:a 510 kr. för lägenhet utan och 820 kr. för sådan med centralvärme.

Av liknande typ i organisatoriskt avseende är stiftelsen Wilhelm Govenii till minne, vilken tillkom år 1903 i syfte att på billiga villkor upplåta bostäder åt välfredade, för arbetsamhet och ordentlighet kända obemedlade tillhörande arbetarklassen, med företräde för de mest behövande och särskilt änkor med minderåriga barn. Enligt det för stiftelsen av Kungl. Maj:t den 23 maj 1906 stadfästa regle-

¹ Nedanstående redogörelse bygger delvis på uppgifter, hämtade ur av Stockholms stads fastighetskontor sammanställt och tillhandahållet, ännu otryckt material, tillhörande resultatet av en inom fastighetsnämnden i anledning av vissa motioner i stadsfullmäktige verkställd omfattande bostadsutredning. — I redogörelsen meddelade sifferuppgifter hänföra sig i regel till 1932 års slut.

² Närmare uppgifter om de filantropiska bostadsföretagen återfinnas dels i Stockholms kommunalkalender (fullständigare i årgångarna före 1934), i den mån stadsfullmäktige äga att i dessa institutioner utse styrelseledamöter eller revisorer, dels i F. V. O:s handbok, utg. av Föreningen för välgörenhetens ordnande, 4 uppl. 1933.

mentet förvaltas stiftelsens tillgångar av en styrelse, bestående av fem personer, utsedda en av överståthållarämbetet, en av Stockholms stadsfullmäktige och en av stadens fattigvårdsnämnd, varefter dessa tre utse de båda övriga, vilka böra vara praktiska män, väl förfarna i vad som rör husegendomars skötsel och uthyrning samt med förmåga att bedöma fattiga hyresgästers anspråk och behov. Bostadshusen förestås av socialt verksamma vicevärdinnor. Hyrorna för lägenheterna, vilka ursprungligen skulle utgöras dels av 1 rum och kök, dels av »enkelrum med två fönster och kakelugnsspis» (sedermera 1 rum med kokvrå), borde sättas så låga, att bruttoavkastningen uppginge till högst $5\frac{1}{2}$ % å fastighetsvärdet. Detta har lett till mycket varierande hyror i fastigheter av olika ålder. I medeltal uppgår hyran för lägenhet om 1 rum och kök till c:a 370 kr. utan och 575 kr. med centralvärme. I stiftelsens fastigheter, som äro taxerade till 2·8 milj. kr., finnas tillhoppa 374 lägenheter om 598 eldstäder, bebodda av c:a 1 370 personer, motsvarande 2·29 per eldstad. Styrelsen äger att ur en speciell fond utanordna bidrag till sådana hyresgäster, som av särskilda skäl ha svårt att erlägga fastställda hyror.

Bostadsförbilligande syfte ha även trenne andra donationsfonder, vilka förvaltas av Stockholms stads drätsel-nämnd, nämligen Bruzelii donationsfond av 1906 (276 lägenheter med 308 eldstäder och c:a 500 boende) samt B. A. Danelii donationsfond av 1909¹ (350 lägenheter om 420 eldstäder och c:a 650 boende), båda avsedda för yngre arbetande kvinnor, ävensom Magna Sunnerdahls donationer av 1914 och 1922, avsedda att bereda goda, sunda och billiga bostäder till välfrejdade och mindre bemedlade, företrädesvis barnrika arbetarfamiljer, helst från Södermalm. Sistnämnda donations fastigheter, vilka ha ett värde av över 1 milj. kr., förvaltas numera av en styrelse på tre personer, utsedda en av donatrix samt en av vardera drätsel-nämnden och fattigvårdsnämnden. I byggnadskomplexet finnas 113 lägenheter om 183 eldstäder, bebodda av tillhoppa 515 personer, eller 2·81 per eldstad. Hyran för ett rum och kök med centralvärme utgör i medeltal 640 kr. För dessa liksom övriga under drätsel-nämnden hörande fastigheter gälla särskilda hyreskontrakt, vari hyresgästen bl. a. förbinder sig att väl vårda och aktsamt hantera såväl lägenheten med vad därtill hör som andra delar av egendomen och låta bättra, laga eller ersätta vållad skada. Bland speciella bestämmelser märkes förbud att inom en lägenhet verkställa byk eller därmed jämförlig tvätt, att hyra ut till inneboende, att icke utan vice värdens medgivande hysa tillfälliga nattgäster eller söner som uppnått myndig ålder m. m.; därjämte bör tillses, att barn icke genom skrivning å väggar och i trappor eller på annat sätt osnygga eller fördärva egendomen, ävensom att barn och ungdom ej begagna förstugor, vindar, källare, trappor, portgångar och trottoarer till lek- och samlingsplats. Positivt motverkas detta genom att i dessa fastigheter, liksom i åtskilliga andra stiftelsehus, anordnats samlings- och gymnastiksal, lek- och arbetsstugor o. d., i vilka bedrivs olika former av social verksamhet under vicevärdinnans ledning.

Vid sidan av nu nämnda stiftelser finnas i Stockholm åtskilliga andra, av vilka dock flertalet avser äldre personer, pauvres honteux o. d. De största utgöras av de efter år 1927 i olika församlingar tillkomna hemmen för gamla (1 208 lägenheter om 1 247 eldstäder med c:a 1 510 boende), vilka möjliggjort för ett stort antal mindre bemedlade åldringar att lösa sin bostadsfråga, samt den 1914 bildade stiftelsen Isaak Hirschs minne (322 lägenheter med 750 eldstäder och c:a 610 boende). Sistnämnda stiftelse, vilken förvaltas av en styrelse av minst fem och högst nio personer med överståthållaren som ordförande och övriga ledamöter utsedda av överståthållarämbetet efter förslag av styrelsen, avser att bereda billiga bostäder åt sådana, som »sett bättre dagar, men ej längre ha råd att bekosta hyran».

¹ Danelii donationsfond (2 milj. kr. förutom upplupna räntor) har även åtskilliga andra syften än åstadkommande av billiga bostäder.

Dylika personer kunna antingen tilldelas lägenheter i stiftelsens egna fastigheter, eller också erhålla hyresbidrag ur en särskild hyresfond, varvid klientens namn skall såvitt möjligt hemlighållas men tillika övervakas, att ej för stor eller dyrbar lägenhet förhyres samt att bidraget verkligen användes till hyreslikvid.

Vid sidan av nu nämnda stiftelser ha även tillskapats ett antal filantropiska bostadsföretag i aktiebolagsform. Äldst av dessa är Byggnads A.-B. S:t Erik, som bildades år 1875 för att bereda tillgång på lämpliga och sunda bostäder för den mindre bemedlade befolkningen i Stockholm. I bolagsordningen är föreskrivet, att på aktiekapitalet, som uppgår till 349 400 kr., må ej beslutas högre utdelning än 6 %. Bolaget besitter fastigheter till ett värde av 1.2 milj. kr., inrymmande 210 lägenheter om 402 eldstäder och bebodda av omkring 600 personer (1.51 per eldstad). Hyran för 1 rum och kök (utan centralvärme) uppges vara 350—450 kr. Detta tyder på, att bolaget bör räknas som filantropiskt företag, låt vara att dess förblivande såsom sådant synes bero mindre på garantier i bolagsordningen än på aktieägarnas goda vilja.

Av annan typ är A.-B. Stockholms arbetarehem, som efter engelsk förebild — närmast miss Octavia Hills verk i London — bildades år 1892 i syfte att inrätta lämpliga och sunda bostäder för den mindre bemedlade befolkningen, uthyra dem mot billigast möjliga hyresbelopp samt verka för hyresgästernas trevnad och höjande i moraliskt hänseende. I sådant syfte anförtroddes husens skötsel åt socialt intresserade vicevärdinnor och anordnades varjehanda social verksamhet, såsom symöten och andaktsstunder för de äldre samt kindergården, söndagsskola, arbetsstuga och scoutverksamhet för barnen, vilka även bereddades tillfälle till landsvistelse genom särskilda semesterhem; nämnas må även, att i bolagets hus sedan 1893 bedrivits »hushållshandel» efter kooperativa principer. I bolagsordningen är föreskrivet, att på aktiekapitalet, f. n. 500 000 kr., ej må utdelas mer än 4 % och ev. överskott avsättes till en reservfond, avseende att genom möjliggörande av hyresnedsättning eller på annat sätt bereda hyresgästerna fördelar. Vid bolagets upplösning skola aktieägarna endast äga utbekomma aktiernas nominella belopp jämte ev. ogulden utdelning, medan ev. överskott skall överlämnas till bolag, stiftelse eller annan inrättning i Stockholm, som överståthållarämbetet utser och som under betryggande garantier fullföljer samma ändamål som A.-B. Stockholms arbetarehem. För ändring av bolagsordningen erfordras tre fjärdedelars majoritet och Kungl. Maj:ts stadfästelse. Enligt bolagets styrelseberättelse för 1933 uppgick hyresgästernas antal till 1 940 personer, varav 450 eller 23 % barn; år 1893 var barnprocenten 55 (149 av 292). År 1933 förfogade bolaget över 9 fastigheter, taxerade till 4.3 milj. kr., vari förefunnos 588 bostadslägenheter om 1 094 eldstäder; antalet boende per rum utgjorde sålunda 1.77. Medelhyran för 1 rum och kök uppgår till c:a 420 kr. utan och 780 kr. med centralvärme. Hyresgäster antagas efter särskild ansökan och prövning av vederbörandes familje- och inkomstförhållanden m. m. I hyreskontrakten ha intagits delvis rätt ingående bestämmelser om lägenhetens vård och hyresgästens levnadssätt. Sålunda förbjödes att inom lägenheten tvätta och torka kläder, att utan styrelsens medgivande hysa inneboende, att störa ordning och trevnad genom osnygghet och oskickligt uppförande, vartill räknas dryckenskap även utan våldsamma och störande uppträden, att icke annat än i undantagsfall idka musik eller hålla grammofoner eller radiohögtalare i gång efter kl. 10 e. m. eller före 7 f. m. etc.; vidare bör tillses, att barn ej genom skrivning å väggar och i trappor eller på annat sätt osnygga eller skada egendomen samt att förstugor, trappor, portgångar och trottoarer ej begagnas till lek- eller samlingsplats.

Under 1890-talets svåra bostadskris bildades även Bostads A.-B. Holmia (1898), som har till ändamål att på billiga villkor bereda lämpliga och sunda bostäder för arbetare i Stockholm. På aktiekapitalet, som uppgår till 1 052 000 kr., får ej för något år utdelas mer än 4 %. Bolagets fastigheter, som ha ett taxerings-

värde av 3·6 milj. kr., inrymma 675 lägenheter med 1 424 eldstäder och 2 030 boende (1·43 per eldstad). Genomsnittshyran för 1 rum och kök utan centralvärme uppgår till c:a 450 kr.

Samma år (1898) stiftades A.-B. Billiga bostäder i syfte att uthyra billiga tillfälliga bostäder av trä. Dessa lägenheter, vilka alltså äro i bruk, innehållas i tre fastigheter taxerade till 119 000 kr., inrymmande 97 lägenheter med 100 eldstäder och 221 boende (2·21 per rum) och betingande en hyra av c:a 175 kr. för enkelrum med kakelugnsspis och 350 kr. för de fåtaliga lägenheterna om 1 rum och kök. Aktiekapitalet uppgår till 75 750 kr., varå högst får utdelas 4 % per år.

Av större omfattning är det 1903 bildade Bostads A.-B. Vanadislundens, som avser att på billigast möjliga villkor uthyra smärre bostadslägenheter åt mindre bemedlade ordentliga samhällsmedlemmar, företrädesvis av arbetarklassen. Å aktiekapitalet, som utgör 250 000 kr., får ej givas större utdelning än 4½ %. Upplöses bolaget, skall till aktieägarna återbetalas det av dem tillskjutna aktiekapitalet jämte ev. ogulden ränta efter 4½ %, och uppstår överskott, skall detta tillfalla Stockholms stad att användas till beredande av bostäder för arbetare. I bolagets fastigheter, som äro taxerade till 0·7 milj. kr., finnas 119 lägenheter med 247 eldstäder, bebodda av 300 personer (1·21 per rum). Medelhyran för 1 rum och kök utan centralvärme uppgår till c:a 380 kr.

Det största av de filantropiska bostadsaktiebolagen är A.-B. Blomstergården, vilket bildades år 1924 av föreningen Blomsterfonden, som äger så gott som alla aktierna. Bolaget besitter fastigheter taxerade till 7·6 milj. kr. och innehållande 695 lägenheter med 1 027 eldstäder och bebodda av 995 personer (0·97 per eldstad); medelhyran utgör c:a 820 kr. för 1 rum och kök med centralvärme. Bolagets syfte är att anordna bostäder med hyror, som understiga de på bostadsmarknaden allmänt gällande, åt mindre bemedlade gamla och orkeslösa personer med hemortsrätt i Stockholm.

Såsom härav framgår, har bolaget ett speciellt syfte, och så är även förhållandet med åtskilliga andra filantropiska bostadsföretag i aktiebolags- eller stiftelseform, avsedda att tillgodose bostadsbehovet för åldringar, för vissa yrkesgrupper, för anställda hos vissa arbetsgivare, för medlemmar av vissa trossamfund eller församlingar etc. Medtagas dylika institutioner, kommer man till, att i Stockholm skulle finnas ett fyrtiotal filantropiska bostadsföretag, förfogande över fastigheter med ett taxeringsvärde av ungefär 58 milj. kr., inrymmande c:a 6 900 bostadslägenheter — till ⅘ bestående av ett rum med kök eller kokvrå — med 10 800 eldstäder och bebodda av ungefär 15 900 personer, vilket motsvarar 1·46 per eldstad. Bortses från de nyssnämnda bostadsföretagen med speciella uppgifter, vilka till stor del inrymma bostäder för ensamma personer, återstå ett tiotal företag, åsyftande att bereda billiga bostäder åt familjer av arbetare eller mindre bemedlade i allmänhet. På dessa företag kommer omkring hälften av det nyssnämnda bostadsbeståndet, nämligen c:a 3 500 lägenheter med 6 000 eldstäder. Då invånarna här i betydande utsträckning utgöras av barnrika hushåll, utgör antalet boende inemot 10 500 personer eller 1·73 per eldstad räknat.

Kommunal bostadsbyggnadsverksamhet. I den mån Stockholms stad utvecklade sig till arbetsgivare i stort, framkommo krav på, att staden liksom andra arbetsgivare borde tillse, att i dess tjänst anställda erhöilo lämpliga bostäder. Med anledning av väckt motion beviljade stadsfullmäktige år 1899 anslag till uppförande av åtta arbetarbostadshus, och flera dylika tillkommo under de närmast följande åren. Ett nytt initiativ togs år 1908 och följande år, då såsom ett led i den påbegynta anläggningen av kommunala trädgårdsstäder i Brännkyrka staden lät uppföra villor av olika typer till försäljning. Vid samma tidpunkt beslöts även viss bostadsbyggnadsverksamhet i den inre staden.

Kommunal bostadsproduktion i större skala föranleddes dock egentligen av den genom de särskilda förhållandena under världskriget inträdda bostadskrisen. Med anledning av väckta motioner beslöts år 1916 uppförande av vissa kommunala bostadshus av permanent natur, vilka dock på grund av arbets- och andra tvister först blevo färdiga år 1919. Dessförinnan hade i huvudsak färdigställt ett betydande antal provisoriska trähus med smålägenheter, vilka föreslagits av en särskilt tillsatt bostadskommitté såsom ett medel att snabbt avhjälpa bostadsbristen. Denna fortfor dock, och talrika husvilla familjer måste härbärgeras i nödbostäder, inredda i skolor, fabriker o. d. lokaler, medan andra togo sin tillflykt till kolonistugor o. d. Dessa förhållanden gävo anledning till fortsatt byggande från kommunens sida av provisoriska och permanenta bostäder, vilket fortgick till år 1924, då man ansåg, att den nu kraftigt uppblomstrande enskilda och kooperativa byggnadsverksamheten med erforderligt stöd av staden borde kunna komma tillrätta med svårigheterna.

Enligt uppgifter från fastighetskontoret hade staden under nämnda kvartsekel uppfört bostadshus för c:a 30 milj. kr., inrymmande närmare 3 600 lägenheter med 7 300 eldstäder, varav över 1 300, resp. 2 300 i provisoriska bostadshus. Av dessa ha dock en del sedan rivits. De av staden uppförda bostadshusen beräknades år 1932 inrymma c:a 3 300 lägenheter med 6 900 eldstäder, bebodda av c:a 13 500 personer (varav över 25 % barn) eller 1.96 per eldstad; $\frac{1}{3}$ av lägenheterna voro att anse som överbefolkade, i det att där bodde mer än 2 personer per rum. För enbart de provisoriska bostadshusen voro motsvarande siffror resp. 1 126, 2 070, 4 700 och 2.27. Av de boende voro i medeltal 26 % barn under 16 år och 7 % inneboende. Medelhyran för 1 rum och kök uppgick i de permanenta bostadshusen till 770 kr. med och 650 kr. utan centralvärme och i de provisoriska till 540 kr. (i inre staden). Då arealen av en dylik lägenhet i medeltal beräknas till resp. 42, 40 och 38 kvm, skulle hyrespriset per kvm utgöra resp. c:a 18, 16 och 14 kr. Av de i stadens bostadshus boende voro ungefär $\frac{1}{5}$ kommunalarbetare. Genomsnittsinkomsten per familj har för år 1931 beräknats till c:a 4 800 för samtliga stadens hus men till blott c:a 3 800 i de provisoriska bostäderna, varav c:a 14 resp. 13 % beräknats åtgå för hyran. Understödstagare hos kommunen voro en eller flera medlemmar av 28 % av hushållen, men av de i de provisoriska husen boende ej mindre än 42 %.

Stadens gaturegleringsfastigheter. Vid sidan av de sålunda uppförda bostadshusen förfogar staden över ett än mer omfattande bostadsbestånd, vilket tillkommit genom allt sedan 1870-talet företagna inköp av gaturegleringsfastigheter i och för genomförande av stadsplaneregleringar. I dessa fastigheter, vilkas taxeringsvärde överstiger 128 milj. kr., förefunnos enligt uppgifter från fastighetskontoret i slutet av år 1932 tillhopa nära 4 800 bostadslägenheter, övervägande belägna i gamla hus (ej ens 4 % voro försedda med centralvärme) och till nära $\frac{1}{5}$ i trähus. Dessa lägenheter räknade tillhopa över 11 500 eldstäder, vari bodde c:a 15 300 personer eller i medeltal 1.35 per eldstad; ej fullt $\frac{1}{7}$ av bostäderna angävos som överbefolkade (mer än 2 boende per eldstad). Av de boende rubricerades 19 % som barn (under 16 år) och ej mindre än 14 % som inneboende. Medelhyran för lägenhet om 1 rum och kök (utan centralvärme) uppgick till allenast 380 kr. Då arealen av en dylik lägenhet, om man vågar döma efter vissa stickprovsundersökningar, i regel synes understiga 30 kvm, kan emellertid hyran per kvm uppskattas till 14—16 kr. Årsinkomsterna för här boende hushåll — ej mindre än $\frac{2}{5}$ av lägenheterna hade kvinnliga innehavare — voro i allmänhet låga, i genomsnitt ej fullt 3 500 kr., men stego för c:a $\frac{1}{7}$ till 6 000 kr. och däröver. Härvidlag synes det dock mest röra sig om medlemsstarka familjer, ty antalet i högre inkomstgrupper reduceras starkt, om man räknar med den för graden av välstånd mera betydande inkomstknoten per personhet. Hyresprocenten beräknas till i genomsnitt 15 %. Kommunalt understöd mottogs år 1931 inom 38 % av hushållen.

Förutom de c:a 8 100 egentliga bostadslägenheter, som redovisats för kommunala

bostadshus och gaturegleringsfastigheter, förfogar staden över en del tjänstebostäder, kombinerade bostads- och affärlägenheter m. m., så att enligt fastighetsnämndens årsberättelse för 1933¹ totalantalet lägenheter i stadens hus utgjorde 9 283, varav 1 595 enkelrum, 4 660 om 1 rum och kök och 1 736 om 2 rum och kök.

Stadens bostadslägenheter utgöra tillsammansantagna c:a 6 % av totala bostadsbeståndet i Stockholm, och i dem bo inemot 6 % av huvudstadens hela befolkning (30 273 personer hösten 1933).

Hyresgästerna i stadens bostadshus representera dock knappast något genomsnitt, i det att de, såsom förut antytts, särskilt i gaturegleringsfastigheterna och de provisoriska bostadshusen till mycket stor del utgöras av personer, som av ekonomiska eller andra skäl ej kunnat lösa sin bostadsfråga genom att förhyra lägenheter eller enskilda eller kooperativa fastigheter. Handhavandet av ett dylikt klientel erbjuder givetvis särskilda svårigheter, i synnerhet som staden ej har tillfälle att, såsom de förenämnda bostadsstiftelserna pläga, bland massan av mindre bemedlade hyresökande göra ett urval efter graden av ordentlighet eller andra kriterier. Stadens hyrespolitik har utformats under medverkan av särskilda av fastighetsnämnden utsedda hyresdelegerade. Enligt uppgifter lämnade under hand av stadens hyresintendent gäller som huvudprincip, att avkastningen bör täcka självkostnaden. Härvid betraktas hela bostadsbeståndet som en enhet, vilket innebär, att medan väsentliga hyresförhöjningar företagits på de före år 1919 tillkomna lägenheterna, ha betydande hyressänkningar skett särskilt i de under dyrtiden uppförda bostadshusen. I fråga om smålägenheter tages emellertid även hänsyn till, vilka bostadsutgifter mindre bemedlade familjer lämpligen kunna anses rå med, varför hyrorna sätts lägre än för liknande lägenheter på allmänna marknaden. Praktiskt taget alla ledigblivande smålägenheter upplåtas endast efter verkställd undersökning av de bostadssökandes personliga och ekonomiska förhållanden. Till erhållande av bostad komma i första hand i fråga barnrika familjer samt hushåll åtnjutande kommunalt understöd. Lägenheter om 1 rum och kök och däröver uthyras i regel endast till familjer om minst 3 personer. Uthyrningen handhades förr av stadens vicevärdar (f. n. 10 med var sitt distrikt), men dessa omhänderha numera blott hyresuppbörden och tillsynen av fastigheterna, medan lägenhetsanvisningen är centraliserad till fastighetskontorets hyresavdelning. Hyreskontrakten, vilka i allmänhet löpa på ett år men i gaturegleringsfastigheterna merendels blott på halvår, innehålla rätt detaljerade bestämmelser om lägenhetens vård och iakttagande av god ordning inom fastigheten. Sålunda förbjudes bl. a. att inom lägenheten verkställa byk eller därmed jämförlig tvätt, samt att annat än i undantagsfall idka musik eller hålla grammfoner eller radiohögtalare i gång mellan kl. 11 e. m. och 7 f. m. Däremot synes hyresgästen vara oförhindrad att taga inneboende, med mindre »därav kan uppkomma men för fastighetsnämnden». Vid oförmåga att i stadgad tid erlægga hyra plägar beviljas anstånd, och till lagsökning och avhysning skrides endast i sådana fall, där det föreligger uppenbar ovilja att göra rätt för sig. Under år 1933 lagsöktes 831 hyresgäster, av vilka 302 antingen självmant avflyttade eller ock avhystes.

Åtgärder för att stimulera enskild bostadsproduktion. Såsom förut anförts, har det under fastighetsnämndens förvaltning stående bostadsbeståndet efter år 1924 icke ökats genom kommunalt husbygge. I stället har staden helt satt sin lit till den redan tidigare i större omfattning omkring år 1916 påbegynta verksamheten att genom beviljande av understöd stimulera och i önskad riktning leda den enskilda byggnadsverksamheten. Detta har skett under olika former, såsom belyses av följande tabell:²

¹ Stadskollegiets utlåtanden och memorial. Bih. 1934 nr 38.

² Denna är grundad på tab. 87 i Statistisk årsbok för Stockholms stad 1933, kompletterad medelst uppgifter ur Fastighetsnämndens berättelse för 1933. En del stödåtgärder äro ej här omnämnda, exempelvis anslag till församlingshem för gamla.

Slag av åtgärder	Antal		Åsatt byggnadsvärde, 1 000 kr.	Ursprungligen disponerade medel, 1 000 kr.	Kvarstående belopp ^{31/12 1933} , 1 000 kr.
	bostadslägenheter	eldstäder			
Garanti (utan särskild subvention) för sekundärbelåning av bostadshus med smålägenheter 1916—19	593	1 186	5 297	1 863	1 569
Vissa lättnader i köpevillkoren vid försäljning av stadens tomter (den s. k. lilla kommunala subventionen) 1916—20.....	846	2 105	14 560	1 351 ¹	198 ¹
Garanti för byggnadslån jämte viss ränteech amorteringsfrihet (den s. k. stora kommunala subventionen) 1919—25.....	588	1 641	12 125	6 033	4 779
Kredit å köpeskillingen för vissa av staden uppförda byggnader (i Äppelviken) 1921	4	17	136	60	15
Stadens garanti för lån ur statens bostadslånefond m. m. 1921—29	3 725	11 965	55 680	17 651	15 252
Stockholms stads sekundärlån; 1924—32...	7 382	14 781	97 524	14 400	12 133
Extra kredit till kooperativa byggnadsföret. 1926 och 1932	769	1 450	8 182	382	301
Sekundärlån i samband med försäljning av tomter på billiga villkor 1929—33	4 503	9 432	57 245	10 490	10 136
Lån för uppförande av småstugor 1927—33...	1 410	4 746	17 775	10 699	9 978
Sekundärlån till två stiftelser, 1931.....	363	604	2 400	750	671
Tillhopa	20 183	47 927	270 924	63 679	55 032

Denna redogörelse — i vilken ej medtagits den av staden i huvudsak ägda A.-B. Stockholms tomträttskassas till c:a 75 milj. kr. uppgående utlåning, varigenom möjliggjorts tillkomsten av över 25 000 »eldstäder» i egnahem och 7 500 i hyreshus i de kommunala trädgårdsstäderna — utvisar, att stadens åtaganden i form av utlämnade lån och tecknad garanti under åren 1916—33 belöpa sig till nära 64 milj. kr., av vilket belopp vid årsskiftet 1933/34 kvarstodo c:a 55 milj. kr. Kommunens direkta oppoffring för stöd åt enskild bostadsproduktion i form av kostnadsfritt tillhandahållen tomtmark m. m. uppges något överstiga 10 milj. kr. (kapitaliserat värde). Härtill komma de förluster, som åsamkats staden vid bevakande av fordringar på grund av lämnad subvention, vilka hitintills ej överstigit 0.5 milj., ävensom en viss risk för framtida förluster, vilken beror dels på de utestående subventionsbeloppens placering ur säkerhetssynpunkt (vid 1933 års slut lågo $\frac{1}{3}$ över 80 % av taxeringsvärdet), dels på fastighetsmarknadens kommande utveckling.

Genom denna verksamhet har staden under åren 1916—33 medverkat till tillkomsten av c:a 22 000 bostadslägenheter med inemot 50 000 eldstäder. Läggas härtill de c:a 5 000 eldstäder, vilka under perioden tillkommit genom direkt kommunal byggnadsverksamhet, skulle Stockholms stad direkt eller indirekt ha medverkat vid tillkomsten av c:a 55 000 eldstäder, motsvarande 29 % av de c:a 188 000, vilka nybyggts i Stockholm åren 1916—33.

Nämnas må i detta sammanhang, att av de 5 milj. kr., som beviljades av 1933 års riksdag att efter vissa grunder utlämnas såsom tertiärlån ovanpå annan kredit ha enligt uppgifter från statens byggnadslånebyrå c:a 1.9 milj. kr. preliminärt beviljats åt 29 byggnadsföretagare (privata och kooperativa) i Stockholm, varjämte 0.2 milj. kr. reserverats för lån mot tomträtt i avvaktan på att Kungl. Maj:t skulle utfärda närmare bestämmelser för utlåning mot dylik säkerhet.

Såsom förut antytts, har staden ej nöjt sig med att stimulera bostadsproduktionen i allmänhet, utan i sådant sammanhang sökt inrikta densamma på ur social synpunkt särskilt önskvärda bostadstyper och då närmast smålägenheter. Därmed

¹ Avser räntefria köpeskillingsreverser.

har merendels förståtts lägenheter om högst 2 rum och kök med huvudvikten lagd på 1 rum med kök, men särskilt med hänsyn till de senaste årens mera differentierade lägenhetstyper har man övergått till att angiva maximistorleken av de subventionerade lägenheterna i visst yttinnehåll, numera i regel 75 kvm nettocareal. Vidare har man sökt särskilt gynna produktion av sådana bostäder, som innehas med äganderätt eller stadigvarande nyttjanderätt, sålunda egna hem och kooperativa lägenheter, på vilka båda områden Stockholms stad gjort betydelsefulla och bestående insatser.

Bostadskooperationen. Bostadskooperationen går i Stockholm tillbaka till 1870-talet, och särskilt under 1880-talet bildades många sammanslutningar med ändamål att bereda medlemmarna egna bostäder i för ändamålet inköpta hus. Av verklig betydelse för stadens bostadsförhållanden blev emellertid den bostadskooperativa rörelsen först efter år 1916, då den omlades efter nya grunder, innebärande dels att bostadshus icke skulle inköpas utan uppföras för medlemmarnas räkning, dels att den individuella äganderätten ersattes med stadigvarande nyttjanderätt till bostaden.

Den första mera betydande bostadsföreningen av denna typ var den 1916 bildade Stockholms kooperativa bostadsförening (S. K. B.), som efter hand nådde sådan omfattning, att föreningen vid 1933 års slut ägde fastigheter till ett värde av 22·6 milj. kr., inrymmande 1 713 lägenheter om tillhoppa 3 785 eldstäder.

Än kraftigare utvecklades dock den år 1923 stiftade Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsförening (H. S. B.), för vars organisation det är ett utmärkande drag, att det finnes dels en moderförening med uppgift att uppföra hus och inom sig bevara byggnadsverksamhetens erfarenheter, dels ett antal dotterföreningar, åt vilka efter färdigställandet överlättes förvaltningen av varje särskilt hus och vilka sålunda representera den kooperativa idén. Denna organisationsform möjliggör bl. a. för företaget att arbeta efter olika linjer; sålunda finnas i Stockholm s. k. A-hus med 10 % medlemsinsats, B-hus med 5 % insats och C-hus utan insats, alltså rena hyreshus. Under åren 1924—34 har H. S. B. nybyggt 8 020 lägenheter med 17 716 eldstäder, vilket utgör omkring 10 % av totala bostadsproduktionen nämnda år. Fastigheternas taxeringsvärde uppges i 1933 års styrelseberättelse till 107 milj. kr., vartill kommer värdet av 1934 års byggnadsverksamhet 4·8 milj. kr. Av lägenheterna utgöras omkring $\frac{1}{5}$ av enkelrum med kokvrå, $\frac{1}{3}$ av 1 rum och kök, $\frac{3}{10}$ av 2 rum med kokvrå och $\frac{1}{10}$ av 2 rum och kök. Alla lägenheter äro väl utrustade med moderna bekvämligheter såsom centraluppvärmning, varmvatten, badrum, arbetsbesparande köksutrustning o. s. v. Vid lägenheternas planläggning följde företaget till en början samma principer, som gjorde sig gällande på andra håll, nämligen relativt stora rumsytor, men då kunde man av ekonomiska skäl svårligen nå över 1 rum och kök som den vanligaste lägenhetstypen. Därför slog man snart in på större differentiering av den för den stora massan av medlemmarna ekonomiskt överkomliga lägenhetsytan av c:a 40 kvm (årskostnad c:a 800 kr.) och delade upp denna yta i 2 rum och kokvrå, varigenom de särskilda rummens ytor visserligen bli mindre men lägenhetens användbarhet ökas. De individuella lägenheterna kompletteras också genom kollektiva anordningar, bl. a. lekstugor, dit mödrar kunna lämna sina barn vid frånvaro från hemmet. De av H. S. B. skapade lägenhetstyperna torde också överensstämma med önskemålen hos föreningens bostadsklientel, vilket räknar relativt många en- och tvåpersonshushåll särskilt i A-husen, varest ett urval i viss riktning sker genom bestämmelsen, att medlemsinsatsen skall täcka 10 % av lägenhetens värde. Belysande är också, att av föreningens 11 599 medlemmar år 1933 1 633 eller 14 % betecknades som kvinnor utan angivet yrke. Medelantalet barn per familj uppges för A-husen till 0·7, men stiger i B-husen till 0·9 och i C-husen till 1·0. Huru dessa siffror ställa sig i jämförelse med för-

hållandena i allmänhet i Stockholm (0.5 barn under 15 år per hushåll), kan ej med bestämdhet angivas, då i statistiken för H. S. B. dels inräknats barn över 15 år, dels frånräknats alla lägenheter om 1 rum med kokvrå, vilka bostäder så gott som utslutande bebos av ensamstående.

Nämnas må, att vid sidan av de båda nu berörda stora föreningarna finnas i huvudstaden ett betydande antal smärre bostadsföreningar av olika typer, enligt adresskalendern uppgående till närmare 500, varav 128 äro anslutna till Stockholms bostadsföreningars centralförening.

Småstugorna. Stockholms stads insats i egnahemsrörelsen representeras förnämligast i tillskapandet efter år 1908 av de kommunala trädgårdsstäderna, vilka nu räkna ett invånarantal av inemot 40 000. Tomterna äro upplåtna med tomträtt, men den kraftiga utvecklingen torde mindre uppburits av detta institut i och för sig än genom väl genomtänkta och genomförda stadsplaner, goda kommunikationer och väl ordnad kreditgivning (genom A.-B. Stockholms tomträttskassa, se ovan). En ny insats i denna trädgårdsstadsrörelse representeras av det sedan år 1927 pågående småstugebyggandet. När idén härtill först frambars i motion i stadsfullmäktige, tänkte man sig närmast en primitiv och billig bostad i form av en utvidgad kolonistuga med tillhörande jordlapp men utan nämnvärda bekvämligheter. När år 1927 tanken fördes ut i verkligheten, var det emellertid i form av mindre egnahemsvillor av standardiserade typer, utrustade med alla moderna bekvämligheter. Kostnadsbesparingar sökte man ernå, förutom genom finansiellt stöd från staden på sätt ovan angivits, medelst organiserade massbeställningar av byggnadsmaterial och färdiga byggnadsdelar, genom gemensamma entreprenader för gas-, elektricitets-, vatten- och värmeledningsinstallationer m. m. samt genom att i viss utsträckning utnyttja byggarens egen arbetskraft. Våren 1934 hade uppförts eller voro under uppförande 1 861 småstugor, och beräknade man sig snart skola uppnå siffran 2 000.¹ Av de färdigställda stugorna äro ett par hundratal belånade hos tomträttskassan, men flertalet direkt hos staden, och om dessa finnas vissa närmare uppgifter i fastighetsnämndens berättelse för år 1933.² Ifrågovarande 1 410 småstugor hade ett byggnadsvärde av 17.8 milj. kr. eller i medeltal 12 600 kr. och inrymde 4 746 eldstäder eller 3.4 per stuga. Vissa stug typer äro i två våningar och innehålla 3—4 rum och kök, medan den under de senaste åren vanligaste småstugan inrymmer 2 rum och kök i en våning. Årskostnaden för de större typerna torde överstiga 1 000 kr., medan för den minsta årsutgiften lär hålla sig vid 800—900 kr. Ehuru kostnaden per kvm nyttig golvyta knappast torde överstiga 12 kr., har dock totala årsutgiften under den ekonomiska depressionens tryck visat sig bliva rätt betungande, vilket belyses genom det ökade antalet lånerestantier och lagsökningar (resp. 13 och 5 % per 21 september 1933). Även synas vissa förändringar ägt rum i klienteletts sammansättning. Småstugorna ha särskilt avsetts för barnrika familjer, men enligt fastighetsnämndens senaste årsberättelse har antalet minderåriga barn i medeltal per småstugebyggare vid byggets påbörjande förskjutits som följer:

Byggnadsår	1927	1929	1930	1931	1932	1933
Barn i medeltal per familj ..	1.5	1.4	1.3	1.1	0.9	0.8

Nedgången är iögonfallande, och siffran synes alltmer närma sig den för Stockholm genomsnittliga, 0.5 barn per lägenhet. Det må dock framhållas, att som helhet betraktade småstugehushållen allttjämt synas vara relativt barnrika. Enligt en undersökning av fastighetskontoret utgjordes här vid 1933 års ingång omkring 30 % av de boende av barn under 16 år, vilket torde vara omkring dubbelt så mycket som i Stockholm i allmänhet.

De s. k. billiga husen. Av intresse för belysande av syftet och resultaten av Stockholms stads bostadspolitik under de senaste åren äro vidare stadens åtgärder

¹ Stadskollegiets utlåtanden och memorial 1934 nr 99.

² Stadskollegiets utlåtanden och memorial. Bih. 1934 nr 38.

för åstadkommande av s. k. billiga bostäder.¹ Bakgrunden härför var en speciell situation på hyresmarknaden. Under åren 1927—29 förefanns en i förhållande till den livliga efterfrågan knapp tillgång på byggnadsmark, vilket föranledde byggnadsföretagare att i betydande omfattning förvärva äldre hus, nedriva dessa och på tomterna uppföra nybyggnader. Under nämnda tre år revos lika många bostadslägenheter som under de föregående sexton åren tillsammans, och för de mindre bemedlade familjer, som haft sin bostad i de rivna husen, uppstodo stora svårigheter att på ett någorlunda tillfredsställande sätt ordna sin bostadsfråga, då äldre billiga lägenheter praktiskt taget icke funnos tillgängliga i marknaden och hyrorna för nybyggda smålägenheter knappast voro överkomliga för stora kategorier småfolk. Följden blev, att dessa i stor utsträckning måste anlita fattigvården och att stadens fattigvårdskostnader stego genom ökade bostadskostnader för klientelet. I syfte att råda bot härpå föreslog fastighetsnämnden, efter utredning av särskilda delegerade, att man skulle möjliggöra för såväl filantropiska stiftelser och bostadsbolag som för kooperativa och enskilda företagare att nedbringa produktionskostnaderna genom att, som förut antytts, staden tillhandahöll tomtmark gratis till de filantropiska företagen och för ungefär halva marknadspriset till övriga företagare samt därjämte billiga byggnadskreditiv och sekundärlån. Förutsättningen för detta stöd skulle vara — och häri låg det principiellt nya i uppslaget — att vederbörande företagare underkastade sig kontroll med avseende å hyressättning, urval av hyresgäster m. m. och härför ställde erforderliga garantier i in-teckningsform. Förslaget godkändes i december 1929 av stadsfullmäktige, och subventionsplanen fullföljdes ända till sommaren 1933, då dess vidare tillämpning stoppades därigenom, att erforderlig kvalificerad majoritet för nya tomtupplåtelser ej erhöles inom stadsfullmäktige, vilket motiverades med det förändrade läget på bostadsmarknaden. Under åren 1929—33 hade tillskapats 90 billiga bostadshus, inrymmande tillsammans över 5 000 lägenheter med c:a 10 000 eldstäder, vilket motsvarar omkring $\frac{1}{4}$ av hela bostadsproduktionen i den inre staden under samma år. Den billiga bebyggelsen, varav omkring $\frac{1}{3}$ kom på vardera av de tre grupperna filantropiska företag, bostadskooperation (H. S. B.) och enskilda företagare, utgjordes till nära $\frac{3}{4}$ av de allra minsta lägenhetskategorierna, 1 rum med kök eller kokvrå. Undersöker man, vad subventionen kostat staden, visar det sig att kredithjälpen hittills förorsakat endast obetydlig förlust. Kommunens uppoffringar hänföra sig i första hand till de medgivna nedsättningarna i tomtköpeskillningarna, vilken differens i förhållande till marknadsprisen uppges till 5 å 6 milj. kr. och efter stadens självkostnader till 3 å $3\frac{1}{2}$ milj. kr. I gengäld ha närmare 17 000 av stadens invånare blivit delaktiga av hyror, som beräknades ligga 30—50 % under dem, som gällde för moderna smålägenheter i andra hus, eller vid ungefär 22-50 kr. per kvm, motsvarande 800—900 kr. för 1 rum och kök.

Gjorda undersökningar synas emellertid utvisa, att dylika hyror voro och framför allt blevo i mån av depressionens fortgång alltför betungande för det hyresklientel, för vilket de billiga husen närmast voro avsedda. Beredande av bostäder åt kommunalt understödda familjer var, som antytts, ett av de viktigaste syftemålen med subventionsverksamheten. Detta mål nåddes dock knappast, enär frekvensen av sådana understödstagare (14 % år 1931, 20 % år 1932) befunnits knappt vara större än i medeltal för samtliga smålägenheter i staden och väsentligt lägre än i stadens gaturegleringsfastigheter och provisoriska bostadshus. I genomsnitt utgjorde familjeinkomsten i de billiga bostäderna c:a 3 700 kr., och därav upptog hyran c:a 25 %. Under sådana förhållanden är det kanske ej att undra över, att boendetätheten där visat sig vara hög eller 1.69 personer per eldstad, vilket är omkring 50 % mera än i Stockholmslägenheterna i gemen och c:a 20 % högre, om hänsyn tages blott till smålägenheterna. Denna överbefolkning sammanhänger emellertid ej blott med

¹ En utförlig redogörelse härför meddelas i Stadskollegiets utlåtanden och memorial 1933 nr 17.

bristande ekonomiska möjligheter utan även med högt barnantal (31 %), varemot inneboendefrekvensen icke förefaller särdeles betydande (4 %).

Dessa och andra fakta rörande Stockholms stads bostadspolitik synas häntyda på, att vad som f. n. särskilt erfordras är ett tillskott av rymliga och verkligt billiga lägenheter, d. v. s. i ungefär samma prislägen som i de filantropiska bostadsföretagen samt Stockholms stads gatureruleringsfastigheter och provisoriska bostadshus. De senaste årens ekonomiska depression har med all sannolikhet i ännu ögnysammare riktning förskjutit den disproportion, som förelåg redan under det goda året 1930, nämligen att medan av samtliga till kommunal inkomstskatt taxerade personer omkring $\frac{2}{3}$ hade en inkomst understigande 4 000 kr., betingade av samtliga hyreslägenheter i staden ej mer än $\frac{2}{5}$ en hyra understigande 1 000 kr. (jfr sid. 128).

Göteborg.¹

Filantropisk byggnadsverksamhet. En ansats till kommunal bostadsproduktion förekom i Göteborg redan åren 1847—50, då staden, i anledning av en å allmänna råd-stugan väckt motion angående medel att lindra rådande bostadsbrist, lät genom en särskild styrelse medelst av enskilda försträckt kapital uppföra 63 bostadslägenheter för arbetare, de flesta om 1 rum och kök eller 1 rum med kakelugns spis. Även under den följande tiden har arbetarbefolkningens bostadsfråga varit föremål för uppmärksamhet, vilket framträdde genom verkställande av åtskilliga bostadsundersökningar och tillsättande tid efter annan av särskilda bostadskommittéer. Det praktiska förverkligandet av därvid framkomna idéer i bostadsförbättrande och bostadsvårdande riktning kom emellertid under de närmast följande sextio åren att i huvudsak åvila vissa filantropiska bostadsföretag.

Äldst och viktigast bland dessa torde vara Robert Dicksons stiftelse, grundad genom tvenne åren 1856 och 1859 gjorda donationer å tillhoppa 330 000 rdr och ledd av en av stadsfullmäktige vald styrelse på 8 personer. Stiftelsens tillgångar skola i första rummet användas till uppförande av sunda och väl försedda byggnader, som mot billiga villkor uthyras till bostäder åt välförädlade, för arbetssamhet och ordentlighet kända mindre bemedlade personer, företrädesvis gift arbetsfolk. Under årens lopp (senast 1931) har stiftelsen utövat en betydande byggnadsverksamhet och äger f. n. i skilda delar av staden 52 bostadshus (bokfört värde 2:3 milj. kr.), innehållande 553 bostadslägenheter om 1 eller 2 rum och kök. Hyrorna, som utgöra 21—45, resp. 35—70 kr. per månad, uppges med c:a 30 % understiga de å den allmänna marknaden rådande. Urvalet av hyresgäster sker efter behovsprincipen — i vissa härför lämpade fastigheter lämnas företräde för familjer med barn — men tages dock även hänsyn till familjernas förmåga att betala hyran. Viss kontroll utövas över hyresgästernas inkomster (medelinkomst 1933 per kontraktssinnehavare 2 682 kr.), och familjer, som under den tid de bott i stiftelsen fått väsentligt ökade inkomster, tillåtas ej kvarbo. — Bland övriga filantropiska bostadsbyggnadsföretag märkes Emily Dicksons stiftelse, som bildades 1915 och äger ett donationskapital å 325 000 kr., varjämte till underhållsfond avsatts 50 000 kr. Stiftelsen förvaltas av en av stadsfullmäktige vald styrelse på 7 personer. Verksamheten ledes närmast av en diakonissa. Stiftelsen har uppfört 13 småhus (bokfört värde 373 000 kr.) för 1, 2 och 4 familjer med lägenheter om 1—3 rum och kök jämte trädgård, betingande hyror av resp. 25, 42, 50 och 45 kr. per månad samt upplåtna åt fattiga familjer med minst 4 minderåriga barn; när dessa växt upp, få

¹ Vid utarbetande av efterföljande framställning ha använts dels uppgifter, lämnade av vederbörande kommunala myndigheter i Göteborg, kompletterade medelst upplysningar inhämtade av bostadssociala utredningens ledamot Åhrén, dels följande publikationer: Statistisk årsbok för Göteborg 1934, Betänkande av de av drätselkammaren i Göteborg år 1930 tillsatta bostadskommittéerna (avgivet 1932), A. Gärde: Bostadsfrågan i Göteborg (utg. 1923), A. Dahlström: Bostadsfrågan i Göteborg, artiklar i »Ny Tid» årg. 1934, ref. i Sv. stadsförbundets tidskrift 1934 h. 6, sid. 380.

familjerna ej längre bo kvar. I regel utväljas sådana sökande, som kunna försörja sig själva, om de blott få en billig bostad. — Vidare må nämnas Ingeborg och Knut J:son Marks stiftelse (1917), som byggt tvenne hus inrymmande 28 lägenheter med 68 eldstäder, åsyftande att bereda sunda och goda bostäder, helst icke på mindre än 2 rum och kök, för »att uthyras till de klasser i samhället, som vid varje tillfälle kunna anses mest i behov av tillskott i för dem avsedda bostadslägenheter». — Dessutom märkes Olof och Caroline Wikjs stiftelse, som sedan år 1926 uppfört bostadshus med 94 lägenheter, så gott som alla om 1 rum och kök; lägenheterna uthyras åt mindre bemedlade familjer mot hyresbelopp, som med hänsyn till förhållandena i de särskilda fallen kunna sättas lägre än å den allmänna marknaden gällande hyror.

Nämnas kunna vidare Broströmska stiftelsen och Matilda Lundgrens stiftelse, vilka besitta tvenne större bostadskomplex med billiga lägenheter om 2 och 3 rum och kök, men då dessa övervägande upplåtas till personer, anställda i vissa affärsföretag, står denna byggnadsverksamhet i samband med den bostadsproduktion för egna tjänstemän och arbetare, vilken i stor omfattning utövas av industriföretag, sådana som Gamlestadens fabrikers A.-B., A.-B. Svenska Kullagerfabriken, A.-B. Götaverken m. fl.

Såsom filantropiska företag kunna även anses vissa för tillgodoseende av de mindre bemedlades bostadsbehov bildade aktiebolag. Äldst är Göteborgs arbetarbostads A.-B. (bildat 1873, numera upplöst). Enligt bolagsordningen skulle på det till 645 500 kr. uppgående aktiekapitalet få utgå ränta efter högst 5 % årligen och övriga tillgångar användas i syfte att »underlätta redbara arbetares strävanden att erhålla goda bostäder och vinna oberoende ställning». I sådant syfte uppfördes av bolaget 89 hus, vart och ett inrymmande tre lägenheter om 1 rum, 1 rum och kök eller 2 rum och kök, vilka hus uthyrdes i sin helhet men på sådana villkor, att hyresmannen kunde bli ägare av fastigheten, mot det han erlade i kontraktet föreskriven städja och hyresavgift samt fullgjorde övriga villkor.

Åren 1915—17 tillkommo ett par företag av den vid denna tid mycket uppmärksammade typ, som benämndes halvkommunala bostadsaktiebolag. På initiativ av en år 1913 tillsatt bostadsberedning stiftades år 1915 Bostads A.-B. Framtiden med ett aktiekapital av 330 000 kr., varav staden tecknade 230 000 kr. I bolagsordningen stadgades, att å aktie ej må i vinst utdelas mer än $4\frac{1}{2}$ % för år å aktiens nominella belopp för tiden från bolagets bildande till bolagets upplösning, att vid bolagets upplösning av bolagets behållning ej må till aktieägare utdelas mer än aktiens nominella belopp jämte $4\frac{1}{2}$ % ränta samt att överskjutande belopp skall överlämnas till stadsfullmäktige i Göteborg att av dem användas för bolagets syfte, nämligen att bereda bostäder åt barnrika familjer i små ekonomiska förhållanden. Av styrelsens ledamöter utses två av drätselkammarens andra avdelning. Bolaget har hittills byggt 6 hus med ett bokfört värde av 709 000 kr. Vid årsskiftet 1932/33 bodde i bolagets hus tillhopa 840 personer, varav 339 barn under 15 år, motsvarande i medeltal 2-6 barn per familj. Lägenheterna äro till antalet 129 och utgöras av 1 och 2 rum och kök med enkel inredning. Värmeledning saknas, och w. c. äro inredda i källrarna och gemensamma för flera familjer. Hyrorna utgöra 37—40 kr. i månaden för 1 rum och kök och 56—60 kr. för 2 rum och kök. Man söker till hyresgäster få familjer, som visserligen äro mindre bemedlade, men dock ha någorlunda säker möjlighet att betala hyran; f. n. åtnjuta dock ett rätt stort antal fattigvårdsunderstöd. Familjer, som fått väsentligt ökade inkomster, medgivnas ej kvarbo, liksom även familjer, vilkas barn växt upp.

Tvenne år senare stiftades ett annat bolag med i huvudsak samma syfte, nämligen Bostads A.-B. Nutiden, vars aktiekapital utgjorde 200 000 kr., varav dock allenast 31 200 kr. tillskötos av staden. Beträffande utdelning m. m. gäller detsamma som för Bostads A.-B. Framtiden, och bolagsordningen får ej ändras utan samtycke av drätselkammaren. Bolaget har hittills uppfört tillhopa 19 hus (bokfört

värde 3 milj. kr.) med 444 bostadslägenheter av den för Göteborg karakteristiska typen av arbetarbostadshus, s. k. landshövdingehus i tre våningar med bottenvåningen av sten och de övriga av trä. I dessa hus bodde vid årsskiftet 1932/33 tillhopa 1 717 personer, därav 494 barn under 15 år, motsvarande 1·1 barn per familj. Lägenheterna äro i allmänhet om 1 eller 2 rum och kök, men vissa äro större, t. o. m. 4 rum och kök. Hyran för 1 rum och kök utgör 42—45 kr. per månad och för 2 rum och kök 61—65 kr. (värmeledning saknas). Skötseln av fastigheterna omhändreras av en i varje fastighet boende tillsyningsman, som biträdes av en av stadens bostadsinspektriser.

Kommunal byggnadsverksamhet. Den genom världskrigstidens särskilda förhållanden föranledda bostadsbristen framtvingade icke blott halvkommunal utan även helkommunal bostadsproduktion. I enlighet med ett år 1915 av drätselkammaren framlagt förslag uppförde staden för en kostnad av 0·6 milj. kr. 10 tvåvånings trähus, innehållande 167 bostadslägenheter. Även under de följande åren förekom ett betydande kommunalt bostadsbygge, vilket till en början inriktades på uppförande av s. k. bostadspaviljonger i form av enkelt konstruerade envåningshus av trä, inrymmande spisrum eller rum med kokvrå. Under åren 1917—20 byggdes dylika paviljonger inrymmande 544 enrumslägenheter för en kostnad av 2·9 milj. kr.¹ År 1918 begynte staden uppföra mera permanenta bostäder i form av landshövdingehus, och år 1921 åstadkoms ett antal egnahemsbyggnader, vilka sedermera försåldes.

Ser man på den senaste tioårsperioden, tillkommo under dennas förra hälft ett antal kommunala bostadshus, inrymmande 1 069 lägenheter om i allmänhet 1 eller 2 rum och kök. I den mån bostadsbristen avhjälpes, inriktades den kommunala byggnadsverksamheten på s. k. ersättningsbyggnader, avsedda att träda i stället dels för under kristiden uppförda provisoriska bostäder, dels för äldre jämlikt hälsovårdsstadgan utdömningsbara lägenheter. Sålunda uppfördes i samband med sanering av stadsdelen Otterhällan åren 1929—30 landshövdingehus med sammanlagt 405 bostadslägenheter, därav 364 om 1 rum och kök och 41 om 2 rum och kök, samtliga med badrum. Prisläget för dessa bostäder var dock alltför högt för att möjliggöra överflyttning dit i nämnvärd utsträckning av de bortrivna slumbostädernas befolkning. När därför åren 1931—33 uppfördes nya ersättningsbostäder för utrymmande av dels vissa provisoriska bostäder från krisåren, dels en del äldre ohälsosamma lägenheter, gjordes visserligen de 395 nya lägenheterna (221 om 1 rum och kök, 162 om 2 rum och kök och 12 om 3 rum och kök)² ganska rymliga, men med enkel planläggning och utstyrelse; sålunda saknas badrum, tvättställ med vatten och avlopp finnas i tamburen, och w. c. är i stor utsträckning gemensam för två lägenheter med ingång från trapplanet. Ehuru man härigenom lyckats nedbringa hyran till 17—20 kr. per kvm, motsvarar detta en årshyra av 498—732 kr. för enrumsoch 576—846 kr. för tvårumslägenheter (inklusive värme, i den mån lägenheterna äro försedda med centraluppvärmning), vilket torde vara omkring dubbelt så mycket, som vad i allmänhet betalas i de gamla slumbostäderna. I syfte att möjliggöra att vid fortsatt bygge av ersättningsbostäder (särskilt 2 rum och kök) sådana hushåll, som nu bo i utdömningsbara lägenheter, skulle kunna direkt överföras till de nybyggda, för deras förhållanden avpassade bostäderna, har i nyligen i stadsfullmäktige väckta motioner förslagits, att man skulle dels söka ytterligare nedbringa byggnadskostnaderna och därmed hyrorna genom tillhandahållande av fria tomter och särskilda byggnadsbidrag utan återbetalningsskyldighet, dels underlätta hyres-

¹ Stadens bostadspaviljonger inrymma f. n. 604 lägenheter, i allmänhet om 1 rum eller rum och kök. De beboddes 1933 av 3 108 personer, varav 1 056 barn under 15 år. Boendetätheten var stor; i genomsnitt kommo 266—290 personer per 100 rum. Hyrorna utgjorde per år 162—225 kr. för spisrum, 216—258 kr. för 1 rum med kokvrå och 276—420 kr. för 1 rum och kök. Familjeinkomsten understeg för $\frac{2}{5}$ av de där boende 2 000 kr.

² Hösten 1934 påbegyntes ett nytt ersättningsbostadsbygge, innehållande 65 lägenheter, varav 23 om 1 rum med kokvrå, avsedda för en eller två personer.

betalningen för i ekonomiskt avseende svårt ställda familjer genom att efter särskild prövning bevilja hyresbidrag ur en för ändamålet upprättad hyresfond.

Enligt uppgifter i Göteborgs stads statistiska årsbok har under åren 1925—33 staden byggt och försålt 91 fastigheter, därav 39 landshövdingehus (övertagna av bostadsföreningar) och 52 egnahem, för en kostnad av 6 milj. kr. och härigenom åstadkommit 674 lägenheter om 1 713 eldstäder. I och för uthyrning ha för en kostnad av c:a 18 milj. kr. (förutom tomtvärde 2 milj. kr.) uppförts 85 fastigheter, varav 74 landshövdingehus, inrymmande 2 681 lägenheter med 5 874 eldstäder. Tillhoppa ha under perioden åstadkommit 3 355 bostadslägenheter för en totalkostnad av c:a 26 milj. kr., vilket innebär, att den kommunala bostadsproduktionen varit väsentligt mera omfattande i Göteborg än i Stockholm.

Stöd åt den privata och kooperativa bostadsproduktionen. Däremot ha i Göteborg åtgärderna för stimulerande av den enskilda och kooperativa bostadsproduktionen haft förhållandevis mindre omfattning, särskilt under de senaste åren. Bidrag utan återbetalningsskyldighet ha under åren 1915—32 lämnats stiftelser, bostadsföreningar o. d. med 0·8 milj. i form av tomtmark och 0·5 milj. i kontant understöd, medan enskilda byggare subventionerats på samma sätt med resp. 0·1 och 0·3 milj. kr., varigenom åstadkommit tillhoppa 2 416 lägenheter med 6 519 eldstäder. I form av lån (med återbetalningsskyldighet) har staden under samma period utlämnat c:a 14 milj. kr. samt förmedlat och garanterat statslån ur bostadslånefonden för 6 milj. kr. Totalsumman utestående byggnadslån m. m. utgjorde vid 1933 års slut 16·8 milj. kr. Sammanlagt blir det bortåt 50 milj. kr., som staden på olika vägar ställt till förfogande för uppförande av bostäder, varigenom åstadkommit c:a 16 000 smålägenheter med omkring 60 000 invånare. — Av intresse är, att enligt beslut av stadsfullmäktige 1930 av medel, influtna genom friköp av med tomtträtt upplåtna tomter o. d., bildats en särskild »tertiärlånefond», ur vilken utlämnats över 1 milj. kr. såsom lån mot säkerhet av inteckningar, liggande inom 85 % av fastighetskostnaden beträffande enskilda företagare, inom 90 % i fråga om kooperativa byggnadsföreningar och inom 75 % vid utlåning till egna hem.¹ — Nämnas må i detta samband, att under år 1934 med kommunalt stöd (sekundärlån upp till 90 % av värdet à 5½ %) uppförts 175 småstugor om 3 à 4 rum och kök (och komma att uppföras ytterligare ett 70-tal) i en och två våningar för en beräknad byggnadskostnad av 9 600, resp. 11 300 per hus. Då stugorna icke såsom i Stockholm ligga på tomtträttsmark utan innehas med äganderätt, tillkommer tomtkostnad med i genomsnitt c:a 3 000 kr. per stuga (400 kvm). Årskostnaden beräknas till 700 à 800 kr. per år (förutom uppvärmning 80—100 kr.).

Den kooperativa byggnadsverksamheten har av gammalt varit livlig i Göteborg. År 1872 bildades *Arbetarnas byggnadsförening*, som efter förebild av den bekanta, år 1866 grundade »Arbejdernes Byggeforening» i Köpenhamn åsyftade att skaffa sina medlemmar egna hus och även åstadkom 24 sådana, vart och ett innehållande 6 lägenheter om 1—2 rum och kök. Under krigsåren ägde ett ganska livligt bostadsföreningsbildande rum, exempelvis bland industriarbetarna vid Gamlestadens fabriker och Göteborgs mekaniska verkstad m. m., vilka på kooperativ väg åstadkommo 206 bostadslägenheter. Under åren 1924—33 ha på kooperativ väg uppförts c:a 1 300 lägenheter. Den livaktigaste organisationen är numera även i Göteborg *Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsförening* (H. S. B.), som här begynte sin verksamhet 1926 och f. n. (oktober 1934) besitter fastigheter av olika typer (de flesta landshövdingehus men även flervåningshus av sten och radhus) till ett värde av c:a 13 milj. kr. De inrymma 1 291 smålägenheter om 1, 2 eller 3 rum och kök, alla försedda med bad- eller duschrumb och övriga moderna bekvämligheter.

¹ Såsom statliga terciärlån ha av statens byggnadslånebyrå preliminärt beviljats 0·8 milj. kr. till 35 företagare i Göteborg.

Malmö.¹

I motsats till vad förhållandet är i Stockholm och Göteborg, synes för bostadsförhållandenas förbättring i Malmö en ganska ringa roll spelats av filantropiska bostadsföretag. Dylika stiftelser saknas visserligen icke i sistnämnda stad, men de avse blott i ringa mån att bereda bostäder åt arbetarfamiljer eller mindre bemedlade i allmänhet och åsyfta i huvudsak att tillgodose mera speciella bostadsbehov, exempelvis för ålderstigna personer, ensamma äldre kvinnor, pauvres honteux o. d.

Bostadsförsörjningen synes länge helt ha påvilat den enskilda företagsamheten, inbegripet den i Malmö sedan gammalt livliga egnahemsbyggnadsverksamheten. I mindre grad än Stockholm och Göteborg synes Malmö, trots en tidvis mycket stark folkökning, haft att kämpa med bostadsbrist. Sådan framträdde dock under åren efter världskrigets utbrott, och fr. o. m. år 1917 begynte staden att med statsbidrag bygga bostadshus för bostadsnödens lindrande. Till en början utgjordes dessa av provisoriska trähus, men efter hand ersattes dessa av permanenta bostadshus, och under åren 1924—30 åstadkommas på detta sätt 246 lägenheter, innehållande 497 eldstäder. Åren 1927 och 1930 uppfördes av staden tvenne bostadshus, avsedda som upptagningsbostäder för husvilla och innehållande 38 lägenheter om 1 rum och kök, vilka genom fattigvårdsstyrelsen upplätos mot en veckohyra av 6 kr. Sammanlagt ha genom stadens bostadsproduktion 1917—33 åstadkommit 1 063 lägenheter, övervägande på 1 och 2 rum och kök, innehållande 2 580 eldstäder och betingande en byggnadskostnad av 9.5 milj. kr., oberäknat tomtvärdet 0.6 milj. kr. Av de nybyggda lägenheterna har sedermera ett hundratal avyttrats, merendels till för ändamålet bildade bostadsföreningar (se nedan). Stadens egna fastigheter omhänderhavas av drätselkammarens fastighetsavdelning, som genom en anställd vicevärd ombesörjer uthyrning av lägenheter o. d.

Förutom genom byggnadsverksamhet i egen regi har staden sökt främja bostadsproduktionen genom att tillhandahålla tomter till låga priser. Hit är även att hänföra utläggandet av områden för radhusbebyggelse, varvid tomtkostnaderna ställa sig förhållandevis ringa på grund av dessa tomters relativt små arealer. Hittills ha uppförts omkring 100 radhus, vanligen i två våningar, vardera innehållande en lägenhet om 2 å 3 rum och kök.

Staden har vidare sökt stimulera bostadsbyggnadsverksamheten genom att till bostadsföreningar och enskilda dels förmedla och garantera lån ur statens bostads-lånefond, dels bevilja lån ur stadens egen år 1916 stiftade egnahemslånefond, till vilken under årens lopp avsatts 0.9 milj. kr. Enligt för fonden gällande bestämmelser äger drätselkammarens tredje avdelning att ur fonden bevilja lån för utförande av egnahemsbyggnader å av staden antingen försålda eller med tomträtt upplåtna områden upp till 85 % av byggnadens, resp. fastighetens värde till ränta ungefärligen motsvarande stadens självkostnader. Under åren 1921—33 ha enligt uppgifter i stadens statistiska årsbok lån ur denna fond samt ur statens bostads-lånefond lämnats för nedanstående ändamål till följande belopp:

	Antal byggnadsföretag	Antal eldstäder	Beräknad byggnadskostnad, 1 000 kr.	Beviljade lån, 1 000 kr
Enskilda för hyreshus	4	606	2 425	657
» » egnahem	672	3 495	13 107	3 571
Kooperativa bostadsföretag.....	57	4 101	17 490	4 364
Tillhoppa	733	8 202	33 022	8 622

¹ Vid utarbetande av efterföljande redogörelse ha använts dels uppgifter lämnade av vederbörande kommunalmyndigheter i Malmö, dels av kand. A. Odholm excerperade uppgifter ur det i Svenska stadsförbundets arkiv förvarade stadsfullmäktigettrycket och andra kommunala handlingar för åren 1924—34, dels Statistisk årsbok för Malmö stad 1934, det år 1914 utgivna samlingsverket om Malmö m. fl. publikationer. Framställningen har sedermera i manuskript granskats av drätselkammarens tredje avdelning.

Såsom härav framgår, ha vid sidan av egnahemsbygget (c:a 1 100 lägenheter) — övertvägande på fri och egen grund, men på sistone i viss utsträckning på tomt-rättsmark — bostadsföreningar (c:a 1 400 lägenheter) spelat en betydande roll. Enligt uppgift i stadens statistiska årsbok ha under åren 1926—32 bildats 71 bostadsföreningar med tillhoppa 2 423 medlemmar, vilka merendels understöts av staden ej blott med billiga tomter och lån utan i vissa fall även med andelsteckning. Antalet lägenheter i de 89 kooperativa bostadshusen uppgives till 2 498, varav 1 071 på 1 rum och kök, 1 022 på 2 rum och kök, 313 på 3 rum och kök samt 92 av större typ. Störst bland de bostadskooperativa företagen är även i Malmö Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsförening (H. S. B.), som besitter 16 bostadshus med tillhoppa 692 lägenheter och planerar ytterligare byggen. Bostadskostnaden per år i de kooperativa bostadshusen beräknas till 15—17 kr. per kvm, medan på den allmänna hyresmarknaden moderna smålägenheter lära betinga 18—20 kr. per kvm golvyta. — Nämnas må i detta samband, att statens byggnadslånebyrå år 1934 preliminärt beviljat 6 byggnadsföretag i Malmö tertiärlån till ett sammanlagt belopp av nära 0.5 milj. kr.

Ehuru bostadsbeståndet i Malmö i stort sett synes vara relativt gott, särskilt på grund av den stora användningen av 2 rum och kök såsom familjebostad även bland mindre bemedlade, finns dock ett betydande antal undermåliga bostäder, däribland något hundratal av bostadsinspektionen utdömda men alltjämt bebodda lägenheter. Nyligen har igångsatts en inventering av ett par hundra fastigheter, vilka på grund av ålder och allmän beskaffenhet tillhöra de sämsta. Undersökningen är avsedd att tjäna som grundval för en eventuell sanering av vissa delar av gamla staden, varvid det är ett önskemål i vissa kretsar att med understöd av det allmänna genom någon halvkommunal inrättning inköpa ifrågavarande fastigheter, nedriva de förfallna husen och ersätta dem medelst fullgoda lägenheter, vilka finge av hälsovårdsnämnden disponeras för uthyrande åt barnrika familjer genom stadens bostadsförmedling. En dylik finnes nämligen i Malmö sedan år 1912 och består alltjämt, sedan dess under krisåren skapade motsvarigheter i andra städer efter hand försvunnit. Ehuru ingen plikt att anmäla hyreslediga lägenheter numera föreligger, anses Malmö kommunala bostadsförmedling omfatta omkring två tredjedelar av hela hyresmarknaden och än större del av omsättningen av smålägenheter.

Övriga städer.¹

Södertälje.

Under krigskonjunkturen, då stadens industrier drogo till sig mycket folk, bildades år 1916 det halvkommunala bostadsbolaget A.-B. Bostäder i Södertälje, som staden understödde dels genom aktieteckning, likviderad genom överlåtelser av tomter, dels på annat sätt. Detta bolag uppförde under de närmast följande åren ett tiotal hus, inrymmande ett hundratal bostadslägenheter, men har under det senaste årtiondet ingen sådan byggnadsverksamhet ägt rum.

Staden har vidare sökt stödja bostadsproduktionen genom att förmedla och garantera lån ur stadens bostadslånefond till enskilda företagare, vilka uppfört lägenheter, till största delen av typen 1 eller 2 rum och kök.

Under åren 1921—27 har staden för nöjesskattemedel uppfört 9 bostadshus för mindre bemedlade barnrika familjer. Varje hus innehåller 2 rum och kök och betingar en hyra av allenast 300 kr. per år.

¹ Där ej annat anges, grundar sig efterföljande framställning dels på vederbörande kommunala myndigheters svar på bostadssociala utredningens frågeformulär av oktober 1933, dels på uppgifter, excerperade av kand. A. Odholm ur det i svenska stadsförbundets arkiv förvarade stadsfullmäktigetrycket och andra kommunala handlingar för åren 1924—34. Redogörelserna ha sedermera i manuskript granskats av de särskilda städernas drätselkammare eller motsvarande myndigheter.

Bostadskooperationen har först på senaste tiden blivit av betydelse. Under år 1934 har Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsförening (H. S. B.) slutfört ett byggnadsföretag med ett 40-tal lägenheter om huvudsakligen 1 och 2 rum och kök. Vidare har föreningen Kooperativ byggnadsproduktion (syndikalistsammanslutning) avslutat ett liknande bygge, innehållande 25 smålägenheter om 1 rum med kokvrå samt 1 och 2 rum och kök. Båda föreningarna planera ytterligare dylika byggen. — Statliga tertiärlån ha 1934 beviljats 2 företagare med tillhopa 66 900 kr.

Uppsala.¹

Uppsala stad besitter åtskilliga donationer för beredande av goda och billiga bostäder. En dylik är Minuthandelsbolagets fond, vilken uppkommit på sådant sätt, att brännvinsutskänkningsbolaget i Uppsala år 1860 donerade 11 041 rdr för beredande av bättre bostäder åt arbetsklassen. Enligt reglemente av år 1921 skall fonden, som förvaltas av en av stadsfullmäktige vald styrelse på fem personer och som f. n. äger fastigheter till ett värde av 173 800 kr. och c:a 130 000 kr. i kapitalbehållning, användas till inköp och iståndsättande av smärre gårdar i de mera avlägsna delarna av staden. I gårdarna inrymda lägenheter skola uthyras till arbetsfolk mot en måttlig hyra, därvid skall gälla som villkor för antagning av hyresgäst, att vederbörande varit mantalsskriven i staden minst tre år och under denna tid gjort sig känd för arbetsamhet samt ordentligt och nyktert levnadssätt; hyresgäst må kvarbo i sin lägenhet, så länge han fortfar att föra ett ordentligt levnadssätt samt punktligt erlägger sin hyra.

Delvis med hjälp av dessa och andra donationsmedel har staden sökt bekämpa den särskilt under världskrigets år framträdande bristen på smålägenheter.

År 1919 bildades under stadens medverkan det halvkommunala bolaget A.-B. Uppsala bostäder, som uppförde trähus till en början av samma typ som Stockholms stads provisoriska bostäder, men så småningom av högre standard, t. ex. det senaste år 1924 tillkomna bostadshuset med 28 lägenheter om 2 rum med kokvrå. Beträffande förvaltningen av bolagets fastigheter meddelas, att hyresbetalningen skett tillfredsställande och att bolaget årligen lämnat någon utdelning.

Härjämte har staden dels låtit ombygga vissa äldre fastigheter för bostadsändamål, dels uppfört nybyggnader för mera speciella ändamål, såsom för brandkårens reservmanskap (24 lägenheter å 1 och 2 rum och kök) samt för barnrika familjer (14 lägenheter om 1 rum och kök eller 2 rum och kokvrå) etc. Sistnämnda bostäder utgöras dels av en byggnad med 8 lägenheter om 2 rum med kokvrå, bekostade med anlåtande av en donation av F. A. Lundin, dels av 32 lägenheter om 1 rum och kök, bekostade med lånemedel. Hyran för tvårumslägenheterna är bestämd till 575 kr. om året inklusive värme. För enrumslägenheterna betalas 350 kr. per år (utan värme), men sker nedsättning med 25 kr. per barn under 15 år, men med högst 100 kr. per familj. Stadens fastigheter för barnrika familjer förvaltas av en särskild kommitté med biträde av en vicevärd. Hyresbetalningen uppges i en del fall ha skett mindre tillfredsställande.

Våren 1934 beslöt stadsfullmäktige, att för att ersätta utdömda och utdömbara lägenheter i stadens egna fastigheter skulle nybyggas 24 lägenheter om 2 rum, varav det ena med öppen kokplats, genom ett för ändamålet bildat bolag, vari staden skulle teckna aktier för 183 000 kr. Hyran för dessa lägenheter, som upplåtits fr. o. m. 1 oktober 1934, utgör 630 kr. per år inberäknat värme. Stadsfullmäktige ha vidare hösten 1934 beslutat att för en beräknad kostnad av 470 000 kr. uppföra ytterligare ett bostadshus, som skulle förvaltas av samma bolag och inrymma 106 eldstäder, fördelade på lägenheter om 1 rum med kokplats eller kokvrå samt 1 rum och kök och avsedda huvudsakligen för äldre ensamboende eller äkta makar.

¹ Vid utarbetandet av efterföljande redogörelse har även använts en artikel av stadsarkitekt G. Leche i »Byggmästaren» årg. 1932 nr 2.

Tillhoppa ha av staden under åren 1924—33 uppförts 89 smålägenheter om 197 eldstäder, men då samtidigt bortrivits 12 gamla lägenheter med 20 eldstäder, blir nettotillskottet 77 lägenheter om tillhoppa 177 eldstäder.

I dessa siffror ingår även det bostadstillskott, som tillkom därigenom att staden år 1925 lät uppföra 22 dubbelhus av trä, vart och ett innehållande två lägenheter om 1 à 2 rum och kök, vilka försåldes på förmånliga avbetalningsvillkor. Såväl före som efter denna tidpunkt har staden sökt främja det i Uppsala ganska livliga egnahemsbyggandet genom att förmedla lån ur statens bostadslånefond, ikläda sig borgensansvar och försälja billiga tomter. Också tillkommo i Uppsala under åren 1920—30 nästan lika många bostadslägenheter i egna hem (421) som i hyreshus (453), och proportionen synes ej ha mycket ändrats under de följande åren.

Ett karakteristiskt drag för bostadsförhållandena i staden är emellertid, att ännu flera lägenheter tillkommo på kooperativ väg under nyssnämnda period, nämligen 557; för åren 1931, 1932 och 1933 äro talen resp. 49, 163 och 77. Bostadsföreningarna ha i Uppsala anor från 1880-talet, men egentlig fart fick rörelsen först omkring år 1924, då bostadsföreningar började bildas bland olika befolkningskategorier, och gårdar uppföras med självägda bostäder, vilka efter föreningens sociala standard växlade mellan 1 och 7 rum och kök. Detta kooperativa byggande har skett i nära gemenskap med vissa byggnadsföretagare samt underlättats genom betydande medlemsinsatser (ofta 30 % av totalkostnaden) och i vissa fall stöd från staden genom lånegarantier och tomtrabatter. Dyligt stöd har även lämnats, när under år 1934 den av H. S. B. representerade bostadsföreningsrörelsen spritt sig till Uppsala. Under året har uppförts ett boningshus med ett 50-tal moderna smålägenheter, och till den 1 april 1935 beräknas H. S. B. färdigställa ytterligare en fastighet innehållande 26 smålägenheter. — Tilläggas må, att statens byggnadslånebyrå år 1934 beviljat tertiärlån å 97 500 kr. till ett byggnadsföretag i staden.

Nämnas må slutligen att drättselkammaren i Uppsala hösten 1932 tillsatt en särskild bostadskommitté, till vilken för utredning remitterats ett flertal motioner i bostadsfrågan. Kommittén har bl. a. igångsatt inventering av hälsovådliga och bristfälliga bostäder i staden samt utredningar rörande dels de mindre bemedlade befolkningskategoriernas möjligheter att erlagga erforderliga hyresbelopp, dels i vad mån fattigvårdsmedel kunna nyttjas för uppförande av bostäder för understödstagare.

Nyköping.

I Nyköping har staden själv i viss utsträckning låtit uppföra bostadshus. Sålunda ha på denna väg efter år 1923 tillkommit trenne boningshus, innehållande 21 lägenheter om 1 rum och kök och 2 om 2 rum och kök.

Av större omfattning har varit den byggnadsverksamhet, som utövats genom halvkommunala byggnadsbolag. År 1917 stiftades A.-B. Smålägenheter i Nyköping, vari staden under årens lopp tecknat aktier för ett belopp av 230 850 kr. Bolaget utövade en livlig byggnadsverksamhet, och dess fastighetsinnehav innefattar 4 rum med kokvrå, 130 lägenheter om 1 rum och kök samt 22 om 2 rum och kök. Sedan nämnda bolag fått så stor omfattning, ansågs det år 1922 lämpligt att för den fortsatta byggnadsverksamheten stifta ett nytt bolag, benämnt Byggnads A.-B. i Nyköping, vari staden tecknat aktier för ett belopp av 100 000 kr. Detta bolag äger nu fastigheter inrymmande 4 rum med kokvrå samt 54 lägenheter om 1 rum och kök och 9 om 2 rum och kök.

Staden har vidare sökt främja egnahemsbyggandet och den kooperativa bostadsproduktionen genom att förmedla lån ur statens bostadslånefond å ett sammanlagt belopp av 583 900 kr. samt genom att teckna borgen för sekundärlån m. m., för vilket ändamål stadsfullmäktige hittills fastställt ett belopp av 100 000 kr. Understöd medelst borgensgaranti gives alltså, och är det blott en tidsfråga, när nya belopp komma att erfordras. Villkoren för erhållande av stadens borgen innebära f. n., att

staden för kooperativa bostadsföretag ikläder sig ansvar intill 85 % av byggnadskostnaden, dock högst 2 700 kr. per eldstad, samt därutöver 85 % å tomtkostnaden. För egnahemsbyggare äro motsvarande siffror 80 % och 2 500 kr. Nämnas må vidare, att stadsfullmäktige år 1934 beslöto tillstyrka, att H. S. B. skulle beviljas ett tertiärlån å 32 300 kr. av statens byggnadslånebyrå, vilket belopp jämväl preliminärt beviljats av byrån. Med hjälp av detta lån har uppförts en fastighet med 22 lägenheter, varjämte utan dylik länehjälp fullbordats ett annat bostadshus med 33 lägenheter.

Eskilstuna.

År 1916 bildade tvenne av stadens ledande industriföretag A.-B. Eskilstuna arbetarebostäder, vari staden tecknade aktier, vilka skulle utgöra likvid för tomtförsäljning. År 1917 stiftades ett nytt halvkommunalt bolag, A.-B. Smålägenheter i Eskilstuna, vari staden tecknade aktier för 91 000 kr., å vilka utdelning ej skulle erhållas under de närmaste tio åren. Dessa bolag utövade under de första fem åren ett livligt bostadsbygge, men ha under det senaste decenniet uteslutande sysslat med fastighetsförvaltning.

Staden inskränkte sig dock ej till att understödja dessa företag utan igångsatte under krigs- och krisåren kommunal byggnadsverksamhet i betydande omfattning. Denna fortsattes i någon mån efter år 1923, i det att staden under den senaste tioårsperioden uppfört bostadshus inrymmande 56 lägenheter, därav 48 om 1 rum och kök och 8 om ett enda rum.

År 1933 tillsattes en särskild kommitté för att undersöka, huru bristen på smålägenheter skulle kunna avhjälpas. Kommittén föreslog, att staden skulle anså 166 500 kr. till uppförande av två bostadshus om 24 lägenheter och 40 eldstäder. Dessa borde, så snart de blivit färdiga, överlåtas till bostadsrättsföreningar, bildade enligt lagen den 25 april 1930.

Bostadsföreningsrörelsen har liksom egnahemsrörelsen under årens lopp varit ganska livlig, och staden har till stöd härför dels förmedlat lån ur statens bostadslånefond, dels successivt anslagit omkring 1 milj. kr. till en stadens egen lånefond, avsedd att på billiga villkor lämna lån upp till 80 % av byggnadskostnaderna. I oktober 1934 beslöt drätselkammaren att hos stadsfullmäktige hemställa om ett anslag å 200 000 kr. till lån åt bostadsrättsföreningar inom staden. Ett H. S. B.-hus har planerats och skall påbörjas under senare delen av år 1934.

Linköping.

Staden synes ej ha utövat direkt kommunal bostadsproduktion på annat sätt än genom att hösten 1923 iordningställa nödbostäder för sådana familjer, som befärdades bli husvilla i samband med hyresstegringslagens upphävande 1 oktober d. å.

Däremot blev staden huvudintressent i det år 1917 bildade A.-B. Smålägenheter i Linköping, vari staden tecknade aktier för 270 000 kr.

Vidare upplade staden en kommunal bostadslånefond, vartill under åren 1916—19 anslagos tillhoppa 2.15 milj. kr. Från denna fond kunde lån utlämnas upp till 75 % av fastighetsvärdet för uppförande av bostadshus, huvudsakligen inrymmande lägenheter om högst 2 rum och kök, med företråde för den som producerade lägenheter med lägre eldstadsantal framför den som byggde större sådana; amorteringstiden sattes till 25 år, men kunde lån intill 40 % vara amorteringsfritt och uppsägbart från stadens sida under viss tid, högst 10 år.

Ur denna lånefond ha lån utlämnats bl. a. till vissa lokala bostadsföreningar, vilka därjämte liksom enskilda egnahemsbyggare erhållit tomter till reducerade priser. Detta gäller ej om H. S. B., som under senare delen av år 1934 börjat uppföra en fastighet med 16 lägenheter, till vilken staden dock ej lämnat andra förmaner än att den förmedlat tertiärlån enligt kungl. kungörelsen 16 september 1933 å 26 700 kr.

Norrköping.

Ett principiellt uttalande i frågan om kommunalt bostadsbygge föreligger i en skrivelse av 8 juni 1916 från Norrköpings stads fastighets- och lånekontor. Kontoret framhåller, att ett antal bostäder för barnrika arbetarfamiljer måste tillkomma sparast möjligt. Hyreskostnaderna för dylika bostäder kunde dock nästan utan undantag betraktas som en fattigvårdsfråga, vilkens ekonomiska lösning helt säkert lättare kunde ordnas mellan fattigvårdsstyrelsen och styrelsen för ett enskilt företag än mellan fattigvårdsstyrelsen och kommunen. I senare fallet torde det helt säkert bli fråga om en ny fattigvårdsutgift vid sidan av den offentliga fattigvården och därigenom den verkliga kostnaden för fattigvården bli svår för att icke säga omöjlig att överblicka. Lämpligaste formen för tillkomsten och administrationen av de åsyftade bostäderna vore enligt kontorets mening ett bostadsbolag, i vilket kommunen vore ekonomiskt intresserad och ägde att välja representanter i såväl styrelse som revision. Bolaget finge dock ej grundas på någon som helst vinstberäkning utöver vanlig bankränta.

Efter dylika principer grundades år 1916 A.-B. Bostäder i Norrköping, som under årens lopp uppfört bostadshus inrymmande 357 eldstäder, huvudsakligen fördelade på lägenheter om 1 rum och kök och upplåtna åt barnrika arbetarfamiljer. Bolaget har understötts av staden med tomtupplåtelser och billiga lån. På dessa behöfdes åtminstone i vissa fall ränta betalas allenast i den mån bolagets inkomster därtill lämnade tillgång, sedan utdelning givits åt de enskilda, som ägde preferensaktierna.

Enär emellertid det enskilda bygginitiativet förlamades under krisårens byggnadskostnadsstegring, lät staden under åren 1917—22 uppföra egnahemsvillor och liknande bostadsbyggnader till ett antal av 113 och inrymmande 644 eldstäder för en sammanlagd kostnad av 2.7 milj. kr. Samtliga byggnader ha med ett undantag försålts till enskilda personer.

För främjande av den enskilda och kooperativa bostadsproduktionen har staden dels förmedlat statsbidrag och lån från statens bostadslånefond, dels själv försålt tomter till reducerat pris, utlämnat byggnadskreditiv samt beviljat byggnadsbidrag utan återbetalningsskyldighet och sekundärkredit, i vissa fall upp till 90 % av byggnadskostnaderna. Detta gällde före år 1926, då stadsfullmäktige antogo enhetliga bestämmelser för kommunens stöd åt smålägenhetsproduktionen. Härigenom bemyndigades drätselkammaren att inom ramen av anvisade medel lämna sekundärkredit upp till 75 % åt egnahemsbyggare och affärsbyggmästare och upp till 85 % åt kooperativa bostadsföreningar, varjämte drätselkammaren ägde bevilja byggnadskreditiv för bostadshus inrymmande lägenheter om högst 2 rum och kök.

Bostadsföreningsrörelsen synes vara ganska starkt utvecklad i Norrköping, varest på denna väg tillkommit bostadshus med 1 508 eldstäder. Härvid ha medverkat såväl ett antal lokala bostadskooperativa företag som H. S. B., som varit verksam i Norrköping sedan 1929 och där åstadkommit 189 lägenheter med ett fastighetsvärde av c:a 2 milj. kr. — Statliga tertiärlån ha 1934 beviljats 3 företagare till ett belopp av 125 250 kr. Då även bostadsproduktionen genom privata företagare varit rätt livlig, uppges en betydlig lättnad ha inträtt på bostadsmarknaden under de senaste åren.

Jönköping.

I denna stad har på senare år intet kommunalt bostadsbygge ägt rum, men år 1917 beslöto stadsfullmäktige att teckna aktier för 10 000 kr. (sedermera ökat till 35 000 kr.) i Jönköpings allmänna bostads A.-B. Enligt stiftelseurkunden skulle detta ha till ändamål att förvärva, uppföra, på billiga villkor uthyra och försälja byggnader med smålägenheter om högst 2 rum och kök för personer tillhörande Jönköpings stads kroppsarbetande befolkning eller med dem i ekonomiskt avseende jämställda. Av bolagets årsvinst finge icke till aktieägarna utdelas

mer än 5 % å aktiekapitalet. Avsatta vinstmedel och bolagets övriga tillgångar finge icke, varken under bolagets bestånd eller vid dess upplösning användas till annat ändamål än det angivna. Vid bolagsstämma ägde ingen utöva rösträtt för mer än $\frac{1}{20}$ av det å stämman företrädda aktiekapitalet. Bolaget utövade under åren närmast efter tillkomsten en ganska betydande byggnadsverksamhet och besitter nu fastigheter till ett värde av c:a 740 000 kr. Staden har beviljat bolaget lån med sammanlagt 103 889 kr., varjämte stadsfullmäktige beslöto att för utjämning av hyrorna i bolagets byggnader för vart och ett av åren 1920, 1921 och 1922 till bolaget utbetala 2 500 kr.

Under åren 1917—25 understödde staden den enskilda byggnadsverksamheten genom att förmedla statsbidrag, så länge sådana utgingo, genom att utlåna medel, som staden i sin ordning upplånat ur pensionsförsäkringsfonden (c:a 0.4 milj. kr.), samt genom att förmedla statens bostadslån (c:a 1.5 milj. kr.). År 1925 beslöto stadsfullmäktige att icke vidare anlita statens bostadslånefond, då intet trängande behov därav längre fanns och staden redan iklätt sig en avsevärd risk för tillgodoseende av byggnadsverksamheten. Stadsfullmäktige ha nyligen vidtagit åtgärder för konvertering av stadens lån hos bostadslånefonden i avsikt att bereda låntagarna billigare låneränta.

Bostadsproduktionen i staden har till betydande del uppburits dels av egna hemsbyggare, dels av kooperativa bostadsföretag. Dessa senare hade under åren 1923—28 åstadkommit boningshus inrymmande 439 eldstäder, fördelade på 167 lägenheter om 1—4 rum och kök. Sommaren 1934 beslöto stadsfullmäktige att förmedla lån enligt kungl. kungörelsen den 16 september 1933 till en i staden bildad H. S. B.-förening, som uppfört ett bostadsföreningshus, innehållande 17 lägenheter om 2 rum och kök och 5 om 3 rum och kök. Någon tilldelning av dylikt lån kom dock ej till stånd, enär föreningens ansökan ingavs för sent.

Stadens tomtförsäljningspolitik har inriktats på att hålla stadens tomtpriser låga i syfte att därigenom tvinga även privata markexploatörer till liknande prisättning.

I staden förefinnes ett utbrett intresse för sanering med hjälp av allmänna medel av vissa delar av den östra stadsdelen, som äro bebyggda med äldre träbyggnader belägna på sank mark. Svårigheten ligger dock i att kunna åstadkomma tillräckligt billiga ersättningsbostäder, då de i de undermåliga lägenheterna boende familjerna merendels icke kunna betala högre hyra än c:a 350 kr. per år.

Kalmar.

När kristidens bostadssvårigheter började göra sig gällande även i denna stad, tillsattes en bostadskommitté, som i mars 1917 avgav utlåtande rörande den bostadspolitik staden lämpligen borde föra. Med de mångahanda krav, som påvilade kommunen, syntes ett verksamt inskridande från kommunens sida knappast tillrädligt, då detta säkerligen skulle vålla betydande ekonomiska upoffringar. I stället ansåg kommittén, att staden borde träda i förbindelse med enskilda personer för att tillsammans med dessa bedriva byggnadsverksamhet i aktiebolagets form. I enlighet härmed beslöto stadsfullmäktige att i det nybildade Kalmar bostads A.-B. teckna aktier för 20 000 kr., vilka först fr. o. m. 1929 skulle bli berättigade till utdelning. Staden uppställde därvid det villkoret, att utdelningen från bolaget icke någonsin finge överstiga 5 % samt att bolaget skulle förbinda sig att ej före år 1929 höja hyrorna i bolagets fastigheter, såframt så ej oundgängligen erfordrades för behörig förräntning av det i företaget insatta kapitalet, stadens tillskott därvid oberäknat. År 1918 tecknade staden aktier för ytterligare 37 500 kr. i bolaget, under villkor att ytterligare anspråk icke skulle ställas på staden varken i form av aktieteckning eller borgen. I verkligheten synes dock bolaget jämväl i fortsättningen erhållit understöd av staden i ganska betydande utsträckning.

I övrigt synas stadens åtgöranden för bostadsproduktionens befrämjande in-

skränkt sig till förmedling av lån ur statens bostadslånefond (till 1926) åt kooperativa byggnadsföretag och egnahemsbyggare, för vilka sistnämnda åren 1924 och 1931 tomtmark ställdes till förfogande på billiga villkor. Av statens byggnadslånebyrå ha för tvenne byggnadsföretag i staden beviljats tertiärlån å sammanlagt 67 400 kr.

Karlskrona.

I denna stad finnas av gammalt åtskilliga filantropiska bostadsföretag. Äldst är August Abrahamssons stiftelse (bildad 1867), vilken har till ändamål uppförande av bostäder åt arbetare och äger en förmögenhet av 194 000 kr. Stiftelsens angelägenheter omhänderhas av en av stadsfullmäktige utsedd styrelse på tre personer. Samma personer utgöra även styrelse för Handlanden Adolf Gulins stiftelse (donationsbrev 1901 och 1903, reglemente 1915), vilken besitter fastigheter och andra tillgångar till ett värde av 130 000 kr. Stiftelsens ändamål är att anordna lämpliga arbetarbostäder med nödiga uthus, vilka skola mot skälig hyra uthyras till i staden mantalsskrivna, men i kronans tjänst ej anställda arbetare med eller utan familjer. Mera speciella ändamål tillgodoses av Fonden Hildur Halléns minne (1884, förmögenhet 143 000 kr.) och J. A. Borgströms stiftelse (donationsbrev 1912 och 1915, reglemente 1916, förmögenhet 112 000 kr.), vilka avse att företrädesvis åt änkor med minderåriga barn uthyra smärre, sunda och väl försedda bostadslägenheter på billiga villkor, vilket sistnämnda i Borgströmska stiftelsens reglemente preciseras till 65 å 70 % av gängse hyror för enahanda bostadslägenheter.

Förutom genom den bostadsproduktion, som utövats av nämnda stiftelser, har Karlskrona stad även på andra sätt medverkat till bostadsproduktionens främjande. Sålunda har staden 1923 uppfört radhus med 16 lägenheter om 1 rum och kök, vilka uthyras för 30 kr. per månad. Vidare tecknade staden år 1917 aktier i det halvkommunala A.-B. Trossö, vilket åstadkommit 101 lägenheter, varav 90 om 1 rum och kök å 30—33 kr. per månad och 11 om 2 rum och kök å 50 kr. i månaden.

Staden har vidare förmedlat lån ur statens bostadslånefond intill år 1926, då bostadsbrist ej längre ansågs råda i staden.

Under de senaste åren har staden medelst tomtupplåtelse till reducerade priser sökt stödja dels föreningshusbygge genom H. S. B., som resulterat i uppförande till 1 oktober 1934 av två fastigheter med tillsammans 45 lägenheter, dels egnahemsbyggen på härför särskilt upplåtna områden. Under 1934 väcktes i stadsfullmäktige motioner om uppförande av småstugor efter samma grunder som i Stockholm, och har denna fråga överlämnats till en för ändamålet tillsatt kommitté. Såsom tertiärlån ha år 1934 av statens byggnadslånebyrå preliminärt beviljats 55 575 kr. till tvenne byggnadsföretag i staden.

I Karlskrona finnes ett betydande antal gamla, i dåligt skick varande småhus, delvis bildande hela kvarter. Det synes vara ett önskemål, att staden skall sanera dessa områden och ordna deras rationella bebyggande.

Lund.

För bostadsbristens bekämpande har staden under det senaste årtiondet låtit uppföra nio provisoriska bostadshus av trä, inrymmande 48 lägenheter om 1 rum och kök samt 12 enkelrum eller s. k. bostadskök. Ehuru dessa bostadshus från början betraktades såsom en provisorisk anordning, framtvingad av då rådande bostadsbrist, har staden hittills endast kunnat nedriva fem av dessa hus. Övriga fyra ha fått kvarstå för att bereda bostäder åt barnrika familjer, som haft svårigheter att annorstädes skaffa sig bostad. Staden har dessutom gått i författning om uppförande av åtskilliga stenhus, såväl radhus och egnahemsbyggnader, vilka sedermera avyttrats till enskilda, som ett större bostadshus, inrymmande 18 lägenheter om 1 rum och kök och 6 om 2 rum och kök.

Vidare har staden förmedlat och garanterat lån ur statens bostadslånefond åt så-

väl bostadsföreningar som enskilda samt i sådant samband beviljat byggnadskreditiv i viss omfattning. År 1927 beslöto emellertid stadsfullmäktige, att staden skulle upphöra att förmedla bostadslån och utlämna byggnadskreditiv, enär numera i staden finnes tillräcklig tillgång på bostäder. Dock ägde drätselkammaren göra undantag i särskilda fall efter ansökan hos stadsfullmäktige. Dylika undantag ha också gjorts för vissa bostadsrättsföreningar. Tilläggas må, att stadsfullmäktige år 1934 beslutat låta iordningställa vissa till egnahem lämpliga områden. — Statens byggnadslånebyrå har år 1934 såsom tertiärlån beviljat 98 200 kr. för sex byggnadsföretag i staden. Under senare delen av 1934 planerades igångsättandet av ett fastighetsbygge för H. S. B.

Under år 1933 har av andre stadsläkaren dr O. Johnsson med bidrag av hälsovårdsnämnden verkställt en ingående undersökning av c:a 1 800 lägenheter från 1 t. o. m. 2 rum och kök i södra och mellersta delarna av staden, vilka innehålla det sämre bostadsbeståndet. Undersökaren har uttalat, att om det finnes ekonomisk möjlighet att genomföra en utdömningspolitik efter hygieniska synpunkter, så skulle omkring 20 % av de undersökta lägenheterna kunna utdömas.

Landskrona.¹

Landskrona var en av de svenska städer, vars ekonomiska och demografiska förhållanden starkast påverkades av den uppblomstring av vissa industrier, som karakteriserade krigskonjunkturen. Redan 1915 anmälde fattigvårdsstyrelsen, att bostadsbrist var rådande i staden, och en motion om kommunalt bostadsbygge väcktes i stadsfullmäktige. För utredning av därmed sammanhängande frågor tillsattes en särskild bostadskommitté, vilken i sitt i januari 1916 avgivna yttrande föreslog att i betydande omfattning uppföra såväl egnahem som hyreshus. Kommitténs förslag blev också i huvudsak förverkligat under åren 1916—21. Sålunda uppfördes egnahem, innehållande tillhoppa 42 lägenheter och 170 eldstäder, vilka försålles till självkostnadspris, samt hyreshus med 357 lägenheter och 813 eldstäder. Förvaltningen av hyreshusen ombesörjdes av drätselkammaren med hjälp av vice värdar, av vilka var och en skulle utöva tillsyn över c:a 50 lägenheter. Hyrorna uppgingo till 300—400 kr. per år för 1 rum och kök och 500—600 kr. för 2 rum och kök. Nämnas må, att under inverkan av det stora prislefallet 1920—22 värdet å dessa bostadsfastigheter sjönk från 2·7 milj. kr., som utgjorde byggnadskostnaden med inberäkning av 0·3 milj. kr. i statsbidrag, till 1·8 milj. kr.

Staden hade under denna tidsperiod jämväl på andra sätt främjat bostadsproduktionen. Så hade genom på viss tid beviljade fria markupplåtelse, utlämnande av byggnadslån, förmedling av och borgen för statens bostadslån m. m. framkallats en byggnadsverksamhet, som var minst lika omfattande som stadens egen. När emellertid år 1921 den ekonomiska krisen bröt in och denna hårt drabbade vissa industriföretag, nödgades staden på grund av sina borgensförbindelser återköpa en hel del fastigheter. Såsom kommunalt organ för dessa återköp bildades 1922 A.-B. S m å l ä g e n h e t e r (aktiekapital 100 000 kr.), som förvaltar ett 20-tal fastigheter, innehållande närmare 250 lägenheter och värderade till 0·8 milj. kr.

Under det senaste årtiondet har stadens verksamhet på bostadsområdet inskränkt sig till att till nämnda bolag och vissa andra förmedla statens bostadslån. Statens byggnadslånebyrå har 1934 beviljat 8 byggnadsföretagare i staden tertiärlån till ett belopp av 137 000 kr.

Hälsingborg.

Staden har utövat en betydande verksamhet i egen regi, sedan ett försök att bilda ett halvkommunalt bolag misslyckats år 1919 på grund av bristande intresse för saken. Staden uppges ha uppfört bostadshus för närmare 3 milj. kr., samman-

¹ Vid redogörelsens avfattning har även använts: Landskrona stads bostadskommitté: Redogörelse för kommitténs verksamhet under åren 1915—1923. Landskrona 1923.

lagt innehållande över 300 lägenheter om 1 à 2 rum och kök. Det allra mesta härav faller dock före år 1923, ty efter denna tidpunkt synas blott ha byggts tvenne bostadshus (byggnadskostnad 0·5 milj. kr.), innehållande 72 lägenheter om 1 rum och kök.

Vidare har staden dels förmedlat lån ur statens bostadslånefond (intill år 1927), dels av egna medel lämnat lån särskilt till egnahemsbyggare, vilka därjämte tillhandahållits tomter till billigt pris. Under senaste årtiondet har staden på detta sätt medverkat till åstadkommandet av 652 fastigheter, varav 8 hyreshus och 644 egnahem. Därutöver har kommunen genom lån till enskilt bolag medverkat till uppförandet av radhus, innehållande 82 lägenheter om 2 rum och kök.

Någon bostadsbrist anses ej råda i staden, utan framhålles det, att om de ekonomiska förhållandena det medgäve, förefunnnes tillgång till bättre bostäder för en del familjer, som nu bo i undermåliga lägenheter. — Nämnas må, att H. S. B. i staden planerar att uppföra tvenne fyrvåningshus, innehållande ett 40-tal en- och tvårumslägenheter. År 1934 har statens byggnadslånebyrå preliminärt beviljat fem byggnadsföretagare tertiärlån till ett sammanlagt belopp av 110 600 kr.

Halmstad.

Sedan ett år 1917 planerat halvkommunalt bostadsbolag ej kommit till stånd, har staden utövat bostadsbygge i egen regi. Sålunda ha under det senaste årtiondet nyuppförts eller nyinretts fem kommunala bostadshus med ett 20-tal lägenheter. Delvis ha dessa varit avsedda att inrymma familjer, som tidigare upptagits i för husvillan iordningställda nödbostäder.

Staden har även förmedlat statens bostadslån och utlämnat lån och byggnadskreditiv av kommunala medel åt såväl enskilda personer som åt föreningar, särskilt Halmstads egnahems- och sparkasseförening u. p. a. Under det senaste årtiondet (1924—33) har till denna och andra bostadsföreningar utgivits 22 lån på tillhoppa c:a 465 000 kr., medan enskilda bostadsbyggare erhållit lån till ett antal av 174 å tillhoppa 708 000 kr. Lägges härtill att staden i 36 fall tecknat borgen å 127 000 kr. för enskilda egnahemsbyggare, uppgår stadens åtaganden för bostadsproduktionens främjande under nämnda tid till 1 300 000 kr. Nybyggerna ha företrädesvis inrymt lägenheter om 2 à 3 rum och kök, i mindre utsträckning enrumslägenheter. Staden har även i vissa fall tillhandahållit typritningar och organiserat byggnadernas uppförande.

Särskilt gäller detta i fråga om det småstugebygge, som med stöd av tomtrabatter, byggnadskreditiv och borgensåtaganden från stadens sida, kommit till utförande under åren 1932—33. Hittills ha färdigställts 16 småstugor om 3 rum och kök för en medelkostnad av 8 485 kr. per stuga. Staden har även under 1934 med borgen och billiga tomtpriser understött småstugebyggen av något större typ liksom ock tecknat borgen för egnahemsbyggare, som uppfört hus inrymmande högst två lägenheter om 2 rum och kök.

Nämnas må slutligen, att staden för några år sedan genom viss kredithjälp underlättat ett av H. S. B. utfört föreningshusbygge, innehållande 29 lägenheter.

Ehuru vederbörande myndigheter beteckna bostadsbeståndet i staden såsom ganska tillfredsställande, framhålla de, att det fortfarande finnes ett antal dåliga bostäder, som böra utdömas, så snart tillgången på bättre bostäder är tillräckligt stor.

Uddevalla.

Under krigs- och krisåren understödde staden byggnadsverksamheten dels genom medverkan till erhållande av statens bostadslån, dels genom kommunalt husbygge. År 1919 beslöt staden teckna aktier för 20 000 kr. i det under bildning varande A.-B. Smålägenheter i Uddevalla. Detta bolag, som sedermera understötts medelst lån av staden, har uppfört 5 bostadshus med tillhoppa 20 lägenheter.

När efter hyresstegringslagens upphävande i oktober 1923 några familjer blevo

utan bostad, ansågo stadsfullmäktige det ej lämpligt, att staden uppförde bostadsbaracker. Man tilldelade i stället en enskild person fri tomt på villkor, att han där uppförde ett bostadshus med 8 lägenheter, vari han vore skyldig att antaga hyresgäster efter drätselkammarens anvisning. Dessa personer fingo ej utan drätselkammarens medgivande uppsågas till avflyttning före den 1 oktober 1925 av andra skäl än sådana, som i gällande lag angivas såsom grund för förverkande av hyresrätt.

År 1920 tillkom stiftelsen »Sannes minne», som uppfört ett större bostadshus, inrymmande 16 smålägenheter, som kostnadsfritt upplåtas åt mindre bemedlade äldre kvinnor (pauvres honteux) och i vissa fall även åt äkta makar. — År 1934 har en byggnadsföretagare beviljats tertiärlån å 7 000 kr.

Vänernborg.

Staden har i egen regi uppfört ett antal bostadshus, därav under de senaste tio åren två hus med tillhoppa 6 enrumslägenheter och ett hus inrymmande 48 enrumslägenheter och enkelrum, det sista bekostat av den av drätselkammaren förvaltade Gudmund Sandmarks stiftelse med anslag av nöjesskattemedel.

År 1918 tecknade staden aktier i och beviljade lån åt A.-B. Bostäder, som sedermera producerat ett antal smålägenheter. Bl. a. uppförde bolaget i samverkan med staden år 1931 ett bostadshus med 15 lägenheter om 25 eldstäder.

Staden har vidare sökt stimulera bostadsproduktionen genom att förmedla statens bostadslån, teckna borgen för byggnadsföreningar och egnahemsbyggare och försälja till lågt pris tomter till egnahem och hyreshus. — År 1934 ha tre byggnadsföretag beviljats statliga tertiärlån å tillhoppa 25 200 kr.

Borås.

När det år 1914 ifrågasattes, att staden skulle direkt ingripa till bekämpande av rådande bostadsbrist genom att uppföra bostadshus för uthyrning, framhöll stadsfullmäktiges beredning, att en sådan verksamhet måste anses ligga utanför kommunens normala uppgifter och vara berättigad endast i undantagsfall och såsom en nödfallsutväg. Denna borde ej behöva tillgripas, om staden främjade den enskilda byggnadsverksamheten genom tillhandahållande av billiga byggnadstomter i tillräcklig utsträckning, genom upprättande av ändamålsenliga stadsplaner och byggnadsbestämmelser samt genom tillhandahållande av byggnadskredit i lämplig form. För tillgodoseende av sistnämnda ändamål tecknade staden aktier för 30 000 kr. i A.-B. Egnahem i Borås (aktiekapital 105 100 kr.), som enligt bolagsordningen hade till ändamål att för i staden mantalsskrivna personer, tillhörande den kroppsarbetande befolkningen eller med dem jämförliga, ekonomiskt underlätta uppförandet av egnahem. Bolagets aktier berättigade ej till högre årlig utdelning än 5 %, och vid bolagets eventuella upplösning skulle aktieägare ur tillgångarna ej erhålla mer än aktiens nominella värde jämte ägaren tillkommande utdelning. Bolagets styrelse skulle bestå av sex ledamöter, varav två utsågos av stadsfullmäktige i Borås.

Vid sidan av detta låneförmedlande företag ansågs det snart önskvärt att erhålla ett halvkommunalt bolag för direkt bostadsbyggande. Ett dylikt bildades också år 1919 under namn av A.-B. Borås bostäder genom samverkan mellan staden och vissa industriidkare. Bolaget sökte hos Kungl. Maj:t statsbidrag å 400 000 kr., motsvarande $\frac{2}{10}$ av planerade 476 eldstäder, men då blott 50 000 kr. erhöles, upplöstes bolaget. Svårigheterna vid oktoberflyttningen 1923 togo sig uttryck i en motion i stadsfullmäktige om byggande av smålägenheter genom stadens försorg. Drätselkammaren ansåg, att även om själva uppförandet av bostäderna utan olägenhet kunde ske genom någon av stadens nämnder och styrelser, vore ingen av dem särskilt väl skickad att förvalta sådana för den allmänna hyresmarknaden tillgängliga bostäder. Med hänsyn härtill återupptogs tanken på ett halvkommunalt byggnadsbolag, och ett dylikt bildades 1924 under namn av A.-B. Bostäder i

Borås med ett aktiekapital av 600 000 kr., varav staden tecknade 450 000 kr. och enskilda arbetsgivare återstoden. Enligt bolagsordningen fick till aktieägare ej utdelas mer än 5 %. Upplöstes bolaget, skulle aktieägare ej äga rätt att ur bolagets tillgångar erhålla mer än aktiens nominella värde. Överskjutande behållning skulle överlämnas till Borås stad att av staden förvaltas såsom en särskild fond till främjande av byggnadsverksamheten för bostadsändamål. Aktiebolagets styrelse skulle bestå av sju ledamöter med lika antal suppleanter, av vilka tre (resp. tre) väljas av stadsfullmäktige och en (resp. en) av magistraten, vilka jämväl äga utse en revisor i bolaget. Ändring av dessa bestämmelser i bolagsordningen får ej ske utan stadsfullmäktiges medgivande. Bolaget ägde enligt senaste balansräkning fastigheter till ett värde av över 1 milj. kr.

Den byggnadsverksamhet, som ansetts påkallad av sociala skäl, har i huvudsak skett genom detta bolag, och direkt kommunalt bostadsbygge har endast ägt rum för speciella ändamål. Sålunda uppförde staden år 1924 ett bostadshus, inrymmande 20 lägenheter om 2 rum och kök och en om 1 rum och kök samt år 1928 ett bostadshus med 31 enrumslägenheter.

Till stimulerande av bostadsproduktionen har staden vidare bidragit genom att försälja tomter för egnahem på billiga villkor, förmedla lån från statens bostadslånefond samt utlämna byggnadslån av medel, som staden i sin ordning upplånat från pensionsförsäkringsfonden eller på annat sätt. Under åren 1917—29 beräknas 328 byggnadsföretag (inklusive de av A.-B. Bostäder i Borås utförda) blivit understödda med statliga och kommunala medel. Härigenom hade tillkommit 676 lägenheter, innehållande 2 092 eldstäder. Av byggnadskostnaderna, 6·3 milj. kr., hade 0·3 milj. utgått i form av statsbidrag, 1·6 milj. såsom statslån och 0·4 milj. såsom kommunala lån. — Det kooperativa byggandet i staden representeras av H. S. B., som uppfört ett par fastigheter med tillsammans 28 lägenheter och till 1 oktober 1935 beräknas få färdigt ytterligare ett hus med 12 lägenheter. — År 1930 ha tio bostadsbyggare av statens byggnadslånebyrå beviljats tertiärlån på sammanlagt 60 000 kr.

År 1933 väcktes i stadsfullmäktige motion om uppförande av småstugor, vilket spörsmål f. n. är under utredning genom en särskild kommitté.

Trollhättan.

Bostadsförhållandena i staden ha till väsentlig del präglats därav, att redan år 1905 statens vattenfallsverk inom olika områden upplåtit bostadstomter och beviljat byggnadslån på billiga villkor.¹ Vid slutet av år 1933 hade 439 tomter försålts, 52 utarrenderats och 29 upplåtits med tomträtt; utestående byggnadslån uppgingo till c:a 138 000 kr. Stadens åtaganden ha väsentligen begränsat sig till att förmedla statens bostadslån och teckna stadens borgen för enskilda personer och bostadsföreningar. Bland dessa senare märkes en byggnadsförening, som bildades år 1917 av staden jämte några industriidkare. Delägarna förbundo sig bl. a. att der fastighet om 187 eldstäder, som uppfördes och blev färdig 1921, skulle under de närmaste tio åren förvaltas efter sådana grunder, att bruttoinkomsten ej översteg 7 % på byggnadskostnaden, 640 000 kr. — Nämnas må, att H. S. B. planerar en större nybyggnad i staden.

Lidköping.

I denna stad har under de senaste tio åren den kommunala byggnadsverksamheten varit relativt betydande, i det att stadsfullmäktige beslutat uppföra sex bostadshus, inrymmande tillhoppa ett 40-tal lägenheter om 1 rum och kök eller enkelrum med spis.

Sedan 1911 har staden haft en egnahemslånefond, vilken 1930 förstärktes med 50 000 kr. och ombildades till Lidköpings stads bostadslånefond,

¹ Statens vattenfallsverk år 1933 av K. Vattenfallsstyrelsen, sid. 28.

varur sekundärlån med 5 % ränta och 20 års amortering utlämnas upp till 80—85 % av byggnadsvärdet till enskilda personer eller sammanslutningar. År 1933 beslöts att förstärka denna fond genom att upptaga ett lån å 100 000 kr. Beslutet för-
anleddes av en låneansökan från H. S. B., som tidigare byggt ett hus med 30 lägenheter och nu planerade uppförande av ett större föreningshus med 36 lägenheter. Huset var färdigställt till 1 oktober 1934, ehuru lånet ej blivit utbetalat på grund av överklagande av ifrågavarande stadsfullmäktigebeslut.

Staden har även vidtagit andra åtgärder till bostadsproduktionens främjande, bl. a. förmedling av tertiärlån å 47 900 kr. till 19 företagare enligt kungl. kungörelsen 16 september 1933. Alltjämt synes i staden brist råda å billiga smålägenheter, enär fattigvårdsstyrelsen i april 1934 hemställde hos stadsfullmäktige att vidtaga åtgärder för att avhjälpa denna brist. Frågan är f. n. under utredning.

Skövde.

Staden synes knappast ha vidtagit andra åtgärder för bostadsproduktionens främjande än förmedling av lån ur statens bostadslånefond samt tomtförsäljning till billiga priser för egnahemsändamål. År 1917 beslöto stadsfullmäktige att teckna aktier i ett planerat bostadsbolag, vilket kom till stånd följande år. Staden tecknade dock ej några aktier, utan beviljade i stället bolaget lån på fördelaktiga villkor, nämligen ett å 15 000 kr. räntefritt i tio år och ett å 58 000 kr. mot 4.75 % ränta och 40 års amortering. Samma år lät staden inreda sex provisoriska bostadslägenheter om 1 rum och kök, vilka användes till 1925. År 1924 väcktes i stadsfullmäktige motion om kommunalt bostadsbygge, dock utan att vinna bifall. På framställning av H. S. B., som planerade att uppföra ett föreningshus med ett större antal smålägenheter, beslöts år 1932 att försälja vissa tomter, men avsågs begärd borgensteckning; följande år beslöto emellertid stadsfullmäktige att för nämnda ändamål förmedla lån enligt kungl. kungörelsen den 19 september 1933. Den 1 oktober 1934 stod H. S. B:s fastighet färdig, innehållande 27 lägenheter.

I april 1930 tillsattes av stadsfullmäktige en kommitté för utredning av bostadsförhållandena bland arbetarbefolkningen i Skövde, men upplöstes den ett år senare, utan att något betänkande i frågan blivit avgivet. Ortsmyndigheterna ha uppgivit, att byggnadsverksamheten på enskilt initiativ pågår i tillräckligt stor utsträckning, så att det allmänna ej synes behöva ingripa. Tvenne företagare ha år 1934 beviljats statliga tertiärlån å tillhopa 38 700 kr.

Karlstad.

När krigs- och kristidens bostadssvårigheter började göra sig gällande i staden, framlade dess egnahemskommitté en utredning rörande bostadsproduktionens upphjälpande. Häri diskuterades möjligheten att bilda kooperativa bostadsföreningar, stödda av samhället och industrien, men med hänsyn till ögonblickets behov av snabb handling ansågs man hellre böra lita till aktiebolagsbildning. I enlighet härmed stiftades i slutet av år 1916 A.-B. Smålägenheter, av vars aktiekapital å 53 000 kr. staden tecknade för 20 000 kr. med förbindelse att under tio år avstå från utdelning å aktierna och att under samma tid ej avyttra dem; utdelningen å övriga aktier begränsades till 5 %. År 1918 höjdes aktiekapitalet till 150 000 kr., i samband varmed staden tecknade nya aktier för 17 000 kr., varjämte bolaget understöddes med ytterligare lån. Det har utövat en ganska betydande byggnadsverksamhet och besitter fyra bostadshus, tillsammans inrymmande 75 lägenheter om 153 eldstäder.

Direkt kommunal byggnadsverksamhet har ägt rum dels år 1918, då staden för 95 000 kr. (varav omedelbart avskrevos 33 000 kr.) uppförde ett bostadshus om 12 lägenheter med 21 eldstäder, dels år 1931, då staden såsom ersättning för en äldre staden tillhörig byggnad, som skulle rivas, för en kostnad av 55 000 kr. uppförde ett bostadshus inrymmande 16 enkelrum med kokvrå (30 kvm golvyta), avsedda att uthyras för 20 kr. per månad (inklusive värme och vatten).

I övrigt har staden, som själv äger ett hundratal lägenheter (mestadels om 1 à 2 rum och kök), sökt främja smålägenhetsproduktionen genom att av kommunala medel utlämna subventionslån å tillhopa 1·1 milj. kr.; kostnaderna härför i form av andel i ränta och amortering, räntefria tomtlån, rena förluster o. s. v. beräknas överstiga 0·5 milj. kr. Vidare har staden förmedlat statens byggnadsbidrag och bostadslån samt försålt tomter billigt till egnahemsbyggare. År 1930 medgavs vissa lättnader i amorteringen åt sådana, som byggt under den dyraste tiden, och stadsfullmäktige ha inom kort att taga ställning till förnyade framställningar om ytterligare lättnader i villkoren.

Så småningom har en bostadsföreningsrörelse växt fram bestående av trenne företag, besittande var sitt större bostadshus. Under den senaste tiden har även H. S. B. planerat att uppföra en större nybyggnad.

Ortsmyndigheterna meddela, att byggnadsverksamheten varit så livlig — under åren 1931—33 producerades tillhopa 492 lägenheter, varav 146 om 1 rum och kök och 245 om 2 rum och kök — att bostadsöverskott f. n. förefinnes, särskilt på lägenheter om 2 rum och kök; i stadens hus stå 4 lägenheter tomma. Även egnahem uppgivas ha uppförts i stort antal, t. o. m. av arbetslösa och medellösa personer, som stimulerats därtill av vissa byggnadsmaterialfirmor. Äldre lägenheter äro ej så eftersökta, ty nu fordras även i smålägenheter moderna bekvämligheter såsom w. c., badrum m. m.

Örebro.

Under åren 1916—23 utövade staden, förutom förmedling av statens bostadslån och beviljande av kommunal sekundärkredit, en omfattande bostadsproduktion. Sålunda uppfördes nio bostadshus inrymmande 133 lägenheter med 250 eldstäder och betingande en byggnadskostnad (exklusive statsbidrag) av 1·3 milj. kr.

År 1916 beslöt staden att teckna aktier för 32 000 kr. (med likvid i tomter) i A.-B. Smålägenheter, sedan privatpersoner samtidigt åtagit sig att teckna aktier för 28 000 kr. Då denna teckning sedermera inskränktes till 7 000 kr., måste staden höja sin andel med 17 000 kr. Därest aktie överginge till annan än aktieägare, skulle förutvarande aktieägare äga rätt att inlösa densamma. Utdelningen finge ej överstiga 5 %, och återstoden skulle reserveras för att användas till det med bolagets verksamhet avsedda syftet. Detta var att uppföra byggnader med lägenheter om högst 2 rum och kök samt att uthyra dylika lägenheter. Bolaget utövade under de närmaste åren efter sin tillkomst en ganska betydande byggnadsverksamhet.

Under de senaste tio åren har detta bolag icke utövat någon bostadsproduktion och staden själv en rätt begränsad sådan. Sålunda uppfördes under åren 1924—27 för en kostnad av tillhopa 0·4 milj. kr. ett stenhus och fem trähus, tillhopa inrymmande 81 lägenheter, därav 44 rum med kokspis och 37 om 1 rum och kök, sålunda tillhopa 118 eldstäder. Ifrågavarande bostadsproduktion motiverades med, att bostadsbrist då rådde samt att det vore fråga om hyresgäster, som endast i undantagsfall befunno sig i en sådan ekonomisk situation, att de kunde erlägga de hyror, som betingades för de av enskilda uppförda smålägenheterna.

Drätselkammaren hade i allmänhet ställt sig tveksam gentemot nämnda kommunala bostadsbyggen och hållit före, att rätta formen för stadens bostadspolitik vore att kraftigt understödja den enskilda bostadsproduktionen, särskilt i form av bostadsföreningar och egnahem. När emellertid Bostadsföreningen Örebro u. p. a. år 1925 hemställde, att staden skulle sälja tomter till nedsatt pris och teckna andelar i föreningen för belopp motsvarande köpeskillingen ävensom bevilja föreningen ett 30-årigt amorteringslån å 172 000 kr., avböjdes detta efter hemställan av drätselkammaren, som befarade, att om staden inträdde såsom medlem i denna förening, samma anspråk kunde komma att framställas från liknande sammanslutningar, varjämte vore att befaras, att ett så starkt kommunalt engagemang som det ifrågasatta skulle minska medlemmarnas eget initiativ och

ansvarskänsla och föranleda, att staden komme att anses som garant för de planerade företagens realiserande och utsättas för ytterligare understödsanspråk. Stadsfullmäktige beslöto i enlighet härmed, att föreningen ej skulle erhålla lån i annan ordning än genom stadens förmedling av statens bostadslån, men att tomtlikviden skulle få inestå mot revers. Nämnda bostadsförening har under de senaste tio åren kunnat genomföra ett rätt omfattande bostadsprogram, nämligen uppförande av fem större stenhus, innehållande 152 lägenheter, därav 5 enkelrum med kokvrå, 97 om 2 rum och kokvrå, 34 om 3 rum och kokvrå och 16 om 4 rum och kokvrå.¹

År 1928 beslöto stadsfullmäktige att icke vidare förmedla statens bostadslån, då bostadsbrist icke längre kunde anses råda i staden. År 1932 väcktes emellertid motion om, att staden skulle genom att till billigt pris försälja tomter och lämna lån medverka till uppförande av småstugor efter ungefär samma grunder som i Stockholm. I ett följande år avgivet utlåtande framhöll drätselkammaren, att tillgången på bostäder i staden vore nöjaktig och att en överproduktion av sådana kunde medföra en fastighetskris, som utöver minskning av skatteintäkterna kunde komma att starkt förminska hyresinkomsterna av stadens egna under den dyraste byggnadstiden uppförda hyresfastigheter och dessutom medföra andra förlustrisker, föranledda av stadens till nära 2 milj. kr. uppgående låneengagemang i bostadsfastigheter inom staden. Genom fortsatt byggnadsproduktion med hjälp från stadens sida skulle vidare avbräck förorsakas stadens talrika egnahemsägare, som ofta hade en lägenhet till uthyrning. — Oaktat dessa betänkligheter beslöto stadsfullmäktige i december 1933 och februari 1934 att försälja billiga tomter till småstugebebyggare.

Ortsmyndigheterna synas anse, att tillgången på smålägenheter i staden f. n. täcker behovet. Fattigvårdsstyrelsen har meddelat, att den ekonomiska depressionen medfört, att sådana mindre bemedlade befolkningsgrupper, vilka vilja reda sig utan det allmännas bistånd, måst inskränka sig icke minst i fråga om bostäder. Däremot uppges det ingalunda vara ovanligt, att medellösa familjer, som åtnjuta understöd av fattigvården, övergå till bättre och dyrare bostäder, och att i dessas förutvarande sämre bostäder inflytta mindre bemedlade. Emellertid synas fattigvårdsmyndigheterna tillämpa ganska restriktiva normer för hyresbidrag åt understödstagare, i det att ensamstående och familjer upp till tre personer anses ha behov av 1 rum med kokspis (å c:a 25 kr. per månad) och större familjer av 1 rum och kök (å 40 kr.) eller, om familjen är särdeles stor, av 2 rum och kök.

Västerås.

Under åren närmast efter världskrigets utbrott sökte staden, förutom genom att förmedla statens byggnadsbidrag och bostadslån, bekämpa bostadsbristen genom att bygga bostäder för uthyrning åt allmänheten. I ett i augusti 1918 avgivet utlåtande framhöll emellertid drätselkammaren, att ett fortsättande på denna väg knappast vore lämpligt. Dels vore det tvivelaktigt, om staden kunde inteckna sina hus och därigenom skaffa sig tillgång till byggnadskapital, dels kunde efter erfarenhetens vittnesbörd staden i regel ej få så stor avkastning å husen, att de lämnade ränta å byggnadskostnaden. Det ansågs därför lämpligt att stifta ett halvkommunalt bostadsbolag, A.-B. Arbetarebostäder i Västerås, med ett aktiekapital av 300 000 kr., varav staden tecknade stamaktier för 250 000 kr. (upplånade ur pensionsförsäkringsfonden) och enskilda tillsköt 50 000 kr. mot preferensaktier.

År 1919 bildades ett nytt bolag för att tillgodose behovet av något större lägenheter, Byggnads A.-B. Mimer, vari staden tecknade 500 000 kr. i stamaktier, vilka till större delen skulle likvideras genom tomtöverlåtelser, och enskilda skulle teckna preferensaktier med företrädesrätt till 7 % utdelning.

¹ H. S. B. uppges ämna igångsätta ett större bygge under den närmaste tiden.

Under de följande åren utövade dessa bolag en omfattande produktion av smålägenheter. När den ekonomiska krisen bröt in år 1921, råkade bolagen emellertid i en svår situation. Särskilt gällde detta om A.-B. Arbetarebostäder, som utövat byggnadsverksamhet vida utöver vad som motsvarade dess eget kapital — värdet av dess fastigheter utgjorde 1922 1·7 milj. kr. — och för ändamålet upptagit lån dels av staden, dels av andra mot stadens borgen. I början av år 1923 var ställningen sådan, att bolaget ej längre förmådde förränta det upplånade beloppet och än mindre att ge utdelning på preferensaktierna. Drätselkammaren ansåg det ofrånkomligt, att staden tillsåge, ej blott att bolagets skulder bleve vederbörligen betalda, utan även att preferensaktieägarna icke bleve gäckade i den tillit de satt till bolagets i stort sett kommunala karaktär, vilket medfört, att de enskildas insatser i företaget i huvudsak utgjordes av sparad småkapital, förmyndarmedel och andra tillgångar, som tecknarna önskat få placerade på samma gång säkert och med god inkomst. I enlighet med drätselkammarens förslag beslöt stadsfullmäktige i februari 1923 att dels låta avskryva stadens fordringar i bolaget på över 0·5 milj. kr., dels teckna borgen för viss bankkredit. — Liknande stödåtgärder vidtogos även beträffande Byggnads A.-B. Mimer, närmast i syfte att garantera inlösningen av preferensaktiernas kuponger, å vilka dock i samband härmed utdelningen nedsattes till 5 %.

Under de följande tio åren har ingen kommunal byggnadsverksamhet ägt rum i staden, om man bortser från uppförande av ett pensionärshem, innehållande 16 enkelrum med kokvrå. År 1928 tillsatte staden en kommitté för utredning av bostadsfrågan, vilken följande år avgav sitt betänkande. Däri framhölls, att staden på sin tid gjort betydande markförvärv för att i sin hand kunna länka bebyggelsen, men att detta syfte knappast blivit uppnått. Kommittén föreslog, att enskildas förvärv av staden tillhörig mark skulle förbilligas och att man skulle införa lättnader i byggnadsbestämmelserna även i fråga om utnyttjande av tomterna i den inre staden. Kommitténs förslag godkändes i huvudsak av stadsfullmäktige.

Vid sidan av de åtgärder, som sålunda vidtagits för främjande av egnahemsrörelsen, har stöd genom tomtrabatter och borgensteckning givits åt bostadsförningsrörelsen, sedan 1925 representerad av H. S. B. i Västerås. Det genom H. S. B. producerade bostadstillskottet uppgick hösten 1934 till 82 lägenheter, de flesta om 1 rum och kök samt 2 rum och kök. Nämda byggnadsföretagare har av Statens byggnadslånebyrå tilldelats ett tertiärlån å 42 000 kr.

Ortsmyndigheterna konstatera, att den ekonomiska depressionen och den ökade arbetslösheten medfört större trångboddhet genom ökat inneboende samt sämre bostadsunderhåll på grund av tätare ombyte av hyresgäster och understundom utebliven hyra. Förhållandena ha dock under den senaste tiden förändrats till det bättre.

Gävle.

I staden finnas sedan medlet av 1800-talet tvenne av det dåvarande brännvinsutminuteringsbolaget donerade fonder med bostadssocialt syfte, nämligen Fonden för större arbetarebostäder samt Fonden för mindre arbetarebostäder. I de bestämmelser, som gälla för den senare stiftelsen, lägges särskild vikt vid att för fondens medel nyuppförda bostadshus skola vara »mindre» — närmare preciserat som inrymmande högst 12 familjer — i syfte att därigenom skulle befrämjas arbetarens husliga liv och motverkas kasernliv, varjämte uttalas som önskemål, att man borde möjliggöra för en omtänksam, sparsam och ordentlig arbetare att genom årliga avbetalningar småningom bli ägare av sin bostad. Med anlåtande av förstnämnda fond (f. n. över 80 000 kr.) har Gävle stad åren 1930 och 1931 uppfört en bostadsfastighet innehållande 37 lägenheter med 83 eldstäder, fördelade på 6 enkelrum med kokvrå, 19 lägenheter om 1 rum och kök, 9 om 2 rum och kök samt 3 om 3 rum och kök, de flesta med badrum. Staden har lämnat tomter till billigt pris och befrielse från gatuavgifter samt förmedlat sekundärkredit under borgensansvar. På samma villkor har staden genom Fonden för mindre arbetare-

bostäder (f. n. c:a 100 000 kr.) åren 1923, 1926 och 1928 uppfört tre bostadsfastigheter, innehållande tillhopa 43 lägenheter om 98 eldstäder, nämligen 23 om 1 rum och kök, 16 om 2 rum och kök och 4 om 3 rum och kök.¹

Sin mest betydande bostadsproduktion har staden utövat genom A.-B. Gävle gårdarna, som stiftades år 1917 i ändamål att fullfölja det samarbete, som dittills ägt rum mellan staden och dess industrier vid arbetet på anskaffande av lämpliga arbetar- och egnahemsbostäder. Enligt stiftelseurkunden skulle bolaget i största möjliga utsträckning samverka med Gävle stad, dess verk och myndigheter, t. ex. på sådant sätt att staden lämnade tomter till billigt pris samt lån mot 4½ % ränta till belopp, motsvarande 75 % av de uppförda byggnadernas taxeringsvärde. Av aktiekapitalet, som skulle utgöra minst 40 000 kr., tecknade staden hälften eller 20 000 kr. Av årsvinsten finge ej utdelas mer än 6 % å aktiekapitalet; dock kunde, om något år nämnda belopp icke utdelats, resterande belopp utdelas av ett kommande års vinst. Styrelsen skulle utgöras av 3 ledamöter med lika många suppleanter, varav en i vardera gruppen skulle utses av stadsfullmäktige i Gävle, vilka även ägde att utse en revisor jämte suppleant. — Bolaget har under årets lopp utövat en mycket betydande smålägenhetsproduktion, företrädesvis till gagn för barnrika familjer, vilken staden understött genom utökad aktieteckning (60 000 av 155 500 kr.), genom lämnande av direkta anslag, genom sekundärkredit och under borgensansvar förmedlad sådan, genom tillhandahållande av tomter till billigt pris och befrielse från gatukostnader m. m. År 1933 hade bolaget uppfört tillhopa 206 bostadslägenheter med 462 eldstäder samt därjämte genom köp förvärvat vissa fastigheter, så att totalantalet lägenheter utgjorde 296 med 842 eldstäder, varav ett 30-tal stodo outhyrda. Fastigheterna voro bokförda till 2·7 milj. kr. men taxeringsvärderade till endast 2·0 milj. kr.

Ehuru räntan å stadens lån betydligt nedsatts, visade sig under år 1933 likviditeten vara mycket ansträngd, och bolagets huvuddelägare och huvudborgenär staden nödgades bevilja uppskov med amorteringen å vissa lån under senare hälften av 1933 och förra hälften av 1934. I medlet av sistnämnda år beslöt stadsfullmäktige att sänka räntan på ett bolagets lån från 4½ till 4 %, ävensom att teckna nya aktier för 444 500 kr. — varigenom aktiekapitalet ökades till 600 000 kr. — med rätt att kvitta teckningsskulden mot erforderlig del av stadens sämst belägna fordran. Härigenom har bolagets fortbestånd blivit tillsvidare tryggt.

Bland övriga bostadsfrämjande åtgärder må nämnas, att staden till enskilda försålt billiga tomter och förmedlat statens bostadslån, ävensom under åren 1925—34 tecknat borgen för byggnadslån åt stadens fast anställda befattningshavare. På dessa olika vägar har staden sedan år 1920 främjat tillkomsten av c:a 150 bostadsfastigheter, inrymmande mer än 1 000 eldstäder på i allmänhet 2 rum och kök.

I februari 1934 väcktes i stadsfullmäktige en motion med begäran om utredning för åstadkommande av en plan för stadens bostads- och tomtpolitik under den närmaste framtiden. I sitt över motionen avgivna yttrande framhöll drätselkammaren, att det icke längre rådde bostadsbrist utan bostadsöverskott i Gävle. Staden vore under olika former intresserad i det förefintliga bostadsbeståndet med c:a 4 milj. kr., vilka kunde hotas genom ökat bostadsöverskott och fallande hyror. Detsamma gällde även om de personer, som insatt sina medel i egnahem, med vilka i regel förenats en hyreslägenhet. Drätselkammaren ansåg därför, att staden f. n. icke hade anledning att vare sig själv bygga eller aktivt medverka till tillkomsten av nya bostäder, utan att man kunde inskränka sig till att för de olika slag av enskild byggnadsverksamhet, som kunde ifrågakomma, tillhandahålla lämpliga och billiga byggnadstomter och att med de medel, som för övrigt stode till buds, leda denna bebyggelse i för staden önskvärd riktning.

¹ Förutom dessa stiftelser finnas i staden åtskilliga andra, som verka för att bereda bostäder åt behövande äldre personer, nämligen Johan och Elisabeth Ericssons donationsfond (1·2 milj. kr.), Johan och Lotten Westergrens minne (0·5 milj. kr.), J. G. Björkegrens stiftelse (0·1 milj. kr.) och Oscar Flensburgs stiftelse (0·1 milj. kr.).

Under tiden efter byggnadskonfliktens avslutning (februari 1934) har en livlig enskild byggnadsverksamhet pågått, varigenom bostadsöverskottet ytterligare ökat samt äldre bostadsfastigheter moderniserats. Emellertid uppges arbetslöshet och därav förorsakad fattigdom ha verkat därhän, att den förbättring bostadsbeståndet sålunda undergått ej kunnat helt utnyttjas. Tillgången på dylika bostäder är sålunda mycket god, under det att det allra enklaste bostadsbeståndet är väl utnyttjat. I en del fall måste även barnrika familjer åtnöjas med så små bostäder som 1 rum och kök eller t. o. m. mindre.

Sundsvall.

Under åren 1915—23 byggde staden en del hus med smålägenheter och sökte i övrigt stimulera bostadsproduktionen genom att tillhandahålla tomter till billigt pris för mindre bemedlade, genom att utgiva bidrag och lån till byggnadsföretagare samt genom att förmedla lån ur statens bostadslånefond. Under de senaste tio åren ha sistnämnda verksamhetsgrenar fullföljts om ock i relativt ringa omfattning. Den kommunala bostadsproduktionen har varit inskränkt till ett bostadshus för barnrika familjer, innehållande 4 lägenheter om 1 rum och kök. Huset har ställts under förvaltning av fattigvårdsstyrelsen, som numera för liknande ändamål förfogar över sammanlagt 12 hus med 54 lägenheter om 77 eldstäder. F. n. finnas 20 000 kr. disponibla för uppförande av nya bostäder åt barnrika arbetarfamiljer, och frågan om lämplig tomtmark och ändamålsenliga hustyper är under utredning.

Under åren 1933—34 uppfördes av »Stiftelsen Aftonsol», som grundar sig på vinstmedel från Sundsvalls Kafé A.-B., ett hem för mindre bemedlade åldringar, omfattande 30 lägenheter om 1 rum med kokvrå (årshyra 200—275 kr. inklusive värme) samt 2 lägenheter om 1 rum och kök (årshyra 300 kr.).

Östersund.

Staden har uppfört tre stenhus, innehållande 50 lägenheter om 1 à 2 rum och kök samt från grunden ombyggt tvenne träbyggnader, den ena innehållande 32, den andra 11 lägenheter huvudsakligen om 1—2 rum och kök. Staden har vidare medverkat till bostadsproduktionens främjande genom att beträffande 75 bostadshus ikläda sig ansvarsförbindelser för erhållande av billiga lån från statens byggnadsbyrå samt genom att tillhandahålla byggnadstomter till reducerade priser. Av denna verksamhet torde dock det mesta ha ägt rum före år 1924, och blott en mindre del under de senaste tio åren. — H. S. B. har i staden uppfört tvenne hus med tillhoppa 63 lägenheter och planerar ytterligare två nybyggnader.

Stockholm i december 1934.

Bertil Nyström.

Bostadssociala förhållanden inom vissa städer och stadsliknande samhällen.

Preliminär redogörelse för en av bostadssociala utredningen verkställd statistisk undersökning.

Undersökningens tillkomst och planläggning. Den 13 februari 1933 avlämnade professor G. Myrdal och arkitekt U. Åhrén i egenskap av inom finansdepartementet tillkallade sakkunniga ett betänkande rörande behovet av en utvidgning av bostadsstatistiken m. m. (Statens offentliga utredningar 1933: 14). Häri betonades bl. a., att den allmänna bostadsstatistiken under senare år följt en stadigt sjunkande kurva från de ur bostadssocial synpunkt mera ingående utredningar, som representerades av de för åren 1912/14 och 1920 verkställda bostadsräkningarna, till de för åren 1924, 1926 och 1928 företagna hyresräkningarna, vilka i huvudsak begränsats till sådana uppgifter, som varit erforderliga för dyrortsgrupperingsarbetet och andra administrativa behov. Då bostadsstatistiken enligt de sakkunnigas mening hade en viktig uppgift att fylla bl. a. såsom informationsbas för bostadspolitiken, föreslogs, att den hyresräkning, vilken skulle äga rum mot slutet av år 1933, borde göras till en verklig bostadssocial undersökning, närmast av den typ, som representerades av de av socialstyrelsen verkställda bostadsräkningarna för åren 1912/14 och 1920. Vid den nya undersökningen borde dock beaktas vissa synpunkter, vilka vid en av de sakkunniga företagen försöksundersökning för Göteborg befunnits vara särskilt fruktbara.

I ett över nämnda utredning den 28 april 1933 avgivet remissyttrande framhöll socialstyrelsen, att orsakerna till angivna förändringar i styrelsens bostadsstatistik ingalunda vore att söka i någon underskattning av bostadsstatistikens betydelse ur social synpunkt, utan att de bottnade i inträdda förskjutningar på bostadsmarknaden och därmed sammanhängande ändringar i de bostadsstatistiska frågeställningarna. Medan tidigare de kvalitativa synpunkterna hade dominerat, bragte krigs- och efterkrigsårens bostadsbrist och hyresreglering de kvantitativa synpunkterna i förgrunden. Under de senare åren hade emellertid, i samband med en stark ökning av bostadsbeståndet och en väsentlig höjning av bostadsstandarden, åter inträtt förändrade förutsättningar, varigenom påkallats en delvis annan planläggning och bearbetning av statistiken. Styrelsen ansåg sig sålunda kunna tillstyrka, att 1933 års hyresräkning i enlighet med de sakkunnigas förslag gjordes till en verklig bostadssocial undersökning.

Ifrågavarande förslag föranledde icke omedelbart någon Kungl. Maj:ts åtgärd. Den 16 september 1933 utfärdades kungl. kungörelse, enligt vilken hyresräkning skulle i samband med mantalsskrivningen anordnas å 213 angivna orter¹, representerande såväl städer (dock icke Stockholm), köpingar och municipalsamhällen som urbaniserade och industrialiserade landskommuner med tillhopa c:a 150 000 boningshus och 525 000 bostadslägenheter. För insamlande av dessa uppgifter användes särskilda genom socialstyrelsens försorg tryckta frågeformulär, nämligen dels husformulär — i form av kuvert — dels lägenhetsblanketter, vilka av uppgiftslämnaren skulle inläggas i huskuverten.² Uppgifterna skulle avgivas av fastighetsägaren; varje lägenhetsblankett skulle emellertid företes för vederbörande lägenhetsinnehavare och undertecknas av denne.

I enlighet med den uppgjorda planen underkastades detta material i första hand granskning och komplettering genom särskilda av de kommunala myndigheterna

¹ Om municipalsamhällen i undersökta landskommuner räknas såsom särskilda orter, ökas ortsantalet till 243.

² Formulären äro avtryckta sid. 106.

utsedda lokala granskningskommittéer, vilka enligt lämnade direktiv borde inbegripa representanter för arbetare, tjänstemän och andra för frågan intresserade befolkningsgrupper. I vissa fall har även byggnadsteknisk och bostadshygienisk sakkunskap varit företrädd. Granskningsarbetet bedrevs med ledning av vissa av socialstyrelsen utfärdade »Anvisningar för kontrollanter (granskningskommitté) vid 1933 års hyresräkning». I stort sett synes detsamma ha utförts med noggrannhet och intresse, och säkerligen ha genom granskningsmännens person- och lokalkänedom eliminerats ett betydande antal fel och bristfälligheter i primärmaterialet.

Sedan granskningskommittéerna avslutat sitt arbete, insändes bostadsuppgifterna till socialstyrelsen, där eftergranskning av materialet företogs. Härvid upptäcktes åtskilliga fel, vilket föranledde att för flertalet orter ett visst antal formulär åter-sändes till granskningskommittéerna i och för ytterligare kontroll och komplettering. Materialets bearbetning inom socialstyrelsen avsåg att omfatta endast sådana hyresuppgifter, som erfordrades för 1934 års dyrortsgruppering samt övrig levnads-kostnadsstatistik.¹

Den 24 februari 1934 anmälde bostadssociala utredningen hos chefen för socialdepartementet, att utredningen för sitt arbete vore i behov av en bearbetning ur bostadssociala synpunkter av det sålunda insamlade hyresräkningsmaterialet. Genom ämbetsskrivelse den 16 mars 1934 meddelade chefen för socialdepartementet, att Kungl. Maj:t uppdragit åt socialstyrelsen att i samråd med bostadssociala utredningen utarbета plan för en bostadsundersökning innebärande en dylik bearbetning av hyresräkningsmaterialet.

Sedan inom socialstyrelsen, efter samråd med bostadssociala utredningen, utarbetats dylik arbetsplan, överlämnades denna den 14 maj 1934 till Kungl. Maj:t med en skrivelse, vari bl. a. anfördes följande. Med hänsyn till att bostadsstatistiken under senare år begränsats till i huvudsak hyresuppgifter, och den senaste någorlunda utförliga bostadssociala undersökningen numera låge närmare halvtannat årtionde tillbaka i tiden, vore det önskvärt, att en ny sådan utredning verkställdes och att den gjordes så omfattande och djupgående som de insamlade bostadsuppgifterna medgäve.

I fråga om bostädernas kvalitetsförhållanden måste emellertid materialets uppgifter betecknas såsom jämförelsevis ofullständiga. Enligt av socialstyrelsen utfärdade anvisningar borde visserligen de lokala granskningskommittéerna å formulären anteckna, om en lägenhet vore av hälsovårdsmyndigheterna utdömd såsom bostad, varjämte kunde anges, om lägenheten eljest vore av undermålig beskaffenhet. Då kontrollanterna emellertid vid sistnämnda värdesättning uppenbarligen utgått från mycket olika grunder å olika orter, vore dessa upplysningar ej mycket att bygga på och kunde framför allt icke tagas till utgångspunkt för interlokala jämförelser. Av mera objektiv karaktär vore däremot de upplysningar angående lägenheternas utrustning med centralvärme, bad- eller duschrum, vatten och avlopp, tambur o. d., som återfunnes i punkt 6 å lägenhetsblanketterna. Visserligen belystes härigenom i stort sett endast »modernitetsgraden», men denna kunde dock, i brist på bättre, tjäna såsom ett indicium även på de verkliga kvalitetsförhållandena.

I fråga om förekomsten av trångboddhet innehölle materialet däremot mera utförliga upplysningar, i det att man genom jämförelse mellan de i punkt 8 återgivna upplysningarna angående antalet i resp. lägenheter boende personer med de i punkt 5 upptagna uppgifterna om lägenhetens storlek erhöle vissa åtminstone summariska trångboddhetsmått. Härvid borde man emellertid icke såsom i tidigare undersökningar lägga huvudvikten vid antalet boende per eldstad, varvid alltså barn likställdes med vuxna, liksom boningsrum och kök räknades såsom likvärdiga

¹ På grundval av denna bearbetning har utarbetats en redogörelse för hyresförhållandena inom var och en av de 243 undersökta orterna, varav första delen kommer att publiceras i Sociala Meddelanden, årg. 1935, häfte 1.

enheter. I stället skulle i första hand användas ett mera differentierat boendetät-hetsmått, vilket borde grundas på följande förutsättningar. Vuxen person skulle räknas såsom en och barn under 15 år såsom en halv personenheter; boningsrum (även spisrum eller enkelkök) om minst 9 kvm borde betraktas såsom en rumsenhet, medan kök (om minst 6 kvm), smårum (under 9 kvm) samt hallar vardera räknades såsom en halv rumsenhet samt kokvråar eller småkök (under 6 kvm) icke alls medräknades.

För erhållande av närmare inblick i trångboddhetens orsaker ansågs det vidare nödvändigt att med användande av senaste tillgängliga taxeringslängder m. m. söka införskaffa uppgifter om de boendes inkomstförhållanden.

Sistnämnda arbetsuppgift förutsågs emellertid komma att bli synnerligen arbetskrävande. Då vidare den uppgjorda tabellplanen med hänsyn till behovet av möjligast djupgående upplysningar innehölle ett betydande antal kombinationer mellan olika grupperingar och av denna anledning komme att bli relativt kostsam, föreslogos vissa åtgärder i kostnadsbegränsande och tidsbesparande syfte. Sålunda borde materialet i görligaste mån underkastas maskinell bearbetning enligt hålkortssystem. Vidare skulle vissa av de mera utförliga sammanställningarna, bl. a. alla sådana, vilka innehöllo någon form av inkomstredovisning, endast utföras för ett för landets stadssamhällen representativt urval ur materialet, omfattande bostadsbestånden eller delar av bostadsbestånden i 46 orter. Bearbetningen uppdelades sålunda i tvenne delar, nämligen en bearbetning av mera intensiv natur omfattande bortåt 100 000 lägenhetsuppgifter eller något mindre än $\frac{1}{5}$ av samtliga lägenhetsformulär, samt en mera extensiv sådan omfattande den återstående delen av materialet.

För utförande av bearbetningen enligt denna plan hemställdes, att Kungl. Maj:t måtte ställa ett belopp av 46 000 kr. till förfogande, därav 32 000 kr. för budgetåret 1934/35.

Genom beslut den 6 juli 1934 gav Kungl. Maj:t bostadssociala utredningen i uppdrag att i huvudsaklig överensstämmelse med den föreslagna planen utföra undersökningen samt beviljade för ändamålet begärda medel.

Undersökningens omfattning och representativitet. Sedan sålunda nödiga medel ställts till förfogande, påbörjades arbetet omedelbart med en arbetsstyrka, som efter hand utökades till ett 30-tal personer. Med hänsyn till bostadssociala utredningens behov av nödigt siffermaterial i och för blivande betänkande upptogs i första hand intensivbearbetningen av 46 för dylik bearbetning utvalda orter och ortsdelar. Denna bearbetning avslutades i huvudsak omkring 1 november, vid vilken tidpunkt förelågo resultat för 31 orter med tillhoppa drygt 1 020 000 inv. i sådan form, att de kunnat medtagas i denna översikt. Häri ingå emellertid endast de viktigare av de uppgifter, som återfinnas i de detaljerade manuskripttabeller, vilka i första hand använts för sammanfattning av resultaten. Framhållas må vidare, att de nu framlagda uppgifterna måste betraktas såsom preliminära och att de sålunda kunna komma att något modifieras i den slutgiltiga redogörelsen för undersökningen i dess helhet.

Förevarande undersöknings omfattning framgår närmare av tab. 1. Antalet undersökta lägenheter utgör c:a 84 000 med tillhoppa 273 000 boende. Bortser man från »blandade» (butik- och bostads-) lägenheter o. d., bli motsvarande tal resp. 81 000 och 261 000. För orter med under 10 000 inv. har, som synes, hela bostadsbeståndet medtagits i intensivbearbetningen. För orter med 10 000—20 000 inv. har densamma däremot begränsats till hälften av bostadsbeståndet, för orter med 20 000—30 000 inv. till en tredjedel, för städer med 30 000—50 000 inv. till en fjärdedel, för Norrköping och Hälsingborg till en femtedel, för Malmö till en sjättedel och för Göteborg till en sjundedel. Att man sålunda medtagit en större andel av de mindre städernas bostadsbestånd än av de störres motiveras av det

Tab. 1. Undersökningens omfattning.

Orter (andel av bostads- beståndet, som beröres av under- sökningen)	Folk- mängd ^{31/12} 1933	Antal av undersökningen berörda				Orter (andel av bostads- beståndet, som beröres av under- sökningen)	Folk- mängd ^{31/12} 1933	Antal av undersökningen berörda			
		boende	därav i egentl. bo- stads- låg. ¹	lägen- heter ²	därav egentl. bo- stads- låg.			boende	därav i egentl. bo- stads- låg. ¹	lägen- heter ²	därav egentl. bo- stads- låg.
Sundbyberg (1/1)	8 977	8 876	8 549	2 953	2 876	Karlstad (1/3)	25 666	8 007	7 757	2 455	2 383
Norrtilje (1/1)	4 860	4 735	4 365	1 632	1 552	Forshaga (1/1)	2 313	2 311	2 140	709	663
Stuvsta (1/1)	3 397	3 196	3 135	1 003	983	Örebro (1/4)	38 483	10 264	9 863	3 338	3 240
Uppsala (1/4)	31 560	8 193	7 595	2 568	2 462	Västerås (1/4)	31 229	7 482	7 268	2 288	2 238
Eskilstuna (1/4)	33 368	7 647	7 432	2 491	2 430	Falun (1/2)	13 415	6 606	6 008	2 119	1 915
Linköping (1/4)	31 579	7 217	6 947	2 343	2 271	Avesta (1/1)	5 228	5 143	4 739	1 587	1 491
Norrköping (1/5)	62 266	11 715	11 330	3 826	3 737	Gävle (1/4)	39 099	9 216	8 839	2 938	2 831
Jönköping (1/4)	32 069	7 390	7 115	2 182	2 102	Sundsvall (1/2)	18 457	8 614	7 940	2 661	2 534
Huskvarna (1/1)	8 186	8 122	7 778	2 274	2 176	Östersund (1/2)	15 035	6 508	6 239	1 898	1 796
Kalmar (1/3)	20 410	6 187	5 889	1 894	1 809	Skellefteå (1/1)	6 630	6 236	5 675	1 622	1 497
Oskarshamn (1/1)	8 595	8 353	7 981	2 450	2 357	Luleå (1/2)	13 428	6 685	6 395	1 953	1 881
Karlskrona (1/3)	28 482	8 537	8 317	2 512	2 454	Orter med över 10 000 inv. ³ i					
Kristianstad (1/2)	14 269	6 403	5 999	1 986	1 891	Södra Sverige	272 024	63 225	60 027	19 503	18 697
Malmö (1/6)	132 090	21 798	20 706	6 803	6 472	Mellersta »	595 038	119 055	115 183	36 781	35 831
Landskrona (1/2)	18 901	9 706	9 296	3 044	2 911	Norra »	99 434	37 629	35 421	11 569	10 957
Hälsingborg (1/5)	57 872	10 594	9 820	3 264	3 160	Mindre orter ...	55 010	53 463	50 462	16 166	15 441
Göteborg (1/7)	252 721	34 236	33 614	10 256	10 090	Samtliga orter	1 021 506	273 372	261 093	84 019	80 926
Uddevalla (1/2)	15 517	7 494	7 181	2 270	2 189						
Borås (1/4)	40 580	9 410	9 081	2 764	2 689						
Falköping (1/1)	6 824	6 491	6 100	1 936	1 846						

förhållandet, att urvalens grad av representativitet icke endast beror av deras relativa utan även av deras absoluta storlek.

För underlättande av arbetet med inkomsternas överföring från taxeringslängderna ansåg man sig vid urvalet böra utgå från huset och icke från lägenheterna såsom utlottningsenheter. Då emellertid de större husen äro jämförelsevis fåtaliga å flera orter men ändock kunna inbegripa en icke obetydlig del av lägenhetsbeståndet, kunde emellertid härigenom riskeras, att man vid ett rent utlottningsförfarande erhöle en för stor eller för liten proportion av lägenheter i större hus, varigenom urvalet även ur andra synpunkter kunde bliva sammansatt på ett mindre lämpligt sätt. Av denna anledning företogs utlottningen först sedan husen sorterats i vissa storleksgrupper (räknat efter antalet lägenheter) ävensom efter ålder (jfr nedan) och förekomst av centralvärme.

Verkställda stickprovsundersökningar synas ge vid handen, att det gjorda urvalet i stort sett torde vara representativt, och att det sålunda, i den mån detta beror på urvalsmetoden, kan anses ge en relativt tillförlitlig bild av förhållandena inom bostadsbeståndet i dess helhet inom resp. orter. Såsom exempel må anföras följande siffror för Eskilstuna och Örebro:

¹ Härmed avses sådana lägenheter, som uteslutande användas eller äro avsedda att användas såsom bostadslägenheter. I efterföljande redovisningar medtagas endast sådana lägenheter samt däri boende personer.

² Här ingå även sådana lägenheter, som delvis användas för andra ändamål än till bostad.

³ Till södra Sverige ha hänförts städerna i Skåne och Blekinge ävensom Kalmar. Till norra Sverige ha räknats Kopparbergs län samt Norrland. Övriga undersökta orter ha räknats till mellersta Sverige.

	Procentuellt antal lägenheter ¹ i hus				
	med 1 lägenhet	med 2 lägenheter	med 3 o. fl. lägenheter	som tagits i bruk	
				före 1924	1924 eller senare
<i>Eskilstuna.</i>					
Samtliga lägenheter	8·3	17·3	74·4	77·7	22·3
därav för bearbetning utvalda	8·2	17·7	74·1	78·2	21·8
<i>Örebro.</i>					
Samtliga lägenheter	4·5	9·2	86·3	76·0	24·0
därav för bearbetning utvalda	4·4	8·3	87·3	74·9	25·1

Särskilt i fråga om Eskilstuna ter sig ju urvalet synnerligen gott. Även beträffande Örebro, för vilken stad urvalet företogs, sedan materialet uppdelats allenast efter byggnadernas ålder samt efter förekomsten av centraluppvärmning m. m., men däremot icke efter husens storlek, förefaller emellertid resultatet vara tillfredsställande.

På samma sätt torde, såsom tidigare antytts, de 46 för intensivbearbetningen utvalda orterna tillsammans komma att ge en någorlunda god föreställning om förhållandena i stort inom landets städer och stadsliknande samhällen. Vid urvalet av dessa orter ävensom vid fastställandet av de andelar, varmed resp. orters bostadsbestånd ingå i intensivundersökningen, har man nämligen i görligaste mån sökt åstadkomma, att hela det undersökta lägenhetsbeståndets fördelning på olika landsdelar och storleksklasser av orter m. m. så nära som möjligt skulle motsvara förhållandena inom landets samtliga städer, köpingar och municipalsamhällen. Där emot synes det mera tveksamt, huruvida det sagda även gäller om de 31 orter, vilka nu kunnat redovisas, bl. a. emedan bland dessa endast ett fåtal representanter för de minsta ortstyperna. Däremot äro de större städerna relativt väl företrädda, låt vara att Stockholm icke ingår i undersökningen.² Verkställda »representativitetskalkyler» tyda visserligen på, att detta ortsurval ur vissa synpunkter är relativt gott. Man bör dock av försiktighets skull lägga mindre vikt vid de sammanfattningstal, som uträknats för samtliga undersökta orter, än på siffrorna för de enskilda orterna.

Lägenheternas fördelning efter tillkomsttid, upplåtelseformer och storlekstyper. Såsom tidigare angivits, kan man med ledning av uppgifterna på fastighetskuverten urskilja, vilka bostadshus tagits i bruk efter den 1 januari 1924. Dessa hus komma i det följande att betecknas såsom *nya* i motsats till de äldre hus, som tillkommit tidigare. I efterföljande tablå belyses förekomsten av lägenheter i nya hus inom olika orter:

Lägenheter i nya hus i % av samtliga lägenheter.³

Sundbyberg	43·6	Hälsingborg	29·8	Luleå	19·7
Norrälje	12·2	Göteborg	27·9		
Stuvsta	72·9	Uddevalla	22·5	Städer med över 10 000	
Uppsala	17·5	Borås	34·9	inv. i	
Eskilstuna	22·2	Falköping	10·2	Södra Sverige	22·9
				Mellersta "	24·2
Linköping	21·2	Karlstad	24·4	Norra "	16·1
Norrköping	20·2	Forshaga	11·2		
Jönköping	18·9	Örebro	28·2	Mindre orter	24·7
Huskvarna	17·8	Västerås	14·7		
Kalmar	26·3	Falun	12·5	Samtliga orter	22·9
Oskarshamn	9·0	Avesta	4·6		
Karlskrona	9·2	Gävle	16·6		
Kristianstad	20·3	Sundsvall	17·7		
Malmö	28·9	Östersund	13·1		
Landskrona	13·4	Skellefteå	48·6		

¹ Här ingå även blandade o. d. lägenheter.

² Bostadsförhållandena i Stockholm behandlas i bil. 3.

³ Då en del nya lägenheter åstadkommits genom om- och tillbyggnad av äldre hus, inbegripa dessa siffror ej hela det bostadsbestånd, som tillkommit under åren 1924—33.

Som synes, framträda betydande skiljaktigheter mellan olika orter i fråga om bostadsbeståndets ålderssammansättning. Medan i det relativt nya egnahemssamhället Stuvsta nära $\frac{3}{4}$ samt i det under decenniet starkt växande Skellefteå inemot hälften och i stockholmsförstaden Sundbyberg drygt $\frac{2}{5}$ av bostadsbeståndet tillkommit under den senaste tioårsperioden, uppges t. ex. i Avesta hela lägenhetsbeståndet så när som på några få procent härstamma från äldre bostadsproduktion. Inom ungefär halva antalet orter uppgå de nya lägenheterna till omkring $\frac{1}{5}$ av samtliga, vilket ungefär motsvarar det allmänna genomsnittet (22.9 %). Detta undersökningsresultat överensstämmer ganska väl med den årliga statistiken rörande byggnadsverksamheten.¹ I landets samtliga städer, köpingar och municipalsamhällen ha under åren 1924—33 tillkommit c:a 165 000 lägenheter. I förhållande till det beräknade totala bostadsbeståndet i dessa orter (c:a 700 000 lägenheter) utgör detta tillskott 23.6 %.

Tab. 2 återger lägenheternas fördelning efter upplåtelseformer. I fråga om denna gruppering har man sökt särredovisa flera enhetliga undergrupper, än vad fallet varit i tidigare bostadsräkningar, i vilka man i huvudsak endast skilt mellan av ägaren begagnade, fritt upplåtna, uthyrda och outhyrda lägenheter. Sålunda har den förstnämnda av dessa grupper uppdelats i tre, nämligen bostadskooperativa lägenheter, d. v. s. lägenheter upplåtna i samband med delägarskap i bostadsförening (sålunda ej sådana lägenheter, som uthyras i bostadsföreningshus), vidare egnahemslägenheter, vilka definierats såsom av ägaren begagnade lägenheter i enskilda en- och tvåfamiljshus, samt av ägaren begagnade lägenheter i enskilda flerfamiljshus. Vidare har gruppen »fritt uthyrda lägenheter» uppdelats i tvenne grupper, nämligen dels sådana belägna i en- och tvåfamiljshus, dels sådana i flerfamiljshus. Den första gruppen, vilken i vissa avseenden företer liknande egenskaper ur bostadssocial synpunkt som egnahemslägenheterna (jfr nedan), inbegriper emellertid även enstaka lägenheter i sådana hus, som övervägande användas till andra ändamål än till bostad, och som av bearbetningstekniska skäl ej alltid kunnat särskiljas från de verkliga »egnahemshyreslägenheterna». Det förtjänar f. ö. understrykas, att bland dessa å fria marknaden uthyrda bostäder icke medräknats några av kommuner, stiftelser, allmännyttiga bostadsaktiebolag etc., av arbetsgivare eller av släktingar o. d. till lägenhetsinnehavaren ägda lägenheter, beträffande vilka det förelegat ett visst understödsmoment gentemot de boende eller i fråga om vilka det eljest kunnat antagas, att hyrorna icke äro rena »marknadshyror». Kommunala bostäder, stiftelselägenheter o. d. billiga bostäder ha i stället särredovisats i en grupp för sig. Dessutom ha alla av arbetsgivare (även kommuner och staten) åt egna arbetare eller anställda (inklusive portvakter o. d.) uthyrda eller fritt upplåtna lägenheter redovisats i en grupp. Man har sålunda härvid icke ansett sig såsom tidigare böra skilja mellan uthyrda och fritt upplåtna lägenheter, då ju en dylik distinktion i många fall närmast kan betraktas såsom en lönebokföringsfråga. Lägenheter disponerade av släktingar till ägaren o. d. utgöra huvudmassan i restgruppen »övriga begagnade lägenheter». I fråga om lediga lägenheter har man slutligen sökt renodla sådana, som äro avsedda att uthyras.

Granskar man uppgifterna i tab. 2 befinnes, att de å fria marknaden uthyrda lägenheterna dominera inom flertalet orter. Enbart de i flerfamiljshus inrymda hyreslägenheterna utgöra sålunda i allmänhet hälften till två tredjedelar av samtliga lägenheter (i Göteborg $\frac{3}{4}$), och medräknar man hyreslägenheter i en- och tvåfamiljshus, ökas nämnda proportion till två tredjedelar å tre fjärdedelar. — Emellertid finnas också orter, där hyreslägenheterna intaga en betydligt mindre framträdande plats. Detta gäller särskilt om förstadsområdet Stuvsta, där $\frac{3}{4}$ av lägenheterna betecknats såsom egnahem, ävensom om Avesta, där drygt hälften av bostäderna tillhandahållas av vederbörande arbetsgivare, samt om Forshaga, där $\frac{2}{5}$ av lägenheterna upplåtas av arbetsgivaren och bortåt $\frac{1}{4}$ äro egnahem. Även i Norr-

¹ Jfr Soc. Medd. årg. 1934, sid. 713 o. f. Beträffande åldersfördelningen inom den del av bostadsbeståndet, som tillkommit före 1924, jfr sid. 261.

Tab. 2. Lägenheternas fördelning efter upplåtelseform (i %).

Orter	Kommunala läg. (ej tjänstebost.), »billiga bost.» i stiftelsem. m.	Av arbetsgiv. tillhandahållna arb.- o. tjänstem.-bost.	Bostadskoop.-lägenheter	Av ägaren begagnade läg. i ensk. flerfam.-hus	Egnahemslägenheter	Fritt uthyrda lägenheter i		Övriga begagnade lägenheter	Lediga lägenheter	Därav för uthyrning avsedda lediga läg.		
						en- och tvåfam.-hus	flerfam.-hus			i % av samtliga läg.	i % av samtliga hyresläg.	småläg. (t. o. m. 2 rum o. kök) i % av samtliga småläg.
Sundbyberg...	2·9	7·0	5·7	3·5	3·4	2·1	68·3	0·8	6·3	6·1	8·0	7·3
Norrälje	2·3	4·3	0·5	7·3	23·4	21·7	33·1	2·4	5·0	4·8	8·1	7·4
Stuvsta	0·1	0·9	—	1·6	75·0	14·4	3·4	2·7	1·9	1·9	9·8	8·7
Uppsala.....	5·7	9·4	10·7	4·1	4·5	5·6	58·1	1·0	0·9	0·8	1·3	0·8
Eskilstuna	2·5	9·3	6·7	5·4	12·3	9·1	51·6	2·4	0·7	0·7	1·2	1·2
Linköping.....	1·6	6·4	0·5	5·4	8·9	9·1	64·3	1·1	2·7	2·6	3·5	2·9
Norrköping	1·2	8·4	3·1	4·1	7·0	4·7	66·9	2·6	2·0	2·0	2·7	2·0
Jönköping	0·9	6·4	5·4	7·4	9·9	9·3	57·7	2·2	0·8	0·7	1·1	0·9
Huskvarna	0·7	19·9	2·9	8·5	21·4	17·0	27·7	1·5	0·4	0·4	0·8	0·8
Kalmar	1·0	5·3	—	8·3	11·5	8·4	61·5	1·4	2·6	2·6	3·6	2·8
Oskarshamn...	2·1	8·7	0·4	7·0	14·2	14·3	47·4	4·4	1·5	1·3	2·1	1·9
Karlskrona	2·7	10·6	1·3	7·5	10·0	10·6	54·7	1·7	0·9	0·9	1·4	0·9
Kristianstad...	3·2	6·1	2·4	4·2	9·3	5·0	67·1	1·2	1·0	0·9	1·2	0·8
Malmö	4·0	4·1	6·3	3·2	10·1	4·9	64·8	1·4	1·2	1·2	1·7	1·2
Landskrona	5·4	5·4	—	7·0	10·1	4·4	65·1	1·8	0·8	0·8	1·1	0·7
Hälsingborg...	1·8	3·3	—	6·1	15·9	7·8	60·8	1·4	2·4	2·4	3·4	3·0
Göteborg	6·1	5·4	3·3	2·6	4·2	2·0	74·2	0·6	1·6	1·6	2·1	1·4
Uddevalla	1·4	7·6	—	8·8	16·8	9·2	49·4	4·2	2·6	2·5	4·1	4·2
Borås.....	0·9	10·6	0·3	8·7	14·4	8·9	52·2	3·2	0·8	0·7	1·2	1·2
Falköping.....	2·4	8·1	—	9·4	14·6	11·8	50·7	1·3	1·7	1·7	2·7	2·0
Karlstad	3·5	8·6	0·3	6·9	15·0	9·9	50·1	2·6	3·1	3·1	5·0	4·6
Forshaga	0·3	39·8	—	4·1	22·6	12·0	13·1	5·0	3·2	2·9	10·2	10·0
Örebro	2·8	7·6	3·1	6·1	6·3	4·0	64·2	1·1	4·8	4·8	6·5	5·5
Västerås	3·3	15·1	1·0	6·6	9·7	8·4	53·2	1·7	1·0	0·9	1·5	1·0
Falun.....	2·1	13·9	—	6·2	18·2	11·3	41·5	3·8	3·0	2·9	5·2	5·1
Avesta	1·0	52·5	0·1	3·1	12·6	10·8	16·4	1·7	1·8	1·3	4·7	4·4
Gävle.....	4·0	16·0	0·8	7·7	10·4	6·4	51·3	1·5	1·9	1·9	3·2	3·0
Sundsvall.....	4·5	8·3	0·2	10·1	10·0	6·9	54·9	2·8	2·3	2·2	3·5	2·5
Östersund.....	2·4	8·3	2·9	7·9	10·0	10·6	54·3	2·0	1·6	1·6	2·4	1·7
Skellefteå.....	0·5	10·9	0·1	6·2	24·7	29·8	23·4	3·7	0·7	0·7	1·4	0·7
Luleå.....	2·5	13·1	0·4	6·9	16·3	15·4	36·4	5·3	3·7	3·6	6·5	7·1
Orter med över 10 000 inv. i												
Södra Sverige	3·3	5·4	2·6	5·4	11·2	6·4	62·8	1·5	1·4	1·4	2·0	1·5
Mellersta »	3·4	7·9	3·2	5·2	8·5	6·0	62·2	1·7	1·9	1·9	2·7	2·2
Norra »	3·3	12·1	0·8	7·9	12·6	9·6	48·3	2·9	2·5	2·4	4·0	3·7
Mindre orter	1·6	14·7	1·6	5·9	19·3	14·0	37·9	2·3	2·7	2·5	4·6	4·3
Samtliga orter	3·0	9·2	2·4	5·8	11·7	8·1	55·8	2·0	2·0	2·0	3·0	2·6

tälje (23·4 % egnahemslägenheter), Huskvarna (19·9 % arbetsgivar- och 21·4 % egnahemslägenheter), Falun (18·2 % egnahemslägenheter) och Skellefteå (24·7 % egnahemslägenheter) spela hyreslägenheterna en mindre dominerande roll. De bostadskooperativa lägenheterna synas endast i Sundbyberg, Uppsala, Eskilstuna, Jönköping, Malmö och Göteborg utgöra någon mera nämnvärd del av bostadsbeståndet.

Tab. 3. Lägenheternas och de boendes

	Orter	Lägenheter, som utgöras av													samtlig. m. 3 o. fl. rum o. kök
		enkelrum, enkelkök	1 rum med kokvrå	2 rum med kokvrå	1 rum och kök	1+1 rum och kök ¹	2 rum och kök	övriga smålägenheter	samtlig. smålägenheter	2+1 rum och kök ¹	3 rum och kök	3+1 rum och kök ¹	4 rum och kök	5 o. fl. rum och kök	
1	Sundbyberg	3·8	7·2	1·2	50·4	0·5	26·0	1·2	90·3	0·7	4·9	0·6	1·9	1·6	9·7
2	Norrstälje	7·4	1·2	1·3	32·4	1·5	27·7	3·2	74·7	1·9	12·8	0·3	5·3	5·0	25·3
3	Stuvsta	1·5	4·1	2·7	24·6	2·2	27·5	3·1	65·7	5·2	17·2	1·2	7·6	3·1	34·3
4	Uppsala	11·3	1·7	3·4	29·2	0·6	22·9	4·3	73·4	0·7	10·5	0·9	4·8	9·7	26·6
5	Eskilstuna	12·1	2·0	0·9	50·5	1·1	20·5	1·5	88·6	0·5	5·2	0·8	2·0	2·9	11·4
6	Linköping	11·1	2·5	1·2	33·2	1·4	27·3	1·6	78·3	1·4	7·3	2·6	4·1	6·3	21·7
7	Norrköping	17·1	2·5	1·0	44·7	0·7	17·7	1·6	85·3	0·4	6·6	0·5	2·0	5·2	14·7
8	Jönköping	6·9	1·4	1·0	39·2	1·1	26·5	1·9	78·0	1·5	8·5	1·8	3·0	7·2	22·0
9	Huskvarna	3·8	0·6	0·5	37·0	0·9	41·9	0·7	85·4	1·3	7·2	0·7	2·0	3·4	14·6
10	Kalmar	2·4	3·5	6·9	15·6	1·4	36·3	4·1	70·2	1·4	14·9	1·9	4·9	6·7	29·8
11	Oskarshamn	4·5	2·7	5·3	24·0	0·8	29·6	6·6	73·5	1·1	14·2	0·6	4·6	6·0	26·5
12	Karlskrona	4·2	5·6	7·0	13·9	2·3	28·3	9·8	71·1	3·0	14·0	1·5	4·1	6·3	28·9
13	Kristianstad	5·4	4·7	6·0	9·6	2·1	26·7	6·7	61·2	1·8	18·2	3·1	5·7	10·0	38·8
14	Malmö	2·4	5·7	2·8	35·2	1·2	29·2	2·9	79·4	1·9	7·7	2·5	2·9	5·6	20·6
15	Landskrona	2·7	3·4	1·7	24·4	3·0	31·3	9·3	75·8	2·3	11·4	1·8	2·8	5·9	24·2
16	Hälsingborg	3·8	4·2	4·6	20·1	1·4	33·3	5·9	73·3	2·0	12·8	2·0	4·1	5·8	26·7
17	Göteborg	6·3	2·4	0·7	48·3	2·2	19·7	1·7	81·3	2·4	5·9	3·3	1·5	5·6	18·7
18	Uddevalla	4·9	3·0	1·1	35·1	2·1	25·0	5·7	76·9	2·4	10·5	1·7	3·5	5·0	23·1
19	Borås	9·1	3·5	1·0	32·4	1·9	26·8	1·8	76·5	2·3	9·7	3·1	2·4	6·0	23·5
20	Falköping	6·0	1·2	1·0	23·9	0·8	34·3	2·3	69·5	1·4	15·2	2·0	5·2	6·7	30·5
21	Karlstad	11·4	2·2	1·3	33·2	0·7	25·8	2·1	76·7	1·5	9·3	1·4	4·3	6·8	23·3
22	Forshaga	6·8	—	0·3	41·6	1·2	31·7	1·8	83·4	0·2	7·2	0·2	5·0	4·0	16·6
23	Örebro	8·4	3·3	2·6	39·8	0·5	24·9	2·2	81·7	0·8	10·0	0·3	3·1	4·1	18·3
24	Västerås	9·6	2·2	0·9	46·5	0·6	21·9	1·8	83·5	0·5	7·4	0·8	3·1	4·7	16·5
25	Falun	8·4	0·7	1·1	34·2	1·4	24·5	3·6	73·9	1·0	10·5	0·8	4·9	8·9	26·1
26	Avesta	13·9	0·8	—	57·1	0·8	14·9	2·6	90·1	0·2	5·2	0·1	2·0	2·4	9·9
27	Gävle	14·0	2·0	0·9	46·1	1·3	16·9	2·3	83·5	1·7	8·3	0·8	2·6	3·1	16·5
28	Sundsvall	17·9	1·2	0·8	33·1	1·2	21·4	2·8	78·4	2·2	8·5	1·3	3·5	6·1	21·6
29	Östersund	11·3	0·7	1·3	31·3	1·1	27·0	3·1	75·8	0·7	11·5	0·9	4·7	6·4	24·2
30	Skellefteå	9·6	0·9	0·9	24·2	2·1	28·5	2·9	69·1	2·9	12·6	2·0	5·9	7·5	30·9
31	Luleå	13·5	1·2	0·7	34·7	1·1	24·5	2·8	78·5	0·9	11·0	1·4	3·3	4·9	21·5
	Orter med över 10 000 inv. i														
32	Södra Sverige ...	3·2	4·7	4·2	23·7	1·8	30·6	5·8	74·0	2·1	11·7	2·2	3·7	6·3	26·0
33	Mellersta Sverige ...	9·4	2·5	1·3	41·3	1·4	22·4	2·2	80·5	1·5	7·7	1·9	2·7	5·7	19·5
34	Norra Sverige ...	18·4	1·2	0·9	36·7	1·2	22·2	2·9	78·5	1·4	9·7	1·0	3·7	5·7	21·5
35	Mindre orter	6·1	2·5	1·6	35·6	1·1	29·5	2·7	79·1	1·5	10·3	0·9	3·9	4·3	20·9
36	Samtliga orter	7·9	2·8	2·0	35·5	1·4	25·7	3·2	78·5	1·6	9·4	1·6	3·3	5·6	21·5

¹ Beteckningarna 1+1 rum och kök, 2+1 rum och kök etc. betyda, att ifrågavarande lägenheter (rum) jämte kök. I efterföljande sammanställningar (utom tab. 16 och 27) ha dessa lägenhetskategorier

² Inkl. ej spec. grupper.

fördelning på lägenhetskategorier (i %).

Boende i							Barn under 15 år i							
enkel- rum, enkel kök	1 rum med kok- vrå	2 rum med kok- vrå	1 rum och kök	2 rum och kök	samt. små- lägen- heter ²	läg. om 3 o. fl. rum o. kök	enkel- rum, enkel- kök	1 rum med kok- vrå	2 rum med kok- vrå	1 rum och kök	2 rum och kök	samt. små- lägen- heter ²	läg. om 3 o. fl. rum o. kök	
1.5	4.6	1.2	49.2	29.4	87.6	12.4	0.1	3.4	1.2	54.9	28.5	90.0	10.0	1
2.9	0.9	1.1	29.7	30.2	68.7	31.3	0.4	0.7	0.9	35.5	32.7	73.2	26.8	2
0.7	3.4	2.6	22.4	27.8	62.0	38.0	0.3	4.2	2.8	26.4	28.8	66.5	33.5	3
4.8	1.0	3.3	26.9	24.8	64.1	35.9	1.7	0.7	3.6	35.0	26.4	69.3	30.7	4
6.8	1.4	0.6	52.0	22.7	85.7	14.3	4.0	1.1	0.3	58.0	21.7	86.9	13.1	5
5.0	1.7	1.2	32.6	30.0	72.8	27.2	1.4	1.5	1.8	39.5	30.3	76.8	23.2	6
9.3	1.6	0.8	46.3	21.3	81.1	18.9	6.0	0.8	0.6	51.7	22.7	83.8	16.2	7
2.7	0.9	0.8	36.6	30.2	73.5	26.5	1.5	0.6	0.9	39.8	32.1	76.5	23.5	8
1.3	0.5	0.6	35.3	44.3	83.4	16.6	0.3	0.7	0.8	39.6	43.3	86.0	14.0	9
0.9	1.9	5.8	11.8	38.5	64.1	35.9	0.2	1.0	6.0	12.4	45.3	69.4	30.6	10
1.5	1.6	5.2	23.2	30.9	68.8	31.2	0.2	1.2	5.5	25.4	35.1	73.4	26.6	11
1.8	3.3	6.5	12.8	30.4	65.7	34.3	0.7	2.3	6.0	14.9	35.9	69.4	30.6	12
2.0	2.5	5.5	6.5	27.9	51.7	48.3	0.4	1.4	5.9	6.4	35.0	56.2	43.8	13
0.9	2.9	2.4	33.0	32.2	74.8	25.2	0.1	1.5	2.1	38.3	32.4	77.5	22.5	14
1.0	2.0	1.4	23.6	32.9	72.1	27.9	0.3	1.7	1.3	28.2	35.7	77.0	23.0	15
1.4	2.1	4.2	16.5	36.3	66.6	33.4	0.2	1.1	3.3	18.0	41.2	69.3	30.7	16
2.6	1.2	0.6	45.9	22.6	76.2	23.8	0.7	0.5	0.6	53.2	22.9	80.8	19.2	17
1.7	1.7	1.0	32.1	28.9	71.3	28.7	0.5	1.3	0.7	36.1	32.1	75.5	24.5	18
3.6	1.9	0.8	28.2	30.8	68.1	31.9	1.3	1.2	0.7	32.4	32.1	70.8	29.2	19
2.3	0.8	1.0	19.6	37.5	63.2	36.8	0.4	0.5	0.9	22.0	41.9	67.1	32.9	20
4.8	1.0	1.3	32.1	28.6	70.1	29.9	1.9	0.4	1.1	37.8	30.2	73.2	26.8	21
3.3	—	0.3	40.8	34.3	81.0	19.0	1.5	—	0.4	47.1	34.8	85.2	14.8	22
4.0	1.2	1.7	39.5	27.7	76.1	23.9	1.4	0.4	1.5	48.2	26.3	79.6	20.4	23
5.0	1.6	0.7	45.3	24.9	79.2	20.8	2.9	1.1	0.3	50.6	25.3	82.2	17.8	24
3.9	0.5	0.5	32.4	25.3	66.2	33.8	2.2	0.6	0.3	38.5	26.5	70.5	29.5	25
6.8	0.5	—	61.2	16.6	88.0	12.0	4.4	0.3	—	62.9	18.7	88.4	11.6	26
7.3	1.2	0.7	46.4	19.5	78.6	21.4	4.4	0.6	0.6	53.5	18.9	81.0	19.0	27
10.5	0.8	0.5	33.8	23.5	72.0	28.0	7.8	0.3	0.1	40.6	22.6	74.7	25.3	28
4.7	0.5	1.2	29.2	30.5	69.1	30.9	1.4	0.3	0.9	35.9	32.9	73.6	26.4	29
4.1	0.5	0.8	19.9	30.9	60.3	39.7	2.3	0.2	0.9	19.7	36.4	63.4	36.6	30
6.7	0.9	0.6	32.6	28.0	72.0	28.0	4.4	0.6	0.8	39.0	30.7	78.1	21.9	31
1.2	2.6	3.8	21.3	32.9	68.4	31.6	0.3	1.5	3.6	23.9	36.5	71.9	28.1	32
4.3	1.4	1.0	39.9	25.6	75.0	25.0	1.9	0.8	0.9	46.2	26.3	78.6	21.4	33
6.9	0.8	0.7	35.7	24.9	72.2	27.8	4.1	0.5	0.5	42.1	26.0	75.9	24.1	34
2.5	1.6	1.6	33.5	32.1	74.5	25.5	1.0	1.3	1.7	36.3	34.2	77.2	22.8	35
3.6	1.6	1.7	33.8	28.4	73.0	27.0	1.6	1.0	1.6	38.4	30.3	76.4	23.6	36

utgöras av 1 resp. 2 etc. boningsrum om minst 9 kvm samt 1 boningsrum om mindre än 9 kvm (små-
utlämnats.

I fråga om antalet i slutet av år 1933 lediga lägenheter framträda betydande olikheter. Medan i Uppsala, Eskilstuna, Jönköping, Huskvarna, Karlskrona, Landskrona, Borås och Skellefteå mindre än 1 % av samtliga lägenheter skulle vara lediga, uppvisa bl. a. Sundbyberg (6.3 %), Norrtälje (5.0 %), Örebro (4.8 %) och Luleå (3.7 %) betydligt större bostadsreserver. Ser man på de i tabellens sista kolumner återgivna specialtalen för antalet hyreslediga lägenheter, visar det sig, att endast Huskvarna uppvisar lägre ledighetsprocent på hyresmarknaden än 1 %. Bortser man från uppgifterna för Stuvsta och Forshaga, där hyreslägenheter överhuvud sparsamt förekomma, befinnas Sundbyberg (8.0 %), Norrtälje (8.1 %), Örebro (6.5 %), Falun (5.2 %) och Luleå (6.5 %) uppvisa de största lägenhetsreserverna. Man noterar emellertid, att hyresledigheten är något mindre bland smålägenheterna (t. o. m. 2 rum och kök) än inom det totala beståndet av hyreslägenheter. Framhållas må emellertid, att enligt all erfarenhet förekomsten av lediga lägenheter kan förändras mycket hastigt bl. a. efter konjunkturens växlingar. Åtminstone vissa av tabellens uppgifter härom kunna sålunda ha förlorat sin aktualitet under det år, som förflutit sedan uppgifternas insamlande.

De olika lägenhetskategoriernas betydelse framgår av tab. 3, vilken återger fördelningen på lägenheter med olika rumsantal av såväl bostäderna som de boende, däribland barn under 15 år. Man finner, att en i regel endast obetydligt större andel av de boende än av lägenheterna tillhörde de större bostadstyperna. Av barnen bodde i vissa städer t. o. m. en något mindre del i större lägenheter, än vad som svarade mot dessa lägenheters andel i bostadsbeståndet. Innebörden av dessa förhållanden skall i den fortsatta framställningen närmare diskuteras (se sid. 73).

Räknar man efter lägenheternas antal, befinnes, att inom de redovisade orterna smålägenheterna (om högst 2 rum och kök), utgjorde lägst c:a 60 %, nämligen i Kristianstad, och högst c:a 90 % (Sundbyberg, Eskilstuna och Avesta). Förstnämnda stad uppvisar också den största frekvensen av lägenheter om 5 och flera rum och kök. I regel utgöra smålägenheterna $\frac{3}{4}$ à $\frac{2}{5}$ av samtliga lägenheter. Ser man på förekomsten av olika smålägenhetstyper, framgår, att lägenheter om 1 rum och kök utgöra den största gruppen i mellersta och norra Sverige. I Avesta, Sundbyberg och Eskilstuna består sålunda drygt hälften och i Göteborg nästan lika stor del (48.3 %) av lägenheterna av 1 rum och kök. I södra Sverige (utom i Malmö) samt i östra Småland dominera däremot lägenheter om 2 rum och kök. Den minsta förekomsten av lägenheter om 1 rum och kök uppvisar Kristianstad, där dessa lägenheter endast utgöra en tredjedel av tvårumslägenheternas antal. Södra Sverige utmärker sig vidare för en obetydlig frekvens av enkelrum och enkelkök, vilka däremot äro väsentligt talrikare i norra Sverige samt även i vissa mellansvenska orter, särskilt Norrköping. I fråga om förekomsten av lägenheter med kokvrå uppvisa de undersökta städerna i södra Sverige återigen högre jämförelsetal än övriga orter.

Dessa skiljaktigheter böra emellertid ses mot bakgrunden av, att den genomsnittliga rumsstorleken torde vara väsentligt mindre i södra än i norra Sverige, låt vara att en viss utjämning måhända håller på att inträda i detta avseende. Enligt vissa undersökningar, som företogs under åren före världskriget, skulle sålunda den genomsnittliga rumsstorleken i smålägenheter i Karlskrona utgöra omkring 25 kbm, medan motsvarande siffra för vissa mellansvenska städer varierade mellan 33 och 40 kbm samt för Sundsvall uppgick till c:a 45 kbm.¹ Även till nu föreliggande undersökning skulle vissa måttuppgifter angivas, nämligen i fråga om golvytan i sådana lägenheter, som hade något rum under 9 kvm. Ifrågavarande måttuppgifter ha emellertid befunnits vara skäligen ofullständiga och därför icke ansetts böra bearbetas. Av intresse är emellertid att på grundval av dessa uppgifter undersöka förekomsten av dylika lägenheter med smårum, av vilka vissa viktigare

¹ Se 1912—14 års allmänna bostadsräkning av K. Socialstyrelsen (Stockholm 1920) Del 1, allmän redogörelse sid. 115*.

typer särredovisats i tab. 3. En mera överskådlig och fullständig redovisning av ifrågavarande bostäder lämnas i följande tablå:

Procentuellt antal lägenheter med smårum (golvyta under 9 kvm).

Orter	Små- lägen- heter	Samtliga lägen- heter	Orter	Små- lägen- heter	Samtliga lägen- heter	Orter	Små- lägen- heter	Samtliga lägen- heter
Sundbyberg.	3·7	3·5	Karlskrona.	12·6	16·2	Forshaga	3·2	3·3
Norrhälje	4·4	6·6	Kristianstad.	10·7	14·2	Örebro	1·8	3·4
Stuvsta	7·9	11·8	Malmö	4·0	9·8	Västerås	1·5	3·7
Uppsala	1·6	5·1	Landskrona	12·8	19·4	Falun	3·8	6·9
Es-kilstuna ...	2·4	4·6	Hälsingborg.	8·3	12·3	Avesta	2·3	2·5
Linköping ...	2·8	8·3	Göteborg ...	3·9	11·8	Gävle	3·4	6·3
Norrköping ...	1·7	3·6	Uddevalla ...	6·7	5·5	Sundsvall ...	3·2	8·2
Jönköping ...	2·8	8·1	Borås	3·5	11·5	Östersund ...	2·5	5·9
Huskvarna ..	1·2	4·7	Falköping ...	3·4	8·2	Skellefteå ...	4·8	11·4
Kalmar	6·1	9·5	Karlstad	2·3	6·6	Luleå	3·3	7·5
Oskarshamn.	4·9	6·2						

Man finner härav, att lägenheter med dylika smårum i regel endast i södra Sverige förekomma i nämnvärt antal. Bland de egentliga smålägenheterna äro dylika kammare relativt sällsynta, och de förekomma huvudsakligen i medelstora och större lägenheter i form av jungfrukammare.

Lägenheternas beskaffenhet och utrustning. Det har redan nämnts, att det för denna undersökning bearbetade primärmaterialet ursprungligen insamlades i och för en förestående dyrortsgruppering. Då det sålunda i första hand var med tanke på nämnda praktiska behov, som undersökningsformuläret utarbetats, lämnar materialet av denna anledning skäligen ofullständiga upplysningar i fråga om vissa ur bostadssocial synpunkt viktiga förhållanden, särskilt angående lägenheternas kvalitet. Man får visserligen av punkt 6 å lägenhetsblanketten uppgift om förekomsten av vissa bekvämligheter och utrymmen, men dessa uppgifter äro icke alltid så specificerade som önskvärt vore. I fråga om avträdesförhållandena uppgives sålunda endast, huruvida vattenklosett finnes i lägenheten, men om sådan saknas, upplyses ej, om de boende överhuvud förfoga över egen klosett, eller om de få dela avträde med ett eller flera andra hushåll. Dessutom är det åtskilliga betydelsefulla bekvämligheter, som överhuvud icke äro upptagna å formuläret, såsom t. ex. skafferi, garderober etc. Formuläret saknar vidare särskilda frågepunkter om förekomsten av fukt, sprickor och andra otätheter, ävensom rörande dager- och ventilationsförhållanden etc., vilket allt är av väsentlig betydelse för bostadskvaliteten.

Med hänsyn till dessa och andra brister i primärmaterialet förberedes f. n. inom bostadssociala utredningen en kompletterande undersökning, vilken skulle bedrivas i samarbete med kommunala myndigheter (och särskilt bostadsinspektionen) i 15 större och medelstora städer. I avvaktan på resultatet av nämnda specialundersökning har man här inskränkt sig till att allenast meddela några få uppgifter angående kvalitetsförhållandena.

I tab. 4 återges förekomsten av ur olika synpunkter bristfälliga lägenheter, nämligen dels sådana lägenheter, vilka av de lokala granskningskommittéerna betecknats såsom undermåliga (inklusive av hälsovårdsmyndigheterna utdömda bostäder), dels lägenheter utan vatten- och(eller) avloppsledning samt slutligen lägenheter, vilka sakna såväl tambur som hall, vilket senare utrymme i åtskilliga smålägenheter torde få ersätta tambur. Anledningen till att man i fråga om sistnämnda uppgifter även tagit hänsyn till förekomsten av hall, har alltså varit, att man velat säkerställa sig mot en övervärdering av förekomsten av sådana lägenheter, där ytterdörren antingen direkt eller från för flera lägenheter gemensam förstuga e. d. leder in i

Tab. 4. Förekomsten av lägenheter, som sakna tambur (och hall), samt av sådana, kommittéerna betecknats

Anm. I denna såväl som följande tabeller äro procenttalen angivna antalet lägenheter 25, äro procent-

Orter		Procentuellt antal lägenheter, som sakna både tambur och hall												Samtliga lägenheter	därav läg. i nya hus ¹
		Upplåtelseformer						Lägenhetskategorier							
		Kommunala läg., »billiga bost.» etc.	Arbetsgivare-läg.	Av ägaren begagn. läg. i ensk. fler-fam.-hus	Egna-hems-läg.	Hyresläg i		Enkel-rum, enkel-kök	1 rum med kokvrå	1 rum och kök	2 rum och kök	3 o. fl. rum och kök			
1—2-fam.-hus	fler-fam.-hus														
1	Sundbyberg	9.5	17.8	16.2	14.1	23.0	18.1	63.0	14.5	17.7	11.2	6.5	16.5	2.6	
2	Norrälje	63.9	41.8	36.8	41.0	47.2	51.8	80.9	.	63.8	40.0	22.1	47.5	36.5	
3	Stuvsta	—	—	.	6.9	12.0	21.2	.	12.5	14.5	5.2	4.2	8.7	8.1	
4	Uppsala	42.9	47.8	33.3	9.8	36.2	48.8	79.2	51.2	70.9	19.4	6.2	40.0	5.1	
5	Eskilstuna	78.7	47.1	35.6	33.2	52.5	45.4	79.3	83.7	51.0	16.9	9.7	43.2	17.8	
6	Linköping	77.8	40.4	32.8	34.3	53.4	47.4	85.7	54.4	70.9	25.2	10.2	45.6	14.1	
7	Norrköping	50.0	63.1	29.7	29.7	34.3	46.3	67.7	45.7	55.9	19.8	7.5	44.1	15.0	
8	Jönköping	.	50.7	38.5	27.8	28.6	46.5	85.5	53.3	57.8	23.0	14.3	41.0	13.6	
9	Huskvarna	.	57.3	21.7	25.1	43.2	47.3	74.7	.	64.4	23.2	18.2	40.7	12.7	
10	Kalmar	.	38.5	23.2	22.2	38.2	36.7	90.7	65.1	52.5	29.6	11.5	34.5	6.9	
11	Oskarshamn	44.0	47.8	48.5	35.5	58.6	60.2	99.1	90.6	63.4	52.7	28.1	54.9	25.8	
12	Karlskrona	37.9	14.7	18.6	11.8	25.8	29.4	85.6	58.4	31.5	14.7	10.8	25.8	10.2	
13	Kristianstad	21.7	23.5	19.0	12.4	29.5	38.7	81.4	68.5	46.2	26.6	11.6	32.7	14.3	
14	Malmö	22.2	18.2	26.6	14.6	22.6	22.3	60.4	47.0	22.1	13.6	7.0	20.3	6.9	
15	Landskrona	16.7	22.9	48.3	39.3	35.4	46.9	70.0	61.2	49.1	39.9	22.4	42.9	16.7	
16	Hälsingborg	67.2	22.5	26.9	18.3	26.8	34.6	75.2	50.0	41.9	28.7	12.0	32.0	11.2	
17	Göteborg	29.5	30.8	33.7	18.6	26.2	25.3	68.2	40.7	30.4	13.2	5.5	25.0	5.5	
18	Uddevalla	58.1	39.5	45.3	49.9	52.7	51.9	83.2	72.3	71.5	34.7	19.2	51.0	25.6	
19	Borås	.	49.8	24.7	27.1	44.8	42.1	73.8	61.1	61.7	22.8	10.4	39.6	22.4	
20	Falköping	45.5	38.0	28.9	26.4	36.9	41.4	83.8	.	65.3	26.3	14.1	37.6	18.5	
21	Karlstad	67.9	57.4	28.7	24.3	27.4	43.3	89.3	30.2	59.7	23.4	8.1	39.9	23.4	
22	Forshaga	—	82.2	63.0	59.3	70.0	75.9	86.7	—	85.9	71.4	39.1	72.9	31.1	
23	Örebro	34.4	17.6	15.1	31.4	29.5	24.8	63.1	23.6	28.9	12.8	7.4	23.3	5.4	
24	Västerås	87.8	26.0	33.8	26.6	35.1	43.3	74.0	46.0	51.4	19.2	7.0	38.7	10.9	
25	Falun	51.2	48.5	43.2	48.7	45.6	50.1	88.2	.	77.5	33.0	13.4	49.3	28.9	
26	Avesta	.	90.3	73.9	74.5	80.7	67.3	93.2	.	92.5	68.9	34.5	82.5	50.7	
27	Gävle	50.9	73.6	40.1	51.5	57.1	54.3	88.1	57.1	72.1	26.1	13.9	55.8	40.5	
28	Sundsvall	52.6	35.4	38.1	44.7	44.3	48.5	80.2	35.5	67.7	20.3	10.8	45.8	23.4	
29	Östersund	37.2	32.9	32.4	37.2	49.2	41.8	76.8	.	61.8	23.9	7.8	39.5	31.1	
30	Skellefteå	.	22.1	24.7	38.1	48.4	36.6	83.3	.	66.3	27.9	11.2	39.1	30.8	
31	Luleå	55.3	41.3	33.8	49.2	58.8	49.3	82.7	.	70.9	33.8	13.6	50.2	38.4	
Städer med över 10 000 inv. i															
32	Södra Sverige	27.9	21.1	28.4	19.2	28.0	32.2	74.7	54.2	32.9	23.7	11.9	29.1	9.6	
33	Mellersta »	44.1	41.1	31.5	29.3	38.8	37.1	74.6	47.6	47.4	19.4	8.7	35.9	12.3	
34	Norra »	50.4	51.9	37.7	47.2	51.7	49.3	83.2	58.8	70.4	27.2	11.9	48.7	32.9	
35	Mindre orter	40.6	62.7	35.0	29.9	47.9	39.9	83.7	38.5	55.3	31.6	17.9	41.9	15.2	
36	Samtl. orter	40.6	46.9	32.6	29.9	41.9	37.6	77.9	49.3	49.9	24.2	11.7	37.2	14.2	

¹ D. v. s. hus, som tillkommit under åren 1924—33.

som sakna vatten- och avloppsledning, ävensom av lägenheter, vilka av hyresräknings-
som undermåliga.

med mediävalstil, när antalet lägenheter understiger 50; understiger
talen ersätta med punkter.

Procentuellt antal lägenheter, som sakna vatten- och (el.) avloppsledn.													Proc. som undermål. beteckn. läg.					
Upplåtelseformer					Lägenhetskategorier								därav					
Kom- mu- nala läg., »bil- liga bost.» etc.	Ar- bets- givare- läg.	Av ägaren be- gagn. läg. i ensk. fler- fam- hus	Egna- hems- läg.	Hyresläg. i		En- kel- rum, enkel- kök	1 rum med kok- vrå	1 rum och kök	2 rum och kök	3 o. fl. rum och kök	Samt- liga lägen- heter	därav läg. i nya hus ¹	Små- lägen- heter	enkel- rum, enkel- kök	1 rum med kok- vrå	1 rum och kök	Samt- liga lägen- heter	
				1-2- fam- hus	fler- fam- hus													
1·2	—	8·1	6·1	3·3	2·9	23·1	2·9	2·2	2·5	1·8	3·2	0·5	—	—	—	—	—	1
38·9	25·4	13·2	40·5	32·0	55·7	·	2·9	2·2	2·5	1·8	3·2	0·5	—	—	—	—	—	2
—	·	·	51·4	46·5	21·2	·	87·5	62·8	45·6	33·5	49·2	47·4	—	—	—	—	—	3
12·9	14·8	12·7	6·8	18·8	15·5	55·6	17·1	12·0	5·2	0·8	13·3	1·9	1·9	1·8	2·4	2·5	1·5	4
27·9	21·6	10·6	40·3	38·0	7·0	27·5	14·8	16·3	13·5	6·8	16·2	16·1	1·7	5·4	2·0	1·3	1·6	5
33·3	19·2	9·8	28·4	32·0	14·8	56·3	14·0	21·3	10·0	3·7	18·1	6·0	4·8	13·1	1·8	4·6	4·1	6
37·0	30·9	18·1	58·6	49·7	16·6	41·3	22·8	23·3	16·3	6·7	23·1	22·0	9·4	20·0	8·0	8·0	8·1	7
·	8·2	7·7	19·6	17·3	10·6	37·9	16·7	14·3	6·8	4·1	12·1	5·0	0·2	—	—	0·4	0·2	8
—	5·3	5·4	11·2	10·0	10·1	55·4	·	8·4	5·5	6·6	9·3	6·5	0·1	—	—	0·1	0·0	9
—	10·4	4·0	26·6	23·7	7·6	67·4	22·2	17·7	7·9	4·3	11·2	7·8	0·1	—	—	—	0·1	10
24·0	12·7	24·8	42·1	43·5	20·2	61·7	57·8	19·8	26·5	15·0	27·4	23·5	2·7	3·7	9·4	1·8	2·4	11
10·6	21·6	15·8	45·1	38·6	14·8	58·7	35·8	18·2	22·2	12·8	21·8	29·8	7·9	13·5	18·2	5·3	6·1	12
16·7	14·8	10·1	34·1	27·7	9·8	54·9	23·6	13·2	8·7	5·4	13·9	7·0	—	—	—	—	—	13
3·4	10·2	11·6	41·5	35·7	5·2	40·9	14·9	7·4	10·2	9·4	10·8	11·2	0·0	0·6	0·3	—	0·0	14
9·6	5·7	5·4	10·5	9·4	6·2	57·5	15·3	6·0	3·4	3·4	7·2	3·1	1·4	10·0	2·0	1·3	1·1	15
8·6	8·3	4·7	17·3	14·2	4·1	40·5	5·3	5·0	5·9	5·7	7·6	4·3	0·8	5·0	—	0·2	0·6	16
16·4	9·0	28·7	24·3	26·2	6·1	39·3	11·6	6·7	6·3	4·3	8·7	3·2	0·5	1·7	0·8	0·4	0·4	17
64·5	20·4	31·3	50·1	40·8	23·5	60·7	44·6	41·9	22·4	13·7	32·4	25·0	8·1	10·3	30·8	7·0	6·4	18
·	17·2	8·9	35·7	26·4	10·2	29·9	9·5	21·7	13·1	7·7	16·6	10·6	1·5	2·5	—	2·2	1·1	19
36·4	10·0	11·0	19·0	22·1	15·4	64·0	·	24·7	10·9	4·5	16·9	9·5	4·3	11·7	·	4·8	3·5	20
28·6	26·0	14·6	36·9	30·8	11·2	39·7	9·4	22·1	20·3	10·6	21·0	17·5	1·8	2·6	1·9	2·5	1·5	21
—	2·8	14·8	27·3	21·3	18·4	24·4	—	15·6	14·8	10·0	15·5	12·2	0·2	—	—	0·4	0·2	22
22·2	11·0	9·5	31·4	21·7	8·8	36·2	11·3	11·1	7·3	4·0	11·1	2·3	1·5	2·6	0·9	2·0	1·4	23
36·5	3·3	12·8	20·2	28·7	8·2	35·8	6·0	11·3	8·6	3·5	11·8	4·9	2·1	4·7	2·0	2·1	1·8	24
17·1	25·6	22·0	36·4	36·9	20·0	69·6	·	38·2	18·8	7·6	27·4	17·2	0·7	0·6	—	1·2	0·6	25
·	32·0	8·7	31·4	40·4	15·1	56·0	·	27·6	19·4	12·8	29·6	20·3	0·4	1·0	—	0·2	0·3	26
21·9	22·0	15·7	42·7	36·3	12·8	46·1	7·1	20·6	12·9	4·7	20·1	21·7	0·1	—	—	0·1	0·1	27
7·9	15·3	18·3	39·9	36·4	20·9	49·3	9·7	28·4	11·4	4·9	22·0	17·6	1·2	1·5	—	1·8	0·9	28
9·3	10·1	10·6	40·6	29·8	9·9	40·4	·	18·1	13·4	2·5	15·6	34·9	0·6	0·5	—	0·7	0·5	29
·	20·2	22·6	50·0	45·7	27·4	68·8	·	54·1	39·9	13·6	38·3	38·6	0·3	—	·	0·3	0·2	30
29·8	24·7	26·9	52·8	50·5	18·8	57·5	·	43·2	28·6	8·2	33·4	34·6	1·9	3·9	·	1·8	1·5	31
7·4	12·8	8·6	29·6	27·0	7·0	50·3	18·2	8·6	9·4	7·2	11·5	9·2	1·4	4·8	3·2	0·6	1·1	32
22·1	15·6	15·9	34·3	30·5	10·5	40·8	15·2	15·0	10·8	5·6	15·1	8·8	2·7	7·0	4·4	2·5	2·3	33
16·4	20·8	18·2	42·6	39·1	16·3	50·9	15·4	28·4	16·8	5·6	23·6	24·5	0·8	1·3	0·7	1·0	0·7	34
23·2	16·3	14·8	35·6	32·2	12·2	64·4	26·4	20·4	17·2	12·5	21·2	20·4	0·9	2·0	2·6	0·7	0·9	35
17·7	16·4	14·5	34·9	31·8	10·5	46·0	18·3	16·9	12·5	7·3	16·6	12·8	1·8	4·7	3·4	1·6	1·5	36

något av boningsrummen. Det kan emellertid tänkas, att man på grund av vissa bristfälligheter eller otydligheter i primärmaterialet för några orter kommit en eller annan procentenhet för högt i fråga om förekomsten av lägenheter, som äro utan både tambur och hall, liksom även för sådana, som sakna vatten- och(eller) avloppsledning. Särskilt torde detta gälla om egnahemsbostäder o. d. i ytterområdena belägna lägenheter i småhus, för vilka fullständiga uppgifter varit relativt svåra att inhämta.

Ser man i tab. 4 först på förekomsten av »såsom undermåliga betecknade» lägenheter, befinnes, att dessa i allmänhet endast utgöra en relativt obetydlig del av det totala lägenhetsbeståndet. Högst nå siffrorna för Norrköping, Uddevalla och Karlskrona, där 8·1 % resp. 6·4 % och 6·1 % av samtliga undersökta lägenheter betecknats såsom undermåliga. För lägenheter om 1 rum med kokvrå äro motsvarande jämförelsetal resp. 12·0 %, 30·8 % och 18·2 % och för enkelrum o. d. 20·0 %, 10·3 % och 13·5 %. Dessa lägenhetskategorier förete i regel även i andra städer de högsta jämförelsetalen. Det må emellertid erinras om, att dessa siffror icke torde kunna anses ge någon riktig föreställning om den faktiska förekomsten av undermåliga lägenheter på olika orter, då, såsom förut antytts, bedömningen skett efter helt olika grunder.

I fråga om tambur och hall framgår, att båda dessa utrymmen inom ett antal mellan- och nordsvenska orter saknas i ända till hälften och däröver av samtliga lägenheter. I flertalet undersökta orter i södra Sverige, ävensom i Göteborg och Örebro, är det däremot endast $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{3}$ av de undersökta lägenheterna, som utmärkas av denna brist, och i Sundbyberg och Stuvsta ändå färre. Såsom man kunnat vänta, ökas dessa jämförelsetal starkt med sjunkande lägenhetsstorlek. I Avesta och Forshaga sakna sålunda c:a $\frac{9}{10}$, i Falun, Gävle och Uddevalla omkring $\frac{3}{4}$ och i Linköping, Landskrona, Östersund och Luleå grovt räknat $\frac{2}{3}$ av alla lägenheter om 1 rum och kök dessa utrymmen. I enkelrum och enkelkök är det i vissa städer, såsom Oskarshamn, endast undantagsvis, som tambur (eller hall) förekommer. Betonas må emellertid, att i många fall dylika lägenheter torde ha med andra gemensamma förstugor, varför de hygieniska nackdelarna ej torde vara så stora, som siffrorna synas antyda.

Avsaknad av vatten- och(eller) avloppsledning har i genomsnitt redovisats i mindre än hälften så många fall som brist på tambur (och hall). Ett undantag utgör emellertid egnahemsområdet Stuvsta, där enligt föreliggande uppgifter inomet hälften av samtliga lägenheter skulle vara utan nämnda bekvämligheter. I Skellefteå, Uddevalla och Luleå skulle omkring $\frac{1}{3}$ samt i Oskarshamn, Falun och Norrtälje c:a $\frac{1}{4}$ av lägenheterna sakna dylik utrustning. De skånska städerna förete däremot även i detta fall mera gynnsamma siffror, och så är även förhållandet med bl. a. Göteborg, Sundbyberg, Jönköping och Örebro. Här ifrågasvarande brist är mera utmärkande för egnahemslägenheter och andra lägenheter i småhus än för övriga bostadstyper, vilket torde bero på, att vatten- och avloppsförhållandena icke alltid äro fullt ordnade i egnahemssamhällen och vissa städers ytterområden, varjämte må erinras om, att brister i fråga om redovisningen av olika bekvämligheter torde vara vanligare i fråga om dylika lägenheter. Då egnahemslägenheterna på grund av egnahemsrörelsens uppsving under 1920-talet¹ ej sällan utgöra större andel av det nya lägenhetsbeståndet än av det äldre, torde nämnda förhållanden utgöra den huvudsakliga förklaringen till, att nya lägenheter icke i alla städer förete gynnsammare jämförelsetal än motsvarande äldre. Särskilt i Karlskrona och Östersund synas lägenheter, som tillkommit under den senaste tioårsperioden, oftare sakna vatten och avlopp än vad fallet är inom den äldre delen av bostadsbeståndet.

Ser man på olika lägenhetskategorier, befinnes, att de mindre lägenheterna även i fråga om vatten och avlopp äro väsentligt sämre ställda än de större. Medan så-

¹ Jfr de uppgifter, som lämnas i efterföljande tab. 28.

Tab. 5. Förekomsten av centraluppvärmning samt av bad-(eller dusch-)rum inom olika lägenhetsgrupper.

Orter	Proc. antal lägenh. med centraluppvärmning ¹						Proc. antal lägenheter med bad- el. duschrum					
	enkel- rum, enkel- kök	1 rum med kokvrå	1 rum och kök	2 rum och kök	3 o. fl. rum och kök	Samt- liga lägen- heter	enkel- rum, enkel- kök	1 rum med kokvrå	1 rum och kök	2 rum och kök	3 o. fl. rum och kök	Samt- liga lägen- heter
Sundbyberg	15·7	75·8	55·2	39·0	51·4	50·7	0·9	28·0	27·7	22·6	35·6	26·7
Norrtälje	4·3	.	2·4	6·5	20·1	8·7	—	.	0·2	1·6	15·8	4·7
Stuvsta	.	10·0	34·4	37·4	51·9	36·6	.	—	0·4	6·3	18·7	8·4
Uppsala	8·2	43·9	15·3	35·2	53·4	30·7	1·4	29·3	9·2	22·6	46·7	22·1
Eskilstuna	5·4	16·3	17·4	36·8	57·7	25·4	—	—	1·1	9·3	45·9	8·0
Linköping	7·5	47·4	12·7	24·4	48·4	24·7	1·2	8·8	2·0	12·8	48·4	15·9
Norrköping	4·2	50·0	11·5	20·5	47·5	18·7	—	1·1	2·1	7·4	50·9	10·1
Jönköping	7·6	20·0	8·7	21·2	48·7	21·5	—	—	1·0	7·6	43·7	12·4
Huskvarna	6·0	—	4·8	11·6	39·9	12·9	—	—	1·7	6·1	34·3	8·4
Kalmar	7·0	20·6	13·5	14·8	26·5	17·4	—	—	2·5	11·0	26·0	12·4
Oskarshamn	4·7	1·6	1·4	7·5	16·5	7·7	1·9	—	0·5	3·0	17·1	5·9
Karlskrona	7·7	4·4	1·5	8·1	24·6	11·0	—	—	—	2·0	21·0	7·0
Kristianstad	13·7	14·6	26·9	28·4	34·7	26·7	1·0	1·1	2·2	12·1	33·3	16·8
Malmö	24·7	26·4	20·2	26·4	54·6	29·7	13·6	17·1	9·6	13·6	47·2	19·0
Landskrona	8·8	27·6	8·9	20·4	37·8	21·6	1·3	11·2	0·3	4·6	28·4	9·9
Hälsingborg	25·6	53·0	40·2	35·8	59·0	42·4	2·5	13·6	8·0	9·6	39·5	17·1
Göteborg	22·3	66·8	26·7	38·6	70·8	37·4	0·5	14·5	7·5	22·3	70·2	20·7
Uddevalla	13·1	27·7	14·6	38·1	56·8	30·8	—	—	0·4	4·6	28·7	8·1
Borås	40·2	70·5	23·2	43·1	73·9	45·0	2·9	8·4	2·1	12·6	50·7	17·2
Falköping	9·9	.	8·4	22·1	50·3	26·7	0·9	—	—	3·2	34·6	11·8
Karlstad	10·3	67·9	13·5	26·6	53·6	28·2	1·8	1·9	3·5	14·0	48·0	17·0
Forshaga	4·4	—	4·3	14·3	30·0	11·9	—	—	—	2·4	21·8	4·5
Örebro	16·6	71·7	17·7	34·7	52·4	32·6	1·1	12·3	3·5	20·3	52·9	19·0
Västerås	10·7	42·0	11·8	35·3	59·6	26·3	0·5	4·0	3·1	14·9	59·9	15·1
Falun	9·3	.	9·9	24·7	53·6	26·9	1·2	.	0·3	4·5	35·2	11·2
Avesta	6·3	.	3·2	18·5	47·3	10·9	—	—	—	2·7	20·9	2·5
Gävle	9·9	42·9	11·6	30·5	52·9	22·8	1·3	12·5	1·8	6·5	36·2	8·8
Sundsvall	16·7	80·6	18·5	48·0	69·5	38·3	0·7	6·5	1·8	7·9	46·0	12·9
Östersund	14·8	.	23·8	30·1	60·4	34·4	1·5	—	4·3	13·4	52·8	18·7
Skellefteå	18·1	.	9·7	30·8	52·1	31·4	0·7	.	0·8	6·6	36·7	13·9
Luleå	15·7	.	16·7	34·5	66·3	33·0	2·0	.	2·9	6·5	42·3	12·4
Orter med över 10 000 inv. i												
Södra Sverige ...	16·7	25·5	19·6	23·8	42·3	26·6	4·3	10·5	6·4	9·6	34·9	14·8
Mellersta " ...	13·3	55·1	18·6	33·3	59·5	30·9	0·8	8·8	4·2	15·2	50·8	16·3
Norra " ...	13·6	48·5	15·3	33·9	60·5	30·7	1·2	9·6	2·1	7·8	42·4	12·4
Mindre orter	9·4	45·9	18·7	20·2	38·7	23·4	0·5	15·4	7·7	7·2	26·6	11·8
Samtliga orter	13·1	41·7	18·3	27·9	51·0	28·5	1·2	10·6	4·9	11·0	40·7	14·5

lunda av lägenheter om 3 och flera rum och kök i regel blott några få procent — i Stuvsta stiger dock jämförelsetalet till $\frac{1}{3}$ — sakna vatten och avlopp, förekommer i fråga om lägenheter om 1 rum och kök, att ända till $\frac{2}{5}$ à $\frac{2}{3}$ (Stuvsta, Uddevalla, Falun, Skellefteå och Luleå) av bostäderna äro utan denna utrustning. För enkelrum o. d. lägenheter kunna än högre jämförelsetal iakttagas, och ifrågavarande

¹ Oberäknat de fåtaliga lägenheter, som ha centraluppvärmning samtidigt som de sakna vatten- och avloppsledning.

lägenhetskategori uppvisar höga siffror även i sådana städer som Hälsingborg och Landskrona, där samtliga övriga lägenhetskategorier endast undantagsvis sakna här ifrågakarande bekvämligheter. Framhållas må emellertid, att i många fall tillgång till vatten- och avloppsledning torde finnas i lägenheternas omedelbara grannskap.

I tab. 5 redovisas förekomsten av centralvärme samt bad-(eller dusch-)rum inom olika lägenhetskategorier. Härav framgår, att lägenheter med bad-(eller dusch-)rum inom flertalet redovisade orter utgöra 10—20 % av samtliga, medan förekomsten av centraluppvärmning oftast varierar mellan 20 och 35 %. Alla dessa bekvämligheter visa i regel sjunkande frekvenstal med fallande lägenhetsstorlek, men härvidlag framträder flerstädes ett väsentligt undantag, nämligen att den relativt nya typen enkelrum med kokvrå oftare är modernt utrustad än lägenheter om 1 rum och kök. Detta hindrar emellertid icke, att bland förstnämnda lägenheter även påträffas relativt flera bristfälliga bostäder än bland lägenheter om 1 rum och kök (jfr tab. 4).

Med ledning av uppgifterna om förekomsten av vatten- och avloppsledning, centraluppvärmning och bad- eller duschrum har lägenhetsbeståndet uppdelats i fem olika kvalitetsgrupper, vilka användas i vissa efterföljande sammanställningar rörande trångboddheten m. m. I första hand har man härvid skilt mellan lägenheter utan vatten- och/eller avloppsledning samt sådana med nämnda utrustning. Sistnämnda grupp har sedan ytterligare uppdelats efter modernitetsgraden, vilken emellertid — såsom tidigare anmärks — även torde ge åtminstone någon antydning om de verkliga kvalitetsförhållandena. Å ena sidan har man en grupp helt omoderna lägenheter, d. v. s. sådana, som sakna både centraluppvärmning samt bad-

Tab. 6. Lägenheternas fördelning på olika kvalitetsgrupper (i %) ¹.

Orter	Lägenheter utan vatten- och (eller) avloppsledning	Lägenheter med vatten- och avloppsledning				Orter	Lägenheter utan vatten- och (eller) avloppsledning	Lägenheter med vatten- och avloppsledning			
		utan c. v.		med c. v.				utan c. v.		med c. v.	
		utan badrum	med badrum	utan badrum	med badrum			utan badrum	med badrum	utan badrum	med badrum
Sundbyberg	3.2	45.6	24.5	0.5	26.2	Karlstad	21.0	48.8	13.2	1.9	15.1
Norrhälje	26.8	63.5	5.0	1.0	3.7	Forshaga	15.6	70.7	9.2	1.8	2.7
Stuvsta	49.2	13.9	28.5	0.3	8.1	Örebro	11.1	54.5	15.4	1.8	17.2
Uppsala	13.3	54.3	10.2	1.7	20.5	Västerås	11.8	59.6	13.4	2.3	12.9
Eskilstuna	16.2	57.9	17.9	0.5	7.5	Falun	27.4	44.5	16.9	1.2	10.0
Linköping	18.1	54.7	11.2	2.5	13.5	Avesta	29.6	59.2	8.7	0.3	2.2
Norrköping	23.2	56.6	10.1	1.6	8.5	Gävle	20.1	56.6	14.5	0.6	8.2
Jönköping	12.1	65.5	10.0	1.0	11.4	Sundsvall	22.9	38.2	26.0	0.6	12.3
Huskvarna	9.3	76.5	5.8	1.3	7.1	Östersund	15.6	47.9	17.8	2.1	16.6
Kalmar	11.2	68.8	7.6	2.6	9.8	Skellefteå	38.3	28.6	19.2	1.7	12.2
Oskarshamn	27.4	63.6	3.1	1.3	4.6	Luleå	33.4	33.2	21.0	0.3	12.1
Karlskrona	21.7	66.1	5.2	1.2	5.8	Orter med över 10 000 inv. i					
Kristianstad	14.0	54.9	14.4	4.4	12.3	Södra Sverige	11.5	60.0	13.7	1.9	12.9
Malmö	10.8	57.4	12.8	2.1	16.9	Mellersta »	15.1	52.4	16.2	1.6	14.7
Landskrona	7.2	69.8	13.1	1.4	8.5	Norra »	23.6	44.8	19.2	0.9	11.5
Hälsingborg	7.6	49.5	25.8	0.5	16.6	Mindre orter ...	21.2	54.3	13.2	1.1	10.2
Göteborg	8.7	51.8	18.8	2.1	18.6	Samtliga orter	16.5	53.5	15.5	1.5	13.0
Uddevalla	32.4	36.6	22.8	0.2	8.0						
Borås	16.6	38.1	28.1	0.2	17.0						
Falköping	16.9	54.7	16.7	1.7	10.0						

¹ Badrum = bad- eller duschrum.

(eller dusch-)rum och å den andra de helmoderna lägenheterna med alla dessa bekvämligheter. Däremellan ha upptagits tvenne grupper av så att säga halvmoderna lägenheter, nämligen sådana med centralvärme men utan bad-(eller dusch-)rum samt sådana utan centralvärme men med bad-(eller dusch-)rum. I likhet med de helmoderna lägenheterna torde dessa båda slag av lägenheter vara inrymda antingen i nyare fastigheter eller också i sådana äldre byggnader, som ansetts vara av sådan beskaffenhet, att en viss modernisering antagits skola löna sig.

Lägenhetsbeståndets fördelning på angivna fem »kvalitetsgrupper» återges i tab. 6. Det vill synas, som om Oskarshamn, Norrtälje, Avesta och Karlskrona skulle uppvisa det mest omoderna lägenhetsbeståndet, i det att omkring $\frac{9}{10}$ av bostäderna i dessa städer sakna såväl centralvärme som bad- och duschrum. Högst på skalan kommer Sundbyberg, där drygt hälften av lägenheterna har endera eller båda dessa bekvämligheter.

Vid sidan av denna »kvalitetsgruppering» komma även lägenheter utan tambur (och hall) att redovisas för sig i vissa efterföljande sammanställningar.

Granskningskommittéernas uttalanden om bostädernas kvalitet. Vid sidan av de å de särskilda lägenhetsblanketterna antecknade omdömena ha hyresräkningskommittéerna å flera orter insänt utlåtanden av mera generell natur rörande bostadsbeståndets kvalitet. Ur dessa utlåtanden må vissa för granskningskommittéernas uppfattning belysande uttalanden här återgivas.¹

Typiskt för vissa granskningskommittéers arbete är följande meddelande från *Eskilstuna*: »För att erhålla någon ledning vid bedömandet av bostäder, som befinna sig i så bristfälligt skick, att de snarast möjligt böra utdömas, har uppgift infordrats från hälsovårdsnämnden, som därvid meddelat, att 42 lägenheter, därav 39 enrumslägenheter och 3 lägenheter på rum och kök, äro så undermåliga, att de snarast möjligt böra utdömas såsom bostadslägenheter. Att detta icke redan skett är uteslutande beroende på den rådande bristen på smålägenheter. Vid företagna besiktningar hava kontrollanterna emellertid konstaterat, att utöver ovannämnda lägenheter ytterligare cirka ett hundratal rum äro undermåliga såsom bostadslägenheter och fördenskuil böra utdömas.»

I fråga om *Vadstena* betonas, att flertalet av fastigheterna inom stadens planlagda område äro gamla och omoderna samt följaktligen mörka, kalla och dragiga. Många hus uppges vara envåningshus med lägenheterna i bottenvåningen, i en del fall med golvytan lägre än markytan. Vid riklig vattentillgång blir marken omkring husen vattensjuk. Kubikinnehållet anses ofta vara otillräckligt på grund av låg takhöjd. I flertalet lägenheter saknas källare, tvätthus och vattenklosett. I ytterområdena saknas vatten- och avloppsledning ävensom andra bekvämligheter.

Granskningskommittén i *Uddevalla*, vilken underkastat stadens bostadsbestånd en ingående undersökning, konstaterar, att i en del fall lägenheter voro belägna omedelbart på eller under angränsande marks yta samt i ett flertal fall att rums höjden var så låg som 1.7 m.

Granskningskommittén i *Tidaholm* uppger, att staden icke äger »några större byggnader. Här finns inte mer än ett hus... över två våningar, och tvåvåningshusen äro inte många. Resten utgöres av s. k. enfamiljshus med bottenvåning samt ett eller flera rum över. Av dessa hus äro en stor del mycket gamla... 'Pårummen' i de gamla husen äro mycket låga och med mycket snedtak, vadan kubikinnehållet i förhållande till golvytan blir mycket obetydligt. Därtill kommer, att en del lägenheter äro inrymda i s. k. lillstuga sammanbyggd med uthusen. Bostadslägenheter med alla nutida bekvämligheter saknas i Tidaholm. Staden har nämligen varken gasverk eller vattenledning.»

Från *Ludvika* uttalas bl. a., att en regelbunden inspektion av bostäderna är ett framtidskrav, vilket måste bli verklighet.

¹ Några av de orter, som dessa uttalanden avse, ingå icke i den här återgivna statistiken.

Från *Hudiksvall* har lämnats en specifikation av 115 bristfälliga lägenheter, som äro upptagna i bostadsinspektörens rapporter under åren 1929—33. Av dessa lägenheter äro 25 bristfälliga på grund av ålder och 76 på grund av uteblivna reparationer, medan 5 äro källarlägenheter; om vissa av de nämnda lägenheterna gälla flera av de anmärkta förhållandena. Av de 115 undermåliga lägenheterna äro 30 belägna i ett enda hus. I ett annat hus uppges finnas ett enkelkök med 16·8 kvm golvyta och 41 kbm luftrymd, som bebos av 3 vuxna med 4 barn.

Örnsköldsvik hör till de städer, där man klagat över, att vatten- och avloppsledning saknas i vissa förortssamhällen. Vidare meddelas, att i stadens centrala delar finnas en stor del fastigheter, där till vindsvåningen hörande skrubbar inretts till s. k. varmskrubbar med snedtak och mindre fönster eller gluggar för direkt dager.

Från *Luleå* skrives, att »bostadsbebyggelsen består i orten huvudsakligen av trähus, av vilka en stor del äro äldre och sakna nutida bekvämligheter. Beträffande förstadsområdena Skurholmen och Svartösten, vilka hava stadsliknande bebyggelse... äro de flesta husen s. k. spanterhus, uppförda av billigt materiel, bestående av spant eller plank med fyllning av sågspån. — I industrisamhället Karlsvik äro husen av mycket dålig beskaffenhet på grund av bristande underhåll. Husen hava försålts till realisationspris av föregående innehavaren av järnverket till f. d. arbetare... Samtliga ovannämnda förortssamhällen sakna vatten- och avloppsledning.»

Av intresse i detta sammanhang är även följande meddelande till bostadssociala utredningen från stadsläkaren i *Avesta*: »I Avesta råder brist på goda bostäder och många lägenheter äro av sådan beskaffenhet, att de borde utdömas. En svårighet reser sig emellertid mot försök att göra något från hälsovårdsnämndens sida. De sämre bostäderna äro nämligen i regel upplåtna mot ytterst låg hyra, och ett utdömande av bostaden kan i sådana fall blott få den följden, att hyresgästen blir utan någon bostad, vilket är sämre än en dålig bostad. Dessa förhållanden sammanhånga med de genomgående låga hyrorna i de bostäder, som ägas av den dominerande industrien. Privat bostadsproduktion för ett ytterst tynande liv.»

Bostadshushållens sammansättning och inkomstförhållanden. Vissa element i bostadsbehovet och bostadsefterfrågan ha tidigare berörts i sammanställningar, som inbegripa en redovisning av antalet boende samt av de boendes fördelning på olika lägenhetskategorier. Viktigare än att härvidlag utgå från antalet personer är emellertid att studera de »efterfrågeenheter», som uppträda på bostadsmarknaden, nämligen bostadshushållen. Ett bostadshushåll betraktas i det följande såsom summan av de personer, som bo i en och samma lägenhet, sålunda familjemedlemmar samt — i den mån sådana förekomma — tjänstefolk och andra arbetsbiträden ävensom inhyrande (med egna rum) och inneboende. Antalet hushåll har sålunda i detta fall satts lika med antalet begagnade bostadslägenheter.

Såsom förut angivits, har i förevarande undersökning stor vikt lagts vid familjernas inkomstförhållanden. Källan har härvid varit 1933 års taxeringslängder, vilka avse förhållandena under år 1932. Att märka är, att man upptagit hela familjeinkomsten, sålunda icke blott inkomsten för hushållsföreståndaren utan även för övriga familjemedlemmar, men däremot icke för ev. tjänstefolk och inneboende. Att välståndsgraden sålunda endast bedömts med utgångspunkt från familjemedlemmarnas inkomster, betingas av att »hushållsinkomsten» (vari andrahandshyrandes, hembiträdens o. d. inkomster skulle inräknas) givetvis icke låter behandla sig som en ekonomisk enhet. Så är däremot, åtminstone i någon utsträckning, fallet med familjeinkomsten, låt vara att det mycket ofta förekommer, att vuxna barn med självständiga inkomster närmast äro att beteckna såsom inackorderingar — och t. o. m. dåligt betalande sådana — hos föräldrarna. Vid studiet av i den efterföljande framställningen anförda uppgifter om sambandet mellan inkomstnivå och trångboddhet bör emellertid behållas i minnet, att inkomst-

uppgifterna alltså endast hänföra sig till familjen, medan boendetätetstalen givetvis även inbegripa ev. »familjefrämmande» medlemmar av bostadshushållen. — Inkomstuppgifterna ha i första hand utnyttjats för en gruppering av hushållen i fem olika »välståndsgupper». Vid denna gruppering ha inkomstbeloppen givetvis måst sättas i relation till familjestorleken, vilket skett därigenom, att man utgått från familjeinkomsten per »familjepersonenhet», varvid vuxen person räknats såsom hel och barn under 15 år såsom halv personenhet.¹ Härmed har man sålunda tagit viss hänsyn till det förhållandet, att vuxna och barn icke utgöra likvärdiga »konsumtionseenheter», låt vara att den valda konsumtionsenhetsbestämningen blivit jämförelsevis grov. Med hänsyn till att lägenhetsblanketterna endast upptaga nyssnämnda åldersgräns, har man emellertid icke haft möjlighet att härvidlag tillämpa något mera förfinat beräkningssätt. För att icke göra grupperingen alltför komplicerad har man vidare underlåtit att taga hänsyn till att den för uppnående av en viss levnadsstandard erforderliga inkomstsumman icke ökas i alldeles samma proportion som familjestorleken. Härav följer, att ett större hushåll tillhörande en viss välståndsgrupp enligt den här använda grupperingen understundom kan tänkas leva på samma standard som ett mindre hushåll tillhörande en något högre välståndsgrupp, och att sålunda något för få större hushåll kommit att hänföras till de högre välståndsgруппerna. Till hushållens faktiska levnadsstandard, vilken förutom av nu berörda faktorer även betingas av andra, såsom opåräknade större utgifter (t. ex. på grund av sjukdom i familjen), växlande hushållsamhet o. d., har sålunda hänsyn ej i full utsträckning kunnat tagas, då material härför saknats.

För att i görligaste mån neutralisera verkningarna av penningens olika köpkraft å olika orter har man låtit inkomstgränserna för de fem olika välståndsgруппerna variera i ungefärlig överensstämmelse med levnadskostnadernas variationer. Sålunda ha olika gränstal kommit till användning för orter tillhörande olika dyrortsgrupper, nämligen de sju grupper (A—G, för A saknas dock representant), som förekomma i 1929 års officiella lönegruppering, utökade med en åttonde grupp H, vilken innefattar de orter (Stockholm, som här saknas, samt Luleå och vissa andra orter i övre Norrland), som genom fr. o. m. budgetåret 1931/32 utgående extra dyrortstillägg bilda en faktisk högsta dyrortsgrupp. I följande tablå anges de intervaller för familjeinkomsten per familjepersonenhet, som i enlighet härmed kommit till användning.

Dyrortsgrupp	V ä l s t å n d s g r u p p (gränstal i kr.) ²				
	1	2	3	4	5
B	—449	450— 749	750—1 049	1 050—1 499	1 500—
C	—479	480— 799	800—1 119	1 120—1 599	1 600—
D	—509	510— 849	850—1 189	1 190—1 699	1 700—
E	—539	540— 899	900—1 259	1 260—1 799	1 800—
F	—569	570— 949	950—1 329	1 330—1 899	1 900—
G	—599	600— 999	1 000—1 399	1 400—1 999	2 000—
H	—629	630—1 049	1 050—1 469	1 470—2 099	2 100—

Det bör emellertid understrykas, att man härmed endast på ett jämförelsevis summariskt sätt tagit hänsyn till de lokala olikheterna i fråga om levnadskost-

¹ Nämnas må, att å formulären icke angivits, huruvida barnen varit familjemedlemmar eller icke. Då emellertid praktiskt taget samtliga barn torde tillhöra de i resp. lägenheter boende familjerna, har man i beräkningarna ansett sig kunna utgå från ett dylikt antagande [utom i de undantagsfall, då antalet barn överstigit (eller varit lika stort som) antalet familjemedlemmar].

² Välståndsgрупп 1 inbegriper även sådana familjer, vilka stått upptagna i taxeringslängderna men icke haft någon taxerad inkomst.

naderna, så mycket mera som man vid tiden för undersökningen icke ägde tillgång till några uppgifter om det nuvarande avståndet mellan olika orters levnadskostnadsnivåer. Sålunda har man måste lägga till grund 1929 års dyrortsgruppering, vilken är grundad på ett prismaterial, som är fem år äldre än de föreliggande bostadsuppgifterna. Dessutom torde alltid förefinnas en viss obestämbarhetsmarginal vid alla dylika jämförelser mellan olika orter. Man får även räkna med, att de använda taxeringsuppgifterna kunna förete ojämnheter, som försvaga jämförbarheten mellan olika orter och olika yrkesgrupper etc.

Det bör vidare betonas, att välståndsgupperingen ej kunnat göras alldeles fullständig. Man har nämligen erhållit en restgrupp av »hushåll utan känd inkomst», vilken i regel omfattar $\frac{1}{5}$ à $\frac{1}{4}$ — för vissa städer en ännu större proportion — av samtliga hushåll. Detta sammanhänger delvis med, att överföringen av inkomstuppgifter från taxeringslängderna till bostadsuppgifterna icke verkstälts av ortskunniga myndigheter utan utförts centralt inom bostadssociala utredningen, vilket givetvis ökat svårigheterna med identifieringen, så mycket mer som bostadsformulärens identifieringsuppgifter icke sällan varit ofullständiga. Svårigheterna ha ökats på grund av det förhållandet, att inkomstuppgifterna, vilka avse år 1932, äro mer än ett år äldre än bostadsuppgifterna, vilka gälla hyresåret 1933/34 (eller viss del därav). Under mellantiden har nämligen ett betydande antal familjer företagit inflyttning till eller omflyttning inom resp. orter, och att identifiera dessa har av arbetstekniska och ekonomiska skäl i regel icke varit möjligt. Då sannolikheten talar för, att den flyttande befolkningen till relativt stor del utgöres av smärre och yngre hushåll, ha de större och äldre hushållen antagligen blivit något överrepresenterade bland de familjer, för vilka upplysning om inkomstförhållandena kunnat erhållas. För detta antagande talar den omständigheten, att medelantalet personer per hushåll utgör 3.3 inom samtliga hushåll men endast 2.9 inom »hushåll med okänd inkomst». — Det må även erinras om, att året 1932 ur sysselsättningssynpunkt var sämre än hyresåret 1933/34. Enligt de föreliggande uppgifterna torde sålunda inkomststandarden te sig något lägre, än vad som motsvarar de verkliga förhållandena under den period, som bostadsuppgifterna avse.

För att åstadkomma ett mera konkret intryck av hur välståndsgupperingen verkar må anföras några exempel på gränstalens variationer för olika familjetyper. Betraktar man endast familjer tillhörande den lägsta inkomstgruppen såsom fattiga, skulle i Göteborg (ortsgrupp G) såsom sådana räknas alla hushåll med under 600 kr. i familjeinkomst per familjepersonenhet. Inbegriper man även den näst lägsta välståndsgruppen, skulle fattigdomsstrecket ligga vid 1 000 kr. per familjepersonenhet. Detta betyder för hushåll om 2 vuxna och 2 barn ett belopp av resp. 1 800 och 3 000 kr., för 2 vuxna och 4 barn 2 400 resp. 4 000 kr., för 4 vuxna och 2 barn resp. 3 000 och 5 000 kr. etc.

Ovan anförda reservationer böra behållas i minnet vid studiet av de uppgifter rörande hushållens fördelning efter välståndsgrad, som återgivas i tab. 7. Denna sammanställning innehåller även en gruppering efter socialklasser, vilken ställts i visst sammanhang med välståndsgupperingen. Man har nämligen i första hand skilt mellan »mindre» och »mera» bemedlade hushåll, varvid den senare gruppen ansetts sammanfalla med den högsta välståndsgruppen (grupp 5) och sålunda omfatta hushåll, vilkas familjeinkomst per familjepersonenhet utgör minst 1 500 kr. inom dyrortsgrupp B och minst 2 000 kr. i fråga om dyrortsgrupp G. Beträffande de mindre bemedlade hushållen (välståndsgupperna 1—4) har företagits en underindelning i fyra specialgrupper efter hushållsföreståndarens yrke eller samhällsställning, nämligen arbetare, tjänstemän, självständiga näringsidkare samt pensionärer, understödstagare o. d. Den ospecificerade restgruppen är i detta fall något större. Utom familjer med okänd inkomst inbegriper densamma nämligen sådana mindre bemedlade hushåll, där hushållsföreståndarens yrke är okänt. Verkställda

stickprovsundersökningar tyda på, att det här huvudsakligen är fråga om småhushåll med kvinnliga hushållsföreståndare.¹

Granskar man uppgifterna i tab. 7, befinner det relativt största antalet (mindre bemedlade) arbetarhushåll ha redovisats från Avesta, Forshaga och Huskvarna (c:a 70 %). Därefter följa Stuvsta, Eskilstuna, Oskarshamn, Landskrona och Borås (c:a 57 %). Något över 50 % arbetarhushåll ha även Västerås, Norrköping, Gävle, Karlstad, Örebro, Luleå, Jönköping och Sundbyberg. Relativt få arbetarhushåll uppvisa däremot Karlskrona, Kristianstad och Sundsvall (c:a 37 %).

Tab. 7. Bostadshushållen fördelade på olika välstånd- och socialgrupper (i %).

Orter	Hushåll med känd inkomst		Därav (i %) tillhörande nedanstående välståndsgrupp ²					Hushåll med känd inkomst o. känt yrke		Därav (i %) mindre bemedlade hushåll ³ , vilkas hushållsföreståndare voro			
	antal	%	1	2	3	4	5	antal	%	arb- tare	tjänste- män	själ- vständ. nä- rings- idkare	pensio- närer, under- stöds- tagare o. d.
Sundbyberg (G)	1 904	70.7	11.9	13.3	21.3	27.7	25.8	1 794	66.6	50.3	12.2	5.9	4.2
Norrhälje ... (C)	1 062	72.0	32.5	20.1	15.9	13.8	18.2	867	58.8	49.3	6.6	14.1	7.8
Stuvsta ..... (F)	803	83.3	20.2	13.1	16.5	24.8	25.4	742	77.0	56.7	8.4	3.2	4.2
Uppsala ..... (E)	1 855	76.1	15.8	16.2	18.8	18.5	30.7	1 668	68.4	43.6	8.8	8.5	5.0
Eskilstuna .. (D)	1 920	79.6	16.0	19.9	23.3	20.8	20.5	1 761	73.0	57.5	9.1	6.8	4.2
Linköping ... (D)	1 582	71.6	20.7	17.4	19.5	16.4	26.0	1 407	63.7	44.7	9.2	9.7	7.1
Norrköping ... (E)	2 815	76.9	20.5	19.3	21.4	19.2	19.6	2 582	70.5	54.2	8.9	7.3	8.2
Jönköping ... (D)	1 651	79.1	18.5	21.5	22.3	19.2	18.5	1 485	71.2	52.3	10.4	8.1	8.7
Huskvarna .. (B)	1 861	85.9	10.9	25.7	27.4	21.4	14.6	1 760	81.2	69.9	6.6	4.7	3.4
Kalmar ... (D)	1 243	70.5	20.4	21.7	19.7	15.8	22.4	1 050	59.6	48.9	13.1	6.7	4.8
Oskarshamn (D)	1 468	63.2	27.3	23.6	20.1	13.9	15.1	1 354	58.3	57.5	11.7	10.7	3.7
Karlskrona .. (E)	1 929	79.3	18.4	20.3	23.8	18.4	19.1	1 770	72.8	38.8	21.8	8.7	9.9
Kristianstad (C)	1 346	71.9	13.5	15.8	17.0	19.1	34.6	1 222	65.2	36.6	11.7	10.8	2.9
Malmö ..... (F)	4 840	75.7	18.3	19.4	20.0	20.4	21.9	4 485	70.2	48.2	12.1	10.2	5.7
Landskrona .. (E)	2 386	82.6	26.4	22.3	19.0	15.2	17.1	2 128	73.7	56.6	7.4	11.1	5.8
Hälsingborg (E)	2 317	75.2	18.1	18.8	20.3	19.6	23.2	2 204	71.5	45.6	11.6	11.7	6.6
Göteborg ... (G)	7 402	74.6	13.8	19.4	23.3	20.1	23.4	6 914	69.7	48.1	13.3	8.3	5.3
Uddevalla ... (D)	1 612	75.6	22.8	22.0	19.2	16.1	19.9	1 450	68.0	45.0	9.4	11.4	12.3
Borås ..... (F)	2 130	79.9	19.1	22.3	21.5	20.2	16.9	1 920	72.0	57.2	9.9	9.7	4.5
Falköping ... (C)	1 466	80.8	17.5	20.6	20.6	20.4	20.9	1 285	70.8	41.5	13.4	13.5	7.7
Karlstad ..... (E)	1 624	70.4	20.4	24.3	19.8	14.5	21.0	1 502	65.1	52.8	11.3	7.7	5.4
Forshaga ... (B)	490	76.3	13.5	25.5	28.1	19.2	13.7	479	74.6	70.8	5.4	3.1	6.7
Örebro ..... (F)	2 229	72.2	19.2	19.6	21.8	18.7	20.7	2 027	65.7	52.5	9.6	10.3	4.9
Västerås ..... (E)	1 797	81.1	20.4	17.3	20.8	22.3	19.2	1 605	72.4	54.9	9.3	5.7	8.7
Falun ..... (E)	1 445	77.8	22.2	19.7	19.7	15.1	23.3	1 266	68.1	42.7	15.0	10.8	4.8
Avesta ..... (C)	1 207	82.4	18.3	20.8	24.2	19.5	16.7	1 088	74.3	71.8	4.7	2.3	2.7
Gävle ..... (F)	2 127	76.6	21.8	23.6	21.5	15.8	17.3	1 982	71.4	53.0	11.6	9.4	7.5
Sundsvall ... (F)	1 716	69.3	22.1	18.1	18.3	16.1	25.4	1 569	63.4	37.4	14.3	16.0	4.5
Östersund ... (G)	954	54.0	20.6	22.3	19.1	18.0	19.5	870	49.2	42.4	18.4	9.7	8.2
Skellefteå .. (E)	1 153	77.6	18.0	17.2	20.0	18.5	26.3	1 046	70.4	45.4	15.4	8.1	2.1
Luleå ..... (H)	1 499	82.7	27.6	21.3	18.8	15.5	16.8	1 395	77.0	52.3	18.4	5.9	5.4

¹ Specialundersökningar för Norrköping och Landskrona ha gett vid handen, att resp. 88.4 och 88.2 % av »hushåll med okänt yrke» utgjorts av kvinnliga lägenhetsinnehavare. Dessa »kvinnohushåll» bestå till resp. 55.8 och 65.8 % av 1—2 personer.

² Angående välståndsgruppernas avgränsning se sid. 51.

³ Gruppen »mera bemedlade hushåll» sammanfaller med grupp 5 i välståndsgrupperingen. Att procentalen för de olika socialgrupperna likväl icke bli 100.0, när man lägger till de under välståndsgrupp 5 upptagna siffrorna, beror på, att procentberäkningen för välståndsgrupperna avser alla hushåll med känd inkomst, medan motsvarande beräkning för socialgrupperna icke inbegriper mindre bemedlade hushåll med okänt yrke.

De tre orter, där arbetarbefolkningen dominerar, nämligen Avesta, Forshaga och Huskvarna, utmärka sig också därigenom, att de i inkomstavseende förete relativt obetydliga variationer, i det att en jämförelsevis stor del av hushållen tillhöra de mellersta välståndsgруппerna (särskilt grupp 3). Exempel på stora olikheter i inkomstavseende förete en del större städer, såsom Malmö, Hälsingborg, Norrköping, Örebro och Västerås, där i stort sett en femtedel av hushållen tillhöra var och en av de fem välståndsgруппerna, ävensom Falun och Sundsvall. För relativt stark anhopning av hushållen till högre välståndsgруппer utmärka sig enligt föreliggande uppgifter bl. a. Sundbyberg, Stuvsta, Uppsala, Kristianstad och Skellefteå, medan särskilt Norrtälje, Oskarshamn och Landskrona skulle ha förhållandevis många hushåll inom de lägre välståndsgруппerna.

I tab. 8 återges hushållens fördelning på olika hushållstyper med utgångspunkt från antalet vuxna och barn under 15 år. Då sålunda bland de »vuxna» även ingå barn över 15 år, utgöres exempelvis gruppen »3—4 vuxna utan barn» sannolikt till övervägande del av hushåll bestående av man, hustru samt 1—2 halv-vuxna eller vuxna barn. Inom flertalet orter befinnes gruppen två vuxna (och inga barn) vara större än någon annan (jfr de kursiverade talen i tabellen). I förortssamhället Stuvsta och bruksorten Forshaga ävensom i Skellefteå samt i Luleå dominerar emellertid i stället typen 2 vuxna och 1—2 barn. I Huskvarna och Östersund intages första platsen av hushåll om 3—4 vuxna och inga barn. Anmärkningsvärt är vidare, att arbetarhushållen förete en från det totala hushållsbeståndet avvikande bild så till vida att familjetyper 2 vuxna och 1—2 barn här dominerar inom det övervägande flertalet orter. Även om själva sättet för avgränsningen av gruppen »mindre bemedlade» av förut anförda anledningar kunnat medföra, att något för få större hushåll hänförts till de »mera bemedlade» och något för många sådana till de »mindre bemedlade»¹, torde man dock ha tillräckligt skäl för det omdömet, att ifrågasvarande arbetarhushåll i allmänhet uppvisa en starkare proportion av större hushåll än övriga grupper tillsammans. Bland dessa tillhöra särskilt de mera bemedlade familjerna samt pensions- och understödstarhushållen till relativt stor del de mindre typerna. — Vad som i detta sammanhang bör uppmärksammas är, att den omständigheten, att de fattigare familjerna sålunda i stort sett äro mera barnrika än de mera bemedlade hushållen, givetvis medverkar till att sänka dessa familjers levnadsstandard.

I tabellen återges, såsom nämnts, endast hushållens fördelning på storleks-typer. Räknar man i stället med antalet boende, framträder givetvis starkare de större hushållens betydelse. Från denna utgångspunkt utgör hushållstypen 3—4 vuxna och inga barn den största gruppen inom två tredjedelar av orterna, medan övriga orter domineras av typen 2 vuxna och 1—2 barn.

En mera översiktlig bild av de större hushållens betydelse erhålles av tab. 9. Man finner här, att de större hushållen — med i tabellen angiven avgränsning — i ungefär halva antalet orter utgöra omkring $\frac{1}{4}$ av samtliga samt innesluta omkring $\frac{2}{5}$ av hela bostadsbefolkningen. I Sundbyberg, Norrtälje, Stuvsta och Eskilstuna tillhör däremot endast omkring $\frac{1}{5}$ av hushållen de större typerna. Skellefteå förete den starkaste förekomsten av större hushåll (36.4 %) och därefter komma Östersund (32.3 %) och Huskvarna (31.3 %).

Förekomsten av barn under 15 år belyses närmare i tab. 10. Man finner här, att barnen i allmänhet utgöra omkring $\frac{1}{5}$ av samtliga boende. Antalet hushåll med barn varierar i regel mellan 35 och 45 % av samtliga. Såsom undantag framstå å ena sidan Skellefteå, där mer än $\frac{1}{4}$ av bostadsfolkmängden utgöres av barn och mer än hälften (52.7 %) av hushållen ha minst ett minderårigt barn, å andra sidan Örebro och Uppsala, där barnen endast utgöra 16.5 % resp. 16.1 % av folkmängden,

¹ Verkställda stickprovsundersökningar av arbetarhushåll, som betecknats såsom »mera bemedlade», visa emellertid, att en korrigerig med hänsyn till detta förhållande icke i mera väsentlig mån torde ändra det intryck, som tabellen ger i detta avseende.

Tab. 8. Bostadshushållen fördelade efter hushållstyper (i %).

	Mindre bemedlade arbetarhushåll med ..... vuxna					Samtliga hushåll med ..... vuxna				
	1	2	3-4	5 o. fl.	Summa	1	2	3-4	5 o. fl.	Summa
<i>Sundbyberg.</i>										
Hushåll med inga barn	4.9	15.6	18.2	4.7	43.4	10.1	25.5	17.2	3.7	56.5
» » 1-2 »	1.0	32.5	14.7	2.5	50.7	1.0	24.8	10.9	1.9	38.6
» » 3 o. fl. »	—	4.0	1.6	0.3	5.9	—	3.0	1.7	0.2	4.9
Summa	5.9	52.1	34.5	7.5	100.0	11.1	53.3	29.8	5.8	100.0
<i>Norrköping.</i>										
Hushåll med inga barn	8.7	18.9	18.3	3.3	49.2	18.9	27.0	15.9	3.4	65.2
» » 1-2 »	1.4	26.4	10.1	1.9	39.8	1.7	15.6	9.1	1.9	28.3
» » 3 o. fl. »	0.2	6.6	3.0	1.2	11.0	0.2	3.1	2.6	0.6	6.5
Summa	10.3	51.9	31.4	6.4	100.0	20.8	45.7	27.6	5.9	100.0
<i>Stuvsta.</i>										
Hushåll med inga barn	1.7	17.8	19.2	2.6	41.3	4.4	25.9	19.2	2.4	51.9
» » 1-2 »	0.5	34.7	11.4	3.1	49.7	0.9	29.5	10.2	2.2	42.8
» » 3 o. fl. »	—	7.4	1.4	0.2	9.0	0.2	4.0	1.0	0.1	5.3
Summa	2.2	59.9	32.0	5.9	100.0	5.5	59.4	30.4	4.7	100.0
<i>Uppsala.</i>										
Hushåll med inga barn	10.0	19.9	17.3	4.8	52.0	18.0	22.5	20.9	6.5	67.9
» » 1-2 »	0.7	25.3	13.8	2.3	42.1	0.8	14.0	10.7	2.7	28.2
» » 3 o. fl. »	0.1	3.2	2.1	0.5	5.9	0.0	1.6	1.8	0.5	3.9
Summa	10.8	48.4	33.2	7.6	100.0	18.8	38.1	33.4	9.7	100.0
<i>Eskilstuna.</i>										
Hushåll med inga barn	5.8	24.0	20.3	4.0	54.1	12.6	27.3	20.4	3.7	64.0
» » 1-2 »	0.5	24.2	11.7	3.3	39.7	0.7	18.6	9.5	2.2	31.0
» » 3 o. fl. »	—	3.9	1.6	0.7	6.2	0.2	2.9	1.2	0.7	5.0
Summa	6.3	52.1	33.6	8.0	100.0	13.5	48.8	31.1	6.6	100.0
<i>Linköping.</i>										
Hushåll med inga barn	7.9	17.3	19.9	4.5	49.6	16.8	23.2	21.2	4.2	65.4
» » 1-2 »	—	26.7	12.7	2.4	41.8	0.4	14.9	11.0	2.4	28.7
» » 3 o. fl. »	0.2	5.2	2.4	0.8	8.6	0.1	2.9	2.0	0.9	5.9
Summa	8.1	49.2	35.0	7.7	100.0	17.3	41.0	34.2	7.5	100.0
<i>Norrköping.</i>										
Hushåll med inga barn	9.1	22.1	19.2	5.1	55.5	16.5	25.3	18.4	4.7	64.9
» » 1-2 »	1.5	21.8	10.2	2.7	36.2	1.1	16.5	9.1	2.6	29.3
» » 3 o. fl. »	—	5.1	1.8	1.4	8.3	0.0	3.2	1.9	0.7	5.8
Summa	10.6	49.0	31.2	9.2	100.0	17.6	45.0	29.4	8.0	100.0
<i>Jönköping.</i>										
Hushåll med inga barn	6.0	19.0	18.4	6.2	49.6	14.3	21.9	19.3	5.7	61.2
» » 1-2 »	0.3	21.9	12.1	4.0	38.3	0.6	15.6	10.3	3.4	30.4
» » 3 o. fl. »	0.1	7.1	3.9	1.0	12.1	0.2	4.1	3.2	0.9	8.4
Summa	6.4	48.0	34.4	11.2	100.0	15.1	41.6	33.3	10.0	100.0
<i>Huskvarna.</i>										
Hushåll med inga barn	1.5	15.4	22.8	7.4	47.1	9.1	19.6	21.0	6.2	55.9
» » 1-2 »	0.2	21.0	15.0	5.9	42.1	0.5	18.5	12.3	4.6	35.9
» » 3 o. fl. »	—	5.2	4.3	1.3	10.8	—	4.0	3.4	0.8	8.2
Summa	1.7	41.6	42.1	14.6	100.0	9.6	42.1	36.7	11.6	100.0
<i>Kalmar.</i>										
Hushåll med inga barn	5.6	18.9	16.2	5.3	46.0	13.8	22.1	18.1	5.1	59.1
» » 1-2 »	0.4	23.2	13.4	5.7	42.7	0.8	17.4	10.8	3.7	32.7
» » 3 o. fl. »	—	6.8	3.3	1.2	11.3	0.2	4.5	2.7	0.8	8.2
Summa	6.0	48.9	32.9	12.2	100.0	14.8	44.0	31.6	9.6	100.0
<i>Oskarshamn.</i>										
Hushåll med inga barn	4.6	13.4	17.5	7.3	42.8	14.2	19.3	19.0	6.1	58.6
» » 1-2 »	0.3	25.9	14.0	5.6	45.8	0.6	18.7	10.5	4.3	34.1
» » 3 o. fl. »	—	6.4	2.7	2.3	11.4	0.2	3.4	2.3	1.4	7.3
Summa	4.9	45.7	34.2	15.2	100.0	15.0	41.4	31.8	11.8	100.0

Tab. 8 (forts.). Bostadshushållen fördelade efter hushållstyper (i %).

	Mindre bemedlade arbetarhushåll med ..... vuxna					Samtliga hushåll med ..... vuxna				
	1	2	3-4	5 o. fl.	Summa	1	2	3-4	5 o. fl.	Summa
<i>Karlskrona.</i>										
Hushåll med inga barn	3·8	16·8	18·5	5·7	44·8	12·2	20·3	19·4	5·2	57·1
» » 1-2 »	0·9	24·8	13·4	4·4	43·5	0·9	18·2	12·8	2·7	34·6
» » 3 o. fl.	0·4	4·5	5·4	1·4	11·7	0·3	3·9	3·2	0·9	8·3
Summa	5·1	46·1	37·3	11·5	100·0	13·4	42·4	35·4	8·8	100·0
<i>Kristianstad.</i>										
Hushåll med inga barn	10·1	16·1	13·0	5·4	44·6	19·4	21·2	18·1	4·5	63·2
» » 1-2 »	1·3	24·4	11·2	4·0	40·9	1·1	15·3	9·9	2·9	29·2
» » 3 o. fl. »	0·9	7·8	3·8	2·0	14·5	0·3	3·4	2·8	1·1	7·6
Summa	12·3	48·3	28·0	11·4	100·0	20·8	39·9	30·8	8·5	100·0
<i>Malmö.</i>										
Hushåll med inga barn	7·8	19·0	18·6	5·6	51·0	14·3	23·5	19·7	5·1	62·6
» » 1-2 »	0·4	23·5	11·2	4·7	39·8	0·6	17·5	10·1	3·4	31·6
» » 3 o. fl. »	0·1	4·6	3·2	1·3	9·2	0·1	2·9	2·1	0·7	5·8
Summa	8·3	47·1	33·0	11·6	100·0	14·9	44·0	31·9	9·2	100·0
<i>Landskrona.</i>										
Hushåll med inga barn	8·4	19·3	15·0	4·6	47·3	15·2	23·7	16·6	4·2	59·7
» » 1-2 »	1·0	26·5	11·3	4·0	42·8	1·2	19·3	9·5	2·8	32·8
» » 3 o. fl. »	0·1	4·9	3·6	1·3	9·9	0·1	3·5	2·8	1·1	7·5
Summa	9·5	50·7	29·9	9·9	100·0	16·5	46·5	28·9	8·1	100·0
<i>Hälsingborg.</i>										
Hushåll med inga barn	7·1	19·8	19·8	3·6	50·3	15·2	23·8	18·2	4·2	61·4
» » 1-2 »	1·1	23·2	12·0	3·4	39·7	1·4	17·7	9·7	2·5	31·3
» » 3 o. fl. »	—	5·4	3·2	1·4	10·0	0·0	3·9	2·6	0·8	7·3
Summa	8·2	48·4	35·0	8·4	100·0	16·6	45·4	30·5	7·5	100·0
<i>Göteborg.</i>										
Hushåll med inga barn	6·1	18·0	16·0	5·7	45·8	12·4	22·6	17·8	6·4	59·2
» » 1-2 »	0·8	27·1	13·1	3·9	44·9	0·9	18·5	11·3	3·3	34·0
» » 3 o. fl. »	0·1	5·0	2·7	1·5	9·3	0·1	3·2	2·5	1·0	6·8
Summa	7·0	50·1	31·8	11·1	100·0	13·4	44·3	31·6	10·7	100·0
<i>Uddevalla.</i>										
Hushåll med inga barn	10·6	15·5	17·3	6·3	49·7	16·7	20·2	18·9	6·4	62·2
» » 1-2 »	1·7	20·1	12·5	5·1	39·4	1·2	14·8	10·6	3·8	30·4
» » 3 o. fl. »	—	5·5	3·7	1·7	10·9	0·1	3·8	2·5	1·0	7·4
Summa	12·3	41·1	33·5	13·1	100·0	18·0	38·8	32·0	11·2	100·0
<i>Borås.</i>										
Hushåll med inga barn	11·2	17·6	14·5	6·5	49·8	14·0	21·1	16·4	6·6	58·1
» » 1-2 »	1·5	26·0	10·4	4·1	42·0	1·2	19·0	10·1	3·8	34·1
» » 3 o. fl. »	—	4·7	2·6	0·9	8·2	0·1	3·9	2·8	1·0	7·8
Summa	12·7	48·3	27·5	11·5	100·0	15·3	44·0	29·3	11·4	100·0
<i>Falköping.</i>										
Hushåll med inga barn	8·6	14·3	14·1	2·8	39·8	15·3	20·7	18·4	4·2	58·6
» » 1-2 »	0·6	27·0	14·8	4·1	46·5	0·7	16·1	12·0	3·6	32·4
» » 3 o. fl. »	—	7·7	5·1	0·9	13·7	—	4·9	3·3	0·8	9·0
Summa	9·2	49·0	34·0	7·8	100·0	16·0	41·7	33·7	8·6	100·0
<i>Karlstad.</i>										
Hushåll med inga barn	8·2	18·2	18·9	6·9	52·2	15·3	19·7	19·3	6·6	60·9
» » 1-2 »	0·5	21·9	12·3	4·2	38·9	0·7	16·8	11·9	2·9	32·3
» » 3 o. fl. »	—	4·8	2·8	1·3	8·9	0·1	3·3	2·4	1·0	6·8
Summa	8·7	44·9	34·0	12·4	100·0	16·1	39·8	33·6	10·5	100·0
<i>Forshaga.</i>										
Hushåll med inga barn	1·5	16·8	20·0	5·3	43·6	11·5	21·2	20·3	3·9	56·9
» » 1-2 »	0·3	29·2	13·0	5·0	47·5	0·6	22·0	10·4	3·4	36·4
» » 3 o. fl. »	0·3	5·8	2·4	0·9	8·9	0·3	3·8	2·3	0·8	6·7
Summa	2·1	51·8	35·4	11·2	100·0	12·4	46·5	33·0	8·1	100·0

Tab. 8 (forts.). Bostadshushållen fördelade efter hushållstyper (i %).

	Mindre bemedlade arbetarhushåll med ..... vuxna					Samtliga hushåll med ..... vuxna				
	1	2	3-4	5 o. fl.	Summa	1	2	3-4	5 o. fl.	Summa
<i>Örebro.</i>										
Hushåll med inga barn	7.9	18.8	22.3	6.5	55.5	14.1	23.9	21.3	6.1	65.4
» » 1-2 »	0.3	23.5	11.9	4.1	39.8	0.5	16.6	10.4	3.4	30.9
» » 3 o. fl. »	—	3.1	1.0	0.6	4.7	0.1	1.9	1.3	0.4	3.7
Summa	8.2	45.4	35.2	11.2	100.0	14.7	42.4	33.0	9.9	100.0
<i>Västerås.</i>										
Hushåll med inga barn	2.7	18.4	22.9	4.8	48.8	11.4	22.9	19.3	5.0	59.1
» » 1-2 »	0.7	27.3	12.9	3.5	44.4	0.3	20.7	12.3	2.8	36.1
» » 3 o. fl. »	—	3.6	2.7	0.5	6.8	0.0	2.1	2.2	0.5	4.8
Summa	3.4	49.3	38.5	8.8	100.0	11.7	45.7	34.3	8.3	100.0
<i>Falun.</i>										
Hushåll med inga barn	6.7	20.1	18.5	5.4	50.7	16.4	20.9	19.0	5.3	61.6
» » 1-2 »	0.6	24.0	11.5	2.4	38.5	1.2	17.1	10.6	2.6	31.5
» » 3 o. fl. »	0.2	5.4	3.9	1.3	10.8	0.1	3.3	2.9	0.6	6.9
Summa	7.5	49.5	33.9	9.1	100.0	17.7	41.3	32.5	8.5	100.0
<i>Avesta.</i>										
Hushåll med inga barn	5.0	17.0	22.4	5.0	49.4	15.7	20.3	19.0	3.8	58.8
» » 1-2 »	0.5	24.2	13.1	4.5	42.3	0.9	19.6	10.9	3.6	35.0
» » 3 o. fl. »	—	4.7	2.3	1.3	8.3	0.1	3.2	2.1	0.8	6.2
Summa	5.5	45.9	37.8	10.8	100.0	16.7	43.1	32.0	8.2	100.0
<i>Gävle.</i>										
Hushåll med inga barn	7.3	19.9	20.5	4.9	52.6	15.2	23.7	19.4	4.9	63.2
» » 1-2 »	0.4	24.2	12.0	2.8	39.4	0.7	17.2	10.0	2.6	30.5
» » 3 o. fl. »	—	3.8	2.9	1.3	8.0	0.1	3.0	2.3	0.9	6.3
Summa	7.7	47.9	35.4	9.0	100.0	16.0	43.9	31.7	8.4	100.0
<i>Sundsvall.</i>										
Hushåll med inga barn	8.0	18.6	15.7	5.9	48.2	15.6	21.7	19.7	5.3	62.3
» » 1-2 »	1.2	27.8	12.9	2.4	44.3	0.8	17.5	11.7	2.6	32.6
» » 3 o. fl. »	—	3.6	2.2	1.7	7.5	0.1	2.3	2.0	0.7	5.1
Summa	9.2	50.0	30.8	10.0	100.0	16.5	41.5	33.4	8.6	100.0
<i>Östersund.</i>										
Hushåll med inga barn	5.7	13.6	17.1	3.5	39.9	12.5	17.8	20.1	5.4	55.8
» » 1-2 »	1.1	23.0	16.0	3.0	43.1	1.0	16.3	13.9	3.0	34.2
» » 3 o. fl. »	0.3	11.9	4.3	0.5	17.0	0.3	5.4	3.6	0.7	10.0
Summa	7.1	48.5	37.4	7.0	100.0	13.8	39.5	37.6	9.1	100.0
<i>Skellefteå.</i>										
Hushåll med inga barn	3.8	15.6	11.8	3.4	34.6	10.4	17.5	14.4	5.0	47.3
» » 1-2 »	—	31.4	14.1	4.4	49.9	0.9	20.4	14.5	5.1	40.9
» » 3 o. fl. »	0.2	7.1	5.9	2.3	15.5	0.2	4.4	5.2	2.0	11.8
Summa	4.0	54.1	31.8	10.1	100.0	11.5	42.3	34.1	12.1	100.0
<i>Luleå.</i>										
Hushåll med inga barn	4.5	16.2	18.0	5.3	44.0	11.6	18.3	18.4	6.6	54.9
» » 1-2 »	0.4	31.0	9.8	4.1	45.3	0.8	21.0	11.0	4.5	37.3
» » 3 o. fl. »	—	7.0	3.0	0.7	10.7	0.1	4.2	2.9	0.6	7.8
Summa	4.9	54.2	30.8	10.1	100.0	12.5	43.5	32.3	11.7	100.0

samt blott förekomma i $\frac{1}{3}$ av lägenheterna. Ser man på barnförekomsten inom olika lägenhetskategorier, befinnes, att relativa antalet lägenheter med barn är, grovt räknat, lika stort i lägenheter om 1 rum och kök som i större lägenheter. Däremot utnyttjas tydligen enkelrum och enkelkök endast i Eskilstuna, Norrköping, Karlskrona, Västerås samt i de nordsvenska städerna i någon nämnvärd utsträckning såsom familjebostäder. En mellanställning intages av den relativt nya lägenhetstypen 1 rum med kokvrå. Räknar man åter efter barnens andel av samtliga boende, framträder det anmärkningsvärda förhållandet, att lägenheter om

Tab. 9. Förekomsten av större hushåll bland (a) mindre bemedlade arbetarhushåll och bland (b) samtliga hushåll ävensom (c) medlemmar i större hushåll (i % av samtliga).

A n.m. Såsom större hushåll räknas sådana om 5 eller flera vuxna, ävensom alla hushåll med 3 eller flera barn samt hushåll om 3—4 vuxna och 1 eller flera barn.

Orter	a	b	c	Orter	a	b	c	Orter	a	b	c
Sundbyberg ...	27.8	21.4	36.0	Landskrona ...	29.8	24.0	42.4	Östersund	39.5	32.3	51.1
Norrstälje	26.3	20.9	39.1	Hälsingborg ...	29.0	23.7	41.7	Skellefteå	37.4	36.4	56.7
Stuvsta	26.1	20.1	32.3	Göteborg	32.0	28.8	46.3	Luleå	29.9	29.9	48.1
Uppsala	26.8	23.8	41.7	Uddevalla	34.8	28.2	48.5				
Eskilstuna	25.2	20.4	35.5	Borås	29.2	28.3	47.4	Orter med över			
Linköping	28.2	23.5	41.1	Falköping	35.4	28.8	48.2	10 000 inv. i			
Norrköping ...	26.3	22.2	39.9	Karlstad	32.3	28.2	47.3	Södra Sverige	31.5	25.2	43.5
Jönköping	34.4	28.3	47.6	Forshaga	32.2	24.4	41.1	Mellersta »	29.7	25.7	43.9
Huskvarna	39.1	31.3	49.3	Örebro	27.2	23.6	40.6	Norra »	30.1	26.7	45.0
Kalmar	35.7	27.8	46.8	Västerås	28.0	24.9	41.4	Mindre orter...	33.5	26.6	44.6
Oskarshamn...	38.3	28.2	47.6	Falun	30.1	25.4	43.5	Samtl. orter...	30.9	25.9	44.1
Karlskrona ...	35.2	29.0	47.1	Avesta	30.9	24.5	42.4				
Kristianstad ...	35.1	24.9	44.3	Gävle	27.7	23.8	41.5				
Malmö	30.7	24.4	42.4	Sundsvall	28.7	24.7	42.6				

I rum och kök utgöra de viktigaste »barnlägenheterna» inom praktiskt taget samtliga orter, där ifrågakvarande lägenhetskategori dominerar. I södra Sverige (inklusive östra Småland) äro emellertid lägenheterna om 2 rum och kök ur denna synpunkt i stort sett ungefär lika utpräglade såsom familjebostäder.

I föregående redovisningar har, såsom nämnts, hänsyn icke tagits till, huruvida hushållsmedlemmarna tillhört familjen eller icke. Hur stor del av bostadsfolkmängden, som utgöres av »icke-familjesamhöriga», d. v. s. tjänstefolk och andra arbetsbiträden (handelsbiträden, hantverksgesäller o. d.) med kost och logi hos arbetsgivaren, ävensom inhyrande och inneboende, framgår av efterföljande tab. 11.

Man finner, att de icke till familjen hörandes totala andel av bostadsfolkmängden i allmänhet ligger vid omkring 5 à 6 %. Uppsala (12.7 %) och Skellefteå (11.6 %) uppvisa emellertid väsentligt högre jämförelsetal, vilket i förra fallet väsentligen beror på de många inackorderingarna, i det senare även på förekomsten av ett stort antal arbetsbiträden i arbetsgivarens kost. Det procentuella antalet tjänstefolk ger i viss mån ett uttryck för ett samhälles sociala struktur, i synnerhet som hembiträden huvudsakligen förekomma i större lägenheter. Att så emellertid även är fallet i fråga om inneboende och inackorderingar, framgår av tabellens uppgifter. I smålägenheterna finnas sålunda oftast mindre än 3 % inhyrande och inneboende, och talet stiger blott i undantagsfall till 4 à 5 % (Uppsala och Skellefteå).

Boendetätheten och sättet för dess mätande. Sedan sålunda såväl bostadsbeståndet som de boende belysts ur olika synpunkter, kommer den efterföljande framställningen att i huvudsak ägnas åt att belysa trångboddheten och dess orsaker.

Till en början torde det emellertid vara nödvändigt att ingå på den närmare innebörden av de boendetäthetsmått, som man här utgått ifrån. Såsom redan inledningsvis framhållits, har man nämligen vid förevarande undersökning i viss utsträckning frångått det förfaringssätt, som kommit till användning i tidigare bostadsstatistik, nämligen att räkna efter antalet boende per eldstad.¹ Enligt detta

¹ Bl. a. för möjliggörande av jämförelser med tidigare år kommer man dock i den slutliga bearbetningen att undersöka trångboddhetsfrekvensen även med utgångspunkt från det äldre boendetäthetsmättet. Den genomsnittliga boendetätheten belyses f. ö. redan i föreliggande redogörelse (tab. 31) från denna synpunkt.

Tab. 10. Förekomsten av barn under 15 år inom vissa viktigare lägenhetskategorier (i %).

Orter	Läg. med barn i % av samtliga lägenheter						Barn i % av samtliga boende i					
	Enkel- rum, enkel- kök	1 rum med kokvrå	1 rum och kök	2 rum och kök	3 o. fl. rum och kök	Samt- liga lägen- heter	Enkel- rum, enkel- kök	1 rum med kokvrå	1 rum och kök	2 rum och kök	3 o. fl. rum och kök	Samt- liga lägen- heter
Sundbyberg	1.9	27.6	48.2	46.4	38.7	43.5	1.6	15.9	23.6	20.4	17.1	21.1
Norrälja	3.8	.	39.9	37.6	36.2	34.8	3.2	.	24.7	22.3	17.7	20.7
Stuvsta	.	48.7	53.4	50.6	45.3	48.1	.	27.8	27.0	23.6	20.2	22.8
Uppsala	5.1	19.5	40.4	35.8	35.1	32.1	5.8	10.4	20.9	17.1	13.8	16.1
Eskilstuna	12.1	18.4	41.7	38.2	37.7	36.0	11.2	15.5	21.1	18.2	17.4	18.9
Linköping	5.4	22.8	41.2	39.1	35.7	34.6	5.5	16.9	22.9	19.1	16.1	18.9
Norrköping	13.8	15.2	40.2	43.2	38.6	35.1	12.2	10.2	21.3	20.3	16.3	19.0
Jönköping	8.5	17.2	40.3	45.1	40.9	38.8	11.5	13.8	23.2	23.7	18.9	21.3
Huskvarna	5.0	.	45.2	47.4	39.4	44.1	4.9	.	23.9	20.8	17.9	21.3
Kalmar	2.3	18.0	34.5	48.5	41.2	40.9	3.8	11.9	22.6	25.4	18.3	21.5
Oskarshamn	4.0	20.6	42.9	50.5	41.1	41.4	3.3	15.7	22.9	23.8	17.8	20.9
Karlskrona	11.8	21.2	45.1	53.2	44.5	42.9	9.6	15.5	26.1	26.6	20.1	22.5
Kristianstad	5.1	16.9	28.7	44.9	41.1	36.8	4.2	11.8	21.0	26.7	19.2	21.2
Malmö	3.4	11.8	39.9	41.8	40.8	37.4	2.7	9.6	22.3	19.3	17.2	19.2
Landskrona	6.4	22.9	45.8	47.1	37.5	40.3	7.2	19.2	25.9	23.6	17.9	21.7
Hälsingborg	3.5	16.3	38.9	46.4	40.2	38.6	3.5	11.0	23.1	24.0	19.5	21.1
Göteborg	7.1	11.7	45.3	46.4	40.7	40.7	5.8	7.9	23.9	20.9	16.6	20.6
Uddevalla	6.3	15.9	38.9	45.8	41.3	37.8	6.6	15.3	23.6	23.3	17.9	21.0
Borås	7.6	21.3	45.9	48.5	47.0	41.9	7.7	13.4	24.9	22.6	19.8	21.6
Falköping	2.8	.	41.8	49.1	43.7	41.4	3.6	.	25.4	25.3	20.2	22.6
Karlstad	8.0	11.3	45.5	45.2	42.4	39.1	8.0	8.6	23.9	21.4	18.2	20.3
Forshaga	11.9	—	50.0	45.5	35.5	43.1	9.9	—	25.1	22.1	17.0	21.7
Örebro	6.7	6.3	39.9	36.8	39.1	34.6	5.9	5.0	20.2	15.6	14.1	16.5
Västerås	15.1	28.0	45.1	45.9	42.6	40.9	11.5	14.0	22.2	20.3	17.1	19.9
Falun	12.5	.	42.9	41.9	40.9	38.4	11.6	.	24.7	21.7	18.1	20.7
Avesta	16.0	.	45.1	47.5	49.7	41.2	13.6	.	21.9	24.0	20.5	21.3
Gävle	11.6	13.0	42.9	39.6	42.9	36.8	11.9	10.6	22.9	19.2	17.7	19.8
Sundsvall	16.9	12.9	45.9	39.3	43.6	37.7	14.2	6.7	23.0	18.5	17.3	19.2
Östersund	7.5	.	49.4	52.7	48.7	44.2	7.2	.	28.6	25.1	19.9	23.3
Skellefteå	16.8	.	50.4	63.4	58.3	52.7	14.6	.	26.4	31.3	24.6	26.6
Luleå	19.4	.	51.7	52.4	45.0	45.1	15.0	.	26.9	24.7	17.6	22.5
Orter med över 10 000 inv. i												
Södra Sverige ...	5.3	16.1	40.3	45.9	40.9	39.1	5.2	12.4	23.3	23.1	18.6	20.3
Mellersta » ...	9.2	15.6	42.9	43.3	40.3	38.0	8.7	11.2	22.7	20.3	16.8	19.7
Norra » ...	14.1	18.2	45.8	45.0	44.1	39.9	12.6	12.5	24.7	21.9	18.1	20.9
Mindre orter.....	8.9	28.4	45.9	48.7	43.8	43.1	8.5	17.8	23.9	23.5	19.7	22.0
Samtliga orter.....	9.9	18.0	43.5	45.4	41.6	39.5	9.4	13.0	23.3	21.9	18.0	20.6

traditionella beräkningssätt betraktas nämligen boningsrum och kök såsom likvärdiga enheter, vilket knappast synes berättigat, när köket i sin egenskap av »hemmets verkstad» i allmänhet torde vara mindre lämpat såsom sovrum eller viloplats under dagen — ett förhållande, som speciellt bör beaktas vid undersökning av trångboddheten i smålägenheter, där hela lägenhetsutrymmet ofta blir synnerligen intensivt utnyttjat. Å andra sidan torde hallen, vilken icke brukar räknas såsom »eldstad», åtminstone i vissa lägenheter — särskilt sådana av egnahemstyp, där

Tab. 11. Inhyrande och inneboende samt tjänstefolk o. a. arbetsbiträden
(i % av samtliga boende).

Orter	Tjän- ste- folk etc.	Inneboende etc. i		Orter	Tjän- ste- folk etc.	Inneboende etc. i		Orter	Tjän- ste- folk etc.	Inneboende etc. i	
		små- läg.	samt- läg.			små- läg.	samt- läg.			små- läg.	samt- läg.
Sundbyberg	1.3	2.5	2.9	Malmö	2.1	2.0	2.4	Gävle.....	2.4	1.1	1.8
Norrhälje ...	2.2	2.0	2.6	Landskrona	1.8	1.1	1.9	Sundsvall.....	4.0	2.6	3.7
Stuvsta	1.0	1.5	2.2	Hälsingborg	2.3	2.0	2.7	Östersund.....	4.4	2.7	4.3
Uppsala.....	4.1	4.7	8.6	Göteborg ...	2.4	3.3	4.4	Skellefteå.....	6.2	4.2	5.4
Eskilstuna	1.8	1.4	1.8	Uddevalla ...	2.4	1.5	2.1	Luleå	3.4	2.2	3.5
Linköping...	3.6	2.4	3.5	Borås.....	2.8	2.9	4.1	Orter med över 10 000 inv. i			
Norrköping	2.4	1.9	2.7	Falköping...	3.4	1.4	2.6	Södra Sverige	2.4	1.8	2.7
Jönköping	2.9	1.4	2.0	Karlstad ...	3.1	2.1	3.0	Mellersta »	2.7	2.6	3.8
Huskvarna	1.4	0.7	0.9	Forshaga ...	1.8	0.6	0.8	Norra »	3.5	1.9	3.2
Kalmar	2.7	1.5	2.6	Örebro	2.8	2.2	3.4	Mindre orter ...	2.3	1.7	2.4
Oskarshamn	1.9	1.2	2.0	Västerås ...	2.5	2.7	4.0	Samtliga orter	2.7	2.2	3.2
Karlskrona	2.7	2.1	3.1	Falun.....	3.3	1.4	3.2				
Kristianstad	4.2	2.5	4.1	Avesta	1.4	0.9	1.3				

hallen kan vara större än åtskilliga av de egentliga boningsrummen — icke sakna värde jämväl såsom avskild sovplats. Även om »avbalkningen» mellan olika utrymmen ur isoleringssynpunkt är av större betydelse än själva utrymmet — varför en större familj ofta kan ha väsentligt mera nytta av en viss våningsyta, som uppdelats i flera små rum, än av en lägenhet med motsvarande mått, som endast består av t. ex. ett rum och kök — borde vidare vid trångboddhetsbestämningen någon hänsyn tagas även till rummens dimensioner. Slutligen skulle även lägenhetens planlösning vara av betydelse, så t. ex. för frågan, huruvida hallen kan anses lämpad såsom sovplats.

I minst lika hög grad borde trångboddhetsbegreppet vidare differentieras med hänsyn till de boendes ålder och ställning inom familjehushållet. Aldern har visserligen icke alltid betydelse i så måtto, att barn under alla förhållanden erfordra mindre utrymme än vuxna. Barn i skolåldern kunna sålunda i och för sitt studiearbete ha lika stort behov av isoleringsmöjligheter som de äldre. Däremot kan bostadsbehovet möjligen anses mindre för de små barnen, men dessa kunna å andra sidan öka behovet av isoleringsmöjligheter för andra hushållsmedlemmar. I varje fall bör dock åldern beaktas i samband med kön och familjeställning, nämligen i den meningen, att man vid mätandet av trångboddheten borde taga hänsyn till, huruvida bostaden erbjuder möjlighet för vuxna olikkönade personer, som icke stå i äktenskapligt förhållande till varandra, att erhålla skilda sovrum.

Alla dessa synpunkter ha emellertid icke kunnat beaktas vid förevarande undersökning.¹ Sålunda saknas ju fullständiga uppgifter om rummens dimensioner, ävensom kännedom om bostädernas planlösning. Icke heller har man kunnat direkt taga hänsyn till förekomsten av s. k. könsamboende, bl. a. emedan primäruppgifterna icke innehålla någon könsbestämning. Det kan även diskuteras, huruvida den åldersgräns, som man på grundval av uppgifterna i primärmaterialet kunnat utgå ifrån, möjliggjort en tillräcklig och ur alla synpunkter lämplig differentiering. Dels är ju utrymmesbehovet olika för stora och små barn, — vilket ev. kunde motiverat användandet av flera olika åldersgränser —, dels torde flertalet barn ha inträtt i pubertetsåldern redan före fyllda 15 år.

I förevarande undersökning har man sålunda endast enligt en mera summarisk

¹ Vid den förut (sid. 43) omnämnda kompletterande undersökningen komma uppgifter om förekomsten av »könsamboende» ävensom angående lägenheternas dimensioner att inhämtas.

metod kunnat taga hänsyn till här anförda förhållanden. Såsom tidigare antytts, har man härvid förfarit på så sätt, att hushållsstorleken enligt samma grunder som i välståndsgupperingen uttryckts i »personenheter» (sålunda en vuxen = en enhet och ett barn under 15 år = en halv enhet) och lägenhetsstorleken i »rumsenheter», varvid vanliga boningsrum och enkelkök betraktats såsom hela och smårum (under 9 kvm), övriga kök (om minst 6 kvm) samt hallar såsom halva enheter, medan kokvrår eller kök under 6 kvm icke alls medräknats.

Hur detta nya boendetäthetsmått förhåller sig till det gamla framgår närmare av följande tablå:

Boendetätheten inom vissa viktigare lägenhetskategorier och hushållsgrupper, beräknad efter a) antalet boende per eldstad, b) antalet personenheter per rumsenhet, när hall icke finnes i lägenheten, och c) antalet personenheter per rumsenhet, när hall finnes.

Hushåll, bestående av	1 rum, 1 kök 1 rum med kokvrå			1 rum och kök			2 rum och kök			2 vanl. rum, 1 smårum och kök			3 rum och kök			4 rum och kök		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
2 vuxna 1 barn	3.0	2.5	1.7	1.5	1.7	1.3	1.0	1.0	0.8	0.8	0.8	0.7	0.8	0.7	0.6	0.6	0.6	0.5
2 " 2 "	4.0	3.0	2.0	2.0	2.0	1.5	1.3	1.2	1.0	1.0	1.0	0.9	1.0	0.9	0.8	0.8	0.7	0.6
2 " 3 "	5.0	3.5	2.3	2.5	2.3	1.8	1.7	1.4	1.2	1.3	1.2	1.0	1.3	1.0	0.9	1.0	0.8	0.7
3 " 0 "	3.0	3.0	2.0	1.5	2.0	1.5	1.0	1.2	1.0	0.8	1.0	0.9	0.8	0.9	0.8	0.6	0.7	0.6
3 " 1 "	4.0	3.5	2.3	2.0	2.3	1.8	1.3	1.4	1.2	1.0	1.2	1.0	1.0	1.0	0.9	0.8	0.8	0.7
3 " 2 "	5.0	4.0	2.7	2.5	2.7	2.0	1.7	1.6	1.3	1.3	1.3	1.1	1.3	1.1	1.0	1.0	0.9	0.8
3 " 3 "	6.0	4.5	3.0	3.0	3.0	2.3	2.0	1.8	1.5	1.5	1.5	1.3	1.5	1.3	1.1	1.2	1.0	0.9
4 " 0 "	4.0	4.0	2.7	2.0	2.7	2.0	1.3	1.6	1.3	1.0	1.3	1.1	1.0	1.1	1.0	0.8	0.9	0.8
4 " 1 "	5.0	4.5	3.0	2.5	3.0	2.3	1.7	1.8	1.5	1.3	1.5	1.3	1.3	1.3	1.1	1.0	1.0	0.9
4 " 2 "	6.0	5.0	3.3	3.0	3.3	2.5	2.0	2.0	1.7	1.5	1.7	1.4	1.5	1.4	1.3	1.2	1.1	1.0
5 " 0 "	5.0	5.0	3.3	2.5	3.3	2.5	1.7	2.0	1.7	1.3	1.7	1.4	1.3	1.4	1.3	1.0	1.1	1.0

Som synes, kommer boendetätheten efter detta nya mått (b och c) att i vissa fall te sig starkare, i andra däremot svagare än enligt det äldre måttet (jfr de kursiverade talen i tablå). Det senare gäller särskilt, när hall finnes i lägenheten. I övriga fall framträder trångboddheten enligt det nya måttet oftast såsom mera utpräglad i lägenheter om 1 rum och kök liksom i smålägenheter innehållande något rum under 9 kvm, medan förhållandet är motsatt i fråga om smålägenheter utan kök ävensom beträffande lägenheter om 3 och flera rum och kök. I stort sett blir den genomsnittliga boendetätheten åtminstone några enheter större enligt det nya måttet än enligt det gamla.¹

Härmed är emellertid icke uttrött, huruvida även frekvensen av trångbodda familjer ter sig större enligt det nyare måttet. Av intresse för denna fråga liksom överhuvud för den närmare innebörden av här använda trångboddhetsbegrepp är nedanstående översikt, vilken för vissa hushållstyper anger den minsta lägenhetstyp, som kan ifrågakomma, därest man såsom icke trångbodda betecknar familjer boende i lägenheter med högst 2 boende per eldstad resp. högst 2 personenheter per rumsenhet. Anmärkas bör, att det endast är av utrymmesskal, som man i sammanställningen underlåtit att upptaga motsvarande »minimibostäder» i enlighet med andra trångboddhetsdefinitioner, t. ex. 1½, 3 eller 4 boende resp. personenheter per eldstad eller rumsenhet. Frågan om var man på den en gång valda skalan skall draga trångboddhetsgränsen, har man nämligen i förevarande undersökning velat lämna öppen.

¹ Detta förhållande framträder vid jämförelse mellan efterföljande tab. 13 och tab. 31.

Minsta bostadstyp¹ för olika hushållsgrupper, om gränsen drages vid a) högst 2 boende per eldstad, b) högst 2 personenheter per runsenhet.

Hushåll med ... barn	H u s h å l l m e d . . . v u x n a				
	1	2	3	4	5
0 ^a	1 rum	1 rum	1 rum o. kök	1 rum o. kök	2 rum o. kök
0 ^b	» »	» »	1 rum m. hall	1 rum o. kök m. hall	» » » »
1 ^a	1 rum	1 rum o. kök	1 rum o. kök	2 rum o. kök	2 rum o. kök
1 ^b	» »	1 rum m. hall	1 rum o. kök m. hall	» » » »	2 rum o. kök m. hall
2 ^a	1 rum o. kök	1 rum o. kök	2 rum o. kök	2 rum o. kök	3 rum o. kök
2 ^b	1 rum	1 rum m. hall	1 rum o. kök m. hall	» » » »	2 rum o. kök m. hall
3 ^a	1 rum o. kök	2 rum o. kök	2 rum o. kök	3 rum o. kök	3 rum o. kök
3 ^b	1 rum m. hall	1 rum o. kök m. hall	» » » »	2 rum o. kök m. hall	» » » »
4 ^a	2 rum o. kök	2 rum o. kök	3 rum o. kök	3 rum o. kök	4 rum o. kök
4 ^b	1 rum m. hall	1 rum o. kök m. hall	2 rum o. kök	2 rum o. kök m. hall	3 rum o. kök
5 ^a	2 rum o. kök	3 rum o. kök	3 rum o. kök	4 rum o. kök	4 rum o. kök
5 ^b	1 rum o. kök m. hall	2 rum o. kök	2 rum o. kök m. hall	3 rum o. kök	3 rum o. kök m. hall

I de fall, då minimibostaden icke är av samma typ enligt båda kriterierna, är det för flertalet familjetyper det äldre måttet, som är det strängare såsom innebärande kravet på en större minimibostad. Särskilt gäller detta om flerbarnshushållen. För hushåll om 2 vuxna och 6 barn skulle sålunda, om gränsen drages vid högst 2 boende per eldstad, erfordras minst 3 rum och kök men däremot endast 2 rum och kök, om man utgår från kravet »högst 2 personenheter per runsenhet». Av de i sammanställningen upptagna familjetyperna, är det blott sådana om 3 vuxna med ett barn, 4 vuxna utan barn samt 5 vuxna med ett barn, som erfordra större minimibostad enligt det nyare kriteriet än enligt det äldre. Såsom senare skall visas, svara emellertid de två förstnämnda av dessa boendegrupper för en mycket betydande del av trångboddheten. Av denna anledning torde även den allmänna trångboddhetsfrekvensen — såsom verkställda stickprovsundersökningar visat² — te sig märkbart större, när man utgår från antalet personenheter per runsenhet, än när man använder det traditionella betraktelsesättet, som torde få anses innebära en relativ undervärdering av trångboddheten inom de minsta typerna av familjebostäder. Detta gäller i varje fall om sådana orter, där lägenheter om 1 rum och kök dominera som småfolksbostäder.

Trångboddheten inom bostadshushållen. Det boendetäthetsbegrepp, som alltså i huvudsak skall läggas till grund för den följande framställningen är, som man finner, jämförelsevis komplicerat. Av denna anledning förefaller det lämpligt att inleda studiet av boendetäthetsförhållandena med en mera konkret redovisning.

En sådan redovisning innehålls i tab. 12, vilken återger fördelningen på hushållstyper inom vissa lägenhetskategorier.

Av utrymmeskäl har man härvid endast medtagit lägenheter om 1 rum och kök för samtliga orter. För sådana orter, där lägenheter om 2 rum och kök utgöra

¹ I en del fall förefinnas vissa alternativ till de i sammanställningen upptagna minimibostäderna. Enkelkök och 1 rum med kökvrå äro sålunda enligt båda kriterierna likvärdiga med enkelrum. Dubletter och tripletter motsvara enligt det äldre måttet lägenheter om 1 resp. 2 rum och kök, enligt det nyare lägenheter om 1 resp. 2 rum och kök med hall. Enligt sistnämnda kriterium skulle vidare 1 rum med hall (el. smårum under 9 kvm) innebära samma bostadsutrymme som 1 rum och kök. — För varje hushållsgrupp anges den större minimibostaden med kursiverad stil.

² Antalet smålägenheter i Eskilstuna med mer än 2 boende per eldstad utgör sålunda 12.5 %, medan antalet smålägenheter med mer än 2 personenheter per runsenhet uppgår till 18.2 %. För Karlskrona äro motsvarande jämförelsetal resp. 11.9 och 13.7 %. Att skillnaden i sistnämnda fall blir mindre, sammanhänger med att lägenheter om 1 rum och kök ha mindre betydelse i Karlskrona än i Eskilstuna.

Tab. 12. Hushåll boende i vissa viktigare kategorier av smålägenheter¹ fördelade (i %) efter storlekstyp.

Antalet i redovisningen ingående lägenheter anges inom parentes för varje ort efter »summa».

Hushåll med nedanstående antal barn	Hushåll med ... vuxna					Hushåll med nedanstående antal barn	Hushåll med ... vuxna				
	1	2	3-4	5 o. fl.	S:a		1	2	3-4	5 o. fl.	S:a
<i>I. Läg. om enkelrum, -kök, 1 rum m. kokvrå</i>						<i>I. Läg. om enkelrum, -kök, 1 rum m. kokvrå (forts.).</i>					
<i>Sundbyberg.</i>						<i>Uddevalla.</i>					
0.....	49·7	30·1	1·3	0·3	81·4	0.....	71·1	15·1	2·5	1·3	90·0
1-2.....	2·4	14·2	1·7	—	18·3	1-2.....	2·5	5·7	1·2	—	9·4
3 o. fl.....	—	0·3	—	—	0·3	3 o. fl.....	—	—	0·6	—	0·6
Summa (296).....	52·1	44·6	3·0	0·3	100·0	Summa (159).....	73·6	20·8	4·3	1·3	100·0
<i>Norrtälje.</i>						<i>Borås.</i>					
0.....	76·8	13·2	2·5	—	92·5	0.....	63·6	23·2	1·8	—	88·6
1-2.....	1·7	5·0	—	0·8	7·5	1-2.....	3·6	7·5	—	—	11·1
3 o. fl.....	—	—	—	—	—	3 o. fl.....	—	—	0·3	—	0·3
Summa (121).....	78·5	18·2	2·5	0·8	100·0	Summa (332).....	67·2	31·0	1·8	—	100·0
<i>Uppsala.</i>						<i>Karlstad.</i>					
0.....	72·5	18·0	2·5	—	93·0	0.....	71·4	16·2	3·8	—	91·4
1-2.....	1·6	4·8	0·3	—	6·7	1-2.....	0·7	6·7	0·6	—	8·0
3 o. fl.....	—	0·3	—	—	0·3	3 o. fl.....	—	0·3	0·3	—	0·6
Summa (316).....	74·1	23·1	2·8	—	100·0	Summa (315).....	72·1	23·2	4·7	—	100·0
<i>Eskilstuna.</i>						<i>Forshaga.</i>					
0.....	49·4	32·8	4·7	—	86·9	0.....	52·4	30·9	4·8	—	88·1
1-2.....	0·9	8·0	1·5	0·6	11·0	1-2.....	—	11·9	—	—	11·9
3 o. fl.....	0·6	0·9	0·3	0·3	2·1	3 o. fl.....	—	—	—	—	—
Summa (338).....	50·9	41·7	6·5	0·9	100·0	Summa (42).....	52·4	42·8	4·8	—	100·0
<i>Linköping.</i>						<i>Örebro.</i>					
0.....	66·2	20·1	5·0	—	91·3	0.....	65·1	25·3	2·6	0·3	93·3
1-2.....	1·7	3·7	2·0	0·3	7·7	1-2.....	0·6	5·2	0·6	—	6·4
3 o. fl.....	—	1·0	—	—	1·0	3 o. fl.....	—	—	0·3	—	0·3
Summa (299).....	67·9	24·8	7·0	0·3	100·0	Summa (347).....	65·7	30·5	3·5	0·3	100·0
<i>Norrköping.</i>						<i>Västerås.</i>					
0.....	57·6	22·6	5·2	0·7	86·1	0.....	51·1	24·0	6·5	0·8	82·4
1-2.....	3·2	8·3	1·5	0·1	13·1	1-2.....	0·8	15·2	0·8	0·4	17·2
3 o. fl.....	—	0·7	0·1	—	0·8	3 o. fl.....	0·4	—	—	—	0·4
Summa (721).....	60·8	31·6	6·8	0·8	100·0	Summa (262).....	52·3	39·2	7·3	1·2	100·0
<i>Jönköping.</i>						<i>Falun.</i>					
0.....	73·1	15·2	1·7	—	90·0	0.....	67·9	11·5	6·7	—	86·1
1-2.....	1·8	5·3	1·7	—	8·8	1-2.....	3·0	8·5	1·2	—	12·7
3 o. fl.....	—	0·6	0·6	—	1·2	3 o. fl.....	—	—	1·2	—	1·2
Summa (171).....	74·9	21·1	4·0	—	100·0	Summa (165).....	70·9	20·0	9·1	—	100·0
<i>Malmö.</i>						<i>Avesta.</i>					
0.....	64·6	21·8	3·7	0·6	90·7	0.....	64·0	16·6	2·9	0·5	84·0
1-2.....	1·7	6·2	0·4	—	8·3	1-2.....	0·9	10·9	1·9	—	13·7
3 o. fl.....	—	0·3	0·2	—	1·0	3 o. fl.....	0·5	0·9	0·9	—	2·3
Summa (514).....	66·3	28·3	4·3	0·6	100·0	Summa (211).....	65·4	28·4	5·7	0·5	100·0
<i>Göteborg.</i>						<i>Gävle.</i>					
0.....	65·3	23·0	3·2	0·2	91·7	0.....	57·4	25·0	4·9	0·9	88·2
1-2.....	2·2	5·3	0·7	—	8·2	1-2.....	1·4	6·7	1·4	—	9·5
3 o. fl.....	—	0·1	—	—	0·1	3 o. fl.....	0·3	1·6	0·2	0·2	2·3
Summa (864).....	67·5	28·4	3·9	0·2	100·0	Summa (432).....	59·1	33·3	6·5	1·1	100·0

¹ För samtliga orter ha medtagits lägenheter om 1 rum och kök. Dessutom ha redovisats enkelrum, enkelkök och rum med kokvrå för sådana orter, där lägenheter om 1 rum och kök utgöra den största gruppen. I fråga om orter, där lägenheter om 2 rum och kök dominera, ha i stället medtagits dessa lägenheter. Enkelrum o. d. brukar i dylika orter vara svagare representerade än å andra orter.

Tab. 12 (forts.). Hushåll boende i vissa viktigare kategorier av smålägenheter, fördelade efter storlekstyp (i %).

Hushåll med nedanstående antal barn	Hushåll med ... vuxna					Hushåll med nedanstående antal barn	Hushåll med ... vuxna				
	1	2	3-4	5 o. fl.	S:a		1	2	3-4	5 o. fl.	S:a
<i>I. Läg. om enkerum, -kök, 1 rum m. kokvrå (forts.). Sundsvall.</i>						<i>II. Läg. om 1 rum och kök (forts.). Huskvarna.</i>					
0	52.0	24.5	6.9	—	83.4	0	8.6	22.9	19.8	3.5	54.8
1-2	1.9	9.8	2.3	0.6	14.6	1-2	0.9	22.4	9.0	3.7	36.0
3 o. fl.	0.6	0.6	0.2	0.6	2.0	3 o. fl.	—	5.7	2.7	0.8	9.2
Summa (481)	54.5	34.9	9.4	1.2	100.0	Summa (803)	9.5	51.0	31.5	8.0	100.0
<i>Östersund.</i>						<i>Kalmar.</i>					
0	65.7	20.7	4.7	—	91.1	0	21.8	33.8	9.8	—	65.4
1-2	2.8	4.2	0.5	0.5	8.0	1-2	1.1	22.9	2.2	0.7	26.9
3 o. fl.	—	0.9	—	—	0.9	3 o. fl.	—	6.6	1.1	—	7.7
Summa (213)	68.5	25.8	5.2	0.5	100.0	Summa (275)	22.9	63.8	13.1	0.7	100.0
<i>Luleå.</i>						<i>Oskarshamn.</i>					
0	49.6	24.8	4.7	1.2	80.3	0	13.9	22.0	17.0	4.1	57.0
1-2	2.0	14.9	0.4	0.8	18.1	1-2	0.5	22.4	8.6	3.6	35.1
3 o. fl.	0.4	0.8	0.4	—	1.6	3 o. fl.	0.4	3.7	2.0	1.8	7.9
Summa (254)	52.0	40.5	5.5	2.0	100.0	Summa (559)	14.8	48.1	27.6	9.5	100.0
<i>II. Läg. om 1 rum och kök. Sundbyberg.</i>						<i>Karlskrona.</i>					
0	6.5	29.5	14.3	1.4	51.7	0	14.4	23.3	15.6	1.5	54.8
1-2	1.1	33.1	8.4	1.2	43.8	1-2	2.1	23.0	9.7	1.2	36.0
3 o. fl.	—	3.5	0.9	0.1	4.5	3 o. fl.	1.8	4.4	2.1	0.9	9.2
Summa (1391)	7.6	66.1	23.6	2.7	100.0	Summa (339)	18.3	50.7	27.4	3.6	100.0
<i>Norrälje.</i>						<i>Kristianstad.</i>					
0	20.9	28.6	9.6	1.0	60.1	0	39.2	24.9	6.6	0.5	71.2
1-2	2.7	24.4	5.9	0.4	33.4	1-2	2.8	18.2	2.8	—	23.8
3 o. fl.	0.2	4.2	1.9	0.2	6.5	3 o. fl.	—	4.4	0.6	—	5.0
Summa (479)	23.8	57.2	17.4	1.6	100.0	Summa (181)	42.0	47.5	10.0	0.5	100.0
<i>Stuvsta.</i>						<i>Malmö.</i>					
0	6.0	30.3	10.3	—	46.6	0	14.8	28.0	15.2	2.1	60.1
1-2	2.6	38.0	6.4	1.3	48.3	1-2	1.0	23.3	7.1	2.4	33.8
3 o. fl.	—	3.8	1.3	—	5.1	3 o. fl.	0.1	3.4	2.0	0.6	6.1
Summa (234)	8.6	72.1	18.0	1.3	100.0	Summa (2269)	15.9	54.7	24.3	5.1	100.0
<i>Uppsala.</i>						<i>Landskrona.</i>					
0	13.7	29.8	13.9	2.2	59.6	0	18.5	22.0	11.2	2.6	54.3
1-2	1.6	26.2	7.9	1.0	36.7	1-2	2.1	24.9	8.2	1.4	36.6
3 o. fl.	0.1	2.2	1.3	0.1	3.7	3 o. fl.	0.1	4.4	3.8	0.8	9.1
Summa (718)	15.4	58.2	23.1	3.3	100.0	Summa (708)	20.7	51.3	23.2	4.8	100.0
<i>Eskilstuna.</i>						<i>Hälsingborg.</i>					
0	6.7	28.9	20.0	2.6	58.2	0	20.5	30.4	9.6	0.5	61.0
1-2	0.9	24.6	9.0	2.2	36.7	1-2	2.9	25.2	5.8	0.6	34.5
3 o. fl.	—	3.6	1.1	0.4	5.1	3 o. fl.	0.2	4.0	0.3	—	4.5
Summa (1222)	7.6	57.1	30.1	5.2	100.0	Summa (624)	23.6	59.6	15.7	1.1	100.0
<i>Linköping.</i>						<i>Göteborg.</i>					
0	13.2	27.5	16.5	1.6	58.8	0	9.4	27.0	15.3	3.0	54.7
1-2	0.4	23.8	9.5	0.9	34.6	1-2	1.4	25.9	8.8	2.0	38.1
3 o. fl.	—	4.5	1.6	0.5	6.6	3 o. fl.	0.2	4.4	1.8	0.8	7.2
Summa (750)	13.6	55.8	27.6	3.0	100.0	Summa (4834)	11.0	57.3	25.9	5.8	100.0
<i>Norrköping.</i>						<i>Uddevalla.</i>					
0	7.2	30.1	19.4	3.1	59.8	0	17.4	25.6	15.1	3.1	61.2
1-2	0.7	23.6	7.6	1.6	33.5	1-2	2.0	18.8	8.3	2.0	31.1
3 o. fl.	0.1	4.1	1.4	1.1	6.7	3 o. fl.	0.1	4.8	2.0	0.8	7.7
Summa (1653)	8.0	57.8	28.4	5.8	100.0	Summa (749)	19.5	49.2	25.4	5.9	100.0
<i>Jönköping.</i>						<i>Borås.</i>					
0	13.0	26.9	16.2	3.6	59.7	0	12.6	27.7	11.5	2.3	54.1
1-2	0.7	21.0	8.8	1.9	32.4	1-2	1.7	30.2	6.8	1.3	40.0
3 o. fl.	0.3	5.6	1.5	0.5	7.9	3 o. fl.	0.1	4.5	1.3	—	5.9
Summa (822)	14.0	53.5	26.5	6.0	100.0	Summa (864)	14.4	62.4	19.6	3.6	100.0

Tab. 12 (forts.). Hushåll boende i vissa viktigare kategorier av smålägenheter, fördelade efter storlekstyp (i %).

Hushåll med nedanstående antal barn	Hushåll med ... vuxna					Hushåll med nedanstående antal barn	Hushåll med ... vuxna				
	1	2	3-4	5 o. fl.	S:a		1	2	3-4	5 o. fl.	S:a
<i>II. Läg. om 1 rum och kök (forts.).</i>						<i>II. Läg. om 1 rum och kök (forts.).</i>					
<i>Falköping.</i>						<i>Luleå.</i>					
0.....	24·5	21·5	10·8	1·4	58·2	0.....	6·8	22·9	16·1	2·6	48·4
1-2.....	1·4	26·3	5·8	1·4	34·9	1-2.....	1·0	31·4	8·5	2·4	43·3
3 o. fl.....	—	5·8	1·1	—	6·9	3 o. fl.....	0·2	6·1	1·4	0·6	8·3
Summa (433).....	25·9	53·6	17·7	2·8	100·0	Summa (621).....	8·0	60·4	26·0	5·6	100·0
<i>Karlstad.</i>						<i>III. Läg. om 2 rum och kök. Stuvsta.</i>					
0.....	10·3	25·2	14·3	4·7	54·5	0.....	1·5	27·3	18·4	2·2	49·4
1-2.....	1·4	25·7	9·2	1·8	38·1	1-2.....	0·4	31·8	10·9	1·9	45·0
3 o. fl.....	0·1	4·3	2·5	0·5	7·4	3 o. fl.....	—	5·2	—	0·4	5·6
Summa (774).....	11·8	55·2	26·0	7·0	100·0	Summa (267).....	1·9	64·3	29·3	4·5	100·0
<i>Forshaga.</i>						<i>Huskvarna.</i>					
0.....	11·4	22·1	14·7	1·8	50·0	0.....	4·7	18·1	22·4	7·4	52·6
1-2.....	1·1	28·7	9·2	3·7	42·7	1-2.....	0·4	18·7	14·9	5·2	39·2
3 o. fl.....	0·7	5·1	1·5	—	7·3	3 o. fl.....	—	3·6	3·8	0·8	8·2
Summa (272).....	13·2	55·9	25·4	5·5	100·0	Summa (911).....	5·1	40·4	41·1	13·4	100·0
<i>Örebro.</i>						<i>Kalmar.</i>					
0.....	9·9	27·9	19·3	2·9	60·0	0.....	9·0	20·1	18·3	4·0	51·4
1-2.....	0·9	24·0	9·1	1·2	35·2	1-2.....	0·8	21·8	12·7	3·0	38·3
3 o. fl.....	0·2	3·1	1·1	0·4	4·8	3 o. fl.....	0·2	6·2	3·1	0·8	10·3
Summa (1 277).....	11·0	55·0	29·5	4·5	100·0	Summa (643).....	10·0	48·1	34·1	7·8	100·0
<i>Västerås.</i>						<i>Oskarshamn.</i>					
0.....	6·9	26·4	19·4	2·2	54·9	0.....	9·1	18·5	16·3	5·5	49·4
1-2.....	0·5	26·6	10·7	2·0	39·8	1-2.....	0·9	26·8	10·6	4·8	43·1
3 o. fl.....	—	3·1	2·1	0·1	5·3	3 o. fl.....	0·3	4·3	2·0	0·9	7·5
Summa (1 088).....	7·4	56·1	32·2	4·3	100·0	Summa (691).....	10·3	49·6	28·9	11·2	100·0
<i>Falun.</i>						<i>Karlskrona.</i>					
0.....	15·2	25·2	15·0	1·7	57·1	0.....	5·3	20·6	16·7	4·1	46·7
1-2.....	1·6	23·8	8·4	1·2	35·0	1-2.....	0·4	26·3	11·8	3·8	42·3
3 o. fl.....	—	4·4	2·7	0·8	7·9	3 o. fl.....	—	5·9	4·2	0·9	11·0
Summa (639).....	16·8	53·4	26·1	3·7	100·0	Summa (693).....	5·7	52·8	32·7	8·8	100·0
<i>Åvesta.</i>						<i>Kristianstad.</i>					
0.....	8·2	21·9	20·9	3·9	54·9	0.....	9·1	26·6	16·3	3·0	55·0
1-2.....	1·2	22·9	11·0	3·9	39·0	1-2.....	0·6	24·9	8·3	1·0	34·8
3 o. fl.....	—	3·1	1·9	1·1	6·1	3 o. fl.....	—	6·6	3·0	0·6	10·2
Summa (842).....	9·4	47·9	33·8	8·9	100·0	Summa (503).....	9·7	58·1	27·6	4·6	100·0
<i>Gävle.</i>						<i>Landskrona.</i>					
0.....	9·8	26·4	18·0	3·0	57·2	0.....	8·2	26·2	15·5	3·1	53·0
1-2.....	0·6	24·6	8·5	1·9	35·6	1-2.....	0·6	24·6	9·7	3·7	38·6
3 o. fl.....	0·2	4·3	2·0	0·7	7·2	3 o. fl.....	0·1	3·8	3·3	1·2	8·4
Summa (1 290).....	10·6	55·3	28·5	5·6	100·0	Summa (905).....	8·9	54·6	28·5	8·0	100·0
<i>Sundsvall.</i>						<i>Hälsingborg.</i>					
0.....	7·7	24·2	18·3	3·9	54·1	0.....	6·9	24·2	18·7	3·8	53·6
1-2.....	1·2	27·5	9·6	1·7	40·0	1-2.....	1·5	21·4	10·5	3·5	36·9
3 o. fl.....	—	4·2	1·3	0·4	5·9	3 o. fl.....	—	5·7	2·7	1·1	9·5
Summa (826).....	8·9	55·9	29·2	6·0	100·0	Summa (1 031).....	8·4	51·3	31·9	8·4	100·0
<i>Östersund.</i>						<i>Falköping.</i>					
0.....	8·1	24·8	16·9	1·5	50·7	0.....	6·0	23·1	18·1	3·7	50·9
1-2.....	1·1	25·3	10·4	0·4	37·2	1-2.....	0·5	17·6	15·9	3·2	37·2
3 o. fl.....	0·5	9·3	1·6	0·7	12·1	3 o. fl.....	—	6·8	4·1	1·0	11·9
Summa (557).....	9·7	59·4	28·3	2·6	100·0	Summa (629).....	6·5	47·5	38·1	7·9	100·0
<i>Skellefteå.</i>						<i>Skellefteå.</i>					
0.....	5·8	31·3	11·3	1·1	49·5	0.....	3·1	14·6	15·6	3·3	36·6
1-2.....	0·6	32·7	7·5	1·7	42·5	1-2.....	1·2	24·5	17·4	5·2	48·3
3 o. fl.....	0·3	4·7	2·2	0·8	8·0	3 o. fl.....	0·2	7·1	6·1	1·7	15·1
Summa (361).....	6·7	68·7	21·0	3·6	100·0	Summa (424).....	4·5	46·2	39·1	10·2	100·0

Tab. 13. Personenheter per 100 rumsenheter samt tätbefolkade lägen-

A n m. Under siffran 1½ återges samtliga lägenheter etc., där antalet personenheter kolumn medtagna fall, för vilka även

Orter	Medeltal personenheter per 100 rumsenheter i				Procentuellt antal lägenheter, respektive							
	små lägenheter	lägenheter med 3-4 rum och kök	större lägenheter	samtliga lägenheter	smålägenheter				lägenheter med 3-4 rum och kök			
					1½	2	3	4	1½	2	3	4
1 Sundbyberg	147	94	69	135	42.9	12.4	1.6	0.1	8.6	1.4	—	—
2 Norrtälje	128	84	62	106	32.3	10.5	2.2	0.3	8.1	0.7	—	—
3 Stuvsta	127	78	66	101	31.1	11.4	2.4	0.8	2.0	0.3	—	—
4 Uppsala	135	89	70	108	35.8	10.8	2.1	0.8	6.5	0.5	—	—
5 Eskilstuna	156	86	60	136	48.8	18.2	5.1	1.0	8.3	0.5	—	—
6 Linköping	145	87	67	118	40.9	14.5	2.7	0.7	6.2	0.6	—	—
7 Norrköping	161	93	65	135	48.6	18.7	5.3	1.9	8.7	1.5	—	—
8 Jönköping	156	92	65	124	46.2	19.6	5.3	0.9	7.8	2.0	0.3	—
9 Huskvarna	155	96	60	135	47.7	20.1	5.5	0.9	12.7	2.0	—	—
10 Kalmar	127	93	65	106	31.0	8.4	1.3	0.2	8.7	2.2	—	—
11 Oskarshamn	146	95	63	118	39.9	17.5	5.5	2.0	11.2	2.1	—	—
12 Karlskrona	139	95	64	114	36.9	13.7	2.8	0.8	8.1	1.1	—	—
13 Kristianstad	118	91	63	96	23.3	7.4	1.7	0.4	9.8	2.4	0.2	—
14 Malmö	142	89	64	118	38.0	14.0	3.7	1.0	7.1	1.0	0.1	—
15 Landskrona	137	87	59	112	35.7	14.4	3.9	1.0	7.4	1.3	—	—
16 Hälsingborg	127	91	64	107	29.5	9.2	0.7	0.1	7.8	1.9	0.2	—
17 Göteborg	157	99	72	132	47.2	18.4	4.7	1.1	11.9	2.4	0.1	—
18 Uddevalla	152	97	66	124	42.1	17.3	5.2	1.3	14.9	2.6	—	—
19 Borås	148	107	68	124	43.3	13.5	2.4	0.3	14.7	3.8	0.2	—
20 Falköping	136	92	63	109	36.6	11.8	2.4	0.4	8.7	0.5	—	—
21 Karlstad	150	94	69	121	43.2	16.4	4.9	0.8	8.4	2.1	0.3	—
22 Forshaga	153	82	54	125	49.0	17.9	3.9	0.9	3.8	—	—	—
23 Örebro	148	96	75	128	44.4	15.8	3.6	0.8	11.7	2.8	—	—
24 Västerås	160	91	67	133	51.6	18.8	4.6	0.8	7.8	1.6	0.8	—
25 Falun	141	91	64	111	40.1	16.3	3.5	0.9	6.0	1.3	—	—
26 Avesta	176	89	53	151	55.3	24.7	8.5	2.7	6.3	0.9	—	—
27 Gävle	163	97	67	137	51.0	20.1	5.6	1.7	8.4	1.1	0.3	—
28 Sundsvall	156	98	68	127	49.1	19.4	5.3	1.4	8.6	1.8	—	—
29 Östersund	151	102	69	124	44.4	17.3	2.7	0.5	8.6	1.6	—	—
30 Skellefteå	149	108	74	122	43.7	15.6	2.5	0.8	16.7	2.9	—	—
31 Luleå	162	104	71	133	52.4	20.1	4.9	1.8	14.0	1.3	—	—
32 Orter > 10000 inv. i Södra Sverige	135	91	63	111	34.2	12.2	2.8	0.7	8.0	1.6	0.1	—
33 Mellersta Sverige	153	95	69	127	45.5	17.0	4.3	1.0	10.4	2.1	0.1	—
34 Norra Sverige	156	98	68	127	48.0	18.9	4.6	1.3	9.1	1.4	0.1	—
35 Mindre orter	147	92	64	123	42.6	15.9	3.9	1.0	9.5	1.4	—	—
36 Samtliga orter	148	94	66	122	42.8	16.0	3.9	1.0	9.3	1.7	0.1	—

heter och trångbodda personer enligt olika trångboddhetskriterier.

per rumsenhet överstiger nämnda relationstal, under 2 specialredovisas de i föregående sistnämnda jämförelsetal överskrides, etc.

boende i lägenheter, där antalet personenheter per rumsenhet överstiger här nedan angivna tal

större lägenheter				samtliga lägenheter				boende				därav barn under 15 år			
1½	2	3	4	1½	2	3	4	1½	2	3	4	1½	2	3	4
—	—	—	—	39.5	11.3	1.4	0.1	50.6	18.1	2.6	0.1	60.7	22.9	3.0	0.1
1.3	—	—	—	25.8	8.0	1.6	0.2	37.8	14.8	3.8	0.5	53.5	25.4	6.8	0.7
—	—	—	—	21.0	7.6	1.6	0.5	26.1	10.8	2.3	0.7	32.7	16.1	4.1	1.1
0.9	—	—	—	27.5	8.0	1.6	0.2	36.0	13.1	2.9	0.5	51.7	20.9	4.1	1.0
—	—	—	—	43.9	16.1	4.5	0.9	55.8	25.9	8.6	2.2	68.7	34.6	11.6	3.6
—	—	—	—	33.1	11.4	2.1	0.5	44.1	18.9	4.3	1.4	58.0	29.5	6.8	3.2
—	—	—	—	42.5	16.2	4.5	1.7	55.1	26.8	9.5	4.1	68.7	37.6	12.6	6.3
2.0	0.7	—	—	37.4	15.6	4.2	0.7	50.4	25.9	8.3	1.6	62.5	33.2	9.0	2.0
1.4	—	—	—	42.2	17.4	4.7	0.8	56.0	28.0	8.7	1.8	63.4	36.9	11.2	2.4
0.8	—	—	—	23.9	6.4	0.9	0.1	34.5	11.9	1.8	0.2	44.5	17.3	2.5	0.1
0.7	—	—	—	31.6	13.3	4.0	1.5	44.4	22.7	7.9	3.3	52.3	28.3	10.6	5.5
1.3	0.7	—	—	28.2	10.1	2.0	0.5	37.9	16.4	3.9	1.3	46.1	22.0	5.0	1.5
—	—	—	—	17.1	5.2	1.1	0.3	26.2	9.8	2.1	0.4	36.1	14.7	2.0	0.3
0.6	—	—	—	31.4	11.3	3.0	0.8	43.4	19.3	6.3	1.9	54.4	27.4	9.5	2.8
0.6	—	—	—	28.5	11.2	3.0	0.8	41.4	20.3	6.3	1.9	53.7	28.9	9.1	2.9
—	—	—	—	23.3	7.2	0.6	0.1	33.5	13.0	1.3	0.2	43.1	18.8	1.7	0.2
2.1	—	—	—	40.1	15.3	3.9	0.9	52.5	24.9	7.6	2.2	65.3	32.9	9.1	3.3
0.9	—	—	—	35.1	13.8	4.0	1.4	48.9	24.0	8.3	3.3	59.1	32.8	11.4	4.2
—	—	—	—	35.7	11.0	1.9	0.2	46.0	18.0	3.6	0.5	54.1	22.8	3.7	0.3
2.5	1.6	—	—	27.8	8.4	1.7	0.3	38.7	14.4	3.4	0.6	50.6	21.4	4.3	0.8
—	—	—	—	34.5	12.9	3.8	0.6	45.7	21.2	7.4	1.6	56.3	29.4	8.7	2.4
—	—	—	—	41.3	15.0	3.3	0.8	53.7	24.5	7.1	1.8	67.5	32.5	7.1	1.3
4.1	0.8	—	—	38.3	13.4	2.9	0.7	50.0	21.9	5.9	1.6	62.8	28.9	6.4	2.3
—	—	—	—	44.1	16.0	4.0	0.6	54.5	24.4	7.4	1.4	65.7	33.3	9.2	1.9
0.6	—	—	—	30.7	12.2	2.6	0.6	40.9	19.5	5.1	1.4	52.9	27.6	7.1	2.4
—	—	—	—	50.3	22.3	7.7	2.4	65.2	36.1	15.6	5.9	76.7	43.6	17.8	7.6
2.3	1.1	1.1	1.1	43.8	17.0	4.7	1.4	56.5	27.9	9.5	3.4	71.6	40.5	12.2	4.6
—	—	—	—	40.0	15.6	4.2	1.1	50.3	24.1	7.9	2.4	62.3	32.9	10.3	3.7
1.9	—	—	—	35.5	13.5	2.1	0.4	44.9	21.1	3.9	1.0	54.5	30.3	5.2	1.6
2.8	—	—	—	34.4	11.5	1.7	0.5	44.1	17.6	3.2	1.1	53.2	22.8	4.1	1.7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3.3	—	—	—	43.4	15.9	3.8	1.4	53.5	24.0	7.1	3.1	64.2	31.8	8.2	4.2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
0.5	0.1	—	—	27.0	9.4	2.1	0.5	38.1	16.5	4.3	1.2	48.3	23.1	6.0	1.7
1.1	0.1	—	—	38.3	14.0	3.5	0.8	49.9	23.0	7.0	2.0	62.3	31.2	8.6	3.0
1.3	0.2	0.2	0.2	39.2	15.1	3.6	1.0	49.9	23.7	7.0	2.4	61.8	33.1	8.8	3.4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1.4	0.3	—	—	35.3	12.8	3.1	0.8	47.1	21.1	6.0	1.7	56.9	27.6	7.6	2.4
1.0	0.1	0.0	0.0	35.2	12.9	3.1	0.9	46.6	21.2	6.2	1.8	57.9	28.9	7.8	2.6

Diagram I. Lägenheter med mer än 1½ personenhet per rumsenhet samt däri boende personer ävensom barn under 15 år (i %).

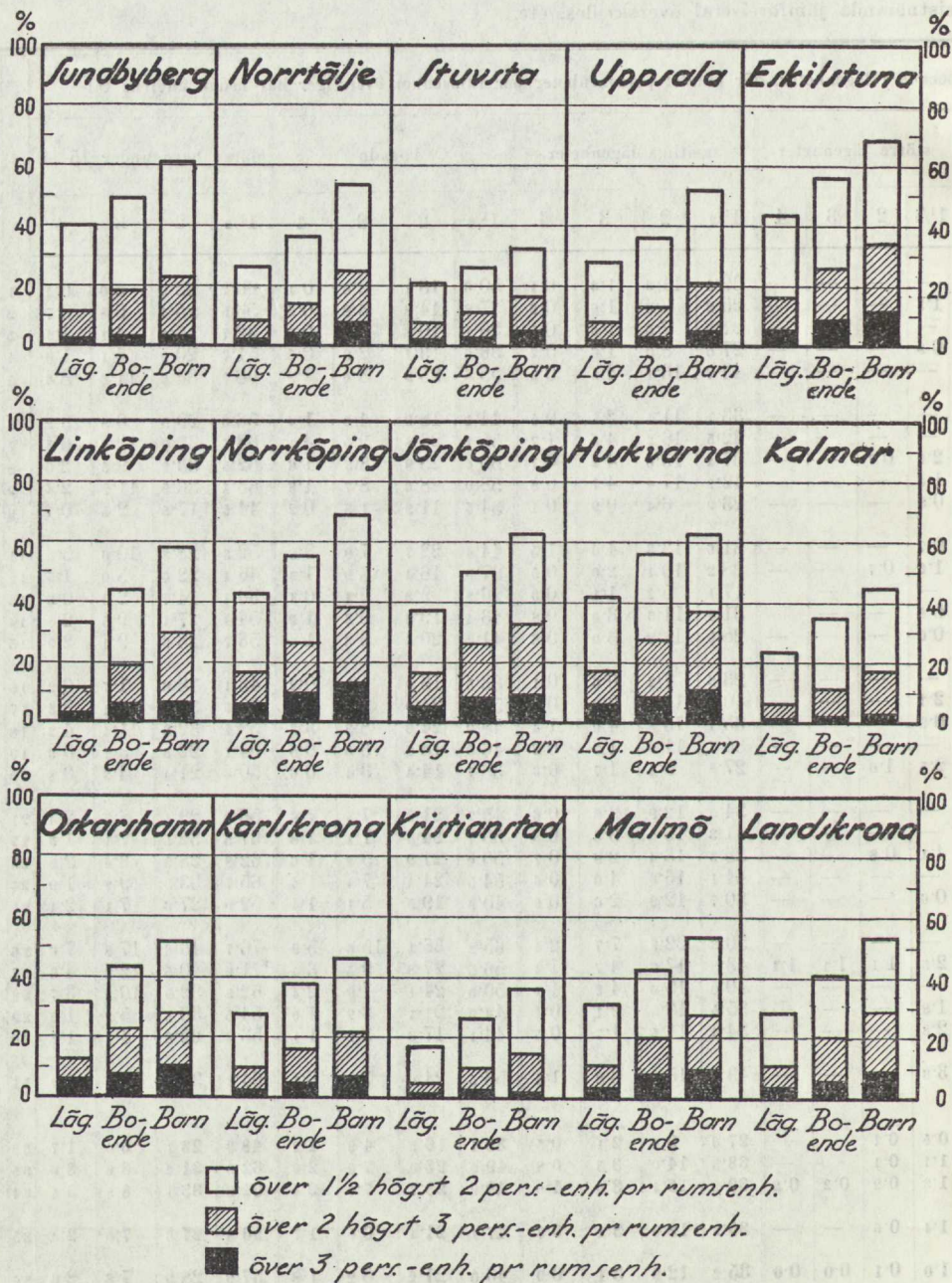
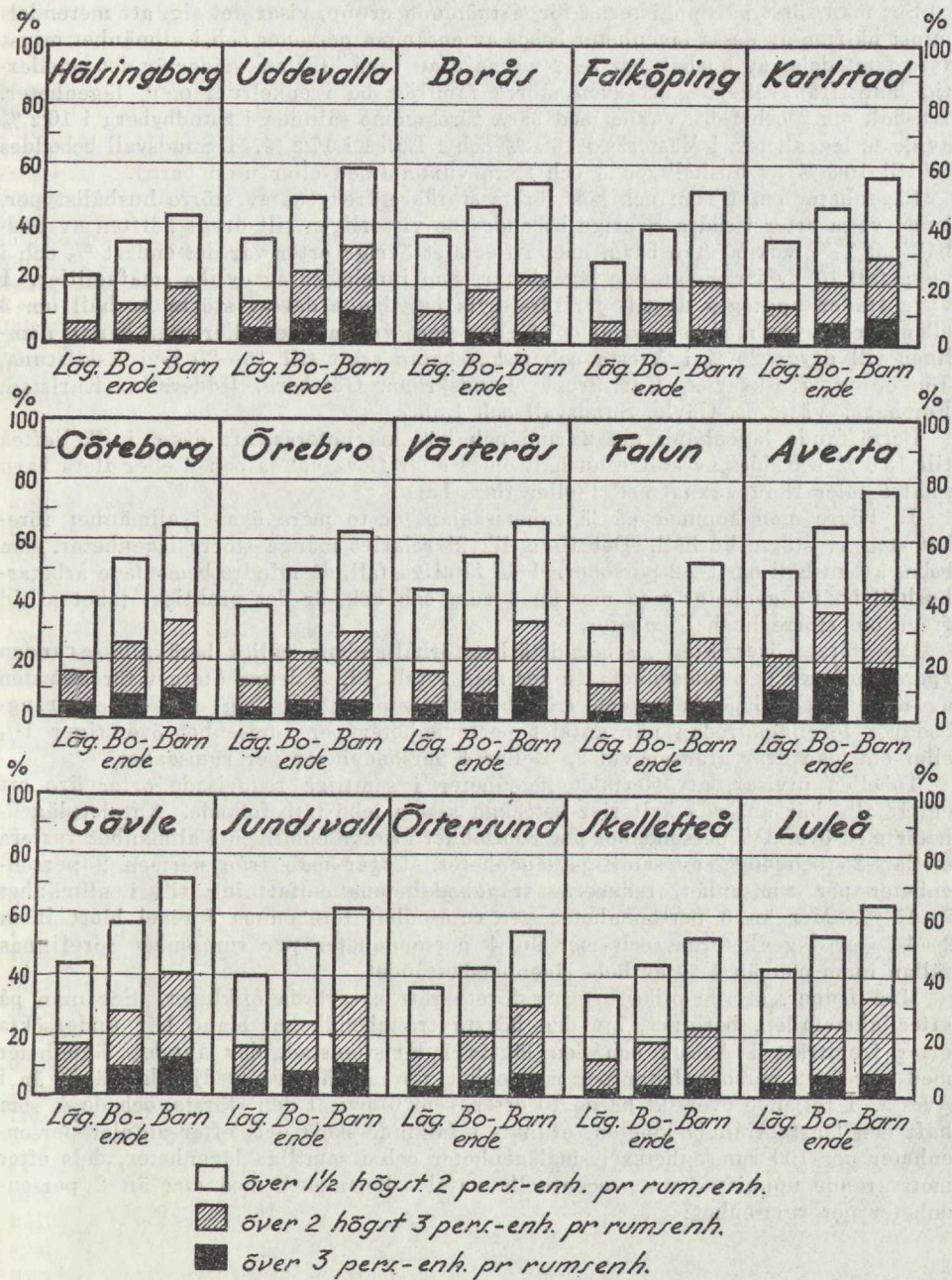

Diagram I. (Forts.)

den största lägenhetsgruppen, har även denna kategori medtagits, medan man för övriga orter, där enkelrum och enkelkök vanligen spela större roll än på andra håll, i stället redovisat sistnämnda lägenhetskategori, varvid emellertid även lägenheter om 1 rum med kokvrå inräknats i denna.

Ser man först på uppgifterna för sistnämnda grupp, visar det sig, att merendels minst hälften av dessa lägenheter bebos av ensamma personer och i allmänhet minst fyra femtedelar av hushåll om 1—2 vuxna utan barn. I vissa städer är det emellertid långtifrån sällsynt, att även större familjer bo i enkelrum o. d. lägenheter. Hushåll om 2 och flera vuxna med barn förekommo sålunda i Sundbyberg i 16.2 % av dessa lägenheter, i Västerås i 16.4 % och i Luleå i 17.3 %. I Sundsvall beboddes de till 10.6 % av hushåll om 3 och flera vuxna (med eller utan barn).

Lägenheter om 1 rum och kök förete starkare frekvens av större hushållstyper. Inom vissa orter i södra Sverige beboddes de visserligen till drygt hälften av hushåll om 1—2 vuxna utan barn, men i flertalet övriga orter var det endast $\frac{2}{5}$ och i vissa fall $\frac{1}{3}$ av ifrågavarande lägenheter, som innehades av dylika småfamiljer. I vissa städer upptogos de till jämförelsevis betydande del av större hushåll om 3 eller flera vuxna med barn samt om 5 eller flera vuxna (med eller utan barn), nämligen till drygt 20 % i Avesta och Oskarshamn samt till 15—20 % i Eskilstuna, Jönköping, Huskvarna, Karlskrona, Landskrona, Göteborg, Uddevalla, Karlstad, Forshaga, Västerås, Gävle, Sundsvall och Luleå.

Beträffande lägenheter om 2 rum och kök må noteras, att dessa i Skellefteå till 13.0 % beboddes av större hushåll om 3 eller flera vuxna och 3 eller flera barn samt 5 eller flera vuxna med 1 eller flera barn.

Ju högre man kommer på lägenhetsskalan, desto mera ökas i allmänhet förekomsten av större hushåll. Det finns likväl relativt många större lägenheter, som bebos av hushåll om 1—2 personer. I de fåtaliga fall, då mindre bemedlade arbetarhushåll bo i lägenheter med mer än 3 rum och kök, är det praktiskt taget alltid fråga om större hushållsenheter.

Den första översikten av boendetäthetsförhållandena enligt beräkningsgrunden »personenheter per rumsenhet» finner man i tab. 13. I denna återges förekomsten av tätbefolkade lägenheter och trångbodda personer, vare sig man anser trångboddhet föreligga redan när antalet personenheter per rumsenhet överstiger $1\frac{1}{2}$ eller om man drar gränsen vid 2, 3 eller 4 personenheter per rumsenhet.

Tabellen utvisar, att flertalet lägenheter i samtliga redovisade orter äro att enligt alla här anförda kriterier beteckna såsom icke tätbefolkade. Antalet lägenheter med över $1\frac{1}{2}$ personenheter per rumsenhet brukar nämligen i allmänhet variera mellan 25 och 40 % av samtliga lägenheter. Utgår man från normen 2 personenheter per rumsenhet, reduceras trångboddhetens omfattning till i allmänhet 7—15 %. Mer än 3 personenheter per rumsenhet förekomma i regel blott inom 2—4 % av lägenheterna, och mer än 4 personenheter per rumsenhet förefinnas sällan inom mer än 1 % av hela lägenhetsbeståndet.

Man finner, att de olika orterna förete rätt avsevärda olikheter. Ser man på ytterlighetsfallen, befinnes, att den högsta trångboddheten bland här undersökta orter framträtt i Avesta och den lägsta i Kristianstad, där antalet lägenheter med mer än 2 personenheter per rumsenhet var mer än två tredjedelar lägre än i Avesta. I följande översikt ha de 10 orter, som uppvisat den största, och de 4, som haft den lägsta trångboddheten, ordnats i fallande skala dels efter antalet personenheter per 100 rumsenheter i smålägenheter och i samtliga lägenheter, dels efter motsvarande uppgifter om procentuella antalet lägenheter med mer än 2 personenheter per rumsenhet:

Boendetätheten i olika orter, beräknad efter

antal personenheter per 100 rumsenheter				proc. antalet lägenheter med mer än 2 personenheter per rumsenhet			
	småläg.		saml. läg.		småläg.		saml. läg.
Avesta	176	Avesta	151	Avesta	24·7	Avesta	22·3
Gävle	163	Gävle	137	Huskvarna ...	20·1	Huskvarna ...	17·4
Luleå	162	Norrköping ...	135	Gävle	20·1	Gävle	17·0
Norrköping ...	161	Huskvarna ...	135	Luleå	20·1	Norrköping ...	16·2
Västerås	160	Sundbyberg ..	135	Jönköping ...	19·6	Eskilstuna ...	16·1
Göteborg	157	Eskilstuna ...	134	Sundsvall ...	19·4	Västerås	16·0
Eskilstuna ...	156	Luleå	133	Västerås	18·8	Luleå	15·9
Sundsvall.....	156	Västerås	133	Norrköping...	18·7	Sundsvall.....	15·6
Jönköping ...	156	Göteborg	132	Göteborg	18·4	Jönköping ...	15·6
Huskvarna ...	154	Örebro	128	Eskilstuna ...	18·2	Göteborg	15·3
Hälsingborg..	127	Norrhälje	106	Norrhälje	10·5	Stuvsta.....	7·6
Kalmar.....	127	Kalmar.....	106	Hälsingborg..	9·2	Hälsingborg..	7·2
Stuvsta.....	127	Stuvsta.....	101	Kalmar.....	8·4	Kalmar.....	6·4
Kristianstad..	118	Kristianstad..	96	Kristianstad .	7·4	Kristianstad..	5·2

Det förtjänar understrykas, att (med undantag av Norrhälje) samtliga orter, som komma lägst på skalan, ha »tvårumsstandard», d. v. s. lägenheter om 2 rum och kök äro där talrikare än lägenheter om 1 rum och kök. I fråga om de orter i södra Sverige, som förete relativt ringa trångboddhet, må emellertid erinras om, att lägenheter om 2 rum och kök där i fråga om arealutrymme kunna motsvara lägenheter om 1 rum och kök i mellersta och norra Sverige. Härav följer, att dessa orter givetvis knappast skulle förete lika förmånliga förhållanden, om man vid trångboddhetsberäkningarna toge hänsyn icke blott till rumsenheternas antal utan även till golvytan.

Av tab. 13 framgår vidare, att de svårare trångboddhetsfallen äro sällsynta inom medelstora och större lägenheter och att de nästan uteslutande framträda inom smålägenheterna. Sistnämnda lägenheter uppvisa i stort sett mångdubbelt större trångboddhet än lägenheter om 3 eller flera rum och kök samt i regel två eller tre gånger så hög genomsnittlig boendetäthet — räknat efter antalet personenheter per 100 rumsenheter — som våningar om 5 eller flera rum och kök.

De mera detaljerade uppgifter angående trångboddheten inom smålägenheterna, som innehållas i tab. 14, bestyrka delvis intrycket av, att trångboddheten i stort sett ökas med sjunkande lägenhetsstorlek. Sålunda är trångboddhet betydligt vanligare i lägenheter om 1 rum och kök än i sådana om 2 rum och kök. Å andra sidan förete de mestadels av småhushåll bebodda enkelrummen och enkelköken avsevärt lägre boendetäthet än lägenheterna om 1 rum och kök. I norra Sverige, där dylika lägenheter, som nämnts, i större utsträckning än på andra håll utnyttjas såsom familjebostäder, är emellertid skillnaden härvidlag mindre än i flertalet övriga orter. Jämför man åter enkelrum med kokvrå med lägenheter om 1 rum och kök, resp. lägenheter om 2 rum och kokvrå med motsvarande lägenhetstyper med kök, framträder knappast någon enhetlig tendens i fråga om boendetätheten.

I tab. 14 lämnas även uppgifter beträffande boendetätheten inom olika kvalitetsgrupper och upplåtelseformer av lägenheter. Man finner, att trångboddheten i stort sett förete en kontinuerlig stegring med sjunkande bostadskvalitet. Detta förhållande torde emellertid delvis stå i samband med, att de mindre lägenhetstyperna spela större roll inom de lägre kvalitetsgrupperna än inom de högre. Av de olika upplåtelseformerna förete i allmänhet de av arbetsgivare åt egna arbetare och anställda upplåtna lägenheterna den högsta boendetätheten. Därefter följa, oftast i nu nämnd ordning, hyreslägenheter i flerfamiljshus och hyreslägenheter i en-

Tab. 14. Lägenheter med över 2 personenheter per rumsenhet (i %).

O r t e r	Uppåtelseformer				Storlekskategorier				Kvalitetsgrupper				Därv- lägen- heter utan fambur (och hall)			
	Av arbets- givare hand- hållna läg.	Av äg- begagn. lägenh. i ensk. flem- fäm- hus	Fritt uthyrda lägenheter i		Enkel- rum, enkelt- kök	1 rum med kokvrå	2 rum med kokvrå	1 rum och kök	2 rum och kök	Lägg. utan vatten o./eller avlopp	Lägenheter med vatten och avlopp					
			en- och två- fäm- hus	fler- fäm- hus							utan c.-v., badrum	med c.-v., utan badrum		utan c.-v., utan badrum	med c.-v., med badrum	
1 Sundbyberg	10.9	4.0	9.8	12.3	2.9	20.8	3.2	15.2	5.6	9.2	12.7	12.0	12.0	8.4	11.3	12.8
2 Norrtälje	19.4	0.9	4.7	9.5	2.9	53.8	4.0	15.4	4.6	10.4	7.8	4.0	4.0	—	8.0	12.1
3 Stuvsta	14.3	2.0	7.3	6.1	3.6	31.7	8.5	17.7	4.8	11.5	11.1	4.0	—	—	7.6	14.0
4 Uppsala	18.5	9.1	11.7	16.9	15.6	24.5	5.2	23.7	5.5	23.6	18.9	7.2	—	0.4	8.0	13.8
5 Eskilstuna	15.8	3.8	7.0	11.8	7.9	29.8	16.0	23.2	5.2	18.2	12.4	9.5	—	0.5	16.1	20.9
6 Linköping	22.9	9.0	17.9	15.9	15.7	22.8	2.8	23.7	9.1	21.8	17.9	8.5	1.9	2.0	11.4	14.9
7 Norrköping	36.6	9.0	11.0	15.1	5.6	27.6	—	27.9	12.1	21.1	17.4	13.8	—	2.1	16.2	20.8
8 Jönköping	41.1	7.6	7.6	14.4	6.3	—	—	32.6	10.1	19.2	19.2	10.3	3.7	4.0	17.4	18.3
9 Huskvarna	5.2	1.3	8.7	7.2	2.3	18.0	3.3	12.0	6.8	9.6	7.2	0.8	4.3	2.3	6.4	23.5
10 Kalmar	29.8	7.3	11.5	12.5	4.0	25.4	17.9	29.0	9.7	14.3	14.4	6.9	—	0.9	13.3	14.5
11 Oskarshamn	21.2	3.8	5.7	9.2	9.8	27.0	10.6	23.6	7.5	10.1	11.6	2.4	—	1.4	10.1	13.0
12 Karlskrona	2.6	2.5	4.9	5.6	3.1	19.1	10.7	8.3	4.4	11.3	6.1	1.5	2.4	—	5.2	9.4
13 Kristianstad	22.0	2.9	4.6	10.4	4.7	14.8	7.4	20.4	7.7	7.6	15.9	6.4	1.5	2.9	11.3	11.8
14 Malmö	10.2	3.4	5.5	11.4	3.8	22.9	6.1	24.3	7.2	13.8	13.3	6.3	—	1.6	11.2	10.5
15 Landskrona	5.8	2.6	7.1	7.3	2.6	15.5	10.5	11.7	6.8	13.5	9.3	5.3	—	1.2	7.2	10.3
16 Hälsingborg	16.2	6.5	6.4	7.4	6.9	15.0	11.0	24.1	9.8	16.7	21.7	10.0	4.2	3.3	15.3	17.5
17 Göteborg	18.0	9.4	13.6	14.8	3.1	22.2	12.0	25.2	10.1	21.3	15.1	6.3	—	—	13.8	18.9
18 Uddevalla	20.0	10.6	12.9	10.9	4.6	20.2	3.7	19.2	9.2	16.2	15.3	7.8	—	1.8	11.0	15.0
19 Borås	20.0	4.0	5.6	8.0	5.6	—	—	18.2	7.8	16.5	9.3	3.0	3.1	0.5	8.4	13.8
20 Falköping	18.1	7.9	6.1	9.3	10.3	11.3	18.8	25.7	7.5	16.7	16.7	6.6	—	2.6	12.9	19.3
21 Karlstad	25.0	3.7	5.3	7.5	14.3	—	—	26.5	7.3	12.5	18.1	1.7	—	—	15.0	19.3
22 Forshaga	27.3	3.0	6.9	12.5	8.2	11.4	1.4	23.9	7.8	10.5	18.4	10.4	2.0	—	13.4	12.2
23 Örebro	36.1	4.7	7.8	13.8	19.3	36.0	—	24.4	6.6	17.5	20.9	8.1	2.0	2.1	16.0	20.3
24 Västerås	25.6	5.1	5.1	11.2	15.8	—	—	25.9	5.0	18.7	14.5	4.1	—	—	12.2	18.9
25 Falun	31.3	2.2	11.2	9.8	17.0	—	—	31.5	6.8	27.4	23.5	3.9	—	—	22.3	24.8
26 Ävesta	28.1	10.1	11.5	15.7	14.6	25.9	12.0	25.4	9.1	24.0	19.3	8.4	—	0.9	17.0	23.5
27 Gävle	13.9	10.1	15.0	11.4	21.1	19.4	—	26.8	7.3	23.6	20.8	7.8	—	0.7	15.6	23.4
28 Sundsvall	18.8	7.7	11.7	16.8	9.0	—	—	26.6	10.0	24.4	13.6	14.3	8.1	2.7	13.5	20.6
29 Östersund	11.7	8.6	16.2	11.0	16.8	—	—	20.2	10.8	17.2	12.0	6.6	—	1.1	11.5	18.6
30 Skellefteå	17.0	8.5	16.0	14.2	23.3	—	—	25.6	10.2	18.7	23.2	8.5	—	2.2	15.9	21.7
31 Luleå	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Orter med över 10 000 invånare i	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
32 Södra Sverige	14.2	2.9	6.3	6.0	4.6	18.4	8.4	19.0	7.0	10.1	12.0	5.0	1.7	2.0	9.4	10.7
33 Mellersta "	21.9	7.1	10.0	10.1	10.0	20.4	7.9	23.7	8.3	18.2	18.1	8.7	2.5	2.1	14.0	17.7
34 Norra "	20.5	8.8	14.5	11.8	17.4	27.3	8.0	25.7	8.3	21.6	18.2	8.5	5.3	1.4	15.1	22.0
35 Mindre orter	27.9	5.2	8.6	9.7	9.7	26.8	12.3	22.8	7.8	16.3	14.6	7.2	3.1	4.6	12.8	18.0
36 Samtliga orter	22.4	6.1	9.4	9.5	11.2	21.1	8.9	23.1	7.8	17.1	15.8	7.6	2.6	2.4	12.9	17.3

och tvåfamiljshus samt därpå egnahemslägenheter och av ägaren begagnade lägenheter i flerfamiljshus.

Vid bedömandet av hittills refererade uppgifter bör emellertid beaktas, att trångboddhet av mera utpräglad beskaffenhet knappast ens kan tänkas förekomma inom 30—40 % av lägenheterna, eftersom nämnda proportion av bostäderna bebos av hushåll om 1—2 personer (jfr tab. 8). Överhuvudtaget riskerar man lätt att underskatta trångboddhetens betydelse, om man endast ser på, hur stor andel av det totala beståndet av lägenheter, som kan betecknas såsom tätbefolkad. I betydligt starkare dager framträder trångboddheten, om man undersöker det relativa antalet trångbodda personer, och särskilt om man ser på trångboddhetsfrekvensen bland verkliga familjehushåll, d. v. s. från betraktelsen utesluter alla småhushåll av nyssnämnda typ.

Redan i tab. 13 återfinnas vissa uppgifter i förstnämnda avseende. Dessa ingå i mera översiktlig form i diagr. I. I genomsnitt är inom de undersökta orterna bortåt hälften (46·6 %) av bostadsfolkmängden trångbodd i den meningen, att ifrågasvarande hushåll bo i lägenheter med mer än $1\frac{1}{2}$ personenheter per rumsenhet. Antalet personer, som bo i lägenheter med mer än 2 personenheter per rumsenhet, överstiger $\frac{1}{5}$ (21·2 %). Ser man enbart på barnen, framträder det förklarliga men icke desto mindre anmärkningsvärda förhållandet, att dessa uppvisa en ännu starkare trångboddhetsfrekvens. Sålunda äro av alla barn under 15 år icke mindre än 57·9 % trångbodda enligt förstnämnda och 28·9 % enligt sistnämnda norm. Det förtjänar också nämnas, att en icke alldeles obetydlig del av barnen, nämligen 7·8 %, bor i lägenheter med mer än 3 personenheter per rumsenhet. För Avesta uppgår detta tal till 17·8 %.

Vilken betydande trångboddhetsfrekvens, som förefinnes bland medelstora och större familjer, utvisas av tab. 15 a och b. Man får här en tydlig föreställning om hushållsstorlekens betydelse för trångboddhetsfrekvensen. Utgår man från att trångboddhet föreligger, då antalet personenheter per rumsenhet överstiger $1\frac{1}{2}$, äro såväl hushåll med flera barn som alla grupper av hushåll om 5 och flera vuxna till övervägande del att anse som trångbodda. Även om man sätter trångboddhetsgränsen vid 2 personenheter per rumsenhet, måste dessa större hushåll till mycket betydande del anses som trångbodda, i flera orter till väsentligt mer än hälften och i de övriga — med få undantag — till åtminstone $\frac{1}{3}$ eller $\frac{1}{4}$. Att trångboddhetsfrekvensen för dessa större hushåll ej mera beror på, vilket av dessa två kriterier som väljes, synes tyda på, att inom desamma även förekommer ett betydande antal ännu svårare trångboddhetsfall.

Med hänsyn till de starka variationerna mellan boendetätetstalen för olika hushållsgrupper skulle man kunna tänka sig, att de lokala olikheterna i fråga om förekomsten av trångboddhet till väsentlig del berodde på, att de större hushållstyperna uppvisade olika stor frekvens å olika orter. I syfte att belysa denna fråga har verkställts s. k. standardräkning på sådant sätt att man med utgångspunkt från de i tab. 15 återgivna jämförelsetalen för olika hushållsgrupper beräknat, vilka trångboddhetstal skulle erhållits för de olika orterna, därest fördelningen på hushållsgrupper varit densamma å alla orter. Det har härvid visat sig, att de lokala olikheterna i fråga om förekomsten av trångboddhet snarast te sig något större, när man på nämnda sätt utgår från jämförelsetalen för de enskilda hushållsgrupperna, än när man ser på de vanliga frekvenstalen. Förhållandet belyses närmare av följande tablå:

	Antal orter, där antalet lägenheter med mer än 2 personenheter per rumsenhet utgör (i %)						
	5·0— 7·5	7·5— 10·0	10·0— 12·5	12·5— 15·0	15·0— 17·5	17·5— 20·0	20·0—
Vanliga tal	2	5	9	5	8	—	1
Standardräknade tal	2	7	8	6	3	3	1

Tab. 15 a. Bostadshushåll inom olika hushållsgrupper¹ boende i lägenheter med mer än 1½ personenheter per rumsenhet (i %).

Hushåll med ... barn	Hushåll med ... vuxna			Hushåll med ... barn	Hushåll med ... vuxna			Hushåll med ... barn	Hushåll med ... vuxna		
	2	3-4	5 o. fl.		2	3-4	5 o. fl.		2	3-4	5 o. fl.
<i>Sundbyberg.</i>			<i>Karlskrona.</i>			<i>Forshaga.</i>					
0	11·1	50·5	77·0	0	11·8	28·6	52·4	0	10·3	44·6	56·0
1-2	50·8	63·8	86·5	1-2	26·9	39·4	75·8	1-2	56·7	67·2	·
3 o. fl.	78·8	66·7	·	3 o. fl.	50·0	65·4	·	3 o. fl.	·	·	·
<i>Norrköping.</i>			<i>Kristianstad.</i>			<i>Örebro.</i>					
0	5·5	31·6	58·0	0	6·3	15·0	39·3	0	12·1	49·8	65·8
1-2	52·2	40·0	75·0	1-2	13·9	23·2	59·3	1-2	60·3	52·3	72·6
3 o. fl.	57·8	59·0	·	3 o. fl.	54·0	50·9	·	3 o. fl.	75·0	69·2	·
<i>Stuvsta.</i>			<i>Malmö.</i>			<i>Västerås.</i>					
0	6·8	21·1	·	0	7·8	38·1	64·6	0	11·6	58·7	67·3
1-2	26·4	28·6	·	1-2	41·7	45·5	78·3	1-2	65·9	56·6	77·4
3 o. fl.	33·3	·	·	3 o. fl.	58·2	70·6	84·1	3 o. fl.	83·0	71·4	·
<i>Uppsala.</i>			<i>Landskrona.</i>			<i>Falun.</i>					
0	10·7	28·5	42·4	0	5·0	33·9	61·7	0	5·4	39·9	45·9
1-2	56·9	40·8	50·8	1-2	35·5	44·9	81·7	1-2	52·8	46·7	50·0
3 o. fl.	65·8	40·9	·	3 o. fl.	64·7	77·5	75·0	3 o. fl.	51·6	62·3	·
<i>Eskilstuna.</i>			<i>Hälsingborg.</i>			<i>Avesta.</i>					
0	17·9	59·2	80·9	0	7·0	24·8	50·4	0	11·4	71·5	89·3
1-2	65·9	63·0	81·1	1-2	27·1	40·5	75·0	1-2	75·6	71·9	88·5
3 o. fl.	75·7	75·9	·	3 o. fl.	42·6	54·4	88·0	3 o. fl.	68·1	87·1	·
<i>Linköping.</i>			<i>Göteborg.</i>			<i>Gävle.</i>					
0	12·7	39·7	62·0	0	9·2	49·5	63·9	0	18·1	56·1	69·9
1-2	54·7	49·4	58·5	1-2	59·0	57·2	77·1	1-2	72·2	57·4	74·0
3 o. fl.	70·8	57·8	·	3 o. fl.	75·2	66·9	91·8	3 o. fl.	84·3	74·6	·
<i>Norrköping,</i>			<i>Uddevalla.</i>			<i>Sundsvall.</i>					
0	18·1	61·2	66·5	0	6·5	40·9	70·8	0	22·0	46·9	61·8
1-2	70·3	55·7	77·7	1-2	46·2	50·7	82·7	1-2	64·2	50·0	67·2
3 o. fl.	71·6	69·1	96·0	3 o. fl.	61·7	70·4	·	3 o. fl.	72·4	57·1	·
<i>Jönköping.</i>			<i>Borås.</i>			<i>Östersund.</i>					
0	6·4	47·4	65·5	0	13·7	38·5	60·2	0	14·6	39·9	49·5
1-2	54·9	53·1	75·0	1-2	56·5	45·2	69·6	1-2	51·0	40·0	66·0
3 o. fl.	68·6	63·6	·	3 o. fl.	50·5	57·3	59·3	3 o. fl.	65·6	51·6	·
<i>Huskvarna.</i>			<i>Falköping.</i>			<i>Skellefteå.</i>					
0	4·3	52·9	80·7	0	8·0	28·5	47·4	0	13·1	33·6	41·9
1-2	43·5	55·1	92·9	1-2	40·8	37·2	67·7	1-2	44·2	37·5	65·8
3 o. fl.	63·2	82·4	·	3 o. fl.	47·2	63·3	·	3 o. fl.	56·9	59·7	83·3
<i>Kalmar.</i>			<i>Karlstad.</i>			<i>Luleå.</i>					
0	5·7	25·7	46·7	0	11·7	39·5	57·9	0	20·5	44·9	54·2
1-2	25·5	35·6	65·2	1-2	52·6	44·7	79·4	1-2	61·6	49·2	79·3
3 o. fl.	49·4	60·4	·	3 o. fl.	61·8	54·5	·	3 o. fl.	69·7	64·2	·
<i>Oskarshamn.</i>											
0	8·9	34·7	62·7								
1-2	32·7	44·4	80·0								
3 o. fl.	50·6	75·9	93·9								

¹ Hushåll med endast 1 vuxen ha ej medtagits, då trångboddhet i sådana fall ej kan anses förekomma. Hushåll om 1 vuxen och 1 eller flera barn äro i regel fåtaliga.

Tab. 15 b. Bostadshushåll inom olika hushållsgrupper boende i lägenheter med mer än 2 personenheter per rumsenhet (i %).

Hushåll med ... barn	Hushåll med ... vuxna			Hushåll med ... barn	Hushåll med ... vuxna			Hushåll med ... barn	Hushåll med ... vuxna		
	2	3-4	5 o. fl.		2	3-4	5 o. fl.		2	3-4	5 o. fl.
<i>Sundbyberg.</i>				<i>Karlskrona.</i>				<i>Forshaga.</i>			
0	0·1	10·6	34·0	0	0·2	6·6	21·4	0	—	12·3	36·0
1-2	5·1	31·4	71·2	1-2	6·6	17·3	56·1	1-2	4·3	38·8	·
3 o. fl.	43·8	42·2	·	3 o. fl.	24·5	35·9	·	3 o. fl.	·	·	·
<i>Norrälje.</i>				<i>Kristianstad.</i>				<i>Örebro.</i>			
0	—	7·7	16·0	0	0·5	2·9	10·7	0	0·1	13·4	35·3
1-2	4·3	20·0	46·4	1-2	4·2	7·6	25·9	1-2	4·3	36·1	53·8
3 o. fl.	48·9	35·9	·	3 o. fl.	17·5	26·4	·	3 o. fl.	63·3	43·6	·
<i>Stuvsta.</i>				<i>Malmö.</i>				<i>Västerås.</i>			
0	1·2	6·5	·	0	0·3	9·1	32·6	0	0·2	13·7	32·7
1-2	7·7	8·2	·	1-2	2·9	23·8	61·8	1-2	8·7	41·2	64·5
3 o. fl.	28·2	·	·	3 o. fl.	44·5	45·6	79·5	3 o. fl.	70·2	55·1	·
<i>Uppsala.</i>				<i>Landskrona.</i>				<i>Falun.</i>			
0	—	7·9	16·5	0	0·1	7·1	34·2	0	—	12·5	26·5
1-2	4·7	20·8	32·3	1-2	2·9	27·0	57·3	1-2	6·3	29·9	37·5
3 o. fl.	44·7	36·4	·	3 o. fl.	40·2	58·8	68·8	3 o. fl.	45·2	45·3	·
<i>Eskilstuna.</i>				<i>Hälsingborg.</i>				<i>Avesta.</i>			
0	0·3	17·8	50·6	0	0·1	3·7	16·0	0	0·3	23·5	67·9
1-2	7·3	48·3	73·6	1-2	3·7	16·4	53·9	1-2	8·4	59·4	84·6
3 o. fl.	54·3	65·5	·	3 o. fl.	23·0	26·6	76·0	3 o. fl.	57·4	71·0	·
<i>Linköping.</i>				<i>Göteborg.</i>				<i>Gävle.</i>			
0	0·6	11·7	20·7	0	0·2	14·4	35·7	0	0·3	16·0	44·1
1-2	3·3	30·5	45·3	1-2	2·4	36·8	59·0	1-2	7·5	43·7	57·5
3 o. fl.	56·9	42·2	·	3 o. fl.	59·1	46·5	81·6	3 o. fl.	77·1	65·1	·
<i>Norrköping.</i>				<i>Uddevalla.</i>				<i>Sundsvall.</i>			
0	0·2	18·9	42·2	0	—	10·4	35·8	0	—	16·8	36·6
1-2	10·4	41·0	64·9	1-2	2·8	29·3	59·3	1-2	12·5	32·1	54·7
3 o. fl.	60·3	50·0	96·0	3 o. fl.	46·9	50·0	·	3 o. fl.	63·8	38·8	·
<i>Jönköping.</i>				<i>Borås.</i>				<i>Östersund.</i>			
0	0·2	13·4	46·2	0	—	7·3	25·6	0	—	9·8	25·3
1-2	2·8	34·1	62·5	1-2	5·3	23·0	50·0	1-2	4·9	22·9	45·3
3 o. fl.	55·8	37·9	·	3 o. fl.	39·8	30·7	40·7	3 o. fl.	54·2	35·9	·
<i>Huskvarna.</i>				<i>Falköping.</i>				<i>Skellefteå.</i>			
0	0·5	13·2	36·3	0	0·8	6·3	17·1	0	—	8·4	13·5
1-2	1·8	27·7	78·8	1-2	2·7	11·0	41·5	1-2	6·9	14·4	42·1
3 o. fl.	54·0	59·5	·	3 o. fl.	30·3	36·7	·	3 o. fl.	33·8	32·5	40·0
<i>Kalmar.</i>				<i>Karlstad.</i>				<i>Luleå.</i>			
0	—	2·5	17·8	0	0·4	9·6	30·3	0	0·6	12·0	25·8
1-2	3·6	4·2	43·9	1-2	5·4	24·4	61·8	1-2	11·1	28·1	57·3
3 o. fl.	21·5	31·3	·	3 o. fl.	43·4	45·5	·	3 o. fl.	53·9	37·7	·
<i>Oskarshamn.</i>											
0	0·7	8·4	37·3								
1-2	4·1	23·5	62·0								
3 o. fl.	31·6	53·7	69·7								

Tab. 16. Procentuellt antal trångbodda hushåll, tillhörande vissa viktigare lägenhetskategorier och hushållsgrupper.

Lägenhetskategorier	Enkelrum Enkelkök		1 rum m. kok- vrå	1 rum och kök						2 rum och kök			Summa procent för här redo- visade grup- per
	2	3-4	2	2	3-4		5 o. fl.		3-4	5 o. fl.			
Hush. med ..... vuxna	1-2	0	1-2	3 o. fl.	0	1-2	3 o. fl.	0	1-2	3 o. fl.	0	1-2	
Sundbyberg. (561)	0.4	0.2	7.1	8.7	35.5	20.9	2.1	3.6	2.9	3.2	8.6	3.9	97.1
Norrälje .... (162)	1.2	0.6	2.5	12.3	28.4	17.3	5.6	3.1	1.2	6.8	8.6	4.9	92.5
Stuvsta ..... (91)	2.2	—	17.6	9.9	26.4	16.5	3.3	—	3.3	—	6.6	5.5	91.3
Uppsala ..... (295)	2.7	1.0	2.4	5.4	33.9	19.3	3.1	5.4	2.4	3.1	9.8	4.7	93.2
Eskilstuna ... (586)	3.4	2.2	1.2	7.5	41.8	18.8	2.2	5.5	4.6	1.2	4.8	1.7	94.9
Linköping ... (374)	1.3	2.7	1.6	9.1	33.2	19.0	3.2	3.2	1.9	3.5	9.1	4.5	92.3
Norrköping. (859)	5.9	3.3	1.0	7.9	37.3	14.7	2.7	6.1	3.1	2.2	5.7	3.6	93.5
Jönköping ... (437)	1.8	—	0.2	10.5	30.4	16.5	2.7	6.9	3.7	6.9	8.9	5.9	94.4
Huskvarna .. (537)	0.7	0.2	0.6	8.6	29.6	13.4	4.1	5.2	5.6	6.5	12.5	8.8	95.8
Kalmar ..... (153)	—	0.7	6.5	11.8	17.6	3.9	2.0	—	1.3	13.1	17.0	12.4	86.3
Oskarshamn (364)	0.8	0.3	1.6	5.8	26.1	13.2	3.0	6.3	5.5	3.8	10.4	9.1	85.9
Karlskrona . (274)	2.2	0.7	7.7	5.5	19.3	12.0	2.6	1.8	1.5	10.6	10.2	9.5	83.6
Kristianstad. (100)	—	1.0	7.0	8.0	12.0	5.0	1.0	1.0	—	15.0	15.0	5.0	70.0
Malmö ..... (1086)	0.3	0.3	2.7	7.0	31.9	14.8	4.2	4.3	5.1	3.8	11.3	7.3	93.0
Landskrona. (371)	0.5	0.3	3.2	8.4	21.3	15.6	7.3	4.9	2.7	8.1	7.5	9.2	89.0
Hälsingborg (285)	0.4	0.7	5.6	8.8	21.1	12.6	0.7	1.1	1.4	9.8	13.7	12.6	88.5
Göteborg ... (2232)	1.1	0.8	0.9	9.5	33.1	19.2	3.9	6.6	4.3	2.7	7.7	4.3	94.1
Uddevalla ... (383)	0.5	0.3	1.8	9.4	29.5	16.2	3.9	6.0	3.9	4.4	9.1	6.3	91.3
Borås ..... (405)	2.0	0.7	4.2	9.6	24.4	14.6	2.7	4.9	2.7	6.4	14.6	7.9	94.7
Falköping ... (202)	1.5	1.5	1.0	12.4	23.3	12.4	2.5	3.0	3.0	12.9	11.4	9.9	94.8
Karlstad..... (413)	3.9	2.4	1.2	8.0	26.9	17.2	4.6	8.7	3.4	2.7	8.5	6.3	93.8
Forshaga ... (133)	3.8	1.5	—	10.5	30.1	18.8	3.0	3.8	7.5	6.8	6.8	4.5	97.1
Örebro ..... (619)	2.3	0.8	0.6	6.3	39.9	18.7	2.3	6.0	2.6	1.8	9.9	5.7	96.9
Västerås..... (544)	5.1	2.4	2.2	5.9	36.9	20.4	4.0	4.2	3.9	2.2	6.6	3.1	96.9
Falun ..... (296)	4.1	3.4	0.7	9.5	32.4	18.2	5.7	3.7	2.7	3.7	6.8	3.0	93.9
Avesta ..... (456)	4.6	1.1	0.4	5.7	38.6	20.4	3.5	7.2	7.2	1.5	2.2	2.4	94.8
Gävle ..... (648)	3.9	2.0	0.6	8.6	35.8	17.0	4.0	6.0	3.7	2.5	5.2	2.5	91.8
Sundsvall ... (495)	9.3	6.1	0.2	7.1	30.5	16.0	2.2	6.5	2.8	3.0	5.9	3.0	92.6
Östersund ... (322)	1.9	2.8	0.9	16.1	28.3	18.0	2.8	2.5	0.6	6.8	6.8	6.8	94.3
Skellefteå ... (212)	7.5	2.4	0.5	8.0	19.3	12.7	3.8	1.9	2.8	12.3	6.6	10.4	88.2
Luleå ..... (373)	9.7	2.9	0.5	10.2	26.8	14.2	2.4	4.3	4.0	5.9	6.2	6.7	93.8

Förklaring. I denna sammanställning mätes trångboddheten icke med de mera noggranna mått, som användas i övriga tabeller. Här ha såsom trångbodda räknats vissa hushållstyper boende i vissa lägenhetskategorier, nämligen dels alla de grupper som redovisas i tabellen, dels följande kategorier:

Enkelrum, enkelkök och 1 rum med kokvrå, vari bo hushåll om 1—2 vuxna och 3 el. flera barn eller 3—4 vuxna med 1 el. flera barn eller 5 el. flera vuxna med el. utan barn;
1 rum med kokvrå, vari bo 3—4 vuxna utan barn;
2 rum med kokvrå, vari bo hushåll om 3—4 vuxna med 3 el. flera barn eller 5 el. flera vuxna med el. utan barn;

1, 2 el. 3 rum och kök, vari bo hushåll om 5 el. flera vuxna med 3 el. flera barn. — Bland lägenheter med 2 el. 3 rum och kök ha härvid även medräknats sådana, som ha något rum med mindre än 9 kvm:s golvyta. Däremot har man icke kunnat medräkna andra smålägenheter med dylika smårum, emedan dessa å grundtabellerna hänförs till »övriga smålägenheter».

Antalet enligt denna definition trångbodda hushåll anges inom parentes för varje ort.

Genom dylik standardräkning åstadkommes någon höjning av jämförelsetalen för sådana orter, som — enligt tab. 9 och 10 — uppvisa en relativt svag proportion större hushåll, och en motsvarande sänkning för sådana orter, som förete ett jämförelsevis betydande antal dylika hushåll. Detta framgår av följande översikt, där a-siffrorna ange den på vanligt sätt beräknade förekomsten av lägenheter med mer än 2 personenheter per rumsenhet och b-siffrorna utgöra motsvarande standardräknade jämförelsetal:

Orter med relativt många större hushåll			Orter med relativt få större hushåll		
	a	b		a	b
Huskvarna	17·4	14·3	Sundbyberg	11·3	13·2
Östersund	13·5	11·2	Norrtälje	8·0	9·8
Skellefteå	11·5	8·8	Eskilstuna	16·1	18·7
Luleå	15·9	13·9	Norrköping	16·2	18·1

Man finner sålunda, att den förhållandevis starka trångboddheten i Huskvarna till någon del förklaras av att denna ort förete en relativt betydande förekomst av större hushåll. Däremot skulle Norrköping och Eskilstuna näst efter Avesta komma högst på »trångboddhetsskalan», därest icke de större hushållen där varit jämförelsevis fåtaliga. — I fråga om de i tablån icke redovisade orterna gäller, att de i allmänhet förete en mera normal hushållsgruppsfördelning, och att de standardräknade jämförelsetalen av denna anledning nära sammanfalla med de på vanligt sätt uträknade siffrorna.

Ehuru nu meddelade tabeller innehålla relativt utförliga upplysningar om förekomsten av trångboddhet inom olika lägenhetskategorier och hushållsgrupper, lämnar den dock knappast någon klar belysning av en i detta sammanhang viktig fråga, nämligen den, hur de trångbodda fördela sig på olika lägenhetskategorier och hushållstyper. Av särskilt intresse vore härvidlag en redovisning, där nämnda tvänne grupperingar vore inbördes kombinerade. En sådan kombination kan emellertid icke utföras på grundval av de föreliggande manuskripttabellerna, om man vill utgå från samma trångboddhetsbestämningar, som hittills använts. I tab. 16 återges emellertid en sammanställning, vilken grundats på en mera summarisk, i tabellen närmare angiven definition på trångboddhet, vilken kan anses som något strängare än kriteriet »mer än 2 personenheter per rumsenhet». Av utrymmesskal ha i tabellen icke upptagits alla de hushålls- och lägenhetsgrupper, som i denna bemärkelse kunna förete trångboddhet, utan man har nöjt sig med att uttaga och redovisa 12 sådana grupper, vilka emellertid i stort sett inbegripa drygt $\frac{9}{10}$ av de hushåll, som i detta fall betraktas såsom trångbodda. Den grupp, som upptar den största andelen av trångboddheten — i regel 20—40 % — utgöres av hushåll om 3—4 vuxna utan barn, boende i lägenheter om 1 rum och kök. Därnäst komma i allmänhet hushåll om 3—4 vuxna med 1—2 barn, boende i lägenheter om 1 rum och kök (i regel 15—20 %). I Kalmar och Kristianstad ha dock lägenheter om 2 rum och kök större betydelse för trångboddheten, och även i Karlskrona, Hälsingborg, Borås, Falköping och Skellefteå tillhör en relativt stor del av de trångbodda hushållen sistnämnda lägenhetskategori. I flertalet övriga orter är det emellertid relativt få trångbodda familjer, som bo i lägenheter om 2 rum och kök. En ännu mindre del av trångboddheten kommer i allmänhet på enkelrum och enkelkök; Norrköping, Sundsvall, Skellefteå och Luleå utgöra dock i viss mån undantag i detta avseende. Även enkelrum med kokvrå spela i allmänhet ringa roll för trångboddheten, trots att dessa lägenheter i större utsträckning än de egentliga enkelrummen utnyttjas såsom familjebostäder. Detta förhållande förklaras av, att de å flertalet orter endast utgöra en obetydlig del av bostadsbeståndet.

Sambandet mellan trångboddhet och inneboendesystem belyses i tab. 17, vilken återger dels förekomsten av trångboddhet i lägenheter med inhyrande

Tab. 17. Sambandet mellan trångboddhet och inneboende.

Orter	Procentuellt antal lägenheter med mer än 2 personenheter per rumsenhet		Procentuellt antal lägenheter med inneboende etc. bland lägenheter med följande antal personenheter per rumsenhet		Orter	Procentuellt antal lägenheter med mer än 2 personenheter per rumsenhet		Procentuellt antal lägenheter med inneboende etc. bland lägenheter med följande antal personenheter per rumsenhet	
	samtliga lägenh.	lägenh. med inneb. etc.	högst 2	mer än 2		samtliga lägenh.	lägenh. med inneb. etc.	högst 2	mer än 2
Sundbyberg	11.3	18.8	6.7	12.1	Karlstad.....	12.9	10.7	7.1	5.7
Norrtälje	8.0	11.2	5.8	8.5	Forshaga	15.0	.	1.8	3.1
Stuvsta	7.6	5.8	5.5	4.1	Örebro	13.4	9.8	7.9	5.6
Uppsala	8.0	4.3	17.8	9.2	Västerås.....	16.0	15.6	8.7	8.5
Eskilstuna	16.1	18.6	3.9	4.6	Falun	12.2	5.9	7.8	3.5
Linköping	11.4	10.3	8.5	7.5	Avesta	22.3	22.0	2.8	2.8
Norrköping	16.2	14.6	6.8	6.1	Gävle	17.0	15.1	4.6	4.0
Jönköping	15.6	10.7	5.7	3.7	Sundsvall	15.6	16.5	8.9	9.6
Huskvarna	17.4	15.3	2.8	2.4	Östersund	13.5	14.2	10.7	11.3
Kalmar	6.4	7.4	6.9	8.0	Skellefteå	11.5	18.4	12.2	21.1
Oskarshamn	13.3	14.1	5.5	5.8	Luleå	15.9	18.3	8.2	9.7
Karlskrona	10.1	6.1	8.5	4.9	Orter med över 10 000 inv. i				
Kristianstad	5.2	6.2	10.3	12.2	Södra Sverige	9.4	9.0	6.9	6.6
Malmö	11.3	10.4	6.2	5.7	Mellersta »	14.0	13.0	8.8	8.0
Landskrona	11.3	8.2	5.3	3.7	Norra »	15.1	14.4	7.8	7.4
Hälsingborg	7.2	13.1	6.5	12.7	Mindre orter ...	12.8	14.5	5.8	6.7
Göteborg	15.3	16.1	10.1	10.7	Samtliga orter...	12.9	12.6	7.6	7.4
Uddevalla	13.8	14.8	5.3	5.8					
Borås	11.0	15.3	9.8	14.3					
Falköping	8.4	4.2	6.9	3.3					

och inneboende i jämförelse med den allmänna trångboddhetsfrekvensen, dels det procentuella antalet lägenheter med inneboende o. d. bland tätbefolkade resp. icke tätbefolkade lägenheter. Härav synes framgå, att trångboddheten numera endast i ringa utsträckning kan anses bero på förekomsten av inneboende o. d., vilket f. ö. redan torde ha ådagalagts genom de tidigare anförda uppgifter, som belysa inneboendesystemets nuvarande merendels ringa utbredning vad smålägenheter beträffar (se sid. 60). I mer än halva antalet orter är trångboddhetsfrekvensen sålunda mindre i lägenheter med inneboende än i samtliga lägenheter, och i nära hälften av orterna förekomma relativt flera inneboende och inackorderingar i de icke tätbefolkade än i de tätbefolkade lägenheterna. Det förtjänar också framhållas, att det övervägande flertalet lägenheter med inneboende eller inackorderingar ej har mer än en sådan »familjefrämmande» person.

I några städer synes dock ett visst samband mellan trångboddhet och inneboendesystem kunna spåras. Hit höra särskilt Sundbyberg, Hälsingborg, Borås och Skellefteå. Ehuru dessa städer höra till dem, som uppvisa den största proportionen av under senaste årtiondet tillkomna lägenheter, synes folkökningen varit så stark att befolkningen icke kunnat beredas husrum utan anlitande av inneboendesystem. Härvid torde emellertid ha medverkat, att de nyinflyttade befolkningselementen pläga till stor del utgöras av ensamma personer, vilka icke ställa anspråk på egna familjebostäder.

Sambandet mellan trångboddheten och de boendes ekonomiska och sociala förhållanden. Vid studiet av i det följande återgivna uppgifter rörande sambandet mellan trångboddhet och fattigdom böra de förut anförda reservationerna rörande beskaffenheten av inkomstuppgifterna och den därpå grundade välståndsgupperingen behållas i minnet. Särskilt bör uppmärksammas, att inkomstuppgifterna ligga mer än ett år längre tillbaka i tiden än bostadsuppgifterna. Detta förhållande kan t. ex. medföra, att en familj, som under 1932 åtnjutit en relativt hög inkomst- och bostadsstandard, men under hyresåret 1933/34 träffats av arbetslöshet och i samband härmed måst flytta till en liten lägenhet, kommer att framstå såsom »trångbodd men icke fattig», trots att trångboddheten sålunda faktiskt varit betingad av inkomstförhållandena. Med hänsyn till att det kalenderår, som inkomstuppgifterna avse, varit märkbart sämre ur sysselsättningssynpunkt än hyresåret 1933/34, torde emellertid felet till övervägande del gå i motsatt riktning. Härtill medverkar även själva sättet för avgränsningen mellan olika välståndsgupper. Såsom tidigare framhållits, ha ju måhända något för få större hushåll hänförs till de högre välståndsgupperna, och därför har också trångboddhetsfrekvensen inom dessa välståndsgupper kommit att te sig något för låg. Man har sålunda anledning att vänta, att de här meddelade statistiska uppgifterna ange en maximigräns för förekomsten av »fattigdom» bland trångbodda familjer och alltså en minimigräns för förekomsten av »icke fattiga trångbodda». Med hänsyn till de svårigheter av flera slag, som i och för sig äro förknippade med en dylik gränsdragning, torde det närmast vara en fördel att framräknade data av sistnämnda slag äro att betrakta som minimisiffror.

En överblick av här ifrågavarande förhållanden erbjuder tab. 18 a och b, vilken återger förekomsten av trångboddhet inom olika välståndsklasser och socialgrupper. Man finner, att även i de högsta välståndsklasserna merendels förekommer någon, om ock obetydlig överbefolkning. Givetvis ökas emellertid trångboddheten i stort sett med sjunkande välstandsgrad. Anmärkningsvärt är dock, att även hushåll tillhörande de båda lägsta välståndsklasserna till betydande och inom ett stort antal städer till övervägande del icke äro trångbodda, även om man utgår från det strängaste trångboddhetskriteriet ($1\frac{1}{2}$ personenheter per rumsenhet). Ifrågavarande förhållande sammanhänger emellertid till betydande del med att sistnämnda båda inkomstgrupper till relativt stor del bestå av mindre hushåll. Detta gäller särskilt om den lägsta välståndsgruppen, vilket är anledningen till, att denna i vissa städer uppvisar ett relativt mindre antal trångbodda hushåll än den näst lägsta.¹

Av socialgrupperna uppvisa arbetarhushållen den största trångboddhetsfrekvensen, vilket emellertid åtminstone delvis sammanhänger med att de förete en starkare proportion större hushåll än övriga socialgrupper. Sistnämnda omständighet torde även förklara, varför arbetarhushållen i vissa städer förete trångboddhetstal, som överstiga eller endast obetydligt understiga siffrorna för den välståndsgrupp, som uppvisar den största trångboddheten. Detta förhållande kan emellertid även häntyda på att trångboddheten inom arbetarklassen i något mindre grad än för övriga socialgrupper betingas av inkomststandarden och i högre grad av tradition och sedvänja. Härvidlag bör emellertid beaktas, att dylika faktorer till viss del kunna återspegla tidigare inkomstförhållanden, och att på grund av bostadsvanornas relativa tröghet det senaste årtiondets reala stegring i arbetarklassens löneinkomster sålunda måhända ännu icke fått sin fulla återverkan på bostadsområdet. Emellertid har ju ifrågavarande inkomststegring särskilt för vissa arbetargrupper tidtals hämmats på grund av den betydande arbetslösheten, och redan själva risken för arbets-

¹ Det har genom stickprovsundersökningar konstaterats, att detta förhållande ändras, därest man ur den lägsta välståndsgruppen fränkiljer sådana hushåll, vilka väl varit upptagna i taxeringslängderna, men icke haft någon taxerad inkomst. Det är nämligen till stor del dessa hushåll, som uppvisa ovannämnda starka proportion av mindre hushållsenheter.

Tab. 18 a. Hushåll boende i lägenheter med mer än 1½ personenheter per rumsenhet inom olika välstånd- och socialgrupper (i %).

Orter (dyrortsgrupp)	Välståndsg grupper ¹					Socialgrupper				
	1	2	3	4	5	mindre bemedlade hushåll ²				Hushåll med okänd inkomst el. okänt yrke
						arbete- tare	tjänste- män	självst. nä- rings- idkare	pensio- närer, under- stöds- tagare o. d.	
Sundbyberg..... (G)	47.8	54.3	57.0	41.6	12.4	59.3	32.0	32.4	18.4	39.0
Norrälja..... (C)	35.1	38.8	29.0	21.3	0.5	48.9	24.6	23.8	14.7	19.2
Stuvsta..... (F)	32.7	26.7	27.1	18.1	5.4	29.5	9.7	.	19.4	23.4
Uppsala..... (E)	33.1	54.7	46.6	25.7	3.5	53.7	25.3	30.5	16.7	21.5
Eskilstuna..... (D)	46.6	69.9	55.3	40.8	10.4	61.8	42.5	36.7	35.1	38.9
Linköping..... (D)	41.3	57.1	50.2	27.4	8.0	58.0	30.0	31.6	25.0	28.3
Norrköping..... (E)	50.2	62.5	58.0	38.3	8.9	62.3	47.4	28.6	30.3	37.7
Jönköping..... (D)	44.3	63.4	51.2	32.8	6.2	59.3	32.5	26.7	37.2	28.3
Huskvarna..... (B)	52.2	62.8	48.9	34.1	10.7	55.9	35.3	28.9	20.0	29.7
Kalmar..... (D)	32.0	38.9	30.3	11.2	2.5	39.0	20.1	10.0	12.0	24.3
Oskarshamn..... (D)	55.4	45.2	25.8	14.2	1.4	50.1	21.4	22.1	4.0	28.2
Karlskrona..... (E)	40.0	49.1	34.1	13.6	5.7	46.9	25.5	22.7	28.4	24.2
Kristianstad..... (C)	25.8	33.8	26.2	15.2	4.3	33.3	21.7	12.1	11.4	15.5
Malmö..... (F)	43.5	52.6	42.8	23.4	5.9	51.5	26.3	22.0	23.4	27.3
Landskrona..... (E)	39.1	45.4	30.8	15.1	2.2	44.2	15.2	21.6	18.7	24.2
Hälsingborg..... (E)	30.5	37.9	26.8	19.3	4.1	36.3	22.7	17.1	15.8	23.4
Göteborg..... (G)	54.0	66.4	56.0	34.4	7.4	62.7	42.6	29.9	43.2	35.1
Uddevalle..... (D)	44.1	57.3	43.1	24.6	3.4	56.3	32.6	24.4	36.3	32.4
Borås..... (F)	42.3	56.3	43.8	22.0	5.0	50.6	27.4	29.0	24.1	33.6
Falköping..... (C)	37.9	54.0	33.8	15.1	3.9	48.4	24.4	31.6	14.0	23.2
Karlstad..... (E)	51.7	55.1	40.5	21.6	3.8	54.6	27.1	21.6	32.1	31.5
Forshaga..... (B)	56.1	72.0	45.7	21.8	7.5	59.0	11.5	.	15.6	31.3
Örebro..... (F)	51.8	60.0	53.4	29.5	8.2	61.8	34.0	25.5	24.2	32.3
Västerås..... (E)	44.1	67.8	64.2	43.8	0.9	69.5	40.9	27.5	25.2	35.0
Falun..... (E)	41.4	55.3	40.8	17.9	1.8	55.7	29.5	27.7	14.8	27.0
Åvesta..... (C)	47.6	70.9	72.9	48.5	15.8	69.8	45.1	20.0	27.6	32.7
Gävle..... (F)	55.3	67.9	59.2	33.5	6.0	67.1	41.0	38.2	37.6	33.8
Sundsvall..... (F)	61.2	56.9	52.4	31.8	6.4	63.7	43.2	38.2	33.8	41.0
Östersund..... (G)	56.3	46.5	38.5	29.1	4.3	59.1	33.1	34.5	19.7	34.0
Skellefteå..... (E)	44.4	57.3	43.3	25.8	8.9	53.3	28.6	31.8	.	34.1
Luleå..... (H)	66.2	60.5	45.9	21.9	3.6	63.2	38.5	35.4	34.7	39.4
Orter med över 10 000 inv. i										
Södra Sverige.....	37.8	45.6	34.4	18.5	4.6	44.6	23.5	19.4	21.1	24.1
Mellersta Sverige.....	47.3	62.1	52.7	32.5	6.9	60.1	37.4	28.6	19.9	32.9
Norra Sverige.....	56.7	59.3	49.4	27.6	4.6	62.9	37.6	35.5	30.2	35.2
Mindre orter.....	45.1	55.0	45.2	29.6	8.0	54.4	27.3	27.0	16.9	29.5
Samtliga orter.....	46.1	56.5	46.7	28.1	6.3	55.8	32.2	26.9	27.3	30.6

¹ Angående de olika välståndsg grupperna se sid. 51.

² Gruppen »mera bemedlade hushåll» sammanfaller med välståndsg rupp 5.

Tab. 18 b. Hushåll boende i lägenheter med mer än 2 personenheter per rumsenhet inom olika välstånd- och socialgrupper (i %).

Orter (dyrortsgrupp)	Välståndsg grupper					Socialgrupper				
	1	2	3	4	5	mindre bemedlade hushåll				Hushåll med okänd inkomst el. okänt yrke
						arb- tare	tjänste- män	självst. nä- rings- idkare	pensio- närer, under- stöds- tagare o. d.	
Sundbyberg..... (G)	21.2	17.3	16.3	8.0	2.0	18.4	6.8	6.7	1.3	11.8
Norrälja..... (C)	15.4	11.2	6.5	2.1	—	17.1	7.0	4.1	4.4	5.4
Stuvsta..... (F)	15.4	13.3	8.3	5.0	1.5	11.4	8.1	.	9.7	5.9
Uppsala..... (E)	12.3	25.0	11.7	5.0	0.5	17.9	6.8	11.3	6.0	4.2
Eskilstuna..... (D)	20.8	33.8	18.3	11.0	2.0	25.1	13.8	10.3	12.2	12.6
Linköping..... (D)	17.7	24.4	17.2	4.6	0.5	22.3	9.2	9.6	6.0	10.0
Norrköping..... (E)	25.3	29.6	19.9	8.9	1.3	27.0	14.3	9.5	5.2	13.4
Jönköping..... (D)	24.9	32.1	19.5	10.4	0.3	27.0	10.4	12.5	18.6	10.0
Huskvarna..... (B)	31.0	33.0	17.1	8.8	1.8	25.9	5.2	6.0	10.0	9.1
Kalmar..... (D)	12.3	12.6	7.4	1.5	—	12.3	5.0	2.9	—	5.8
Oskarshamn..... (D)	29.9	19.9	6.4	2.9	—	22.3	9.4	11.0	—	10.3
Karlskrona..... (E)	20.6	23.8	8.3	1.7	0.8	21.5	6.8	6.5	8.5	6.5
Kristianstad..... (C)	14.8	14.1	6.6	1.9	0.2	14.8	2.1	2.3	—	3.8
Malmö..... (F)	20.0	22.9	14.1	6.5	1.0	21.1	7.4	5.4	9.4	8.8
Landskrona..... (E)	19.4	18.8	9.7	4.1	0.5	18.9	4.4	9.3	4.1	8.0
Hälsingborg..... (E)	13.1	14.0	7.9	4.0	0.6	13.1	5.5	5.3	2.1	6.1
Göteborg..... (G)	26.4	33.6	19.8	9.3	0.8	26.8	14.8	12.3	15.2	11.8
Uddevalla..... (D)	22.9	24.9	14.5	5.0	0.6	24.8	5.9	7.3	16.8	11.7
Borås..... (F)	16.5	19.0	13.7	3.0	1.1	16.6	6.8	6.5	8.0	10.0
Falköping..... (C)	16.0	17.5	7.9	1.7	1.0	15.8	7.0	7.5	4.0	7.0
Karlstad..... (E)	27.8	21.6	13.4	3.0	0.3	23.3	8.2	6.9	13.6	9.8
Forshaga..... (B)	42.4	31.2	7.2	4.3	—	23.0	3.8	.	3.2	9.8
Örebro..... (F)	19.7	28.5	19.0	5.5	1.5	24.2	10.8	6.7	11.1	9.8
Västerås..... (E)	19.3	37.3	19.5	10.5	0.9	28.3	10.1	9.9	7.2	11.1
Falun..... (E)	22.1	25.4	14.4	5.0	—	27.2	8.4	10.9	6.6	7.6
Avesta..... (C)	30.8	43.0	28.8	11.1	5.0	33.0	17.6	4.0	13.8	12.0
Gävle..... (F)	31.7	31.3	16.2	6.8	0.3	28.6	13.5	14.5	10.1	12.2
Sundsvall..... (F)	31.4	25.7	19.8	7.9	0.7	29.6	17.0	12.4	12.7	14.4
Östersund..... (G)	31.0	22.6	13.2	4.7	1.1	27.1	14.4	11.9	7.0	10.9
Skellefteå..... (E)	20.3	27.1	7.8	4.7	1.3	18.1	8.7	14.1	.	11.6
Luleå..... (H)	31.6	22.3	9.3	2.6	1.2	23.9	12.1	6.1	12.0	16.1
Orter med över 10 000 inv. i										
Södra Sverige.....	17.8	19.2	10.2	4.2	0.6	18.1	6.0	5.9	6.0	7.0
Mellersta Sverige.....	22.2	29.1	17.8	7.7	0.9	24.6	11.7	9.8	11.6	10.7
Norra Sverige.....	29.8	26.3	15.0	5.7	0.6	27.4	13.1	11.9	9.8	12.1
Mindre orter.....	23.4	24.7	13.3	6.1	1.5	21.8	7.9	7.7	5.6	9.6
Samtliga orter.....	22.6	25.6	14.9	6.3	0.9	22.9	9.8	8.7	9.1	9.9

Tab. 19. Genomsnittlig familjeinkomst per familjepersonenhet inom hushåll med känd inkomst¹, tillhörande olika boendetätetsgrupper (kr. per år).

Orter (dyrortsgrupp)	Hushåll boende i lägenheter, där antalet personenheter pr rumsenhet utgör					Orter (dyrortsgrupp)	Hushåll boende i lägenheter, där antalet personenheter pr rumsenhet utgör				
	högst 1	1 t. o. m. 1½	1½ t. o. m. 2	2 t. o. m. 3	3 o. där- över		högst 1	1 t. o. m. 1½	1½ t. o. m. 2	2 t. o. m. 3	3 o. där- över
Sundbyberg ... (G)	2 342	1 595	1 328	1 129	862	Göteborg ..... (G)	3 457	1 477	1 179	977	859
Norrtälje ..... (C)	1 583	878	730	539	570	Uddevalla ..... (D)	2 099	1 137	875	723	599
Stuvsta ..... (F)	1 778	1 263	1 119	924	.	Borås ..... (F)	2 567	1 231	980	846	851
Uppsala ..... (E)	3 016	1 355	1 038	875	706	Falköping ..... (C)	1 968	1 090	831	696	606
Eskilstuna ..... (D)	2 820	1 248	1 002	864	762	Karlstad ..... (E)	2 464	1 149	878	700	616
Linköping ..... (D)	2 962	1 233	977	777	613	Forshaga ..... (B)	1 720	847	747	567	.
Norrköping ... (E)	2 945	1 324	1 054	858	736	Örebro ..... (F)	2 409	1 362	1 057	858	859
Jönköping ..... (D)	2 309	1 109	986	805	747	Västerås ..... (E)	3 022	1 289	1 100	866	811
Huskvarna ... (B)	1 657	936	878	724	668	Falun ..... (E)	2 513	1 205	935	764	627
Kalmar ..... (D)	2 143	991	799	645	.	Avesta ..... (C)	2 259	1 100	988	826	674
Oskarshamn ... (D)	1 578	827	680	556	411	Gävle ..... (F)	2 914	1 334	1 041	761	726
Karlskrona ... (E)	1 991	1 091	949	725	655	Sundsvall ..... (F)	2 915	1 321	1 000	805	669
Kristianstad ... (C)	2 397	1 054	955	689	.	Östersund ..... (G)	2 397	1 318	1 032	776	.
Malmö ..... (F)	2 493	1 247	1 030	915	724	Skellefteå ..... (E)	2 420	1 273	1 021	746	.
Landskrona ... (E)	2 113	996	838	724	611	Luleå ..... (H)	2 489	1 296	1 002	759	642
Hälsingborg ... (E)	2 253	1 122	978	797	759						

löshet torde ha avskräckt många medlemsstarka arbetarfamiljer från att binda sig vid ökade bostadskostnader, även om detta för tillfället kunde synas motiverat med hänsyn till förhållandet mellan deras inkomst- och bostadsstandard.

I tab. 19 belyses sambandet mellan trångboddhet och inkomstförhållanden från i viss mån motsatta utgångspunkter. Här återges nämligen den genomsnittliga familjeinkomsten per familjepersonenhet inom olika trångboddhetsgrupper. Såsom man kunnat vänta, företer inkomstnivån en kontinuerlig sänkning med stigande trångboddhet. Den mest markerade skillnaden framträder emellertid mellan hushåll, som bo i lägenheter med högst en personenhet per rumsenhet, samt närmast högre trångboddhetsgrupp.

En djupare inblick i sambandet mellan trångboddhet och inkomstförhållandena erbjuder tab. 20, vilken återger hur stor del av de trångbodda, som skulle vara att beteckna som »fattiga». Härvid har man (i fråga om redovisningen av »samtliga lägenheter») använt olika fattigdoms- och trångboddhetskriterier. Såsom trångbodda ha sålunda betecknats hushåll boende i lägenheter med mer än 1½, mer än 2 samt mer än 3 personenheter per rumsenhet, och såsom fattiga dels hushåll tillhörande båda de lägsta välstandsgrupperna (»fattigdomsstreck nr 1»), dels sådana, som innefattas enbart i den lägsta inkomstklassen (»fattigdomsstreck nr 2»). I fråga om uppgifterna för de olika upplåtelseformerna har man emellertid av utrymmesskäl nöjt sig med ett trångboddhets- och ett fattigdomsstreck. Att man härvid i förstnämnda avseende dragit gränsen vid 1½ personenhet per rumsenhet, har enbart betingats av den synpunkten, att man eljest understundom fått röra sig med ett så ringa antal hushåll, att siffrorna — i ännu högre grad än vad fallet nu blivit — kunnat påverkas av rena tillfälligheter. Med hänsyn till att man i detta fall sålunda valt ett relativt strängt trångboddhetskriterium, har man samtidigt använt ett mindre strängt »fattigdomsstreck», i det att alla hushåll tillhörande båda de lägsta välstandsgrupperna räknats såsom »fattiga».

Granskar man tabellens uppgifter, befinnes, att storleken av den del av de trång-

¹ Oberäknat sådana hushåll, vilka visserligen stå upptagna i taxeringslängderna men utan angiven inkomst. Dessa ha även uteslutits ur efterföljande beräkningar av medelinkomster.

Tab. 20. Förekomsten av »fattigdom» bland trångbodda hushåll med känd inkomst
(enligt olika fattigdoms- och trångboddhetskriterier).

Orter (dyrortsgrupp)	»Fattigdoms- streck» nr 1, räk- nat efter fam.-ink. pr fam- pers.-enh. (kr.)	Procentuellt antal enligt vidstående kriterium fattiga bland hushåll med mer än						»Fattigdoms- streck» nr 2, räk- nat efter fam.-ink. pr fam- pers.-enh. (kr.)	Proc. antal enl. vid- stående kriterium fattiga bland hushåll med mer än			
		1½ personenh. pr rumsenh.				2 pers.- enh. pr rums- enh.	3 pers.- enh. pr rums- enh.		1½ pers.- enh. pr rums- enh.	2 pers.- enh. pr rums- enh.	3 pers.- enh. pr rums- enh.	
		Av arbetsg. tillhanda- hållna bost.	Egna hems- lägen- heter	Fritt uthyrda lägenheter i								Samt- liga lägen- heter
				1. o. 2- fam.- hus	fler- fam.- hus							
Sundbyberg ... (G)	1 000	23·8	.	.	35·9	32·5	43·8	67·9	600	14·3	22·9	42·9
Norrtälje ..... (C)	800	.	76·9	72·6	70·3	71·8	84·6	.	480	42·6	58·2	.
Stuvsta ..... (F)	950	.	48·4	64·0	.	49·4	61·9	.	570	32·3	39·7	.
Uppsala ..... (E)	900	42·5	.	61·5	49·4	49·1	64·5	79·4	540	18·2	20·9	26·5
Eskilstuna ..... (D)	850	45·7	56·2	59·1	46·3	47·8	59·2	64·8	510	16·7	19·6	24·2
Linköping ..... (D)	850	57·8	52·2	65·2	49·9	53·0	65·1	78·0	510	24·5	30·2	36·6
Norrköping ... (E)	900	44·0	61·7	64·4	50·7	50·9	63·7	68·5	540	23·4	30·3	36·4
Jönköping ..... (D)	850	61·3	46·9	55·9	54·5	53·6	64·2	65·5	510	20·1	25·7	31·0
Huskvarna ... (B)	750	50·9	46·8	50·6	51·1	49·6	63·5	68·4	450	12·9	18·1	25·3
Kalmar ..... (D)	850	.	81·6	64·3	61·3	64·4	75·6	.	510	28·0	36·0	.
Oskarshamn ... (D)	850	87·7	78·8	78·9	72·4	77·8	88·3	93·1	510	45·6	56·1	74·1
Karlskrona ... (E)	900	52·7	54·0	48·1	58·5	59·6	77·9	77·3	540	25·4	34·3	40·9
Kristianstad ... (C)	800	46·2	57·7	.	45·6	50·0	73·1	.	480	19·7	34·6	.
Malmö ..... (F)	950	51·5	62·7	67·3	52·9	55·4	65·0	75·7	570	24·3	29·4	36·1
Landskrona ... (E)	900	70·7	59·6	.	71·5	70·5	78·4	84·0	540	35·5	43·1	56·0
Hälsingborg ... (E)	900	.	48·8	70·0	56·6	55·4	66·7	.	540	24·2	31·6	.
Göteborg ..... (G)	1 000	35·5	48·7	58·1	47·3	48·4	60·3	69·1	600	17·7	21·7	24·9
Uddevalla ..... (D)	850	54·4	65·3	62·1	62·4	63·6	74·1	82·1	510	28·2	36·2	46·3
Borås ..... (F)	950	52·5	56·3	70·8	58·0	58·3	66·2	69·0	570	22·8	28·3	40·5
Falköping ..... (C)	800	61·7	63·5	62·0	65·4	62·1	74·6	71·4	480	23·2	32·5	39·3
Karlstad ..... (E)	900	65·4	56·5	69·6	68·1	66·7	77·6	84·7	540	29·4	40·4	54·2
Forshaga ..... (B)	750	56·8	68·0	.	.	59·1	82·7	.	450	17·2	34·6	.
Örebro ..... (F)	950	50·4	71·1	69·2	52·7	53·5	63·1	61·3	570	24·4	25·4	25·3
Västerås ..... (E)	900	37·0	52·5	45·5	46·5	45·5	61·3	64·0	540	19·3	23·3	28·0
Falun ..... (E)	900	45·8	64·1	65·3	75·3	64·3	73·3	78·6	540	29·5	36·4	45·2
Avesta ..... (C)	800	41·8	56·3	48·2	43·8	44·3	59·7	68·9	480	16·7	23·5	34·0
Gävle ..... (F)	950	62·0	69·0	57·1	54·1	59·5	75·6	77·2	570	25·5	36·6	35·8
Sundsvall ..... (F)	950	46·3	64·5	62·0	56·7	59·4	69·6	82·8	570	33·7	41·6	55·2
Östersund ..... (G)	1 000	45·5	69·8	62·5	65·8	62·4	76·4	.	600	32·6	42·4	.
Skellefteå ..... (E)	900	40·5	67·0	42·3	48·5	53·1	75·0	.	540	23·7	32·8	.
Luleå ..... (H)	1 050	64·6	75·4	79·6	68·3	71·2	85·2	87·3	630	41·8	55·3	61·8
Städer med över 10 000 inv. i:												
Södra Sverige		53·7	59·4	64·6	57·7	59·0	70·8	78·5		26·4	33·8	42·4
Mellersta »		46·0	56·8	61·9	50·9	52·0	63·7	70·0		21·1	25·9	31·6
Norra »		55·8	68·9	67·7	61·0	62·9	75·8	81·0		32·1	41·9	46·9
Mindre orter		48·5	58·9	56·9	52·2	52·5	67·5	75·7		22·6	31·4	41·7
Samtliga orter		49·3	60·2	61·7	53·6	54·9	67·5	74·1		23·9	30·7	37·5

bodda hushållen, som betecknats såsom »fattiga», givetvis varierar efter det trångboddhets- och fattigdomskriterium som väljes. Gränstalet för trångboddheten spelar emellertid härvidlag mindre roll än fattigdomsstrecket. Ser man på uppgifterna för samtliga orter, visar det sig, att av de hushåll, som bo i lägenheter med över $1\frac{1}{2}$ personenheter per rumsenhet, 23·9 % tillhöra den lägsta inkomstklassen. Utgår man från lägenheter, i vilka bo över 2 personenheter per rumsenhet, ökas förekomsten av i samma bemärkelse fattiga till 30·7 %. Uttagas de hushåll, inom vilka bo mer än 3 personenheter per rumsenhet, stiger jämförelsetalet till 37·5 %, vilket — i betraktande av att man härvid höjer trångboddhetsgränsen med en hel enhet i stället för en halv — innebär en förhållandevis mindre ökning. Utgår man från det högre fattigdomsstrecket, bli motsvarande jämförelsetal resp. 54·9, 67·5 och 74·1 %. Dessa siffror förete icke heller några alltför betydande inbördes variationer, men däremot ligga de på ungefär dubbelt så hög nivå som de förut anförda jämförelsetalen.

Vilka kriterier man än väljer, visar det sig sålunda, att en betydande del av trångboddheten icke synes vara direkt framtvungad av de boendes ekonomiska förhållanden. Enligt de lägsta fattigdoms- och trångboddhetskriterierna äro sålunda omkring $\frac{3}{4}$ av de trångbodda »icke fattiga» och enligt de högsta ungefär $\frac{1}{4}$. Visserligen kunna även dessa »icke fattiga» till stor del leva i knappa och osäkra förhållanden, men det borde dock ofta finnas ekonomiska möjligheter för dem att ordna sin bostadsfråga på ett mera tillfredsställande sätt.

Emellertid förekomma givetvis vissa lokala olikheter i detta avseende, även om man på grund av tidigare påpekade felkällor icke kan med full säkerhet konstatera deras omfattning. Av uppgifterna i tab. 20 vill det emellertid förefalla, som om trångboddheten i bl. a. Norrtälje, Oskarshamn och Luleå mer än på andra håll skulle vara betingad av inkomstförhållandena. I Sundbyberg, Västerås, Avesta och Göteborg synas däremot i stor utsträckning förekomma sådana hushåll, som äro trångbodda, trots att de näppeligen kunna betecknas såsom »fattiga».

I fråga om Göteborg konstaterades i den av professor G. Myrdal och arkitekt U. Åhrén verkställda undersökningen rörande bostadsstatistikens omläggning m. m.¹, att endast något mer än $\frac{1}{5}$ (22·8 %) av de trångbodda hushållen kunde betecknas såsom »fattiga», medan sålunda nära $\frac{4}{5}$ (77·2 %) vore att anse som »icke fattiga». En exakt jämförelse mellan detta undersökningsresultat och här föreliggande uppgifter är emellertid icke möjlig, beroende på att man i nämnda utredning utgått från delvis andra — i vissa avseenden mera, i vissa mindre differentierade — trångboddhets- och fattigdomskriterier än de här använda.² Gränsen för trångboddheten kan för det stora flertalet familjehushåll visas falla någonstades emellan de båda första i tab. 20 redovisade ($1\frac{1}{2}$ resp. 2 personenheter per rumsenhet), medan fattigdomsstrecket ligger ungefär mitt emellan de båda där angivna gränserna (1 000 resp. 600 kr. per familjepersonenhet). Enligt förevarande utredning skulle av de göteborgshushåll, som bodde i lägenheter med över $1\frac{1}{2}$ personenheter per rumsenhet, 82·3 % vara att anse som »icke fattiga» i den meningen, att deras årsinkomst per familjepersonenhet utgjorde 600 kr. eller däröver. Drar man gränsen vid 1 000 kr. per familjepersonenhet, komma 51·6 % av nämnda hushåll att betraktas såsom »icke fattiga». För hushåll med över 2 personenheter per rumsenhet bliva motsvarande jämförelsetal resp. 78·3 % och 39·7 %. Om man på grund av dessa uppgifter vågade kalkylera, vilket undersökningsresultat, man i förevarande utredning borde ha erhållit, därest man utgått från de i göteborgsundersökningen an-

¹ Statens offentliga utredningar 1934: 14, sid. 24 o. f.

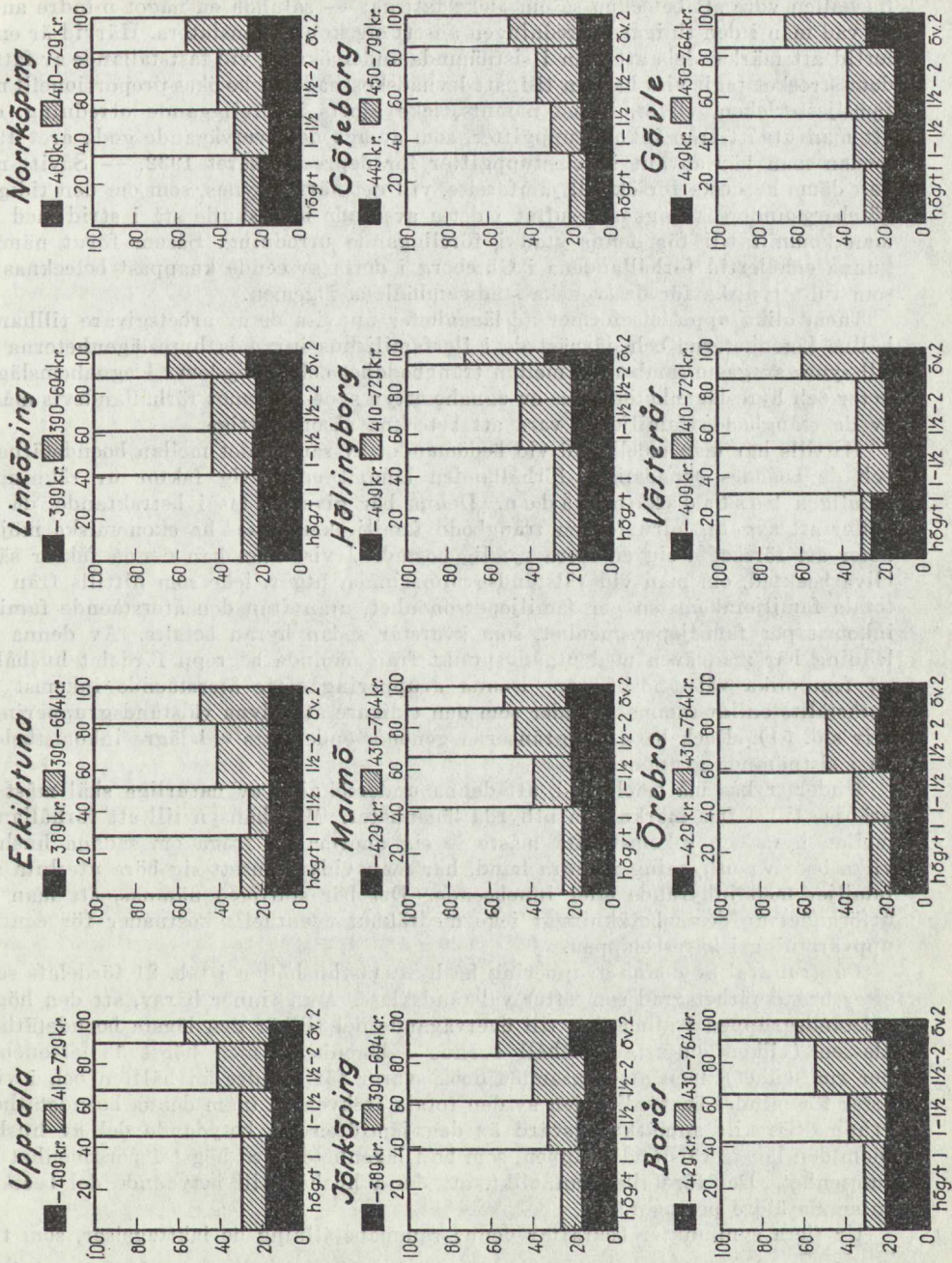
² Sålunda användes endast ett trångboddhetskriterium, enligt vilket en lägenhet ansågs överbefolkad, om antalet personenheter översteg 2 per boningsrum och $\frac{1}{2}$ per kök. Alltså räknades kök som $\frac{1}{4}$ rumsenhet, medan hall icke alls medräknades. Likaså hade man endast ett fattigdomsstreck, vilket emellertid var differentierat för olika hushållstyper på ett sätt, som inbegrep ett beaktande av hushållens »fasta kostnader», vilka medföra, att levnadskostnaden icke ökas fullt proportionellt mot familjestorleken.

Förekomsten av fattiga (räknat efter återstående familjeinkomst per familjepersonenhet).

Diagram II. Hyresgästhushåll fördelade efter förekomsten av fattiga (enligt olika kriterier)

samt graden av boendetäthet (%).

Uppgifterna äro hämtade ur Tab. 21.

Boendetäthetsklass (räknat efter antalet personenheter per rumsenhet).

vända kriterierna, synes man komma till, att ungefärligen högst $\frac{2}{3}$ av de trångbodda hushållen vore att beteckna såsom »icke fattiga» — sålunda en något mindre andel, än vad man i den tidigare utredningen ansett sig kunna konstatera. Härvid är emellertid att märka, dels att man i sistnämnda undersökning vid fastställande av fattigdomsstrecket tagit viss hänsyn till, att levnadskostnaden icke ökas proportionellt med familjestorleken, vilket, såsom nämnts, icke gjorts i föreliggande utredning, dels att man utgått från inkomstuppgifter, som avsågo det övervägande goda året 1930, medan man här använt inkomstuppgifter för depressionsåret 1932. — Såvitt man kan döma av detta försök till jämförelse, vill det därför synas, som om den tidigare göteborgsundersökningens resultat i detta avseende icke skulle stå i strid med vad man kommit till för denna stad i föreliggande utredning. Såsom förut nämnts, kunna emellertid förhållandena i Göteborg i detta avseende knappast betecknas såsom fullt typiska för de svenska stadssamböhlen i gemen.

Inom olika upplåtelseformer av lägenheter uppvisa de av arbetsgivare tillhandahållna lägenheterna och därefter de i flerfamiljshus inrymda hyreslägenheterna det till synes svagaste sambandet mellan trångboddhet och fattigdom. I egnahemslägenheter och hyreslägenheter i hus av egnahemstyp synes däremot förhållandevis många av de trångbodda familjerna vara att beteckna såsom fattiga.

Hittills har man emellertid vid bedömandet av sambandet mellan boendetätheten och de boendes ekonomiska förhållanden lämnat en viktig faktor ur räkningen, nämligen bostadskostnaden. Denna bör givetvis tas i betraktande, då det gäller att avgöra, huruvida en trångbodd familj skall anses ha ekonomiska möjligheter att förskaffa sig en mera rymlig bostad. I viss mån kan denna faktor sägas bliva beaktad, om man vid välstandsgrupperingen utgår, icke som hittills från den totala familjeinkomsten per familjepersonenhet, utan från den återstående familjeinkomst per familjepersonenhet, som kvarstår sedan hyran betalats. Av denna anledning har man även med utgångspunkt från nämnda begrepp fördelat hushållen på fem olika välståndsklasser. Denna gruppering efter återstående inkomst har verkställts enligt samma grunder som den tidigare återgivna välstandsgrupperingen (jfr sid. 51). Dock ha gruppgränserna genomgående satts vid lägre inkomstbelopp än i sistnämnda gruppering.¹

Understrykas må emellertid, att denna undersökning av naturliga skäl måst begränsas till å fria marknaden uthyrda lägenheter. Med hänsyn till att förhållandet mellan hyra och inkomst ofta måste te sig onormalt i fråga om sådana hushåll, vilka bedriva uthyrning i andra hand, har man vidare ansett sig böra utesluta alla familjer med inhyrande eller inneboende. Det bör slutligen nämnas, att man vid utförandet av dessa beräkningar icke medräknat eventuella kostnader för centraluppvärmning i hyresbeloppet.

På grundval av denna gruppering ha hyresgästhushållen i tab. 21 fördelats såväl efter boendetäthetsgrad som efter välståndsklass. Man finner härav, att den högsta välstandsgruppen i allmänhet till övervägande del tillhör den lägsta boendetäthetsklassen (vilken omfattar hushåll boende i lägenheter med högst 1 personenhet per rumsenhet), men att densamma dock svarar för mindre än hälften och i vissa orter för mindre än tredjedelen av den totala frekvensen inom denna boendetäthetsgrupp. Särskilt anmärkningsvärd är den jämförelsevis betydande del av hushåll inom den lägsta välstandsgruppen, som bo i lägenheter med högst 1 personenhet per rumsenhet. Det förefaller sannolikt, att dessa hushåll till betydande del bestå av ensamma äldre personer.²

Ur flera synpunkter bekräftar denna sammanställning de iakttagelser, som tidi-

¹ I genomsnitt ligga gruppgränserna c:a 15 % lägre än motsvarande gränstal i den föregående välstandsgrupperingen (jfr sid. 51). Dock är skillnaden större i fråga om de lägre gruppgränserna än beträffande de högre samt även större inom de högre dyrortsgrupperna än inom de lägre. I efterföljande tab. 21 återges de gränstal, som i enlighet härmed kommit till användning i denna gruppering efter »återstående inkomst».

² Jfr i övrigt noten å sid. 79.

Tab. 21. Hyresgästhushåll (med känd inkomst och utan inneboende eller inhyrande) fördelade efter boendetätthet och återstående familjeinkomst per familjepersonenhet (i %).

Anm. För varje ort anges inom parentes dyrortsgrupp samt antalet hushåll, som uppgifterna avse.

Återstående familjeinkomst per familjepersonenhet (kr.)	Hushåll med . . . personenheter per rumsenhet				Summa hushåll	Återstående familjeinkomst per familjepersonenhet (kr.)	Hushåll med . . . personenheter per rumsenhet				Summa hushåll
	högst 1	över 1 t. o. m. 1½	över 1½ t. o. m. 2	över 2			högst 1	över 1 t. o. m. 1½	över 1½ t. o. m. 2	över 2	
<i>Sundbyberg (G)</i>						<i>Jönköping (D)</i>					
— 449.....	3·8	3·8	3·8	3·0	14·4	— 389.....	6·7	4·0	3·3	3·7	17·7
450—799.....	2·8	3·7	6·2	1·8	14·5	390—694.....	3·7	3·5	5·6	6·0	18·8
800—1199.....	4·1	6·1	9·3	3·7	23·2	695—1049.....	6·2	7·0	7·9	4·9	26·0
1200—1799.....	8·2	9·5	8·9	2·4	29·0	1050—1559.....	6·9	6·4	4·2	2·3	19·8
1800—.....	10·3	6·2	2·2	0·2	18·9	1560—.....	14·9	1·7	1·0	0·1	17·7
S:a (1203)	29·2	29·3	30·4	11·1	100·0	S:a (989)	38·4	22·6	22·0	17·0	100·0
<i>Norrköping (C)</i>						<i>Huskvarna (B)</i>					
— 369.....	8·1	5·9	6·5	6·1	26·6	— 349.....	2·1	1·4	2·1	1·7	7·3
370—659.....	6·1	5·5	8·0	2·6	22·2	350—624.....	3·0	5·1	7·6	6·6	22·3
660—999.....	7·1	4·5	5·3	1·2	18·1	625—949.....	7·4	9·0	11·5	4·7	32·6
1000—1479.....	8·4	2·9	2·9	0·2	14·4	950—1399.....	10·6	8·6	5·1	0·9	25·2
1480—.....	16·3	2·4	—	—	18·7	1400—.....	10·6	1·3	0·7	—	12·6
S:a (509)	46·0	21·2	22·7	10·1	100·0	S:a (759)	33·7	25·4	27·0	13·9	100·0
<i>Stuvsta (F)</i>						<i>Kalmar (D)</i>					
— 429.....	8·0	7·0	4·0	8·0	27·0	— 389.....	8·4	5·2	3·7	1·9	19·2
430—764.....	1·0	5·0	4·0	1·0	11·0	390—694.....	6·6	7·2	6·5	3·2	23·5
765—1149.....	6·0	7·0	5·0	1·0	19·0	695—1049.....	10·0	5·7	5·2	1·6	22·5
1150—1719.....	13·0	8·0	4·0	—	25·0	1050—1559.....	9·2	4·3	2·1	0·5	16·1
1720—.....	11·0	5·0	1·0	1·0	18·0	1560—.....	16·7	1·5	0·5	—	18·7
S:a (100)	39·0	32·0	18·0	11·0	100·0	S:a (773)	50·9	23·9	18·0	7·2	100·0
<i>Uppsala (E)</i>						<i>Oskarshamn (D)</i>					
— 409.....	8·1	3·1	4·0	1·8	17·0	— 389.....	4·0	4·6	5·4	5·9	19·9
410—729.....	4·4	3·2	5·0	4·5	17·1	390—694.....	4·2	6·9	7·1	5·1	23·3
730—1099.....	5·5	5·2	8·1	3·2	22·0	695—1049.....	9·0	7·7	5·7	2·8	25·2
1100—1639.....	7·3	5·4	4·4	1·3	18·4	1050—1559.....	10·0	3·3	3·4	1·0	17·7
1640—.....	20·0	4·5	0·7	0·3	25·5	1560—.....	12·6	1·1	0·2	—	13·9
S:a (906)	45·3	21·4	22·2	11·1	100·0	S:a (827)	39·8	23·6	21·8	14·8	100·0
<i>Eskilstuna (D)</i>						<i>Karlskrona (E)</i>					
— 389.....	5·1	3·7	5·0	2·9	16·7	— 409.....	6·7	4·3	2·7	3·1	16·8
390—694.....	3·3	2·2	7·6	5·9	19·0	410—729.....	3·6	5·5	3·7	4·1	16·9
695—1049.....	2·8	6·7	10·7	6·2	26·4	730—1099.....	9·9	10·1	6·3	2·2	28·5
1050—1559.....	3·9	6·0	6·3	2·5	18·7	1100—1639.....	10·9	4·8	1·9	0·4	18·0
1560—.....	13·5	3·9	1·4	0·4	19·2	1640—.....	16·7	1·9	1·0	0·2	19·8
S:a (1036)	28·6	22·5	31·0	17·9	100·0	S:a (1067)	47·8	26·6	15·6	10·0	100·0
<i>Linköping (D)</i>						<i>Kristianstad (C)</i>					
— 389.....	8·6	4·7	5·4	3·6	22·3	— 369.....	8·2	2·9	1·6	2·2	14·9
390—694.....	3·3	4·2	5·2	5·1	17·8	370—659.....	7·0	4·8	2·7	2·4	16·9
695—1049.....	4·2	4·5	7·1	3·3	19·1	660—999.....	8·2	5·8	3·5	1·1	18·6
1050—1559.....	6·2	4·5	4·8	1·4	16·9	1000—1479.....	11·7	4·5	2·9	0·7	19·8
1560—.....	18·9	2·9	2·0	0·1	23·9	1480—.....	26·3	1·7	1·8	—	29·8
S:a (1012)	41·2	20·8	24·5	13·5	100·0	S:a (830)	61·4	19·7	12·5	6·4	100·0
<i>Norrköping (E)</i>						<i>Malmö (F)</i>					
— 409.....	6·6	3·3	5·1	4·3	19·3	— 429.....	6·9	5·0	4·7	2·7	19·3
410—729.....	2·7	3·3	6·2	5·1	17·8	430—764.....	3·9	4·4	6·0	3·5	17·8
730—1099.....	3·9	5·4	9·1	5·4	23·8	765—1149.....	6·3	6·0	6·8	3·6	22·7
1100—1639.....	5·5	6·0	6·2	1·9	19·6	1150—1719.....	9·2	6·8	3·9	1·5	20·9
1640—.....	14·1	3·7	1·5	0·2	19·5	1720—.....	15·8	2·1	1·2	0·2	19·3
S:a (1829)	32·8	22·2	28·1	16·9	100·0	(S:a 2984)	42·1	23·8	22·6	11·5	100·0

Tab. 21 (forts.). Hyresgästhushåll fördelade efter boendetätthet och återstående familjeinkomst per familjepersonenhet (i %).

Återstående familjeinkomst per familjepersonenhet (kr.)	Hushåll med . . . personenheter per rumsenhet				Summa hushåll	Återstående familjeinkomst per familjepersonenhet (kr.)	Hushåll med . . . personenheter per rumsenhet				Summa hushåll	
	högst 1	över 1 t. o. m. 1½	över 1½ t. o. m. 2	över 2			högst 1	över 1 t. o. m. 1½	över 1½ t. o. m. 2	över 2		
<i>Landskrona (E)</i>												
— 409.....	11·0	4·0	5·5	4·4	24·9	1 150—1 719.....	7·1	5·6	4·8	1·6	19·1	
410— 729.....	4·6	6·5	5·9	4·4	21·4	1 720—	14·8	2·8	1·8	0·3	18·7	
730—1 099.....	7·8	6·8	5·2	2·6	22·4	S:a (1 401)	34·5	22·9	28·7	13·9	100·0	
1 100—1 639.....	10·2	3·6	1·9	0·5	16·2	<i>Västerås (E)</i>						
1 640—	13·6	1·1	0·2	0·2	15·1	— 409.....	8·1	3·7	6·3	3·1	21·2	
S:a (1 506)	47·2	22·0	18·7	12·1	100·0	410— 729.....	1·5	3·4	4·6	5·2	14·7	
<i>Hälsingborg (E)</i>						730—1 099.....	2·2	5·4	11·8	3·5	22·9	
— 409.....	9·1	4·7	3·3	2·5	19·6	1 100—1 639.....	4·4	7·4	8·4	1·8	22·0	
410— 729.....	6·5	5·7	4·6	2·9	19·7	1 640—	14·9	2·4	1·6	0·3	19·2	
730—1 099.....	9·0	6·2	4·4	1·3	20·9	S:a (941)	31·1	22·3	32·7	13·9	100·0	
1 100—1 639.....	9·9	4·5	3·3	0·8	18·5	<i>Falun (E)</i>						
1 640—	18·1	2·0	1·2	—	21·3	— 409.....	9·4	3·8	4·5	4·2	21·9	
S:a (1 378)	52·6	23·1	16·8	7·5	100·0	410— 729.....	4·2	4·0	4·6	4·6	17·4	
<i>Göteborg (G)</i>						730—1 099.....	5·7	5·5	7·2	2·8	21·2	
— 449.....	4·4	3·6	4·2	2·7	14·9	1 100—1 639.....	8·6	4·4	2·2	0·3	15·5	
450— 799.....	2·6	3·6	5·5	5·3	17·0	1 640—	20·7	2·9	0·2	0·2	24·0	
800—1 199.....	4·4	6·0	9·6	5·5	25·5	S:a (650)	48·6	20·6	18·7	12·1	100·0	
1 200—1 799.....	6·7	7·0	5·8	2·1	21·6	<i>Avesta (C)</i>						
1 800—	15·4	3·8	1·5	0·3	21·0	— 369.....	10·2	3·5	5·3	4·6	23·6	
S:a (5 008)	33·5	24·0	26·6	15·9	100·0	370— 659.....	0·7	4·9	3·9	3·9	13·4	
<i>Uddevalla (D)</i>						660— 999.....	4·9	3·9	9·2	4·9	22·9	
— 389.....	6·7	3·7	4·6	5·1	20·1	1 000—1 479.....	6·4	6·7	7·8	1·1	22·0	
390— 694.....	3·9	4·6	7·1	4·6	20·2	1 480—	15·2	1·8	1·1	—	18·1	
695—1 049.....	5·1	6·5	7·2	3·3	22·1	S:a (283)	37·4	20·8	27·3	14·5	100·0	
1 050—1 559.....	8·1	5·4	3·3	1·5	18·3	<i>Gävle (F)</i>						
1 560—	14·4	3·9	1·0	—	19·3	— 429.....	5·2	4·4	4·6	4·9	19·1	
S:a (819)	38·2	24·1	23·2	14·5	100·0	430— 764.....	2·5	3·5	7·6	6·7	20·3	
<i>Borås (F)</i>						765—1 149.....	3·3	6·2	12·8	4·0	26·3	
— 429.....	8·6	4·5	4·9	2·4	20·4	1 150—1 719.....	4·5	5·1	6·5	1·6	17·7	
430— 764.....	4·2	4·1	9·1	3·4	20·8	1 720—	11·1	4·4	1·1	—	16·6	
765—1 149.....	6·0	5·9	7·2	2·3	21·4	S:a (1 094)	26·6	23·6	32·6	17·2	100·0	
1 150—1 719.....	9·9	6·5	4·5	0·8	21·7	<i>Sundsvall (F)</i>						
1 720—	13·0	1·9	0·6	0·2	15·7	— 429.....	4·4	3·5	7·0	5·2	20·1	
S:a (1 078)	41·7	22·9	26·3	9·1	100·0	430— 764.....	4·6	4·5	4·8	4·7	18·6	
<i>Falköping (C)</i>						765—1 149.....	3·9	4·1	6·5	5·2	19·7	
— 369.....	6·9	2·2	3·9	2·7	15·7	1 150—1 719.....	5·7	5·6	4·5	1·5	17·3	
370— 659.....	6·2	4·8	8·6	3·3	22·9	1 720—	20·3	3·1	0·9	—	24·3	
660— 999.....	9·3	7·6	6·6	1·4	24·9	S:a (892)	38·9	20·8	23·7	16·6	100·0	
1 000—1 479.....	9·7	3·9	2·2	0·4	16·2	<i>Östersund (G)</i>						
1 480—	17·1	2·6	0·5	0·1	20·3	— 449.....	6·1	5·6	7·0	9·2	27·9	
S:a (857)	49·2	21·1	21·8	7·9	100·0	450— 799.....	3·8	6·3	4·7	3·4	18·2	
<i>Karlstad (E)</i>						800—1 199.....	4·0	8·6	6·3	2·9	21·8	
— 409.....	6·0	3·6	5·3	5·7	20·6	1 200—1 799.....	5·8	5·6	4·5	0·9	16·8	
410— 729.....	5·8	4·3	7·8	5·4	23·3	1 800—	12·2	2·2	0·7	0·2	15·3	
730—1 099.....	4·8	7·2	6·7	3·3	22·0	S:a (445)	31·9	28·3	23·2	16·6	100·0	
1 100—1 639.....	7·3	5·3	3·0	0·7	16·3	<i>Skellefteå (E)</i>						
1 640—	15·7	1·7	0·4	—	17·8	— 409.....	6·5	3·7	2·9	2·5	15·6	
S:a (836)	39·6	22·1	23·2	15·1	100·0	410— 729.....	5·2	3·7	5·6	2·7	17·2	
<i>Forshaga (B)</i>						730—1 099.....	4·4	5·6	9·6	1·5	21·1	
— 349.....	0·9	1·8	2·7	—	5·4	1 100—1 639.....	6·9	5·2	3·8	1·0	16·9	
350— 624.....	0·9	3·6	10·8	8·1	23·4	1 640—	21·7	4·6	2·5	0·4	29·2	
625— 949.....	17·2	8·1	9·9	1·8	37·0	S:a (520)	44·7	22·8	24·4	8·1	100·0	
950—1 399.....	8·1	11·7	2·7	—	22·5	<i>Luleå (H)</i>						
1 400—	9·9	0·9	0·9	—	11·7	— 469.....	4·5	4·9	10·6	9·7	29·7	
S:a (111)	37·0	26·1	27·0	9·9	100·0	470— 834.....	2·4	3·3	7·7	4·3	17·7	
<i>Örebro (F)</i>						835—1 249.....	5·2	5·1	8·3	1·9	20·5	
— 429.....	5·8	3·9	6·8	3·1	19·6	1 250—1 879.....	8·0	5·5	3·9	0·6	18·0	
430— 764.....	3·4	4·1	6·8	4·8	19·1	1 880—	12·1	1·9	0·1	—	14·1	
765—1 149.....	3·9	6·5	9·0	4·1	23·5	S:a (672)	32·2	20·7	30·6	16·5	100·0	

Tab. 22. Hyresprocent inom hyresgästhushåll (med känd inkomst och utan inneboende eller inhyrande), fördelade på olika boendetäthetsgrupper.

Orter	Hushåll med följande antal pers.-enh. per rumsenhet					Orter	Hushåll med följande antal pers.-enh. per rumsenhet				
	högst 1	över 1	över 1½	över 2	över 3		högst 1	över 1	över 1½	över 2	över 3
		t. o. m. 1½	t. o. m. 2	t. o. m. 3	t. o. m. 3			t. o. m. 1½	t. o. m. 2	t. o. m. 3	t. o. m. 3
Sundbyberg	19.0	17.5	15.5	13.5	.	Göteborg	18.3	17.3	15.1	12.2	9.0
Norrhälje	17.0	14.9	13.9	14.6	.	Uddevalla	16.6	14.3	13.5	11.7	11.0
Stuvsta	17.5	14.3	.	.	.	Borås	18.0	17.2	15.8	12.6	.
Uppsala	18.3	17.0	14.8	12.1	.	Falköping	16.9	15.2	15.5	13.2	.
Eskilstuna	15.2	13.8	13.1	10.0	9.0	Karlstad	16.3	18.0	16.2	14.3	12.2
Linköping	15.4	17.0	13.2	12.2	.	Forshaga	12.3	11.0	10.9	.	.
Norrköping	15.5	15.8	13.5	11.8	8.8	Örebro	18.6	18.1	15.8	13.2	9.3
Jönköping	16.4	15.3	12.6	11.0	8.0	Västerås	15.7	17.4	13.6	12.4	9.6
Huskvarna	13.0	12.4	10.9	9.2	.	Falun	17.2	15.5	14.2	13.2	.
Kalmar	17.7	18.0	15.7	14.6	.	Avesta	13.1	10.9	9.3	9.0	.
Oskarshamn	15.9	17.2	13.1	12.1	10.7	Gävle	14.6	14.9	13.0	13.0	8.7
Karlskrona	17.1	16.6	13.8	14.4	.	Sundsvall	17.3	17.7	15.3	13.2	9.4
Kristianstad	16.4	16.2	12.6	12.6	.	Östersund	20.8	21.2	17.8	16.7	.
Malmö	17.7	17.3	14.8	12.1	9.0	Skellefteå	17.6	18.6	13.8	14.5	.
Landskrona	14.4	14.4	13.0	10.7	10.7	Luleå	18.9	18.1	16.0	15.7	.
Hälsingborg	17.1	16.5	13.2	12.8	.						

gare gjorts med ledning av uppgifterna i tab. 20. I ett avseende visar det sig emellertid, att man genom att vid välståndsgupperingen utgå från de med hyresbeloppen minskade inkomsterna erhåller en något förändrad bild av förhållandena. Tydligast ger sig detta till känna i det på grundval av tab. 21 uppgjorda diagram II, som för städer med över 30 000 inv. återger förekomsten av »fattiga» (enligt två olika kriterier) inom fyra olika boendetäthetsklasser, vilkas relativa betydelse anges genom staplarnas bredd. Man finner nämligen, att förekomsten av hushåll tillhörande den lägsta välståndsklassen inom flertalet orter endast i ringa utsträckning och i vissa fall icke alls ökas med stigande boendetäthet. Om man såsom »icke fattiga» räknar alla hushåll tillhörande de fyra högsta inkomstgrupperna, skulle frekvensen av dessa hushåll sålunda i stort sett knappast vara nämnvärt mindre bland trångbodda hushåll än bland icke trångbodda sådana. Utgår man däremot från det högre fattigdomsstrecket, framträder med stigande trångboddhet en tydlig tendens till minskad förekomst av »icke fattiga».

Tab. 22 ger förklaring till, att man erhåller ett något avvikande intryck, när man studerar förhållandena med utgångspunkt från den »återstående inkomsten» än när man ser på totalinkomsten. Här återges nämligen de genomsnittliga hyresprocenterna — d. v. s. hyran (exklusive värmekostnad) i procent av familjeinkomsten — inom olika boendetäthetsgrupper. Dessa uppgifter utvisa, att hyrans relativa andel av familjeinkomsten i stort sett minskas med stigande trångboddhet. Härav följer, att de olika boendetäthetsklasserna uppvisa mindre olikheter i fråga om de »återstående» än beträffande de totala inkomsterna.

Det förtjänar påpekas, att nämnda tendens hos hyresprocenten att sjunka med stigande trångboddhet icke uteslutande betingas av, att de mera trångbodda åtnjuta lägre totalinkomster (jfr tab. 19 och 20) och sålunda icke kunna använda någon större del av inkomsten för tillfredsställelse av bostadsbehovet. Inom varje särskild välståndsgrupp går nämligen samma tendens igen och den framträder t. o. m. starkare, när man ser på varje enskild välståndsklass för sig, än när man tar i betraktande totalsiffrorna i tab. 22. Till belysning av dessa förhållanden har man utarbetat följande tablå, som avser hushåll bestående av 3—4 vuxna med 1—2 barn.

Hyresprocent inom olika inkomst- och boendefäthetsgrupper	Personenheter per rumsenhet					
	högst 1	1—1½	1½—2	2—3	över 3	
<i>Göteborg.</i>						
Återst. inkomst per fam.-pers.-enhet	högst 799 kr.....	58·1	29·5	24·5	18·3	14·0
	800 kr. o. däröver.....	17·1	15·5	14·2	10·4	9·9
	Samtliga hushåll	18·1	17·5	16·9	12·7	12·1
<i>Malmö.</i>						
Återst. inkomst per fam.-pers.-enhet	högst 764 kr.....	40·6	34·0	21·5	19·6	15·2
	765 kr. o. däröver.....	15·5	16·1	12·6	10·5	7·8
	Samtliga hushåll	15·9	18·9	15·9	13·5	11·2

I viss utsträckning utgör sålunda den omständigheten, att hyresprocenten är lägre för trångbodda än för icke trångbodda hushåll, ett uttryck för det förhållandet, att trångboddheten icke alltid är betingad av inkomstförhållandena. Sammanställningen ger emellertid också en antydning om, vilken betydande påfrestning för familjeekonomien som kan inträda, när medlemsstarka mindre bemedlade familjer förhyra tillräckligt rymliga bostäder.

I fråga om orsakerna till förekomsten av »trångbodda icke fattiga» har redan berörts det betydande inflytande, som arbetslösheten och den därmed förknippade osäkerhetskänslan utövar på bostadsförhållandena. Även av andra anledningar kan emellertid en relativt hög familjeinkomstnivå betraktas såsom mera tillfällig eller i varje fall såsom så osäker, att man icke vågar anpassa bostadsstandarden därefter, exempelvis när vuxna barn, som börjat erhålla relativt goda inkomster, väntas komma att bilda egna hushåll inom de närmaste åren. Av särskild betydelse torde emellertid vara, att vuxna och halv vuxna barn med självständiga inkomster icke sällan bo hos sina föräldrar utan att efter förmåga bidra till de gemensamma hushållsutgifterna.

Att dylika förhållanden ha en viss betydelse i detta sammanhang ådagaläggas av uppgifterna i tab. 23, varav framgår, att hushåll om 3 eller flera vuxna utan barn — vilka såsom tidigare framhållits, oftast bestå av man, hustru och ett eller flera halv vuxna eller vuxna barn — merendels utgöra en större andel av de »trångbodda icke fattiga» än av de »trångbodda fattiga» hushållen. Undantag från denna regel utgöra egentligen blott Skellefteå, där ifrågavarande hushåll i högre grad än inom andra undersökta orter synas inbegripa arbetsbiträden, ävensom Uppsala och Avesta.

Det hade givetvis varit av intresse att närmare undersöka dessa förhållanden genom en särskild bearbetning för sådana »trångbodda icke fattiga» hushåll, som ha vuxna barn med egna inkomster, men har man av tids- och kostnadsskäl icke ansett sig kunna företaga någon dylik utredning. För att emellertid erhålla ett stickprov har i fråga om Linköping åstadkommit en specialredovisning av sådana hushåll, inom vilka mer än en medlem av familjen haft särskild taxerad inkomst. Förekomsten av »icke fattiga» dels (a) bland de trångbodda av dessa familjer och dels (b) bland samtliga trångbodda hushåll (enligt tab. 20) framgår av följande tablå:

Hushåll boende i lägenheter, där antalet personenheter per rumsenhet översteg	Procentuellt antal enligt vidstående kriterier trångbodda hushåll, vilkas fam.-inkomst per fam.-personenheter uppgick till			
	850 kr. o. däröver		510 kr. o. däröver	
	a	b	a	b
1½.....	63·2	47·0	91·5	75·5
2.....	55·0	34·9	87·5	69·8

Härvid har man emellertid i a-siffrorna även medräknat sådana familjer, där både man och hustru men icke barnen ha självständiga inkomster. Hade man kunnat renodla de fall, där barnen haft egna inkomster, skulle skillnaden mellan a- och b-siffrorna sannolikt blivit än större.

Bostadskostnadens inflytande på familjeekonomien. Uppgifterna om »återstående inkomster» och »hyresprocenter» kunna även tjäna ett annat syfte än att bidraga till att belysa sambandet mellan trångboddhet och inkomstförhållanden. Med utgångspunkt från dylika uppgifter kan man även från mera allmän synpunkt undersöka bostadskostnadens betydelse för hyresgästhushållens ekonomiska förhållanden.

Den bästa inblicken i detta problem skulle otvivelaktigt vinnas, om man för olika lägenhetskategorier och hushållsgrupper återgäve spridningen av hyresprocenterna i kombination med variationerna i de »återstående inkomsterna». Man skulle då erhålla en uppfattning om förekomsten av sådana fall, där hyreshöjden utgjort en direkt anledning till mera beträngt ekonomiskt läge. Av arbets- och kostnadsskal har man emellertid tillsvidare nödgats avstå från dylika mera ingående utredningar.

En viss föreställning om hithörande förhållanden erhålles emellertid av de uppgifter, som meddelas i tab. 24—27. I de två första av dessa tabeller återges jämsides med varandra dels de genomsnittliga hyresprocenterna, dels de återstående familjeinkomsterna (beräknade per familjepersonenhet). Framhållas må, att man vid dessa beräkningar i förekommande fall från hyrorna frändragit kostnaden för centraluppvärmning.

I tab. 24 meddelas dylika uppgifter för vissa viktigare lägenhetstyper. Ser man först på uppgifterna om de genomsnittliga hyresprocenterna för samtliga lägenheter, visar det sig, att dessa för flertalet orter ligga i närheten av 15 %. Lägst på skalan komma Avesta, Forshaga och Huskvarna (11 à 12 %) och högst Östersund (19·8 %). Medeltalen för den återstående familjeinkomsten per familjepersonenhet variera, som synes, i allmänhet omkring 1 000 kr. De högsta talen (omkr. 1 350 kr.) uppvisa Uppsala, Linköping, Kristianstad, Göteborg, Sundsvall och Skellefteå, medan de lägsta redovisats för Oskarshamn (788 kr.), Forshaga (808 kr.) och Huskvarna (867 kr.). Vid bedömandet av sistnämnda tal måste emellertid levnadskostnadsnivån å resp. orter beaktas.

Tab. 23. Förekomsten (i %) av hushåll om 3 o. fl. vuxna utan barn a) bland trångbodda fattiga och b) bland trångbodda icke fattiga familjer (hyresgästhushåll utan inneboende eller inhyrande).

Orter			Orter			Orter		
	a	b		a	b		a	b
Sundbyberg (800)	23·6	29·6	Karlskrona (730)	24·8	36·2	Forshaga (625)	.	.
Norrhälje (660)	22·9	32·7	Kristianstad (660)	26·0	37·3	Örebro (765)	35·0	37·2
Stuvsta (765)	.	.	Malmö (765)	29·3	43·7	Västerås (730)	26·7	37·2
Uppsala (730)	29·7	25·8	Landskrona (730)	24·3	36·3	Falun (730)	24·1	34·9
Eskilstuna (695)	26·6	35·9	Hälsingborg (730)	22·3	41·7	Avesta (660)	38·0	25·0
Linköping (695)	27·7	39·2	Göteborg (800)	28·0	36·9	Gävle (765)	31·4	36·3
Norrköping (730)	30·3	37·7	Uddevalla (695)	29·5	48·9	Sundsvall (765)	25·3	29·1
Jönköping (695)	36·4	36·5	Borås (765)	21·5	33·3	Östersund (800)	25·9	37·9
Huskvarna (625)	26·3	33·9	Falköping (660)	25·3	25·0	Skellefteå (730)	23·9	8·2
Kalmar (695)	27·7	28·9	Karlstad (730)	29·2	31·4	Luleå (835)	20·3	32·0
Oskarshamn (695)	34·4	41·7						

Anm. Såsom »fattiga» räknas i denna sammanställning familjer tillhörande de två lägsta vältandsgrupperna enligt »återstående familjeinkomst» per familjepersonenhet (jfr tab. 21) och såsom »trångbodda» sådana med mer än 1½ personenhet per rumsenhet »Fattigdomsstrecket» anges (i kr.) inom parentes för varje ort.

Tab. 24. Hyresprocent (hyran i % av familjeinkomsten) och återstående inkomst (familjeinkomsten, minskad med hyran) för hyresgästhushåll (med känd inkomst och utan inneboende eller inhyrande) inom viktigare lägenhetskategorier och kvalitetsgrupper.

O r t e r (dyrortsgrupp)	Genomsnittlig hyresprocent							Genomsnittlig återstående fam.-ink. per fam.-personenh., kr.											
	1 rum och kök	2 rum och kök	Samtl. små- rum och kök	3-4 och kök	5 o. fl. rum och kök	Läg. m. vatten		Läg. o. (el.) avlopp	Läg. m. vatten utan c. v. med badrum	Samtl. lägen- heter	1 rum och kök	2 rum och kök	3-4 rum och kök	5 o. fl. rum och kök	Läg. utan vatten o. (el.) avlopp	Läg. m. vatten		Samtl. lägen- heter	
						utan o. (el.) avlopp	med c. v. med badrum									utan c. v. med badrum	med c. v. med badrum		
1 Sundbyberg... (G)	16.5	16.9	16.7	18.8		15.4	18.9	16.9	15.4	18.9	1.199	1.231	1.214	1.346	1.120	1.152	1.422	1.235	1
2 Norrtälje... (C)	13.9	15.5	14.7	16.8		15.3		15.7	15.3		701	857	788	1.164	727	891		905	2
3 Stuvsta... (F)	14.6		15.4			15.6		16.2			1.042		1.036		875			1.034	3
4 Uppsala... (E)	14.6	18.4	15.4	20.9	17.2	16.8	18.8	16.9	16.8	18.8	927	1.085	1.103	1.678	1.372	1.056	2.904	1.396	4
5 Eskilstuna... (D)	12.3	15.6	12.9	15.0		12.4	14.8	13.4		14.8	882	1.246	975	2.098	844	903	3.696	1.148	5
6 Linköping... (D)	14.1	16.6	15.0	18.1	12.3	15.1	14.4	15.0	12.3	15.1	805	1.073	950	1.875	718	940	3.251	1.344	6
7 Norrköping... (E)	13.6	16.2	14.1	15.5	14.0	12.3	14.0	14.3	14.0	15.0	885	1.206	970	1.983	747	992	3.281	1.223	7
8 Jönköping... (D)	12.4	15.2	13.6	17.6	14.2	11.3	13.8	15.9	11.3	13.8	800	972	894	1.402	697	909	2.466	1.122	8
9 Huskvarna... (B)	10.6	12.8	11.6	13.4		8.4		11.7	8.4		748	873	825	1.250	860	827		867	9
10 Kalmar... (D)	15.3	18.3	17.4	18.0	14.4	17.8	15.3	17.1	14.4	17.8	906	826	854	1.257	727	894	2.161	1.053	10
11 Oskarshamn... (D)	13.4	15.3	14.5	16.4	15.3	15.2		15.0	15.3		596	742	687	929	547	807		788	11
12 Karlskrona... (E)	14.2	16.5	15.7	18.0	14.9	13.5	16.7	15.0	13.5	16.7	826	921	915	1.210	873	970	3.222	1.119	12
13 Kristianstad... (C)	15.8	16.9	15.8	17.7	13.3	10.8	15.6	16.3	15.8	16.3	1.055	942	943	1.421	871	1.033	2.715	1.339	13
14 Malmö... (F)	15.3	16.8	16.1	18.4	15.1	16.2	15.8	16.4	16.4	15.8	927	1.051	1.001	1.670	804	935	2.503	1.266	14
15 Landskrona... (E)	12.8	14.2	13.8	16.3	10.0	13.5	15.3	13.7	13.7	13.5	740	912	852	1.299	683	842	2.526	1.071	15
16 Hälsingborg... (E)	16.4	16.2	16.0	18.1	13.2	15.8	16.4	16.0	13.2	15.8	868	967	969	1.277	769	866	2.164	1.148	16
17 Göteborg... (G)	14.9	17.3	15.8	19.9	15.0	12.6	15.0	17.7	16.3	15.0	1.017	1.235	1.107	1.778	967	1.043	2.734	1.364	17
18 Uddevalla... (E)	13.3	15.1	14.0	16.2	16.0	11.4	15.0	16.8	14.8	15.0	786	989	894	1.390	758	847	2.421	1.063	18
19 Borås... (F)	15.7	17.3	16.3	18.7	16.1	14.3	16.6	16.9	16.7	16.6	871	967	958	1.525	894	850	2.102	1.152	19
20 Falköping... (C)	14.4	17.1	16.0	16.8	14.2	14.0	16.7	15.8	16.0	15.8	706	833	800	1.346	681	813	2.259	1.040	20
21 Karlstad... (E)	15.7	17.8	16.5	17.5	13.5	13.8	16.9	15.8	16.3	15.8	714	909	825	1.641	708	815	2.586	1.096	21
22 Forshaga... (B)	10.5	12.3	10.9			12.0		11.3	11.3		740	886	798		787	787		808	22
23 Örebro... (E)	15.7	17.7	16.7	18.0	15.5	13.0	16.1	18.3	17.0	16.1	909	1.078	988	1.568	845	922	2.302	1.166	23
24 Västerås... (E)	14.0	17.7	14.9	16.8	12.5	13.5	14.4	15.1	15.0	14.4	940	1.122	1.022	2.363	820	987	3.075	1.296	24
25 Falun... (E)	14.6	16.7	15.4	17.4	16.8	13.6	16.6	16.3	16.2	16.6	777	1.108	968	1.391	825	963	3.010	1.261	25
26 Avesta... (C)	9.4	12.4	9.9			7.5		11.0	11.0		905	1.117	982		890	922		1.043	26
27 Gävle... (F)	13.2	14.7	13.5	14.7		11.3	13.8	12.9	13.7	13.8	860	1.276	975	1.937	756	993	3.458	1.148	27
28 Sundsvall... (F)	14.9	18.1	15.7	20.6	14.4	12.5	16.8	16.5	16.5	16.8	876	1.196	1.014	1.600	767	943	3.182	1.351	28
29 Östersund... (G)	18.5	20.9	19.4	22.5	17.7	17.4	21.0	18.5	19.8	21.0	822	948	896	1.189	621	832	2.451	1.073	29
30 Skellefteå... (E)	15.1	19.1	15.8	21.0	15.0	13.4	20.0	17.4	16.9	20.0	1.045	1.082	1.148	1.260	1.072	1.014	2.470	1.331	30
31 Luleå... (H)	16.0	17.1	16.5	13.8		14.1	18.2	19.3	17.7	18.2	819	1.092	968	1.492	721	870	1.923	1.108	31

Såsom man kunnat vänta, ökas den återstående inkomstens belopp i allmänhet med stigande lägenhetsstorlek. Skillnaden mellan smålägenheter och medelstora lägenheter om 3—4 rum och kök är dock i detta avseende i regel mindre än motsvarande mellan medelstora och större lägenheter (om 5 eller flera rum och kök). Även hyresprocenterna ökas i viss mån med stigande lägenhetsstorlek, men nå i allmänhet sitt maximum inom lägenhetsgruppen 3—4 rum och kök. Större lägenheter uppvisa icke sällan lägre relativa hyror än någon annan i tabellen specificerad lägenhetskategori, vilket givetvis förklaras av att dessa lägenheter huvudsakligen bebos av mera bemedlade.

I fråga om de i tabellen redovisade kvalitetsgrupperna visar det sig, att den lägsta gruppen, d. v. s. lägenheter utan vatten- och avloppsledning uppvisar lägre

Tab. 25. Hyresprocent och återstående inkomst för hyresgästhushåll (med känd inkomst och utan inneboende eller inhyrande) fördelade på olika socialklasser.

Orter (dyrortsgrupp)	Genomsnittlig hyresprocent						Genomsnittlig återstående familjeinkost per familjepersonenhet (kr.)					
	Mindre bemedlade hushåll				Mera bemed- lade hushåll	Sant- liga hushåll	Mindre bemedlade hushåll				Mera bemed- lade hushåll	Sant- liga hushåll
	ar- betare	tjänste- män	självst. närings- idkare	pensio- närer under- stöds- tagare			ar- betare	tjänste- män	självst. närings- idkare	pensio- närer under- stöds- tagare		
Sundbyberg ... (G)	17.6	19.0	25.3	25.5	13.5	16.9	977	1 137	800	738	2 288	1 235
Norrhälje ..... (C)	15.3	16.4	22.3	18.6	12.5	15.7	610	789	621	715	2 249	905
Stuvsta ..... (F)	17.8	.	.	.	.	16.2	802	.	.	.	.	1 034
Uppsala ..... (E)	16.0	21.2	25.1	29.9	14.8	16.9	808	952	765	602	3 120	1 396
Eskilstuna ..... (D)	12.6	15.5	25.7	19.5	12.2	13.4	793	1 020	553	614	2 927	1 148
Linköping ..... (D)	15.0	17.9	25.0	24.1	13.1	15.0	741	924	643	638	3 174	1 344
Norrköping ..... (E)	13.9	17.2	24.2	18.9	12.8	14.3	796	978	736	771	3 086	1 223
Jönköping ..... (D)	13.0	18.9	22.8	14.3	13.4	14.4	789	861	717	750	2 819	1 122
Huskvarna ..... (B)	11.7	14.0	15.8	.	9.6	11.7	736	879	614	.	2 247	867
Kalmar ..... (D)	17.8	22.2	26.8	25.6	13.5	17.1	696	738	632	577	2 696	1 053
Oskarshamn ... (D)	15.2	14.9	22.7	.	11.7	15.0	579	916	566	.	2 550	788
Karlskrona ..... (E)	15.8	17.2	27.7	22.7	13.9	16.2	800	927	552	614	2 636	1 119
Kristianstad ... (C)	16.6	18.9	25.6	.	13.6	15.8	703	862	731	.	2 889	1 339
Malmö ..... (F)	16.0	17.9	25.3	23.1	14.5	16.4	830	1 067	730	694	3 044	1 266
Landskrona ... (E)	13.7	16.4	21.8	20.6	11.2	13.7	721	992	661	622	3 211	1 071
Hälsingborg ... (E)	15.9	18.9	27.4	24.2	13.3	16.0	777	933	643	643	2 740	1 148
Göteborg ..... (G)	15.3	19.1	26.7	20.8	14.7	16.3	914	1 087	772	735	3 255	1 364
Uddevalla ..... (D)	14.4	16.5	21.3	16.0	13.1	14.8	727	929	695	629	2 540	1 063
Borås ..... (F)	16.8	21.4	23.1	20.6	13.7	16.7	822	946	810	754	2 915	1 152
Falköping ..... (C)	15.8	17.2	23.9	21.4	13.1	16.0	677	867	606	573	2 493	1 040
Karlstad ..... (E)	17.3	19.5	27.9	19.3	13.4	16.3	663	914	666	666	3 094	1 096
Forshaga ..... (B)	10.6	.	.	.	.	11.3	710	.	.	.	.	808
Örebro ..... (F)	16.4	19.3	25.2	24.7	14.6	17.0	810	994	731	716	2 845	1 166
Västerås ..... (E)	14.7	18.1	26.5	21.5	13.0	15.0	856	1 021	656	714	3 207	1 296
Falun ..... (E)	15.0	18.3	27.0	.	14.3	16.2	744	989	591	.	2 922	1 261
Avesta ..... (C)	9.7	.	.	.	10.8	11.0	814	.	.	.	2 365	1 043
Gävle ..... (F)	13.4	16.7	21.1	17.6	11.5	13.7	806	1 004	656	868	2 947	1 148
Sundsvall ..... (F)	14.3	18.3	29.2	20.9	14.5	16.5	801	959	602	788	3 249	1 351
Östersund ..... (G)	20.4	20.8	31.0	27.7	16.0	19.8	699	980	546	709	2 878	1 073
Skellefteå ..... (E)	17.5	22.7	29.2	.	13.1	16.9	804	804	667	.	2 859	1 331
Luleå ..... (H)	16.7	18.4	29.7	20.2	15.7	17.7	755	1 135	655	767	2 654	1 108

hyresprocent än de båda andra. I övrigt kan man emellertid knappast iakttaga någon bestämd tendens. Den återstående inkomsten företer däremot en kontinuerlig höjning med stigande bostadskvalitet. För lägenheter utan vatten och avlopp, där genomsnittliga hyresprocenten i regel varierar mellan 10 och 15 %, ligger den återstående familjeinkomsten per familjepersonenhet sålunda inom flertalet orter mellan 700 och 900 kr.; för andra omoderna lägenheter, där hyresprocenten varierar omkring 15 %, utgör den återstående familjeinkomsten i regel 800—1 000 kr., medan för moderna lägenheter motsvarande tal bliva resp. 15 % och 2 000—3 000 kr.

Tab. 25, som innehåller motsvarande uppgifter för de olika socialgrupperna, synes ge en förklaring till det förhållandet, att hyresprocenten i allmänhet är högre för medelstora än för större och mindre lägenheter. Det visar sig nämligen, att arbetarhushållen, vilka dominera inom de minsta lägenhetskategorierna, uppvisa lägre hyresprocent än övriga grupper av mindre bemedlade hushåll, av vilka vissa kate-

Tab. 26. Genomsnittlig återstående familjeinkomst per familjepersonenhet inom hyresgästhushåll (med känd inkomst och utan inneboende el. inhyrande) fördelade på olika hushållstyper.

Orter (dyrortsgrupp)	Hushåll utan barn med följande antal vuxna				Hushåll om 2 vuxna med följ. antal barn			Hushåll om 3—4 vuxna med följ. antal barn		Samtl. hus- håll
	1	2	3—4	5 o. fl.	0	1—2	3 o. fl.	0	1—2	
Sundbyberg.....(G)	1 794	1 556	1 225	1 190	1 556	1 246	850	1 225	968	1 235
Norrälje.....(C)	1 777	1 169	924	—	1 169	792	·	924	832	905
Stuvsta.....(F)	·	1 459	·	·	1 459	1 094	·	·	·	1 034
Uppsala.....(E)	2 599	1 504	1 523	1 188	1 504	936	·	1 523	1 357	1 396
Es-kilstuna.....(D)	2 076	1 348	1 177	1 155	1 348	982	908	1 177	1 072	1 148
Linköping.....(D)	2 033	1 520	1 522	998	1 520	908	763	1 522	1 288	1 344
Norrköping.....(E)	1 899	1 485	1 257	950	1 485	970	607	1 257	1 327	1 223
Jönköping.....(D)	1 786	1 285	1 242	974	1 285	959	677	1 242	1 212	1 122
Huskvarna.....(B)	2 252	1 103	822	·	1 103	810	574	822	728	867
Kalmar.....(D)	1 888	1 447	1 079	751	1 447	896	531	1 079	1 150	1 053
Oskarshamn.....(D)	1 827	1 122	798	649	1 122	716	537	798	749	788
Karlskrona.....(E)	3 492	1 288	1 138	930	1 288	980	707	1 138	1 076	1 119
Kristianstad.....(C)	1 880	1 598	1 331	1 174	1 598	1 034	721	1 331	1 865	1 339
Malmö.....(F)	1 977	1 472	1 302	1 342	1 472	1 034	675	1 302	1 303	1 266
Landskrona.....(E)	1 906	1 340	1 406	716	1 340	924	566	1 406	951	1 071
Hälsingborg.....(E)	1 924	1 393	1 223	1 125	1 393	936	678	1 223	1 070	1 148
Göteborg.....(G)	2 247	1 599	1 417	1 462	1 599	1 107	784	1 417	1 273	1 364
Uddevalla.....(D)	1 865	1 439	1 069	1 032	1 439	942	774	1 069	984	1 063
Borås.....(F)	1 704	1 428	1 192	1 119	1 428	885	643	1 192	1 224	1 152
Falköping.....(C)	1 481	1 384	1 240	865	1 384	890	660	1 240	1 030	1 040
Karlstad.....(E)	1 863	1 304	1 126	994	1 304	972	599	1 126	1 107	1 096
Forshaga.....(B)	·	1 009	·	·	1 009	770	·	·	·	808
Örebro.....(F)	1 895	1 432	1 071	1 112	1 432	1 001	821	1 071	1 146	1 166
Västerås.....(E)	2 717	1 556	1 230	1 611	1 556	1 078	·	1 230	1 196	1 296
Falun.....(E)	2 412	1 457	1 438	1 411	1 457	949	·	1 438	1 251	1 261
Avesta.....(C)	2 616	1 089	848	·	1 089	1 056	·	848	·	1 043
Gävle.....(F)	2 026	1 313	1 335	1 036	1 313	987	612	1 335	1 009	1 148
Sundsvall.....(F)	2 083	1 509	1 738	1 304	1 509	971	·	1 738	1 271	1 351
Östersund.....(G)	1 820	1 158	1 038	·	1 158	992	602	1 038	1 113	1 073
Skellefteå.....(E)	2 524	1 454	1 788	·	1 454	1 031	·	1 788	1 536	1 331
Luleå.....(H)	2 143	1 292	1 122	947	1 292	990	713	1 122	1 311	1 108

gorier i relativt större utsträckning bo i medelstora lägenheter, men däremot högre hyrestal än de mera bemedlade hushållen, vilka sätta sin prägel på de större lägenheterna. De högsta relativa hyrorna (c:a 20—25 % av familjeinkomsten) uppvisa mindre bemedlade näringsidkare, vilka också ofta komma lägre än arbetarhushållen i fråga om återstående inkomster. De närmast högsta hyrestalen uppvisa pensionärer, understödstagare o. d. och denna kategori företer givetvis i regel de lägsta återstående inkomsterna. Tjänstemännen uppvisa i allmänhet de högsta återstående inkomsterna inom de mindre bemedlade grupperna.

I tab. 26 redovisas de återstående inkomsterna inom olika hushållsgrupper. I denna sammanställning ha hyresprocenterna icke medtagits, beroende på att dessa härvidlag knappast uppvisa någon bestämd tendens. Så är däremot fallet i fråga om de återstående inkomsterna, vilka i stort sett sjunka mycket starkt med ökad familjestorlek. Av naturliga skäl är det härvid särskilt antalet minderåriga barn, som har betydelse. Dock framträder tendensen även, när man betraktar familjer med lika barnantal och olika antal vuxna utom i fråga om 1—2-barnsfamiljer, vilkas återstående inkomst per familjepersonenhet icke sällan är större, när familjen räknar 3—4 personer över 15 år, än när endast 2 vuxna personer finnas. Det förtjänar emellertid understrykas, att välstandsgraden icke faller med växande hushållsstorlek i lika hög grad som den återstående inkomsten, eftersom åtskilliga gemensamma kostnader bli relativt lägre inom de större hushållen. Det bör också betonas, att uppgifterna i sin mån påverkas av det förhållandet, att de »högre» socialgrupperna spela något större roll inom de mindre hushållstyperna än inom de större.

Utvecklingen sedan tidigare år av vissa bostadssociala förhållanden. En översikt av de senare årens förändringar i fråga om fördelningen på lägenhetskategorier erhålles av tab. 27. Här återges relativa antalet lägenheter inom vissa viktigare kategorier dels enligt bostadsräkningen 1920¹ och hyresräkningen 1924², dels enligt föreliggande undersökning. Anmärkas bör emellertid, att sistnämnda uppgifter icke äro fullt jämförbara med de tidigare, beroende på vissa smärre olikheter i lägenhetsgrupperingen.³

I fråga om år 1933 meddelas, som synes, icke endast uppgifter för hela bostadsbeståndet, utan även sådana för äldre och nya hus, varvid man, såsom nämnts, med sistnämnda beteckning avser sådana hus som tagits i bruk efter den 1 januari 1924. Man finner härav, att de under den senaste tioårsperioden tillkomna boningshusen inom det övervägande flertalet orter uppvisa en något starkare proportion av större lägenheter än det äldre bostadsbeståndet, i det att lägenheter om 2 eller flera eller om 3 eller flera rum och kök utgöra en större andel inom den förra gruppen än inom den senare. Särskilt framträder detta i Eskilstuna, Jönköping, Huskvarna, Oskarshamn, Karlskrona, Landskrona, Falköping, Karlstad, Forshaga, Västerås, Avesta och Sundsvall. Bl. a. i Sundbyberg förmärkes dock en viss tendens i motsatt riktning (enkelrum med kokvrå).

Förstnämnda tendens innebär dock icke, att bostadsbeståndet i dess helhet skulle ha undergått någon mera påtaglig förskjutning gentemot större lägenhetskategorier sedan nyssnämnda år. Jämför man det vid bostadsräkningen 1933 kvarstående bostadsbeståndet — alltså vad här betecknats som lägenheter i äldre hus — med uppgifterna enligt hyresräkningen 1924, visar det sig i allmänhet, att detta äldre

¹ Allmänna bostadsräkningen år 1920. Sveriges officiella statistik: socialstatistik, utg. 1924.

² Hyresräkningen år 1924. Sveriges officiella statistik: socialstatistik, utg. 1925 o. 1926.

³ Sålunda ha enkelrum o. d. samt lägenheter om 1 rum och kök, där rummet är mindre än 9 kvm, hänförs till restgruppen »övriga smålägenheter» (jfr tab. 3) och alltså icke kunnat medräknas i de lägenhetskategorier, till vilka de vid de båda tidigare bostadsräkningarna hänfördes. Däremot ha lägenheter bestående av ett stort och ett litet rum samt kök i denna sammanställning hänförs till gruppen 2 rum och kök, och på samma sätt har förfarits med större lägenheter med smårum.

Tab. 27. Lägenheternas fördelning på storleks-

Orter	Enkel- rum m. m.	1 rum och kök	2 rum och kök	Samt- liga små- lägen- heter ¹	3 och flera rum och kök	Orter	Enkel- rum m. m.	1 rum och kök	2 rum och kök	Samt- liga små- lägen- heter ¹	3 och flera rum och kök
<i>Sundbyberg.</i>						<i>Huskvarna.</i>					
1920	11·4	45·4	29·2	86·7	13·3	1920	5·4	46·2	37·1	89·9	10·1
1924	9·2	45·9	30·3	86·2	13·8	1924	5·4	42·9	38·7	87·9	12·1
1933	11·0	50·4	26·0	90·3	9·7	1933	4·4	37·0	41·9	85·4	14·6
därav i {äldre hus	9·4	42·6	32·6	87·1	12·9	därav i {äldre hus	4·6	40·3	39·0	85·7	14·3
ny	12·9	60·6	17·5	94·6	5·4	ny	3·4	22·0	55·6	83·7	16·3
<i>Norrtälje.</i>						<i>Kalmar.</i>					
1920	.	.	.	.	.	1920	5·0	18·5	42·1	70·1	29·9
1924	7·7	35·7	29·5	74·0	26·0	1924	3·6	17·9	43·5	67·2	32·8
1933	8·6	32·4	27·7	74·7	25·3	1933	5·9	15·6	36·3	70·2	29·8
därav i {äldre hus	8·6	33·1	27·4	74·9	25·1	därav i {äldre hus	6·5	15·8	32·4	69·8	30·2
ny	8·5	27·5	30·2	73·0	27·0	ny	4·0	15·1	47·1	71·2	28·8
<i>Stuvsta.</i>						<i>Oskarshamn.</i>					
1920	.	.	.	.	.	1920	7·9	27·9	31·2	76·0	24·0
1924	.	.	.	.	.	1924	6·3	27·7	33·0	74·5	25·5
1933	5·6	24·6	27·5	65·7	34·3	1933	7·3	24·0	29·6	73·4	26·6
därav i {äldre hus	3·4	25·2	26·7	65·8	34·2	därav i {äldre hus	7·5	25·2	28·2	74·2	25·8
ny	6·4	24·4	27·8	65·7	34·3	ny	4·7	11·3	43·2	65·7	34·3
<i>Uppsala.</i>						<i>Karlskrona.</i>					
1920	16·5	36·5	17·3	73·8	26·2	1920	7·7	18·6	35·0	69·6	30·4
1924	17·2	33·9	17·5	72·9	27·1	1924	8·1	18·7	35·8	69·2	30·8
1933	13·0	29·2	22·9	73·3	26·7	1933	9·8	13·9	28·3	71·1	28·9
därav i {äldre hus	15·2	31·8	19·3	73·9	26·1	därav i {äldre hus	10·5	13·7	27·2	71·6	28·4
ny	2·6	16·7	39·5	70·5	29·5	ny	3·6	15·6	39·1	65·8	34·2
<i> Eskilstuna.</i>						<i>Kristianstad.</i>					
1920	16·5	56·8	15·7	89·9	10·1	1920	7·4	14·5	32·4	59·1	40·9
1924	15·8	54·4	17·9	88·9	11·1	1924	7·9	13·9	32·3	58·8	41·2
1933	14·2	50·5	20·5	88·6	11·4	1933	10·1	9·6	26·7	61·1	38·9
därav i {äldre hus	17·0	52·5	17·1	89·8	10·2	därav i {äldre hus	11·4	9·2	23·8	61·1	38·9
ny	4·3	43·4	32·1	84·0	16·0	ny	4·9	11·5	38·0	61·2	38·8
<i>Linköping.</i>						<i>Malmö.</i>					
1920	13·6	40·7	22·7	78·2	21·8	1920	3·7	41·3	30·8	77·2	22·8
1924	12·6	38·1	25·0	76·6	23·4	1924	4·0	39·8	30·3	75·4	24·6
1933	13·6	33·3	27·3	78·3	21·7	1933	8·1	35·2	29·2	79·3	20·7
därav i {äldre hus	15·4	35·0	23·9	78·7	21·3	därav i {äldre hus	8·3	35·3	28·2	79·4	20·6
ny	6·9	27·0	39·7	77·1	22·9	ny	7·4	35·1	31·7	79·1	20·9
<i>Norrköping.</i>						<i>Landskrona.</i>					
1920	23·1	47·7	15·3	87·3	12·7	1920	4·4	30·6	38·3	75·3	24·7
1924	21·6	46·7	16·9	86·2	13·8	1924	4·9	29·7	37·4	74·1	25·9
1933	19·6	44·7	17·7	85·3	14·7	1933	6·1	24·4	31·3	75·8	24·2
därav i {äldre hus	21·8	43·7	16·4	85·0	15·0	därav i {äldre hus	6·4	25·7	29·6	76·0	24·0
ny	11·0	48·6	23·2	86·5	13·5	ny	4·4	15·9	41·9	74·6	25·4
<i>Jönköping.</i>						<i>Hälsingborg.</i>					
1920	12·5	45·8	21·6	81·2	18·8	1920	4·4	18·4	41·5	66·3	33·7
1924	11·3	43·2	23·3	79·1	20·9	1924	5·5	19·0	40·1	66·5	33·5
1933	8·3	39·2	26·5	78·0	22·0	1933	8·0	20·1	33·3	73·3	26·7
därav i {äldre hus	9·0	43·0	24·8	80·8	19·2	därav i {äldre hus	7·9	17·7	33·3	72·8	27·2
ny	5·5	22·9	33·5	66·2	33·8	ny	8·3	25·7	33·1	74·7	25·3

¹ Inbegripet ej specificerade grupper.

grupper åren 1920, 1924 och 1933 (i %).

Orter	Enkelrum m. m.	1 rum och kök	2 rum och kök	Samtliga smålägenheter ¹	3 och flera rum och kök	Orter	Enkelrum m. m.	1 rum och kök	2 rum och kök	Samtliga smålägenheter ¹	3 och flera rum och kök
<i>Göteborg.</i>						<i>Falun.</i>					
1920	.	.	.	.	.	1920	11.1	41.4	20.7	75.0	25.0
1924	8.2	51.6	18.9	80.0	20.0	1924	12.9	38.8	21.7	75.2	24.8
1933	8.7	48.3	19.7	81.3	18.7	1933	9.1	34.2	24.5	73.9	26.1
därav i äldre hus	10.0	49.3	18.7	81.7	18.3	därav i äldre hus	9.3	35.9	23.7	74.5	25.5
därav i nya »	5.1	45.7	22.4	80.4	19.6	därav i nya »	7.9	22.2	30.1	69.9	30.1
<i>Uddevalla.</i>						<i>Avesta.</i>					
1920	5.6	45.3	22.3	78.6	21.4	1920	16.5	59.7	13.7	90.8	9.2
1924	6.3	42.7	22.9	76.3	23.7	1924	17.1	58.1	13.6	89.8	10.2
1933	7.9	35.1	25.0	76.9	23.1	1933	14.7	57.1	14.9	90.1	9.9
därav i äldre hus	7.9	35.8	22.0	76.5	23.5	därav i äldre hus	14.6	58.5	14.4	90.6	9.4
därav i nya »	7.7	32.7	35.4	78.5	21.5	därav i nya »	15.9	27.5	24.6	79.7	20.3
<i>Borås.</i>						<i>Gävle.</i>					
1920	7.5	44.3	26.6	79.9	20.1	1920	18.2	51.5	15.0	85.9	14.1
1924	8.7	39.8	27.6	77.5	22.5	1924	17.0	48.3	17.7	84.2	15.8
1933	12.6	32.4	26.8	76.5	23.5	1933	15.9	46.1	16.9	83.5	16.5
därav i äldre hus	9.7	36.7	25.6	76.8	23.2	därav i äldre hus	16.3	46.9	16.1	84.0	16.0
därav i nya »	18.0	24.3	28.9	75.9	24.1	därav i nya »	14.1	42.2	20.9	81.2	18.8
<i>Falköping.</i>						<i>Sundsvall.</i>					
1920	6.3	31.9	33.9	73.6	26.4	1920	23.0	36.5	17.3	77.8	22.2
1924	7.8	26.2	35.7	70.5	29.5	1924	20.3	34.6	19.4	75.2	24.8
1933	7.2	23.9	34.3	69.6	30.4	1933	19.1	33.1	21.4	78.4	21.6
därav i äldre hus	7.6	24.9	34.8	71.6	28.4	därav i äldre hus	21.0	35.2	19.8	79.9	20.1
därav i nya »	3.7	14.8	30.7	51.9	48.1	därav i nya »	10.7	23.4	29.0	71.5	28.5
<i>Karlstad.</i>						<i>Östersund.</i>					
1920	15.3	41.4	20.9	78.7	21.3	1920	13.8	34.3	22.6	73.2	26.8
1924	14.1	37.6	22.2	75.3	24.7	1924	13.5	31.0	24.4	70.7	29.3
1933	13.6	33.2	25.8	76.8	23.2	1933	12.0	31.3	27.0	75.8	24.2
därav i äldre hus	14.8	37.2	22.5	78.1	21.9	därav i äldre hus	12.6	31.3	25.7	75.0	25.0
därav i nya »	10.1	20.8	36.1	72.7	27.3	därav i nya »	8.1	31.5	35.7	81.7	18.3
<i>Forshaga.</i>						<i>Skellefteå.</i>					
1920	.	.	.	.	.	1920	.	.	.	.	.
1924	11.7	45.9	27.5	85.5	14.5	1924	13.9	24.9	23.2	64.1	35.9
1933	6.8	41.6	31.7	83.4	16.6	1933	10.6	24.2	28.5	69.1	30.9
därav i äldre hus	7.1	44.7	29.5	84.7	15.3	därav i äldre hus	11.2	28.2	22.6	67.5	32.5
därav i nya »	4.1	17.6	48.6	73.0	27.0	därav i nya »	9.9	19.9	34.6	70.7	29.3
<i>Örebro.</i>						<i>Luleå.</i>					
1920	11.3	43.1	24.5	80.2	19.8	1920	19.2	38.4	22.0	80.6	19.4
1924	11.0	40.9	26.1	79.1	20.9	1924	20.2	33.7	22.9	78.2	21.8
1933	11.6	39.3	24.9	81.7	18.3	1933	14.7	34.7	24.5	78.5	21.5
därav i äldre hus	12.6	40.3	24.0	81.3	18.7	därav i äldre hus	15.4	35.3	24.0	79.6	20.4
därav i nya »	9.2	38.5	27.1	82.6	17.4	därav i nya »	11.9	32.2	26.8	74.1	25.9
<i>Västerås.</i>						¹ Anm. »Enkelrum m. m.» inbegriper enkelrum, enkelkök och 1 rum m. kokvrå. Lägenheter om 1+1 rum o. kök (jfr tab. 3) ha här räknats såsom lägenheter om 2 rum o. kök. Äldre hus = hus tillkomna före 1/1 1924; nya hus = under åren 1924—33 tillkomna hus.					
1920	10.9	53.8	18.4	84.0	16.0						
1924	11.1	51.9	19.2	83.0	17.0						
1933	11.8	46.5	21.9	83.5	16.5						
därav i äldre hus	12.4	48.9	19.3	84.2	15.8						
därav i nya »	8.8	32.2	36.8	79.6	20.4						

¹ Inbegripet ej specificerade grupper.

bostadsbestånd under den senaste tioårsperioden företett en viss förskjutning gentemot mindre lägenhetskategorier, vilket i huvudsak måste bero på, att större lägenheter uppdelats i mindre eller att sådana bortrivits i större utsträckning än smärre. Dylika förändringar ha sålunda till betydande del uppvägt det förhållandet, att nybyggnadsverksamheten under den senaste tioårsperioden av de här föreliggande uppgifterna att döma varit något mera inriktad på medelstora och större lägenhetstyper, än som svarat mot dessa gruppers andel i det förefintliga bostadsbeståndet.¹ En jämförelse mellan uppgifterna för det totala lägenhetsbeståndet år 1933 och motsvarande uppgifter för åren 1924 och 1920 utvisar emellertid, att flertalet orter i mellersta och norra Sverige likväl förete någon förskjutning gentemot större lägenhetskategorier, i varje fall i den meningen, att de minsta lägenhetstyperna uppvisa en relativ tillbakagång. Detta gäller särskilt om Jönköping, Huskvarna, Falun och Gävle. Däremot förete Sundbyberg en tydlig tendens i motsatt riktning, och detta gäller även — ehuru i mindre grad — om några andra mellansvenska och norrländska städer, såsom Örebro, Sundsvall och Östersund. I södra Sverige framträder en tydlig förskjutning gentemot mindre lägenhetstyper, särskilt i Kalmar, Malmö, Karlskrona, Hälsingborg och Kristianstad. Det vill sålunda synas, som om det börjat inträda en viss utjämning av de tidigare olikheterna mellan södra Sverige och landets övriga delar i fråga om bostadsbeståndets fördelning på olika lägenhetskategorier.

Den förskjutning gentemot något större lägenhetskategorier, som sålunda inträtt i ett flertal städer, torde till betydande del stå i samband med egnahemsrörelsens uppsving under 1920-talet. Detta uppsving återspeglas i de uppgifter, som sammanställts i tab. 28. Denna återger visserligen icke direkt förekomsten av egnahemslägenheter under åren 1920 och 1933, beroende på att man för förstnämnda år icke redovisat egnahemmen för sig, utan låtit dessa ingå bland »av ägaren begagnade lägenheter». Genom att iakttaga förskjutningarna dels i fråga om denna grupp, dels beträffande förekomsten av lägenheter i en- och tvåfamiljshus (inklusive där befintliga hyreslägenheter m. fl.) erhålles emellertid någon uppfattning om egnahemsrörelsens utveckling.

¹ Dessa iakttagelser synas i stort sett bekräftas, om man sammanställer resultaten för bostadsräkningarna 1924 och 1933 med uppgifterna om fördelningen på lägenhetskategorier inom det enligt den årliga statistiken rörande byggnadsverksamheten (senast publicerad i Soc. Medd. årg. 1934 sid. 713 o. f.) under åren 1924—33 tillkomna bostadsbeståndet. Enligt sistnämnda uppgifter har visserligen bostadsproduktionen under senare år i betydande grad varit inriktad på de minsta lägenhetstyperna, men detta sammanhänger väsentligen med förhållandena i Stockholm, som svarat för icke mindre än 37.8 % av lägenhetstillskottet under nämnda period inom samtliga städer, köpingar och municipalsamhällen. Till närmare belysning av dessa förhållanden återges i följande tabell fördelningen på lägenhetskategorier dels enligt bostadsräkningarna 1924 (bostadsbeståndet i 220 orter, exklusive Stockholm), dels enligt statistiken rörande byggnadsverksamheten (lägenhetstillskottet 1924—33 inom samtliga städer, köpingar och municipalsamhällen):

	Procentuellt antal lägenheter bestående av				
	enkelrum, -kök, dubletter m. m.	1 rum och kök	2 rum och kök	3 rum och kök	4 och flera rum och kök
Bostadsbeståndet 1924 (220 orter exkl. Stockholm)	12.3	37.7	26.5	11.1	12.4
Lägenhetstillskott 1924—33 (inkl. Stockholm)	16.8	30.3	28.3	12.5	12.1
” ” ” (exkl. ”)	10.5	28.4	32.6	15.3	13.2

Särskilt anmärkningsvärt är, att lägenheter om 2 rum och kök utgjort den viktigaste lägenhetskategorien inom landsortens bostadsproduktion under perioden 1924—33, medan de inom bostadsbeståndet år 1924 voro väsentligt mindre talrika än lägenheter om 1 rum och kök — i varje fall i fråga om de här redovisade 220 orterna.

Tab. 28. Förekomsten av lägenheter i en- och tvåfamiljshus samt av ägaren begagnade lägenheter under olika år.

Orter	Lägenheter i en- och tvåfamiljshus i % av samtliga		Av ägaren begagnade lägenheter i % av samtliga			Orter	Lägenheter i en- och tvåfamiljshus i % av samtliga		Av ägaren begagnade lägenheter i % av samtliga		
	1920	1933	1920	1924	1933		1920	1933	1920	1924	1933
Sundbyberg.....	12.6	7.4	12.2	12.6	12.6	Göteborg	—	7.6	—	7.4	10.1
Norrtälje	—	52.9	—	31.4	31.2	Uddevalla	31.6	32.2	25.6	27.2	25.6
Stuvsta	—	93.5	—	—	76.6	Borås	32.0	27.7	21.7	23.8	23.4
Uppsala	13.4	13.6	8.7	10.2	19.3	Falköping	26.7	30.1	20.8	22.3	24.0
Eskilstuna	20.9	26.0	13.9	17.3	24.4	Karlstad	19.6	29.0	14.4	17.5	22.2
Linköping	19.9	21.5	12.3	13.5	14.8	Forshaga	—	50.5	—	23.7	26.7
Norrköping	13.5	15.2	7.7	10.1	14.2	Örebro	12.3	12.1	10.7	11.6	15.5
Jönköping	21.2	21.2	16.5	18.2	22.7	Västerås	22.5	20.8	14.5	14.4	17.3
Huskvarna	37.8	43.2	25.2	25.6	32.8	Falun	35.9	39.2	23.2	24.3	24.4
Kalmar	27.0	25.0	16.4	18.8	19.8	Avesta	33.6	38.2	16.1	15.6	15.8
Oskarshamn	28.3	34.9	17.6	17.7	21.6	Gävle	18.0	20.3	14.3	15.9	18.9
Karlskrona	15.1	24.6	12.8	14.4	18.8	Sundsvall	20.9	20.7	21.1	20.2	20.3
Kristianstad	12.5	17.3	12.0	13.7	16.4	Östersund	21.6	23.8	14.0	16.7	20.8
Malmö	11.8	17.3	9.7	12.0	19.6	Skellefteå	—	63.0	—	31.5	31.0
Landskrona	15.8	17.5	15.1	16.2	17.1	Luleå	37.6	39.5	20.6	19.0	23.6
Hälsingborg	22.3	27.5	19.5	22.4	22.0						

Att döma av tabellens uppgifter skulle sålunda egnahemmens andel av bostadsbeståndet ha ökat särskilt i Eskilstuna, Huskvarna, Oskarshamn, Karlskrona, Kristianstad, Malmö, Hälsingborg, Falköping, Karlstad och Östersund. Att den relativa ökningen i antalet av ägaren begagnade lägenheter emellertid icke alltid eller åtminstone icke enbart sammanhänger med egnahemsbyggnadsverksamheten, utan att densamma i vissa fall till väsentlig del återspeglar en ökad aktivitet inom bostadskooperationen, ävensom en relativ ökning i antalet av ägaren begagnade lägenheter i enskilda flerfamiljshus, framgår av, att småhuslägenheternas betydelse i vissa städer minskats eller i varje fall ej ökat, samtidigt som de av ägaren begagnade lägenheterna kommit att spela större roll inom bostadsbeståndet. Dylika förhållanden framträda särskilt i Uppsala, Norrköping, Kalmar och Västerås.

Det må därjämte erinras om, att ökningen i egnahemslägenheternas betydelse i vissa fall torde sammanhänga med inkorporeringar av vissa ytterområden. Dylika förändringar av de administrativa gränserna torde också beträffande några orter förklara den nyss iaktagna förskjutningen gentemot större lägenhetskategorier. Detta innebär emellertid knappast, att uppgifterna för de båda åren reellt sett skulle vara ojämförbara, ty det bör ihågkommas, att dylika inkorporeringar i större eller mindre grad föranletts av det förhållandet, att resp. städers faktiska bostadsområden utsträckts utöver de tidigare gränserna.

En viss föreställning om förändringarna i fråga om fördelningen på h u s h å l l s g r u p p e r erhålles av tab. 29, som återger förekomsten av hushåll om 1, 2, 3 samt 4 och flera personer under åren 1920 och 1933. Att denna sammanställning icke gjorts mera specificerad beror på att man i 1920 års bostadsräkning använt en annan hushållsgruppering, vilken bl. a. icke inbegripit någon särredovisning av barnen.

Man spårar emellertid tydligt, vilken väsentlig förskjutning gentemot mindre hushållstyper, som inom flertalet orter ägt rum sedan år 1920. Antalet medelstora och större hushåll om 4 eller flera personer, vilka sistnämnda år utgjorde ungefär hälften av samtliga, har sålunda numera gått tillbaka till i regel $\frac{2}{5}$ eller $\frac{1}{3}$ av

Tab. 29. Fördelningen på hushållsgrupper åren 1920 och 1933.

Orter	Antal bostads- hushåll år 1920	Därav (i %) med ..... boende				Antal under- sökta bostads- hushåll år 1933	Därav (i %) med ..... boende			
		1	2	3	4 o. fl.		1	2	3	4 o. fl.
Sundbyberg	1 682	8·6	17·1	22·8	51·5	2 694	10·1	26·3	28·2	35·4
Uppsala	7 754	17·3	18·9	20·4	43·4	2 439	18·0	23·2	22·9	35·9
Eskilstuna	7 412	9·0	18·7	23·8	48·5	2 412	12·6	27·4	27·3	32·7
Linköping	6 855	13·5	19·9	21·5	45·1	2 210	16·8	23·5	23·4	36·3
Norrköping	14 948	14·8	20·9	20·7	43·6	3 662	16·5	26·1	23·4	34·0
Jönköping	6 984	14·7	18·0	18·7	48·6	2 086	14·3	22·2	21·1	42·4
Huskvarna	1 793	8·4	13·1	19·4	59·1	2 167	9·1	19·9	25·6	45·4
Kalmar	4 076	14·5	17·8	19·4	48·3	1 762	13·8	22·6	23·9	39·7
Oskarshamn	2 198	12·7	18·3	18·9	50·1	2 321	14·2	19·9	24·9	41·0
Karlskrona	6 103	14·8	17·5	20·9	46·8	2 432	12·2	21·0	24·8	42·0
Kristianstad	2 903	16·2	19·2	18·6	46·0	1 873	19·4	21·9	20·1	38·6
Malmö	26 280	11·5	17·3	20·5	50·7	6 392	14·2	24·0	25·1	36·7
Landskrona	4 648	11·9	18·0	20·3	49·8	2 888	15·2	24·6	23·3	36·9
Hälsingborg	10 683	11·9	18·7	20·6	48·8	3 083	15·2	24·6	24·6	35·6
Uddevalla	3 247	15·3	17·3	17·8	49·6	2 133	16·6	21·0	21·8	40·6
Borås	6 694	13·6	16·7	18·7	51·0	2 667	14·0	21·9	21·9	42·2
Falköping	1 409	10·3	17·8	19·1	52·8	1 814	15·3	21·1	22·8	40·8
Karlstad	4 608	11·8	16·7	21·0	50·5	2 308	15·3	20·1	24·1	40·5
Örebro	8 495	10·0	17·2	21·6	51·2	3 086	14·1	24·3	25·0	36·6
Västerås	7 375	8·8	17·8	24·0	49·4	2 216	11·4	23·1	27·6	37·9
Falun	3 016	13·1	16·6	21·7	48·6	1 858	16·4	21·8	23·2	38·6
Avesta	1 379	15·0	16·3	24·1	44·6	1 464	15·7	21·0	26·4	36·9
Gävle	9 098	13·2	18·6	20·1	48·1	2 776	15·2	24·1	24·7	36·0
Sundsvall	3 816	14·0	18·5	19·9	47·6	2 476	15·5	22·2	25·5	36·8
Östersund	2 804	10·6	14·4	20·0	55·0	1 767	12·5	18·7	23·5	45·3
Luleå	2 230	8·5	14·5	19·5	57·5	1 812	11·6	18·6	25·5	44·3

samtliga.¹ I samband härmed ha i regel samtliga mindre hushållsgrupper erhållit relativt ökad betydelse. Den starkaste förskjutningen mot mindre hushållstyper framträder i Sundbyberg, Eskilstuna och Örebro; den minst märkbara förändringen företer Karlskrona.

Att denna förskjutning gentemot mindre hushållstyper till betydande del orsakats av den minskade nativiteten åskådliggöres av tab. 30, vilken redovisar förekomsten av lägenheter med barn ävensom barnens procentuella andel av bostadsfolkmängden. Man finner nämligen härav, att barnens betydelse ur båda dessa synpunkter gått väsentligt tillbaka inom samtliga orter. Medan det år 1920 fanns barn i grovt räknat hälften av samtliga lägenheter, gäller detta numera endast om ungefär $\frac{2}{5}$ av lägenhetsbeståndet, och barnens andel av bostadsfolkmängden har sjunkit från i allmänhet 25 à 30 % till omkring 20 %.

¹ Det förtjänar anmärkas, att utvecklingen i Stockholm nära ansluter sig till förhållandena inom flertalet landsortsstäder enligt tab. 28 (jfr bil. 3), vilket närmare framgår av följande siffror avseende hela staden:

Ar	Proc. antal hushåll med ... boende			
	1	2	3	4 o. fl.
1920	9·5	19·2	21·8	49·5
1930	12·3	25·9	23·5	38·3

Emellertid torde förskjutningen mot mindre hushållstyper även till någon del sammanhänga med andra förhållanden. Sålunda är att märka, att hushållsbildningen under krigs- och efterkrigsåren hölls tillbaka på grund av byggnadsverksamhetens stagnation samt bostadsmarknadens »fastfrysning» i och med hyresregleringen 1917—1923. Detta måste givetvis bidra till att göra hushållsbildningen desto livligare under de följande åren. Även fränsett denna omständighet är det emellertid tänkbart, att vuxna barn i något ökad utsträckning skaffat sig egna bostäder. Beträffande inneboendefrekvensen lämnas vissa uppgifter i tab. 30. Denna utvisar, att antalet inhyrande och inneboende i förhållande till hela bostadsbefolkningen minskats till ungefär hälften jämfört med år 1920. I universitetsstaden Uppsala, som har den största förekomsten av inackorderingar o. d., är nedgången dock betydligt mindre, medan däremot Sundbyberg, som år 1920 ävenledes uppvisade ett högt jämförelsetal, numera blott har genomsnittlig inneboendefrekvens. Beträffande dessa förhållanden är emellertid att märka, att förekomsten av andrahandshyrande o. d. hade företett ökning under krigsåren beroende på den dåvarande bostadsbristen. Enligt uppgifter avseende 74 orter ökades sålunda antalet inhyrande och inneboende från 3·4 % av bostadsfolkmängden åren 1912—14 till 5·1 % år 1920. I jämförelse med tiden närmast före kriget synes sålunda ned-

Tab. 30. Förekomsten av barn samt av inhyrande och inneboende åren 1920 och 1933.

Orter	Lägenheter med barn i % av samtliga lägenheter				Barn i % av samtliga boende						Inhyrande och inneboende i % av samtliga boende	
	små-lägenheter		samtliga lägenheter		små-lägenheter	därav lägenheter med 1 rum och kök		samtliga lägenheter		samtliga lägenheter		
	1920	1933	1920	1933		1920	1933	1920	1933	1920	1933	
Sundbyberg..	57·6	44·0	56·6	43·5	29·7	21·7	32·8	23·6	28·8	21·1	9·0	2·9
Uppsala	38·4	31·0	38·5	32·1	24·5	17·3	28·6	20·9	21·5	16·1	10·2	8·6
Eskilstuna ..	50·4	35·8	50·3	36·0	27·6	19·2	30·0	21·1	26·8	18·9	4·0	1·8
Linköping ...	44·8	34·4	45·1	34·6	27·8	19·9	31·9	22·9	25·8	18·9	5·4	3·5
Norrköping...	43·8	34·5	44·1	35·1	26·7	19·7	29·3	21·3	25·8	19·0	3·9	2·7
Jönköping ...	46·3	38·2	46·6	38·8	29·5	22·2	31·6	23·2	28·1	21·3	3·1	2·0
Huskvarna ...	62·4	44·7	60·9	44·1	35·7	21·9	37·6	23·9	34·1	21·3	2·8	0·9
Kalmar.....	44·3	40·8	44·5	40·9	28·8	23·4	30·5	22·6	26·4	21·5	6·1	2·6
Oskarshamn..	51·1	41·6	51·6	41·4	33·4	22·3	37·7	22·9	31·1	20·9	3·4	2·0
Karlskrona ...	48·2	42·4	48·7	42·9	32·8	23·8	36·3	26·1	29·9	22·5	5·0	3·1
Kristianstad..	42·2	33·8	44·9	36·8	30·1	23·1	29·6	21·0	27·2	21·2	6·0	4·1
Malmö	51·9	36·5	50·7	37·4	30·9	19·9	33·9	22·3	28·4	19·2	5·4	2·4
Landskrona...	51·6	36·7	50·4	40·3	31·9	23·2	35·3	25·9	29·3	21·7	5·7	1·9
Hälsingborg..	48·4	38·0	47·6	38·6	29·9	22·0	31·0	23·1	23·1	26·9	4·9	2·7
Uddevalla ..	48·1	36·8	49·4	37·8	30·3	22·2	32·7	23·6	29·1	21·0	3·5	2·1
Borås	45·7	40·4	47·4	41·9	28·1	22·5	29·9	24·9	27·5	21·6	4·2	4·1
Falköping ...	51·6	40·4	51·8	41·4	31·8	24·0	35·4	25·4	29·8	22·6	4·9	2·6
Karlstad	48·4	38·1	48·7	39·1	28·8	21·3	31·6	23·9	26·7	20·3	6·1	3·0
Örebro	50·9	33·7	50·6	34·6	28·5	17·3	32·0	20·2	26·7	16·5	7·4	3·4
Västerås	53·8	40·6	53·3	40·9	29·8	20·7	32·6	22·2	28·1	19·9	7·2	4·0
Falun	47·2	37·5	48·0	38·4	28·0	22·1	31·3	24·7	26·1	20·7	6·8	3·2
Åvesta	49·7	40·3	49·7	41·2	32·0	21·4	34·9	21·9	31·0	21·3	1·6	1·3
Gävle	46·6	35·6	47·0	36·8	28·2	20·4	30·5	22·9	27·1	19·8	3·0	1·8
Sundsvall	42·3	36·2	44·0	37·7	26·6	19·9	29·3	23·0	25·1	19·2	4·8	3·7
Östersund ...	48·9	42·8	51·4	44·2	28·8	24·8	32·6	28·6	27·1	23·3	7·8	4·3
Luleå	52·9	45·0	54·1	45·1	32·4	24·4	35·2	26·9	30·4	22·5	6·2	3·5

Tab. 31. Boendetäthetens utveckling åren 1920—33.

Orter	Antalet boende per 100 eldstäder						Antal personenheter per 100 eldstäder					
	Smålägenheter			Samtliga lägenheter			Minskning i % 1920—33	Smålägenheter		Samtliga lägenheter		Minskning i % 1920—33
	1920	1924	1933	1920	1924	1933		1920	1933	1920	1933	
Sundbyberg ..	169	154	142	150	139	132	12.0	144	126	128	118	7.8
Norrälje	.	128	119	.	105	101	.	.	105	.	90	.
Uppsala	149	142	127	118	112	104	11.9	131	116	105	96	8.6
Eskilstuna	182	167	143	162	147	127	21.6	157	129	140	115	17.9
Linköping.....	156	145	133	129	119	111	14.0	134	120	112	101	9.8
Norrköping...	175	167	148	151	142	127	15.9	152	133	132	115	12.9
Jönköping	169	157	143	138	127	117	15.2	144	127	119	105	11.8
Huskvarna	176	165	143	159	146	127	20.1	145	127	132	114	13.6
Kalmar.....	136	125	122	115	105	104	10.0	116	108	100	93	7.0
Oskarshamn..	157	147	137	132	122	114	13.6	131	122	111	102	8.1
Karlskrona ...	140	133	134	117	112	111	5.1	117	118	99	99	0.0
Kristianstad..	125	120	115	102	97	95	6.9	106	102	88	85	3.4
Malmö	155	146	133	128	119	114	10.9	131	120	110	103	6.4
Landskrona...	148	138	127	124	113	106	14.5	124	113	106	94	11.3
Hälsingborg .	136	131	121	111	106	104	6.8	116	108	96	93	3.1
Göteborg	.	177	146	.	142	125	.	.	130	.	112	.
Uddevalle ...	162	156	139	135	127	117	13.3	137	123	115	105	8.7
Borås	163	153	137	138	128	118	14.5	140	122	119	105	11.8
Falköping ...	153	139	127	127	115	106	16.5	129	112	108	94	13.0
Karlstad	172	158	141	140	126	118	15.7	147	126	121	106	12.4
Forshaga	.	162	140	.	139	119	.	.	124	.	106	.
Örebro	169	158	136	141	130	120	14.9	145	124	122	110	9.8
Västerås	172	161	146	146	135	126	13.7	146	131	126	113	10.3
Falun	158	148	129	128	118	106	17.2	136	115	111	95	14.4
Åvesta	177	173	157	158	153	140	11.4	149	140	133	125	6.0
Gävle	179	168	145	154	142	128	16.9	154	130	133	115	13.5
Sundsvall	174	163	143	140	129	120	14.3	151	129	122	108	11.5
Östersund	170	154	144	139	124	122	12.2	146	126	120	108	10.0
Skellefteå ...	.	146	144	.	118	125	.	.	124	.	108	.
Luleå	194	175	151	159	142	128	19.5	163	133	135	114	15.6

gången i förekomsten av inneboende o. d. ha varit tämligen obetydlig. Dessutom var antalet andrahandshyrande o. d. trots allt icke så stort år 1920, att här ifrågasvarande förskjutning sedan sistnämnda år kan i någon större grad ha medverkat till ökningen i de mindre hushållens relativa betydelse.

Då lägenhetsbeståndet i stort sett snarast företett någon förskjutning gentemot större lägenhetskategorier, samtidigt som den relativa förekomsten av större hushåll gått tillbaka, är det ju givet, att trångboddheten minskats. På grundval av föreliggande undersökningsresultat kunna emellertid inga mera exakta jämförelser utföras med avseende på förekomsten av trångbodda hushåll för och nu. Däremot har man i tab. 31 kunnat återge utvecklingen i fråga om den genomsnittliga boendetätheten. Denna mätes dels efter antalet boende per eldstad, dels efter antalet personenheter per eldstad, varvid barn räknas såsom halva personenheter. Enligt det förra måttet befinnes boendetätheten ha minskat starkast (omkring 20 %) i Eskilstuna, Huskvarna och Luleå, vilka städer emellertid fortfarande förete relativt höga boendetäthetstal, samt svagast (5—7 %) i Karlskrona, Kristianstad och Hälsingborg, vilka orter emellertid komma relativt lågt på »trångboddhetsskalan». Överhuvud taget synes utvecklingen sålunda även härvidlag tendera mot en utjämning av de lokala olikheterna.

Om man anser, att vuxna kräva mera bostadsutrymme än barn, och att den minskade barnförekomsten sålunda skulle innebära, att det genomsnittliga bostadsbehovet per person ökats, ter sig givetvis boendetäthetens nedgång mindre, såsom också framgår av uppgifterna om antalet personenheter per 100 eldstäder. Ur denna synpunkt skulle Karlskrona icke uppvisa någon förbättring alls och i Kristianstad och Hälsingborg skulle minskningen i boendetätheten endast uppgå till 3—4 %. I Eskilstuna blir nedgången genom en dylik omräkning begränsad till 17.9 %, i Huskvarna till 13.6 % och i Luleå till 15.6 %.

Sammanfattning. Det må starkt understrykas, att mera generella slutsatser rörande de bostadssociala förhållandena i allmänhet i vårt lands städer och stadsliknande samhällen blott böra dragas med försiktighet ur föreliggande preliminära redogörelse, som blott omfattar 31 olika orter, merendels större städer. Då dessa emellertid äro fördelade över hela landet och även eljest utvalts ur representativa synpunkter, torde dock utredningen ej kunna fränkännas en viss grad av allmän giltighet. I några avseenden bekräftas f. ö. resultaten av vad som framgått vid utförandet av 1933 års hyresräkning, för vilken en redogörelse avseende 243 orter i dagarna kommer att publiceras.

De meddelade ortssiffrorna utvisa, att i fråga om bostadsbeståndets sammansättning framträda betydande ortsliga skiljaktigheter. Åtskilliga av dessa kunna återföras till de betydande lokala olikheterna i lägenhetsbeståndets åldersfördelning. Den senaste tioårsperiodens uppsving inom bostadsproduktionen har sålunda ingalunda berört alla undersökta städer och stadsliknande samhällen. Medan det sålunda å ena sidan finnes orter, exempelvis Stuvsta, Skellefteå och Sundbyberg, vilkas nuvarande bostadsbestånd till mycket betydande del eller t. o. m. till större delen tillkommit efter år 1923, förefinnas å andra sidan också orter (t. ex. Avesta) där praktiskt taget hela bostadsbeståndet har en ålder av mer än tio år.

I fråga om fördelningen på lägenhetskategorier kan man skilja mellan orter med enrummsstandard och sådana med tvårummsstandard, allteftersom den dominerande gruppen bland småfolksbostäderna utgöres av lägenheter om 1 rum och kök eller sådana om 2 rum och kök. Den senare bostadstypen synes vara den allmännaste i södra Sverige (utom Malmö) inklusive östra Småland, medan den förra sätter sin prägel på det övervägande flertalet städer och stadsliknande samhällen inom övriga landsdelar. Norra Sverige karakteriseras även av en jämförelsevis betydande förekomst av bostadslägenheter bestående av ett enda rum eller ett s. k. enkelkök. Emellertid vill det synas, som om de tidigare lokala olikheterna i fråga om småbostadstyper i någon mån börjat utjämnas, i det att flertalet orter i mellersta och norra Sverige under det senaste årtiondet uppvisa någon förskjutning gentemot större lägenhetstyper — vilket åtminstone delvis förklaras av den ökade egnahemsbyggnadsverksamheten — under det att man flerstädes i södra Sverige spårar en tendens i motsatt riktning.

I fråga om bostädernas kvalitetsförhållanden har bl. a. konstaterats, att vatten- och avloppsledning saknas inom bortåt $\frac{1}{6}$ av de undersökta lägenheterna. Dylika brister framträda särskilt inom ytterområdenas egnahemsbebyggelse. Dubbelt så många eller drygt $\frac{1}{3}$ av lägenheterna utmärkas vidare av, att ingångsdörren leder antingen direkt utifrån eller från gemensam förstuga e. d. in till något av boningsrummen (eller köket), när såväl tambur som hall uppgivits fela i dessa lägenheter. Ifrågavarande brister äro tvärt emot vad man med hänsyn till de klimatiska förhållandena kunnat vänta allmännast i norra Sverige, medan södra Sverige härvidlag uppvisar gynnsammare förhållanden. Framhållas må vidare, att inom flertalet orter 20—35 % av lägenheterna numera äro försedda med centraluppvärmning och 10—20 % med bad- eller duschrum.

I samband med nativitetens nedgång samt — i väsentligt mindre utsträckning — genom avveckling av inneboendesystemet, som numera merendels synes ha relativt

ringa betydelse, möjligen även genom att vuxna barn i ökad utsträckning skaffa sig egna lägenheter (jfr sid. 135), har inom nästan alla orter framträtt en stark förskjutning gentemot mindre hushållstyper. Medan år 1920 grovt räknat halva antalet hushåll bestod av 4 eller flera personer, gäller detta numera endast om ungefär $\frac{2}{5}$. Den största hushållsgruppen består i allmänhet av två vuxna utan barn. Inom arbetarhushållen dominerar dock vanligen hushållstypen 2 vuxna med 1—2 barn. Antalet barn (under 15 år), som år 1920 utgjorde bortåt 30 % av bostadsbefolkningen, uppgår numera till i genomsnitt knappt 20 %. I sådana orter, där lägenheter om 1 rum och kök dominera, framträder emellertid fortfarande det anmärkningsvärda förhållandet, att inom dessa lägenheter i regel barnen utgöra större andel av bostadsbefolkningen, än vad fallet är inom någon annan lägenhetskategori.

Främst beroende på de större hushållstypernas tillbakagång har trångboddheten i allmänhet starkt minskats sedan år 1920. Av undersökta c:a 79 000 beagnade lägenheter ha emellertid nära 10 200 eller 12,9 % befunnits förete trångboddhet i den meningen, att de räkna mer än 2 personenheter per rumsenhet. Bland smålägenheterna äro 16,0 % i samma mening överbefolkade. Kanske ännu mera belysande är emellertid, att av de drygt 260 000 personer, som bo i de undersökta lägenheterna, icke mindre än 55 000 eller 21,2 % äro att i här angiven bemärkelse betrakta såsom trångbodda. Riktas uppmärksamheten enbart på barnen, befinnes, att dessa härvidlag förete relativt ännu högre trångboddhetstal. Av samtliga 54 000 barn under 15 år tillhörde nämligen 15 500 eller 28,9 % trångbodda familjer.

Inte ens dessa uppgifter ge emellertid någon fullt klar föreställning om trångboddhetens betydelse för de egentliga familjehushållen. Detta sammanhänger med, att 30—40 % av lägenheterna bebos av småhushåll om 1—2 personer, för vilka någon verklig trångboddhet knappast kan komma ifråga. De medelstora och större hushållen bo däremot till betydande del i överbefolkade lägenheter. Sålunda synas familjer med 3 eller flera barn inom flertalet orter till minst en tredjedel och på många håll till över hälften vara att anse såsom trångbodda. Flertalet konstaterade fall av större trångboddhet hänför sig till hushåll om 4 eller flera personer, som bo i lägenheter om 1 rum och kök.

Framhållas må vidare, att trångboddheten i allmänhet ökas med sjunkande bostadskvalitet. Vad angår olika former för upplåtelse av lägenheter, befinnes, att de av arbetsgivare åt egna arbetare tillhandahållna bostäderna äro de mest tätbefolkade. Därefter följa lägenheterna i de större hyreshusen, medan egnahemslägenheterna ge bättre utrymme.

Trångboddheten är till en viss grad beroende av de boendes ekonomiska förhållanden. Sålunda ökas trångboddhetsfrekvensen i större eller mindre grad med sjunkande välståndegrad. Det visar sig emellertid, dels att de lägsta inkomstgrupperna till betydande del icke äro trångbodda, dels att även de högre välståndsgupperna uppvisa en del trångboddhetsfall. Av samtliga hushåll som bodde i lägenheter med mer än 2 personenheter per rumsenhet, kunde knappt $\frac{1}{3}$ betecknas såsom »fattiga» och sålunda drygt $\frac{2}{3}$ såsom »icke fattiga», om man utgick från ett efter dyrortsskalan graderat fattigdomsstreck, som i fråga om dyrortsgrupp G fixerats vid 600 kr. i familjeinkomst per familjepersonenhet, vilket motsvarar 1 800 kr. för en familj om två vuxna och två barn. Drar man gränsen vid 1 000 kr. per familjepersonenhet (d. v. s. 3 000 kr. för nämnda familjetyp) räknat efter ortsgrupp G, skulle däremot av de trångbodda $\frac{2}{3}$ kunna betecknas såsom »fattiga» och endast $\frac{1}{3}$ såsom »icke fattiga».

I många fall synes trångboddheten mera bero av de boendes sociala ställning och därmed sammanhängande bostadstraditioner än av deras inkomstförhållanden. I fråga om åtskilliga orter befinnes nämligen, att arbetarhushållen — om man frånskiljer det ringa antalet mera välsituerade bland dessa — förete högre grad av trångboddhet än som i övrigt framträder inom de lägsta välståndsgupperna. Detta torde

emellertid till stor del förklaras av, att arbetarhushållen relativt ofta tillhöra de större hushållstyperna. Dessutom ha arbetarhushållen att räkna med en förhållandevis stor risk för arbetslöshet och inkomstminskning och finna det av denna anledning ofta svårt att binda sig vid större fasta hyresutgifter, även om detta skulle vara påkallat genom familjens storlek och möjligt med hänsyn till dess ekonomiska ställning för ögonblicket.

Stockholm i december 1934.

Gunnar Jansson.

Rich. Sterner.

Frågeformulär.

K. SOCIALSTYRELSEN
FJÄRDE BYRÅN

1933 års allmänna hyresräkning

Obs.! Ett kuvert för varje
hus med bostadslägenheter.HUSUPPGIFT
och kuvert till lägenhetsuppgifter.i .....
(ortens namn)Huset är beläget å tomten (fastigheten) n:r ..... i kvarteret .....
med adress n:r ..... vid, ...
(gata, väg etc.)

(Ev. särskild benämning)

Fastighetsägarens namn, yrke och adress: .....

1. Var huset taget i bruk före den 1 januari 1924? .....
(Ja eller nej)
- 2 a. Finnes centraluppvärmning? ..... b. Uppvärmas därifrån samtliga bostadsrum? ..... ;
blott vissa? ..... c. Finnes hiss? .....
3. Huset inrymmer ..... helt eller delvis till bostad använda eller avsedda (outhyrda)
(antal)
lägenheter, för vilka särskilda uppgifter lämnas i detta kuvert.

..... den / 1933.

(Ägare, vice värd)

Obs.! Fastighetsägare är ansvarig för, att fullständiga och riktiga bostadsuppgifter arvlämnas för alla till bostad använda lägenheter i fastigheten. Riktigheten av lägenhetsuppgift skall genom underskrift bekräftas av lägenhetsinnehavaren. Skulle sådan underskrift av någon anledning ej kunna erhållas, bör orsaken härtil antecknas (t. ex. bortrest). Därest lämnad uppgift är felaktig eller ofullständig, kan rättelse eller komplettering införskaffas genom vederbörande krono- eller stadsbetjänt, som jämlikt kungl. kungörelsen angående uppgifter för hyresräkning den 16 sept. 1933 därför äger att av den försumlige utfå 5 kr. för varje förrättning.

K. SOCIALSTYRELSEN
FJÄRDE BYRÅN

1933 års allmänna hyresräkning.

LÄGENHETSUPPGIFT.

Obs.! En blankett för varje
till bostad använd eller av-
sedd (outhyrd) lägenhet.Kommun: .....
(Mun.-samh.) (ortens namn)

- 1 a. Fastighetens adress: n:r ..... vid .....
(gata, väg etc.) (Ev. särskild benämning)
- b. Fastighetens ägare: .....
- 2 a. Utgöres bostaden av hela huset? ..... Eller del av hus (lägenhet)? .....
- b. I senare fallet, är bostaden belägen i källarvåningen — å nedre botten — en — två — tre — fyra — fem trappor upp?
(Det tillämpliga understrykes.)
- c. Är lägenheten att betrakta som vindsvåning? .....
3. Lägenhetsinnehavarens namn: (Fylles även för av ägaren begagnad lägenhet)
yrkesspecialitet: .....
ställning som yrkesutövare: arbetsgivare — yrkesutövare utan lejd arbetshjälp — arbetare eller anställd.
(Det tillämpliga understrykes.)
4. Lägenheten begagnas av ägaren — är upplåten i samband med delägarskap i bostadsförening — fritt upplåten — förhyrd i arbetsgivarens hus — förhyrd i fria marknaden — outhyrd (obegagnad men avsedd för uthyrning).
(Det tillämpliga understrykes.)

5 a. Lägenheten utgöres av:

Antal

Med *boningsrum* förstås rum (inräknat jungfrukammare, men ej -alkov), som stadigvarande användes till bostad, har direkt dager samt är försett med stängbar dörr och med direkt eller indirekt uppvärmningsanordning; kök (rum med spis), använt tillika som boningsrum, upptages dock som kök; del i kök angives med $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ o. s. v.

..... boningsrum, 9 kvadratmeter eller däröver
 ..... boningsrum mindre än 9 kvadratmeter
 ..... kök, 6 kvadratmeter eller däröver
 ..... kök mindre än 6 kvadratmeter eller kokvrå
 ..... butiks-, verkstads-, kontors- o. d. rum
 ..... övriga rum och lokaler. (Närmare redogörelse lämnas under Anmärkningar.)

b. Om i lägenheten ingår ett eller flera *boningsrum med mindre golvyta än 9 kvm*, skall för bedömning av lägenhetens hela golvyta här nedan angivas (i meter och decimeter) längd och bredd av varje rum i lägenheten:

kök(kokvrå)..... m ..... dm × ..... m ..... dm	rum nr 3 ..... m ..... dm × ..... m ..... dm
rum nr 1 ..... m ..... dm × ..... m ..... dm	rum nr 4 ..... m ..... dm × ..... m ..... dm
rum nr 2 ..... m ..... dm × ..... m ..... dm	rum nr 5 ..... m ..... dm × ..... m ..... dm

6. Är lägenheten försedd med tambur? — hall? — jungfrualkov? — badrum? — duschrum? — centraluppvärmning (helt eller delvis)? — varmvatten? — kokgas? — elektriskt ljus? — vatten och avloppsledning? — vattenklosett?

(Det tillämpliga understrykes.)

7 a. För lägenheten erlägges för hyresåret $\frac{1}{10}$ 1933— $\frac{9}{10}$ 1934 en hyra (inberäknat ersättning till hyresvärden för centralvärme och varmvatten) av kr. .... per år.
 .... per mån.

Anm. Därest ifråga om centralvärmelägenheter kostnad för centraluppvärmning och varmvatten icke inräknats i ovanstående hyresbelopp, angiv detta förhållande och orsaken därtill: .....

b. Är hyran av någon anledning (t. ex. anställning såsom vicevärd, gårdskar, släktskap) särskilt låg, angiv orsaken: .....

c. Erlägges till hyresvärden eller annan *utöver* i punkt 7 a angivet hyresbelopp särskild ersättning för vatten, sotning, trappljus e. d.? .....

I så fall till vilket belopp per år räknat? Kr. ....

8. Antal i lägenheten boende:

Antal

Familjemedlemmar .....

Arbetsbiträden (tjänstefolk, gesäller, lärlingar) .....

Övriga .....

Hela antalet boende .....

Därav **barn** under 15 år .....

9. **Särskilda anmärkningar** (här meddelas varje ytterligare upplysning, som kan vara erforderlig för en riktig uppfattning av lämnade uppgifter):

Att förestående uppgifter överensstämma med de verkliga förhållandena, intygas.

(Lägenhetsinnehavare.)

Statistiska uppgifter angående de bostadssociala förhållandena i Stockholm.

Källor. Stockholm berördes icke av 1933 års hyresräkning och har alltså icke kunnat medtagas i den huvudsakligen på hyresräkningsuppgifterna grundade bostadsstatistiska undersökning, som utförts genom bostadssociala utredningen (se bil. 2). Emellertid har det varit möjligt att åtminstone till en viss grad fylla denna brist medelst sammanställningar av sådana bostadsuppgifter, vilka i tryckt eller otryckt form äro tillgängliga hos Stockholms stads verk och myndigheter.

Främst bland dessa må nämnas Stockholms stads statistiska kontor, som under nära tre decennier ägnat mycken uppmärksamhet åt statistiken över byggnader och bostäder, varvid redovisas dels nybyggnadsverksamheten månads- och årsvis, dels det totala bostadsbeståndet vid vart femte år återkommande bostadsräkningar, vilka för mellanliggande år kompletteras medelst hyresräkningar och beräkningar av antalet lediga lägenheter.

Den senaste bostadsräkningen i Stockholm,¹ vilken avsåg 1930 års slut, har i stort sett genomförts efter samma plan som tidigare bostadsräkningar, dock med vissa kompletteringar, i det man bl. a. inhämtat uppgifter rörande förekomsten av barn inom olika slag av lägenheter m. m., detta närmast i anledning av ett beslut av stadsfullmäktige, åsyftande utredning angående i vilken omfattning mindre bemedlade barnrika familjer bodde i undermåliga eller för små lägenheter. Där- emot lämnas inga eller endast knapphändiga upplysningar om bostadsbeståndets kvalitativa sammansättning, sambandet mellan trångboddheten och de boendes inkomstförhållanden etc.

I fråga om bostädernas beskaffenhet föreligger en ännu ej slutförd specialutredning, vilken med början år 1930 företagits av hälsovårdsnämndens bostadsinspektion i samarbete med statistiska kontoret i anledning av nyssnämnda beslut av stadsfullmäktige av april 1930, vilket även avsåg en allmän utredning angående förekomsten av hälsofarliga eller ohälsosamma bostadslägenheter. Vid denna undersökning ha ett större antal smålägenheter (t. o. m. 3 rum och kök) gjorts till föremål för detaljerad uppmätning och ingående undersökning avseende att utröna förekomst av kyla, fukt, dålig dager, golv under markens nivå, avsaknad av avlopps- eller vattenledning, gas och elektriskt ljus, bristfälligheter i fråga om skafferi, avträde o. d., ävensom dåligt underhåll, vanskötsel, ohyra etc. Vidare ha för dessa lägenheter jämväl antecknats de boendes antal och ålder samt fördelning på familjemedlemmar, inhyrande och inneboende.

Efter dessa grunder ha undersökts den inre stadens 16 församlingar, varvid vissa undersökningsresultat publicerats i Statistisk månadsskrift.² Endast beträffande storkyrkoförsamlingen har emellertid genomförts en mera fullständig undersökning av lägenhetsbeståndet och en mera ingående statistisk bearbetning av det införskaffade materialet. För övriga församlingar har undersökningen bedrivits

¹ Stockholms stads statistik. V, Ny följd. 16. Tofte allmänna bostadsräkningen den 31 december 1930. Stockholm 1932.

² Ärg. 1931 nr 9 och 10, 1932 nr 2, 3, 4 och 7, 1934 nr 11; övriga rapporter ha i manuskript benäget tillhandahållits av bostadsinspektionen.

efter ett mera begränsat program. Sålunda ha alla hus lämnats å sido, vilka tillkommit efter ikraftträdandet av nu gällande hälsovårdsstadga (1920), och dessutom alla äldre lägenheter, vilka vid bostadsinspektionens fortlöpande besiktningar betecknats såsom nöjaktiga. Undersökningen har alltså härvidlag begränsats till de i bostadsinspektionens register såsom dåliga eller mindervärdiga angivna lägenheterna. Härigenom har undersökningsmaterialet avsevärt minskats, så att man beträffande varje enskild församling merendels endast rört sig med några hundra lägenheter.

Ett betydande kunskapsmaterial rörande bostadsförhållandena har insamlats för den omfattande bostadsutredning, vilken i anledning av vissa inom stadsfullmäktige år 1932 väckta motioner verkställdes av Stockholms stads fastighetskontor. Av denna undersökning har hittills blott publicerats en del, nämligen en utredning rörande den i enlighet med stadsfullmäktiges beslut den 20 december 1929 bedrivna verksamheten till främjande av billiga bostäder.¹ Av dylika ha under åren 1930—33 tillkommit 5 033 lägenheter, vilka uppförts av dels enskilda byggnadsföretagare, dels kooperativa bostadsföretag, dels bostadsaktiebolag och stiftelser av övervägande filantropisk art. Dessutom föreligga i manuskript undersökningar rörande vissa andra delar av bostadsbeståndet såsom stadens bostadshus och gaturegleringsfastigheter, under åren 1922—31 med eller utan kommunalt stöd tillkomna bostadshus med smålägenheter samt de kommunala trädgårdsstäderna och småstugebebyggelsen m. m. (jfr bil. 1). I undersökningen om de billiga bostadshusen belyses bl. a. boendetätheten samt dess samband med inkomstförhållandena, kommunala understöd m. m.

Bostadsstatistiska uppgifter förefinnas även i de årsberättelser, som avgivnas av vissa kommunala nämnder, såsom fastighetsnämnden (kommunala åtgärder i bostadsfrågan, byggnadskostnadsindex), stadsplanenämnden (specialundersökningar om Stockholms dag- och nattbefolkning, bostadens läge i förhållande till arbetsplatsen m. m.) och byggnadsnämnden (byggnadsverksamhetens art och omfattning resp. år).² Vidare har Stockholms stads fattigvårdsnämnd, på föranledande av bostadssociala utredningen, låtit verkställa en undersökning rörande understödstagarnas bostäder ur kvalitets- och trångboddhetssynpunkt.

Genom en sammanställning av nu berörda källor kan man erhålla en viss inblick i de mindre bemedlades bostadsförhållanden i Stockholm. Understrykas bör emellertid, att, såsom ock i det följande anges, föreliggande statistik ofta ej är direkt jämförbar med den, som på föranstaltande av bostadssociala utredningen sammanställdes för vissa andra städer på grundval av 1933 års bostadsräkningsmaterial (bil. 2). En omständighet, som väsentligt inskränker jämförbarheten även i de fall, där de statistiska redovisningsmetoderna överensstämmer, är, att exempelvis fastighetskontorets och bostadsinspektionens undersökningar av särskilda skäl begränsats till speciella delar av bostadsbeståndet, vilka i och för sig äro intressanta att studera, men som näppeligen kunna betraktas såsom representativa för huvudstadens bostadsbestånd i allmänhet. Däremot har man för de orter, som ingå i bostadssociala utredningens undersökning, strävat efter att åstadkomma ett sådant urval, att detsamma kunde anses ge en någorlunda tillfredsställande bild av förhållandena inom bostadsbeståndet i dess helhet.

Bostadsbeståndets storlek och sammansättning. Lägenhetsbeståndets utveckling sedan sekelskiftet framgår av följande, efter bostadsräkningsberättelserna sammanställda tablå:

¹ Stadskollegiets utlåtanden och memorial, bihang 1933 nr 17.

² Dessa berättelser ingå i serien Stadskollegiets utlåtanden och memorial, bihang; jfr även Stat. månadskrift årg. 1934 nr 7.

Å r	Antal bostadslägenheter vid slutet av resp. perioder				Procentuell ökning av antalet lägenheter under perioden			
	Inre staden	Brännkyrka ¹	Bromma ¹	Hela staden	Inre staden	Brännkyrka	Bromma	Hela staden
1900—05	68 032	.	.	.	16·1	.	.	.
1905—10	76 448	.	.	.	12·4	.	.	.
1910—15	87 404	7 758	1 740	96 902	14·3	.	.	.
1915—20	90 730	8 101	2 507	101 338	3·8	4·4	44·0	4·6
1920—25	99 053	11 112	4 174	114 339	9·2	37·1	66·4	12·8
1925—30	125 518	13 669	6 453	145 640	26·7	23·0	54·6	27·4

Man finner, att den starkaste såväl absoluta som relativa ökningen i lägenhetsbeståndet under de senaste tre årtiondena ägt rum under åren 1925—30. — Under de senaste årtiondena ha bostädernas upplåtelseformer förskjutit sig som följer:²

	Bostadslägenheter				Boende
	1915	1920	1925	1930	1930
<i>Inre staden:</i>					
Uthyrda lägenheter	88·1	88·6	83·7	82·2	84·6
Outhyrda lägenheter ³	1·9	0·0	0·4	1·3	—
Av ägaren begagnade lägenheter	3·2	5·0	9·8	11·0	10·9
Fritt upplåtna lägenheter	6·8	6·4	6·1	5·5	4·5
<i>Brännkyrka:</i>					
Uthyrda lägenheter	60·6	73·0	65·0	60·4	61·2
Outhyrda lägenheter ³	13·5	0·3	1·5	2·3	—
Av ägaren begagnade lägenheter	15·6	17·5	25·9	30·7	33·5
Fritt upplåtna lägenheter	10·3	9·2	7·6	6·6	5·3
<i>Bromma:</i>					
Uthyrda lägenheter	51·4	70·5	55·8	48·0	44·4
Outhyrda lägenheter ³	14·8	0·8	2·1	1·7	—
Av ägaren begagnade lägenheter	16·7	19·3	35·2	45·3	52·1
Fritt upplåtna lägenheter	17·1	9·4	6·9	5·0	3·5

Drygt $\frac{4}{5}$ av lägenheterna i den inre staden äro alltså hyreslägenheter, men siffran har visat tendens till nedgång under de senaste årtiondena. Sedan 1915

¹ Inkorporerades med Stockholm fr. o. m. 1 januari 1913, resp. 1916.

² I fråga om grupperingen efter upplåtelseformer bör beaktas, att det i Stockholms stads bostadsräkning använda grupperingsschemat ej överensstämmer med det av bostadssociala utredningen använda. I vissa fall äro emellertid jämförelser möjliga att göra. Sålunda motsvarar stockholmsstatistikens grupp »av ägaren begagnade lägenheter» en sammanfattning av bostadssociala utredningens trenne grupper »bostadskooperativa lägenheter», »egnahemslägenheter» och »av ägaren begagnade lägenheter i enskilda flerfamiljshus». I fråga om lediga lägenheter kunna jämförelser utan vidare göras. Beträffande hyreslägenheter är emellertid att märka, att dessa i stockholmsstatistiken, i motsats till vad fallet är i bostadssociala utredningens redovisning, inbegripa kommunala lägenheter samt lägenheter upplåtna genom uthyrning i kooperativa bostadsföreningars hus (dock ej sådana upplåtna med ständig besittningsrätt).

³ I slutet av åren 1931, 1932 och 1933 utgjorde antalet outhyrda bostäder resp. 2·0, 3·3 och 2·9 % i inre staden, 1·8, 2·3 och 2·7 % i Brännkyrka samt 2·3, 2·7 och 3·4 % i Bromma. I slutet av år 1934 hade enligt preliminära uppgifter ledighetsprocenten i inre staden nedgått till c:a 2 %.

har sålunda antalet av ägaren begagnade lägenheter ökat från c:a 3 % till 11 % särskilt på bekostnad av antalet uthyrda lägenheter, vilket mestadels torde bero på de kooperativa bostadsföreningarnas med åren allt mera omfattande verksamhet. En liknande förskjutning av lägenheternas fördelning på upplåtelseformer i ytterområdena har uppenbarligen sin orsak i den ökade villabebyggelsen och särskilt de kommunala trädgårdsstadsanläggningarna i Brännkyrka och Bromma. Drygt hälften av Brommas bostadsbefolkning bor sålunda i av ägaren begagnade lägenheter.

Bostadslägenheternas samt de i dessa boendes fördelning på olika slag av lägenheter framgår av sammanställningen här nedan.

	Procentuell fördelning efter rumsantalet av			
	bostadslägenheterna			de boende
	1915	1925	1930	1930
<i>Inre staden:</i>				
Enkelkök, enkelrum m. m.....	17.2	17.3	21.3	12.5
1 rum och kök	30.4	29.7	31.3	28.7
2 rum och kök	23.9	24.5	23.6	26.4
Samtliga lägenheter t. o. m. 2 rum och kök ...	71.5	71.5	76.3	67.6
3 och flera rum och kök	28.5	28.5	23.8	32.4
<i>Brännkyrka:</i>				
Enkelkök, enkelrum m. m.....	13.8	12.9	12.6	6.7
1 rum och kök	50.1	42.9	39.8	38.0
2 rum och kök	23.9	28.4	29.7	32.3
Samtliga lägenheter t. o. m. 2 rum och kök ...	87.8	84.2	82.1	77.1
3 och flera rum och kök	12.2	15.8	17.9	22.9
<i>Bromma:</i>				
Enkelkök, enkelrum m. m.....	13.2	12.9	11.6	5.8
1 rum och kök	49.8	33.8	28.9	26.8
2 rum och kök	20.2	17.9	18.8	18.9
Samtliga lägenheter t. o. m. 2 rum och kök ...	83.2	64.5	59.3	51.5
3 och flera rum och kök	16.8	35.5	40.7	48.5

Såväl i inre staden som i ytterområdena utgöra sålunda lägenheterna om 1 rum och kök den största gruppen, upptagande omkring $\frac{1}{3}$ av alla. Smälägenheterna t. o. m. 2 rum och kök upptaga över $\frac{3}{4}$ (i Bromma $\frac{3}{5}$). — Ser man på bostadsfolk­mängdens fördelning, befinnes de större lägenheternas betydelse vara större och de minsta lägenheternas mindre, än när man utgår från antalet lägenheter. Fram­hållas må, att i Bromma nära hälften av folkmängden bor i lägenheter med 3 eller flera rum och kök, vilket står i samband med detta områdes ungefär lika stora frekvens av egnahemslägenheter.

Medan bostadsbeståndet i ytterområdena, särskilt Bromma, år efter år uppvisat en stegrad proportion av större bostadslägenheter, har lägenhetsbeståndet i inre staden sedan år 1925 företett en förskjutning i motsatt riktning, d. v. s. mot mindre lägenhetskategorier. Vissa anledningar till detta förhållande skola beröras i den fortsatta framställningen.

Framhållas må i detta sammanhang, att skillnaden mellan olika storleksklasser av lägenheter uteslutande angivits efter antalet rum, enär uppgifter om lägen­heternas dimensioner blott i ringa utsträckning föreligga. För hela staden har någon dylik undersökning icke gjorts sedan sekelskiftet. Däremot föreligga mått­uppgifter från bostadsinspektionens undersökningar i storkyrkoförsamlingen, vilka giva vid handen att genomsnittliga golvytan per lägenhet utgjorde 16 kvm för enkelrum, 26 kvm för 1 rum och kök, 40 kvm för 2 rum och kök och 57 kvm för 3 rum och kök. Detta avsåg lägenheter utan centralvärme, medan för de fåtaliga

centralvärmelägenheterna motsvarande tal voro resp. 17, 26, 38 och 54 kvm. Mera karakteristiska för moderna smålägenheter torde vara de nettoytor, som meddelas i fastighetskontorets undersökning av 4 331 s. k. billiga lägenheter, nämligen 28 kvm för ett rum med kokvrå, 38 kvm för 1 rum och kök, 43 kvm för 2 rum med kokvrå, 57 kvm för 2 rum och kök och 67 kvm för 3 rum och kök.¹

Bostadsbeståndets beskaffenhet. Berättelsen över 1930 års bostadsräkning ger vid handen, att bostadsbeståndet i huvudstaden till väsentlig del är av nytt datum. Under perioden 1925—30 ökades sålunda antalet bostadslägenheter med ungefär en fjärdedel (i Bromma över hälften), och även under åren 1931 och 1932 fortsatte ökningen i ungefär samma takt (c:a 5 % per år), för att under 1933 nedgå till omkring 2 % av totala bostadsbeståndet. Det torde kunna sägas, att över en tredjedel av huvudstadens bostadsbestånd tillkommit under de senaste tio åren. De nya lägenheterna, stora som små, äro med få undantag utrustade med alla moderna bekvämligheter. Däremot lämna ofta äldre lägenheter åtskilligt att önska i fråga om utrustning och kvalitet. I bostadsräkningsberättelserna föreligga dock härvidlag endast uppgifter avseende förekomsten av centraluppvärmning, bad-(eller dusch-) rum samt hall och kokvrå.

Enligt denna källa utgjorde centralvärmelägenheterna vid nedanstående tidpunkter:

Å r	Antalet bostadslägenheter med centralvärme i % av samtliga bostadslägenheter			
	Inre staden	Brännkyrka	Bromma	Hela staden
1915	10·8	7·6		10·5
1920	13·2	8·0		12·7
1925	22·3	21·4		22·2
1930	46·8	34·4	63·1	46·4

I den inre staden — liksom i staden i dess helhet — ha sålunda under tiden 1920—30 centralvärmelägenheterna ökat från omkring en sjundedel till nära hälften av samtliga. Förekomsten av denna bekvämlighet inom olika lägenhetskategorier utgjorde i slutet av år 1930:

	Bostadslägenheter med centralvärme i % av samtliga								
	enkel-kök	enkel-rum	doubletter	1 rum o. kök	2 rum o. kök	3 rum o. kök	4 rum o. kök	5 rum o. kök	6 o. flera rum o. kök
Inre staden	7·6	63·2	75·5	41·1	38·2	37·8	46·3	50·1	63·9
Brännkyrka	5·8	41·6	70·0	23·8	41·1	59·9	76·3	90·6	95·3
Bromma									

Centraluppvärmning förekommer sålunda i större utsträckning i större lägenheter och i rum utan kök (ev. med kokvrå) än i smålägenheter med kök och i medelstora lägenheter. De större lägenheterna i ytterområdena, vilka merendels utgöra villabostäder, äro oftare än i inre staden utrustade med centralvärme, medan förhållandet är omvänt i fråga om de minsta lägenheterna.

Att även förekomsten av bad-(eller dusch-)rum undergått en betydande stegring under de senaste årtiondena framgår av följande sammanställning:

¹ Framhållas må, att dessa undersökningar icke äro inbördes fullt jämförbara, enär uppmätningen skett efter delvis olika grunder. Medan bostadsinspektionen enbart beaktat boningsrummens och kökens inre dimensioner, har vid fastighetskontorets beräkning av lägenheternas nettoytor även inräknats tamburer, badrum, garderober o. d. biutrymmen.

	På 100 lägenheter utgjorde antalet bad-(eller dusch-)rum		
	1915	1925	1930
Inre staden.....	9.9	16.5	36.1
Brännkyrka.....	2.0	6.2	12.3
Bromma.....	5.1	32.0	46.3
Hela staden.....	9.2	16.0	34.3

Bad- och duschrum äro väsentligt vanligare i större lägenheter än i mindre. Smälägenheterna ha emellertid under de senaste åren företett en starkare stegring i detta avseende än de större, såsom belyses av följande talrader, avseende inre staden:

Bad-(eller dusch-)rum per 100 bostads- lägenheter	År	Enkel- rum	Dubletter	1 rum	2 rum	3 o. flera
				o. kök	o. kök	rum o. kök
	1925	4.1	35.8	3.1	9.4	40.5
	1930	31.7	59.5	29.1	27.2	53.7

Ett tecken på modernitet är vidare, att lägenheten har hall i stället för (eller jämte) vanlig tambur (eller kapprum). Så var år 1930 fallet i följande procentuella antal bostäder:

Inre staden	Brännkyrka	Bromma	Hela staden
19.5	12.9	45.4	20.0

Av moderna lägenheter (med centralvärme) voro $\frac{2}{5}$ (40 %) försedda med hall, men av omoderna blott ett fåtal (2 %).

Det upplyses vidare, att kök v r å förekom i 55.6 % av enkelrummen och 70.9 % av dubletterna i den inre staden, medan om ytterområdena tilläggas, siffrorna nedgå till 53.3 resp. 69.9 %. Ser man enbart på de moderna lägenheterna med centraluppvärmning, stiga talen åter till 73.5 resp. 79.6 %.

Ägnar sålunda bostadsräkningen uppmärksamhet åt förekomsten av vissa moderna bekvämligheter, saknar den däremot alla uppgifter om sådana elementära tillbehör som vatten- och avloppsledning, gas, elektriskt ljus, skafferi, eget avtråde m. m. Upplysningar härom införskaffades emellertid vid den förenämnda, av bostadsinspektionen och statistiska kontoret företagna undersökningen av i sanitärt avseende bristfälliga och hälsovådliga bostäder. Nämnade detaljuppgifter synas dock ej ha statistiskt bearbetats, utan ingå som element i lägenheternas fördelning efter kvalitet.

Med avseende på storkyrkoförsamlingen undersöktes 2 163 smålägenheter, medan några hundra dylika måste lämnas åsido, enär tillträde till dessa ej kunde erhållas trots upprepade besök. De undersökta bostadslägenheterna voro nästan genomgående av äldre typ, vilket belyses därigenom, att endast 326 eller 15.1 % voro försedda med centraluppvärmning. Omkring $\frac{9}{10}$ (1 943) voro hyreslägenheter, medan de återstående i allmänhet betecknades som fritt upplåtna (181); endast 16 begagnades av ägaren, medan 23 stodo outhyrda vid tiden för undersökningen. I fråga om storlekstypen betecknas 19 som kök utan rum, 664 som enkelrum, 445 som dubletter (inklusive tripletter), 11 som rum med del i kök samt 298 som lägenheter om 1 rum och kök, 445 om 2 rum och kök och 246 om 3 rum och kök, vartill kommo 35 kombinerade bostads- och affärlägenheter. Av dessa lägenheter gingo vid undersökningen allenast 100 (4.6 %) fria från anmärkningar, medan mot de 2 063 återstående sådana av mer eller mindre allvarlig natur framställdes. Anmärkning angående kyla framfördes i fråga om 942 lägenheter, i fråga om fukt beträffande 417, beträffande dålig dager för 1 080 och angående golvet läge för nära marken

i 86 fall. Andra missförhållanden, såsom bristfälligheter i fråga om vatten och avlopp, gas, elektriskt ljus, skafferier, avtråde, lägenhetens vård m. m., påpekades i sammanlagt 5 336 fall. På grundval av undersökarnas allmänna omdöme fördelades de undersökta lägenheterna i tre kvalitetsklasser, nämligen nöjaktiga (acceptabla), dåliga (men reparabla) och mindervärdiga (utdömbara), till vilka hänfördes resp. 55, 40 och 5 % av desamma. Ogynnsammare procenttal uppvisade särskilt enkelkök, enkelrum och delkökslägenheter, medan dubletter samt två- och tre rumslägenheter lågo högre i kvalitetsavseende.

Såsom förut omnämnts, inskränktes i fråga om övriga församlingar kvalitetsundersökningen till att avse enbart sådana lägenheter, vilka vid bostadsinspektionens fortlöpande besiktningar icke kunnat betecknas som nöjaktiga. De av dessa lägenheter, vilka sedermera avgått genom rivning, ha givetvis icke ingått i undersökningen, men uppgift föreligger ej, huruvida i registret tillägg gjorts för lägenheter, som sjunkit i kvalitet under inverkan av det äldre husbeståndets gradvisa försämring m. m. Med all sannolikhet torde emellertid de i sammanställningen här nedan meddelade undersökningsresultaten böra betecknas som utpräglade minimisiffror (utom för storkyrkoförsamlingen).

	Storkyrkan	Klara	Kungsholmen	S:t Göran	Adolf Fredrik	Gustav Vasa	Matteus	Jakob	Johannes
Totalantal lägenheter t.o.m. 3 rum och kök	2 163	1 711	5 895	9 403	3 398	6 476	15 937	1 387	5 753
Därav befunda (antal.....)	976	90	200	151	102	122	41	30	164
dåliga (inkl. % av samt- utdömbara) (liga	45·1	5·2	3·4	1·6	3·0	1·9	0·3	2·2	2·9
Undermåliga (antal.....)	77	49	38	20	22	7	—	3	59
läg. i hus (inkl. % av under- tillh. Stock- holms stad) (måligena ...)	7·9	54·4	19·0	21·6	5·7	44·2	—	10·0	36·0

	Engelbrekt (prel.)	Hedvig Eleonora (prel.)	Oscar	Katarina	Sofia (prel.)	Maria	Högalid	Samtliga (approx.)
Totalantal lägenheter t.o.m. 3 rum och kök	5 495	4 596	4 909	14 655	8 769	6 140	10 779	107 466
Därav befunda (antal.....)	160	145	8	493	314	532	259	3 787
dåliga (inkl. % av samt- utdömbara) (liga	2·9	3·2	0·2	3·4	3·6	8·7	2·4	3·5
Undermåliga (antal.....)	2	20	—	218	251	241	183	1 190
läg. i hus (inkl. % av under- tillh. Stock- holms stad) (måligena ...)	1·3	13·8	—	44·5	79·9	45·3	70·7	31·6

Enligt bostadsinspektionens undersökning skulle sålunda i Stockholm förefunnits omkring 3 787 undermåliga lägenheter, av vilka 3 488 betecknats som dåliga (men reparabla) och 299 som mindervärdiga (utdömbara)¹. Tillsammans utgöra de undermåliga lägenheterna 3·5 % av samtliga bostadslägenheter om högst 3 rum och kök, men procenttalet växlar starkt för olika församlingar. Av de undermåliga bostäderna förefunnos ej mindre än 1 190 eller nära $\frac{1}{3}$ i bostadshus tillhöriga Stockholms stad, men medan i vissa församlingar $\frac{3}{4}$ och däröver av de dåliga bostäderna befunno sig i gateregleringsfastigheter o. d. i Stockholms stads ägo, funnos i andra inga stadens hus med undermåliga lägenheter. Av förut angivna skäl måste dock de anförda talen betecknas som delvis approximativa.²

¹ Av de utdömbara lägenheterna voro endast omkring $\frac{1}{4}$ bebodda i december 1934.

² Då siffrorna för de särskilda församlingarna hänföra sig till skilda tidpunkter under åren 1930—34, kunna totalsiffrorna ej göra anspråk på mer än approximativ riktighet.

Bostadsförhållandena för understödstagare

med fattigvård eller kommunalt pensionstillskott i storkyrkoförsamlingen i januari 1933.

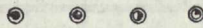

TECKENFÖRKLARING :

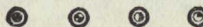
A. GODKÄNNBARA BOSTÄDER:
 ● FÖRHYMKING I TA HAND, MED INNEBOENDE.

- " " " " , UTAN "
- " " 2,1 A " , EGET RUM.
- " " " " , DELAT RUM.

B. MINDRE GODA BOSTÄDER:

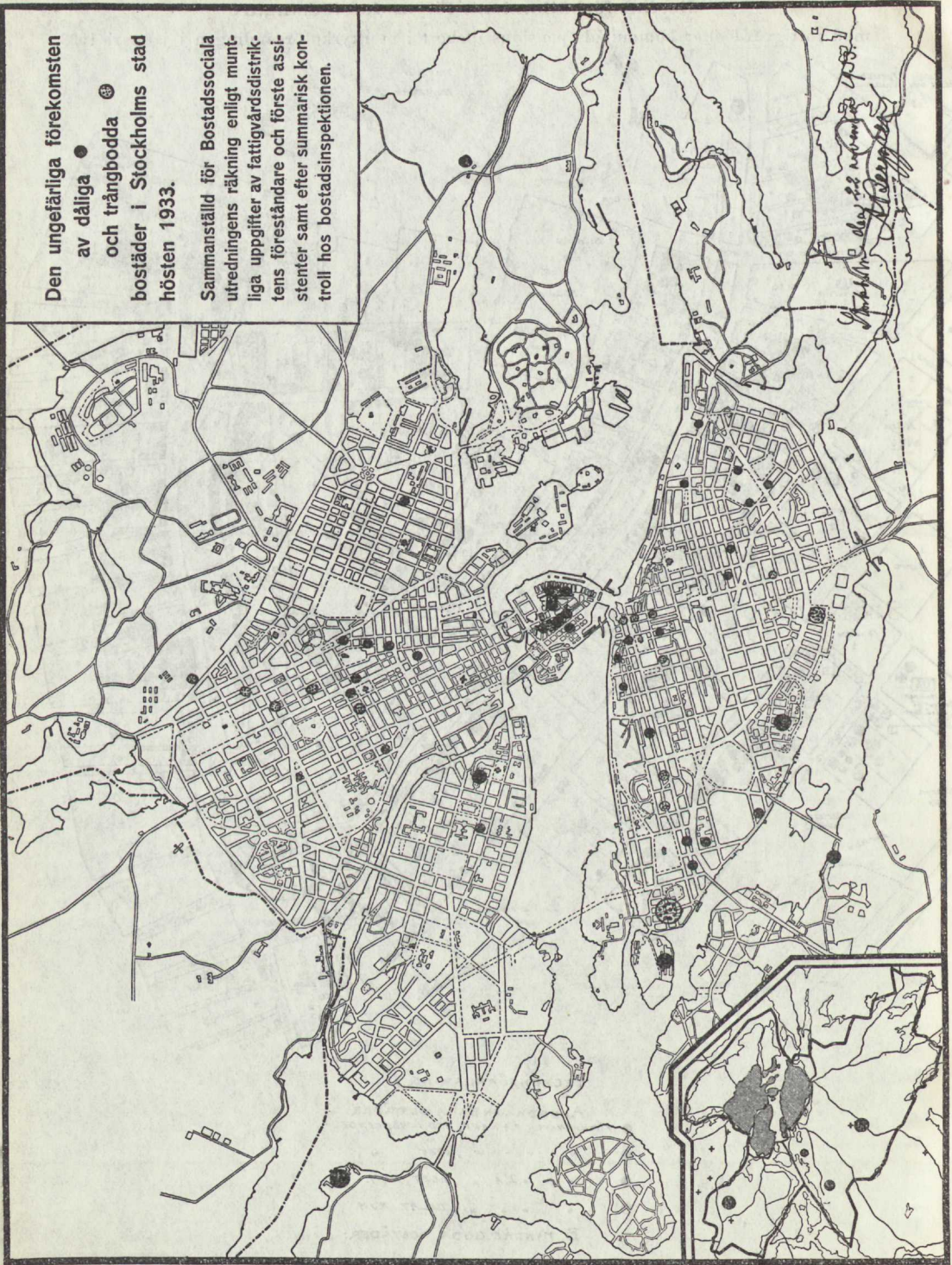
C. UTDÖMBARA BOSTÄDER

□ Tomtr; kvadrat = Stockholms stad ågars.

Den ungefärliga förekomsten
av dåliga ●
och trångbudda ⊙
bostäder i Stockholms stad
hösten 1933.

Sammanställt för Bostadssociala
utredningens räkning enligt munt-
liga uppgifter av fattigvårdsdistrik-
tens föreståndare och förste assi-
stenter samt efter summarisk kon-
troll hos bostadsinspektionen.

Bostadslägenheterna och de i dem boende fördelade efter hushållens storlek.

Antal boende per lägenhet	Antal bostadslägenheter									Antal smålägenheter				Boende i samtliga bostadslägenheter år 1930		
	Inre staden			Brännkyrka			Bromma			Inre staden		Brännkyrka o. Bromma		Inre staden	Brännkyrka	Bromma
	1915	1925	1930	1915	1925	1930	1915	1925	1930	1915	1930	1915	1930			
0.....	415	285	292	61	22	15	12	20	10	231	202	55	15	—	—	—
1.....	8 787	10 673	15 934	532	814	1 190	137	310	528	8 247	15 308	639	1 638	15 934	1 190	528
2.....	16 480	21 656	33 129	1 113	1 968	2 756	240	658	1 161	13 519	29 340	1 207	3 381	66 258	5 512	2 322
3.....	17 962	22 305	28 887	1 334	2 536	3 325	291	924	1 425	13 302	23 063	1 443	3 767	86 661	9 975	4 275
4.....	15 484	18 053	21 104	1 286	2 247	2 817	283	842	1 298	10 655	14 592	1 356	2 960	84 416	11 268	5 192
5.....	10 993	12 001	12 344	991	1 489	1 583	206	595	939	7 055	7 116	1 015	1 539	61 720	7 915	4 695
6.....	6 999	6 726	6 398	606	859	860	133	362	563	4 060	2 960	591	769	38 388	5 160	3 378
7 o. flera	8 594	6 986	5 789	784	1 011	805	179	377	421	4 529	1 961	740	620	45 904	6 323	3 248
Summa	85 714	98 685	123 877	6 707	10 946	13 351	1 481	4 088	6 345	61 598	94 542	7 046	14 689	399 281	47 343	23 638
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
0.....	0·5	0·3	0·2	0·9	0·2	0·1	0·8	0·5	0·2	0·4	0·2	0·8	0·1	—	—	—
1.....	10·3	10·8	12·9	7·9	7·4	8·9	9·3	7·6	8·3	13·4	16·2	9·1	11·2	4·0	2·5	2·2
2.....	19·2	21·9	26·7	16·6	18·0	20·6	16·2	16·1	18·3	21·9	31·0	17·1	23·0	16·6	11·6	9·8
3.....	20·9	22·6	23·3	19·9	23·3	25·0	19·6	22·5	22·4	21·6	24·4	20·5	25·6	21·7	21·1	18·1
4.....	18·1	18·3	17·0	19·2	20·5	21·1	19·1	20·6	20·5	17·3	15·4	19·2	20·2	21·1	23·8	22·0
5.....	12·8	12·2	10·0	14·8	13·6	11·9	13·9	14·6	14·8	11·5	7·5	14·4	10·5	15·5	16·7	19·9
6.....	8·2	6·9	5·2	9·0	7·8	6·4	9·0	8·9	8·9	6·6	3·1	8·4	5·2	9·6	10·9	14·3
7 o. flera	10·0	7·1	4·7	11·7	9·2	6·0	12·1	9·2	6·6	7·4	2·1	10·5	4·2	11·5	13·4	13·7
Summa	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

En allmän orientering rörande förekomsten av undermåliga bostäder i Stockholm erhålles genom en av fattigvårdsnämnden verkställd specialundersökning, låt vara att denna endast avser bostadsförhållandena för understödstagare. I de statistikrullor, som utgöra primärmaterialet för Stockholms stads fattigvårdsstatistik, äro särskilda kolumner avsedda för införande av vissa uppgifter om understödstagarnas bostadsförhållanden, men dessa data ha hittills av kostnadsskäl ej inskrivits i rullorna. På hemställen av bostadssociala utredningen gjordes en dylik komplettering för januari 1933 med avseende på storkyrkoförsamlingen, varefter uppgifterna sammanställdes dels med övriga fattigvårdsstatistiska data, dels med bostadsinspektionens nyssnämnda undersökningsmaterial.

Av de undersökta 826 bostäderna betecknas 353 eller 43 % som mindre goda (motsvarande bostadsinspektionens beteckning dåliga men reparabla) och 40 eller 5 % som utdömbara (mindervärdiga). Häri ingå även sådana bostäder, över vilka understödstagare blott delvis förfogat i egenskap av inneboende. Riktas uppmärksamheten blott på de 405 lägenheter, som förhryts direkt av husvärden, finner man, att av dessa 175 (43 %) betecknats som mindre goda och 29 (7 %) som utdömbara. Dessa senare torde kunna betraktas som hälsovådliga, och så anses även vara fallet med omkring hälften av de »mindre goda» lägenheterna. Slutsatsen blir, att minst en fjärdedel av understödstagarnas bostäder i denna församling synas vara att beteckna som hälsovådliga, i synnerhet för minderåriga barn samt sjukliga och klena personer.

För att belysa bostädernas fördelning på kvarter och hus har uppgjorts förestående karta (sid. 115), å vilken varje undersökt bostad betecknats med en cirkel, som försetts med en smalare, resp. bredare ring, när den betecknar en mindre god resp. utdömbart bostad. Därav synes framgå, att lägenheterna i varje hus merendels äro av liknande beskaffenhet. Av de 264 hus, vari de redovisade 826 lägenheterna

förefunnos, inrymde 160 endast godkännbara, 76 enbart mindre goda och 4 enbart utdömbara lägenheter, medan i återstående 24 funnos bostäder tillhörande olika kvalitetsklasser. Av husen hade 231 enskilda ägare, medan 33 tillhörde Stockholms stad, och i 16 av dessa förekommo dåliga bostäder.

Förutom denna inventering av understödstagarnas bostäder i storkyrkoförsamlingen har från fattigvårdsnämnden erhållits en för hela staden verkställd uppskattning av förekomsten av underhaltiga bostäder, grundad på uppgifter från fattigvårdsdistriktens föreståndare samt undersökningstjänstemän i de olika församlingarna. Huvudresultaten av enquêten ha inlagts på förestående karta (sid. 116), vari utmärkts sådana av understödstagare bebodda bostäder, vilka betecknats såsom ur hygienisk synpunkt anmärkningsvärda. Av kartan synes framgå, att något sammanhängande slumdistrikt knappast förefinnes i Stockholm, utan att dåliga lägenheter

Bostadslägenheterna fördelade (i %) efter antalet boende år 1930.

Begagnade lägenheter med vidstående antal boende	0	1	2	3	4	5	6	7 och flera	Summa
<i>Samtliga lägenheter.</i>									
<i>Inre staden.</i>									
Lägenheter utan centralv....	0·1	9·6	24·2	24·7	18·9	11·2	5·9	5·4	100·0
” med ” ...	0·3	16·6	29·7	21·7	14·9	8·5	4·3	4·0	100·0
<i>Brännkyrka.</i>									
Lägenheter utan centralv. ...	0·1	9·1	20·6	25·0	20·7	11·8	6·3	6·4	100·0
” med ” ...	0·1	8·5	20·8	24·8	21·9	12·0	6·7	5·2	100·0
<i>Bromma.</i>									
Lägenheter utan centralv....	0·1	11·2	20·0	24·7	20·9	10·9	6·5	5·7	100·0
” med ” ...	0·2	6·6	17·3	21·2	20·1	17·1	10·3	7·2	100·0
<i>Smålägenheter.</i>									
<i>Inre staden.</i>									
Lägenheter utan centralv....	0·1	12·0	28·1	26·5	17·9	9·0	3·8	2·6	100·0
” med ” ...	0·3	21·0	34·4	22·0	12·6	5·8	2·3	1·6	100·0
<i>Brännkyrka och Bromma.</i>									
Lägenheter utan centralv....	0·0	10·4	21·9	25·5	20·6	10·9	5·6	5·1	100·0
” med ” ...	0·1	12·6	25·4	26·0	19·4	9·6	4·4	2·5	100·0

förekomma spridda i olika stadsdelar, merendels i dåligt underhållna hus, vilka här och var äro samlade i grupper. Sådana framträda dels i vissa förstadsområden, där det merendels är fråga om »kåkstäder» av mera lantlig typ, dels här och var i stadens centrala delar, där det gäller gamla förfallna byggnader, ej sällan gaturegleringsfastigheter tillhörande Stockholms stad.

Bostadshushållen. Senast berörda utredning avser ej blott underhaltiga lägenheter, utan även överbefolkade sådana. Innan man ingår på de bostadssociala förhållandena, som sammanhånga härmed, torde det vara lämpligt att lämna en redovisning av de i bostäderna boende hushållen. Denna redovisning kan visserligen icke göras så ingående, som önskvärt vore, beroende på att man i tillgänglig statistik icke i erforderlig utsträckning analyserat och grupperat hushållen efter ålderssammansättning, familjesamhörighet o. d. faktorer.

De uppgifter rörande utvecklingen av de boendes fördelning på hushållstyper i samtliga lägenheter och i smålägenheter (t. o. m. 2 rum och kök), som kunna erhållas ur Stockholms stads bostadsräkningar, meddelas i absoluta och relativa tal i tabellen å föregående sida. Man finner härav, att sedan år 1915 de stora hushållen om 6 och flera personer undergått en minskning, vilken i fråga om den inre staden

är såväl absolut som relativ men endast relativ i ytterområdena, av vilka särskilt Bromma uppvisar ökat antal större hushåll. Samtidigt som de stora hushållen sålunda för staden i dess helhet starkt minskat i antal, ha de i allt högre grad koncentrerats till ytterområdena, vilket sannolikt skulle framträtt än tydligare, om man kunnat redovisa även de egnehemsbebyggelser, som falla utanför stadens administrativa gräns, men som tillhöra Stockholms faktiska bostadsområde. Ifrågasvarande förskjutningar synas åtminstone till viss del förklara det förhållandet, att bostadsbeståndet i inre staden sedan år 1925 företett en ökad proportion mindre lägenheter.

I detta sammanhang torde en översikt av hushållens storlek i lägenheter med och sådana utan centralvärme vara av intresse, och en sådan har för år 1930 lämnats i tabellen å föregående sida. Denna ger vid handen, att i inre staden centralvärmelägenheterna till något större del än de omoderna lägenheterna bebos av mindre hushåll. Den vanligaste hushållstypen i centralvärmelägenheter består sålunda av 2 personer, medan i övriga lägenheter hushåll om 3 personer förete en något starkare frekvens. Anledningen torde vara, dels att de senare lägenheterna i allmänhet bebos av något äldre hushåll företeende en annan familjetyp än de yngre, dels att större hushåll icke i samma utsträckning som mindre ha råd att hyra de dyrare centralvärmelägenheterna. Siffrorna för Brännkyrka och Bromma uppvisa en delvis motsatt tendens, ehuru differenserna knappast äro av större betydelse.

En uppfattning om hushållsstorleken i smålägenheter av olika kvalitet i storkyrkoförsamlingen får man av följande tablå, som är grundad på bostadsinspektionens förenämnda undersökning:

	Bostadslägenheter med nedanstående antal boende							7 o. fl.	Summa
	0	1	2	3	4	5	6		
Nöjaktiga lägenheter	0.6	16.1	30.0	24.4	14.7	8.1	4.0	2.1	100.0
Dåliga "	1.7	15.5	32.6	22.7	15.1	6.5	3.2	2.7	100.0
Mindervärdiga lägenheter...	3.7	26.6	33.9	19.2	8.3	8.3	—	—	100.0
Samtliga lägenheter	1.2	16.4	31.3	23.5	14.5	7.4	3.5	2.2	100.0

Den vanligaste hushållstypen är alltså här, liksom för inre staden i dess helhet, 2 boende per lägenhet, men det framgår även, att i de utdömbara lägenheterna bo relativt flera smärre hushåll än i de bättre lägenheterna.

En inblick i fördelningen på olika hushållstyper inom en annan socialgrupp, nämligen de som bo i de av staden subventionerade s. k. billiga bostäderna, får man av följande tablå, där bostadshushållen i relativa tal fördelats på vuxna och minderåriga:

Barn (under 16 år)	Vuxna					Samtliga
	1	2	3	4	5 o. fl.	
0	12.2	18.3	7.1	3.1	1.9	42.7
1	1.8	17.8	5.6	1.8	1.1	28.1
2	0.7	11.5	3.6	1.1	0.7	17.7
3	0.7	4.4	1.4	0.6	0.4	7.4
4 o. fl.	0.3	2.7	0.5	0.4	0.3	4.1
Summa	15.7	54.7	18.2	7.0	4.4	100.0

De vanligast förekommande hushållstyperna äro här 2 vuxna utan barn samt 2 vuxna med 1 barn. Om man frånräknar de till mycket stor del barnlösa hushållen i hus tillhöriga stiftelser o. d. allmännyttiga företag, finner man, att bland de återstående hushållen 2 vuxna och 1 barn är den talrikast förekommande familjetypen. I

hus tillhöriga enskilda företagare dominerar typen 2 vuxna och 2 barn samt inom de kooperativa husen typen 2 vuxna och inga barn.

Vid bostadsräkningen 1930 sökte man, som förut antytts, att närmare belysa förekomsten av barn i bostadslägenheter av olika slag. De härvid framkomna huvudsiffrorna rörande antalet barn samt dessas åldersfördelning ha sammanfattats i följande tablå:

	Bostadslägenheter med barn (under 15 år) i % av samtliga	De boende fördelade i % på åldersgrupper			
		under 7 år	7—15 år	15 år o. däröver	Summa
Inre staden.....	29.3	5.7	8.0	86.3	100.0
Lägenheter utan centralvärme	29.6	5.0	8.1	86.9	100.0
" med "	28.9	6.5	8.0	85.5	100.0
Brännkyrka.....	48.3	10.4	13.1	76.5	100.0
Bromma.....	49.8	10.5	13.0	76.5	100.0

I Brännkyrka och Bromma förefunnos minderåriga barn i nära hälften av samtliga hushåll, medan detta var fallet inom ej ens en tredjedel av hushållen i den inre staden. Här synas de yngre åldersgrupperna vara något ehuru obetydligt talrikare företrädna i centralvärmelägenheterna än i övriga lägenheter.

En mera detaljerad redovisning av förekomsten av barn inom olika lägenhetstyper innehålls i nedanstående tabell. Härav framgår, att hushåll utan minderåriga barn äro talrikast i enkelkök samt enkelrum och dubletter utan kokvrå. Med kokvrå försedda dylika smålägenheter visa sig däremot vara till relativt stor del bebodda av familjehushåll. Inom samtliga lägenhetskategorier fr. o. m. 1 rum och kök och uppåt förekomma familjer med minderåriga barn i ungefär lika stor utsträckning, nämligen i inre staden inom omkring en tredjedel och i ytterområdena inom hälften av dessa lägenheter. Ser man åter på, hur stor del dessa barn utgöra av bostadsbefolkningen, befinnas lägenheter om 1 rum och kök samt däreft sådana om 2 rum och kök utgöra de viktigaste »barnlägenheterna». Vidare framgår, att de minsta typerna av lägenheter utan centralvärme förete högre frekvens av barn under 15 år än lägenheter med centralvärme, medan förhållandet är omvänt beträffande lägenhetskategorier fr. o. m. 1 rum och kök. Centralvärmelägenheter

Förekomsten av barn under 15 år inom olika lägenhetskategorier.

Lägenhetskategorier	Lägenheter med barn i % av samtliga lägenheter					Barn i % av samtliga boende				
	inre staden			Brännkyrka	Bromma	inre staden			Brännkyrka	Bromma
	lägenh. utan c.v.	lägenh. med c.v.	samtliga			lägenh. utan c.v.	lägenh. med c.v.	samtliga		
Enkelkök.....	7.7	21.4	8.7	18.8	5.3	6.1	13.0	6.6	12.3	3.3
Enkelrum.....	12.8	10.6	11.4	14.4	15.8	9.7	7.6	8.4	11.5	11.3
därav utan kokvrå	10.2	3.0	7.7	9.3	12.6	7.5	2.5	5.9	8.3	9.5
" med "	22.1	13.1	14.4	35.1	20.7	16.4	9.0	10.2	20.8	13.7
Dubletter.....	19.7	16.0	16.9	39.9	32.6	10.2	10.1	10.1	21.4	19.5
därav utan kokvrå	16.3	6.2	11.2	28.0	29.7	9.0	5.3	7.5	16.2	16.5
" med "	24.5	18.3	19.2	50.4	34.5	11.6	10.9	11.1	24.8	21.1
1 rum och kök ...	32.6	35.4	33.7	51.9	53.8	16.1	17.7	16.7	26.2	26.3
2 " " " ...	33.2	36.0	34.2	54.6	51.1	13.2	15.9	14.1	24.9	23.7
3 " " " ...	30.3	35.4	32.2	50.2	50.8	11.5	15.0	12.7	21.1	21.8
4 " " " ...	31.3	34.8	32.9	48.8	49.5	11.2	14.3	12.5	19.2	21.2
5 " " " ...	29.6	38.4	33.9	43.7	59.3	10.4	15.8	12.9	18.5	25.0
6 o. fl. rum och kök	30.9	40.2	36.8	45.9	61.6	9.9	14.3	12.7	17.9	24.6
Samtl. lägenheter	29.6	28.9	29.3	48.3	49.8	13.1	14.6	13.7	23.6	23.5

uppvisa visserligen i allmänhet färre av de större hushållen, men deras större frekvens av minderåriga torde förklaras därigenom, att de modernare bostäderna räkna flera yngre hushåll. Inom de minsta typerna av familjebostäder överväga småbarnen (under 7 år), ty dessa uppgingo i inre stadens en- och tvårumslägenheter med kök eller kokvrå till 6·5 % av de boende mot 4 à 5 % i större lägenheter. Ser man åter på förekomsten av lägenheter med 3 och flera barn, befinnes dessas relativa betydelse ökas med stigande lägenhetsstorlek, såsom framgår av följande sammanställning:

Lägenheter med 3 och flera barn i % av	Enkelrum m. kokvrå	Dub. l. med kokvrå	1 rum och kök	2 rum och kök	3 rum och kök	4 rum och kök	5 rum och kök	6 rum och kök	7 och flera rum och kök	Samtl. lägenheter
samt. beg. lägenh...	0·8	1·6	3·9	4·3	4·4	4·7	7·0	8·4	11·0	3·8
samtliga lägenheter med barn	5·3	7·8	10·7	11·5	12·8	13·3	18·6	21·6	27·4	12·0

Ser man på de kvalitetsbedömda smålägenheterna i storkyrkoförsamlingen, belyses barnförekomsten av följande siffror:

	Lägenheter med barn i % av samtliga	Lägenheter med 3 och flera barn i % av	
		samtliga lägenheter	lägenheter med barn
Nöjaktiga lägenheter	22·8	1·9	8·2
Dåliga lägenheter	24·8	1·8	7·1
Mindervärdiga lägenheter	17·1	1·9	11·1
Samtliga lägenheter	23·3	1·8	7·8

Barnprocenten är i denna stadsdel lägre än i staden i allmänhet och särskilt låg är den i de mindervärdiga bostäderna, vilket bl. a. torde bero på ingripanden i sådant syfte från bostadsinspektionens sida.

I motsats härtill karakteriseras de stadsubventionerade billiga bostäderna av stor barnrikedom, varom följande procenttal ge en föreställning:

	H u s t i l l h ö r i g a				
	enskilda	kooperativa (H. S. B.)		stiftelser o. d.	tillhopa
		B-hus	C-hus		
Antal barn under 16 år i % av samtliga boende	35·3	26·0	35·3	23·6	31·0

I jämförelse med staden i övrigt, där antalet barn (under 16 år) år 1930 utgjorde 16·4 % av totala folkmängden, är i de billiga husen barnantalet i genomsnitt omkring dubbelt så stort.

Inneboendesystemet, som för några årtionden sedan satte sin prägel på de mindre bemedlades bostadsförhållanden i Stockholm, synes nu förlorat det mesta av sin betydelse. Belysande är, att i storkyrkoförsamlingen antalet smålägenheter med främmande personer år 1900 uppgåvos till 59 % men år 1930 till 30 % av samtliga, medan antalet inhyrande och inneboende samtidigt nedgått från 33 till 17 % av dessa lägenheters befolkning. I de merendels i de yttre stadsdelarna belägna s. k. billiga bostäderna angåvos år 1931 c:a 4 % av de boende som inneboende, och dylika funnos i 11 % av lägenheterna.¹

¹ Framhållas må, att man vid de olika undersökningarna ej använt sig av alldeles samma inneboendebegrepp. Sålunda ha vuxna barn och andra släktingar ävensom tjänare i vissa fall räknats som familjemedlemmar, i andra icke.

Boendetätheten. Ställas lägenheternas och hushållens storlek i relation till varandra, erhålles ett uttryck för boendetätheten. Vill man få en mera konkret föreställning om sättet för bostädernas utnyttjande bör emellertid även tagas hänsyn till de boendes fördelning efter ålder och kön, deras familjeförhållanden etc., varjämte bör beaktas rummens dimensioner och lägenheternas plananordning m. m. Dylika sammanställningar saknas dock merendels, och man är sålunda i huvudsak

Bostadslägenheter av olika slag fördelade efter antalet boende (i %).

Lägenheter med vidstående antal boende	0 ¹	1	2	3	4	5	6	7 och flera
<i>Inre staden.</i>								
1 kök utan rum, delkökslägenheter	—	44.4	36.6	12.8	3.5	2.1	0.3	0.3
Enkelrum	0.4	46.6	36.8	11.4	3.5	0.9	0.3	0.1
Dubletter, tripletter m. fl.	0.9	25.9	34.5	19.9	11.0	4.5	1.8	1.5
1 rum och kök	0.1	7.5	34.2	30.4	16.8	6.9	2.5	1.6
2 " " "	0.1	3.8	22.1	26.7	23.0	13.8	6.3	4.2
3 " " "	0.2	2.9	17.1	23.8	23.7	16.3	9.1	7.4
4 " " "	0.2	2.6	14.2	20.5	24.0	17.6	10.5	10.4
5 " " "	0.3	1.4	9.9	19.0	21.9	21.2	12.9	13.4
6 och flera rum och kök	0.7	0.6	5.0	12.4	17.0	18.4	17.8	28.1
Summa lägenheter	0.2	12.9	26.7	23.3	17.0	10.0	5.2	4.7
<i>Brännkyrka.</i>								
1 kök utan rum, delkökslägenheter	—	34.2	34.2	20.2	7.0	2.6	—	1.8
Enkelrum	0.4	48.6	33.2	10.6	5.6	0.8	0.5	0.3
Dubletter, tripletter m. fl.	0.8	15.9	28.5	29.7	15.4	5.3	2.4	2.0
1 rum och kök	0.1	6.4	23.9	30.1	21.4	9.9	4.7	3.5
2 " " "	—	2.7	17.4	25.5	24.6	15.1	7.7	7.0
3 " " "	0.1	2.2	12.3	20.4	26.2	16.9	11.1	10.8
4 " " "	—	2.2	10.5	17.8	23.0	20.4	11.4	14.7
5 och flera rum och kök	0.6	0.9	5.5	19.3	17.5	15.4	17.5	23.3
Summa lägenheter	0.1	8.9	20.6	24.9	21.1	11.9	6.5	6.0
<i>Bromma.</i>								
1 kök utan rum, delkökslägenheter	3.7	33.3	29.6	22.2	7.5	3.7	—	—
Enkelrum	—	53.1	27.5	13.5	3.9	1.5	0.2	0.3
Dubletter, tripletter m. fl.	0.9	24.1	29.5	23.2	12.5	5.4	4.4	—
1 rum och kök	—	5.7	24.0	28.6	21.4	10.7	5.3	4.3
2 " " "	0.2	3.5	20.5	23.3	24.6	14.4	8.1	5.4
3 " " "	0.3	2.6	15.8	23.8	25.8	18.3	7.4	6.0
4 " " "	0.3	0.9	14.0	24.9	22.1	19.7	12.1	6.0
5 och flera rum och kök	0.2	0.6	5.8	14.8	20.0	24.1	18.7	15.8
Summa lägenheter	0.2	8.3	18.2	22.5	20.5	14.8	8.9	6.6

hänvisad till att jämföra antalet boende med antalet rum (och kök) i lägenheterna. Så har skett i ovanstående tabell, som grundar sig på 1930 års bostadsräkning. Man finner därav, att enkelkök och enkelrum till närmare hälften bebos av ensamma personer. Lägenheterna om 1 rum och kök utgöra till över $\frac{9}{10}$ familjebostäder, och här utgöra hushåll om två (i ytterområdena sådana om tre) personer den största boendegruppen. På samma sätt domineras lägenheterna om 2 rum och kök av hushåll om tre personer samt våningar om 3—5 rum och kök av hushåll om fyra personer (delvis med undantag för ytterområdena). Ehuru större hushåll övervägande förekomma i större lägenheter, kunna även smålägenheter hysa mycket stora hus-

¹ Dessa lägenheter disponeras av personer med mer eller mindre stadigvarande frånvaro från staden.

håll; sålunda bebos i inre staden 24 enkelrum och 619 lägenheter om 1 rum och kök av hushåll om 7 o. fl. personer.

Om man, såsom vid bostadsräkningar plägar ske, anser trångboddhet föreligga, då antalet boende per eldstad (rum eller kök) är högre än 2, erhållas såsom uttryck för trångboddhetens omfattning de siffror, som meddelas i nedanstående tabell.

Procentuellt antal bostadslägenheter resp. boende i lägenheter med mer än två boende per eldstad.

	Inre staden						Brännkyrka		Bromma	
	Lägenheter			Boende			Lägenheter	Boende	Lägenheter	Boende
	utan centralvärme	med centralvärme	samtliga	utan centralvärme	med centralvärme	samtliga				
Enkelkök	11.2	21.4	12.0	22.6	39.1	23.8	20.0	37.7	10.5	23.3
Enkelrum	18.9	14.7	16.3	36.3	28.7	31.6	17.8	35.5	19.5	38.5
Dubletter m. fl.	8.5	6.2	6.8	18.4	15.0	15.9	7.9	16.3	6.5	14.0
1 rum och kök	11.5	10.2	11.0	21.5	19.7	20.8	18.1	31.3	20.3	34.6
2 " " "	4.5	3.7	4.2	9.3	8.4	9.0	7.0	14.1	5.4	10.9
3 " " "	1.7	0.6	1.2	3.8	1.5	3.0	2.4	5.4	1.2	2.8
Samtliga lägenheter	8.9	8.8	8.9	15.1	15.4	15.3	12.6	21.4	12.9	21.6

Av naturliga skäl ter sig trångboddhetens omfattning vida större, när man räknar med antalet trångboddna personer, än när man utgår från antalet tätbefolkade lägenheter. Anmärkningsvärt är vidare, att trångboddheten i smålägenheterna synes vara mera utpräglad i Brännkyrka och Bromma än i inre staden, vilket kan förklaras av den starkare frekvensen av större hushåll inom förortsområdena. Det relativt största antalet tätbefolkade lägenheter uppvisa de minsta lägenhetstyperna (enkelkök, enkelrum och 1 rum och kök). Om man bortser från enkelköken, synas lägenheter utan centralvärme i större utsträckning vara tätbefolkade än sådana av mera modern typ.

Graden av trångboddhet i smålägenheter (t. o. m. 3 rum och kök) i inre staden år 1930 belyses närmare av nedanstående tabell:

Lägenheter:	Antal lägenheter, resp. boende i läg. med mer än 2 boende per eldstad		Därav lägenheter, resp. boende i lägenheter med nedanstående antal boende per eldstad						
			mer än 2 t. o. m. 3		mer än 3 t. o. m. 4		mer än 4		
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	
Enkelkök	22	12.0	18	9.8	2	1.1	2	1.1	
Enkelrum	3 423	16.3	2 417	11.5	734	3.5	272	1.3	
Dubletter	316	6.8	270	5.8	39	0.8	7	0.1	
1 rum och kök	4 253	11.0	3 634	9.4	527	1.4	92	0.2	
2 " " "	1 240	4.2	1 163	4.0	73	0.2	4	0.0	
3 " " "	150	1.2	147	1.2	3	0.0	—	—	
Samtliga	9 404	8.9	7 649	7.2	1 378	1.3	377	0.4	
<i>Boende i:</i>									
Enkelkök	72	23.8	54	17.9	8	2.6	10	3.3	
Enkelrum	11 671	31.6	7 251	19.6	2 936	7.9	1 484	4.0	
Dubletter	1 766	15.9	1 420	12.8	281	2.5	65	0.6	
1 rum och kök	23 847	20.8	19 143	16.7	3 824	3.3	880	0.8	
2 " " "	9 476	9.0	8 668	8.2	754	0.7	54	0.1	
3 " " "	1 435	3.0	1 395	2.9	40	0.1	—	—	
Samtliga	48 267	15.3	37 931	12.0	7 843	2.5	2 493	0.8	

Trångboddhet enligt den uppställda normen skulle alltså förekomma i 9 404 lägenheter med 48 267 boende. Nära hälften av den trångboddas befolkningen bodde i lägenheter om 1 rum och kök. Av de 2 493 personer, som vardera disponerade i genomsnitt mindre än en fjärdedels eldstad, bo tre femtedelar i sådana lägenheter.

Ett genomsnittligt uttryck för boendetätheten utgör antalet boende per 100 eldstäder (rum eller kök), vilket ställer sig som följer:

	Boende per 100 eldstäder i olika lägenhetskategorier				
	Inre staden			Brännkyrka	Bromma
	lägenheter utan centralvärme	lägenheter med centralvärme	samtliga lägenheter	samtliga lägenheter	samtliga lägenheter
Enkelkök	165	164	165	183	158
Enkelrum	182	172	176	178	176
därav utan kokvrå	174	145	163	166	165
" med "	214	180	185	228	191
Dubletter	130	115	119	136	120
därav utan kokvrå	123	87	105	115	107
" med "	139	122	124	153	129
1 rum och kök	150	145	148	167	172
2 " " "	124	113	120	130	125
3 " " "	104	90	99	107	98
4 " " "	91	77	84	92	82
5 " " "	81	71	76	80	79
6 och flera rum och kök	73	65	68	76	74
Samtliga lägenheter	119	105	113	132	105

Boendetätheten inom hushåll av olika storlek belyses i nedanstående tabell. Man lägger märke till huru boendetätheten stiger med hushållsstorleken starkare i lägen-

Antal boende per 100 eldstäder i hushåll med nedanstående antal boende per lägenhet.

	1	2	3	4	5	6	7 och flera	Samtliga
<i>Samtliga lägenheter.</i>								
Inre staden	64	88	107	123	133	140	152	113
Därav utan centralvärme	61	85	109	128	141	153	172	119
" med "	67	90	106	117	123	124	128	105
Brännkyrka	61	86	114	141	162	182	217	133
Därav utan centralvärme	61	91	122	154	179	205	245	143
" med "	62	78	102	122	137	151	171	115
Bromma	61	72	91	108	115	126	157	105
Därav utan centralvärme	65	95	125	154	189	216	262	147
" med "	57	62	77	91	100	109	132	92
<i>Smålägenheter</i> (t. o. m. 2 rum och kök).								
Inre staden	70	102	134	166	197	230	290	137
Därav utan centralvärme	67	98	130	163	194	229	288	139
" med "	73	107	140	170	202	234	294	134
Brännkyrka och Bromma	67	96	131	167	201	239	305	150
Därav utan centralvärme	66	97	134	171	207	246	311	156
" med "	69	92	126	159	189	222	282	137

heter utan centralvärme än i moderna lägenheter, vilket kan vara ett uttryck för det förhållandet, att sådana större familjer, vilka icke ha råd att bo i moderna lägenheter, ofta icke heller förmå betala de högre hyror, som betingas av efter hushållsstorleken anpassade rymligare bostäder. Å andra sidan framträder, att i den inre staden smålägenheter med centralvärme genomgående uppvisa täthetstal, som överstiga motsvarande för lägenheter utan centralvärme, vilket tyder på, att en stor del av det boendeklientel, som söker sig till nyare smålägenheter, sätter de moderna bekvämligheterna före utrymmet. Härvid bör dock ihågkommas, att eldstadsbegreppet såsom mätare av lägenheternas storlek är rätt otillfredsställande vid jämförelser mellan gamla och nya lägenheter med växlande utrymmesdisponering.

I föregående sammanställningar av antalet boende per rum har hänsyn icke tagits till de boendes åldersfördelning. Gör man detta och räknar icke med personer utan med personenheter, varvid vuxen person räknas såsom hel och minderårig (under 15 år) såsom halv personenheter, kommer man fram till andra och lägre boendetäthetsiffror. Vidare kan man i stället för att likställa boningsrum och kök räkna detta sista som en halv rumsenhet, såsom skett vid den bostadsundersökning, som anordnats av bostadssociala utredningen (se bil. 2). Med avseende på samtliga u t h y r d a lägenheter i inre staden har verkställts en beräkning av boendetätheten efter dessa tvenne normer, vars resultat återges här nedan.

Uthyrda bostadslägenheter	Boende per 100 eldstäder	Personenheter per 100 eldstäder	Personenheter per 100 rumsenheter
Enkelrum	178	170	163
Dubletter	115	110	105
1 rum och kök	150	137	172
2 " " "	121	112	130
3 " " "	100	94	104
4 " " "	85	80	85
5 " " "	77	72	76
6 " " "	73	68	71
7 " " "	70	66	68

Räknar man med personenheter per rumsenhet, varvid kök (liksom hall) sättes lika med en halv eldstad, ter sig i tabellen boendetätheten större, särskilt i lägenheter om 1 rum och kök, än om man utgår från antalet boende per eldstad, varemot den blir mindre för lägenheter utan kök.

Vid specialundersökningen för storkyrkoförsamlingen konstaterades, att mer än 2 boende per eldstad funnos i 217 lägenheter eller 10·8 % av samtliga. I dessa lägenheter bodde 976 personer eller 16·2 % av samtliga boende. Att trångboddheten ökas med sjunkande bostadskvalitet — ehuru de sämre lägenheterna ofta bebos av mindre hushåll — utvisa efterföljande siffror:

	Nöjaktiga lägenheter	Dåliga lägenheter	Mindervärdiga lägenheter	Samtliga lägenheter
Lägenheter med mer än 2 boende per eldstad, %	7·5	12·8	23·8	10·8
Boende i dylika lägenheter, %	12·6	19·6	35·7	16·2
Boende per 100 eldstäder	126	140	172	133

Mera anmärkningsvärt är, att trångboddheten i de nya billiga bostadshusen betydligt överstiger den, som i allmänhet råder i inre staden, såsom belyses av följande talrader:

	Enskilda husägare	Kooperativa företag (H. S. B.)		Stiftelser o. d.	Samtliga
		B-hus	C-hus		
Lägenheter med mer än 2 boende per eldstad, %	27.8	13.6	36.1	9.4	20.7
I dylika lägenheter boende, % ..	37.9	22.3	44.5	20.0	32.2
Boende per 100 eldstäder	188	157	204	135	169

Boendetäthetsgraden i de billiga husen visade sig — med undantag för de allmännyttiga företagens hus — vara genomgående hög, ty av motsvarande smålägenheter i allmänhet i inre staden betecknades ej mer än 8.9 % som tätbefolkade och angavs boendetätheten till 129 per 100 eldstäder. Vad beträffar hushållens storlek och sammansättning i de billiga bostäderna, framträdde betydande olikheter mellan överbefolkade och icke överbefolkade lägenheter, såsom framgår av nedanstående tabell, som samtidigt ger upplysning om såväl familje- eller hushållstyper som antalet barn.

*Hushåll i tätbefolkade och i andra lägenheter i s. k. billiga bostadshus,
fördelade (i %) efter hushållens storlek.*

Hushåll med . . . barn	Trångbodda hushåll med . . . vuxna					Summa trång- boda hushåll	Icke trångbodda hushåll med . . . vuxna					Summa icke trång- boda hushåll
	1	2	3	4	5 och flera		1	2	3	4	5 och flera	
0.....	—	—	4.3	0.6	4.8	9.7	15.4	23.1	7.9	3.8	1.2	51.4
1.....	—	13.5	2.0	5.2	3.1	23.8	2.3	18.9	6.5	0.9	0.6	29.2
2.....	0.9	5.0	12.3	2.2	2.8	23.2	0.7	13.2	1.3	0.8	0.2	16.2
3.....	0.2	17.8	4.3	2.2	1.2	25.7	0.8	0.9	0.7	0.1	0.1	2.6
4 och flera	1.3	10.9	2.1	2.0	1.3	17.6	—	0.5	0.1	—	—	0.6
Summa lägenheter	2.4	47.2	25.0	12.2	13.2	100.0	19.2	56.6	16.5	5.6	2.1	100.0

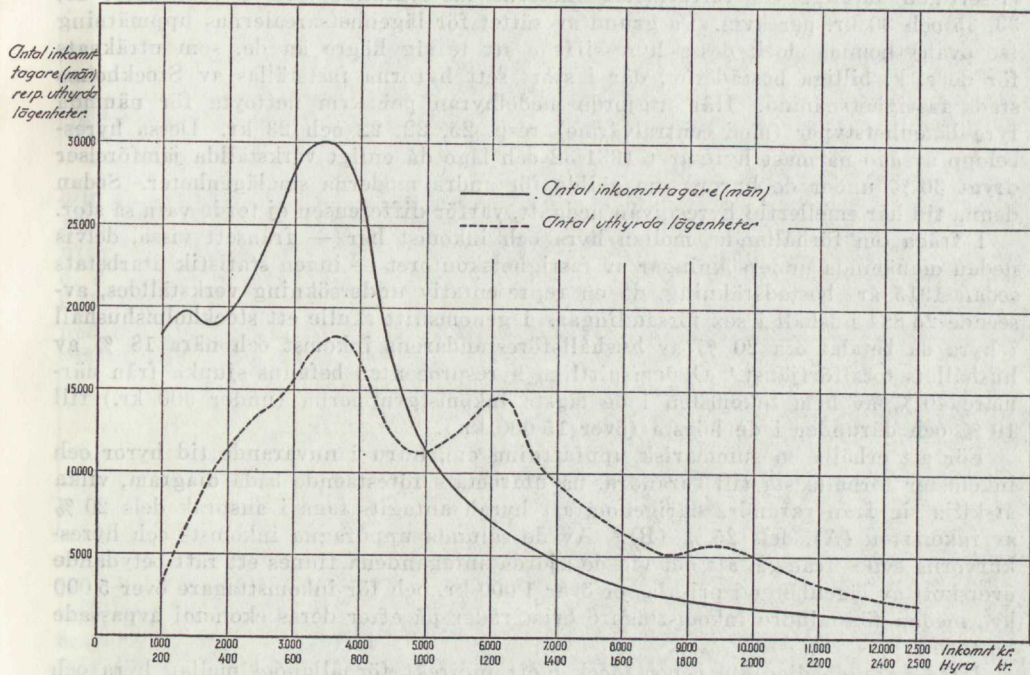
I de tätbefolkade lägenheterna är den vanligaste hushållstypen 2 vuxna och 3 barn och i de övriga bostäderna 2 vuxna och inga barn. I ej mindre än 43.3 % av de trångbodda hushållen finnas 3 eller flera barn, medan motsvarande procenttal i de icke trångbodda familjerna är 3.2 %. Det är sålunda barnantalet, som är avgörande för skillnaden mellan tätbefolkade och icke tätbefolkade lägenheter, medan i fråga om inneboendefrekvens skillnaden är relativt obetydlig. I de tätbefolkade lägenheterna utgöra således de inneboende 5.1 % av samtliga boende, medan för övriga bostäder motsvarande procenttal blir 4.0.

Att moderna smålägenheter överfyllas med människor måste även medföra ett starkt slitage av lägenheterna, och det har också framhållits, att det på denna väg kan på relativt kort tid åstadkommas vad som betecknats »slumbostäder med w. c. och badrum».

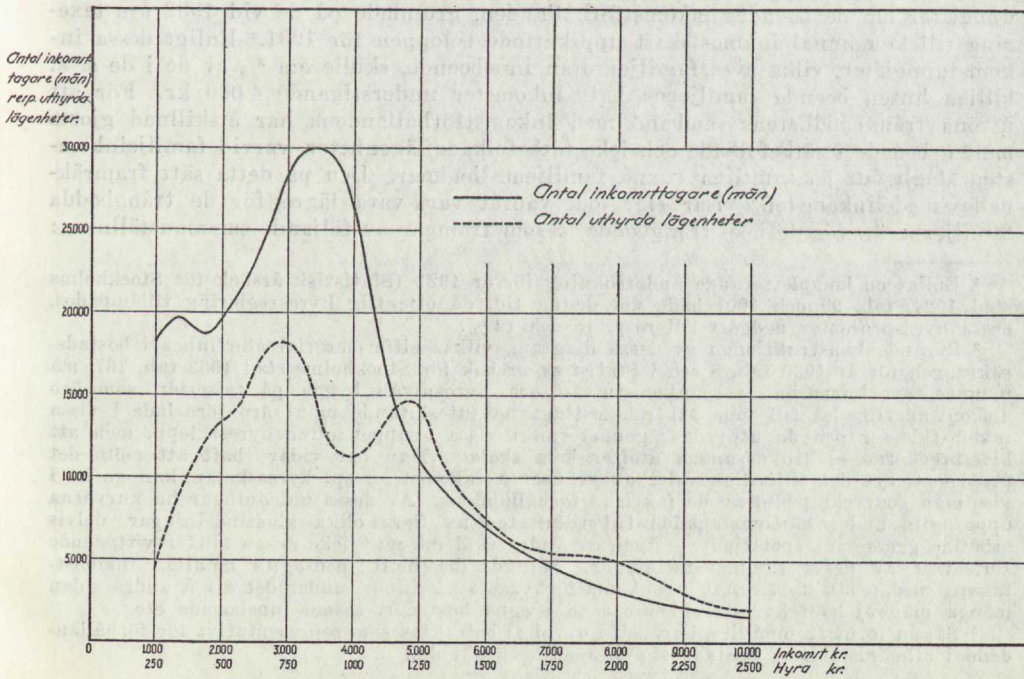
Hyra och inkomst. I bostadsräkningarna lämnas en detaljerad redovisning av hyresbeloppen per lägenhet, såväl i och för sig som ställda i relation till antalet eldstäder och boende. Däremot saknas i dessa källor de i samband med de moderna bostadstypernas utveckling allt betydelsefullare uppgifterna om hyra per kvm. Dylika meddelas däremot i den förenämnda, av bostadsinspektionen verkställda undersökningen av storkyrkoförsamlingen. Medelhyran per lägenhet utan centralvärme utgjorde år 1930 i genomsnitt för Stockholm (inre staden) 426 kr. för enkelrum, 635 kr. för 1 rum och kök, 1 020 kr. för 2 rum och kök samt 1 429 kr. för 3 rum och kök, medan för storkyrkoförsamlingen dessa hyresbelopp (frånsett enkelrummen) voro betydligt lägre, nämligen resp. 475, 575, 861 och 1 131 kr. På grund av sistnämnda lägenheters merendels ringa dimensioner, utgjorde emellertid hyrorna

Förhållandet mellan inkomstnivå och hyresnivå i Stockholm 1930.

A: hyran antages utgöra 20 % av inkomsten.

B: hyran antages utgöra 25 % av inkomsten.

per kvm för lägenheter utan centralvärme 30 kr. för enkelrum, 23 kr. för 1 rum och kök, 22 kr. för 2 rum och kök samt 20 kr. för 3 rum och kök, medan för de visserligen fåtaliga centralvärmelägenheterna motsvarande siffror voro resp. 45, 33, 35 och 30 kr. per kvm. På grund av sättet för lägenhetsarealernas uppmätning (se ovan) komma dock dessa hyressiffror att te sig högre än de, som uträknats för de s. k. billiga bostäderna, där i stort sett hyrorna fastställas av Stockholms stads fastighetsnämnd. Här utgjorde medelhyran per kvm nettoyta för nämnda fyra lägenhetstyper (med centralvärme) resp. 25, 22, 22 och 23 kr. Dessa hyresbelopp avsågo närmast hyresåret 1931/32 och lågo då enligt verkställda jämförelser drygt 30 % under de hyror, som gällde för andra moderna smålägenheter. Sedan denna tid har emellertid hyresnivån nedgått, varför differensen ej torde vara så stor.

I fråga om förhållandet mellan hyra och inkomst har — fränsett vissa, delvis nedan omnämnda undersökningar av fastighetskontoret — ingen statistik utarbetats sedan 1915 års bostadsräkning, då en representativ undersökning verkställdes, avseende 25 884 hushåll i sex församlingar. I genomsnitt skulle ett stockholmshushåll i hyra då betalat c:a 20 % av hushållsföreståndarens inkomst och nära 18 % av hushållets totalförtjänst.¹ Genomsnittliga hyresprocenten befanns sjunka från närmare 40 % av hela inkomsten i de lägsta inkomstgrupperna (under 900 kr.) till 10 % och därunder i de högsta (över 15 000 kr.).

För att erhålla en summarisk uppfattning om, huru i nuvarande tid hyror och inkomster förhålla sig till varandra, ha utarbetats förestående båda diagram, vilka åtskilja sig från varandra därigenom att hyran antagits taga i anspråk dels 20 % av inkomsten (A), dels 25 % (B).² Av de sålunda uppdragna inkomst- och hyreskurvorna synes framgå, att det vid de gjorda antagandena finnes ett rätt betydande överskott av lägenheter i prisklasser över 1 000 kr. och för inkomsttagare över 5 000 kr., medan för mindre inkomsttagare brist råder på efter deras ekonomi avpassade bostäder.

Ifrågavarande diagram belysa dock blott indirekt förhållandet mellan hyra och inkomst. Direkta uppgifter i detta avseende finnas i fastighetskontorets förenämnda utredning om de s. k. billiga bostäderna, vilken meddelar rätt detaljerade uppgifter om de boendes inkomstförhållanden, grundade på de vid 1932 års taxering till kommunal inkomstskatt uppskattade beloppen för 1931.³ Enligt dessa inkomstuppgifter, vilka avse familjer utan inneboende, skulle c:a $\frac{3}{5}$ av de i de s. k. billiga husen boende familjerna haft inkomster understigande 4 000 kr. För att utrona trångboddhetens samband med inkomstförhållanden har åtskillnad gjorts mellan boende i tätbefolkade och icke tätbefolkade lägenheter, varvid familjeinkomsten slagits ut på samtliga vuxna familjemedlemmar. Den på detta sätt framräknade medelinkomsten visar sig, som väntat var, vara lägre för de trångbodda familjerna än för de icke trångbodda, såsom framgår av följande sammanställning:

¹ Enligt en kompletterande undersökning för år 1921 (Statistisk årsbok för Stockholms stad 1924, tab. 99 och 100) hade vid denna tid, då offentlig hyresreglering tillämpades, dessa hyresprocenter nedgått till resp. 15 och 12 %.

² Rörande konstruktionen av dessa diagram, vilkas siffermaterial återfinnes i bostadsräkningen för år 1930 tab. 8 och i Statistisk årsbok för Stockholms stad 1933 tab. 167, må nämnas, att kurvorna över inkomstnivån och hyresnivån bygga på talserier, som äro diskontinuerliga så till vida att inkomsttagarna (uteslutande män) äro fördelade i vissa inkomstklasser och de uthyrda lägenheterna i vissa grupper efter hyresbelopp, men att klassbredderna ej äro desamma utefter hela skalan. Man har vidare haft att möta det problemet, att det tillfälliga valet av gränser å inkomst-, resp. hyresskalan kan ge en i viss mån godtycklig bild av de faktiska förhållandena. Av dessa anledningar ha kurvorna uppdragits under hänsynstagande till resultatet av flera olika klassindelningar, delvis erhållna genom interpolation. — Även av andra skäl må man icke draga alltför vittgående slutsatser av dessa sammanställningar. Sålunda ha blott medtagits manliga inkomsttagare, medan ett stort antal lägenheter förhyras av kvinnor, under det att å andra sidan många män ej bo i hyreslägenheter utan i egna bostäder, såsom inneboende etc.

³ Såsom förut framhållits, kan detta urval ej betraktas som representativt för förhållandena i allmänhet inom bostadsbefolkningen i Stockholm.

	Medelinkomst per familjemedlem över 16 år (kr.) i			
	hus tillhöriga			samtliga billiga hus
	enskilda	koop. bostads-företag (H.S.B.)	allmännyttiga företag o. d.	
Tätbefolkade lägenheter.....	1 475	1 626	1 412	1 520
Övriga "	1 717	1 906	1 550	1 719

Tager man även hänsyn till det större barnantalet i överbefolkade lägenheter, blir medelinkomstnivån för de trångbodda ännu lägre än vad som här framträder. Meddelade uppgifter ge dock knappast möjlighet att avgöra, i huru stor utsträckning trångboddheten är beroende av för små inkomster och i vad mån bostadsvanor o. d. spela in. Det har konstaterats, att hyrans andel av inkomsten hos de trångbodda familjerna är väsentligt lägre än för de icke trångbodda, såsom framgår av nedanstående tablå:

	Antal familjer, för vilka hyresprocenten ligger inom nedanstående gränser					
	0-10 %	10-20 %	20-30 %	30-40 %	40-50 %	50 % -
Tätbefolkade lägenheter	1·9	35·4	40·1	9·2	3·5	9·9
Övriga "	0·6	23·5	40·7	12·6	4·6	18·0

Detta förhållande torde dock näppeligen få tolkas så, att de trångbodda familjerna i allmänhet skulle ha ekonomiska möjligheter att själva avhjälpa sin trångboddhet, ty av deras merendels låga inkomster återstår ej mycket till hyran efter bestridande av nödvändiga utgifter för föda, kläder etc. I visst samband härmed står, att en tredjedel av de trångbodda familjerna åtnjöto understöd från det allmänna, nämligen från fattigvården eller genom pensionsnämnderna, arbetslöshetskommittén eller barnavårdsnämnden. Av de icke trångbodda familjerna åtnjöto 16·5 % understöd och av samtliga familjer i de billiga bostadshusen 20·0 %. Även med avseende på understödsbelopp förededde de överbefolkade lägenheterna högre tal i de högsta — och de lägsta — storleksgrupperna, såsom följande översikt ger vid handen:

	Antal understöd inom nedanstående storleksklasser i % av samtliga fattigvårdsunderstöd					
	200 kr.	200—400 kr.	400—600 kr.	600—800 kr.	800—1 000 kr.	1 000 kr. o. däröver
Tätbefolkade lägenheter.....	35·9	18·0	13·0	9·4	5·4	18·3
Övriga lägenheter	30·3	20·0	18·2	16·6	4·5	10·4

Boendetäthetens förändring under senare år. I Stockholm har boendetätheten varit i stadigt sjunkande åtminstone sedan sekelskiftet, såsom framgår av nedanstående på bostadsräkningarna grundade översiktstablå över antalet boende per 100 eldstäder i begagnade bostadslägenheter vid slutet av åren 1900, 1915 och 1930:

	Inre staden			Brännkyrka		Bromma	
	1900	1915	1930	1915	1930	1915	1930
Enkelkök	306	205	165	236	183	175	158
Enkelrum	290	196	176	205	178	175	176
Dubletter	163	100	119	137	136	75	120
1 rum och kök	218	181	148	205	167	203	172
2 " " "	163	143	120	147	130	144	125
3 " " "	119	106	99	116	107	108	98
4 " " "	98	85	84	89	92	96	82
5 " " "	83	75	76	73	80	74	79

Till ytterligare belysning av trångboddhetens utveckling sedan sekelskiftet återgives här en tabell, omfattande endast smålägenheter (t. o. m. 3 rum och kök):

Å r	Procentuella antalet smålägenheter resp. boende i lägenheter med mer än 2 boende per eldstad					
	Inre staden		Brännkyrka		Bromma	
	lägenheter	boende	lägenheter	boende	lägenheter	boende
1900	33·0	48·3	.	.	.	.
1905	26·8	41·2	.	.	.	.
1910	22·2	35·6	.	.	.	.
1915	18·3	30·4	27·0	41·9	26·4	42·7
1920	17·1	28·1	25·1	40·1	25·2	40·7
1925	12·8	21·7	20·0	32·1	20·2	32·2
1930	8·9	15·3	12·6	21·4	12·9	21·6

I nedanstående tabell ha de tätbefolkade lägenheterna t. o. m. 3 rum och kök i inre staden och de i dessa boende procentuellt fördelats i trenne grupper efter graden av trångboddhet.

Å r	Tätbefolkade lägenheter med nedanstående antal boende per eldstad (%)			Boende i lägenheter med nedanstående antal boende (%)		
	mer än 2	mer än 3	mer än 4	mer än 2	mer än 3	mer än 4
	t. o. m. 3	t. o. m. 4		t. o. m. 3	t. o. m. 4	
1900	61·6	23·8	14·6	57·0	26·1	16·9
1905	68·4	21·8	9·8	64·0	24·4	11·6
1910	72·5	20·0	7·5	68·8	22·3	8·9
1915	75·6	18·4	6·0	71·9	20·8	7·3
1920	76·5	17·5	6·0	72·6	19·8	7·6
1925	77·4	16·3	6·3	74·1	18·1	7·8
1930	81·3	14·7	4·0	78·6	16·2	5·2

Man finner härav, att under de tre senaste årtiondena icke endast trångboddhetens omfattning utan också dess intensitet undergått en betydande minskning, i det att de svåraste fallen av trångboddhet kommit att utgöra en allt mindre andel av samtliga trångboddhetsfall.

Ser man på de särskilda hushållstyperna, erhålles emellertid ett mindre förmånligt intryck av boendeförhållandenas utveckling, såsom närmare framgår av vidstående tabell.

Förklaringen till att boendeförhållandenas utveckling ter sig mindre gynnsam enligt denna sammanställning är, att trångboddhetens tillbakagång huvudsakligen sammanhänger med, att en allt större del av befolkningen kommit att tillhöra de smärre hushållen, vilka sällan förete någon egentlig trångboddhet. Då de större hushållen om 5 eller flera personer minskats i den inre staden — liksom även i staden i dess helhet, där år 1930 ej funnos flera än 508 lägenheter med 5 eller flera barn under 15 år — ha de kvarstående familjerna inom denna grupp erhållit ökade möjligheter att anpassa bostadstypen efter hushållsstorleken. De smärre hushållen (om upp till 3—4 personer), som starkt ökat i antal såväl på grund av den tidvis mycket betydande inflyttningen som till följd av klyvningen av större hushåll, förete däremot i inre staden t. o. m. något stigande genomsnittliga boendetäthetstal, om man jämför åren 1925 och 1930. Härtill kan ha bidragit, att dylika hushåll i stor utsträckning flyttat från omoderna lägenheter till nyttillkomna sådana med moderna bekvämligheter, men att de för att kunna betala de avsevärt högre hyror, som dessa lägenheter betingade, nödgats ålägga sig en ökad grad av trångboddhet.

Förbättringen i boendetäthetsförhållandena beror alltså egentligen på förskjutningen gentemot mindre hushållstyper. Denna förklaras icke endast av den minskade nativiteten, utan även genom hushållsklyvning, vilken i sin tur möjliggjorts genom de rikliga tillskott av lägenheter av minsta typ, som den intensiva byggnadsverksamheten under det senaste årtiondet åstadkommit.

Sammanfattning. Även om bostadsförhållandena i Stockholm särskilt under det senaste årtiondet i åtskilliga avseenden förbättrats, lämna de fortfarande åtskilligt

Antal boende per 100 eldstäder inom olika hushållstyper.

Å r	Hushåll med nedanstående antal boende per lägenhet							Samtliga
	1	2	3	4	5	6	7 och flera	
<i>Samtliga lägenheter.</i>								
<i>Inre staden.</i>								
1915	59	81	102	123	142	153	178	123
1925	59	81	102	120	136	144	159	115
1930	64	88	107	123	133	140	152	113
<i>Brännkyrka.</i>								
1915	58	89	123	157	188	207	263	160
1925	58	88	119	151	174	196	243	148
1930	61	86	114	141	162	182	217	133
<i>Bromma.</i>								
1915	60	85	112	141	167	185	241	146
1925	59	75	98	121	134	149	187	121
1930	61	72	91	108	115	126	157	105
<i>Smålägenheter</i> (t. o. m. 2 rum och kök).								
<i>Inre staden.</i>								
1915	68	102	137	172	206	238	301	162
1925	66	99	133	168	202	237	299	147
1930	70	102	134	166	197	230	290	137
<i>Brännkyrka o. Bromma.</i>								
1915	64	101	137	180	217	257	335	183
1925	65	97	134	173	211	245	322	166
1930	66	95	131	167	201	239	305	149

övrigt att önska såväl i fråga om bostädernas kvalitet och pris som beträffande boendetätheten. I fråga om kvalitetsförhållandena föreligger visserligen inga fullständiga uppgifter, men man har dock tillräckliga belägg för det omdömet, att i Stockholm förefinnas ett icke obetydligt antal undermåliga bostäder. Dessa bostäder utmärka sig merendels även för större trångboddhet än bostadsbeståndet i allmänhet. Vid bostadsräkningen år 1930 funnos i staden bortåt 12 000 lägenheter med mer än två boende per eldstad, och i dessa lägenheter bodde över 60 000 personer, vilket motsvarade c:a en sjättedel av invånarna i samtliga lägenheter t. o. m. 3 rum och kök. I de med stadssubvention nybyggda »billiga bostadshusen» voro nära en tredjedel av de boende trångbodda i angivna bemärkelse. Anmärkningsvärt är, att i så små lägenheter som sådana om 1 rum och kök barnen utgjorde större andel av samtliga boende än i någon annan lägenhetskategori.

Såsom förut antytts, ha emellertid bostadsförhållandena märkbart förbättrats

under senare år. Denna förbättring sammanhänger till stor del med den sjunkande nativiteten, ehuru även bostadsproduktionens starka uppsving under åren 1923—32 medverkat därtill. Detta har visserligen icke skett så mycket därigenom, att antalet mera rymliga bostäder ökats — dylika ha fastmera, åtminstone vad den inre staden beträffar, företett tillbakagång — utan den rikligare bostadsförsörjningen har möjliggjort, att vuxna barn i ökad utsträckning skaffat sig egna lägenheter samt att överhuvud inneboendesystemet gått tillbaka. Belysande är, att enligt uppgifter i »Statistisk årsbok för Stockholms stad 1934» mellan åren 1920 och 1930 antalet invånare ökades med c:a 20 % men antalet hushåll med 29 %; antalet bostadseldstäder tilltog i ungefär samma takt som antalet hushåll (ökning 27 %), men antalet bostadslägenheter stegrades väsentligt snabbare (ökning 38 %).

Stockholm i december 1934.

Gustaf Holmstedt.

Bertil Nyström.

*Bilaga 4.***De demografiska betingelserna för bostadsmarknadens och bostadsstandardens utveckling.****I. Bostadsbehovets och boendetäthetens hittillsvarande utveckling.**

Såsom mera utförligt och allsidigt diskuteras i bilaga 2 till detta betänkande, äro de i hittills föreliggande bostadsstatistik vanligen använda måtten på boendetäthetens utveckling skäligen otillfredsställande. I flera hänseenden verka de direkt vilseledande på omdömet, därigenom att de icke redovisa boendeförhållandena som ett förhållande mellan den »naturliga» boendeenheten, hushållet, och bostadsenheten, lägenheten. Alla förskjutningar i befolkningens uppdelning på hushåll, i hushållens inre struktur, i åldersfördelningen, i möjligheterna att skilja icke gifta vuxna eller halv vuxna av olika kön i olika sovrum o. s. v. bli därför icke redovisade. Det är klart, att ett mått på bostadsstandarden, som skall kunna uttryckas i ett enkelt tal, icke kan nöjaktigt redovisa alla dylika förhållanden. Även om man använde ett komplicerat vägningsförfarande, i vilket olika sidor av de konkreta boendeförhållandena fingo väga med, kunde man näppeligen fånga hela det komplex av förhållanden, som bildar »bostadsstandarden» i ett enda tal; i varje fall kunde man inte komma från det mått av godtycklighet, som ligger i det med nödvändighet konventionella sätt, varmed olika faktorer låtas inverka på en allmän index för bostadsstandarden.

Ett schematiskt typexempel: om en familj om man, hustru och 4 barn flytta från 1 rum och kök till 2 rum och kök, förändras det vanliga boendetäthetstalet (antal boende per 100 eldstäder) för denna familjs del från 300 till 200. Om i stället förändringen bestode däri, att i en och samma 1 rum och kök-lägenhet bodde man, hustru och endast 2 barn, skulle samma olikhet i boendetäthet redovisas. Om det i stället användes ett boendetäthetstal, som anger förhållandet mellan personenheter (exempelvis vuxen = 1, barn = $\frac{1}{2}$) och rumsenheter (exempelvis boningsrum = 1, kök = $\frac{1}{2}$), skulle de nämnda förändringarna uttrycka sig som nedgång från 267 till 160 resp. 200. Det första boendetäthetstalet varken ger uttryck åt förändringen i familjens ålderssammansättning eller räknar med olika bostadsvärde hos boningsrum och kök. Det senare gör detta, och innebär såtillvida en väsentlig förbättring, men boendetäthetstalets utslag kan därför icke sägas ge exakta mått på de konkreta förändringarna. Man, hustru och 2 barn ha visserligen ett större rent geografiskt svängrum i en 1 rum och kök-lägenhet än man, hustru och 4 barn. Men i fråga om den ytterst väsentliga möjligheten att skilja vuxna eller halv vuxna olikkönade personer i olika sovrum kan denna förändring betyda noll och intet, under det att förändringen för familjen om man, hustru och 4 barn från 1 rum och kök till 2 rum och kök i det hänseendet kan vara en för hela familjelivet verkligt omvälvande förbättring.

Dessutom — och viktigast: intetdera av dessa boendetäthetstal ger på något adekvat sätt uttryck för den — särskilt under en vidare samhällelig aspekt — radikala olikheten mellan de två diskuterade förändringarna, av vilka den ena innebär, att en familj av viss storlek flyttar upp i en större lägenhet, den andra, att i en lägenhet av viss storlek den boende familjen blir mindre. Inte endast ur rent bostadssocial synpunkt utan också och framför allt ur befolkningspolitisk synpunkt är denna olikhet av väsentlig betydelse. För att få ett riktigt begrepp om de samhällliga skeenden, som dölja sig bakom boendetäthetstalens förändringar, är det nödvändigt att se dem i sammanhang med de demografiska strukturförskjutningarna.

Talen för antalet boende per 100 eldstäder ha på senare decennier som bekant

sjunkit mycket starkt. I Stockholm var under 1880-talet i genomsnitt folkmängden per 100 eldstäder i samtliga lägenheter något under 140. På 1890-talet steg det under inverkan av den starka inflyttningen och den svaga byggnadsverksamheten (varigenom inneboendesystemet tilltog) till ett maximum av 149. Efter sekelskiftet har siffran stadigt sjunkit, med ett uppehåll endast under bostadsbristens år omkring 1920, och var 1930 nere i 116. Särskilt markant är sänkningen under de senaste 10 åren. Göteborg visar en liknande utveckling. År 1905 var folkmängden per 100 eldstäder i samtliga begagnade lägenheter 151. 1920 hade talet sjunkit till 145 och 1930 till 129. För övriga städers del visar den statistiska undersökning, som redovisas i bilaga 2, för senare decennier en liknande bild.

Reduceras antalet boende till personenheter blir den redovisade sänkningen i boendetätheten på grund av de senaste årtiondenas förändringar i befolkningens ålderssammansättning svagare. Exempelvis utgjorde i Göteborg sänkningen i antalet personenheter per 100 eldstäder från 1920 till 1930 11 enheter (från 126 till 115) mot 16 enheter för antalet boende per 100 eldstäder (från 145 till 129).

I motsvarighet härtill har antalet tätbefolkade lägenheter efter den traditionella statistiska definitionen (mer än 2 boende per eldstad) ävenledes avtagit starkt såväl absolut som framför allt relativt.

Inga dylika statistiska data ge emellertid svar på den nyss ställda frågan om den närmare arten av de förändringar, som dölja sig bakom siffrorna, särskilt med hänsyn till de demografiska strukturförändringarna. Det är klart, att man inte kan mäta den relativa betydelsen av åldersfördelningens förändringar blott och bart genom att räkna barn under 15 år som halv personenheter.

Det är en allmänt accepterad uppfattning att tillbakagången i boendetäthetstalen och talen för tätbefolkade lägenheter är att tillskriva dels nedgången i nativitet och den som följd därav inträffade minskningen i familjehushållens genomsnittliga storlek, dels de ökade realinkomsterna för den stora massan av befolkningen, enkannerligen städernas industriarbetare, varigenom å ena sidan tidigare inneboende och andra icke självständiga hushållsbildare skulle ha upprättat egna hushåll, å andra sidan arbetarbefolkningen skulle ha fått möjligheter att trots de höjda hyrorna skaffa sig rymligare familjebostäder och även i viss omfattning förverkligat denna möjlighet.

Utan kvantitativt precisering av den relativa betydelsen av dessa olika moment kan väl en sådan uppfattning godtagas. Men det framstår som ett önskemål att kunna kvantitativt uppskatta denna relativa betydelse, i synnerhet som i den bostadspolitiska diskussionen reallönehöjningen under efterkrigstiden ofta tillmättes en roll för boendetäthetstalens utveckling, som på goda grunder kan antagas överdriven. Realinkomsterna ha visserligen stigit så betydligt, att även trots hyreshöjningen stora delar av arbetarbefolkningen skulle ha kunnat flytta upp i större lägenheter under bevarande av en återstående inkomst, som skulle tillåta samma konsumtionsstandard i övrigt som tidigare eller högre. Det är dock känt, att bostadsvanorna äro oerhört konservativa, och möjligheten till uppflyttning på lägenhetsskalan i stor utsträckning stannat som möjlighet och icke realiserats.

För att få en uppfattning av den relativa betydelse, som är att tillmäta de demografiska förändringarna resp. realinkomstförändringarna för boendetäthetens minskning borde först och främst äktenskapsbildningen och förskjutningarna inom familjebeståndet undersökas och sättas i relation till bostadsbeståndets utveckling. Många omständigheter tala för att under de senaste årtiondena antalet familjehushåll stigit mycket starkt i förhållande till folkmängden, varmed alltså den genomsnittliga hushållsstorleken sjunkit, och att dessa demografiska förändringar äro av sådan styrka, att de till väsentlig del och möjligen restlöst förklara de sjunkande boendetäthetstalen.

Som ett särskilt beviskraftigt tecken på den stigande bostadsstandarden plägar anföras att bostadsproduktionens omfattning under åren efter 1923 varit osedvan-

ligt stor och att den hållit sig på denna höga nivå under en längre sammanhängande byggnadsperiod än någonsin tidigare. Enligt bostadsproduktionsakkunnigas sammanställningar¹ uppgick bruttotillskottet av lägenheter under åren 1923—31 i procent av bostadsbeståndet den 31 december 1931 till icke mindre än 22·2 %, under det att folkökningen under samma period utgjorde endast 9·1 % av folkmängden vid dess slut. För vissa grupper av städer (med 10 000—20 000 invånare och med 20 000—100 000 invånare) var tillväxten i bostadsbeståndet (lägenheter) ungefär 3 gånger så stark som tillväxten i folkmängden. Skenbart kan detta framstå som ett stöd för påståendet, att den höjda realinkomstnivån utlöst en ökad efterfrågan på bostäder, så att denna stigit i starkare grad än som betingats av befolkningsutvecklingen. I verkligheten torde större delen av olikheten i utvecklingen av lägenhetsbestånd resp. folkmängd förklaras av förändringar i fruktsamheten och befolkningens ålders- och civilståndsfördelning.

Det är att märka att denna företeelse, den starkare tillväxten i lägenhetsbeståndet än i folkmängden under efterkrigstiden, är en internationell företeelse. Den framträder även i sådana länder, där icke möjligheten till ökad bostadsefterfrågan på grund av höjd reallönenivå har förelegat i tillnärmelsevis den grad som i Sverige. I sådana fall, där hushålls- och familjestatistik har varit tillgänglig för senare år, har det också konstaterats, att tillväxten i bostadsbeståndet, trots att det varit 2 à 3 gånger starkare än folkökningen, dock icke mer än svarat mot, och ibland icke ens svarat mot tillväxten i antalet hushåll. Sålunda var (som exempel) tillväxten i folkmängd i de sex engelska storstäderna Birmingham, Liverpool, Manchester, Sheffield, Leeds och Bristol mellan 1921 och 1931 5·3 %, medan tillväxten i antalet familjer var icke mindre än 18·1 %.² Trots den högt uppdrivna byggnadsproduktionen under 1920-talet hade i samtliga dessa städer, utom Birmingham, antalet familjer vuxit starkare än antalet lägenheter. I stort sett samma bild visas av övriga engelska städer, inklusive London. Till och med i sådana städer där totalfolkmängden varit tillbakagående, har antalet familjer fortsatt att öka icke oväsentligt. I amerikanska och tyska städer upprepas förhållandet: uppemot tre gånger så stark ökning i familjeantalet som i totalfolkmängden, och i vissa städer ännu mera. Företeelsen är som sagt internationell och utgör en konsekvens av de djupgående strukturförskjutningar inom befolkningen, som uppträtt på likartat sätt i olika länder inom den västerländska kretsen av stater.

Vad den svenska utvecklingen beträffar kan det till en början nämnas att upp till världskrigets tid tillväxten i antalet familjer i Sverige (räknat efter antalet gifta) höll ungefär jämna steg med tillväxten i totalfolkmängden, vilket är ett naturligt uttryck för det faktum, att inga skarpa brott i åldersfördelningen inträffade. Från 1880 utgjorde tillväxttalen (när utgångsåret sättes = 100) per 10-årsperiod för den manliga folkmängden resp. antalet gifta män:

	Hela manl. befolkn.	Gifta män
1880—1890	104·6	105·2
1890—1900	108·2	105·5
1900—1910	107·7	107·3

Under 1890-talet tillväxte rentav folkmängden starkare än antalet familjer, vilket torde sammanhänga därmed att den stora emigrationen starkast decimerat de åldersklasser där procenten gifta är störst.

¹ Kungl. Maj:ts prop. nr 211/1933.

² Jfr *E. D. Simon*, *The Anti-slum Campaign*, London 1933, s. 100 ff.

Från 1910 äro motsvarande tillväxttal per 5-årsperioder:

	Samtliga män	Gifta män
1910—1915	103·5	103·6
1915—1920	103·7	105·8
1920—1925	102·6	105·3
1925—1930	101·7	105·9

Fram till 1915 håller fortfarande tillväxten i antalet gifta jämna steg med tillväxten i totalbefolkningen, men därefter börjar det för de senaste årtiondena karaktäristiska och för bostadssituationens utveckling djupt ingripande förhållandet att framträda, att antalet familjer växer snabbare än den totala folkmängden. Skillnaden blir som synes allt mer accentuerad för varje 5-årsperiod. Under det att folkmängdstillväxten sker efter en starkt fallande skala, fortsätter antalet gifta att stiga i oförändrad takt, en takt som för varje 5-årsperiod under efterkrigstiden ökar familjeantalet med ungefär samma procenttal som gällde per 10-årsperiod före kriget. I absoluta tal uttryckt betyder detta (exempelvis), att under 1920-talet antalet gifta ökades med ungefär 112 000 vid en total folkökning på 125 000, under det att på 1880-talet ökningen i antalet gifta var endast omkring 40 000 vid den föga mindre folkökningen av 102 000, alltså nära tre gånger så stark familjebildning vid en knappast 25 % större folkökning. Allt gällande den manliga befolkningen.

Ur bostadssituationens synpunkt betraktat äro förskjutningar av denna art av vikt inte endast för bedömningen av familjebestandets utveckling i förhållande till folkmängden utan också för bedömningen av *familjernas* åldersfördelning, vilken givetvis är av utomordentlig betydelse för kraven på bostadsbeståndet. Såsom skall visas, kommer i framtiden denna senare sida av de demografiska strukturförändringarna att få en starkt växande betydelse.

Jämföras åren 1910 och 1920 med avseende å antal bestående äktenskap, folkmängden, antalet barn och halvvuxna (0—20 år, vilka till större delen äro beroende familjemedlemmar) samt antalet eldstäder i bostadslägenheter i Stockholm framgår följande. (Härvid är att märka, att tillväxten i samtliga fall även röner inverkan av ökning i det administrativa området.) Antalet äktenskap växer med 36 %, folkmängden med 22. Eldstadsbeståndet växer med 27 %, alltså starkare än folkmängden, men svagare än antalet äktenskap. Detta senare förhållande torde delvis förklaras av den akuta bostadsbristen, som bestod omkring 1920. På grund av att eldstadsbeståndet växer starkare än folkmängden sjunker givetvis talet för antal boende per 100 eldstäder i bostadslägenheter. (Från 142 till 136.) Om man gör det antagandet, att antalet barn 1920 hade varit lika stort i förhållande till antalet bestående äktenskap som 1910, skulle år 1920 under i övrigt lika förhållanden folkmängdens förhållande till eldstadsantalet varit praktiskt taget detsamma som 1910 (143 mot 142). Räknas som bestående äktenskap icke endast antalet gifta par, utan även (såsom stundom brukas) halva antalet änkor och änklingar och utföres samma räkning, blir resultatet ungefär detsamma. Vad som i verkligheten skett är tydligen, att dels familjehushållets genomsnittliga storlek minskats starkt i och med nativitetsnedgången, vilket tenderat att minska boendetätetstalen, utan att någon som helst höjning av bostadsstandarden inträffat i annan mening än just denna, dels inneboende och andra former av hysande av icke-familjemedlemmar tilltagit i och med den akuta bostadsbristen, vilket delvis men ej helt motverkat boendetätetstalens nedgång.

Jämföras åren 1931 och 1911 för Göteborg på liknande sätt som här ovan, finnes det att för de 7 000 hushåll, som Göteborgsundersökningen 1931 omfattar, »barndeficitet» (här endast innefattande åldrarna 0—15 år), jämfört med 1911, uppgår till ett så stort antal (4 025), att dess inräknande i bostadsfolkmängden

skulle höja boendetäthetstalet för ifrågavarande lägenheter från 149 till 175, eller inte långt från det tal, som gällde 1911 (186).¹ Jämfört härmed är nedgången sedan 1911 i antalet inneboende icke-familjemedlemmar av underordnad betydelse. Hade dessas relativa antal varit lika stort 1931 som 1911, skulle bostadsfolkmängden vara höjd med endast 452 individer. Den numeriska betydelsen av nedgången i barnantalet framstår alltså som 9 gånger så stor som av minskningen i inneboendet.

Ur dessa blott som exempel anförda jämförelser få inga slutsatser dragas om hur utvecklingen i ifrågavarande hänseende skulle ha gestaltat sig, om förändringarna i familjehushållens storlek och sammansättning *icke* inträffat. Förutsättning för jämförelsen är att alla andra faktorer (byggnadsverksamhet o. s. v.) skulle ha förhållit sig på samma sätt som de faktiskt gjort. Om de geografiska förskjutningarna varit andra skulle sannolikt dessa övriga faktorer ha utvecklat sig annorlunda, men på vad sätt och i vilken riktning är omöjligt att avgöra. En större fruktsamhet, än den som faktiskt gällt, skulle även ha krävt en starkare byggnadsverksamhet vid samma utveckling av boendetäthetstalen.

Enligt uppgifter ur folkräkningarna år 1920 och år 1930 (de senare preliminära) växte i Stockholm antalet män resp. kvinnor under 1920-talet med 19·4 resp. 20·0 %. Antalet *gifta* män resp. kvinnor växte däremot med icke mindre än 38·3 resp. 36·4, alltså ungefär dubbelt så starkt. Under samma period ökades antalet egentliga bostadslägenheter med 43·7. Det är uppenbart att den stora olikheten mellan tillväxten i totalbefolkningen och tillväxten i lägenhetsbeståndet väsentligen förklaras av de förskjutningar i familjebildningen relative totalfolkmängden, som sammanhänger med förskjutningarna i befolkningens åldersfördelning. »Hushållsklyvning» i egentlig bemärkelse (d. v. s. det förhållandet att anhöriga, inneboende och andra icke-familjetillhöriga i större utsträckning än tidigare bildat egna hushåll) har visserligen just under 1920-talet otvivelaktigt förekommit i jämförelsevis stor omfattning, men denna faktor har dock underordnad betydelse i förhållande till den förut nämnda.²

För att ge en bild av nu pågående och framtida åldersfördelningsförskjutningars betydelse för familjebeståndets förändringar, vilka äro av utslagsgivande betydelse för hur bostadsbehovet och bostadsefterfrågan utveckla sig, kunna på basis av kända statistiska data göras beräkningar, som i fråga om tendensen otvetydigt och med en för ändamålet alldeles tillräcklig grad av säkerhet belysa familjebildningens förhållande till folkmängdstillväxten i landet i dess helhet. Det hade varit önskvärt, att samma beräkningar hade kunnat göras för enbart städernas del och vidlyftiga försök i den riktningen ha utförts under antagande av alternativa förutsättningar för stadsbefolkningens framtida utveckling i förhållande till hela landets befolkning. Det har emellertid visat sig, att dessa försök icke varit genomförbara med nuvarande statistiska resurser. De följande beräkningarna hänföra sig alltså till totalfolkmängden, men deras resultat i fråga om huvudtendenserna kunna utan alltför stor vansklighet tillämpas även beträffande stadsbefolkningen, tagen för sig.

En lämplig metod är följande. Man har att utgå från att befolkningens fördelning på barn, ogifta vuxna, gifta, änkor, änklingar och frånskilda bestämmas av åldersfördelningen samt av procenten gifta etc. inom olika åldrar. Det senare förhållandet (procenten gifta etc. i olika åldrar) förändrar sig givetvis under tidernas lopp genom förändrade möjligheter att bilda äktenskap och förändrade äktenskaps-

¹ År 1911 räknades endast åldrarna 0—14 år till barnåldrarna. Rätteligen borde alltså »barndeficitet» 1931 höjas med hänsyn härtill. Göres detta och räknas den överskjutande årgången till $\frac{1}{15}$ av samtliga i åldern 0—15 år, skulle det beräknade boendetäthetstalet 175 höjas till 179.

² Köpenhamn kan nämnas som jämförelse. Enligt Danmarks statistik, Byggevirksoheden 1916—31, Köpenhamn 1933, var där under 1920-talet tillväxten i totalfolkmängden 10·1 %, medan antalet bestående äktenskap ökades med 19·7 % och antalet existerande lägenheter med 23·6 %.

vanor och genom förskjutningar i dödligheten i olika åldrar, men på kortare sikt kunna dessa förändringar betraktas som oväsentliga i sin verkan på totalbefolkningens civilståndsfördelning jämförda med förskjutningarna i åldersfördelningen.¹ Åldersfördelningen kan för årtionden framåt beräknas med hög grad av sannolikhet, särskilt för de åldrar (över 20 år), som ha någon betydelse för familjebildningen.

Med hänsyn till att procenten gifta är ganska olika för män och kvinnor i olika åldersklasser, är det nödvändigt att göra beräkningarna av civilståndsfördelningen på basis av åldersfördelningen särskilt för varje kön. Just på grund av de starka förskjutningarna i befolkningens åldersuppbyggnad uppkomma vissa differenser i resultaten av de alternativa beräkningarna. Detta betyder att i verkligheten civilståndsfördelningen inom det ena eller i båda könen måste förändra sig i anpassning till den ändrade åldersfördelningen. Då familjebildningen ju under nuvarande sociala förhållanden i dominerande grad bestämmes av mannens ekonomiska förmåga att försörja en familj, är det naturligt att utgå från den framräknade civilståndsfördelningen för den *manliga* befolkningen och korrigera talen för den kvinnliga civilståndsfördelningen i anpassning därtill.²

Om med den metod, som här skisserats, civilståndsfördelningen för män och kvinnor kalkyleras blir resultatet följande:

Civilstånd	Antal män (i tusental)		Tillväxt 1925—1935 (1925=100)	Antal kvinnor (i tusental)		Tillväxt 1925—1935 (1925=100)
	år 1925	år 1935		år 1925	år 1935	
Ogifta	1 823	1 799	97·6	1 788	1 725	96·5
Gifta	1 025	1 171	114·2	1 045	1 182	113·1
Förut gifta	125	139	111·2	248	269	108·6
Samtliga	2 973	3 109	104·6	3 081	3 176	103·1

Den möjligheten, att antalet bestående äktenskap ett visst år kan vara i någon mån påverkat av de ekonomiska konjunkturerna, är i detta sammanhang oväsentligt. För det första kan beståndet av äktenskap ett visst år endast relativt obetydligt påverkas av den inverkan, som det ekonomiska läget under några få föregående år övar på antalet nybildade äktenskap. För det andra kan det i så fall i huvudsak endast vara fråga om smärre förskjutningar från ett år till ett annat. Det gäller här att belysa de dominerande utvecklingstendenserna på lång sikt.

Oavsett dylika smärre korrekationer är huvudresultatet av kalkylen klart och otvetydigt. Under det snart passerade årtiondet *har antalet familjer ökat mellan tre och fyra gånger så starkt som folkmängden*. Förskjutningen i åldersfördelningen har inneburit en förstärkning av de äktenskapsbyggande delarna av befolkningen under samtidigt relativt försvagande av övriga delar. Det är under sådana omständigheter föga märkligt — även med reservation för att beräkningarna gälla hela landet — att byggnadsverksamheten i städerna har frambragt en ökning av

¹ Nota bene under en tid som i så hög grad som den närvarande och ett par generationer framåt utmärkes av våldsamma förskjutningar i åldersfördelningen.

² De följande beräkningarna grunda sig på kalkyler över den framtida åldersfördelningen, som professor H. Cramér benäget ställt till förfogande. Dessa kalkyler äro i allt väsentligt utförda enligt samma metod som pensionsförsäkringskommitténs beräkningar (Statens offentliga utredningar 1930: 15), men dödligheten antages följa den nya dödlighetstabellen^{r22}. De nativitetsantaganden, som ligga till grund, ha redan väsentligt underskridits, vilket endast ytterligare skärper de konklusioner, som i det följande göras. — Vidare har använts en civilståndsfördelning, framräknad med ledning av totala antalet män resp. kvinnor i olika åldrar och antalet ogifta, gifta och förut gifta i samma åldrar 31 december 1930. — För större jämförbarhets skull ha talen för 1925 omräknats med ledning av den beräknade civilståndsfördelningen 1930. — Talen för 1945 äro interpolerade.

antalet lägenheter, som är mellan två och tre gånger så stark som folkökningen. Hela detta förhållande förklaras tillsynes restlöst av de demografiska strukturförskjutningarna. Huruvida överhuvud någonting blir över för andra faktorer kan näppeligen påvisas med existerande statistiska resurser; i varje fall kan det inte vara mycket, jämfört med betydelsen av den här avhandlade faktorn. Det är tydligt, att *nedgången i boendetäthetstalen i dominerande grad, kanske helt, sammanhänger med att proportionen mellan antalet familjer och totalfolkmängden starkt förskjutits*. Med en obetydlig förenkling kan det sägas, att bakom boendetäthetstalens nedgång ligger en minskning i familjens genomsnittliga storlek i en i stort sett (kvantitativt) oförändrad typisk familjebostad, icke någon uppflyttning av familjerna i högre lägenhetskategorier eller någon tendens till ökad rymlighet hos familjebostaden. Den inverkan, som övats av sådana med stigande realinkomststandard sammanhängande processer som minskning av inneboendesystemet, tidigare utflyttning och självständig hushållsbildning av yngre ogifta personer o. s. v., kan i jämförelse härmed icke ha haft någon avsevärd betydelse. »Arbetarklassens ökade möjligheter på grund av de höjda reallönerna att bättre tillgodose sitt bostadsbehov» ha tydligen dels åtitts upp av höjda hyror, dels stannat i plånboken för vidare befordran åt annat håll.

För att rätt bedöma betydelsen av de demografiska strukturförskjutningarna för bostadssituationen är det emellertid nödvändigt att även ta i betraktande sammansättningen av familjebeståndet med avseende på familjernas åldersklass. Det kunde ju nämligen tänkas att, samtidigt med att totala antalet familjer växer med en viss procent, det sker en förskjutning mellan antalet familjer i olika »familjeåldrar», vilket ur det totala bostadsbehovets synpunkt kan ha väsentlig betydelse, eftersom bostadsbehovet är starkt olika vid olika skeden av en familjs historia.

Den här använda metoden möjliggör belysning av denna fråga. Befolkningen har uppdelats på tre huvudkategorier: a) barn och halvvuxna under 20 år, vilka till större delen äro beroende familjemedlemmar och praktiskt taget ej alls familjebildande, b) ogifta och förut gifta över 20 år, vilka till en del, som tyvärr är skärligen obestämbar, bilda egna hushåll, samt c) gifta, som bilda huvudmassan av familjehushållen och äro dominerande för hushållsbildningen överhuvud. De två senare kategorierna ha vidare uppdelats på yngre (20—35 år), medelålders (35—50 år samt 50—65 år) och äldre (65 år och uppåt). I följande tabell redovisas den beräknade tillväxten för män resp. kvinnor inom dessa åldersfördelade civilståndsgrupper samt den absoluta ökningen eller minskningen under perioden 1925—35:

Ålder och civilstånd	Antal män (i tusental)		Tillväxt 1925—1935 (1925=100)	Antal kvinnor (i tusental)		Tillväxt 1925—1935 (1925=100)	Ökning (+) el. minskn. (-) i ant. män och kvinnor (i tusental) under åren 1925—1935
	år 1925	år 1935		år 1925	år 1935		
Under 20 år..	1 137	1 023	90·0	1 093	985	90·1	— 223
Ogifta	496	561	113·1	418	446	106·7	+ 93
och	130	148	113·9	175	190	108·6	+ 33
förut	84	98	116·7	158	171	108·2	+ 27
gifta	101	108	106·9	192	202	105·2	+ 17
20—35 år...	216	254	117·6	310	352	113·6	+ 80
35—50 »	397	450	113·3	388	442	113·9	+ 107
50—65 »	276	320	115·9	244	278	113·9	+ 78
65—w »	136	147	108·1	103	110	106·8	+ 18
Samtliga	2 973	3 109	104·6	3 081	3 176	105·1	+ 231

Huvudtendenserna äro desamma i båda kalkylerna. Bortsett från kategorien »barn och halvvuxna», som naturligtvis visar minskning, är för huvudgruppen

»ogifta och förut gifta» stegringen starkast i medelåldrarna. För den i detta sammanhang betydelsefullaste huvudgruppen, de gifta, är för såväl män som kvinnor stegringen svagast i den äldsta gruppen (över 65 år). För yngre och medelålders gifta är tillväxten av ungefär samma storleksordning; för männen visas dock en något starkare tillväxt bland de yngre gifta.

Av siffrorna för de absoluta förändringarna framgår, att ökningen i antalet gifta är betydligt större än hela folkökningen under perioden. Redan ökningen i de två medelålders grupperna av gifta närmar sig talet för hela folkökningen.

Förskjutningarna i sammansättningen av familjebeståndet med avseende å »familjeåldern» har *icke* varit av sådan omfattning, att därigenom betydelsen av den förut konstaterade starka tillväxten i familjeantalet för bostadssituationen kan i någon mån förringas. Detta framgår av följande tabell, som visar familjernas procentuella fördelning på åldersgrupper efter den manliga kontrahentens ålder:

	1925	1935
20—35 år	21.1	21.7
35—50 »	38.7	38.4
50—65 »	26.9	27.3
över 65 »	13.3	12.6
	<hr/>	<hr/>
	100.0	100.0

De mest bostadsbehövande familjekategorierna, de medelålders, ha vid periodens slut praktiskt taget samma relativa betydelse som vid dess början. Den något starkare relativa ökningen beträffande yngre familjer har ernåtts på bekostnad av de äldsta familjerna.

Nu gälla, som förut nämnts, dessa beräkningar folkmängden i hela riket. För städernas del påverkas ju åldersfördelningen av den starkare progressiviteten i städernas folkmängd än på landsbygden därigenom, att de till städerna inflyttande huvudsakligen befinna sig i vissa yngre åldrar, framför allt 20—30 år. Någon nämnvärd betydelse av detta faktum för de här avhandlade tendenserna kunde dock föreligga endast om förhållandet mellan progressionen i städernas resp. landsbygdens folkmängd hade starkt förändrat sig på senare tider. Så har icke varit fallet beträffande städerna i allmänhet. Möjligen kan man räkna med att för Stockholms och ett par andra starkare växande städers del inflyttningen under de senaste tio åren har betytt en viss förskjutning i familjebeståndets ålderssammansättning, så att där tillväxten i antalet yngre familjer är större än som framgår av tabellerna här ovan. Det är dock med hänsyn till de proportioner, som visades där, alldeles klart, att den absolut taget dominerande tillväxten i familjeantalet måste ligga inom grupperna av medelålders familjer även i sådana städer, där folkmängdstillväxten varit starkast.

In summa: En undersökning av familjebildningens förhållande till utvecklingen av den totala folkmängden visar, att den tendens till starkare tillväxt i antalet familjer än i folkmängd, som började omkring 1915, under det senaste årtiondet fortsatt i accelererad takt. Trots en avstannande befolkningsökning har familjeantalet fortsatt att växa snabbare än någonsin, såväl absolut som även relativt. Denna omständighet utgör utan tvekan det mest väsentliga momentet i förklaringen till såväl byggnadsverksamhetens ovanliga omfång och ihärdighet under det senaste årtiondet som — tillsammans med fruktsamhetens minskning — av nedgången i boendetäthetstalen. Hittills har ålderssammansättningen inom familjebeståndet i det stora hela bestått som tidigare. Den absolut taget helt dominerande tillväxten ligger inom gruppen av »medelålders» familjer (där mannens ålder är 35—65 år), inom vilken bostadsbehovet i allmänhet är störst, eftersom det är dessa familjer som fostra växande barn.

II. Bostadsbehovets och boendetäthetens fortsatta utveckling.

Den metod, som här använts för att beräkna familjebildningens utveckling under de senaste tio åren, låter sig med relativt stor säkerhet användas även för en bedömning av utvecklingen i framtiden. De åldersklasser, som äro familjebildande, kunna med endast små felrisiker beräknas för åtminstone 20 år framåt. Användandet av civilståndsfördelningen inom olika åldersklasser år 1930 blir visserligen vanskligare, ju längre från det aktuella året man kommer, men de möjliga förändringarna härutinnan äro knappast av den storleksordning, att de kunna i högre grad förfälska resultaten i vad angår de dominerande tendenserna. Just den omständigheten att det föreligger oerhört starka tendenser i de studerade förhållandena, som betingas av de med stor säkerhet beräkneliga förskjutningarna i befolkningens åldersuppbyggnad, möjliggör och rättfärdigar försök att beräkna den framtida utvecklingen i här ifrågakvarande avseende.

Kalkyleras på samma sätt som tidigare civilståndsfördelningen i olika åldersgrupper för åren 1940, 1945, 1950 och 1960 erhållas följande tal. Det må beaktas, att den sista perioden omfattar dubbelt så lång tid som de föregående.

Ålder och civilstånd	Beräknat antal män (i tusental)					Beräknat antal kvinnor (i tusental)				
	år 1935	år 1940	år 1945	år 1950	år 1960	år 1935	år 1940	år 1945	år 1950	år 1960
Under 20 år	1 023	996	961	968	946	985	960	926	932	911
ogifta och förut gifta	20-35 år 561	550	545	499	468	446	425	412	369	337
	35-50 » 148	162	178	188	186	190	192	192	187	164
	50-65 » 98	108	114	124	149	171	179	185	189	199
	65-ω » 108	116	127	137	159	202	209	219	230	261
gifta	20-35 år 254	269	262	250	216	352	366	364	353	325
	35-50 » 450	490	543	579	574	442	483	533	567	571
	50-65 » 320	350	373	406	490	278	313	342	375	447
	65-ω » 147	158	176	189	221	110	117	129	144	173
Samtliga	3 108	3 199	3 279	3 240	3 409	3 176	3 244	3 302	3 346	3 388
därav: ogifta	1 799	1 799	1 759	1 738	1 703	1 725	1 678	1 629	1 582	1 508
gifta	1 171	1 267	1 354	1 424	1 501	1 182	1 279	1 368	1 439	1 516
förut gifta ...	139	153	166	178	205	269	287	305	325	364

Tillväxten för varje period framgår av nedanstående tabell, vari talen för resp. periods utgångsår satts = 100.

Ålder och civilstånd	Tillväxt i antalet män under åren				Tillväxt i antalet kvinnor under åren			
	1935- 1940 (1935 = 100)	1940- 1945 (1940 = 100)	1945- 1950 (1945 = 100)	1950- 1960 (1950 = 100)	1935- 1940 (1935 = 100)	1940- 1945 (1940 = 100)	1945- 1950 (1945 = 100)	1950- 1960 (1950 = 100)
Under 20 år	97.4	96.5	100.7	97.7	97.5	96.5	100.6	97.7
ogifta och förut gifta	20-35 år 98.0	99.1	91.6	93.8	95.3	96.9	89.6	91.3
	35-50 » 109.5	109.9	105.6	98.9	101.1	100.0	97.4	87.7
	50-65 » 110.2	105.6	108.8	120.2	104.7	103.4	102.2	105.3
	65-ω » 107.4	109.5	107.8	116.1	103.5	104.8	105.0	113.5
gifta	20-35 år 105.9	97.4	95.4	86.4	104.0	99.5	97.0	92.1
	35-50 » 108.9	110.8	106.6	99.1	109.3	110.4	106.4	100.7
	50-65 » 109.4	106.6	108.8	120.7	112.6	109.4	109.6	119.2
	65-ω » 107.5	111.4	107.4	116.9	106.4	109.3	111.6	120.1
Samtliga	102.9	102.5	101.9	102.1	102.1	101.8	101.3	101.3
därav: ogifta	98.9	98.9	98.8	98.0	97.3	97.1	97.1	95.3
gifta	108.1	106.8	105.2	105.4	108.2	107.0	105.2	105.3
förut gifta	110.1	108.5	107.2	115.2	106.7	106.3	106.6	112.0

Grundtendensen är densamma som tidigare. Under samtliga här undersökta perioder växer antalet gifta långt starkare än totalfolkmängden.

De beräknade absoluta förändringarna (i tusental) i de olika ålders- och civilståndsgrupperna framgå av följande tabell:

Ålder och civilstånd	Ökning (+) eller minskning (—) i antalet <i>män</i> och <i>kvinnor</i> (i tusental) under åren			
	1935—1940	1940—1945	1945—1950	1950—1960
Under 20 år	— 52	— 69	+ 13	— 43
ogifta och förut gifta				
{ 20—35 år	— 32	— 18	— 89	— 63
{ 35—50 »	+ 16	+ 16	+ 5	— 25
{ 50—65 »	+ 18	+ 12	+ 14	+ 35
{ 65— »	+ 15	+ 21	+ 21	+ 53
gifta				
{ 20—35 år	+ 29	— 9	— 23	— 62
{ 35—50 »	+ 81	+ 103	+ 70	— 1
{ 50—65 »	+ 65	+ 52	+ 66	+ 151
{ 65— »	+ 18	+ 30	+ 28	+ 61
Samtliga	+ 158	+ 138	+ 105	+ 111
därav: ogifta	— 67	— 69	— 68	— 109
gifta	+ 193	+ 176	+ 141	+ 154
förut gifta	+ 32	+ 31	+ 32	+ 66

Jämföres i dessa tabeller den beräknade utvecklingen under det närmast följande decenniet med den utveckling, som beräknats för det gångna decenniet, 1925—35, och för vilken tidigare redogjorts, är främst att fästa avseende vid den förändring, som inträder i fråga om den relativa tillväxten i olika familjeåldrar. Medan under föregående decennium tillväxten i familjeantal relativt sett fördelade sig tämligen lika på yngre och medelålders familjer, sker i detta hänseende en skarp brytning under det kommande decenniet. Ännu under perioden 1935—40 fortsätter visserligen tillväxten i antalet gifta i åldern 20—35 år, om den också är svagare än tillväxten i de medelålders grupperna. Men efter 1940 är tillväxten helt förlagd till de grupper, som ligga över 35 år. Verkningarna av den absoluta nativitetsnedgången efter 1910 når under perioden 1940—45 fram i de yngre äktenskapsbildande åldrarna med sådan styrka att antalet gifta i åldern 20—35 år under denna tid börjar minska, och minskningen fortsätter i accelererad takt genom de följande perioderna. I de »medelålders» grupperna däremot fortsätter ökningen starkare än någonsin. Gruppen gifta i åldern 35—50 år når sin kulmen för tillväxten under perioden 1940—45, fortsätter att växa betydligt även fram till 1950, men stagnerar och börjar gå tillbaka under det därpå följande årtiondet. Den högre av de två »medelålders» grupperna visar tillväxt med ganska jämna relativa tal genom samtliga perioder och fortsätter att öka starkt även under 1950-talet.

Den här demonstrerade förskjutningen av tyngdpunkten i familjebeståndet uppåt mot högre åldrar är en självklar konsekvens av de senaste decenniernas nativitetsutveckling. Den starka nativitetsnedgången efter 1910 har ännu inte i avsevärd grad visat verkningar i familjebildningen, som tvärtom hittills har utvecklat sig med s. a. s. 1800-talsmässig progressivitet. Men, som nämnts, redan under närmast följande decennium komma dylika verkningar att uppträda i de yngre familjeåldrarna för att därefter så småningom sprida sig upp genom familjebeståndet.

Vad angår de absoluta förändringarna framgår av tabellen, att genomgående ökningen i antalet gifta är betydligt större än hela folkökningen. Efter 1940 gäller detta t. o. m. om antalet gifta i enbart de medelålders grupperna. Den absoluta tillväxten i dessa medelålders familjer kulminerar under förra hälften av 1940-talet, detta i bjärt motsättning till förhållandet beträffande den yngsta gruppen av familjer, vilken som nämnts vid denna tid börjar gå tillbaka.

Att detta måste få stor betydelse för bostadssituationens utveckling och kraven på bostadsbeståndet är uppenbart. *Under det kommande decenniet kommer antalet av just de familjer, som ha eller borde ha uppväxande barn, att ökas starkare än någonsin, t. o. m. betydligt starkare än under det hittills i detta hänseende exceptionella gångna årtiondet.*

Boendetätheten, mätt med de inför en utveckling av denna art allt omöjligare traditionella måtten, kommer att fortsätta sin »automatiska» nedgång. Eftersom proportionen mellan familjeantal och folkmängd kommer att fortsätta att förskjutas i samma riktning som hittills och med oförändrad styrka under det följande årtiondet, och *produktionen* av bostadslägenheter väl kommer att som hittills väsentligen bestämmas av tillväxten i antalet familjehushåll, följer automatiskt en fortsatt tillbakagång i boendetäthetstalen, och detta alldeles oberoende av om någon uppflyttning i större lägenhetskategorier sker i den meningen att familj av viss ålder och viss storlek får större typisk familjebostad. I den mån som uppflyttning sker i och med tillväxten i familjens ålder och storlek, kommer en ökad efterfrågan på större lägenhetskategorier att inträffa, som väl kommer att utlösa en omläggning av bostadsproduktionens inriktning mot större lägenheter, utan att därför »bostadsstandarden» ökas utöver den redan redovisade ökning, som ligger i boendetäthetstalens nedgång på grund av minskningen i familjehushållets storlek. I den (hittills betydande) mån som en sådan uppflyttning *icke* sker, kommer bostadssvårigheterna för den socialpolitiskt och befolkningspolitiskt viktigaste gruppen av familjer att bli allt allmänare, allt under det att det allmänna boendetäthetstalet fortsätter att sjunka. Angelägenheten av att genom upplysning, ingrepp från bostadsinspektionens sida mot »självförvållad» trångboddhet och ekonomiskt stöd från det allmänns sida vid fall av trångboddhet på grund av ekonomiskt nödläge driva fram en mera omfattande uppflyttning av familjer med uppväxande barn i en högre lägenhetskategori framstår därför för den närmaste framtiden som ännu större än hittills.

Vad angår kalkylerna för perioderna efter 1945 är det klart, som förut framhåvts, att tillförlitlighetsgraden blir svagare ju längre in i framtiden man sträcker beräkningarna, dels därför att möjligheterna av förändringar i civilståndsfördelning i olika åldersklasser och i de dödlighetstal, varpå kalkylerna över framtida åldersfördelning bygga, bli allt större och dels därför att de familjebildande åldrarna så småningom börja röna inverkan av fruktsamhetstal, som blott äro på mer eller mindre goda sannolikhetsgrunder antagna. Ännu ett par årtionden efter 1945 komma dock de här studerade förhållandena att i så dominerande grad behärskas av åldersfördelningens med hög grad av sannolikhet beräkneliga förskjutningar, att även växande felmöjligheter icke göra kalkyler oberättigade.

Det bör understrykas, att osäkerheten i långt mindre grad gäller beräkningarna av antalet människor i de familjebildande åldrarna och därför, förutsatt att inga mera revolutionerande förändringar i procenten gifta i olika ålder inträffa, av familjebeståndets utveckling än beräkningarna av den totala folkmängdens framtida förändringar. Även om — vilket numera står såsom sannolikt — totalfolkmängden stagnerar och börjar minska redan före 1960, *hindrar detta icke att antalet familjer fortsätter att växa* under fortsatt förskjutning mot högre familjeålder.

Den fortsatta tillväxten i antalet familjer synes dock under 1940-talet börja retarderas och i synnerhet efter 1950 blir den avsevärt svagare, såväl relativt som absolut. Ökningen under 10-årsperioden 1950—60 har beräknats till ungefär densamma som för 5-årsperioden 1945—50, vilket alltså betyder endast omkring hälften så hög tillväxthastighet. Ökningen ligger därtill helt i åldrarna över 50 år. Utvecklingen av familjebeståndet är här starkt på glid mot ett tillstånd av stagnation och efterföljande tillbakagång.

För att ge en sammanfattande bild av den beräknade familjeutvecklingen från 1925 till 1960 anföres följande tabell, som visar antalet gifta män i olika åldrar (i tusental):

	1925	1935	1940	1945	1950	1960
20—25	15	16	15	15	13	13
25—30	77	91	92	85	87	74
30—35	124	147	162	162	150	129
35—40	138	159	176	194	195	186
40—45	134	150	166	184	202	187
45—50	125	141	148	165	182	201
50—55	108	124	136	143	159	194
55—60	87	111	116	127	134	164
60—65	81	85	98	103	113	132
över 65	136	147	158	176	189	221
	1 025	1 171	1 267	1 354	1 424	1 501

För att sammanfatta: vi befinna oss för närvarande mitt i en enastående familjebildningsepok. De stora årskullarna från 1800-talets senare del och det första årtiondet av detta sekel hålla på att växa upp i de äktenskapsbildande åldrarna. Trots en retarderande folkökning, som återspeglar fruktsamhetens starka nedgång på senare decennier, fortsätter familjebildningen i relativt och absolut starkare takt än tidigare. Detta är den allt dominerande grunden till de sjunkande boendetätetstalen. Den starka tillväxten i antalet familjer kommer med största sannolikhet att fortsätta ytterligare ett årtionde i liknande omfattning som under det gångna årtiondet. I den nära framtiden kommer att inträffa en för det bostadssociala läget och för bostadspolitiken ytterst betydelsefull förskjutning, i det att tillväxten i antalet familjer kommer att i allt mera accentuerad grad vara en tillväxt i de medelålders, de ungdomsfostrande familjerna. Snart glider befolkningsutvecklingen in i ett tillstånd av stagnation, så småningom upphör även tillväxten i de medelålders familjernas antal och den fortsatta, försvagade tillväxten i totala antalet familjer tenderar att helt förläggas till den äldsta familjgruppen.

Stockholm i januari 1935.

Alf Johansson.

Bilaga 5.

Bostadspolitiska metoder och erfarenheter i främmande länder.¹

I. Översikt av bostadspolitiken i vissa länder.

A. Före världskriget.

I de flesta länder markerar världskriget en bestämd gränslinje i fråga om den principiella inställningen från statens och övriga offentliga korporationers sida till bostadsförsörjningen samt även i fråga om den faktiskt förda bostadspolitiken. Före kriget betraktades allmänt bostadsförsörjningen såsom i princip en angelägenhet för det enskilda initiativet. De bostadsreformatoriska strävandena buros — såväl när det gällde upplysning och propaganda som praktiska försök — till större delen av privata organisationer av enskilda, för bostadsfrågan intresserade personer. »Allmännyttig» byggnadsverksamhet genom dylika privata välgörenhetsorganisationer eller genom kooperativa företag synes under förkrigstiden i de flesta länder ha haft större betydelse än offentliga åtgärdanden i syfte att öka tillgången på billiga smålägenheter.

De statliga och kommunala åtgärderna på det bostadspolitiska området bestodo till större delen eller nästan helt av åtgärder av annan art än ekonomiska: lagstiftning, som reglerade byggnads- och bostadsväsendet genom stadsplanebestämmelser, byggnadsstadgar och hälsovårdsstadgar, samt därmed förenad kontrollerande och inspekterande verksamhet av i olika länder högst olika, men i de flesta fall tillsynes ganska ringa effektivitet. Byggnadsverksamhet i offentlig regi var obetydlig; den inskränktes i huvudsak till sådana fall, då akuta bostadskriser framtvungo byggande av nödbostäder för husvilla, samt till byggande av bostäder för tjänstemän och arbetare i statlig eller kommunal tjänst. — Av åtgärder ägnade att positivt befrämja bostadsförsörjningen för de mindre bemedlade är främst att nämna underlättandet av kreditanskaffningen, t. ex. genom organiserande av speciella kreditinstitut, lån från statliga och kommunala fonder eller anvisning av viss del av socialförsäkringens fonder till placering på rimliga villkor i billigt bostadsbyggande. Som regel gällde emellertid därvid räntesatser, som motsvarade eller något överstego de räntor, till vilka stat och kommun själva kunde låna; ytterst sällan var det fråga om subvention i egentlig mening, såvida man inte vill som subvention beteckna, att stat och kommuner i syfte att underlätta och förbilliga kreditåtkomsten räknade med en lägre riskvärdering än den på den öppna kapitalmarknaden gällande. I vissa fall bereddes även fiskaliska lättnader för byggnadsverksamhet, som speciellt åsyftade skapandet av billiga bostäder för mindre bemedlade.

Vissa undantag från den dominerande negativa inställningen till bostadsfrågan från statens sida äro dock att anteckna från förkrigstiden. I *England*, där ju tidigare än på andra håll industrialiseringens sociala konsekvenser framträdde och pockade på åtgärder mot de värsta formerna av sociala skadeverkningar, fram-

¹ Såsom källor till den följande framställningen ha, förutom vissa genom de svenska beskickningarna i London, Paris, Haag och Berlin införskaffade handlingar, använts bl. a. följande arbeten: Bostadskommissionens utredningar VII. Bostadsfrågan i utlandet I—II, Stockholm 1916; *European Housing Problems*, Geneva 1924; *Housing Policy in Europe*, Geneva 1930; *Eberstadt*, Neue Studien über Städtebau und Wohnungswesen in Holland, Jena 1914; *Eberstadt*, Neue Studien über Städtebau und Wohnungswesen in Belgien, Jena 1912; *Handwörterbuch des Wohnungswesens* (utg. av Albrecht, Gut o. a.), Jena 1930; *Wohnen und Bauen 1929—31*; *Wagner*, Dürfen wir noch bauen? Berlin 1933; *Simon*, How to abolish the slums, London 1929; *Simon*, The Anti-slum Campaign, London 1933; *Annual Reports of the Ministry of Health*, 1919—34; *Das Wohnungswesen ausserdeutscher Länder*, München 1929.

tvingades även relativt tidigt ingripanden på bostadsområdet. Med början i Public Health Act av år 1848, utvidgad i den länge grundläggande lagen av år 1875, antogs under tiden fram till världskriget en serie lagar, vilkas ur bostadssociala synpunkter väsentligaste syfte var riktat mot förhållandena i städernas slumområden. Utöver föreskrifter om bostadsinspektion samt stadsplane-, byggnads-, expropriations- och bostadshygieniska bestämmelser, vilkas genomförande åvilade lokalmyndigheterna, innefattade denna lagstiftning fr. o. m. Torrens' Act av år 1879 vissa förpliktelser för lokalmyndigheterna att sörja för att nya bostäder anskaffades i ersättning för sådana som genom ingripanden i enlighet med lagen undandrogos bostadsmarknaden. — Den engelska bostadslagstiftningen under förkrigstiden har otvivelaktigt haft mycket stor betydelse särskilt för bostadsinspektionens utveckling; däremot kunna — jämfört härmed — dess resultat i fråga om positivt befrämjande från det allmännas sida av tillkomsten av nya bostäder för den mindre bemedlade delen av befolkningen icke skattas särdeles högt.

Den *belgiska* bostadslagen av år 1889, som senare genom tilläggsbestämmelser erhöll vidgat verkningsområde, är av intresse såsom ett försök att genom särskilda organ, inskjutna som mellanled mellan ortsmyndigheter och de statliga förvaltningsorganen, förbättra arbetarnas bostadsförhållanden. Detta mål skulle nås genom ett samordnande av verksamheten på tre områden: 1) befordrandet av byggandet av arbetarbostäder till uthyrning eller försäljning, 2) övervakandet av de sanitära förhållandena, 3) främjandet av sparverksamhet och livförsäkring jämte underlättande av kreditanskaffningen. För detta ändamål inrättades i varje lokalt förvaltningsområde ett särskilt organ (*Comité de patronage*), som skulle utgöra medelpunkten för de nämnda strävandena. Medlemmarna skulle väljas av de provinsiala myndigheterna och av statsregeringen enligt proportionen 3:2. Bostadskommittéernas huvudsakliga uppgifter skulle vara att undersöka och övervaka bostadsförhållandena, uppgöra förslag till förbättringar, främja bildandet av allmännyttiga bostadsföretag, bedriva upplysningsverksamhet och lämna anvisningar åt hyresgäster och husägare på lämpliga åtgärder mot sanitära missförhållanden samt till vederbörande myndighet anmäla sådana missförhållanden, däremot icke att vidtaga verkställighetsåtgärder. Vidare skulle det åligga bostadskommittéerna att efter undersökning avgiva de certifikat, som fordrades för erhållandet av sådana förmåner, som lagen fastställde för förvärvandet och byggandet av arbetarbostäder. Dessa förmåner utgjordes av dels kredit från den allmänna, statligt kontrollerade och garanterade sparkassan (*Caisse générale d'épargne et de retraite*), som enligt bostadslagen ägde att använda en del av sina medel till förmån för bostadsväsendet, dels vissa fiskaliska lättnader. — Resultaten av den belgiska bostadslagen anses betydliga, särskilt för förvärvandet av egna hem; enligt en uppskattning medverkade under tiden fram till världskriget de av lagen skapade institutionerna och förmånerna till skapandet av över 100 000 egna hem.

Den *franska* bostadspolitiken under förkrigstiden överensstämde formellt i väsentliga stycken med den belgiska, men synes icke ha uppvisat tillnärmelsevis lika goda praktiska resultat. Stat och kommuner förhöllo sig i det stora hela passivt till bostadsproblemen. En nyorientering i detta hänseende markeras av bostadslagen av år 1912, vars verkningar dock icke hunno framträda före krigsutbrottet.

Den genom sin principiella hållning till bostadsproblemen, sin alla bostadspolitikkens grenar omgripande systematiska utformning och även genom sina praktiska resultat väl mest beaktansvärda av alla bostadspolitiska åtgärder under förkrigstiden är den *holländska* bostadslagen av år 1901.

Större delen av lagen upptages av bestämmelser rörande krav på bostäders och byggnaders beskaffenhet och boende, införskaffande av uppgifter genom kommunernas försorg om bostäder och boende i smålängheter, ingripanden mot under-

måliga och överbefolkade bostäder genom föreläggande om förbättringsarbeten, obeboelighetsförklaring, utrymning och spärrning av lägenheter samt expropriation för bostadspolitiska ändamål och stadsplaneåtgärder. Det ur här ifrågavarande synpunkter viktigaste är emellertid att lagen även innehåller vittgående regler om statlig och kommunal ekonomisk medverkan för genomförande av de nämnda bestämmelserna samt för bostadsförsörjningen i allmänhet.

Omsorgen om bostadsförsörjningen åligger enligt lagen i första hand kommunerna, vilka göras skyldiga att följa utvecklingen av bostadsförhållandena och undersöka bostadstillgångens tillräcklighet. Om brister härutinnan konstateras, kunna kommunerna antingen i egen regi bygga bostäder och därför erhålla statliga lån eller understödja allmännyttiga bostadsföretag, som genom uppfyllandet av vissa krav äro erkända som sådana, genom egna lån och genom förmedling av statliga lån till en ränta, som överensstämmer med den effektiva räntan på statens 3-procentiga obligationer. Lån kunna även utgå till de fastighetsägare, som enligt lagen förpliktats till förbättringsarbeten, samt för anskaffande av tomtmark för nybyggen och vid expropriation av fastigheter för saneringsändamål.

Utöver billiga lån kunna även *tillskott* beviljas vid byggandet genom kommun eller allmännyttigt företag av »folkbostäder», varigenom i sådana fall, där den möjliga hyresavkastningen icke räcker att förränta och amortera kapitalet, staten övertager en del av kostnaden härför.

Beslut av kommunalmyndighet skola prövas och fastställas av provinsialmyndigheten. För att främja genomförandet av lagens bestämmelser, pröva ansökningar om statslån och -tillskott och i allmänhet utföra de staten tillkommande uppgifterna inrättas ett särskilt centralt organ.

Av alla bostadspolitiska åtgöranden från förkrigstiden är den holländska bostadslagen ansedd som den som mest positivt sörjer för bostadsförhållandenas förbättring. Dess praktiska verkningar anses även mycket betydande.

För *Tyskland* — med undantag för vissa städer — samt övriga kontinentala stater utom de här förut nämnda gäller för förkrigstiden det i början sagda att de statliga och kommunala insatserna på bostadspolitikens område i huvudsak inskränkte sig till stadsplane-, byggnads- och hälsovårdsstadgar, inrättande av bostadsinspektion och stundom bostadsförmedling samt organisation av kapitaltillförseln till byggande av smålägenheter, när detta ändamål ej tillräckligt tillgodosågs på den öppna kapitalmarknaden. Dylika åtgärder ha givetvis haft sin stora betydelse för byggnads- och bostadsväsendets utveckling, men de förhindra ej ömdömet, att det allmänna i huvudsak förhöll sig passivt till och åt det enskilda initiativet överlät försörjningen av bostäder åt de mindre bemedlade befolkningslagren.

B. Efter världskriget.

a) Bakgrunden till efterkrigstidens bostadspolitik.

Den ekonomiska utvecklingen under kriget och de närmaste efterkrigsåren skapade återverkningar på byggnads- och bostadsmarknaderna, som radikalt förändrade betingelserna för statens hållning till bostadsförsörjningens problem och framtvang offentliga ingripanden av tidigare okänd art och omfattning. För att rätt bedöma efterkrigstidens bostadspolitik i allmänhet och för att pröva de bostadspolitiska metodernas och erfarenheternas tillämplighet är det nödvändigt att beakta de förutsättningar av allmänt ekonomisk och social art, som bostadspolitikerna i olika länder hade att utgå från och som under den följande tiden i högre eller lägre grad förblivit bestående eller avvecklats.

Prisstegringen under och efter kriget framtvang i praktiskt taget alla länder lagar som begränsade hyresstegringen; en oreglerad hyresbildning skulle otvivelaktigt ha framkallat omfattande sociala skadeverkningar. Av skäl som inte här behöva

närmare utvecklas är det lättare att genom offentlig reglering binda hyrorna än de flesta andra pris. Resultatet av hyresbindningen blev därför att vid början av efterkrigstiden hyrornas stegring var långt svagare än den allmänna prisnivåns och att alltså hyresnivån sjunkit relativt sett. Detta gällde i alla länder även om relationen mellan hyror och byggnadskostnader. Dels på grund härav, dels på grund av kapitalknapphet och höga räntor blev räntabelt privat bostadsproduktion praktiskt taget omöjlig.

Å andra sidan växte bostadsbehovet starkt genom folkökningen, och i synnerhet framdrevs en språngartad ökning under de närmaste efterkrigsåren genom krigsdeltagarnas hemkomst och genom den starka anhopningen av nya hushåll, vars bildande till stor del uppskjutits under krigsåren. Resultatet av denna utveckling på bostadsmarknadens tillgångs-, resp. efterfrågesida blev naturligtvis en akut bostadsbrist av exempellös omfattning. Då fortfarande i de flesta länder avvecklingen av hyresbindningen av sociala skäl var omöjlig, och den allmänna prisnivån och byggnadskostnaderna även efter deflationen efter 1920 kvarstodo på en betydligt högre nivå än hyrespriserna, vartill i vissa länder, särskilt de centraleuropeiska, en svår kapitalknapphet och höga räntor gjorde sig gällande, var bostadsbristens hävande genom räntabelt enskild byggnadsverksamhet utesluten. Det förelåg ett oerhört underskott av bostäder och detta måste täckas genom det allmännas försorg. De bostadspolitiska metoder, som i de flesta länder använts under förkrigstiden, blevo i denna situation helt ineffektiva. Endast en omfattande byggnadsverksamhet kunde råda bot för bostadsbristen; för att driva fram denna byggnadsverksamhet måste stat och kommuner träda in.

I de flesta länder gjordes de offentliga ingripandena under den mer eller mindre klart uttryckta förutsättningen, att de åtgärder, som framtvingades av den akuta bostadsnöden, skulle avvecklas när denna blivit hävd och förhållandena utvecklats till det »normala», paritet mellan byggnadskostnader och hyresnivå uppnåtts, och räntabelt bostadsproduktion därigenom på nytt blivit möjlig på samma basis som före kriget. *Betingelserna* för återvändande till förkrigstidens system för bostadsförsörjning ha hitintills endast delvis och i olika länder i mycket växlande grad nåtts. I vissa exneutrala länder, varav först äro att nämna Sverige och Holland, återställdes möjligheterna av räntabelt bostadsproduktion relativt tidigt, redan under förra hälften av 1920-talet, hyresbindningen avvecklades och de allmänna betingelserna för byggnads- och bostadsväsendets utveckling återgingo till förkrigsförhållanden. I en annan grupp av länder, inneslutande bl. a. Frankrike och Belgien, där stabiliseringen av penningvärdet och prisrelationerna nåddes senare, måste även de extraordinära regleringarna och de därav betingade åtgärderna för byggnadsverksamhetens främjande prolongeras. I en tredje grupp av länder, inneslutande främst Tyskland och Österrike, ha krigets och inflationens efterverkningar på kapitalmarknaden skapat oerhörda svårigheter för bostadsbyggandets kapitalförsörjning genom den öppna kapitalmarknaden och där nödvändiggjort förblivande offentliga föranstaltningar till bostadsbyggandets stöd.

Under de senaste årens prisfall ha i vissa länder genom byggnadskostnadernas och räntornas nedgång betingelserna för räntabelt bostadsproduktion ytterligare ökats. Särskilt starkt har detta gjort sig gällande i England.

Den successiva avvecklingen av den abnorma situationen vid efterkrigstidens början och återgången till mera normala relationer mellan hyresnivå och byggnadskostnader har dock ingalunda betytt att man överallt, där så varit möjligt, har avvecklat den bostadspolitik, som den akuta bostadsnöden framtvingade. I växlande grad har väl en avveckling företagits, men i många länder har den genom krigets återverkningar inom bostadsväsendet framtvingade radikala omvälvningen i statens hållning till bostadsförsörjningsproblemet lämnat kvarstående spår. Det är naturligt, att det intensiva sysslandet med bostadsfrågor har positivt påverkat uppfattningen om dessas stora socialpolitiska betydelse och skärpt blicken för det faktum,

att även under förkrigstidens »normala» förhållanden bostadsförsörjningen för betydande delar av den mindre bemedlade befolkningen var efter alla rimliga mått otillräcklig.

Formerna för främjandet av bostadsbyggandet genom stat och kommuner under efterkrigstiden ha i olika länder varit mycket växlande, vilket delvis beror på anknytningen till redan före kriget utbildade nationella traditioner inom bostadspolitik, delvis på de olikartade förutsättningarna i fråga om graden av behov av offentligt ingripande, kapitalmarknadens läge o. s. v. Från statens sida ha de ekonomiska prestationerna till förmån för bostadsbyggandet tagit formen av bidrag utan återbetalningsskyldighet till täckande av viss del av byggnadskostnaderna, årliga tillskott till täckande av viss del av ränte- och amorteringskostnaderna, lån till underränta ur offentliga fonder eller underlättande av kreditåtkomsten på andra sätt samt skattelättnader. Bostadsbyggnadsverksamhet i statens egen regi har där emot icke förekommit i nämnvärd utsträckning (utom för i statens tjänst anställda tjänstemän och arbetare). Även från kommunernas sida ha långivning, tillskott och skattelättnader kommit till användning; en viktig del av kommunernas medverkan till bostadsbyggandets främjande har vidare varit att anskaffa och på billiga villkor ställa till förfogande tomtmark. Kommunernas byggande i egen regi har vidare i vissa länder haft stor betydelse.

För en mera ingående behandling av de organisatoriska och finansiella formerna för efterkrigstidens bostadspolitik torde det — med hänsyn till de stora nationella olikheterna — vara lämpligt att behandla de bostadspolitiska åtgärderna i olika länder tagna för sig. Härvid begränsas framställningen till sådana länder, där bostadspolitiken fått större omfattning eller mera systematisk utformning.

b) England.

Som tidigare nämnts, hade den engelska bostadspolitiken under förkrigstiden utformats huvudsakligen i syfte att råda bot för missförhållandena i slumdistrikten; i anknytning till detta syfte hade dessutom vissa anstalter vidtagits för att genom kommunernas försorg befordra ersättningsbyggande, vilka emellertid frambragte relativt obetydliga resultat. Först genom den under kriget framväxande bostadskrisen och genom den nya lagstiftning, som därav föranleddes, kommo de offentliga åtgärder till bostadsförsörjningens fromma, som tidigare lagstiftningsmässigt förberetts, att verkligen aktiviseras, och därvid kom till en början nödvånget att forcera byggnadsverksamheten överhuvud att helt dränka det slumsanerings syfte, vari den engelska bostadspolitiken har sitt ursprung.

Vid jämförelse med andra länder framträder som den engelska bostadspolitikens mest säregna drag dels den stora roll, som byggnadsverksamhet i kommunal regi spelat, dels det system för statligt finansiellt understöd i form av årliga tillskott, som där tillämpats.

Den kommunala byggnadsverksamhetens stora omfattning under efterkrigstiden har sin grund dels däri, att enligt engelsk bostadslagstiftning bostadsförsörjningen principiellt är en kommunal uppgift, när det privata initiativet på området är otillräckligt, dels däri, att av olika anledningar allmännyttiga bostadsföretag hittills fått en relativt ringa utveckling i England. Den principiella uppfattningen om kommunernas skyldigheter i här ifrågavarande avseende belysas väl av en cirkulärskrivelse från hälsovårdsministern till de kommunala myndigheterna av år 1933 (Circular 1334). Skrivelsens syfte var — i enlighet med den nuvarande regeringens politik — att avveckla byggandet i kommunal regi; icke desto mindre underströks däri kraftigt, att »i den mån den privata företagsamheten bruste i fråga om byggandet av bostäder i tillräckligt antal och av lämpliga typer, ansvaret för anskaffande av behövliga bostäder åvilade de lokala myndigheterna». Enligt 1925 års bostadslag kan t. o. m. i det fall, att den kommunala myndigheten försummar sina

skyldigheter att vid bostadsbrist skaffa bostäder till stånd, grevskapsrådet eller hälsovårdsministern låta utföra byggnadsarbeten i kommunens ställe.

Statens insatser till bostadsbyggandets främjande har, som nämdes, haft formen av årliga tillskott. De första bestämmelserna om sådana tillskott gavs i *Addisonlagen* av år 1919, enligt vilken staten åtog sig att under 60 år täcka skillnaden mellan de löpande kostnaderna för av kommuner uppförda bostäder och avkastningen av dessa vid hyror, som motsvarade hyrorna för existerande, likvärdiga bostäder. Kommunernas bidrag begränsades till avkastningen av en speciell skatt av en penny per pund, som lades till de övriga kommunalskatterna; härigenom erhöles intet som helst samband mellan kommunernas ekonomiska bördor och de underskott, som uppstod vid bostadsbyggandet enligt lagen.

För bostäder, uppförda av allmännyttiga företag, åtog sig staten — utan att fastställa de hyror som skulle gälla — att täcka 90 % av förräntning och amortering och därtill att bevilja lån ur fonden för offentliga arbeten.

Enligt tilläggsbestämmelser till 1919 års lag kunde vidare åt enskilda företagare, som byggde hus av en föreskriven storlek och typ, givas en subvention i form av ett bestämt engångsbidrag till täckande av viss del av byggnadskostnaderna.

I syfte att ge största möjliga effektivitet åt Addisonplanens subventionsbestämmelser skapades en vidlyftig organisation av byggnadskommisariat, vilkas funktion var att påskynda och kontrollera lokalmyndigheternas byggnadsförehavanden.¹ Lokalmyndigheterna uppmanades att utföra undersökningar över bostadsförhållanden och bostadsbehov inom sina områden. — En teknisk avdelning inrättades i Ministry of Health — som är bärare av de statliga bostadspolitiska funktionerna i England — för att råda och hjälpa lokalmyndigheterna. En annan avdelning skapades för inköp av byggnadsmaterial i stora partier i och för förbilligande; billigheten dränktes dock i den allmänna inflationen.

Addisonlagen kom till stånd under pressen av de första efterkrigsårens bostadsbrist. Utformningen av statssubventionen förklaras dels härav, dels av behovet att ge de vid byggnadsverksamhet i egen regi dittills tämligen ovana kommunerna största möjliga stimulans att bygga, dels slutligen av de något uppjagat heroiska stämningarna under den första tiden efter segern i kriget (homes fit for heroes!). De finansiella bördorna för staten blevo mycket stora, framför allt på grund av byggnadskostnadernas fortsatta stegring, vilken icke motverkades av något ekonomiskt intresse hos de byggande kommunerna. Redan 1921 avbröts därför beviljandet av nya subventioner enligt Addisonplanen. Trots att endast en mindre del av alla de bostäder, som under efterkrigstiden åtnjutit statlig subvention, kommit till stånd under denna plan, uppgå de nuvarande årliga statliga kostnaderna för denna del till ungefär hälften av samtliga kostnader för bostadssubvention. — Det måste dock framhåvas, att Addisonplanens dyrbarhet och relativa misslyckande framför allt sammanhänge med de våldsamma förskjutningarna i prisnivån och byggnadskostnaderna, som inträffade under de år, planen tillämpades: en väsentlig del av de under planen byggda husen kommo till då prisvägen var i sitt högsta läge. Denna omständighet jämte det förhållandet att planen hade att utgå från en oerhörd akut bostadsbrist gör, att några generella erfarenhetsresultat knappast äro att hämta från de få år, under vilka planen tillämpades. Det är dock klart, att ett obegränsat åtagande från statens sida att täcka uppkommande förluster icke är ägnat att garantera ekonomi och administrativ effektivitet.

Chamberlain-lagen av år 1923 åsyftade att återuppliva den privata byggnadsverksamheten och samtidigt att genom statliga subventioner möjliggöra för mindre bemedlade att äga sina bostäder; de flesta av de under planen byggda husen avsågos

¹ Denna ordning sammanhänger med de engelska kommunernas relativa osjälvständighet gentemot staten.

för försäljning. Den erbjöd emellertid även subventioner åt kommuner av två olika slag: den ena för att stimulera till byggande av nya hus för uthyrning, den andra som hjälp vid slumsanering.

Den väsentligaste skillnaden mellan Chamberlainplanens stöd åt kommunerna och den föregående Addisonplanens var att nu de statliga årliga tillskotten fixerades till ett på förhand bestämt belopp, varför icke längre alla förluster, av vad orsak de än hade uppkommit, täcktes av staten. Under det att tidigare kommunerna haft att bidra med ett lågt, fixt belopp och staten täckte alla deficit, bidrog nu staten med ett bestämt belopp för varje av kommunen uppfört hus, varefter övriga finansiella förpliktelser åvilade kommunerna. Det statliga tillskottet bestämdes till £ 6 per hus under 20 år. — Chamberlainplanen har emellertid i denna sin del aldrig haft någon nämnvärd betydelse, då den redan följande år ersattes med en ny plan.

De statliga bidragen till slumsanering enligt 1923 års plan bestodo däri, att staten åtog sig hälften av den kostnad, som kommunen åsamkade sig genom upprensning i slumområden. Till följd av överbefolkningen i slummen och det kvarstående stora behovet av nybyggnad har dock även denna del av 1923 års plan varit i det stora hela verkningslös under sin giltighetstid (till 1930).

Enligt 1923 års plan kunde kommunerna i stället för att själva bygga även understödda allmännyttiga företag och privata byggnadsföretagare. De hade därvid att på förhand bestämma beloppet av de understöd, som ansågos erforderliga. Understödet kunde ha formen av antingen ett engångsbidrag vid husets fullbordande eller ett årligt tillskott under visst antal år eller, slutligen, ett avdrag på den kommunalskatt, som åvilade huset. — Statliga bidrag till allmännyttiga företag till belopp motsvarande bidragen till byggande kommuner kunde även utgå direkt, utan kommunen som mellanhand.

Den enda del av Chamberlainlagen som haft större praktisk betydelse är den som erbjöd subvention åt privata företagare, som byggde huvudsakligen för försäljning av husen. Även dessa bidrag, som vid utbetalandet till den privata företagaren i allmänhet fått formen av engångsbidrag, motsvarande det kapitaliserade värdet av statens årliga tillskott till täckande av viss del av byggnadskostnaderna, förmedlades genom kommunerna och förutsatte en av kommunen uppgjord och av hälsovårdsministern godkänd plan för bekämpandet av bostadsbristen.

Förfarandet vid utbetalandet av statsbidrag till enskilda byggnadsföretagare inneslöt även kontroll över att hustyperna och bebyggelsesättet motsvarade de krav, lagen uppställde, samt att husen såldes till priser, icke överstigande vissa fastställda belopp.

Att en statlig subvention av denna typ: bidrag till enskilda företagare för uppförande av hus till försäljning, överhuvud varit möjlig utan allt för stora missbruk — dess lämplighet har dock varit omtvistad — beror givetvis därpå, att i England den övervägande större delen av all bostadsproduktion består i framställning av enfamiljshus, vilka — särskilt som de övervägande uppföras på ofri grund (leasehold) — i och för sig lämna långt mindre möjligheter till spekulativt utnyttjande än större hyreshus, samt därpå att spekulationsmöjligheterna därutöver begränsats dels genom kontroll över hyror och försäljningspriser i fråga om med hjälp av subvention nyproducerade hus, dels därigenom att den allmänna hyresstandardens dominerats av de ännu av lagstiftning bundna hyrorerna i före kriget uppförda hus.

I kraft av denna sist behandlade delen av 1923 års plan byggdes över 400 000 hus fram till 1929, då planen upphävdes.

Chamberlainlagen innehöll slutligen ett bemyndigande för kommunerna att i viss utsträckning garantera lån givna av Building Societies¹ för byggande eller förvärv av hus.

¹ Building Societies äro i England icke byggande företag utan sparkassor för byggnadsändamål.

Wheatley-lagen av år 1924, som genomfördes av den första arbetarregeringen, upphävde icke den föregående Chamberlainlagen. Under en följd av år tillämpades de båda parallellt. Som nyss nämndes, voro 1923 års bestämmelser länge verksamma i att stimulera den privata subventionerade byggnadsverksamheten; i fråga om kommunalt bygge undanträngde dock 1924 års plan tack vare sina mera generösa subventioner föregångaren.

Utgångspunkten för *Wheatleyplanen* var att kostnaderna för de boende i de under Chamberlainplanen byggda husen voro så höga att endast relativt välsituerade tjänstemän och yrkesarbetare kunde bo i dem. Subventionen var för låg för att de lägre betalda arbetarna skulle kunna tillgodogöra sig dess förmåner.

I syfte att göra den av staten understödda byggnadsverksamheten nyttig för de mest behövande höjdes Chamberlainplanens subvention om £ 6 under 20 år till £ 9 under 40 år per hus. Husen kunde uppföras antingen direkt i kommunal regi eller av privata företagare inom ramen av ett av kommunen uppgjort program, varvid dock kapitalisering av subventionen icke tilläts. — I praktiken har det nästan uteslutande varit fråga om kommunalt byggande under *Wheatleyplanen*: de villkor som uppställdes avstängde praktiskt taget allt privat byggnadsföretagande från användande av dess subventioner.

Husen skulle uppföras i och för uthyrning, däremot icke för försäljning. Förutsättning var att husen skulle uthyras till ett belopp, som icke översteg hyran för likvärdiga hus, byggda före kriget. Om emellertid den årliga förlusten för kommunen därigenom kom att överstiga hälften av beloppet av det statliga tillskottet, tilläts höjning av hyran till dess förlusten uppgick till det nämnda beloppet. — Lagen föreskrev dessutom att företräde skulle givas åt större familjer.

Ett speciellt intresse tillkommer *Wheatleyplanen* därigenom att man vid dess antagande sökte skapa garantier för att planens genomförande i praktiken icke skulle kunna hindras genom brist på arbetskraft och särskilt yrkeskunniga arbetare samt för att icke byggnadskostnadernas stegring skulle äventyra subventionens effektivitet. En »gentlemen's agreement» lär ha ingåtts mellan regeringen och byggnadsarbetarnas fackförbund av innehåll, att byggnadsarbetarkåren skulle utökas så mycket som krävdes för att ett visst planerat byggnadsprogram skulle kunna genomföras; i gengäld utlovades, att statssubventionerna för att förhindra allvarlig arbetslöshet inom byggnadsfacken skulle fortsätta under en period av 15 år under förutsättning att byggnadskostnaderna icke drevos i höjden. I verkligheten stego dock byggnadskostnaderna avsevärt under de första åren efter *Wheatleyplanens* antagande, vilket under år 1927 föranledde nedsättning av Chamberlainsubventionen (till privata företagare) från £ 6 till £ 4 per år och av *Wheatleys*subventionen från £ 9 till £ 7/10. Under år 1929 inställdes, som förut nämnts, all subvention enligt Chamberlainplanen. *Wheatleys*subventionen upphörde år 1932, och då under motiveringen, att byggnadskostnadernas fall gjort vidare statsbidrag enligt planen onödiga.

De båda lagar, av år 1923 resp. år 1924, som här refererats, ha varit utomordentligt effektiva i fråga om att stimulera byggnadsverksamheten. Till år 1929 byggdes med deras hjälp tillsammans nära 800 000 bostäder. De negativa erfarenheterna äro att genom den forcering av byggnadsverksamheten, som statsbidragen medverkade till, byggnadskostnaderna stego — trots alla preventiva åtgärder — och att därigenom subventionens hyresförbilligande effekt reducerades. *Wheatleyplanens* avsikt att framställa bostäder tillgängliga för de lägre betalda arbetarna misslyckades i huvudsak. Det blev fortfarande de något så när välsituerade familjerna, som kommo i tillfälle att tillgodogöra sig statssubventionens förmåner, och till avsevärd del kommo dessa att bortslösas på familjer, som noga taget icke hade behov av offentligt understöd.

Från omkring 1929 trädde på nytt slumsaneringsproblemet i förgrunden i England. Man hade tidigare hyst förhoppningar att det intensiva byggandet av nya

hus skulle automatiskt medföra minskning av överbefolkningen i slumdistrikten och skapa möjligheter för upprensning. Till understöd av kommunernas saneringsarbeten hade även, som tidigare omtalats, Chamberlainplanen utlovat statens övertagande av halva kostnaden. Förhoppningarna visade sig emellertid illusoriska och statsbidragen utnyttjades endast i ytterst ringa omfattning, eftersom saneringsföretag trots statens understöd voro alltför kostsamma för kommunerna.

I ett betänkande avgivet av en specialkommitté inom National Housing and Town Planning Council år 1929 konstaterades att »ehuru mer än en miljon hus ha byggts efter kriget, pressen av överbefolkning i slummen endast obetydligt, om ens alls, har lättats». »Det riktiga sättet att angripa problemet är icke att betrakta det som ett problem om upprensning eller rivning utan som ett problem om nybyggnad. Utrymningen och den effektiva förstöringen av slummen beror på anskaffandet av ett tillräckligt antal hus till hyror som arbetarklassen kan betala.» Kommittén rekommenderade höjning av statsbidraget vid slumsanering från hälften till två tredjedelar av kostnaden samt en extra subvention i form av årliga tillskott, som skulle läggas till Wheatleysubventionen vid utflyttning ur slumdistrikten av fattiga större familjer.

Greenwoodlagen av år 1930, som genomfördes av den andra arbetarregeringen, var ett försök till direkt angrepp på slumsaneringsproblemet, varvid dock de synpunkter, som nyssnämnda specialkommitté understrukt, knappast gjordes till grundläggande, och införde samtidigt en ny typ av subvention, därigenom att stats-tillskottens storlek gjordes beroende av antalet personer, som berördes av ingripanden enligt lagen. — Det är att märka, att 1930 års lag icke upphävde Wheatleysubventionen: »De två lagarna äro delar av en enhetlig politik och äro avsedda att arbeta i förening» (Circular 1138). Wheatleysubventionen hade emellertid genom den förut nämnda sänkningen av subventionsbeloppet per hus fått en långt mera inskränkt betydelse än tidigare.

1930 års lag upptages till stor del av bestämmelser, som reglera kommunernas ingripanden i fråga om »clearance areas» och »improvement areas», d. v. s. områden, där förefintliga hus måste undanröjas, resp. där man i huvudsak kunde nöja sig med att upprusta de gamla byggnaderna. — Kommunernas principiella skyldigheter i fråga om bostadsförsörjningen fastställas (moment 9): »En lokal myndighet, som har fattat beslut enligt vilket ett område förklaras vara 'clearance area' eller 'improvement area', skall före verkställandet av sådana beslut, som kräva omflyttning av mindre bemedlade personer, vidtaga eller säkerställa vidtagandet av åtgärder för anskaffandet av ersättningsbostäder inom tid som hälsovårdsministern anser nödig.» — Lagen ålägger vidare alla stadskommuner med över 20 000 invånare att vart femte år inkomma med en allmän plan över de åtgärder, som kommunen avser att under närmaste femårsperiod vidtaga i fråga om bostadsförhållandena på orten och anskaffande av nya bostäder. Denna bestämmelse har redan visat sig mycket betydelsefull: den tvingar lokalmyndigheterna till att dels skaffa sig ingående kunskap om de faktiskt rådande bostadsförhållandena, dels uppgöra mera långsiktiga program för bostadspolitiken.

Bestämmelserna om statsbidragen till understöd av kommunala slumsaneringsföretag i *Greenwoodlagen* äro skäligen komplicerade. — För varje individ, som genom ingripanden enligt lagen mister sin förutvarande bostad beviljar staten ett årligt tillskott under 40 år av £ 2/5,¹ under villkor att för var femte avhyst person en ny bostad bygges genom kommunens försorg; härvid förutsättes att kommunen bidraget med ett belopp, utgörande en tredjedel av statstillskottet. Genom de sammanlagda stats- och kommunaltillskotten blir subventionen för varje ersättningsbostad £ 15 per år under 40 år.

¹ För Skottland samt för bostäder på landsbygden gälla högre belopp. I fall då ersättningsbostäder beredas i flervåningshus inom saneringsområdet kan även, då tomtkostnaden överstiger visst belopp, med hälsovårdsministerns medgivande högre subventionsbelopp utgå.

Principen är alltså att subventionen begränsas till byggande av ersättningsbostäder till ett antal som ungefär överensstämmer med antalet av genom saneringsverksamheten undanröjda bostäder. De nybyggda bostäderna skola uthyras, ej säljas. — Vidare ges utförliga bestämmelser om bostädernas användning (förbud för uthyrande i andra hand o. s. v.) samt om hyressättningen, som skall ske efter ortens behov inom gränserna för de möjligheter, som subventionen skapar. Därvid ges i lagen även rum för speciella hyresrabatter för särskilt behövande familjer. Genom dessa senare bestämmelser ger, enligt senare förklaringar, lagen lokalkammyndigheterna rätt att tillämpa differentierade hyror; metoden härför lämnas åt resp. kommuner att själva bestämma.

1930 års lag föreskriver inte uttryckligen att ersättningsbostäderna skola bebos av sådana familjer, som genom slumsaneringsåtgärder mist sin förutvarande bostad. Detta synes dock förutsättas som det ordinära förhållandet. Emellertid föreskrives i senare instruktioner (exempelvis Circular 1331) att »i den mån de familjer som förflyttas från de förstörda slumdistrikten äro i besittning av tillräckliga resurser att själva skaffa bostad, skola de nya husen med dess låga hyror göras tillgängliga för andra fattiga personer, som leva i allvarligt otillfredsställande förhållanden och som icke kunna prestera vanliga hyror».

Ersättningsbyggande kan enligt lagen även utföras av allmännyttiga företag, som därvid erhålla i stort sett samma förmåner från statens sida som byggande kommuner. Då emellertid därvid förutsattes, att det allmännyttiga företaget skall hyra ut ersättningsbostäderna till samma hyror som kommunen tillämpar, och de kommunalt uppförda bostäderna åtnjuta en kommunal subvention utöver den statliga, har hittills byggande genom allmännyttiga företag varit praktiskt taget utslutet.

Greenwoodlagen innebar ett begränsat slumsaneringsprogram. Utöver de föreskrifter, som avsågo anskaffandet av ersättningsbostäder, innehöll den — i motsats till tidigare lagar — inga bestämmelser varigenom bostadsförsörjningen i allmänhet kunde befordras. — Lagens verkningar voro under de första åren av dess giltighetstid relativt obetydliga, vilket faktum dock bör ses mot bakgrunden av de efter 1930 följande årens allmänna ekonomiska depression.

Under den fortfarande sittande regeringen ha de bostadspolitiska åtgärderna ännu strängare begränsats till slumsaneringsändamål, varvid i huvudsak de linjer fullföljts som uppdrogos i Greenwoodlagen. — I fråga om kommunalt byggande under Wheatleysubventionen beordrades först kommunerna att koncentrera byggnadsverksamheten till mindre hus som kunde uthyras till de lägre avlönade arbetarna. År 1933 stoppades — som förut nämnts — subventionen enligt Wheatleyplanen helt, under motivering att byggnadskostnadernas fall möjliggjorde räntabel byggnadsproduktion tillräcklig för behovet.

Det har mot denna motivering gjorts gällande, att nuvarande byggnadskostnader och räntor visserligen möjliggöra tillgodoseendet av medelklassens och de bättre betalda arbetarnas bostadsbehov utan subventioner, men att för de lägre betalda arbetarna fortfarande kostnaderna för en icke subventionerad bostad äro icke överkomliga. Genom byggnadskostnadernas fall blev Wheatleyplanen effektiv i att frambringa bostäder för de mest behövande just i det ögonblick då den upphävdes. Det är — enligt kritikerna — visserligen sant, att byggnadskostnadernas fall och de låga räntorna nu möjliggöra byggande och försäljning eller uthyrning av hus till ungefär samma pris som tidigare kunde nås endast med hjälp av subventionen, men att tidigare även de subventionerade husen icke voro tillgängliga för de minst bemedlade, som alltså då varit och allt fortfarande förbli ohulpna. Huvudsyftet i de åtgärder, som vidtagits under den nuvarande hälsovårdsministern, *Hilton Young*, är att stimulera enskilda företagare, vilka anförtros bostadsförsörjningen så när som på den del, som har karaktär av ersättningsbyggen under 1930 års lag; omfånget av denna senare, högt subventionerade byggnadsverksamhet bestämmes

av omfånget av de slumsaneringsplaner, till vilka kommunerna ta initiativ och vilkas genomförande godkännes av hälsovårdsministern. Lokalmyndigheterna kunna visserligen med hälsovårdsministerns medgivande genomföra byggnadsprogram utan statssubvention i sådana fall då ett trängande behov, som icke synes bli tillgodosett genom enskild byggnadsverksamhet, föreligger. Men huvudlinjen i den nuvarande regeringspolitiken är att lita till de enskilda företagen.

I syfte att stimulera dessas byggnadsverksamhet antogs samtidigt med Wheatley-subventionens upphörande en utvidgning av den garanti, som enligt tidigare lagar kommunerna kunde åtaga sig för lån från Building Societies, varigenom staten delar lika med kommunerna och Building Societies risken för lån upp till 90 % av fastighetsvärdet. I en cirkulärskrivelse av år 1933 (Circular 1334) påpekar hälsovårdsministern lämpligheten av samarbete mellan lokalmyndigheterna, enskilda byggnadsföretagare, Building Societies och övriga intresserade, t. ex. i form av gemensamma konferenser. Vidare påpekas kommunernas möjligheter att understödja byggnadsverksamheten genom att på billiga villkor ställa tomtmark till förfogande.

Hilton-Young-lagens bestämmelser om lånegarantier för enskilda byggnadsföretagare ha hittills haft mycket ringa effekt. Kommunerna ha i stor utsträckning vägrat att engagera sig med garantiförbindelser i från enskilda företagare framförda byggnadsprojekt med den motiveringen att de enskilda företagen icke kunna uthyra bostäderna till så låga hyror, som kommunen själv kan (tack vare den längre amorteringstid, som kommunen kan räkna med). — Däremot har på senaste åren den icke subventionerade byggnadsverksamheten varit omfattande på grund av å ena sidan den starka sänkningen i byggnadskostnader och räntor, å andra sidan den starka hushållsbildningen. Som tidigare nämnts anses dock de icke subventionerade husen icke tillgängliga för de mest behövande befolkningsskikten.

Under de senaste åren har en tendens gjort sig gällande att befördra byggnadsverksamhet genom allmännyttiga företag, varom mera nedan.

Den huvudsakliga positiva bostadspolitiska insatsen under de senare år har varit påskyndandet av slumsaneringsföretag enligt 1930 års lag. Som tidigare nämnts gjordes i denna kommunerna skyldiga att uppställa program, omfattande 5 år, för slumdistriktens uppressning och anskaffande av kraftigt subventionerade ersättningsbyggen. Till den 31 mars 1934 hade icke mindre än 1 467 sådana program, gällande kommuner i England och Wales, blivit godkända av hälsovårdsministern. Dessa program innefatta rivning av 268 457 hus med en befolkning av 1 246 556 samt uppförande av 286 397 ersättningsbostäder. Det är hälsovårdsministerns förhoppning att härigenom det engelska slumproblemet skall vara löst redan år 1938; möjligheten härav förnekas dock från många håll. — I syfte att forcera slumsaneringsarbetet har under sista året Housing Division inom ministeriet utökats med teknisk och administrativ personal i syfte att bistå och råda de lokala myndigheterna.

För närvarande förberedas¹ utöver fortsättning av slumsaneringsarbetet dels speciella åtgärder mot överbefolkning i bostäder, dels åtgärder syftande att upprusta arbetarbostäder och öka tillgången på sådana särskilt genom allmännyttiga företag (Public Utility Societies).²

De åtgärder mot överbefolkning, som förebådats, sägas avse att skapa hinder för att bostäder, där nu icke trångboddhet råder eller där trångboddhet genom offentliga åtgärder avskaffats, icke på nytt i framtiden bli överbefolkade. För att nå detta syfte förutses nödvändigheten att bygga flervåningshus i städernas inre

¹ Enligt Fifteenth Annual Report of the Ministry of Health 1933—34.

² Enligt meddelande i pressen har i dagarna (omkr. 20 jan. 1935) ett nytt förslag till bostadslag framlagts, som synes innebära en väsentlig utvidgning av den nuvarande regeringens bostadspolitik. Huvudpunkterna i förslaget sägas vara subventioner för motverkande av trångboddhet samt inrättande av en central rådgivande bostadsmyndighet.

delar, vilket med hänsyn till därvarande högre tomtkostnader anses kräva en speciell statlig subvention.

Åtgärder att öka tillgången på upprustade arbetarbostäder ha nyligen föreslagits av *Moyne*-kommittén. Kommittén föreslår bl. a. att lokalmyndigheter skola givas rätt att expropriera och uppmuntras att anskaffa arbetarbostäder som icke äro i alla avseenden lämpliga för beboende men kunna genom upprustning göras beboeliga för åtminstone 20 år, samt att allmännyttiga företag skola bemyndigas och uppmuntras att mera aktivt deltaga i bostadspolitiska åtgärder av olika slag. — Kommittén föreslår vidare en subvention för anskaffande av bostäder som blivit behöfliga i och med ingreppen mot trångboddhet i de områden, vars bostadsförhållanden ordnas enligt förslaget. Den föreslagna subventionen för dylik »rehousing» överensstämmer i fråga om allmänna bestämmelser med subventionen vid ingrepp mot »improvement areas» enligt 1930 års lag. De föreslagna beloppen äro £ 5 per hus under 60 år och £ 12 per bostad i flervåningshus under 60 år att utgå till allmännyttiga företag; i fråga om subvention till kommuner, som genomföra byggen enligt förslaget rekommenderas utan fixerade förslag en anpassning av beloppet på sådant sätt att de kommunala bostäderna kunna uthyras till samma hyror som i de allmännyttiga företagens hus.¹

Den engelska bostadssubventionspolitiken under efterkrigstiden har lämnat mycket betydande resultat. Med statlig hjälp ha byggts billiga hus till uthyrning eller försäljning till ett antal av nära 1 200 000. — Den löpande kostnaden för hittills beviljade statssubventioner av typen årliga tillskott uppgår för närvarande till omkring 13½ miljoner pund. Motsvarande årliga kostnader för kommunerna uppskattas till omkring 3 miljoner pund. Av dessa belopp, som alltefter olika bestämmelser i de varandra avlösande och stundom parallellt löpande subventionsplanerna äro bestämda att utgå under 20, 40 eller 60 år, upptages nära hälften av den mycket kostsamma subventionen enligt Addisonplanen av år 1919.

Revision av subventionsbeloppet. Tidigare nämndes att Chamberlain- och Wheatley-subventionerna blevo föremål för revision under år 1927, varigenom understödsbeloppen för de i fortsättningen byggda husen nedsattes. Greenwoodlagen innehåller en bestämmelse, att dylik revision skall företagas vart tredje år, då möjligheten av subventionsbeloppets sänkning för framtida ersättningsbyggnadsprojekt skall tagas under omprövning. Denna lag ger även möjligheter till stabilisering av statsbidragen under 1919 års Addisonlag i syfte att förenkla kontrollsystemet. *Moyne*-kommitténs nyssnämnda förslag till upprustningsarbeten och ersättningsbyggande för motverkande av trångboddhet innehåller även ett moment, enligt vilket dels subventionens storlek för i fortsättningen byggda bostäder skall kunna omprövas om sänkning av byggnadskostnaderna ger anledning därtill, dels även det årliga statsbidraget till redan existerande hus skall kunna revideras i händelse av större allmän förbättring i det ekonomiska läget och väsentlig ökning av hyresbetalningsförmågan hos de mindre bemedlade; sådan revision får dock ej ske på bekostnad av det allmännyttiga företaget och dess delägare.

Kreditgivning. Utöver de olika subventioner i form av årliga tillskott, för vilka här redogjorts, ha i England stat och kommuner bidragit till främjande av byggnadsverksamheten genom att underlätta kapitalanskaffningen. De enskilda företagare, som erhöilo subventioner enligt Chamberlainplanen, fingo även i stor utsträckning kreditfrågan ordnad genom kommunala lån, i allmänhet upp till 90 % av fastighetsvärdet. Jämte tillskottet betydde detta att en enskild företagare inte hade att ur andra källor skaffa mer än c:a 5 % av kapitalet. För byggnadsverksamheten under senare år har man — som förut nämnts — sökt ordna kreditfrågan genom stats- och kommunalgarantier för lån från Building Societies. — Byggande

¹ Jämför ovan om svårigheterna för allmännyttiga företag att utnyttja Greenwoodsubventionen.

kommuner ha skaffat kapital dels genom upptagande av egna lån i öppna marknaden, vilket kräver hälsovårdsministrernas medgivande, dels — särskilt i fråga om mindre kommuner — genom lån till låg ränta från staten genom Public Works Loan Commission, vars fonder årligen beviljas av parlamentet. Även allmännyttiga företag och enskilda ha kunnat erhålla lån från denna institution.

Allmänna erfarenheter från engelsk bostadspolitik. Såsom framgått av det föregående har den engelska bostadspolitikern under efterkrigstiden haft mycket stor omfattning och delvis även nått mycket betydande resultat. Otivelaktigt har detta även inneburit en avsevärd höjning av den faktiska bostadsstandarden för de mindre bemedlade och därtill — vilket kanske på lång sikt är ännu viktigare — en höjning av kraven från den allmänna opinionens och de offentliga organens sida i fråga om vad som anses som anständiga bostadsförhållanden. Ingen regering i England kan i närvarande tid tänka på att försumma slumproblemet. Det är ingen överdrift att påstå, att efterkrigstidens utveckling betecknar en revolution i sättet att betrakta bostadsproblemet och det allmännas skyldigheter att arbeta för dess lösning.

Å andra sidan har planmässigheten och kontinuiteten i arbetet på bostadsförhållandenas förbättring otivelaktigt lidit betydlig skada av olikheterna i de politiska partiernas uppfattningar om de lämpliga medlen. Den följd av planer, som avlöst varandra under efterkrigstiden och som än lagt huvudvikten på att stimulera enskilda företagare att bygga, än låtit kommunerna sköta hela bostadsförsörjningen, ger belägg härför. Det bör dock på nytt understrykas, att även under sådana planer, som velat uppmuntra det enskilda byggnadsföretagandet, kommunerna spelat stor roll i bostadspolitiskt hänseende, t. ex. för att uppgöra lokala bostadsprogram, förmedla kredit, utföra speciella uppgifter, såsom slumsanering o. s. v.

Ett viktigt drag i engelsk bostadspolitik är dess starkt centraliserade ledning och den därtill svarande osjälvständiga ställning, som kommunerna intaga. Kommunernas planer för bostadsförhållandenas förbättring skola granskas och godkännas av hälsovårdsministern, deras åtgöranden i fråga om subventionsmedels användning, upptagande av lån för bostadsändamål o. s. v. kontrolleras och sanktioneras. Hälsovårdsministern har möjlighet att t. ex. vägra en kommun att genomföra ett byggnadsprogram även om därvid inga statssubventioner komma till användning. Överhuvud har hälsovårdsministeriet mycket vidsträckt rättsliga befogenheter att leda och kontrollera allt arbete, som i landet utföres inom byggnads- och bostadsväsendet.

Hälsovårdsministeriet. För bostadsärenden finnes inom hälsovårdsministeriet ett särskilt Housing Department. Det har gjorts gällande, att dettas resurser varit otillräckliga för uppgiften (såsom ovan nämndes har en utökning av den tekniska och administrativa personalen nyligen skett) och att sammanförandet av bostadsärendena med alla de olika övriga ärenden, som falla under hälsovårdsministeriet, icke är i alla hänseenden lyckligt. — I diskussionen särskilt under senare år ha framförts förslag om att bostadsärendena skulle övertagas av ett National Housing Board, ett mera fristående verk, inneslutande teknisk, hygienisk och finansiell expertis, varigenom ett mera kontinuerligt, planmässigt arbete för bostadsfrågornas lösning antages kunna bli utfört, eller också att en permanent rådgivande kommitté skulle inrättas, bestående av i bostadsfrågor praktiskt förfarna personer, arkitekter o. s. v., som skulle hålla översikt över bostadsfrågornas läge och råda ministern.

Den förut nämnda Moyne-kommitténs förslag innehåller en rekommendation i liknande riktning men med en speciell utformning, som sammanhänger med att kommittén åsyftar befordrandet av allmännyttiga bostadsföretag. Förslaget går ut på inrättandet av en Central Public Utility Council, vars funktioner skulle vara att a) efter hälsovårdsministrernas allmänna direktiv befordra bildandet av samt övervaka och råda allmännyttiga företag; b) att råda och giva rekommendationer till ministern beträffande erkännandet av sådana företag för handhavandet av den

lokala administrationen av åtgärder enligt den föreslagna lagen, där dessa inte utföras av kommunerna, beträffande de allmännyttiga företagens och lokalmyndigheternas förslag till anskaffning, upprustning och förvaltning av fastigheter samt beträffande kreditgivning till allmännyttiga företag; c) att undersöka och råda ministern, lokalmyndigheterna och de allmännyttiga företagen i fråga om lämpliga former för fastighetsförvaltning samt vidtagna anstalter för tillräcklig tillgång på tränade fastighetsförvaltare. Därutöver skulle centralrådet verkställa tekniska undersökningar, arbeta för propaganda o. s. v. Det skulle bestå av högst fem ledamöter, utsedda av hälsovårdsministern, och innehålla minst en medlem med särskilda finansiella kvalifikationer.

Kommunerna. Lokalmyndigheternas ställning och insatser i bostadspolitiken i England ha i det föregående upprepade gånger berörts. Det erinras om, att efter 1919 de lokala myndigheterna ha varit ansvariga för en tillräcklig bostadsförsörjning inom sitt område.

Kommunernas väsentliga insats har varit byggande av hus för uthyrning. De större städerna ha härför haft särskilda organ, Housing Committees, med en kvalificerad »housing director» i ledningen. Byggandet har i allmänhet utlämnats på entreprenad; endast till en mindre del ha kommunerna byggt själva direkt (»direct labour»). Några svårare olägenheter av detta system anses i allmänhet icke ha visat sig; möjligheten av »direct labour» har förhindrat de enskilda företagare, som utfört byggnadsarbetet, att genom ringbildningar o. d. otillbörligt utnyttja situationen. — Däremot synas problemen om husens förvaltning: urvalet och behandlingen av hyresgästerna o. s. v., ha erbjudit vissa svårigheter, varom mera i fortsättningen.

Allmännyttiga företag. Bostadsföretag grundade av socialt intresserade personer och arbetande med donerade eller för låg förräntning tillskjutna medel ha sedan länge existerat i relativt stor omfattning i England. I flera av de subventionsplaner, för vilka tidigare redogjorts, ha även särskilda bestämmelser avseende allmännyttiga företags medverkan varit inryckta. Emellertid har — som nämnts — den kvantitativa betydelsen av de allmännyttiga företagens bidrag till efterkrigstidens bostadsförsörjning varit relativt underordnad. Deras insatser ha väsentligen legat på ett annat plan: det är en allmän uppfattning att deras förvaltning av bostäderna är mönstergill. De ha i allmänhet arbetat med sociala vicevärdinnor, utbildade enligt Octavia-Hill-systemet (se nedan). Urvalet av och behandlingen av hyresgäster inom de allmännyttiga företagen anses av många ha varit baserad på en starkare social ansvarskänsla än den kommunerna i allmänhet presterat.

Det är möjligen på grund av dylika erfarenheter, som i de förut nämnda förslagen från Moyne-kommittén till upprustning av äldre bostäder och byggande av ersättningsbostäder för motverkande av trångboddheten allmännyttiga företag tilldelats en framskjuten plats. Subventionerna enligt förslaget skulle i första hand utgå till erkända sådana företag. Dessa förutsätts samarbeta med de lokala myndigheterna och skola normalt i sin styrelse ha medlemmar, representerande lokalmyndigheten eller väl förfarna i kommunala värv. Även representant för den lokala Building Society bör i vissa fall ingå i styrelsen. Det förutnämnda centralrådet har att kontrollera, att styrelsen kan anses kompetent att affärsmässigt och effektivt utföra den »public service», som anförtros den.

Bostädernas förvaltning, urvalet av hyresgäster och hyressättningen. Urvalet av de boende i av staten subventionerade och av kommunen förvaldade hus sker i allmänhet genom det kommunala bostadsorganet; i vissa fall sker urvalet genom tjänstemän enligt regler, fastställda av den lokala myndigheten.

Reglerna för urvalet växla avsevärt, men i flertalet fall säges hänsyn tagas till inkomst, nuvarande bostad och familjestorlek.

Husens och de boendes skötsel är ibland lagd i händerna på för ändamålet särskilt utsedda tjänstemän, därav någon kvinnlig med erfarenhet i Octavia-Hill-syste-

met.¹ Detta system, som var ett viktigt inslag i de av privata välgörenhetssällskap burna bostadsreformatoriska strävandena under förkrigstiden, kan sägas bygga på en viss överenskommen ömsesidighet i rättigheter och skyldigheter hos husägare resp. hyresgäster («... en dålig husägare gör en dålig hyresgäst, och tvärtom...») och bäres av särskilt utbildade kvinnliga vice-värdinnor, som genom rådgivning i hemvård o. d. komma i ett mera personligt förhållande till hyresklientelet. I andra fall skötas de kommunala husen av kommunala tjänstemän, som icke äro särskilt för ändamålet utsedda, i samarbete med ortens Housing Committee.

Det har mot de engelska kommunernas sätt att förvalta sina bostäder anmärkts, dels att urvalet av hyresgäster icke alltid varit ur sociala synpunkter lämpligt, i det ofta familjer, även mindre eller barnlösa, med en någotsånär hyggelig ekonomi, som garanterar stadig hyresbetalning, givits företräde framför mera behövande större familjer, dels att — även bortsett från det ursprungliga urvalet — de subventionerade husen kommit att upptagas av familjer, som icke behöva det allmännas hjälp, under det att å andra sidan de fattigaste och sämst hysta familjerna i stor utsträckning bli ställda utanför varje samhällets bostadshjälp. — Särskilt under de senaste åren har till följd av denna kritik ett strävande gjort sig gällande att garantera ett socialt lämpligare urval och att undvika bortslösande av allmänna medel på icke behövande.²

Å andra sidan har även behovet av en bättre och mera omsorgsfull skötsel av husen tilldragit sig uppmärksamhet. Moyne-kommitténs tillsättande och förslag kunna delvis sägas utgöra led i strävandena till förbättring i detta avseende. Denna kommitté säger sig »lägga stor vikt vid att, närhelst det är möjligt, ordentligt utbildade fastighetsförvaltare sysselsättas», och avger en rekommendation till förmån för Octavia-Hill-systemet. Kommittén vill icke »från detta arbete utesluta sysselsättandet av utbildade män, men förvaltning enligt Octavia-Hill-systemet innesluter hjälp till husmodern på många olika sätt, och vi anse att det därför är önskvärt, att kvinnliga husförvaltare vanligen användas».

c) Belgien.

I det föregående har kort redogjorts för åtgärder, vidtagna i Belgien under förkrigstiden i syfte att befordra byggandet av billiga bostäder (huvudsakligen egna hem) och den organisation av bostadskommittéer (*comités de patronage*), som här för skapades. — Vid slutet av år 1912 framlades i det belgiska parlamentet ett förslag om inrättande av ett nytt bostadspolitiskt organ, *Société nationale des habitations et logements à bon marché*, som skulle vara ett centralställe för över hela landet spridda byggande (i motsats till de tidigare comités de patronage) organisationer av halloffentlig karaktär. (Se nedan.) Förslaget hann emellertid icke bli lag före krigsutbrottet. Så skedde först under år 1919; den nya organisationen har alltså först under efterkrigstiden varit i verksamhet, men då haft så mycket större betydelse på grund av de starkt ökade statliga bostadspolitiska insatserna, för vilka Société nationale varit det centrala organet.

Den långivning på billiga villkor men utan egentlig subvention från den statligt kontrollerade och garanterade allmänna spar- och pensionskassan, som jämte fiskalska förmåner var det viktigaste draget i förkrigstidens belgiska bostadspolitik, har i vidgad omfattning fortsatt efter kriget. Dessa lån ha antingen förmedlats av lokala kreditföreningar till enskilda, som velat bygga eller köpa hus för egen räkning, eller emottagits av byggnadsföreningar (*sociétés de construction*), vilka byggt hus för uthyrning eller försäljning. — Denna verksamhet har emellertid haft betydelse i huvudsak endast för de relativt bärgade medelklass- och arbetarfamiljerna; den akuta bostadskrisen efter kriget och kraven på bättre bostadsförsörjning för de mindre bemedlade framtvang nya och radikalare bostadspolitiska åtgärder.

¹ Jämför ovan sid. 3. — ² Jämför nedan sid. 172.

Dessa åtgärder ha bestått i dels lån till underränta, som administrerats av Société nationale, samt statsgaranti och övertagande av en del av kostnaderna för lån, upptagna av denna organisation för bostadsändamål, dels direkta subventioner i form av engångsbidrag vid byggande eller inköp av hus för eget behov. Dessutom ha liksom före kriget fiskaliska lättnader i icke obetydlig omfattning medgivits till förmån för billig bostadsförsörjning.

Statshjälpen genom Société nationale avses för bostäder, vilkas hyresvärde icke överstiger visst belopp, och för familjer, som äro enligt i lagen noga definierade normer mindre bemedlade.

Fram till år 1927 försågs Société nationale av staten med lån till en ränta av 2 %. Efter detta år lades av statsfinansiella skäl kapitalanskaffningen om på sådant sätt, att Société nationale själv upptager lån under statsgaranti. De så erhållna medlen lånas ut till underränta — dock något högre än den före 1927 gällande — till de erkända lokala byggnadsorganisationerna; differensen täckes av staten. De lokala byggnadsorganisationerna bygga huvudsakligen för uthyrning med låga hyror till de minst bemedlade familjerna.

Från år 1922 har staten dessutom beviljat bidrag till byggande eller förvärv av egna hem. Dessa bidrag ha varit av tre olika slag:

a) Bidrag till *byggande* av eget hem. Detta behöver ej vara uppfört av erkänt allmännyttigt företag; även enskilda företagare givas rätt att bygga hus, för vilka dessa bidrag erhållas. Förutsättning är att huset skall uppfylla vissa krav på »billig bostad» och att dess blivande innehavare är »mindre bemedlad» enligt lagens definition. Ursprungligen uppgick byggnadsbidraget till 2—3 000 francs per hus alltefter ortens storlek, med ett tillägg av 10 % för 3—4 barn, 20 % för 5—6 barn och 30 % för 7 och flera barn. Senare (1928) bestämdes byggnadsbidraget till 2—3 500 francs alltefter ortens storlek, med ett tillägg av 10 % för vart och ett av de två första barnen och 20 % för varje ytterligare barn i beroende ställning.

b) Bidrag till *inköp* av eget hem. Dessa avsågs ursprungligen att möjliggöra för mindre bemedlade personer att köpa hus uppförda av de erkända lokala organisationerna, varigenom dessa skulle få kapital frigjort i och för byggande av nya hus. Sedermera ha bidrag emellertid även beviljats för inköp av hus byggda med tillhjälp av krediter från den allmänna spar- och pensionskassan eller genom kommunernas försorg samt under vissa förutsättningar för hus byggda av enskilda företagare. Dessa bidrag ha i allmänhet varit av samma belopp och utgått under samma betingelser med avseende å bostadens storlek och kostnad samt de boendes ekonomiska ställning som bidragen för byggande av eget hem.

c) *Tillägsbidrag* för täckande av avgifter och övriga kostnader vid förvärv av hus.

Vid sidan av de statliga bidragen ha de lokala myndigheterna i stor utsträckning beviljat tilläggsbidrag, uppgående till $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ av statsbidraget.

Dessa bidrag för förvärv av eget hem ha i huvudsak kunnat tillgodogöras endast av familjer, som med begränsade inkomster dock haft en något så när stadgad ekonomi. De minst bemedlade ha varit hänvisade till de bostäder för uthyrning, som med tillhjälp av billig statskredit uppförts av de erkända lokala byggnadsorganisationerna.

Dessa ha, som förut nämnts, sitt centralställe i Société nationale des habitations et logements à bon marché. Denna organisation har till uppgift att befordra, ha uppsikt över och finansiera den statssubventionerade byggnadsverksamheten. Den uppmuntrar bildandet av lokala organisationer, utöver en viss kontroll på deras verksamhet, ger teknisk hjälp samt utanordnar de medel, som staten tillskjutit eller som erhållits genom lån, för vilka staten ställt garanti och övertagit den del av förräntning och amortering, som icke täckes av den för de lokala organisationerna gällande räntan och amorteringen. — Société nationale är ett offentligt företag, vars ursprungliga kapital tillskötts av staten med hälften och av pro-

vinsialmyndigheterna med hälften. Styrelsen består av sex medlemmar, av vilka tre utses av regeringen, tre av provinsialmyndigheterna.

De lokala organisationerna skola vara erkända av Société nationale. De kunna utgöras av 1) allmännyttiga bolag (*Sociétés locales ou régionales d'habitations à bon marché*), i vars bildande staten och kommunerna finansiellt medverka, 2) kooperativa företag, 3) företag bildade av industrier för byggande av arbetarebostäder och 4) företag »à caractère spécial», bildade av filantropiska organisationer.

Av dessa äro de förstnämnda Sociétés locales helt dominerande. Av 287 år 1929 existerande erkända lokalorganisationer utgjordes icke mindre än 253 av dylika. Sociétés locales äro allmännyttiga bolag, bildade enligt 1919 års lag. De upprättas vanligen av kommunerna, varvid staten tillskjuter en femtedel av kapitalet, provinsmyndigheterna en femtedel och återstoden erhålles av kommuner, industrier och andra privata med mer eller mindre filantropiska motiv.

Kommunerna ha endast i mycket obetydlig omfattning byggt i egen regi. — Kommunerna som sådana kunna icke erhålla medel från Société nationale. De ha visserligen rätt att själva upptaga lån och därmed finansiera bostadsbyggande, men i allmänhet har kommunernas finansiella ställning under efterkrigstiden icke varit gynnsam härför. Deras bostadspolitiska insatser ha bestått i bildandet av Sociétés locales samt i beviljandet av tilläggsbidrag utöver de statliga bidragen.

Även i bostäder uthyrda genom Sociétés locales ha speciella fördelar för barnrika familjer beviljats, t. ex. i den formen, att familjer med tre barn fått hyran nedsatt med 10 %, familjer med fyra och flera barn med ända till 50 %, varvid de allmännyttiga bolag, som genom sådana hyresrabatter åsamkats förluster, fått ersättning av staten genom efterskänkande av intill en fjärdedel av den årliga räntan och amorteringen.

Svårigheterna att finansiera de bostadspolitiska åtgärderna ha framkallat diskussion om lämpligheten av att de genom Sociétés locales uppförda bostäderna uthyras. Det har från vissa håll hävdats, att det vore lämpligare att i stället sälja dem. (Det är att märka att större delen av även de bostäder, som Sociétés locales uppfört, bestå av enfamiljshus.) Genom försäljning skulle kapitalet frigöras och möjlighet att finansiera fortsatt byggande därigenom erhållas. — Enligt de ursprungliga bestämmelserna i 1919 års lag kunde endast uthyrning komma ifråga. Sedermera har emellertid denna regel uppluckrats, så att de allmännyttiga bolagens hus ha kunnat säljas t. o. m. till personer, som icke uppfylla lagens bestämmelser om »mindre bemedlade». Härvid har dock föreskrivits, att mindre bemedlade skola ha förtursrätt framför en mera bemedlad, även om denne erbjudit högre pris, samt att bolaget är skyldigt att inom viss tid uppföra nya bostäder i minst samma omfattning som försäljningar skett.

Som argument mot försäljningen av de subventionerade husen¹ har från andra håll påpekats, att därigenom de ekonomiskt sämst ställda mista möjligheterna att bebo de bostäder, som tillkomma med statlig hjälp. För dessa återstår endast möjligheten att stanna kvar i de äldre husens ofta undermåliga bostäder och därigenom konservera slummen.

d) Frankrike.

Den utpräglat negativa hållning från statens sida till bostadsförsörjningsproblemen, som tidigare präglat den franska politiken, undergick åren närmast före världskriget en påtaglig förändring under trycket av en vaknande opinion i bostadsfrågan. Som ett resultat härav kan ses 1912 års bostadslag, som avsåg att

¹ Observera att det här gäller de bostäder, som byggas av erkända lokala organisationer och finansieras genom Société nationale, däremot icke sådana, för vilka direkta statsbidrag kunna utgå, dessa senare utgöras — som tidigare påpekats — av egna hem.

utöver de i tidigare lagar fastställda, men dittills skäligen ineffektiva formerna för offentliga insatser till bostadsförsörjningens befrämjande (skattelättnader, rådgivande och övervakande institutioner o. s. v.) skapa ett system av autonoma offentliga företag (*offices publics d'habitations à bon marché*). Dessa skulle upprättas av kommunerna och handhava byggandet av billiga bostäder. — Genom krigets mellankomst ha offices publics fått betydelse först under efterkrigstiden, men då en så mycket större betydelse.

Under de första åren efter kriget dominerade i Frankrike uppgiften att återuppbygga de krigshärjade områdena. Det är naturligt att det s. a. s. reguljära bostadsproblemet kom att stå i skymundan för denna oerhörda uppgift. — För bostadsförsörjningen utanför de förstörda områdena tillämpades till en början de före kriget stiftade lagarna med tillägg särskilt rörande finansieringen, som nödvändiggjordes av den extraordinära situationen, till dess under år 1922 en ny lag, reglerande de statliga bidragen till bostadsförsörjningen, antogs. Denna gällde med senare bestämda smärre ändringar till år 1928, då en ny lag (*Loucheur-lagen*) kom till stånd, som ursprungligen avsåg ett femårsprogram, slutfört under år 1933; särskilda omständigheter ha emellertid nödvändiggjort dess prolongering under år 1934.

Statens bidrag till bostadsförsörjningen enligt dessa lagar ha formen av dels lån till underränta, dels direkta tillskott för subvention av barnrika familjer (samt invalider). Därutöver förekomma liksom under förkrigstiden vissa fiskaliska lättnader.

Statsbidragen utgå endast till förmån för personer, som enligt lagens definition äro mindre bemedlade, samt för bostäder (enfamiljshus eller lägenhet i flerfamiljshus) med visst minimiutrymme och maximerat kostnads- och hyresvärde. I senare avseende är 1928 års lag betydligt mera generös än 1922 års, i det att den i byggnadssubventionsprogrammet inbegriper även en viss del bostäder av mera medelklassbetonad typ; de finansiella svårigheterna under senare år ha dock tvingat till begränsning beträffande dessa senare. — Barnrika familjer ges stora företräden, vilket är ett av de mest karakteristiska dragen i den franska bostadspolitiken överhuvud.

De under 1922 års lag uppförda bostäderna voro avsedda att till större delen uthyras. 1928 års lag är däremot byggd på principen att bostäderna skola komma att ägas av sina invånare.

Statssubventionerna utanordnas endast till vissa erkända offentliga eller allmännyttiga företag. Dessa kunna vara av olika typ.

a) *Offices publics d'habitations à bon marché*, vilka som nämnts äro lokala byggande företag, bildade av kommunerna enligt 1912 års lag.

b) Kooperativa företag, vilkas verksamhet faller inom de gränser, som i lagen föreskrivits beträffande personer och bostäder, som kunna få del av statssubvention.

c) Allmännyttiga bolag med godkända stadgar och begränsad vinstutdelning; den tillåtna vinsten var före 1925 4 %, därefter 6 %.

d) *Sociétés de crédit immobilières*, kreditbolag med begränsad vinstutdelning, som upprättats för syftet att ge lån till enskilda personer, som bygga eller köpa billiga bostäder för egen räkning, eller till erkända företag, som bygga billiga bostäder för uthyrning eller försäljning.

Utöver dessa företag kunna även statsbidrag utgå till kommuner samt stiftelser och andra filantropiska organisationer. — Kommunerna ha emellertid — med undantag för ett par år — icke i nämnvärd utsträckning byggt i egen regi.

Av de nämnda företagen har den övervägande större betydelsen tillkommit dels offices publics, dels de allmännyttiga kreditbolagen.

Statslån till underränta, beviljade till erkända byggande eller kreditförmedlande organisationer, utgå icke endast för nybyggnad av billiga bostäder utan även för inköp och upprustning av äldre bostäder, som kunna uthyras eller säljas och av ägaren begagnas på de villkor som enligt lagen gälla för »billiga bostäder».

Under 1922 års lag beviljades till byggande organisationer lån upp till 60 % av byggnads- eller inköpsvärdet, eller till 75 %, där departement eller kommun garanterade lånet. Amorteringstiden var 40 år och räntan ursprungligen 2 % för enfamiljshus, 2,5 % för flerfamiljshus. Då den fortskridande inflationen gjorde kapitalknappheten allt svårare, höjdes dessa räntor år 1926 till 3,5 %; 1927 sänktes de på nytt till 3 %.¹ — För lånen till de kreditförmedlande organisationerna gällde samma villkor, så när som på en i allmänhet kortare amorteringstid, vilken bestämdes i enlighet med amorteringstiden för de lån, som utlämnades av kreditbolagen till enskilda eller erkända byggnadsföretag. Lagen satte även vissa gränser för de villkor, som skulle gälla för dessa lån.

Medlen för denna långivning erhöles därigenom att staten lånade av sparbankerna och pensionsförsäkringsfonderna genom förmedling av Caisse des dépôts et consignations. Denna finansieringsmetod fortsatte även med vissa modifikationer (se nedan) under Loucheur-planen enligt 1928 års lag. Under de senaste åren har man emellertid av statsfinansiella skäl och på grund av svårigheter att uppbära medel på förut tillämpat sätt övergått till ett system med statliga årliga tillskott till förräntning och amortering, som möjliggöra för de byggande och kreditgivande organisationerna att uppbära medel i öppna marknaden.

Utöver statsbidragen kunna departement och kommuner bevilja lån ur egna medel samt garantera utdelning och betalning av ränta på obligationer intill vissa gränser för de byggande och kreditförmedlande organisationerna. — Dylika åtgärder synas dock icke ha haft större betydelse.

Genom 1928 års lag ökades de statliga bidragen i form av lån till underränta betydligt. Räntan på statslånen nedsattes till 2 % och belåningsgränsen höjdes till 80 %, eller 90 %, då lånen garanterades av departement eller kommun. Härvid sörjde dock staten på nyssnämnt sätt för finansieringen av endast en del av beloppet. Återstoden skulle upplånas direkt av byggnads- och kreditorganisationerna eller departements- eller lokalförvaltningarna; för dessa lån övertager staten betalningen av räntan utöver 2 %.

Såsom tidigare antytts åsyftar Loucheur-lagen att befördra byggande av bostäder, som skola ägas av den där boende familjen. I 1922 års lag krävdes, att en person, som köpte en statligt subventionerad bostad, själv skulle prestera en femtedel av bostadens värde. I 1928 års lag kräves av den blivande ägaren ingen egen kapitalinsats, när det är fråga om familjer med två eller flera barn under 18 år. Av familjer med inga eller endast ett barn krävas kapitalinsatser med fixa belopp: 4 000 resp. 2 000 francs. (Utom för barnrika familjer ges särskilda förmåner åt invalider.)

För de bostäder av medelklassstyp (*»logements à loyers moyens»*) som till ett bestämt antal (60 000 mot 200 000 av *»habitations à bon marché»*) i Loucheur-lagens 5- (sedermera minst 6-) årsplan äro statsbidragen i form av lån till underränta — som naturligt är — mindre än för de bostäder, som avses för de mindre bemedlade.

Loucheur-lagen innebar en väsentlig utvidgning av det bostadspolitiska programmet i Frankrike och fordrade även en större apparat än den tidigare existerande. I syfte att säkra genomförandet av dess byggnadsprogram om 260 000 statssubventionerade bostäder uppställdes som obligatoriskt kravet på inrättandet av *offices publics* i alla sådana departement, där icke redan erkända byggnads- och kreditorganisationer omfattade samtliga lokala administrativa områden.

Subventionen genom lån till underränta enligt 1928 års lag är mycket betydlig. Det har beräknats, att omkring 1930 subventionen möjliggjorde en nedpressning av den årliga bostadskostnaden för de i subventionerade bostäder boende till mindre

¹ Detta innebar en betydlig underränta, eftersom vid denna tid staten kunde låna endast till en ränta av 6¹/₂ à 7 % och vissa tider ännu högre.

än en tredjedel av den kostnad som en nybyggd icke subventionerad bostad skulle draga (eller från hälften till omkring en sjundedel av en genomsnittlig arbetareinkomst).

Särskild subvention av barnrika familjer. Utöver statslån till underränta till byggande och förvärv av billiga bostäder i allmänhet utgå i Frankrike även direkta bidrag till bostäder för barnrika familjer. Dessa bidrag ha — med vissa undantag — formen av engångsbidrag för täckande av en del av byggnadskostnaden.

Enligt 1922 års lag kunde direkta bidrag utgå för bostäder uppförda av erkända organisationer och uthyrda till familjer med mer än tre barn under 16 år eller för flerfamiljshus, där minst två tredjedelar av hyresvärdet representerades av lägenheter, uthyrda till sådana familjer. Bidragen kunde uppgå till högst en tredjedel av byggnadskostnaden. Hyrorna skulle bestämmas till minst hälften av de maximihyror, som lagen fastställde för »billiga bostäder».

1922 års lag bemyndigade även lokalmyndigheten att bevilja subventioner åt erkända byggnadsorganisationer, som byggde för barnrika familjer, i form av årliga tillskott motsvarande 1 % av byggnadskostnaden under 18 år. I sådana fall, där en byggnadsorganisation reserverade lägenheter, representerande halva hyresvärdet av en fastighet, för en i lagen särskilt definierad grupp av barnrika och mycket behövande familjer, kunde detta tillskott ökas till 2 % av byggnadskostnaden under 30 år, varav staten betalade hälften.

1928 års lag utsträckte begreppet »barnrik familj» genom att höja åldersgränsen från 16 till 18 år (och lät därtill invalider komma i åtnjutande av de särskilda direkta bidragen) samt bestämde — i enlighet med lagens allmänna tendens — att de särskilt subventionerade bostäderna skulle säljas, icke uthyras till de barnrika familjerna. För att förhindra missbruk bestämdes vidare, att en dylik bostad icke inom 25 år fick säljas till annan familj än sådan som uppfyllde lagens villkor i fråga om barnantal.

Den särskilda subventionens belopp göres i Loucheur-lagen beroende av familjestorleken och icke som i den föregående lagen av byggnadskostnaden. För varje familj med tre barn betalar staten ett engångsbidrag av 5 000 francs och dessutom 2 500 francs för varje barn över det tredje upp till ett maximibidrag av 15 000 francs.

Tillsammans med förut nämnda bestämmelser i 1928 års lag betyder detta exempelvis att en familj med 5 barn, som vill bygga eller köpa ett hus (med en byggnadskostnad, som före den senaste depressionens prisfall uppskattades till c:a 35 000 francs), har möjligheter att först få 10 000 francs av byggnadskostnaderna täckta av staten och därefter erhålla ett hundraprocentigt lån till en ränta av 2 % och med 40 års amorteringstid och dessutom tilläventyrs ytterligare lättnader genom kommunens eller departementets försorg.

Organisation. Som centralt bostadspolitiskt organ fungerar i Frankrike *Conseil supérieur des habitations à bon marché*, som — i motsats till det belgiska *Société nationale* — endast är ett rådgivande organ under hälsovårdsministeriet. Dess uppgifter äro att företaga undersökningar över bostadsförhållandena och råda regeringen i bostadsfrågor. Det består av 50 medlemmar, utnämnda av regeringen och representerande parlamentet, byggnads- och kreditorganisationer, tekniska institutioner o. s. v.

De organisationer, som utföra byggnadsuppgifterna och förmedla statslånen, äro förut nämnda. Av dem äro — jämte de allmännyttiga, statligt kontrollerade kreditbolagen — de viktigaste *offices publics d'habitations à bon marché*, offentliga företag, bildade av lokalmyndigheterna, med uppgift att uppföra och förvalta subventionerade bostäder. *Offices publics* ha en vidsträckt självständighet i förvaltningen av bostäderna; hyrorna få dock ej bestämmas till lägre belopp än 40 % under de i lagen för subventionerade bostäder fixerade maximihyror (50 % lägre för barnrika familjer). — Deras styrelser utses till två tredjedelar av de statliga och kom-

munala myndigheterna; en tredjedel representerar privata organisationer, som på något sätt äro engagerade i bostadsproblemen.

Efter belgiskt mönster upprättades redan under förkrigstiden i varje departement en *Comité de patronage des habitations à bon marché*, bestående av 9—15 medlemmar, varav en tredjedel utnämnes av departementsrådet, två tredjedelar av hälsovårdsministern. Dessa departementala bostadsråd bestå vid sidan av de lokala byggande och kreditförmedlande organisationerna med uppgiften att kontrollera de sanitära förhållandena i de subventionerade bostäderna, befordra bildandet av och ge råd beträffande erkända byggnads- och kreditorganisationer, avge redogörelser rörande bostadsförhållanden och byggnadsverksamhet inom departementet, göra propaganda för förbättringar inom bostads- och byggnadsväsendet o. s. v.

e) Holland.

Såsom framgår av tidigare redogörelse, var i Holland redan före kriget bostadslagstiftningen synnerligen väl utvecklad. De finansiella bidrag från statens sida, som enligt 1901 års bostadslag under vissa omständigheter kunde utgå till byggande kommuner och allmännyttiga bostadsföretag, kommo visserligen till större användning först under de år som närmast föregingo världskriget. De till sin verkan viktigaste delarna av lagen voro otvivelaktigt de varigenom kommunerna ålades att övervaka bostadsförsörjningen, sörja för bostadsinspektion och utdömning samt befordra bildandet av allmännyttiga företag; faktiskt steg bostadsstandarden mycket starkt under lagens giltighetstid före kriget.

Byggnadskostnadernas stegring under krigsåren tvingade emellertid till mera omfattande tillämpning av de finansiella bestämmelserna i bostadslagen och även till kompletteringar och modifikationer av dessa bestämmelser i anpassning till de extraordinära förhållandena. — Som förut nämnts voro formerna för statens finansiella bidrag enligt 1901 års lag dels statslån till kommuner eller genom kommunal förmedling till erkända allmännyttiga företag med en ränta motsvarande effektiva avkastningen på statsobligationer, dels årliga tillskott i sådana fall då den möjliga hyresavkastningen icke täckte årskostnaderna.

Under år 1916 förklarade sig staten beredd att bevilja de allmännyttiga företagen ett årligt tillskott till belopp, som motsvarade hälften av skillnaden mellan den verkliga årskostnaden och den årskostnad, som skulle ha bestått om byggnadsmaterialpriserna icke hade stigit efter krigsutbrottet, under förutsättning att kommunerna täckte den andra hälften av differensen. Härigenom skulle nybyggda bostäder kunna uthyras till samma priser som gällde i före kriget byggda hus. Tillskotten skulle tillsviðare gälla till slutet av året efter fredsslutet; därefter skulle deras bibehållande tagas under omprövning. — År 1917 höjdes statens bidrag till täckande av de höjda byggnadskostnaderna till 75 %, varför kommunernas in-skränktes till 25 %, vilket tillsviðare skulle gälla till utgången av år 1921. Avsikten var att dessa bidrag skulle slopas, om det visade sig att byggnadskostnadernas höjning utöver förkrignivån blev bestående, varvid den allmänna hyresnivån antogs skola anpassa sig till dessa högre byggnadskostnader. Om däremot en återgång i byggnadskostnadsnivån skedde, skulle bidragen för de bostäder som byggts under den dyra tiden bli bestående.

Även räntestegringen under krigsåren medförde liknande tillskott från statens sida. Dessa tillskott beräknades sålunda, att de allmännyttiga företagen aldrig skulle behöva räkna högre ränta än den som gällde år 1914 för statslån till bostadsändamål enligt 1901 års lag.

Genom dessa två slag av tillskott övertogo stat och kommuner hela den ökning av de årliga kostnaderna, som betingades av byggnadsmaterialprisernas och räntesatsernas stegring efter krigsutbrottet. Om detta system kan sägas detsamma som

om den engelska Addisonplanen: det blev dyrbart inte endast därför att i den allmänna inflationen kostnaderna drevos starkt i höjden, utan även därför att intet tillräckligt verksamt intresse bildade spärr för byggnadskostnadernas stegring.

År 1919 upphävdes den tvåfaldiga beräkningsgrunden för tillskotten; räntan för statslån enligt bostadslagen fastställdes till 5 %, och det årliga tillskottet gjordes enhetligt. Vidare bestämdes att hyrorna i de subventionerade husen skulle fastställas till en efter de förändrade förhållandena anpassad nivå, varigenom det deficit, som staten fortfarande till 75 % skulle täcka, kunde sänkas. — Till en början ledde detta dock till ringa efterföljd, varför år 1920 en kompletterande bestämmelse antogs, som fixerade vissa efter olika lägenhetsstorlekar varierande minima för den del av årskostnaderna i nybyggda subventionerade bostäder, som skulle täckas av hyran (50 % för de minsta bostadstyperna, upp till 225 m³, 60 resp. 70 % för större typer).

År 1921 begränsades tillskotten till bostäder om högst 225 m³, för vilka en hyra skulle fastställas som till 70 % täckte årskostnaderna. Denna procentsats höjdes under loppet av år 1922 i och med de starkt fallande byggnadskostnaderna och räntorna till 75, 80 och slutligen 90 %.

Dessutom infördes den bestämmelsen för beviljande av statslån enligt bostadslagen samt statliga årliga tillskott, att byggnadskostnaderna icke fingo överstiga vissa för varje ort fastställda belopp.

Från och med år 1924 beviljades — med vissa undantag (se nedan) — icke vidare årliga tillskott från statens sida i de former som tillämpats under bostadskrisens år, under motivering att den akuta bostadskrisen var hävd och att den icke subventionerade byggnadsverksamheten tack vare byggnadskostnadernas fall rönt starkt uppsving. Statslån enligt 1901 års bostadslag kunde dock fortfarande utgå. De före kriget gällande, ursprungliga bestämmelserna i bostadslagen kommo därigenom på nytt automatiskt i kraft. — Under krigs- och efterkrigsårens akuta kris på bostadsmarknaden åstadkoms — särskilt under åren 1920 och 1921 — en mycket betydande byggnadsverksamhet med tillhjälp av statslån och årliga tillskott. Under vart och ett av de nämnda åren färdigställdes med statens hjälp i dessa former över 22 000 nya bostäder.

De abnorma förhållandena under krisåren framdrogo även andra åtgärder, som i högre grad än de hittills nämnda föll utom ramen av den allmänna bostadslagen. Förutom statsbidragen till byggande av nödbostäder med begränsad livslängd beviljades sålunda statliga tillskott i form av engångsbidrag till byggande av medelklassbostäder. (Bostadslagen omfattar blott »arbetarbostäder».)

Byggnadskostnadernas stegring under kriget hade praktiskt taget helt lamslagit den enskilda byggnadsverksamheten. Endast de statsunderstödda kommunerna och allmännyttiga företagen hade under de svåraste krisåren möjligheter att bygga. För att stimulera det enskilda företagandet och möjliggöra en successiv avveckling av de speciella åtgärder, som framdrivits av den akuta krisen, infördes år 1920 premier till privata byggnadsföretagare och föreningar. Dessa premier hade formen av engångsbidrag utan återbetalningsskyldighet och bestämdes i relation till bostadsytan (20 gulden per kvm) upp till ett visst maximum (2 000 gulden per bostad); de motsvarade i allmänhet ungefär 30 % av byggnadsvärdet. Avsikten var att täcka risken på grund av det väntade fallet i byggnadskostnaderna. Premier utbetalades i stor utsträckning t. o. m. 1923, varefter tack vare byggnadskostnadernas fall den privata byggnadsverksamheten kunde fortsätta utan understöd. — Även kommuner och allmännyttiga företag använde sig i viss utsträckning av premierna under den tid, då av statsfinansiella skäl statens lån och tillskott enligt bostadslagen begränsades.

Från och med 1924, d. v. s. efter avvecklandet av statshjälpen i olika former till »krisbyggandet», ha i Holland tillskott från statens sida enligt bostadslagen utgått

icke för den »normala» bostadsförsörjningen utan endast för vissa begränsade ändamål:

a) Saneringsändamål, d. v. s. nybyggnad i ersättning för äldre bostäder, som drabbas av saneringsåtgärder;

b) Nybyggnad av billiga arbetarbostäder i orter, där den privata byggnadsverksamheten är uppenbart otillräcklig;

c) Lantarbetarbostäder.

I praktiken har på senare år nya statsbidrag i form av årliga tillskott enligt bostadslagen nästan uteslutande utgått för ersättningsbyggnad vid saneringsföretag samt för byggande av lantarbetarbostäder. Den holländska staten utbetalar ju dock årligen stora belopp i tillskott till de kommuner och allmännyttiga företag, som tidigare beviljats finansiell hjälp av staten enligt 1901 års lag.

Statslån till kommuner och allmännyttiga företag enligt bostadslagen ha även efter 1924 utgått, dock i långt mindre omfattning än under krisåren och endast till sådana kommuner, som icke kunnat skaffa det erforderliga byggnadskapitalet. Dessutom har staten till privata företagare beviljat sekundärkredit upp till 85 % av byggnadsvärdet. — Många kommuner ha även efter 1924 fortsatt att bygga med egna medel och att bevilja billiga lån och tillskott till allmännyttiga företag.

I enlighet med den konsekventa deflationspolitik, som utmärkt den holländska ekonomiska politiken på senare år, har under den senaste depressionen en utpräglat restriktiv byggnadspolitik förts från statens sida. Dock säges¹ för närvarande åtgärder förberedas i syfte att inom kort tid åstadkomma en sänkning av hyrorna för arbetarbostäder ävensom produktion av billiga bostäder.

Organisation. För att befördra genomförandet av de bestämmelser, som innehölls i 1901 års bostadslag, insattes en central instans (»kollegium», senare »bostadsråd»), som hade att pröva ansökningarna om statslån och årliga tillskott, kontrollera medlens riktiga användning och utföra övriga åt staten i lagen uppdragna uppgifter. Dess arbetsuppgifter preciserades närmare genom en regeringsinstruktion. Efter kriget synes det centrala bostadsrådets uppgifter ha varit begränsade till att i samverkan med lokalmyndigheterna öva uppsikt över och befordra de allmännyttiga företagen samt till att råda arbetsministern, som handlägger bostadsärenden, i frågor rörande försörjningen med billiga bostäder. Rådets medlemmar utnämns av regeringen. — Det är att märka att i Holland bostadsinspektionen har en mycket fast organisation under statlig överledning, vilket bl. a. innebär ett visst statligt inflytande över kommunernas saneringspolitik, samt att provinsialmyndigheterna — i enlighet med den holländska förvaltningsapparatus uppbyggnad — tilldelats omfattande prövande och rådgivande uppgifter beträffande lokalmyndigheternas bostadspolitiska förehavanden med statlig hjälp.

Kommunerna. 1901 års bostadslag tilldelade kommunerna mycket vidsträckta uppgifter, för vilka tidigare redogjorts. — De finansiella uppgifter, som ålagts kommunerna vid subventionering av bostadsbyggande, äro dels årliga tillskott för hyresförbilligande till samma belopp som staten (under krisåren betalade dock staten 75 %), dels garanti för de statslån med låg ränta, som genom kommunernas förmedling tilldelas allmännyttiga företag. Detta betyder, att — om av någon anledning hyrorna i de subventionerade bostäderna måste nedsättas — förlusten bäres av kommunen, under det att stat och kommun dela besparingen lika i sådana fall, då höjning av hyrorna är möjlig.

Byggande av kommunala bostäder har skett såväl i egen regi som på entreprenad. Förvaltningen av bostäder, som stannat under kommunal förvaltning, har i allmänhet legat i händerna på det kommunala byggnadsorganet. I stor utsträckning ha emellertid kommunerna överlåtit såväl byggnads- som förvaltningsuppgiften åt allmännyttiga företag.

¹ Enligt uppgift från svenska beskickningen i Haag.

Allmännyttiga företag utgöra ett av de mest karakteristiska inslagen i det holländska bostadsväsendet. De ha i stor utsträckning bildats av kommunerna i form av stiftelser, vilka förvalta subventionerade bostäder enligt regler, som bestämts av lokalmyndigheterna, men innanför dessa regler självständigt; möjligheten av skiftande politiska inflytelser på förvaltningen anses härigenom mindre än under direkt kommunal förvaltning.

Bestämmelserna i bostadslagen om allmännyttiga företag, som kunna komma i åtnjutande av statsbidrag, äro relativt detaljerade. De allmännyttiga företagen kunna vara föreningar, stiftelser och bolag, som uteslutande syssla med uppgiften att förbättra »folkbostäderna». Bland de allmänna villkoren för dessa företag ingår, att utöver en låg, högst 4 %, utdelning på eget kapital, där sådant finnes, samt måttlig ersättning för utfört arbete, varje pekuniär fördel för medlemmar, andelsägare och ledare är utesluten. Överskott måste användas i enlighet med företagens syfte. Inteckning eller försäljning av fastigheten får ske endast efter vederbörande kommunalmyndighets tillåtelse. Föreningen etc. måste upplösas, om det statliga »erkännandet» som allmännyttigt företag upphäves. I sådant fall måste dess egendom erbjudas kommunen mot ersättning av det investerade kapitalet. Genom senare bestämmelser kunna även kooperativa företag, som icke höra till de »erkända» föreningarna, med instämmande av kommunalmyndigheterna erhålla lån (men ej tillskott), som amorteras på något kortare tid än de erkända företagens och kommunernas lån av staten. — Bostadslagen förutsätter icke att de erkända allmännyttiga företagen ha eget kapital. Statslånen enligt lagen kunna ges upp till 100 % av byggnadsvärdet, och kommunerna ansvara — som nämnts — för annuiteternas betalning. Vissa städer ha dock uppställt krav på ett visst egenkapital för förmedling av statslån; det har dock därvid varit fråga endast om ett par procent (högst 5 %) av byggnadsvärdet.

I Holland har i högre grad än i kanske något annat land utrymme för de socialpedagogiska synpunkterna givits i bostadspolitiken. Från första början voro de finansiella hjälpåtgärderna enligt 1901 års bostadslag avsedda för förbättring av bostadsförhållandena för socialt efterblivna befolkningsskikt och i synnerhet för sådana familjer, som bebodde städernas slumområden. I motiveringen till lagen betonades, att tillskotten tjänade uppfostringsändamål. Särskilt de städer, som själva förvalta bostäder, ha även ägnat mycket arbete åt att tillgodose uppfostringssyftet: »... när en kommun måste taga hand om bostadsbyggande, måste den också sörja för att de byggda bostäderna bli så förvaltade att en bestående förbättring av bostadsförhållandena ernås, och detta går i varje fall utöver det blotta anskaffandet av en bostad. Det kräves även, att varje familj blir anvisad den bostad, som är för den lämpligast med hänsyn till familjens sammansättning, dess inkomst och dess egen samt omgivningens sociala ställning. Det kräves också, att de boende uppfostras till god skötsel av bostaden, till ordnad hyresbetalning och till god grannsamja.»¹ — Den mest konsekventa, men också delvis extrema tillämpningen av dessa uppfostringsprinciper har gjorts i Amsterdam, som bl. a. har inrättat särskilda bostadskolonier i kommunal regi under mycket sträng uppsikt för asociala familjer. Lämpligheten av att koncentrera de asociala till slutna bostadsområden har dock energiskt bestridits från bl. a. engelskt håll.

De allmännyttiga bostadsföretagen tillämpa i stor utsträckning förvaltningsprinciper, som likna de engelska. Man använder företrädesvis socialt skolade kvinnor, som vid inkasseringen av hyran (vilket liksom i England sker veckovis) och genom husbesök lära noga känna de boende och söka genom råd och dåd uppfostra dem till god bostads- och hemvård.

¹ *De Jonge van Ellemeet, Wohnen und Bauen, 1931, s. 213.*

f) Tyskland.

Den tyska utvecklingen under kriget och den efterföljande inflationen frambragte i drastisk förstoring alla de svårigheter, som europeisk bostadspolitik i allmänhet hade att kämpa mot vid början av efterkrigsepoken. Även efter stabiliseringen av valutan (år 1924) kvarstodo extraordinära svårigheter att uppbringa kapital för bostadsbyggandet; ännu i slutet av 1920-talet krävdes på öppna marknaden 6 à 8 % för primärkredit, 14 à 16 % för sekundärkredit. — Byggnadsverksamhetens praktiskt taget fullständiga inställande under krigsåren och de närmaste efterkrigsåren jämte den starka hushållsbildningen efter fredsslutet och därefter under hela 1920-talet medförde ett enormt kvarstående deficit av bostäder, som bl. a. ledde till att familjer i stor utsträckning delade bostad.

Under de första åren efter kriget sökte staten befordra byggnadsverksamheten genom engångsbidrag utan återbetalningsskyldighet, avsedda att täcka skillnaden mellan aktuella byggnadskostnader och de kostnader, som väntades så småningom inställa sig. Genom den fortsatta hejdlösa inflationen sattes emellertid detta system ur funktion. Efter stabiliseringen av marken infördes ett annat system för subvention, vars utformning betingades av nödvändigheten att försörja byggnadsverksamheten med det kapital, som vid rådande kapitalknapphet icke till rimligt pris kunde erhållas på den öppna marknaden. De extraordinära förhållanden, som rått i Tyskland och i synnerhet på dess kapitalmarknad under efterkrigstiden, göra att erfarenheterna av då tillämpade bostadspolitiska metoder och deras resultat knappast erbjuda samma allmänna intresse som erfarenheterna från åtskilliga andra länder. I särskilt hög grad gäller detta om bostadspolitiken under den senaste depressionen. (Det följande gäller därför i huvudsak perioden från valutastabiliseringen till krisutbrottet.)

Huvudparten av de medel, som genom staten ställts till förfogande för byggnadsverksamhet, har erhållits genom en särskild skatt på äldre fastigheter, *Hauszinssteuer*. De skulder, som åvilade äldre fastigheter, hade genom inflationen reducerats till praktiskt taget noll och senare genom uppvärdering i sammanhang med markdevalveringen fixerats till 25 % av förkrigsvärdena; samtidigt hade hyrorna stigit över förkrigsvärdena. Hyresskatten innebar alltså, att en del av fastighetsägarnas inflationsvinster indrogs till staten; de genom skatten inflytande medlen bundos delvis till användningen att subventionera nybyggnad. Principen var därvid, att genom subventionen hyrorna för nya bostäder skulle kunna sättas till samma höjd som de av lagstiftning bundna hyrorna för likvärdiga bostäder i hus, byggda före kriget.

Hyresskatten har i olika delstater varit av olika höjd, och även den del därav, som bestämts till användningen att befordra nybyggnad, har varit växlande i olika delstater och vid olika tider. Variationerna de olika delstaterna emellan ha dock hållits inom vissa gränser genom vid olika tidpunkter antagna »riksriktlinjer» för bostadspolitiken.

Nybyggnadsandelen av skatten har till en del disponerats inom de kommuner, där skatten uppburits, till en del tillförts en statlig fond, ur vilken lån beviljats till byggande inom särskilt behövande kommuner. Medel som återkommit genom betalning av räntor och amorteringar på lån ur hyresskattemedlen ha tillflutit fonder, som bl. a. använts för ställande av offentlig borgen för lån till byggnadsändamål eller för beviljande av räntetillskott för sådana lån.

Lån av hyresskattemedel ha beviljats åt olika slag av byggnadsföretag, även privata, som uppfyllt vissa allmänna fordringar beträffande de uppförda bostäderna (vissa minima i fråga om bostadskvalitet, vissa maxima i fråga om bostadens storlek). Principiellt har företräde givits för byggnadsföretag, som kunnat garantera det mest ekonomiska utförandet, för en- och tvåfamiljshus i trädgårdsstäder (i synnerhet i form av sammanhängande »Siedlungen») samt för bostäder åt barnrika familjer och krigsinvalidier.

Lånen ha haft karaktären av sekundärkredit, vars belopp i allmänhet utgjort 3 000—5 000 RM per bostad (i vissa delstater högre) eller bestämts till högst två tredjedelar av byggnadskapitalet; i regel har denna gräns dock icke uppnåtts. (Primärkredit, huvudsakligen från sparbankerna, har under efterkrigstiden kunnat erhållas i allmänhet endast upp till 40 % av fastighetsvärdet.) Belåningsgränsen har i regel satts till högst 90 %, i särskilda fall, t. ex. vid byggande för barnrika familjer, har dock lån ur hyresskattefonderna givits upp till 100 %. — Räntan har merendels varit 3 %; för den händelse hyran därvid skulle överstiga hyran för en motsvarande bostad byggd före kriget, har dock räntan kunnat nedsättas till 1 %. Då, som nämnts, räntan på sekundärlån i öppna marknaden lär varit 14 à 16 %, framstår räntereduktionen som mycket betydande. — Kapitalförsörjningen till byggnadsverksamheten har alltså visat det upp-och-ned-vända förhållandet av bottenlån till 6 à 8 % och sekundärlån till 1 à 3 %.

Bestämmelserna om hyresskatt och lån ur hyresskattefonder ha icke endast varierat från den ena delstaten till den andra; användningen av medlen har även växlat från ort till ort, eftersom kommunerna haft en viss frihet i förfogandet över den del av hyresskattemedlen, som stannat inom kommunen. Man möter därför i olika städer en mångfald speciella förfaringssätt, såsom hyresavdrag för särskilt behövande personer eller ränteförmån till förmån för barnrika familjer o. s. v., samt olikheter med avseende å exempelvis byggande och förvaltande företag, hus- och lägenhetstyper o. s. v.

Utöver det kapital, som tillförts byggnadsverksamheten ur hyresskattefonderna ha de tyska kommunerna i stor utsträckning beviljat lån av egna medel. Under åren 1924—1929 utanordnades för byggnadsändamål över 4 miljarder RM ur hyresskattefonderna, under det att kommunerna av egna fonder ställde nära 2 miljarder RM till förfogande. — Under åren före krisen 1929, då bostadsbyggnadsverksamheten var högst, tillkommo omkring 75 % av de uppförda bostäderna med hjälp av hyresskattelån; ytterligare 10 à 12 % hade offentligt understöd i annan form, varför endast ungefär 15 % av bostadsbyggnadsverksamheten skedde utan bidrag av stater och kommuner.

Det är numera en allmän uppfattning, att den offentliga finansieringen av byggnadsverksamheten under 1920-talets senare del innehöll många missgrepp och var mycket slösaktig, icke i den meningen, att med offentlig hjälp för många bostäder byggdes — den kvarstående bostadsbristen är ett ofrånkomligt faktum — men därigenom att ingen tillfredsställande kontroll på byggnadskostnaderna utövades. Det har även anmärkts på, att de offentliga medlen använts att bygga onödigt stora och — i förhållande till de minst bemedlades hyresbetalningsförmåga — dyra bostäder. I stor utsträckning har därför resultatet blivit det i många länder alltför vanliga, att den offentliga subventionen icke kommit dem tillgodo som bäst behövt den.

Den senaste depressionen drabbade byggnadsverksamheten i Tyskland mycket hårt. Statsfinansiella omständigheter fingo motivera starka restriktioner i de offentliga bidragen till bostadsbyggandet; bidragen inskränktes allt mer till »Kleinstwohnungen», enkelt utrustade minimibostäder. — Under det senaste året ha de bostadspolitiska strävandena inriktats på att befordra dels upprustning av äldre fastigheter genom tillskott och räntegottgörelse, dels byggande med offentliga lån av egna hem och »vorstädtische Kleinsiedlungen», bostadsanläggningar av småhus i förening med planteringsland för familjens delvisa självförsörjning, förlagda utanför städerna och avsedda för arbetslösa och korttidsarbetare. Dessutom planeras sanering av äldre stadspartier.

Organisation. En betydande roll i den tyska bostadspolitiken under efterkrigstiden har spelats av de s. k. *Wohnungsfürsorgegesellschaften*, självständiga offentliga företag, som inrättats i samtliga preussiska provinser och även i de flesta övriga delstaterna. Deras medlemmar innesluta representanter för stat, provinser, kommuner, försäkrings- och kreditorganisationer samt allmännyttiga bostadsföretag.

Deras kapital har till större delen tillskjutits av stat, provinser och kommuner. Deras allmänna uppgift är att befordra byggnads- och bostadsväsendets utveckling. De kunna själva bygga (anläggning av trädgårdsstäder o. d.), men deras huvudsakliga funktioner i samband med städernas bostadsväsen (deras verksamhet gäller även landsbygdens bostadsförhållanden) äro att utföra undersökningar och giva råd i tekniska och andra till området hörande frågor samt finansiellt bistå organisationer, som bygga filliga bostäder. För dessa ändamål ha de utarbetat mönsterplaner, fördelat krediter ur statsandelen av hyresskattemedlen, organiserat inköp av större partier och distribuerat byggnadsmaterial till de byggande organisationerna o. s. v.

Kommunerna ha byggt i egen regi i icke ringa omfattning, särskilt under åren 1926—29; i allmänhet har det därvid gällt särskilt billiga smålägenheter eller bostäder avsedda för speciellt behövande befolkningskategorier. I de större städerna ha för de kommunala bostädernas förvaltning inrättats särskilda organ.

Det är en ofta påpekad erfarenhet, att det är svårare att få in hyrorna i kommunala bostäder än i privata och föreningsbostäder, vilket anses bero på att skyldigheten att betala hyran uppfattas mindre strängt och att kommunens möjligheter att ingripa mot försumlig hyresgäst äro mindre. Det har vidare klagats på att slitaget är större i kommunala hus. Givetvis sammanhänger allt detta även med att de kommunala husen merendels bebos av ett fattigare och mera barnrikt klientel.

Till större delen ha kommunerna — av nämnda och andra skäl — överlåtit byggnads- och förvaltningsuppgifterna på fristående företag, som bildats av kommunen (allmännyttiga bolag o. s. v.) och över vars förvaltning kommunen har inflytande. Det anses att en mera affärsmässig skötsel av bostäderna därigenom erhålles och att politiska biflytanden lättare undvikas. Denna utväg har tillgripits särskilt i sådana orter, där den av stat och kommun understödda bostadsförsörjningen icke har kunnat anförtros redan existerande kooperativa eller andra allmännyttiga företag. Det är härvid dock att märka, att kommunerna i betydande omfattning med lån ur hyresskattemedlen och på andra sätt understött även privata byggnadsföretagare, varvid man sökt genom särskilda bestämmelser förhindra, att de offentliga medlen missbrukas att tjäna enskilda vinstsyften.

Allmännyttiga företag ha spelat en utomordentligt stor roll för efterkrigstidens subventionerade byggnadsverksamhet och fastighetsförvaltning. De ha varit av olika typer: utom de nyss nämnda, av kommunerna direkt bildade förvaltningsföretagen ha förekommit kooperativa företag med i allmänhet mycket litet eget kapital, filantropiska företag, bolag med begränsad vinstutdelning, av industrier bildade bostadsföretag för arbetare och anställda o. s. v. »Allmännyttigheten» har stundom varit skäligen oklar och missbruk av etiketten synes ha förekommit i viss utsträckning. Genom en förordning av riksregeringen år 1931 preciserades begreppet till att gälla endast i sådana fall, där byggnadsföretaget bygger blott för den mindre bemedlade befolkningen och utdelar högst 5 % på eget kapital. Vid upplösning få delägarna erhålla tillbaka högst det tillskjutna nominella kapitalet; överskott skall användas för allmännyttiga ändamål. Härtill komma även andra restriktiva bestämmelser med liknande syfte.

II. Lärdomar av främmande länders bostadssubventionspolitik.

Bostadspolitiken, bedriven i större omfattning, är, såsom framgår av det föregående, i huvudsak en efterkrigsföreteelse. De ansatser som före kriget gjordes, voro av skäligen ringa omfattning, mätta efter kvantiteten av resultaten. Efter kriget har däremot bostadsfrågan nästan över hela Europa framträtt som en av de dominerande socialpolitiska frågorna. Vill man söka ledning för uppdragandet av rationella bostadspolitiska linjer i de erfarenheter, som i olika länder hunnit samlas under de senaste femton åren, måste man först och främst minnas de excep-

tionella betingelser för bostadspolitiken, som bestodo vid inledningen till efterkrigsepoken. Det väsentligaste är då, att efterkrigstidens bostadspolitik i allmänhet icke haft karaktären av målmedvetet planerade försök att höja bostadsstandarden, utan helt enkelt utgjort av rent nöd tvång forcerade åtgärder att möta den oerhörda akuta bostadsbrist, som följde på krigsåren. Den enda möjligheten till lösning låg i en omfattande bostadsproduktion, och eftersom privatekonomiskt räntabel produktion icke var möjlig till följd av forskjutningarna mellan byggnadskostnader och hyresnivåer samt i vissa länder de abnormt uppskruvade räntesatserna, framstod finansiell hjälp i en eller annan form från statens sida såsom oundgängligen nödvändig. Allt efter som den akuta bostadsbristen med olika hastighet och i olika grad lindrats, ha i allmänhet åtgärderna till ekonomiskt understöd från statens sida av byggnadsverksamheten givits en mera speciell inriktning, och därvid har det framför allt varit slumsaneringssyftet och syftet att stödja barnrika familjer som tillgodosetts.

Denna tendens har väl sin förklaring dels däri, att vid en inskränkning av den offentliga subventionsverksamheten, vilken varit möjlig sedan den mest akuta bristen blivit hävd, det framstår som angeläget att låta de mest behövande få del av hjälpen, dels däri, att de befolkningspolitiska hänsynen allt mera trätt i förgrunden.

Resultatet av efterkrigstidens europeiska bostadspolitik är först och främst att det med offentligt ekonomiskt stöd byggt ett par miljoner familjebostäder, som utan statens medverkan antingen icke skulle ha kommit till stånd eller tillförts marknaden med en väsentligt högre hyra. Detta har givetvis påverkat den allmänna hyresnivån och därmed inneburit fördelningspolitiska verkningar av obestämbart, men otvivelaktigt betydande omfattning. Att i åtskilliga länder, t. ex. Tyskland och England, fortfarande ett stort bostadsdeficit består, trots den stora subventionerade bostadsproduktionen, sammanhänger givetvis med den starka ökningen i antalet familjehushåll under efterkrigstiden. — Även för tillskapandet av nya former för byggnadsföretagande och fastighetsförvaltning samt finansiella och administrativa metoder för de offentliga organens insatser i bostadsväsendet har efterkrigstidens bostadspolitik lämnat betydande positiva resultat.

I fråga om principerna för bostadssubventionen och fördelningen av hjälpeffekten på olika kategorier av hjälpbehövande kan det emellertid sägas, att den förda politiken i betydande grad inneburit ett misslyckande. Det har ofta klagats över, att endast ett mycket begränsat antal familjer kommit i åtnjutande av de fördelar, som bostadspolitiken skapat, under det att en väsentligt större del av lika behövande blivit utan. Detta har i många fall skapat ett intryck av godtycke och meningslöst slöseri med offentliga medel, som haft olyckliga verkningar.

I och för sig är det självklart, att verkan på bostadssituationen av en än så energisk bostadspolitik kan komma fram endast så småningom och att hjälpeffekten därför till en början måste framträda så att säga fläckvis, detta särskilt som ju bostadspolitiken efter kriget har haft att möta inte endast ett enormt underkrigstiden uppkommet bostadsunderskott utan även en exceptionellt stor familjebildning. Det kan ju också sägas, att om hjälpeffekten varit ringa, så beror det på att de offentliga insatserna varit för snålt tilltagna. Men under alla omständigheter måste det framstå som angeläget, att de medel som uppoffras för bostadssociala ändamål, komma till effektivast möjliga användning. I detta stycke har åtskilligt brustit.

Det är, såsom framgår av den tidigare lämnade översikten, en pinsamt vanlig erfarenhet, att de familjer som i första hand vore i behov av hjälp, trots subventionen icke förmå betala hyran, varför subventionsbyggandet antingen icke kommer att fylla avsett ändamål eller också måste kompletteras med ökade bidrag från fattigvården. Genom de mest behövande familjernas oförmåga att tillvarataga de av subventionen skapade fördelarna komma de genom statens och kommunens insatser förbilligade bostäderna att till stor del besättas av familjer, som ha långt mindre

behov av det allmännas omsorger än många andra familjer, varför en mindre effekt nås än som varit möjligt i fråga om hjälp åt de mest behövande.

Delvis ha dessa missförhållanden otvivelaktigt haft sin rot i en felaktig hållning till de bostadssociala problemen hos de ansvariga kommunala myndigheter, som ha haft att adminstrera hjälpen. Man har på samma sätt som privata husägare givit företråde icke i första hand åt de mest behövande, utan åt dem, som kunnat väntas bli de säkraste och minst besvärliga hyresgästerna, vilket — liksom fallet är på den privata hyresmarknaden — framför allt gått ut över de barnrika familjerna. »Trots att de lokala myndigheterna i allmänhet ha utfärdat beslut till fördel för hysandet av stora familjer, ha de som ha skött husens uthyrande olyckligtvis haft en benägenhet att ge företråde åt de 'goda' hyresgästerna, d. v. s. de med en hygglig inkomst och få barn.»¹ Den citerade författaren har gjort vissa stickprovsundersökningar av klientelet i med statsbidrag uppförda kommunala hus i England och jämfört med förhållandena i bostäder, uppförda av välgörande organisationer med en stab av socialt tränade tjänstemän. Resultatet blev slående: i den förra gruppen av bostäder var den genomsnittliga hushållsstorleken mellan fyra och fem, i vissa städer t. o. m. under fyra, medan i den senare gruppen hushållsstorleken varierade mellan sex och åtta, med ett medeltal av över sex och en halv. Han anför vidare exempel, »som levande illustrera det misstag vi ha gjort i att ge subventionerade bostäder åt välbärgade familjer och lämna de som behöva dem icke endast utan hjälp utan även att delta i kostnaderna för subventionen».

En amerikansk iakttagare summerar de här berörda förhållandena på följande sätt: »Det har ständigt konstaterats i den europeiska bostadslitteraturen, att de statliga bostadssubventionerna icke ha varit effektiva i att bringa ned hyrorna i nybyggda bostäder till det läge, där dessa äro överkomliga för de lägre inkomstagarna. Den nästan allmängiltiga erfarenheten är att de subventionerade bostäderna upptagas av familjer, vilkas inkomster äro betydligt över existensminimum. För dessa familjer synes verkan av subventionen vara att frigöra delar av deras inkomst för utgifter i annan riktning. — — — Bostadssubventioner subventionera icke alls bostäder, utan andra poster för vilka inkomster ges ut.»² Den sista satsen är naturligtvis i sin kategoriska form överdriven men beklagligtvis till mycket stor del riktig. Det är att märka, att det påtalade förhållandet icke endast innebär, att den socialpolitiska effekten av subventionsåtgärderna blir felaktigt fördelad och därmed också totalt mindre än möjligt, utan även att en del *köpkraftig* bostads-efterfrågan, som annars skulle kunnat stimulera bostadsproduktionen, undandrages bostadsmarknaden. Felfördelningen av subventionen är därför olycklig även ur produktionssynpunkt.

Speciell hänsyn kräver det förhållandet att familjeinkomsterna och hyresbetalningsförmågan variera. En del av de här berörda missförhållandena förklaras därav, att familjer, som på grund av låga inkomster eller barnrikedom en gång fått bostad i en subventionerad fastighet men som sedermera fått sin ställning förändrad genom förbättring av familjeinkomsten, barnens avflyttning o. s. v., gärna komma att sitta kvar och åtnjuta förmåner som andra familjer varit i bättre behov av. Det är lätt att säga, att i sådana fall de icke längre stödbehövande familjerna få avflytta, men erfarenheter från många håll (t. ex. London) ha visat att försök i den riktningen möta mycket stora hinder. Dessutom är avhysningsmetoden onekligen föga tilltalande; den kan skapa en känsla av osäkerhet i besittningen av familjebostaden, vars verkningar på den psykologiska inställningen till den sociala bostadsverksamheten kunna vara olyckliga.

Överhuvud kan systemet med indirekt hyresförbilligande genom subvention av *huset och enhetliga* hyror aldrig i verkligheten — inom ramen av de praktiska möj-

¹ E. D. Simon, The Anti-slum Campaign, s. 24.

² E. M. Fisher, Housing Problems, Quarterly Journal of Economics, Nov. 1933, s. 136 f.

ligheter man har att räkna med — möjliggöra tillräcklig hänsyn till att hyresbetalningsförmågan, och behovet av bostadshjälp är olika vid olika tider, dels på grund av växlingar i familjeinkomsten, framför allt genom arbetslöshet, dels — och viktigast — för familjer med barn under olika perioder av barnens uppväxttid. Det kan därför icke effektivt råda bot för den värsta formen av trångboddhet och den, som socialt sett är mest värd statens insatser, nämligen trångboddheten hos familjer med växande barn. Kostnaden för barnen tvingar ofta familjen in i en trång och dålig bostad just under den period i familjens historia, då behovet av en rymlig och god bostad är som störst. Det är här tal om de verkligt behövande, icke om den stora massa av familjer, som av egna krafter skulle kunna lösa sin bostadsfråga bättre. Behovet av näring och kläder måste gå före behovet av bostad, och för de mindre bemedlade, barnrika familjerna blir därför gärna just bostaden av alla elementära levnadsbehov det sämst tillgodosedda. En hygglig bostad kan ta en så stor del av inkomsten att återstoden blir för liten för närings- och klädesbehovets tillräckliga täckande, varför barnens sunda utveckling kan äventyras.

Allt detta talar för att *familjen* och icke *huset* subventioneras. En möjlig metod, som flerstädes praktiserats, vore att använda medel, som anvisats till bostads-subvention, till att ge direkta hyresbidrag till familjerna. Som exempel på dylika direkta hyresförbilligande åtgärder kan nämnas Basel. Man hade där gjort den vanliga erfarenheten, att subventionering av byggandet av ett visst antal lägenheter i syfte att förbilliga hyrorna endast kom ett mycket begränsat antal familjer till godo, under det att ett väsentligt större antal lika nödlidande familjer förblev ohulpet eller hänvisat till fattigvården. Man övergick därför till ett — dock endast tillfälligt tillämpat — system, enligt vilket alla mindre bemedlade familjer med mer än tre barn erhöles ett bidrag till sin bostadskostnad, vilket icke räknades som fattigunderstöd. Bidragen utgingo differentierade efter tre inkomstklasser:

1. Vid en årlig inkomst upp till 2 500 francs 30 % av årshyran, högst 350 francs.
2. Vid en årlig inkomst av 2 501—3 500 francs 20 % av årshyran, högst 200 francs.
3. Vid en årlig inkomst av 3 501—4 500 francs 10 % av årshyran, högst 100 francs.

Som årlig inkomst gällde den beskattningsbara inkomsten efter avdrag av 500 francs för varje minderårigt barn. — Systemet tillämpades under åren 1926—30. Det upphörde icke därför att det fungerade illa; det var från början avsett som tillfälligt, »för att för hyresgästerna underlätta anpassningen till den höjda hyresnivån».¹

Denna metod för lindrande av bostadskostnaden genom direkta hyresbidrag innebär ju en renodling av synpunkten att familjen och icke huset bör subventioneras. En sådan renodling har dock väsentliga olägenheter. För det första är den så förvillande lik vanlig fattigvård, att även deklarationer att det inte är fråga om fattigvård kunna befaras bli verkningslösa. För det andra släppas genom en sådan metod alla möjligheter att direkt inverka på bostadsproduktionens gestaltning, dess inriktning på lägenhetskategorier o. s. v., och därtill gå en del av möjligheterna att uppfostra hyresklientelet förlorade. Det förefaller som om den rationella kompromissen vore, att subventionen knyttes vid huset, men det genom subventionen möjliggjorda hyresförbilligandet utmättes efter familjens efter vissa objektiva kriterier definierade behov, och att alltså hyrorna *differentieras*. Genom ett system med differentierade hyror kan åtminstone delvis undvikas det missförhållandet att å ena sidan de mest behövande familjerna uteslutas på grund av bristande betalningsförmåga, å andra sidan lägenheterna komma att upptagas av familjer, som hade råd att betala högre hyror och för vilka hyressubventionen därför helt eller delvis blir en subvention av andra behov än bostadsbehovet. Till en viss grad

¹ Das Wohnungswesen ausserdeutscher Länder, s. 170.

kunna dylika olägenheter visserligen undvikas genom ett mycket strängt urval av hyresgästerna, men erfarenheten ger icke belägg för att denna metod är lätt att göra effektiv.

Av den föregående redogörelsen har framgått att differentiering av bostadssubventionen särskilt efter barnantal flerstädes tillämpas i utlandet. Särskilt i Frankrike har en sådan princip konsekvent fullföljts. Även i England har differentierad hyresbestämning tillämpats av olika kommuner och på senare år t. o. m. fått officiell sanktion.¹ Metoderna variera i det oändliga och förefalla stundom rätt komplicerade. Ett par exempel:

Banbury: minimihyra på 6/6, som ökas med 1½ d. för varje 1/— inkomst över 30/—, minus en rabatt av 1/— för varje barn.

Welwyn, Finsbury och Guildford: rabatt av 6/— för varje barn, utan hänsyn till inkomst. (I Welwyn och Guildford debiteras tillägg för varje inneboende, i Finsbury minskas rabatten för varje förtjänande familjemedlem utom familjeöverhuvudet).

Cambridge: Tag inkomsten och drag ifrån hyra (inkl. »rates») plus försäkring plus 10/—; dividera med antalet hushållsmedlemmar. Om detta ger mindre än 3/6, ges en rabatt av 1/— för varje barn; vid belopp mellan 3/6 och 4/6 ges rabatt av 6 d. per barn.

Syftet med hyresdifferentiering är ju att fördela hjälpeffekten av en viss bostadssubvention på ett mera effektivt sätt än som är möjligt vid enhetliga hyror. I praktiken kan dock knappast en fullständig anpassning till de individuella familjebehoven åstadkommas utan en alltför vidlyftig administrativ apparat och utan att den samhälleliga bostadsvårdens uppgifter sammanblandas med fattigvårdens, arbetslöshetshjälpens och andra hjälpinstitutioners uppgifter. Praktiska skäl tala för att differentieringen sker efter enkla, fasta regler och utgår från lättgripliga, utan svårighet konstaterbara kriterier.

Stockholm i januari 1935.

Alf Johansson.

¹ Circular 1138: »— — — lagen tillåter uttryckligen att olika hyresgäster debiteras olika hyror — — —.» Jämför ovan sid. 154 samt *E. D. Simon*, a. a., sid. 181 ff.

Om bostadens inflytande på de boendes hälsa.¹

I. Inledning.

Bostadens betydelse för vidmakthållande av ett gott fysiskt och psykiskt hälsotillstånd torde vara av alla erkänd. Och en god bostad torde allmänt medgivas vara ett av de grundläggande hygieniska kraven i samhället.

Mindervärdighet hos en bostad i ett eller annat avseende kan emellertid i flertalet fall inte direkt sättas såsom orsak till en viss eller vissa patologiska företeelser hos de boende. När det gäller att analysera de olika faktorer, som medverka vid uppkomsten av fysisk eller psykisk ohälsa, måste det framhållas, att ett orsaksmoment i de flesta fall icke är tillräckligt såsom förklaring, utan att ett sjukligt tillstånd nästan ständigt framkallas genom samverkan av flera. Dessas inbördes förhållanden kan vara svårt eller omöjligt att fastställa. Såsom viktiga orsaksgupper kan man uppställa:

1) konstitutionen (varvid arvet betydelse bör framhållas), 2) födan, 3) parasiterande varelser (smitta, ohyra, skadedjur) och 4) klimatet.

De olika inflytelser, som bostaden har på de boendes hälsa, falla till större delen inom den sistnämnda gruppen. Bostaden, som ursprungligen även haft till uppgift att skydda människan mot fiender, har numera till huvuduppgift att bereda henne bättre klimatiska förhållanden (lämplig temperatur, luftfuktighet o. s. v.) än vad den fria naturen erbjuder.

Bostaden har även till uppgift att giva de boende ett lämpligt »andligt klimat». »Den skall erbjuda henne en från andra människor isolerad uppehållsort, där vissa arbeten kunna utföras, där hon kan vila och där hon kan ägna sig åt själslig utbildning eller förströelsesysselsättning. När det är fråga om familj, skall bostaden vara dess hem, där familjemedlemmarna på den arbetsfria tiden kunna hava tillfälle till umgänge med varandra och föräldrarna ha tillfälle att sysselsätta sig med barnens uppfostran.» (Alfred Pettersson.)

De av olämpliga klimatiska förhållanden direkt betingade skadorna äro ofta icke

¹ Vid utarbetandet hava medverkat docent *J. Axel Höjer* och med lic. *Hjalmar Lilliestierna*. Kap. V är i sin helhet författat av fil. kand. *Alva Myrdal*. — För framställningen har använts bl. a. följande litteratur: *Alfred Pettersson*: Luften och klimatet, Stockholm 1928. — *Alfred Pettersson*: Bostaden från hälsovårds- och trevnadssynpunkt, 1932, Sv. nationalföreningens mot tuberkulos meddelanden nr 21. — *Pettersson och Stéenhoff*: Bostadsförhållandena på landsbygden i Sverige, Stockholm 1930. — *G. Wirgin*: De skadliga följderna av fukt i bostäder och sättet att förebygga och avlägsna denna, 1913, Hygienisk tidskrift Bd. VI. — *G. Wirgin*: Hälsovård, medicinskt folkbibliotek, I. Bostadens hygien 1931; III. Smittobekämpandet 1933. — *E. Riets*: Sterblichkeit und Todesursachen in den Kinderjahren, 1930, Acta pædiatrica Bd. IX, supplement III. — *Möllerström*: Bidrag till frågan om dagsljusbelysningen, 1933, Nordisk hygienisk tidskrift Bd. XIV. — *Hesselgren och Pleijel*: flera artiklar i Byggmästaren 1934, arkitektupplagan. — *E. Friedberger*: Untersuchungen über Wohnungsverhältnisse insbesondere über Kleinwohnungen und deren Mieter in Greifswald, Jena 1923. — *Gottstein*: Epidemiologie und Soziologie der akuten Infektionskrankheiten i »Handbuch der sozialen Hygiene und Gesundheitsfürsorge» Bd. V, Berlin 1927. — *Korff-Petersen*: Die Wohnung als Grundlage der Gesundheitsfürsorge, ibid. — *Prinzling*: Handbuch der medizinischen Statistik, Jena, 1931. — *de Rudder*: Die akuten Zivilisationsseuchen, ihre Epidemiologie und Bekämpfung, Leipzig 1934. — *Debré* och *Joannon*: La rougeole, épidémiologie, immunologie, prophylaxie, Paris 1926. — *Hartnacke*: Die Ursachen der Nichterreicherung der Klassenziele, 1917, Zeitschr. für pädagogische Psychologie. — *Hetzer*: Zur Psychologie des Wohnens, Schriften des Vereins für Sozialpolitik, München 1930. — *Hetzer*: Sexualleben und Interessenkreis pubertierender Mädchen, Zeitschr. für pädagogische Psychologie, 1929. — *Kraus*: Die Verweisung als soziale Erscheinung, 1920, ibid. — *Burt*: The young delinquent, London, 1924. — *Glueck, S.* och *Glueck, E. T.*: One thousand juvenile delinquents, Cambridge, Mass., 1933. — *Breckinridge, S. P.* och *Abbott, F.*: The delinquent child and the home, New York, 1914. — *Többen*: Über den Inzest, Leipzig och Wien, 1925. — *Franzen-Hellersberg*: Jugendliche Arbeiterin, Tübingen 1932. — *Busemann*: Handbuch der pädagogischen Milieukunde, Halle, 1932.

möjliga att påvisa utan en ingående analys. I det följande återkomma vi härtill. Det är många gånger icke heller de klimatiska förhållandena, som i och för sig betinga den föreliggande skadan, utan de äro mer eller mindre verksamt understödjande moment vid t. ex. skador, vars uppkomst huvudsakligen betingas av smitta (= smittsjukdomar). Därvid kunna bostadsförhållandena dels öka möjligheterna för smittas överförande, dels ock nedsätta individernas motståndskraft vid redan skedd smitta. Även vid de båda övriga ovan nämnda orsaksgrupperna torde olämpliga klimatiska förhållanden försämra situationen. En från början svag konstitution kan sålunda ytterligare försämrans under olämpliga bostadsförhållanden, och omvänt kan en individ, som får uppväxa i en god bostad och lämplig miljö, bliva samhällsduelig trots en mindervärdig konstitution. På samma sätt kan påvisas, att skador betingade av olämplig föda gestalta sig olika allt efter olika bostadsförhållanden.

Det synes sålunda uppenbart, att bostadens karaktär är av den största betydelse för såväl den enskilde individen som för samhället. Den är platsen för familjens gemensamma liv och samvaro, och dess beskaffenhet influerar både på de enskilda boendes fysiska och psykiska hälsa och på familjelivets sedliga gestaltning. Hela samhällets liv bestämmes i viss grad av den fostran, som givits i hemmen, och denna avhänger på många sätt av bostadens storlek och beskaffenhet. Genom denna inverkan på individernas hälsa och arbetsförmåga och icke minst genom sin betydelse för spridningen av de smittsamma sjukdomarna har bostaden mycket stor vikt för samhällets ekonomi.

Även om bostaden sålunda med bestämdhet kan sägas vara ytterst viktig för de boendes hälsa och även blivit föremål för en omfattande hygienisk och social litteratur, måste man dock erinra sig, att sambandet mellan orsak och verkan på detta område är utomordentligt svårt att belysa genom direkta undersökningar. För uppkomsten av en viss, objektivt fastställbar skada — vad beträffar såväl enstaka individer som sociala grupper — medverka, såsom redan nämnts, alltid flera faktorer, och ett objektivt fastställande av den roll, de olika av dessa spela, är utomordentligt vanskligt. Mångfaldiga exempel kunna anföras på felaktigt dragna slutsatser härom, och icke sällan löper man till och med fara att förväxla orsak och verkan. I många fall har man sålunda anført orsakssamband, som icke existera eller som åtminstone äro högst diskutabla. Sjukdomar, sociala och etiska defekter hos individen jämte andra ur ekonomisk synpunkt skadliga faktorer äro ofta orsak till, att vederbörande är hänvisad till en, även ur hygienisk synpunkt, dålig bostad och icke tvärtom den olämpliga bostaden anledning till nyss anförda fysiska och psykiska skador. — Vid diskussionen av dessa frågor måste man också noga akta sig för en på förhand fattad mening, vilket på detta område ingalunda är sällsynt, och man får icke heller generalisera de i ett enskilt fall gjorda observationerna. Härigenom kan nämligen hela frågan om bostadsfaktorernas hygieniska betydelse komma att förtryckas.

Bostaden skall, såsom inledningsvis framhållits, försätta de boende under gynnsammare förhållanden än vad den fria naturen gör. Detta innebär i främsta rummet, att luften i bostaden skall vara lämplig med avseende på temperatur, fuktighetsgrad, renhetsgrad m. m., men även att belysningsförhållanden m. m. i bostaden och i omgivningen skola vara tillfredsställande. De här angivna faktorerna kunna sammanfattas såsom klimatiska.

Bostadens ursprungligaste uppgift var att utgöra ett skydd mot fientliga individer — djur och människor. Vi måste fordra, att så skall vara fallet även nu. Vi hotas nämligen alltjämt av skadedjuren såsom råttor, flugor, loppor och vägglöss m. fl.

Bostadens beskaffenhet och det sätt, varpå den vårdas och begagnas, har betydelse för uppkomsten och spridningen av smittsjukdomar. Såsom längre fram skall

utredas har man därvid att räkna med dels uppkomsten av gynnsamma livsbetingelser för sjukdomsalstrarna, smittorna, genom fukt, mörker, smuts o. s. v., dels och framför allt de större möjligheter för smittas överförande, som de med tätboende eller trångboddhet förenade större kontaktmöjligheterna nödvändigtvis medföra. — Även utan att kraven på det individuella utrymmet tillbakasettes kan sättet för lägenhetens beboende vara felaktigt och gynna uppkomsten av smittsjukdomar. Såsom påtagligt exempel må anföras, då det tillåtes en smittförande person att sammanbo med icke-resistenta individer (vid tuberkulos, epidemiska sjukdomar o. s. v.).

Icke blott det fysiska klimatet och den materiella smittan — med mikrober — äro faktorer att räkna med vid bedömande av bostadens värde ur hälsosynpunkt. De psykologiska moment, som äro förknippade med bostadens konstruktion, storlek, vård och begagnande, måste tillmätas en mycket stor hygienisk betydelse. Det är här fråga om den psykiska omstämning, som individen undergår i otrevliga, vanvårdade bostäder, vid fukt, hetta eller kyla inomhus, vid buller och ljud inom- eller utomhus o. s. v. samt i hög grad också om de verkliga psykiska insulter, som sammanhånga med vissa former av boende, såsom sammanförande av många individer i ett och samma rum under den tid, som ägnas åt vila, intim toalett o. s. v., samt om sammanboende av olikkönade individer under vissa omständigheter.

En del av de brister hos bostaden, som hava skadligt inflytande på de boende, bero på felaktigheter i bostadens konstruktion eller underhåll. Dessa rent fysiska fel hos bostaden kunna giva upphov till bofällighet. En i och för sig god bostad kan försämrans genom vanskötsel (vanvård), och slutligen kan det sätt, varpå bostaden bebos, giva upphov till skador. Den vanligaste bristen är därvid det felande utrymmet för de enskilda individerna: trångboddhet eller överbefolkning av bostaden.

Ofta kombineras dock faktorer ur dessa tre grupper. En mindre väl konstruerad eller illa underhållen lägenhet är ofta relativt billig och är därför överkomlig för mindre bemedlade, vilkas fattigdom kanske betingas av barnrikedom eller av sjukdom (tuberkulos t. ex.). Härigenom blir även beboelsesättet olämpligt och mången gång även möjligheten att vårda bostaden mindre.

II. De klimatiska faktorernas betydelse.

De faktorer, vilkas betydelse närmast skall utredas, äro rumsluften, rumstemperaturen, bostadsfukten och luftföroreningar av olika slag samt belysningen.

1) **Rumsluftens beskaffenhet och temperatur** har med rätta tillmätts synnerligen stor betydelse och blivit föremål för ett stort antal undersökningar. Det är ett allmänt känt förhållande, att när många människor vistas i ett rum med obetydligt luftombyte, uppstå så småningom rubbningar i välbefinnandet. Huvudvärk, svindel, illamående och till och med medvetlöshet inträder. När förhållandena varit extremt dåliga, ha även dödsfall inträffat. I dessa fall har syrgasbrist och kolsyreanhopning varit dödsorsaken; under mindre svåra förhållanden är anledningen dock icke att söka däri.

Orsakerna till de iakttagna symptomen ha varit föremål för många undersökningar. En tid trodde man, att det var fråga om något av människan t. ex. med andningsluften avsöndrat gift, antropotoxin, men de experimentella undersökningar, varpå denna uppfattning stöddes, ha icke hållit stånd för senare kritik. Icke heller bero skadorna på koloxid- eller koldioxidanhopning. Numera är man allmänt av den uppfattningen, att obehagen av luftförsämringen bero på, att människokroppen i sådan atmosfär har svårare att avbörd sig värme. Härvid synas de av Paul på Flügges laboratorium utförda försöken vara överty-

gande. I rum, där många människor vistas och där det icke är väl sörjt för luftombyte, stiger dels luftens temperatur och dels dess fuktighetsgrad, tvenne förhållanden, som båda försvåra kroppens värmeavgivande.

Såsom mätare på graden av luftförsämring har man länge använt kolsyrehalten. Pettenkofer fann, att luft, som kändes dålig, i regel också höll 0.1 % kolsyra eller därutöver, och ehuru han tydligt angav, att det icke var kolsyrehalten, som i och för sig förorsakade luftförsämringen, ansågs den kunna tjäna såsom indikator härpå. Man antog, att luftförsämringen gick parallellt med omsättningen i kroppen, på vars storlek kolsyreproduktionen är en tillförlitlig mätare.

Sedan man numera fått ökade kunskaper om orsakerna till luftförsämringen, har man också funnit det lämpligt att bedöma luftkvaliteten genom att mäta dess förmåga att upptaga den värme, som avgives av människokroppen, och man har i den Hilliska katatermometern fått tillgång till ett härför lämpligt instrument.

Under vissa omständigheter har man dock att räkna med andra slag av luftförsämring. Såsom längre fram skall skildras kunna damm, giftiga gaser m. m. göra luften olämplig.

Utom de psykiska symptom, som redan förut berörts och som äro förbundna med nedsatt arbetsförmåga, har man framhållit andra följder av vistelse i rum, där temperaturen är för hög eller där värmeavgivandet är försvårat. Beträffande både vuxna och barn har det från flera håll gjorts troligt, att de, som leva i rumsluft med hög temperatur, skulle vara mera utsatta för s. k. förkylningssjukdomar. Beträffande barn torde den s. k. överhettningen vara av stor betydelse för uppkomsten av flera sjukliga tillstånd, till och med sådana med dödlig utgång.

Redan spädbarnet påverkas starkt av bostadens klimat och detta så mycket mer, som det oftast tillbringar en mycket stor del av dagen inomhus. Av särskild betydelse synes överhettningen vara. Denna åstadkommes, som nämnts, icke blott genom hög rumstemperatur utan också vid samtidigt hög relativ fuktighet. Barnet kan nämligen då icke avbörd sig värme genom vattenavdunstning och dess kroppstemperatur stiger över det normala. Långvarig inverkan av abnormt höga temperaturer nedsätter barnets motståndskraft mot yttre faktorer t. ex. bakterier. De små få lätt inflammationer i huden (utslag, furunkulos), förändringar i respirationsorganens slemhinnor (snuva, svalgkatarr, bronkit, lunginflammation) eller tarmrubbingar (diarrhéer, s. k. dyspeptiska tillstånd). Dessa värmeskadorna synas uppkomma särskilt lätt vid uppfödning med komjolk.

Orsakerna till här berörda luftförsämring få sökas dels i överbefolkning i bostäderna (levande värmekällor), dels i felaktig reglering av de lokala eller centrala uppvärmningsanordningarna (värmeledningshusen) samt dålig ventilation. Vissa byggnadstekniska detaljer kunna även vara betydelsefulla. En långvarig och stark solbestralning av väggar och tak giver hög rumstemperatur, emedan väggarna äro avsevärda värmereservoarer. Tjocka väggar uppvärmas långsammare, men kvarhålla också värmen längre. I stora hyreshus förefinnes den starka uppvärmningen framför allt i vindsvåningen, medan källarvåningen genom markens värmeutjämnande inverkan är gynnsammare lottad. Även förekomsten av värmekällor i huset giver ibland en icke önskad uppvärmning, som framför allt framträder i hus med många smålägenheter och stor boendetäthet. I mindre hus (villor) äro väggarna tunnare och därför sämre värmereservoarer: de uppvärmas visserligen fortare under dagen, men avgiva mera värme under kallare perioder av dygnet.

Den låga temperaturens inflytande på hälsotillståndet torde under föreliggande omständigheter vara av mindre betydelse. De temperaturer, där frostsador eller förfrysningar komma till stånd, behöva vi numera knappast räkna med. Temperaturer, vid vilka en känsla av obehag inställer sig, varigenom arbetsförmågan nedsättes, vederbörande tvingas att gå till sängs eller söka sig ut på krogar och nöjeslokaler, förekomma dock ej så sällan. Andra följder av kalla bostäder äro, att de boende gärna samla sig i ett rum, som hålles varmt, medan övriga utrymmen läm-

nas som kallrum för att spara bränsle. Härigenom uppstå alla de olägenheter av trångboddhet, vartill vi senare återkomma.

Som en viktig följd av låg rumstemperatur bör också framhållas, att bostadsfukten ökar.

2) Bostadsfuktens betydelse har ansetts vara flerfaldig. Den förekommer tämligen ofta, och allmänheten ger den ofta skulden för diverse sjukliga tillstånd.

W i r g i n meddelade 1913 resultatet av en enquête bland anmälare av fuktiga bostäder rörande arten av den ohälsa, de ansågo, att de ådragit sig där. Det vanligaste klagomålet gällde diffusa, allmänna symptom såsom huvudvärk, därefter »ont i ögonen» och andra tecken till conjunctivit, detta ofta hos småbarn. I en tredje grupp kommo symptom på bronchit och pneumoni hos barn samt reumatiska affektioner hos vuxna.

E i n a r R i e t z undersökte 1930 spädbarnsdödligheten i Karlskrona i bostäder, som av bostadsinspektionen angivits vara fuktiga. Han anför, att sjukdomar i andningsorganen samt kikhosta, rachitis och krämper förekomma tre gånger så ofta bland dessa som hos barn i övriga bostäder.

Beträffande det vetenskapliga stödet för den fuktiga bostadens hälsovädslighet må anföras följande. Faran består icke i luftfuktigheten i och för sig utan uppkommer vid samtidigt hög eller låg rumstemperatur. Vid hög fuktighetsgrad uppträda symptom av störd värmereglering (överhettning) redan vid måttliga temperaturer t. ex. vid 21° (F l ü g g e). R u b n e r och K i s s k a l t ha visat, att vid viss försöksanordning personer vid vila avgivit 10 % mera värme för varje grads differens mellan rumslufts- och väggtemperaturen i jämförelse med värmeförlusten vid lika värmegrad hos dessa. Det är sannolikt, att reumatiska åkommor, katarrar och dylikt, som uppkomma i fuktiga bostäder, kunna delvis förklaras genom den större värmeförlust för kroppen, som uppkommer under dylika omständigheter.

L e o n H i l l gör gällande, att den fuktiga luften i överbefolkade bostäder ger en överdödlighet i pneumoni; i fuktig luft minskas vattenutsöndringen genom lungorna och huden. Vattenutsöndringen fordrar en rikligare genomblödning av slemhinnorna och en intensivare lymfcirkulation, varigenom en rikligare tillförsel av antikroppar kommer till stånd. I fuktig luft med den minskade vattenutsöndringen från hud och slemhinnor är förhållandet det motsatta, varigenom en nedsatt lokal resistens kan antagas uppkomma.

För bedömning av den fuktiga bostadens betydelse för smittspridning har anförts, att smittämnen leva längre i fuktig bostadsluft än i torr. Detta har visats experimentellt av K i r s t e i n.

Bostadsfukten gynnar uppkomsten av mögel. Luften i en fuktig bostad kan vara rik på mögelsporer, som dels utveckla sig i matvaror, varigenom digestionsrubbingar kunna uppkomma (W i r g i n), dels afficiera respirationsorganen, ögats bindhinna o. s. v., varigenom svåra sjukdomstillstånd kunna uppkomma såväl i respirationsorganen som annorstädes. I Sverige hava sådana sjukdomar (pneumonomykoser) iakttagits flera gånger (B e r g m a n m. fl.).

Vissa mögelarter frigöra, då de växa på arsenikhaltiga substrat, arsenik i gasform, s. k. arsiner, varigenom förgiftningar kunna tänkas uppkomma. Detta gäller framför allt *Penicillium brevicaulis* (G o s i o) men även, såsom A l m q u i s t visat, flera andra i Sverige förekommande mögelarter. Vid den utredning som 1913 års arsenikkommission gjorde, visades emellertid, att uppkomsten av arsenikförgiftning på detta sätt knappast behövde befaras, dels på grund av den höga fuktighetsgrad, som erfordrades i det substrat, vari de nämnda svamparna kunna utveckla sig och som ytterst sällan förefanns i väggar, tyger och tapeter i de rum, där de supponerade arsenikförgiftningarna hade förekommit, och dels på grund av de bildade arsenikföreningarnas ringa giftighet.

I fuktiga bostäder luktar det illa på grund av mögellukt, matos m. m., som

impregnerar bostadens väggar, möbler, kläder o. s. v. Då de luktande ämnena bindas vid det kondenserade vattnet, kunna de blott med svårighet vädras ut. Genom den dåliga lukten, den störda temperaturregleringen m. m. verkar bostadsfukten psykiskt deprimerande på de boende, försvårar skötseln av bostaden och minskar intresset för hemmets vård.

Orsakerna till bostadsfukt äro flera. I nybyggda tegelhus innehålla väggarna i början betydliga vattenmängder, som genom lämpligt anordnad uppvärmning och luftning skola avlägsnas. Försummas detta, försenas vattenavlägsnandet och rums-luften kommer att under långa tider, speciellt vid kyla, innehålla rikligt med vatten (nybyggnadsfukt). Om inte murarna äro ordentligt isolerade från grunden, uppstår s. k. grundfukt. Vattnet i jordgrunden suges nämligen upp i byggnaden. — Ett tredje uppkomstsätt är, att väggarna bli nervätta genom starkt regn, läckage från taket, otäta ledningar o. s. v. Fukten tränger då igenom väggen. Även andra uppkomstsätt såsom inregning genom otätheter i taket o. dyl. finnes för denna genomträngningsfukt.

Om rumsluften beskickas med stora mängder vatten, uppstår även fukt. På de kallaste punkterna i rummet, vanligen på ytterväggarna, kondenseras vattnet. Utom genom inträngning på ovan angivna sätt, kan luftens vattenhalt höjas, när man tvättar kläder, torkar våta föremål (småbarnskläder), lagar mat inomhus etc. utan att sörja för en tillfredsställande ventilering. Fukt av sådana inre orsaker förekommer särskilt i små och trånga bostäder, där nödiga biutrymmen såsom kök och tvättstuga saknas. Även enbart sammanpackandet av ett stort antal boende på litet utrymme kan orsaka detta slags fukt, då betydande vattenmängder utskiljas med andningsluften, hudutdunstning o. s. v.

3) Rumsluftens övriga föroreningar. Genom de boendes förvällande kan förorening med gasformiga och fasta ämnen komma till stånd (dålig personlig hygien, bristande rengöring av kläder, dålig födoämneshygien, försummat bortförande av avfallsämnen m. m.). Att trångboddheten inverkar mycket menligt på möjligheterna för individerna att hålla sig själva och bostaden rena är ett ofta omvittnat faktum. Även felaktig konstruktion eller skada på gasledningar, rökgångar, lokala eller centrala uppvärmningsanordningar, sanitära anläggningar o. dyl. kan giva upphov till luftförorening och förgiftning av de boende.

Vanligt är också, att luften förorenas från gatorna (damm, förbränningsgaser från motorer, från industriella anläggningar i omgivningen o. s. v.).

För uppkomsten av här nämnda olägenheter och skador spelar givetvis förekomsten av springor, andra otätheter och dylikt i bostadens väggar, golv och tak, otäta fönster m. m. en betydande roll, liksom också underhållet och skötseln av bostaden inverkar på nämnda risker.

4) Belysningen. Dess stora inflytande på växterna och de lägre djurorganismerna är fastslaget. Vad de högre djuren och människan beträffar är man ej fullt på det klara med ljusets omedelbara inflytande på livsfunktionerna, men man anser dock, att det har en bestämd, förmånlig inverkan på organismen, på de psykiska funktionerna, på sinnesstämningen och arbetsglädjen. I synnerhet har man ansett barnen starkt påverkbara.

Beträffande olika supponerade rubbningar i det fysiska tillståndet är det svårt att finna invändningsfria undersökningar. S. k. blodbrist hos befolkningen i ljusfattiga bostäder kan sålunda ej hänföras enbart till ljusbristen; den kvantitativa och kvalitativa undernäringen, infektionssjukdomar, strapatser m. fl. av fattigdom och umbäranden betingade omständigheter o. s. v. inverka.

Detsamma gäller den kliniska rachiten. Här har ljusbristens betydelse eljest klart ådagalagts genom djurexperiment, och ultraviolettbestrålningens utomordentligt stora terapeutiska och profylaktiska effekt har också tydligt visats för människans vidkommande av *H u l d s c h i n s k y* m. fl. — I praxis måste man dock

här göra den reservationen, att just detta spektralområde, som är biologiskt mest verksamt, väsentligen reduceras vid passagen genom vanligt fönsterglas.

Det ultravioletta strålningsområdet har även, ända sedan Widmarks och Finsens grundläggande undersökningar, tillmätts biologiska verkningar och fått en stor och mångsidig medicinsk användning (Finsen, Bernard, Rollier, Haussmann, Jessione, Huldshinsky m. fl.); vissa områden ha varit föremål för specialundersökningar såsom den experimentella djurtuberkulosen (Karczago. a.). Den nyssnämnda reservationen beträffande genomsläppande egenskaper måste dock göras även här.

Dagsljuset, speciellt det direkta solljuset, har tillskrivits desinficerande verkan. Även här gäller det, att det kortvågiga ljuset är synnerligen verksamt (dock endast ytverkan), men att sådan bestrålning knappast kommer till stånd i boningsrummen, icke ens vid söderläge. Om försök att statistiskt visa ljusets betydelse vid infektionssjukdomar gäller vad ovan sagts, att man måste taga stor hänsyn även till andra faktorer. Detta har man stundom förbisett.

Om den stora direkta betydelsen av god belysning är otvetydig, om ock ej fullt utredd, är den kanske ännu större indirekt. En god belysning är en nödvändig förutsättning för renhållningen och en dålig belysning undergräver sinnet för renlighet och ordning. Man måste kunna se smutsen för att kunna hålla bostaden snygg. Friedbergers undersökningar av bostadsförhållandena i Greifswald 1925 visa, att en för övrigt hygieniskt dåligt utrustad bostad kan hållas snygg, om belysningen är god.

Undermålig belysning försvårar allt finare handarbete samt läsning och skrivning, vilket är av betydelse såväl för vuxna som för skolbarn. Man har velat sätta uppkomsten av närsynthet i förbindelse med bristfällig belysning och utan tvivel medför sådan också en överansträngning av synorganet samt en känsla av uttrötning och nervösa rubbningar hos individen. Hos spädbarn har man velat sätta statistiska rubbningar, t. ex. spasmus nutans, i samband med dålig eller felaktigt anordnad belysning.

Här må också påpekas faran av för stark belysning, bländning o. s. v.

Såsom medelvärdet för belysningen på arbetsplatsen har tyska belysningstekniska sällskapet (Deutsche Beleuchtungstechnische Gesellschaft) angivit: för grövre arbeten 40 lux, medelgrovt 80 lux, finare (läsning och skrivning) 150 och finaste arbete (ritning, finare handarbeten) 300 lux, under förutsättning att belysningen tillgodoses av allmän belysning. Är denna mindre, måste själva arbetsplatsen belysas ännu kraftigare. För att erhålla denna belysning vid naturligt ljus, vilket givetvis måste anses önskligt i ett boningsrum, är man beroende av hur rummet är format och var i rummet arbetsplatsen befinner sig. Belysningen är vidare beroende på fönstrens storlek och placering, på glasets beskaffenhet, på väggarnas och takets färg (Curman, Hesselgren och Pleijel), på förekomsten av gardiner, skuggande föremål i och utanför rummet samt på väderstreck, molnighet och årstid etc.

En allmän fordran synes vara, att fönsterstorleken ej bör understiga $\frac{1}{8}$ (Pettersson 12 %) och helst vara $\frac{1}{5}$ av golvytan. Man har även uppställt viss fordran på storleken hos öppningsvinkeln (på arbetsplatsen), som begränsas av linjer från översta och understa punkten av den synliga delen på himlen, eller på infallsvinkeln eller den vinkel, som den på platsen i fråga genom översta delen av fönstret inkommande strålen bildar med horisontalplanet. Som fordran på den förra har man velat uppställa 4° , på den senare 27° . Med hänsyn till de nyssnämnda mycket växlande förhållanden med avseende å boningsrummets och omgivningens beskaffenhet, måste dock dessa vinklar sägas ha endast relativ betydelse för bedömandet av belysningen.

Under de senaste tio åren ha likväl mättekniken och teorierna om dagsljusbelysningen utvecklats därhän, att man börjat se möjligheter till författningsenliga

byggnadsbestämmelser för tillgodoseende av belysningskravet. Som nyss nämnts, beror dagsljusbelysningen dels på yttre betingelser (storleken och ljusstyrkan hos den synliga delen av himlavalvet, mängden av från motstående husfasader o. s. v. reflekterat ljus m. m.) och dels på inre (såsom fönsterytans storlek i förhållande till rumsstorleken, fönstrets placering, rummets form samt rummets inredning och färg). Med användande av dessa faktorer har man sökt finna en formel, som tillåter ett förhandsbedömande av belysningen i rummet.

Den K ü s t e r s k a formeln bestämmer djupet av ljusinfallet (d. v. s. hur långt in på rummets golv det fria himmelsljuset når) ur de yttre faktorerna, dock utan hänsynstagande till det från motstående byggnader o. s. v. reflekterade ljuset. I de bestämmelser, som grunda sig på denna formel (i Görlitz), undersökes infallsdjupet i samtliga rum i bottenvåningen och föreskrives, att en viss del av golvytan i bostadsrummen ($\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{3}$) skall vara belyst.

I Hamburg uträknas en faktor benämnd »rummets verkningsgrad» ur de inre betingelserna (rummets form etc.) och vissa empiriskt funna värden för inverkan av rummets inredning och färg. Därjämte toges hänsyn till yttre förhållanden, som betinga rummets horisontalbelysning och fönstrets vertikalbelysning.

De här skisserade beräkningssätten för rumbelysningen måste dock, även om deras vetenskapliga oantastlighet dokumenteras, bliva föremål för betydande korrekationer med hänsyn till geografiska förhållanden m. m., innan de kunna läggas till grund för författningsbestämmelser på andra orter.

Tills vidare torde man böra lägga huvudvikten på en direkt mätning av belysningen på arbetsplatsen, vilket emellertid ännu är förenat med vissa tekniska svårigheter.

I detta sammanhang kan det förtjäna omnämnas, att väderstrecket, vari fönsterväggen är belägen, icke är av den dominerande betydelse, som man förut antagit. Medan man förut tillräckligt allmänt hyst den uppfattningen, att söderläget vore det avgjort förmånligaste, har en undersökning av A u r é n, L i n d h o l m, M ö l l e r s t r ö m och Å n g s t r ö m i samband med programutredningen till det s. k. Södersjukhuset i Stockholm givit vid handen, att öster-, väster- och söderorienteringen är i det närmaste likvärdig, när det gäller dagsbelysningen i ett rum. Med hänsyn till den medicinskt-hygieniskt betydelsefulla ultraviolettbestrålningen är söderfasaden något mera gynnsamt ställd, men denna fördel kan endast utnyttjas under förutsättning, att man använder en glassort, som även genomsläpper det ultravioletta ljuset.

III. Betydelsen av parasiterande skadedjur i bostaden.

Det framstår utan vidare som ett hygieniskt önskemål, att bostaden skall vara fri från parasiter. Ehuru en väsentlig förbättring inträtt på detta område och man beträffande den personliga hygienien numera uppställer frihet från ohyra som ett mycket elementärt krav, hysa våra bostäder alltjämt ofta sådana snyltgäster. Mot råttor, mal, kackerlackor, huvud- och klädlöss, flugor m. fl. föres på många fronter en energisk kamp, och på sistone har man på vissa håll även börjat mera effektivt bekämpa vägglössen.

Betydelsen av dessa skadedjur ligger till stor del däri, att de kunna överföra smittsamma sjukdomar. Beträffande en del av dessa sjukdomar, såsom pest och fläckfeber, är överförandet med insekter eller råttor regel, och beträffande en rad övriga torde detta överföringssätt icke vara ovanligt. Såsom förorsakande osnygghet, dålig lukt o. s. v. böra de ävenledes bannlysas ur våra bostäder. Icke minst betydelsefull är den materiella skada de förorsaka.

Förekomsten av råttor och ohyra befrämjas av olämpliga konstruktionsdetaljer i själva byggnaden såsom otätheter och springor, dolda skrymslen, oskyddade av-

träden, soptunnor och avlopp o. s. v. Men framför allt är det här fråga om ett skötselproblem. En noggrann övervakning från myndigheternas sida och en energisk, väl kontrollerad utrotningskampanj har visat sig vara av god effekt.

IV. Vissa bostadsfaktorers inverkan på smittsjukdomarna.

Det har redan förut nämnts, att smittämnen leva längre i mörka och fuktiga bostäder än i ljusa och torra. En förökning av smittämnen utanför människokroppen torde emellertid i regel ej komma i fråga, dock med reservation för de, som överföras med ohyra och råttor.

Det bostadsförhållande, som har största betydelsen för föreliggande fråga, är om smittförande och smittmottagliga komma i intim kontakt med varandra eller ej. Ehuru hälsovårdsmyndigheterna numera övervaka missförhållanden häruti och genom isolering av eventuella smittkällor söka hindra smittöverföringen, kan smittspridning dock alltjämt komma till stånd i stor utsträckning. Det torde därvid vara trångboddheten, som medför de största farorna.

De smittsamma sjukdomarnas betydelse gör sig, såsom talrika undersökare visat, mera gällande, när bebyggelsen eller boendet är tätare. Företeelsen är emellertid ganska komplicerad och fordrar en närmare utredning.

För uppkomsten av smittsjukdom fordras smittkälla och smittobjekt. Smittkällor äro dels individer med tydliga symptom (sjuka), dels personer, som ha mycket obetydliga, okarakteristiska symptom (abortivfall), dels slutligen fullt friska men ändock smittbärande personer (bacillbärare, smittbärare). Den moderna epidemiologien räknar i allt större utsträckning med dessa mer eller mindre symptomlösa och därför svårupptäckta smittspridare. Deras antal är i själva verket mycket stort, och åtminstone i större samhällen måste man räkna med deras ständiga närvaro. Vid olika sjukdomar är dock förhållandet olika. Medan vid några, såsom vid mässling, praktiskt taget alla de smittade, som förut icke genomgått sjukdomen, insjukna och abortivfallens antal blir mycket litet, är vid andra sjukdomar, såsom vid difteri och skarlakansfeber, de mera latent förlöpande affektionernas antal stort och de manifesta fallens relativt litet. På grund av flera omständigheter, såsom smittsamt förstadium, immuniseringsprocesser o. s. v. bliva dock förhållandena för de hos oss gängse smittsjukdomarna i här föreliggande hänseende i stort sett lika.

Vid en rad infektionssjukdomar såsom difteri, skarlakansfeber, barnförlamning och kikhosta är smittämnet mycket spritt i vårt land, och i de större samhällena torde möjlighet till smitta praktiskt taget alltid finnas. Smittämnet förekommer vid dessa sjukdomar i mun- och nashålan och överföres genom direkt kontakt eller genom droppinfektion. Genom detta, i allmänhet okontrollerbara överföringssätt, och då den smittförande, som nyss nämnts, ofta icke företer sjukdomstecken, har man här mycket små möjligheter att verksamt förhindra spridningen enbart genom förbättrad personlig hygien, ehuru givetvis isoleringen av säkra och misstänkta fall verksamt bidrager att hindra smittspridningen. Strängt genomförd kontroll över livsmedel och liknande samhällshygieniska åtgärder äro visserligen goda hjälpmedel vid dessa sjukdomars bekämpande, men man torde icke heller härigenom kunna förhindra deras spridning.

Vid andra smittsjukdomar såsom tyfus, paratyfus och rödsot, som även förekomma sporadiskt eller endemiskt i vårt land, kan däremot smittöverförandet, som huvudsakligen sker med tarmuttömningar eller urin, lättare övervakas. Dessa sjukdomars spridning kan jämväl i högre grad kontrolleras genom personlig och allmän hygien.

Till de veneriska sjukdomarnas överföringssätt återkomma vi senare.

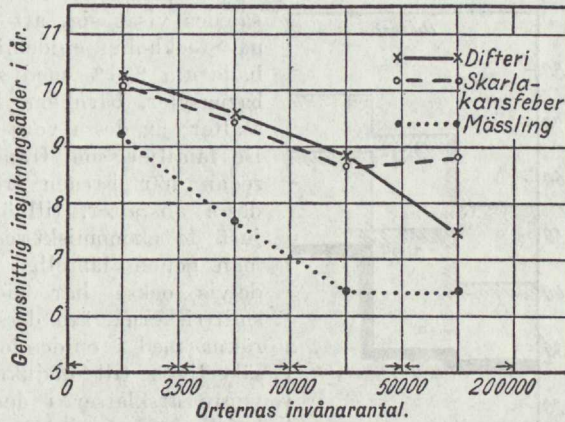
Vad beträffar överförandet av tuberkulos, torde dels den direkta kontakten mellan smittbärare och smittobjekt samt droppinfektionen vara av betydelse, dels också det förhållandet, att smittämnet kan leva länge utanför människoorganismen

och bibehålla sin patogenitet i golvdamm och dylikt, få tagas med i betraktande, när det gäller bekämpande av sjukdomen.

De nämnda fyra gruppernas sociologiska betydelse och beroende av bostadsfaktorer skall nu närmare utredas.

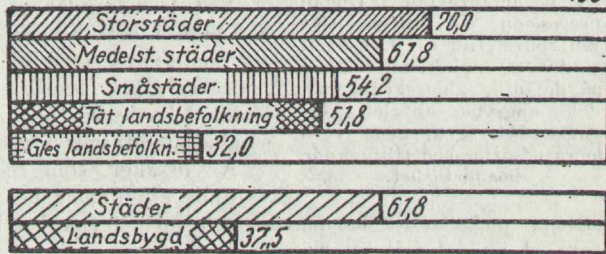
a) Ifrågavarande sjukdomar benämns ofta barnsjukdomar. Om därmed avses, att barn skulle vara speciellt disponerade för dem, eller att vuxna, som förut ej genomgått dem, skulle vara oemottagliga, är detta emellertid oriktigt. Detta har

Fig. 1.

Nedgång i de insjuknades medellålder med tilltagande miljöthet. (Staten New York 1918/19 efter de Rudder, siffrorna efter Fales.)

Fig. 2.

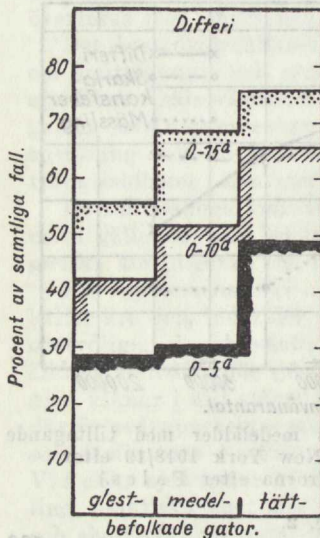
Av 100 poliomelitfall i Sverige 1911/13 drabbade de ovan såsom streckade angivna procentuella andelarna barn under 5 år. Med tätande miljö ökar de yngstas andel i totalantalet insjuknade (efter de Rudder, siffrorna efter Wernstedt).

än i mindre och där i sin tur lägre än på landsbygden. Samma sak visas även för andra sjukdomar i denna grupp såsom difteri och skarlakansfeber (fig. 1) samt barnförlamning (fig. 2).

Denna åldersförskjutning, precession, kan också visas för olika delar av ett samhälle (fig. 3). På grund av den större smittspridningen vid större boendetäthet och de ökade möjligheterna till smittöverföring i en befolkning, där kontaktmöjligheterna äro särskilt stora, vilket givetvis måste anses vara fallet bland trångbodda, bör också smittningsåldern eller insjukningsåldern bli lägre där än inom en mindre tätboende befolkning.

Sammanfattande kan sägas, att insjukningsåldern förskjutes mot yngre årgångar i de befolkningslager, som bo mest sammanträngda, och det torde kunna tagas för givet, att speciellt de trångboddas barn löpa risk att insjukna vid mycket tidig ålder. Här må dock påpekas, att det även utom hemmet finnes åtskilliga möjligheter till förvärvande av smitta, och att detta i särskilt hög grad torde vara fallet med den socialt sämst lottade befolkningen.

Fig. 3.

Av boendetätheten betingad precession vid difteri (för Würzburg efter de Rudder). — Av 100 insjuknade kommo på de olika åldersgrupperna det angivna antalet. De yngre åldersgrupperna voro mera utsatta med tilltagande boendetäthet.

hällena, mest under barnåren, och förlusterna i arbetsprestation bli därför ej så stora. I en del fall efterlämna de dock invaliditet, såsom vid barnförlamning och även — ehuru mera sällan — efter skarlakansfeber och difteri. I vissa fall kan mässling aktivera en tuberkulos med åtföljande invaliditet o. s. v. Den övervägande sociala betydelsen ligger dock i förlusten av människoliv. När vi skola bedöma ifrågasvarande sjukdomar med hänsyn till deras betydelse för mortaliteten, komma vi också in på den andra frågan, nämligen om åldersförskjutningens betydelse.

Efterföljande tab. 1 ger en föreställning om dödligheten i ifrågasvarande sjukdomar. Därvid må framhållas, att icke blott de av allmänheten kanske mest fruktade sjukdomarna, difteri och skarlakansfeber, skörda ett betydande antal liv årligen, utan att detta i vida högre grad gäller om mässling och kikhosta. Förhållandet har i vårt land påpekats många gånger och tagit sig uttryck i den rekommendation att bereda sjukhusvård även vid dessa sjukdomar, som lämnas i statens sjukvårdskommittés betänkande av år 1934.

Utom hemmen sker detta till stor del i skolor, barnkrubbor, barnasylor och dylika institutioner. Det har således visat sig, att av de difterifall, som vårdats på Stockholms epidemisjukhus under åren 1926—33, hade c:a 25 % med största sannolikhet smittats på barnasylor, barnhem, barnsjukhus och liknande anstalter; av dessa voro omkring $\frac{3}{4}$ barn under 15 år. De familjer, som framför allt äro hänvisade till att redan när barnen äro mycket små, lämna dem på dessa anstalter, tillhöra sannolikt till större delen just de ekonomiskt-socialt sämst lottade. Även om man genom lämpliga övervakningsåtgärder kan och delvis också har vid dessa inrättningar minskat smittriskerna, äro dessa dock alltjämt en faktor att räkna med i epidemiologiskt hänseende och bidra säkerligen till insjukningsålderns förskjutning mot yngre årgångar i den fattigare och sämre boende befolkningen.

Vilken är då den sociala betydelsen av dessa sjukdomar, och vilken roll spelar den nyss påvisade, till stor del på boendeförhållanden beroende åldersfördelningen?

Vid besvarandet av den första frågan har man att taga i betraktande dels de förluster i människoliv, som varje enskild sjukdom förorsakar, dels den nedsatta arbetsförmågan för de av sjukdomarna drabbade, dels de kostnader för sjukhusvård m. m., som samhället ådrager sig.

Av orsaker, som redan nämnts, uppträda ifrågasvarande sjukdomar hos oss, speciellt i de större samhällena, mest under barnåren, och förlusterna i arbetsprestation bli därför ej så stora. I en del fall efterlämna de dock invaliditet, såsom vid barnförlamning och även — ehuru mera sällan — efter skarlakansfeber och difteri. I vissa fall kan mässling aktivera en tuberkulos med åtföljande invaliditet o. s. v. Den övervägande sociala betydelsen ligger dock i förlusten av människoliv. När vi skola bedöma ifrågasvarande sjukdomar med hänsyn till deras betydelse för mortaliteten, komma vi också in på den andra frågan, nämligen om åldersförskjutningens betydelse.

Efterföljande tab. 1 ger en föreställning om dödligheten i ifrågasvarande sjukdomar. Därvid må framhållas, att icke blott de av allmänheten kanske mest fruktade sjukdomarna, difteri och skarlakansfeber, skörda ett betydande antal liv årligen, utan att detta i vida högre grad gäller om mässling och kikhosta. Förhållandet har i vårt land påpekats många gånger och tagit sig uttryck i den rekommendation att bereda sjukhusvård även vid dessa sjukdomar, som lämnas i statens sjukvårdskommittés betänkande av år 1934.

Tab. 1. Dödsfall i farsoter i Sverige under åren 1851—1930.

Ur statistisk årsbok 1934.

Årligen	Döda i farsoter												På 1 000 inv.		
	Smittkoppor	Mässling	Skarlakansfeber	Difteri	Kikhosta	Inflyensa	Nervfeber m. m.	Rödsot	Asiatisk kolera	Akutt barnför- lamning	Epidemisk hjärnfeber	Sömn sjuk		Frossa	Summa
1851/60	863	.	.	.	.	—	.	2 607	1 743	.	.	—	.	.	.
1861/70	867	1 796	2 883	2 185	1 119	—	2 428	317	532	.	.	—	119	12 246	3·00
1871/80	936	544	3 454	2 736	894	—	1 783	108	76	.	.	—	33	10 564	2·41
1881/90	66	919	2 358	3 183	845	155	1 168	137	2	.	.	—	10	8 843	1·89
1891/00	6	597	898	2 573	908	1 063	853	51	3	.	.	—	8	6 960	1·41
1901/10	0·8	404	380	1 295	851	411	311	23	0·6	50	34	—	6	3 766	0·71
1911/20	3·5	395	297	1 046	733	4 028	257	14	1	196	135	14	3·5	7 123	1·25
1921/30	0·4	164	77	249	381	978	90	5	0·2	76	69	130	3	2 223	0·37
1911/15	0·6	484	272	770	775	436	216	7	0·6	333	144	—	5	3 443	0·61
1916/20	6	305	323	1 323	690	76 20	298	21	2	60	126	28	2	10 804	1·86
1921/25	0·4	194	86	333	483	813	122	6	0·4	83	61	173	2	2 357	0·39
1926/30	0·4	134	67	164	279	1 143	58	5	—	68	77	87	4	2 086	0·34

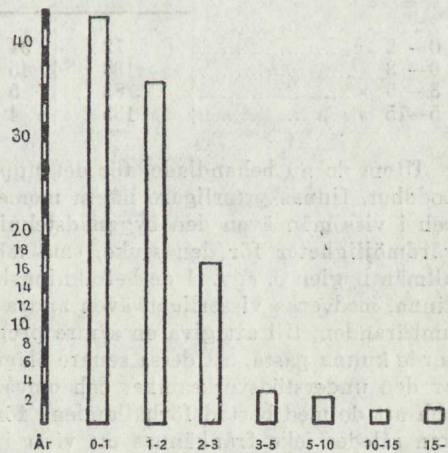
Ur vår synpunkt — för bedömande av bostadens inverkan på de boendes hälsa — är studiet av mässlingens förhållande av stort intresse. En granskning av mässlingsletaliteten i olika åldersgrupper (fig. 4) visar nämligen tydligt precessionens stora betydelse.

Man kan även belysa boendetäthetens betydelse genom att såsom Doull gjort sätta antalet döda inom de tidigaste åldersgrupperna (0—4 år) i relation till antalet dödsfall i de högre åldrarna (>10 år). Det så erhållna »Doull-index» $\left(\frac{\text{döda } 0-4 \text{ år}}{\text{döda } >10 \text{ år}}\right)$

stiger, då stadsbefolkningens andel i den samlade folkmängden stiger, d. v. s. med stigande boendetäthet. Detta åskådliggöres av fig. 5 och är fallet även vid difteri och skarlakansfeber. Doull har även uträknat korrelationskoefficienten mellan åldersfördelningsindex (Doull-index) och den siffra, som anger stadsbefolkningens andel i totala befolkningen, och funnit för mässling $+0·48 \pm 0·03$; för difteri $+0·74 \pm 0·05$ och för skarlakansfeber $+0·58 \pm 0·09$, vilket betyder, att det finnes ett starkt statistiskt samband mellan dessa två faktorer.

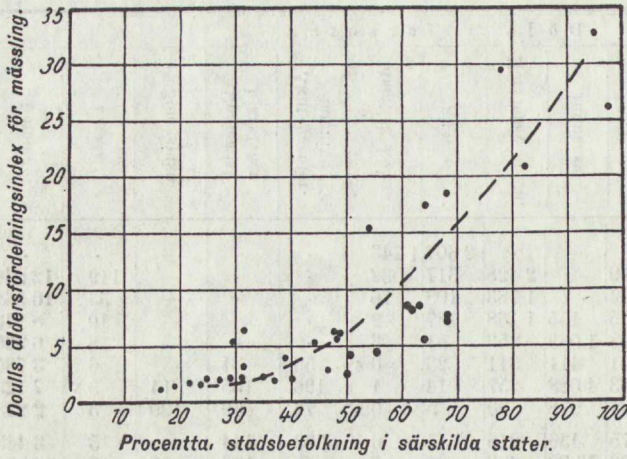
Orsakerna till den ökade dödligheten i mässling liksom i andra specifika infektionssjukdomar under de första levnadsåren äro flera. I denna ålder är motståndskraften gentemot infektioner överhuvudtaget mindre än senare (jfr fig. 7). Så torde fallet vara även mot de infektioner, som framkalla luftrörskatarrer och lunginflammationer. Den icke ovanliga dödliga utgången, när sådana tillstånd komplicera ett fall av mässling (eller andra infektions-

Fig. 4.

Antalet döda på 100 mässlingsfall i olika levnadsåldrar (Claude Bernardsjukhuset i Paris); efter Debré och Joannon.

Fig. 5.
Efter de Rudder.

ling hos små barn blir väsentligt mindre, om de sjuka isoleras från varandra, än om de vårdas i större grupper. Man finner, att i det senare fallet åstadkommes en spridning av komplikationerna — lung- och öroninflammationer — i och för sig, och dessa komplikationer medföra, särskilt i tidiga levnadsåldrar, en avsevärd dödsrisk. Som ett statistiskt belägg för sammanträngningsskadornas betydelse anföres en tabell efter Debré och Joannon.

Tab. 2. Dödligheten i mässling vid god och vid bristfällig isolering (efter Debré och Joannon).

	Avdelningar med bristfällig isolering			Avdelningar med tillfredsställande isolering		
	Antal fall	Döda	Letalitet	Antal fall	Döda	Letalitet
0—2 år	72	34	47.2 %	52	13	25.0 %
0—3 ”	133	45	38.8 %	102	21	20.6 %
3—5 ”	83	5	6.0 %	64	—	—
5—15 ”	135	4	3.0 %	135	3	2.2 %

Utom de nu behandlade, för det uppväxande släktet vådliga följderna av trångboddhet, finnas ytterligare några moment, som måste beröras. Den trångbodda — och i viss mån även den byggnadstekniskt bristfälliga — bostaden erbjuder dåliga vårdmöjligheter för den sjuke, små möjligheter till väl genomförd personlig och allmän hygien o. s. v. I de befolkningslager, där trångboddheten framför allt är att finna, medverka visserligen även andra förhållanden, såsom undernäring och andra umbäranden, till att giva en sämre prognos för ifrågavarande sjukdomar, men man torde kunna påstå, att dessa senare olägenheter och faror till viss del bortelimineras av den understödsverksamhet och omvårdnad, som det moderna samhället bedriver, och att de med bostadsförhållandena förenade olägenheterna f. n. dominera. Fig. 6 kan således icke fränkännas ett visst intresse i detta sammanhang.

För kikhosta liksom för difteri och skarlakansfeber synas förhållandena vara likartade som de för ovan för mässling skildrade. För samtliga gäller, att letaliteten

sjukdomar) i de tidigaste levnadsåldrarna, sammanhänga säkerligen även med speciella anatomiska och fysiologiska förhållanden. En eventuell rachit utgör även ett betydelsefullt moment.

Det måste således anses vara högst oförmånligt, att smittsjukdomar förvärvas i de tidigaste levnadsåldrarna.

Trångboddheten inverkar emellertid även på annat sätt på letaliteten. Det har nämligen visats, att antalet komplikationer vid mäss-

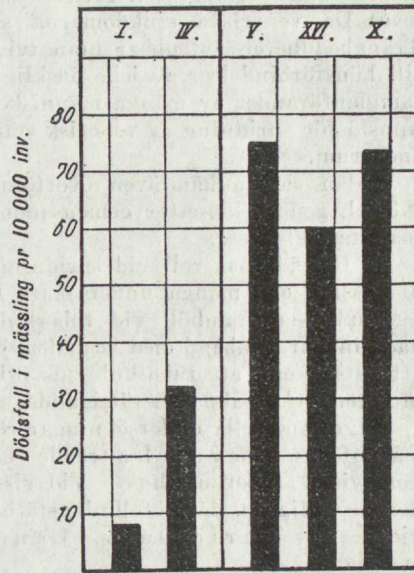
är större i tidigare år (fig. 7), och för samtliga sjukdomar finner man en precession, liknande den vid mässling. Ävenså torde — i den mån icke sjukhusvård mera allmänt kommer i fråga — alla övriga med trångboddhet förenade sanitära olägenheter göra sig gällande.

Sammanfattande torde man kunna säga, att trångboddheten i hög grad stegrar dödligheten vid denna grupp av sjukdomar. Genom trångboddheten förskjutes insjukningsåldern till yngre år, gynnas uppkomsten av vissa komplikationer till de specifika sjukdomarna och försvåras vården av de sjuka.

b) Beträffande en del andra, akuta, epidemiska sjukdomar, såsom tarminfektionerna tyfus, paratyfus, rödsot och kolera, som överförs huvudsakligen med tarmuttömnings (ofta med av människan infekterade födoämnen eller vatten som mellanled), samt fläckfeber och pest, där öhya spelar rollen av mellanvärd, måste framhållas, att de under de senaste decennierna förlorat i betydelse i vårt land (se tab. 1) och numera förekomma relativt sparsamt. För deras förebyggande har en noggrann personlig och allmän hygien (livsmedelshygien, vattenhygien) och en noggrann övervakning av bacillbärare genom hälsovårdsmyndigheternas försorg samt en energisk jakt på smittbärare visat sig vara av stort värde.

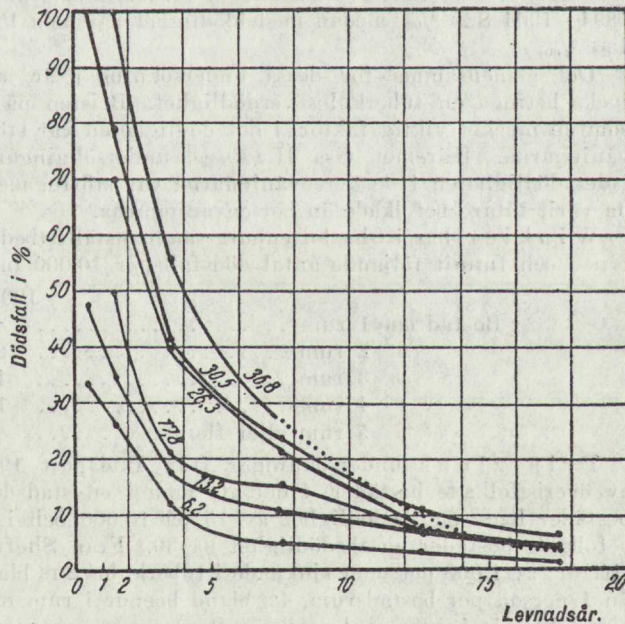
Ehuru sambandet med bostadens beskaffenhet icke alltid är i ögonen fallande, säger dock eftertanken, att alla förhållanden, som medverka till eftersättandet av den personliga eller allmänna hygien — således även trångboddhet, bofällighet samt vanskötsel av bostaden —, befrämja uppkomsten av dessa sjukdomar. Här må särskilt framhållas risken av dåliga avträden och avsaknaden av

Fig. 6.
Välsituerade områden. Fattiga områden.

Dödsfall i mässling i Wien 1891—1900 enligt Prinzing.

Fig. 7.

Dödlighet i difteri i olika åldersgrupper. De yngre åldersgrupperna visa — oberoende av totalletaliteten (siffrorna vid de olika kurvorna) — genomgående högre letalitet än äldre (efter de Rudder).

tvagningsmöjligheter invid dessa, av de minskade möjligheterna för ostörda toalettbestyr, av avfallsämnenas olämpliga uppsamling och olämpliga metoder för dessas undanskaffade (flug- och rättfaran), av ohyra m. m.

c) De veneriska sjukdomarna spridas först och främst genom könsumgånge. Trångboddheten avtrubbar utan tvivel blygsamhetskänslan och leder i många fall till könsförbindelser av icke önskelig art. Härigenom kan smittan spridas. Genom sammanförandet av många människor i samma sovrum kunna givetvis även risker uppstå för spridning av venerisk smitta från vuxna till barn utan att könsumgånge äger rum.

Sådan smitta kan även överföras genom bristande noggrannhet i avträdenas skötsel, genom klosetter gemensamma för olika familjer, genom bristande vård av toalettartiklar etc.

d) Bostädernas roll vid spridning av tuberkulos har varit föremål för mycken diskussion och många undersökare ha intresserat sig härför.

Rubner framhöll vid tuberkuloskongressen i Berlin 1899, att tuberkulosen hade intimt samband med bostaden, och senare undersökningar ha givit vid handen, att satsen om, att tuberkulosens utbredning står i bestämt samband med boendetätheten, icke saknar berättigande.

Några speciella undersökningar rörande sambandet mellan bostad och tuberkulos må anföras. Wernicke trodde sig vid sina undersökningar i Posen kunna iakttaga vissa »tuberkuloshus». Vid vissa gator med samma husantal uppträdde sjukdomen rikligare, där befolkningstätheten var större; liknande iakttagelser ha också gjorts av Marie-Davy, Lancereaux, Romberg och Keyserling m. fl.

För Paris ha Jouillerat och Bonnier i arbeten, vilka omfatta en tidrymd av 17 år, visat, att det finns hus, där tuberkulosen årligen ger upphov till dödsfall. De mest drabbade husen lågo vid trånga gator, hade flera våningar och trånga, överbyggda gårdar med dålig tillgång på sol och frisk luft. Bostäderna voro samtliga överbefolkade. Dödligheten i tuberkulos var i dessa bostäder under åren 1894—1904 8.26 ‰, medan medeldödligheten i hela Paris i tbc för samma tid var 4.95 ‰.

Det gemensamma för dessa undersökningar är, att bostadens överbefolkning tycks betinga en tuberkulosöverdödlighet. Bristen på ljus och luft påpekas också som en mycket viktig faktor, i det dödligheten var större i de lägre än i de högre våningarna. Häremot visa Hasses undersökningar ett avvikande förhållande, i det dödligheten i de övre våningarna var större, men synas dessa övre våningar ha varit tätare befolkade än bottenvåningarna.

Winkler har i Charlottenburg sammanställt tbedödsfallens antal med bostadstypen och funnit följande antal dödsfall per 10 000 invånare.

	1905—06	1910—11
Bostad om 1 rum	32.6	27.8
» » 2 rum	23.0	24.1
» » 3 rum	18.7	14.6
» » 4 rum	14.3	8.6
» » 5 rum eller flera	6.5	8.7

Printzings undersökningar från Budapest 1910 visa även på betydelsen av överbefolkade bostäder, i det att man i en stadsdel med 14.1 % överbefolkade bostäder hade en tbedödlighet av 15 på 10 000 och i en annan med 51.7 % överbefolkade bostäder en tbedödlighet på 30. Från Sheffield meddelas 1923 följande siffror: av 1 000 personer sjuknade i tuberkulos 2.18 bland boende i rum med mindre än 1 person per bostadsrum, 4.3 bland boende i rum med 1 till 2 personer och 4.45 bland boende i rum med mera än 2 personer per rum.

Ehuru man sålunda synes kunna statistiskt visa, att ett samband finnes mellan dödsfall i tuberkulos och bostadsfaktorer, är det dock ej givet, att orsaken ens till

större delen är att söka i bostaden, och att man sålunda icke, såsom ofta skett, får kalla tbc för en »bostadssjukdom». Bostaden själv kan ej giva upphov till sjukdomen, ty smittan måste föras till bostaden av en levande smittokälla. Befolkningen i dåliga bostäder flyttar mera än befolkningen i goda, och en person, som registreras såsom död i tbc i en viss bostad kanske flyttat dit från en bättre relativt kort tid före sin död.

Tuberkulosdödligheten står i ett påtagligt förhållande till befolkningens västånd. Orsakerna därtill äro flera. Genom sin sjukdom, med dess ofta långvariga, kroniska förlopp, som mer eller mindre invalidiserar individen, försämras försörjningsmöjligheterna och åsamkas vissa kostnader för vård etc. Härigenom framtvingas vissa inskränkningar i livsföringen, även i bostadshänsed. Detta har kunnat påvisas i åtskilliga individuella undersökningar, såsom *Winklers*. I vissa fall återigen kunna de tuberkulösa bliva betraktade såsom mindre lämpliga hyresgäster i de »bättre husen» och tvingas att söka sig till »sämre», där man är mindre nogräknad.

Bostadens kvalitet är dock även av reell betydelse, i det en dålig bostad, som är kall, fuktig och har dåliga belysnings- eller ventilationsmöjligheter, direkt eller indirekt bidrager att försämra den sjukes tillstånd, varigenom även hans smittsamhet får antagas bliva större. Det måste också här understrykas, att en ökad boendetäthet ökar möjligheten för smittans överförande till andra individer.

Av betydelse är också bostadens skötsel. Även en bra bostad kan ju genom vanvård och smusk giva upphov till ökade smittmöjligheter. Detta torde särskilt vara betydelsefullt, när det gäller smittan i de yngsta levnadsåldrarna. *Romborg* och *Hädi* ha påpekat, att man i stadsdelar med mycket tuberkulos finner denna mindre utbredd i de snygga och välvärdade bostäderna.

Ett gott bevis för den dåliga bostadens skadliga inverkan borde man kunna få genom att påvisa tbedödlighetens nedgång vid förbättring av bostadsbeståndet. *Blum* meddelar också gynnsamma erfarenheter av bostadsförbättringen från München-Gladbach. Medan befolkningen ökade med 30 %, minskade tbc-dödligheten med 50 %. Bostadsförhållandena hade för den fattigare befolkningen förbättrats genom hyresbidrag, och i familjer, där en tuberkulös individ fanns, hade man kunnat bereda denne särskilt sovrum. Detta senare förhållande är av särskild betydelse och illustreras även av de goda resultat, som erhållits i de »hälsostäder», som i olika länder (Tyskland, Frankrike, England) uppbyggts för tuberkulösa familjer (där t. ex. familjeförsörjaren är tuberkulös). Även i de moderna trädgårdsstäderna har man kunnat påvisa en minskad tuberkulosdödlighet.

Även om man vid bedömande av dessa och liknande uppgifter måste ha i minnet, att även andra förbättringar i hygieniskt och ekonomiskt avseende varit av betydelse, torde det likväl vara fullt berättigat, att såsom *Sickinger*, *Güterbock*, *Gruber* m. fl. framhålla förbättring i bostadsförhållandena och framför allt nedbringande av trångboddheten såsom ett mycket viktigt led i kampen mot folksjukdomen tuberkulos.

V. Bostadens betydelse ur psykologisk och socialmoralisk synpunkt.

De ofta svåra skadeverkningar på den kroppsliga hälsan och det fysiska välbefinnandet, som en undermålig bostad medför, äro icke de enda konsekvenser man har att ta i beaktande vid ett studium av bostadens sociala betydelse. Att dåliga bostadsförhållanden därutöver inverka menligt på individernas psykiska hälsa, deras arbetsförmåga, deras personliga utveckling och deras moraliska livsföring, har emellertid ej lika mycket stått i förgrunden för det sociala intresset. Specialstudier inom detta område äro även så gott som obefintliga. För att uppskatta vidden av det sociala onda, som ligger i dessa psykiska och moraliska miljöverkningar, har man därför huvudsakligen att lita till omdömen från erfarna psykiatriker, kriminologer,

lärare och socialarbetare. Deras uttalanden äro samstämmiga däri, att kvalitativt undermåliga och framför allt kvantitativt otillräckliga bostäder på ett ofta ödeläggande sätt påverka särskilt ungdomens utveckling till psykisk balans och socialt värdefull livsföring.

Att emellertid redan barnen även subjektivt förnimma bostadsnöden betonas av H e t z e r. Hon har funnit, då hon protokollfört hundratals spontana yttranden av barn mellan 6—16 år i en arbetsstuga, att fattigdomsupplevelsen är reell för dem, att den tilltager med åldern och att omkring $\frac{1}{4}$ av dessa beklaganden röra just otillräckliga bostäder. (Med nära 26 % är detta det oftast återkommande klagomålet, först därefter komma önskemål om bättre näring i 19 % och om bättre kläder i 14 % av uttalandena.) Särskilt står för den puberterande ungdomen ofta den egna familjebostadens otillräcklighet som ett medvetet och svårfördragbart lidande.

Redan den kvalitativa undermåligheten, fukt, orenlighet, dålig ventilation och belysning, har via sina fysiologiska verkningar även vissa psykiska verkningar, vilka i det föregående berörts. Framför allt verka brister i dessa hänseenden störande på trevnaden och arbetsförmågan samt — även då de genom en avtrubning av känsligheten upphöra att verka störande — vanebildande för det uppväxande släktet. Viktigare ur den psykiska hälsovårdens synpunkt äro emellertid de skadeverkningar, som bliva följden av bostadens överbefolkning.

Den ständiga närheten mellan flera individer inom en lägenhet skapar i första hand en allmän nervös irritation, som verkar starkt tröttande, och som även spelar en roll som utlösande och förvärrande moment vid neuroser och psykos. Med trångboddheten följer även omöjligheten att undandra sig en nästan kontinuerlig ljudirritation. Störande ljud kunna på grund av vår förmåga att adaptera oss för vissa sinnesintryck i viss grad och så småningom elimineras från vår uppmärksamhet och därmed mista sin karaktär av störning. En sådan anpassning förutsätter en viss monoton regelbundenhet hos bullret. Den ljudirritation åter, som förefinnes inom en överbefolkad lägenhet, är så varierande samt så ofta emotionellt betonad, att en adaptation och avkoppling är särskilt svår genomförbar.

Då överbefolkning i en lägenhet så gott som alltid medför, att människor i olika åldrar, med olika tidsindelning, olika sömnbehov etc. sammanföras, kan man även generellt iakttaga, att viloperioderna ej bliva väl utnyttjade. För barnens vidkommande har man särskilt kunnat konstatera, att trångboddhet vållar otillräcklig sömn. Denna trångboddhet medför ofta, att även sängplatserna delas av flera personer, vilket ytterligare försvårar ett normalt och tillräckligt tillfredsställande av sömnbehovet. Barn i trångbodda familjer hava ofta rentav befunnits klaga över kroppsliga smärtor, härrörande från den omständigheten, att de icke fått sträcka ut sig och vila i en egen säng. En huvudsak är emellertid, att till bristen på en vilsam och lugn omgivning under dagen kommer, att nattsömnen regelbundet störes för de i överbefolkade lägenheter boende, vilket särskilt för barnens vidkommande är värt beaktande.

Bristen på ensamhet, den ständiga känslan att vara iakttagen, oförmågan att koncentrera sig på egna förehavanden ha emellertid än flera och mer djupgående rent psykiska skadeverkningar. För barnens del gäller därvid att — utom det att de bliva överstimulerade — leken omöjliggöres, vilket i sin tur är av direkt utvecklingshämmande betydelse. I Bühlerskolans barnpsykologiska studier har i detta hänseende kunnat konstateras en avsevärd skilljaktighet mellan bättre ställda klassers barn, som haft mera ohämmade lekmöjligheter, och de till ett trångt utrymme inskränkta proletärbarnen. Det är ett pedagogiskt behov, som eftersättes, då lekens karaktärsdanande möjligheter på grund av utrymmesbrist, hänsyn till medboende och hämmande kontroll från deras sida ej kunna tillvaratagas för stora grupper barn. Den överksamhet, barnen därmed tvingas till, är direkt skadlig både då den ej ger tillfälle till spontan aktivitet, till övning av färdigheter och verk-

samhetsförmåga, men även därigenom att den lätt ersättes med verksamhet av annan och önskelig art.

I fråga om barnen i skolåldern ställer det sig ännu lättare att iakttaga denna trångboddhetens skadliga verkan, då den direkt kan avläsas å skolresultatet. Hemarbetet omöjliggöres eller försvåras i den för trånga bostaden. Ofta kan ej en egen överläsnings- eller arbetsplats ordnas; om ostörd arbetsro kan ej vara tal. Då skolan ej kan kompensera denna otillräcklighet i arbetsmöjligheterna, och då skolarbetet direkt är upplagt på att ett visst pensum skall utföras i hemmen, betyder detta, att stora kategorier barn ej kunna tillfullo utnyttja läromöjligheterna, samt innebär vidare ett handicap, som resulterar i lägre betyg och ofta kvarsittning. R a d a har i en enquête bland flickor i Wien funnit, att endast 58 % i hemmen finga sig tillvisad en lämplig arbetsplats. Tyvärr har ingen utslagsgivande undersökning gjorts, vad detta betyder för kvarsitteri, låga betyg o. dyl. Men då man genomgående finner, att fattiga barn sämre än barn ur förmånligare miljöer förmå utnyttja sin begåvning till att nå goda skolresultat (skillnaden mellan intelligenskvot och skolprestationer är för dem större), måste man härur utläsa, att bland orsakerna — jämte brist på självsäkerhet och andra emotionella faktorer, som intimt hänga samman med fattigdomsinsikt och förödmjukande fattigdomsupplevelser — är att räkna svårigheten att utföra hemarbeten. Detta påpekas bl. a. av H a r t n a c k e.

För ungdomen och de vuxna betyder denna överbefolkning inom lägenheten lika så, att arbetet försvåras. Särskilt drabbas allt intellektuellt arbete, studier och fritidssysselsättning. Överhuvud taget betyder närvaron av för många individer inom samma bostadsutrymme en så väsentlig och kännbar inskränkning av vars och ens levnadsområde och möjligheter att välja och fullfölja en sysselsättning, att man kan tala om en allvarlig fara av personlighetshämmande art.

Sjelva sammanlevnaden inom familjen hotas emellertid även av denna överstimulation. Konflikter, spänningsförhållanden, friktionsanledningar uppstå oupphörligt, varför sjelva familjelivet blir uppslitande för den enskilda individen och familjesammanhållningen på det hela taget fördärvas. Sammanträngningen i små lägenheter har säkerligen för vår tids människor, med deras starkare krav på individuellt livsutrymme, även betydelse såsom irritationsmoment i äktenskapet och kan sålunda vara av en viss betydelse för benägenheten att upplösa detta. Till detta att konflikter lättare uppstå, då människorna leva så nära inpå varandra, kommer även, att i varje konflikt mellan ett par familjemedlemmar oundgängligen indras även alla de övriga närvarande. Utan att den enskilda individens behov av viss isolerings och ensamhet bli tillgodosedda, kunna icke heller relationerna mellan familjemedlemmarna gestaltas på ett fördelaktigt sätt. — Här må blott inskjutas, att samma missförhållanden i minst lika hög grad göra sig gällande vid samboende med icke-familjemedlem (s. k. inneboende). — Denna synpunkt är viktig, ty den innebär, att bristen på ensamhet för den trångbodde icke kompenseras av ett fastare och bättre utnyttjat familjeliv utan direkt tvärtom. I de fall, då hos någon av de boende manifesteras sig sociala egenskaper av en eller annan art, kan denna ofrånkomliga samvaro bliva särskilt svår att uthärda och särskilt skadebringande. Alkoholism, »nervositet», lynnesegendomligheter etc. bliva pinsammare och skadligare för omgivningen i proportion till bostadens trånghet.

I en överbefolkad lägenhet löpa barnen dels större risker att utsättas för psykisk och moralisk smitta från de dåliga exempel, som någon av familjemedlemmarna eller de inneboende företer, men dels äro också för deras vidkommande positiva uppfostringsåtgärder i stor utsträckning omöjliggjorda, varför hemuppfostran har mycket mindre rent faktiska möjligheter att leda dem i önskvärd riktning än vad gäller barn, som leva under bättre bostadsförhållanden. Utom uppfostrarnas trötthet och otålighet på grund av den ständiga irritationen spelar härvidlag in, att uppfostringsåtgärder ibland underlåtas av hänsyn till de övriga boende, ibland onödigt-

vis vidtagas just av hänsyn till övriga familjemedlemmar och grannar. Några fasta uppfostringsprinciper, som direkt taga sikte på barnens bästa, bliva under trångboddhetsförhållanden ofta omöjliga att praktisera. Härtill kommer en rent materiell brist på det utrymme, som vore av nöden för att tillfälligtvis kunna isolera ett barn, samt än ytterligare att varje situation inom familjen, även barnens karaktär och uppförande, måste diskuteras i allas — även barnens egen — närvaro. I en enquête, som H e t z e r genomfört bland ekonomiskt mindre välsituerade, svarade icke mindre än 80 % av föräldrarna, att de enbart på grund av bostadens trånghet och med hänsyn till de medboende ej kunde genomföra uppfostringsåtgärder, som de visste voro i och för sig berättigade.

Då människor av skilda åldrar just vid trångboddhet komma att leva i ständig kontakt och närhet till varandra, komma utom irritation och konflikter även vissa snedvridande verkningar på särskilt de ungas utveckling att spela en avsevärd roll. Redan i de yngre åren bliva barnen i alltför hög grad vittnen till scener, uppgörelser, samtal och förehavanden, som de icke kunna psykiskt smälta och inordna i sin erfarenhet och som därför ofta orsaka grubbel och spänningar, emotionell upprördhet, trötthet etc. Många gånger är emellertid verkan mera direkt och påtaglig; erfarenheter införas i de ungas liv, som höra först senare åldersstadier till. Även om detta kan sägas vara fallet med många psykiska upplevelser, som på olika sätt stora utvecklingsgången, är det särskilt på det sexuella området direkta störningar kunnat iakttagas. Trångboddheten betyder sålunda alldeles särskilt kraftiga inverknings på sexuallivets utveckling. Sexuell brådmognad blir närmast och så gott som alltid följden av att barnen ej kunna avskiljas från de vuxna utan måste iakttaga deras alla livsyttningar, däribland även det könsliga samlivet. (Att barnens närvaro i sin tur verkar oförmånligt för ett harmoniskt sexualliv mellan föräldrarna, bör dessutom ihågkommas.) Icke endast den tidigare mognaden och exemplens makt äro avgörande utan även det förhållande, att dessa väckta tendenser fort mogna till handling på grund av att tillfällen så rikligt och lätt erbjuda sig.

Mera direkta miljöskador kunna emellertid ofta iakttagas. Incestfallen äro synnerligen ofta att finna i de trångbodda familjerna. Såväl beträffande blodskamsförbindelser mellan föräldrar och barn som mellan syskonen inbördes har detta sakförhållande oupphörligt konstaterats av domstolar, barnavårdsnämnder samt socialt erfarna personer, även om man icke kan säga något exakt om, i vilka proportioner det förekommer. T ö b b e n betecknade i de av honom undersökta incestfallen bostadsförhållandena såsom »goda» i 20 %, »drägliga» i 33 $\frac{1}{3}$ % och »mycket dåliga» i 46 $\frac{2}{3}$ % av fallen. — Även homosexuella händelser befrämjas av trångboddhet och framför allt av den därmed ofta förenade vanan av gemensamma sovplatser. — Förfrågningar bland skolbarn ha givit vid handen, att dels barn, som blivit vittne till vuxnas könsumgänge, dels barn, som dela sängplats med andra, ofta i mycket tidig ålder börja sexuellt umgänge. Den direkta förförelsen är dessutom i överbefolkade lägenheter långt ifrån sällsynt. K r a u s studerade 93 flickor, som voro omhändertagna för skyddsuppfostran; 59 av dessa hade haft könsumgänge före sitt 16:de år, hälften därav före utgången av sitt 14:de år, och detta första könsumgänge hade till största delen försiggått i föräldrarnas bostad med någon man ur familjekretsen. Även flickornas villighet att tillmötesgå uppfordringarna till könsumgänge bör ses som i viss mån betingad av deras bostadsförhållanden och därmed sammanhängande livserfarenhet; de återhållande momenten ha avtrubbats genom att sexuella företeelser tidigt införlivats med deras miljöupplevelser. Bristen på behovstillfredsställelse i andra riktningar, de fattiga och instängda livsmöjligheterna överhuvud taget vålla dessutom, att benägenheten blir större att upptaga könsumgänge.

Vad dessa tidiga sexuella erfarenheter psykiskt och moraliskt betyda, är här icke platsen att värdesätta. Vissa objektivt iakttagbara verkningar äro dock möjliga att konstatera. De innebära för det första ofta en märkbar inskränkning av intressena till att nästan enbart omfatta de erotiska, vilket H e t z e r konstaterat, då hon

analyserade ett stort antal samtal med flickor i pubertetsåldern, där hon fann en avsevärd skillnad i intresseinriktning mellan dem, som börjat ha könsumgänge, och i detta hänseende oerfarna flickor. En vidare konsekvens av denna tidiga inriktning på sexuella intressen är att den ofta banar vägen för prostitution. En mindre påtaglig men för individens framtida liv dock betydelsefull verkan är, att dessa tidiga, ofta brutala och i alla händelser oftast avpersonaliserade direkta sexualakter lätt bliva mönsterbildande och hindra en utveckling av det erotiska livet till mer individuella och differentierade personliga sammanlevnadskrav samt reducera intresset för mänskliga relationer till ensidigt sexuella.

I andra fall åter kunna de sexuella upplevelserna få en viss chockkaraktär, och de ge ofta upphov till skuld- och ångestkänslor hos de unga. Deras psykiska skadeverkningar bliva alltså bestående, även om de moraliska kunna elimineras, och de äro ofta bakgrunden till svåra kriser och lidanden i unga människors liv.

Den vantrevnad i hemmet, som oftast följer med en överbefolkning av bostaden, har som sin kanske allvarligaste konsekvens, att den leder till en flykt från hemmet. Familjemedlemmarna utnyttja sina olika möjligheter att undfly den trånga bostaden. Detta innebär delvis ekonomiska utlägg för nöjen, kafébesök etc., vilka sålunda rätteligen böra räknas som extra kostnader förorsakade av den dåliga bostaden. Detta uteliv kan i sin tur leda till alkoholism, prostitution och kriminalitet, även om risken för dylika extrema konsekvenser för de vuxna familjemedlemmarnas vidkommande ej får överdrivas.

För barnen och synnerligast för ungdomen i genombrottsåren är däremot denna flykt från hemmet av allvarligaste slag. Barnen komma att söka sina lekplatser utom hemmet, i parker, på gator — åtminstone så länge de otillräckliga hemförhållandena ej kompletteras genom gemensamma barnkammare, barnkrubbor e. dyl. — och därmed få de även en icke oväsentlig del av sin uppfostran på gatorna. Gatorna bjuda emellertid just de bästa möjligheter för de små ofog, som barn äro benägna till, men vilka ändra karaktär med åldern och lätt nog leda till konflikt med sociala och moraliska normer.

Ungdomen har allra svårast att finna sig tillrätta i en trång och överbefolkad bostad, bl. a. på grund av den psykiska oro och det behov av självständig tillvaro, som just kännetecknar övergångsperioden. De drivas att tillbringa sin fritid utom hemmet och denna tillvaro blir mestadels alldeles okontrollerad; varken familjen eller det allmänna tillhandahåller ungdomen lämpliga sysselsättningar, förströelser eller uppehållsplatser. Detta betyder mestadels, att de unga tillbringa sin tid i »gäng» med jämnåriga, och därvid förefinnes en viss risk att dessa gäng ledas in på asociala spår. Ungdomskriminaliteten rekryteras i stor utsträckning bland dessa ungdomar. Någon exakt proportion kan ej uppges, vari dåliga bostadsförhållandens del i orsakandet av vanart och brottslighet i ungdomen klarlägges, men så mycket är allmänt omvitnat, att dessa asociala tendenser befrämjas genom den okontrollerade fritidstillvaron utanför hem, skola och föreningar.

Glueck och Glueck uppges i sin studie över 1 000 unga brottslingar, att endast 13 % av föräldrabostäderna kunde klassificeras som goda, d. v. s. med tillräckligt utrymme (ej överstigande 2 personer per rum), ljus, ventilation och renlighet. Några jämförelsesiffror för icke vanartad ungdom ur samma befolkningsskikt ges ej. Detta är den vanligaste bristen i de föreliggande studierna över vanartens uppkomst, och den gör det omöjligt att direkt uppgiva bostadsförhållandenas andel bland brottslighetens orsaker. Burt har sökt undanröja denna brist i den mest auktoritativa studie över ungdomskriminalitet och vanart, som ännu existerar. Siffrorna, som visa vanartens samband med olika sociala faktorer, avse vissa Londondistrikt. Korrelationen är som vanligt i kriminalstatistiska undersökningar starkt positiv mellan brottslighet å ena sidan, fattigdom, stor befolkningstäthet, dödlighet, brist på parker etc. å andra sidan, men allra starkast är korrelationen med »överbefolkning inom hushållet», definierad enligt standarden: mera än 2 vuxna

per rum, 2 barn under 10 år räknade som 1 vuxen. Medan vanartens korrelation med fattigdom (bestämd på visst angivet sätt, i anslutning till Charles Booths fattigstudier i London) är $+0.67$ (med fattigvårdsunderstöden nära 0.50), stiger den till $+0.77$ vad gäller trångboddheten. Dessa i och för sig uppseendeväckande relationstal gälla hela distrikt. Vid intensivare studium familjewis av unga asociala och en kontrollgrupp av med dem i ekonomiskt avseende fullt jämställda och i samma distrikt boende ungdomar, fann Burt, att 21 % av hans klientel (200 personer) bodde i överbefolkade lägenheter, medan detsamma var fallet endast med 16 % av kontrollgruppen (400 personer). Även om dessa siffror ej böra tagas som direkta mått på sambandet mellan vanart och trångboddhet, verifiera de på ett allmänt sätt den gängse uppfattningen, att ett sådant samband existerar, och tyda på, att barn uppvuxna i överbefolkade lägenheter äro utsatta för större risk att bli kriminella än andra barn, för vilka den ekonomiska situationen är lika dålig.

Då den manliga ungdomen drives ut från hemmet på grund av vantrivsel, söker den sig ut till ett kamratliv, som visserligen innebär en viss risk för asocialitet, men som dessutom bjuder möjlighet till sport, friluftsliv och andra intressen, och som sålunda kan betyda en självskapad standardförbättring av tillvaron i förhållande till den, som bjudes i föräldrahemmet. För den kvinnliga ungdomen synas dessa positiva möjligheter icke ligga lika öppna, och flickorna bliva i mycket större utsträckning utsatta för risker genom en sådan flykt från hemmet. De komma ofta att söka nöjen — biograf, dans etc. — vilka de sakna resurser att själva betala och lockas så ofta in på prostitution och halvprostitution. Även utan detta ekonomiska utnyttjande av sexualiteten, kommer denna ofta att spela en stor roll i de flickors nöjesliv, som söka undgå hemmet, då deras kringflackande på gator o. d. knappast kan ske lika harmlöst som pojkaras.

I en hel del statistik, framför allt amerikansk, framskymtar det som ett faktum, att flickorna utan skyddet av ett gott hem löpa större risk att socialt förolyckas. Breckinridge och Abbott konstatera, att vanartiga flickor oftare komma från dåliga hemförhållanden än vanartiga pojkar (69 % av de i deras studie undersökta flickorna mot 38 % av pojkarne). Burt har samma uppfattning, likaså Franzen-Hellersberg, ehuru de ej presenterat några relativtal. Läger man härtill, att flickornas sexualmoraliska integritet äventyras även inom hemmet vid trångboddhet, kan man ej undgå den slutsatsen, att dåliga bostadsförhållanden synas hota den kvinnliga ungdomen allvarligare än den manliga. Detta beror givetvis till stor del därpå, att den asocialitet samhället får under behandling och därmed redovisar statistiskt för flickornas räkning i de flesta fall betyder prostitution och lösaktighet, d. v. s. har ett visst samband med den form av brottslighet, som i den tyska litteraturen just karakteriseras som »Wohnverbrechen», och som innefattar otukt, koppleri, våldtäkt, blodskam etc.

Ehuru det med vår ofullständiga kunskap om orsaks-sambanden inom de socialmoraliska och mentalhygieniska områdena ännu ter sig omöjligt att direkt och exakt ange, vilken roll dåliga bostadsförhållanden spela, står det fast, att de väsentligt bidraga att sänka individens psykiska välbefinnande och arbetsförmåga, verka tröttande och irriterande, fördärva förutsättningarna för ett sunt och harmoniskt familjeliv inom bostaden, minska uppfostrans effektivitet samt själva direkt bidraga till uppkomsten av familjedesorganiserande och asociala vanor och tendenser. Alla dessa skadeverkningar äro av karaktär att på ett särskilt ödesdigert sätt drabba barnen och framför allt ungdomen i övergångsåren, för vilka trångboddheten kan verka rentav psykiskt och moraliskt ruinerande.

Stockholm i november 1934.

Rolf Bergman.

Tekniska synpunkter på bostadsproblemet.

Undertecknade, som av bostadssociala utredningen erhållit i uppdrag att granska de byggnads- och stadsplanetekniska sidorna av bostadsförsörjningsproblemet, få härmed avgiva följande utredning.

Vi ha med vår utredning åsyftat att med utgångspunkt i en diskussion av de krav, som enligt vår mening böra ställas på bostäder för mindre bemedlade flerbarnsfamiljer, granska och framställa de olikheter i kostnadshänseende, som betingas av olika stadsplanetyper, hus- och lägenhetstyper samt lägenhetsutrustning. För detta syfte har dels en undersökning gjorts av *stadsplanetyper och kostnader för stadsplanens utbyggande* (underbil. a, sid. 220), dels ett stort antal bostadstyper *noggrant kostnadsberäknats*; ett urval av dessa kostnadsberäknade typer meddelas i underbil. b, sid. 239. Vidare har *lägenhetsutrustningens inverkan på byggnads-kostnaderna* beräknats och sammanförts i form av en tabell (sid. 215), som visar vad de olika detaljerna i lägenhetsutrustningen betinga i kronor och vad de motsvara i lägenhetsutrymme. *Värmekostnaden* vid olika hustyper har även gjorts till föremål för en utredning (underbil. c, sid. 250). Slutligen redovisas (underbil. d, sid. 253) den summariska *arbets- och materialbeskrivning*, som förutom ritningarna legat till grund för våra kostnadsberäkningar. I byggnadskostnadsberäkningarna ha vi utgått från vissa förutsättningar, som redovisas å sid. 207.

I. Kraven på bostäder för mindre bemedlade flerbarnsfamiljer.

Vi ha i vår utredning tagit sikte på minimibehoven i fråga om bostäder för den kategori av familjer, som bostadssociala utredningens förslag avser, nämligen mindre bemedlade familjer med 3 eller flera barn. I det följande ha dock diskussionen och kostnadsberäkningarna i huvudsak begränsats att gälla bostadsbehoven för familjer med 3 å 4 barn, vilka utgöra det stora flertalet av flerbarnsfamiljerna. Även för sådana fall, då på grund av större antal barn rimliga minimifordringar kunna fyllas endast vid större lägenhetstyper än de här diskuterade, torde dock de följande kostnadsberäkningarna kunna vara till ledning, även om resultaten skulle kräva en viss modifikation.

a) *Stadsplanen.* Det kan kanske synas föra väl långt att, om också flyktigt, beröra stadsplanen vid denna behandling av lämpligaste hus- och lägenhetstyp för av staten understött bostadshusbyggande. Men stadsplanernas utformning och de detaljbestämmelser beträffande bebyggelsen, som ofta sammanhånga med desamma, följa byggandet och dess planläggning in i detalj på ett så genomgripande sätt, att man måste börja diskussionen med stadsplaneutformningen. Dessutom framgår det snart, att det på detta område är mer än nödvändigt att sätta in statliga åtgärder, när man, som bostadssociala utredningen i fortsättningen av sitt arbete avser, önskar komma till botten med problemet om god bostadsförsörjning för folkflertalet.

De stadsplaner, efter vilka våra byggnader för närvarande uppföras, härstamma från skilda tidsepoker och ha fått sin karakteristiska utformning under dessa. Utformningen har därvid till mycket stor del bestämts av helt andra motiv än hänsynen till bostadsändamålen. På grund av storleken av det kapital, som under olika tidsperioder investerats i byggnader inom existerande stadsplans ram, har utvecklingen av stadsplanen ständigt försiggått i långsammare tempo än den tekniska och hygieniska utvecklingen hos byggnadsverksamheten. På stadsplaner från äldre tider bygga vi ännu, trots deras påtagliga olämplighet, ständigt nya hus, vilka konservera planerna och våra städers bebyggelse för långa tider framåt, och dessa nya byggnader i gamla kvarter skjuta ständigt undan tidpunkten för kvarterens slutliga sanering. Det kan inte nog uttryckligt betonas, hur socialt olämpligt och förmodligen också i det långa loppet ekonomiskt oklokt det är att på detta sätt bygga nytt i gamla osunda stadspartier. I betydligt större utsträckning än nu är fallet borde

förbud för nybyggnad inom stadsplanemässigt olämpliga stadsdelar införas, samtidigt som saneringsplaner borde genomföras av mer radikalt ingripande art än nu vanligen föreslås av våra myndigheter.

De olägenheter, som vidlåda bebyggelsen efter dessa äldre stadsplaner, äro ur bostads-social synpunkt av så allvarlig beskaffenhet, att de här icke kunna helt förbigås.

I kvarter, som ursprungligen voro planerade för en- och tvåvåningshus, ha uppförts byggnader med 5 och 6 våningar. I kvarterens inre delar ha även gårdsutrymmen mer eller mindre tagits i anspråk för bebyggelse. Bostadsförhållandena inom dessa kvarter äro ofta mycket dåliga, med mörka och ofta fuktiga lägenheter utan tillgång till sol, med svårigheter att hålla rent, inga eller endast dåliga möjligheter att åstadkomma lekplatser för barnen, bullersamma och med den stora trafikintensiteten riskabla gator.

Till en början kan därför som ett första villkor för här avsedda »hustyper för barnrika familjer» fastslås, att sådana byggnader icke böra få uppföras inom kvarter och stadsplanepartier, som borde saneras eller i övrigt icke ha en lämplig stadsplaneutformning med tillräckligt fri mark och lekplatser mellan och kring husen, för så vitt icke saneringsarbete ordnas i samband med den statsunderstödda bebyggelsen.

Vi betrakta alltså som ett villkor, att hus för här avsett ändamål ha ett fritt och öppet läge med väl tilltagna lekplatser i omedelbar närhet. De stadsplanetyper, som närmast tillfredsställa dessa synpunkter, äro öppna byggnadssätt, lamellhus, radhus eller villor. I viss utsträckning kan slutet byggnadssätt tillämpas. Detta bör dock endast ske vid byggnader med låg höjd och ej för bred huskropp samt under förutsättning av att gårdarna bliva stora och luftiga. Det slutna byggnadssättet med kringbyggda kvarter erbjuder emellertid svårigheter att åstadkomma lämpliga och ekonomiska planlösningar.

Samtidigt med ovanstående villkor måste uppställas som ett önskemål, att i denna utredning avsedda nybyggnader icke läggas för ocentralt i förhållande till arbetsplatser, skolor, inköpscentra m. m. Trafikkostnaderna spela nämligen en stor roll för de familjer, som här komma ifråga. Denna kostnadssynpunkt gör det önskvärt, att våra städers bebyggelse ej sprides över alltför stora vidder. Avståndet till arbetsplatsen är också beroende av en planmässig uppdelning av staden, där hänsyn tages till att man ej skall behöva genomkorsa ett alltför stort område för att nå sitt arbete. — Vid planerandet av nya bostadsområden torde ofta stadsgeografiska undersökningar vara lämpliga.

b) Hustyper.¹ Bedömning av olika hustyper med hänsyn till stadsplane- och byggnadskostnader sker i följande avdelning. Här anföras endast vissa synpunkter,

¹ När det i denna utredning talas om smala och breda hus, avses med det förra husbredden på 7—10 m, med det senare husbredden på 11 m och därutöver. I fråga om hushöjden är den väsentligaste skiljelinjen den, som bestämmas av behovet att föra in hissar. Huruvida detta bör ske vid 5 våningars hushöjd eller redan vid 4 våningar kan möjligen diskuteras. Vi lämna frågan om lämpligheten av det ena eller det andra öppna, men ha i kostnadsberäkningarna räknat med hissars införande först vid 5 våningar. — Vid beräkningarna av lägenheternas nettoytan (= ytan inom lägenhetens ytter- och lägenhetsskiljande väggar; väggar inom lägenheten medräknade) har reducering av den nyttiga golvytan gjorts endast om i byggnadens inre belägna obelysta utrymmen, såsom kapprum, hallar, garderober eller köksutrymmen, ha i förhållande till lägenheten i övrigt felaktiga och för stora mått. Att indela nettovåningsytan i olika värdeklasser med hänsyn till dess belägenhet närmare eller längre bort från fönsterväggen har förefallit oss felaktigt av två skäl. Det första är, att utrymmen såsom tamburer, badrum och garderober äro lika nyttiga och för en lägenhet nödvändiga utrymmen som dagsbelyst rumsyta och därför icke kunna ges ett lägre värde. Samma omdöme kan, som senare beröres, gälla väl ventilerade köksutrymmen och de inre delarna av djupa rum. — Det andra skälet för här använt beräkningssätt är att det ger möjligheter till jämförelser i ekonomiskt avseende mellan olika plantyper. Använder man sig å andra sidan av metoder med olika klassificering av bättre och sämre belyst lägenhetsyta, hänger resultatet av de ekonomiska jämförelserna helt på hur dessa relationsiffror inställas till varandra. I de ekonomiska jämförelserna inblandas omdömesfrågor om olika plantypers lämplighet, vilket medför godtycke. Dessa planers förhållande till varandra i ekonomiskt avseende kan man med denna senare metod ej få fram.

som gälla olika hustypers lämplighet i och för sig för det ändamål, som här avses, alltså byggande av bostäder för *uthyrning* åt mindre bemedlade flerbarnsfamiljer.

Enfamiljshuset i form av den friliggande villan, småstugan och radhuset är utan tvivel mycket lämplig som bostadsform för barnrika familjer. I det friliggande enfamiljshuset har man ej anledning att sörja för ljudisolering; familjen är fredad från andra familjer, åtminstone inomhus. Faran för vägglusspridning är borteliminerad på bästa tänkbara sätt. Goda möjligheter till avskilda sovrum för familjemedlemmarna erbjudas. Radhuset har de flesta av det friliggande enfamiljshusets fördelar som familjebostad, och det skäl, som ofta höres från motståndare av denna hustyp, att allmänheten ej kan fördraga densamma, torde icke vara bärande. Inläggas radhuslameller på ett riktigt sätt i stadsplanen, visa erfarenheterna från befintliga anläggningar, att allmänheten uppskattar dem.

Bortsett från hänsynen till stadsplane- och byggnadskostnader, till vilka vi återkomma i det följande, vidlåder dock en väsentlig olägenhet dessa hustyper. Det är mycket tveksamt, i vad mån de lämpa sig för uthyrning. I utlandet förekommer det visserligen flerstädes att enfamiljshus uthyras, men i Sverige saknas ännu, vad städerna beträffar, nästan helt erfarenheter av ett dylikt system. I en hyresvärds regi måste såväl det friliggande enfamiljshuset som radhuset bli en svårskött och kostsam affär. Egnahemsägaren sköter själv sin värmeledning, sin tomt och trädgård, men framför allt har han antingen ej samma krav på underhåll och reparationer, när han själv äger huset, som när han endast är hyresgäst, eller också utför han behöfliga reparationer till mycket låg kostnad, själv eller med hjälp av bekanta yrkesmän. Detsamma gäller beträffande radhusen, när dessa besittas av delägare i bostadsrättsförening eller bolag. Med tanke därtill på att det klientel, varom här är fråga, nämligen mindre bemedlade barnrika familjer, som regel enligt erfarenheten slita lägenheterna hårt, måste förvaltningen av enfamiljshus och radhus med tillhörande trädgårdar till uthyrning bli ett svårskött och förhållandevis dyrbart företag beträffande underhåll och reparationer, om här i landet vanliga krav på bostadens underhåll och trädgårdens skötsel skola upprätthållas och om man icke lyckas skapa ett system, som lägger en väsentlig del av ansvaret för husets och trädgårdens vård på hyresgästen.

Landshövdingehuset, som vi även medtagit i våra jämförelser, är en för Göteborg specifik hustyp. Försök ha gjorts att överföra typen till andra städer, men med mycket ringa framgång. Det karakteristiska för landshövdingehuset är, att en våning utföres av stenmaterial och två våningar därovanpå av trä. Säkerligen ha de i Göteborg egenartade grundförhållandena utgjort en av de främsta betingelserna för denna hustyp.

Att den även har visat sig billig att bygga kan ej förnekas, men härvidlag torde speciella omständigheter ha spelat in. Man har tidigare ej ansett sig kunna ställa särdeles stora krav framför allt beträffande ljudisolering, och här är tydligen en av orsakerna till typens prisbillighet. Det kanske svåraste problemet med landshövdingehuset är hur man effektivt skall kunna avstänga möjligheterna för vägglusspridning, eftersom lägenheterna ej kunna skiljas av betongbjälklag och stenvägg. Hustypen kräver även stort underhåll. Vid jämförelser mellan byggnadskostnaderna för landshövdingehus och andra hustyper i det följande (se exempelvis tab. 2 sid. 208) måste beaktas, att landshövdingehuset ur kvalitetssynpunkt ligger i en lägre klass än övriga av oss kostnadsberäknade typer.

Svårigheterna beträffande ljudisolering och hindrande av vägglusspridning och i allmänhet den lägre kvaliteten samt de relativt stora underhållskostnaderna göra, att denna hustyp knappast kan anses lämplig för här ifrågavarande ändamål, därest icke speciella lokala förhållanden betinga stor överlägsenhet ur kostnadssynpunkt.

I fråga om *flervåningshusen* har diskussionen huvudsakligen rört frågorna om lämpligaste hushöjd och husbredd. Härvid ha synpunkter rörande såväl kvalitet som kostnader gjorts gällande. Till frågan om kostnaderna vid olika hushöjd och husbredd återkomma vi i det följande.

De egentliga höghusen om 10—15 våningar ha ej blivit föremål för undersökning i denna utredning. Denna hustyp kan nämligen knappast ifrågakomma för just det klientel, som det här gäller. Bland annat blir det svårt att lösa hissproblemet på ett tillfredsställande sätt i dessa hus med så barnrika familjer, som här avses, och barnens stöj i trappuppgångarna kan bli besvärande för dem, som vistas i lägenheterna. Dessutom stiga reparationskostnaderna för trappuppgångarna i allt för hög grad, då ett större antal barn begagna dem.

Vi vilja emellertid i detta sammanhang ej underlåta att påpeka de möjligheter, höghusen öppna, när det gäller att sanera äldre, olämpligt bebyggda stadsdelar i våra större städer. Härvid framstå de understundom som den enda framkomliga vägen. I mindre städer kunna lägre hushöjder göra samma tjänst. Genom det höga huset, riktigt använt, kan luft och ljus tagas in i våra för trångt byggda stadskvarter, samtidigt som spolierandet av ekonomiska värden förhindras. Även i nya stads-partier kan denna hustyp ha sin betydelse i stadsplanen genom de utsiktsmöjligheter, den luft och rymd, som den ger kring de bostäder, som inrymmas i dylika hus. Samtidigt blir det möjligt att utan eftersättande av ekonomiska värden sänka viss del av bebyggelsen inom andra delar av samma stadsplaneområde, vilket i båda fallen ger bättre bostäder och mer relief åt stadsbilderna. Det höga huset måste alltid göras relativt brett, först och främst för hissars och förbindelseleders skull. På den punkten finnes knappast anledning till diskussion. Att dock gå närmare in på fördelar och olägenheter av dessa mycket höga hus skulle föra för långt utom ramen av vår uppgift. Denna hustyp kan nämligen, som nämnts, knappast ifrågakomma för just de familjer, det här är fråga om. 2—3—4 våningar torde vara de lämpligaste hushöjderna i detta fall, allt efter stadens storlek, där byggandet skall ske. Relativt få, högst 4, lägenheter vid varje trapplan, bör också i detta fall vara ett önskemål.

Ser man frågan om husbredden ur ren användningssynpunkt, har det smala huset stora fördelar framför det breda. Planläggningen underlättas och ger stora möjligheter till god differentiering av lägenhetsytan. Vid god planlösning kunna samtliga utrymmen ges fullvärdig dagsbelysning. Lägenheterna bliva även genomgående, vilket ur trivselsynpunkt är fördelaktigt.

När huskroppen blir bredare, kommer planen oftast att utmärkas av två egen-skaper. För det första kunna lägenheterna, när husbredden växt upp till 13—14 m, ej bliva genomgående såsom i det smala huset. (Ännu vid en husbredd på 11—12 m kunna även mindre lägenheter göras genomgående; dock är ingen av de av oss kostnadsberäknade typerna i hus på 11 m och mera av denna art.) Lägenheten blir ensidigt belyst och belägen. Alltefter som husbredden ökas, måste en del mörka eller mindre väl belysta utrymmen uppstå. Såsom framgår av ritningarna sid. 243 och följande, bli sålunda ofta köket och badrummet förlagda till byggnadsstommens mitt, det förre med sekundärdager. I vissa fall uppträda även mörka hallar och djupa rum, som ej få fullgod dagsbelysning. — För det andra komma vid växande husbredd trapporna att förläggas mitt i huskroppen och utan dagsbelysning.

Det måste emellertid påpekas, att även de lägenhetstyper, som infogas i ett bredare hus, kunna vara fullgoda. Det mörka badrummet kan ventileras och hållas friskt lika väl som det dagsbelysta badrummet. De djupa rummen kunna, även om de ej överallt erhålla fullvärdig dagsbelysning, göras lika användbara som de grunda. Faktiskt brukas ju en bostad till väsentlig del under de delar av dygnet, då artificiell belysning ändå måste användas. Däremot äro meningarna delade om huruvida sekundär belysning av köket är lämplig eller icke. Frågan är dock här mindre en belysningsfråga än en ventilationsfråga. Förlägges köket till byggnadsstommens mitt, resas mycket stora krav på ventilationens effektivitet. Sådana krav kunna emellertid numera tillfredsställas.

Trappornas förläggning till huskroppens mitt ger möjligheter till rationellare planlösning för lägenheterna. Det kan dessutom anses fastslaget, att trappor av sådan typ äro i det närmaste lika goda som dagsbelysta trappor. De äga dessutom

den ekonomiska fördelen att kring samma trappförstuga kunna flera lägenheter placeras än vad som är möjligt i det smala huset. Vi ha dock tidigare framhållit önskvärdheten av att ej alltför många lägenheter grupperas kring samma trappplan.

Frågan om den lämpliga husbredden måste avgöras genom att de kvalitativa fördelarna hos det smala huset, i vars uppskattning alltid måste ingå ett subjektivt moment, vägas mot de ekonomiska fördelar, som det breda huset — såsom senare skall visas — erbjuder. Man måste i detta speciella fall därtill taga hänsyn till de ekonomiska villkoren och hyresbetalningsförmågan hos det klientel, som det här gäller, och inför dessa hänsyn måste kostnadsfrågan anses som mycket tungt vägande. Även om vi anse, att det smala huset erbjuder stora fördelar ur kvalitets-, hygienisk och trivselsynpunkt, äro vi ändock tveksamma, huruvida dessa fördelar äro så stora att de kunna försvara mera avsevärt ökade stadsplane- och byggnadskostnader.

c) Lägenhetstyper. Vi ha i fråga om lägenheten, dess planering, differentiering (= uppdelning av lägenhetsytan i ett större antal rumsenheter) och utrustning utgått från minimibehovet hos en familj med 3 à 4 barn. Vi äro väl medvetna om att uppfattningen av vad som utgör minimibehov ifråga om bostad måste vara delvis grundad på subjektiva värderingar. För många skola säkerligen de bostäder, varmed vi i fortsättningen räkna, framstå som otillräckliga, särskilt ifråga om utrymme. För andra skola de te sig för dyrbara — särskilt mot bakgrunden av faktiskt existerande bostadsförhållanden och hittillsvarande bostadspolitisk praxis. Våra rekommendationer i det följande äro resultat av en avvägning mellan kostnads- och behovssynpunkter.

Det torde till en början vara klart, att en mera differentierad lägenhet är lämpligare och riktigare för varje familj och för de barnrika i all synnerhet. Det spelar faktiskt mindre roll, om rummen bli — intill en viss gräns — mindre, blott de blir fler. Den alltför länge tolererade lägenhetstypen 1 rum och kök för familjer med barn bör försvinna och ersättas med 2 rum och kök som minimum för familjebostad. Lägga ekonomiska förhållanden hinder i vägen för att lägenhetsytan samtidigt sväller utöver den för 1 rum och kök brukliga, kan detta till stor del kompenseras genom en väl gjord planlösning.

Beträffande lägenhetens storlek ha vi ansett oss bundna av hänsynen till rimlig kostnad. Vi ha efter noggranna undersökningar stannat för 40—50 kvm såsom den lämpliga storleken för en lägenhet, som dels kan differentieras så att den fyller rimliga anspråk på avskilda utrymmen och dels genom sin begränsade storlek kan erhållas till rimlig kostnad. I de följande kostnadsundersökningarna ha därför i samtliga fall utom ett valts lägenheter med nämnda ungefärliga yta.

De utrymmen som fordras, åtminstone i en lägenhet för familj med 3 à 4 barn, äro kök med matvrå, stort nog att bjuda rimlig arbetsplats för husmodern, ett vardagsrum, vilket om dagen tjänstgör som samlingsrum för familjen och om natten som sovrum för barnen, och ett mindre sovrum för föräldrarna. När det inom familjen finnes barn av olika kön, bör dessutom ytterligare ett litet sovrum anordnas, så att sådana barn i halvvuxen ålder ej behöva ligga i samma rum. Ritningarna sid. 242 och följande visa, hur dylika planlösningar kunna ske.

d) Förvaringsutrymmen och lägenhetskompement. När smålägenheter inom sig skola rymma större familjer, blir behovet av förvaringsutrymmen stort, varför garderober måste tagas till i tillräcklig mängd samtidigt som vinds- eller källarkontor till förvaring av ej i dagligt bruk behövlige saker böra finnas. Garderober anses också absolut nödvändiga här i Sverige, men en utländsk bostad saknar nästan alltid denna svenska inredningsdetalj. Den är dyrbarare än de flesta tro och förstå, och det tyska klädsåpet blir åtminstone för husbyggaren avgjort mycket billigare. Det är givet, att vi på grund av klimatet, som gör vårt klädesbehov så stort, måste fasthålla vid att tillräckligt med garderober inredas. I de familjebostäder med många medlemmar, som det här är fråga om, behöva garderoberna visserligen

icke göras så stora, men böra i stället vara så många fler, eller också samlas till en större klädkammare. Behovet av källare till matförvaring är däremot mer diskutabelt åtminstone i större städer och i värmeledningshus. Källarna bli nämligen i dessa så varma att de ej lämpa sig särdeles väl för sitt ändamål, och att isolera dem lönar sig knappast.

Det har förut framhållits, att de här åsyftade husen måste vara så placerade att det runt dem finnes tillräckliga lekplatser och utrymmen för barn. De borde även ha ett annat komplement, nämligen speciella lokaler för barnens inomhusvistelse, lekstugor eller storbarnkammare. I dessa kunna barn av olika åldrar tagas om hand av utbildad personal. De äro en mycket stor hjälp för hem med stora barnskaror, men draga givetvis betydande kostnader i drift, varför hänsyn därtill måste tagas vid dylik verksamhets planläggning.

Vid mindre anläggningar på små orter bli naturligtvis svårigheterna tyvärr större att ordna dylika komplement till hemmens lokaliteter.

e) Konstruktionsmetoder. Att i detta sammanhang gå närmare in på alla de olika konstruktionssätt, som sammanhänga med ett bostadsbygge, skulle föra för långt och är här knappast av intresse. Det enda, som kan vara befogat här, är att beröra vissa förhållanden, som äro av särskilt intresse ifråga om bostäder för barnrika familjer. Starkt slitage och mer buller än i vanliga fastigheter torde vara två karaktéristika. Vägglusförekomst i högre grad än annars är säkerligen inte heller ett oriktigt antagande.

Ett hus, som ser slitet och vanvårdat ut, deklasserar sina innevånare. Det slarviga intrycket uppammar nytt slarv och ny vårdslöshet. Slitstarka ytor och motståndskraftiga material är således en förutsättning vid byggande av hus för det klientel det här är fråga om.

Stentrappor, lämpliga väggbehandlings i trappor och korridorer, motståndskraftig färg på dörrar och inredning, lämpliga tvättbara tapeter m. m. äro detaljer, som i det långa loppet löna sig att kosta på, då i annat fall fastigheterna förfalla för snabbt.

Vill man tillfredsställande lösa problemet om extra god ljudisolering, äro betongbjälklaget och träbjälklaget med ljudreglar de två lämpliga lösningarna. Utförandet av dessa båda bjälklagstyper på rätt sätt känner varje fackman, varför det här ej behöver närmare beröras. Golvbeläggningen är givetvis av största betydelse, och korkmattan är här det hittills lämpligaste materialet. Lägenhetsskiljande väggar med god ljudisolering äro 15 cm betongvägg med puts, kloisongvägg (2" plank, impregnerad arkimatta, spräckpanel på två sidor och rörning med puts på båda sidorna) samt 1-stens tegelvägg.

Ohyresförekomsten har snarare till- än avtagit under senare år. Orsaken till detta ligger i den bristande isoleringen från våning till våning i de moderna husen. Värmeledningsrören och andra rör gå i de flesta fall utan någon särskild tätning genom bjälklagen. I dessa slitsar och springor med deras jämna värme ynglar ohyran lätt av sig och sprides från lägenhet till lägenhet. Tätning av varje spricka och hål genom igengjutning, drevning m. m. är en fordran, som borde genomföras och vars effektuerande borde bevakas av våra hälsovårdsmyndigheter. Kostnaderna för dessa åtgärders vidtagande äro relativt obetydliga.

f) Sanitetsteknisk och hygienisk utrustning.

Värme. Att fastigheternas ytterväggar böra vara av god värmeisolerande beskaffenhet är självklart både av ekonomiska och andra skäl, och myndigheternas föreskrifter torde i det fallet vara det riktiga rättesnöret. Vad uppvärmningskällan angår har värmeledningen så många förtjänster att den utan vidare kan sättas som den riktiga lösningen. Den är numera för större fastigheter billigare i anläggning och mer driftsekonomisk än kakelugnarna. Kaminuppvärmning, så vanlig i Norge och Danmark, blir visserligen ändå billigare, men saknar tradition i vårt land och har många hygieniska olägenheter.

Om valet mellan kakelugn och värmeledning synes relativt enkelt, blir frågan mer komplicerad, när man betraktar den från privatekonomisk synpunkt. När inkomsterna bli små, fryser man i en fattig familj, eller bättre, skaffar sig bränsle genom hopsamling av träbiter och gammalt ris vid byggen och upplag eller i skogarna. Detta sätt att ekonomisera kan ej tillämpas vid den automatiska värmeavgivaren, som dirigeras från ett stort pannrum. Våningsvärmeledningen med panna kombinerad med köksspisen löser delvis om också icke fullständigt dessa problem, ehuru lösningen vanligen knappast kan anses socialt önskvärd.

Vatten och avlopp. Ledningar för friskvatten och avlopp torde vara en självklar sak i varje nytt hus.

Varmvattenfrågan ställer sig annorlunda, ty här är det otvivelaktigt fråga om en relativt dyrbar anläggningskostnad. Att varmvattnet ger så stora hygieniska fördelar, att man trots kostnaden gärna ser dess inmontering i varje nytt hus, är å andra sidan också klart. I fastigheter med många barn blir husmoderns arbete underlättat på det kraftigaste sätt genom ständig varmvattentillgång. Varmvattenanläggningen är också förutsättningen för att på ett billigt sätt kunna anordna bad- eller duschrum.

Ljus. Rikligt med ljus torde numera vara ett självklart krav på en bostad. Detta gäller både dagsljus och elektrisk belysning. Tvekan och tvistigheter på denna punkt uppstå först, då man kommer in på att välja mellan den naturliga och konstgjorda belysningen i olika utrymmen. Det är numera ett faktum, bevisat av många färdiga och under flera år använda byggnader, att dagsljus, under förutsättning av en riktigt ordnad ventilation och ordentlig konstgjord belysning, icke behöver användas i badrum, tvättstugor, garderober, förvaringsrum och trapphus. Kunna således ekonomiska fördelar vinnas genom att planlägga en fastighet med dylika utrymmen förlagda i byggnadskroppens inre, finnas inga skäl emot sådana anordningar.

Dagsljuset i rummen är dels beroende på fönsteröppningarnas storlek, dels också på rumsfärgerna. Det senare har tidigare ej tillräckligt observerats. Som exempel kan nämnas, att en ljus tapet i jämförelse med en mörk kan i bakre ändan på ett 5 m djupt rum sexdubbla belysningsstyrkan.

Inredning i kök. En driftsekonomisk spis är ju kökets förnämsta inredningsdetalj, som måste fordras även i den enklaste bostad. I marknaden finnas gas-spisar, elektriska spisar, vedspisar och till och med fotogenspisar av bästa slag. Det torde ur driftens synpunkt inte vara någon som helst idé att anskaffa annat än den bästa av dessa typer, med reservation för vissa fabrikat med särskilt höga inköpspriser, och endast utgå från det på orten billigaste bränslet.

Skåpinredningen bör vara ordentlig, men med dragning åt en viss förenkling, då ju alltför många finesser på detta område belasta kostnaderna onödigt utan att ge full valuta.

Diskbänk med avloppstratt och diskho av motståndskraftigt material är önskvärd under förutsättning av att varmvatten finnes. Utan varmvatten kan man nöja sig med endast avloppstratten. Alla bänkar och spisen i köket böra givas ur arbetssynpunkt riktig höjd. Diskbänken bör anordnas så, att under densamma erhålles plats för sophink, kokkärl o. d. — En mycket lämplig diskbordsbeläggning är den rostfria plåten, vilken även kan erhållas till relativt rimligt pris, om hänsyn tages till förefintliga standardformat.

Ett enkelt och rymligt porslinsskåp och ett skafferi, försett med friskluftsintag, måste också anses höra till den nödvändiga utrustningen.

W.-c. — torrklosett. I de flesta städer eller stadsliknande samhällen kan w.-c. anordnas. Att släppa på kravet, att en sådan anordning skall tillhöra varje enskild lägenhet i hus av här åsyftat slag, torde vara olämpligt ur många synpunkter, förnämligast de hygieniska, och torrklosetten bör ej uppleva någon renässans i samband med statsunderstött husbyggande.

Badrum. Någon mera väsentlig kostnadsökning uppstår icke om en bostad förses

med ett enkelt badrum av minimimått, under förutsättning att varmvatten och w.-c. redan finnes i lägenheten. Det är icke stor måttökning som behövs, när ett w.-c.-utrymme skall ökas, så att ett s. k. sittbadkar får plats. Större delen av ledningsnätet finnes redan i samband med w.-c.-anläggningen, och förvandlingen till badrum är relativt enkel.

Tvättstället är lätt inmonterat i w.-c.-utrymmet under förutsättning, att w.-c. och varmvatten finnas.

Jämföras kostnaderna för olika badformer, nämligen bad i utrymme beläget i källare och i badrum i lägenheten¹ (badrummet endast försett med sittbadkar och av små dimensioner) med medelpriset för bad i offentlig badinrättning (enligt Stockholms stads idrottsstyrelsens årsberättelse för 1933) bli priserna resp. 38 öre, 60·2 öre och 118·3 öre. Förutsättningen för de två första siffrorna är, att lika många bad tagas vid bad inom hemmet som i källarbadrummet, vilket är tänkt utnyttjat till ett hygieniskt maximum av 6 familjer med var sin baddag. Således ett bad i veckan per familjemedlem. I verkligheten kommer naturligtvis badrummet i hemmet att bli betydligt mera utnyttjat än här är beräknat, och då sjunker kostnaden för denna badform. Vid dubbla antalet bad blir kostnaden per bad endast 39 öre. Att priset sjunker så mycket beror på att i detsamma ingå så pass stora belopp, vilka utgöra räntor och amorteringar på fasta kostnader för badrummets byggande och inredning, och när dessa delas med ett större antal bad, blir den ekonomiska effekten ganska stor på varje bads kostnad. Då formen badrum inom bostaden dessutom rent socialt är av största betydelse, pekar allting mot denna anordning även i dessa bostäder.

Det måste anses som ett mycket viktigt önskemål, att de bättre möjligheter till god personlig hygien, som badrum inom bostaden ge, beredas de barrrika familjerna. Erfarenheten lär att förbättrad hygienisk omvårdnad bättre gynnas genom inrättande av badrum i hemmen än genom understöd till offentliga badinrättningar, vilka givetvis dock äro i hög grad berättigade, med tanke på att en avsevärd del av befolkningen bor utan tillgång till bad i den egna bostaden. Ett annat skäl för anordnandet av badrum inom lägenheten är att den dagliga vården ej är tillräckligt betjänt av det trånga w.-c.- och toalettutrymmet i lägenheter utan badrum. Större utrymmen härför är ett legitimt krav.

Ännu en fördel av badrummet är att det betydligt avlastar köksutrymmet. Husmodern bör ha någon plats utanför köket, där småtvätt kan utföras utan att fastigheten skadas. Skulle detta krav tillgodoses, har man redan erhållit ett utrymme, som motsvarar badrummets, och införandet av badkaret betyder då endast en relativt ringa extrakostnad.

Gentemot en eventuell invändning, att särskilt för mindre bostadsanläggningar badrum i källaren bli billigare än badrum i lägenheterna, vilja vi understryka, dels att för flera familjer gemensamma badrum utanför bostaden icke i samma grad som badrum inom bostaden tillgodose badbehovet, dels att badrummet icke endast tjänar badbehovet utan även — som nyss framhållits — andra viktiga behov; det bör betraktas som familjebostadens »hygieniska departement» överhuvud taget. Med ungefär samma rätt, som man av kostnadshänsyn vill placera badrummet i källaren, kan man placera köket i källaren; det blir också billigare.

Sopnedkast lönar sig att anordna i hus med 4 eller fler våningar, men ej i lägre byggnader, under förutsättning att anordningen kombineras med förbränningsugn för sopor i pannrummet. Anläggningskostnaderna stiga för fastigheten, men totalt — med hänsyn tagen till driftskostnaderna — blir det trots den ökade bekvämligheten och stegrade hygienien en ren förtjänst på c:a 5 kronor per lägenhet (om c:a 40 kvm) och år. Det är ju ett rätt obetydligt belopp, men det hör dock till ovanligheterna, att ökade bekvämligheter medverka till ekonomisk behållning. — I

¹ Vid beräkningen av kostnader för bad i lägenheten har hänsyn tagits till det värde, som representeras av den ökade yta badrummet upptar i lägenheten.

lägre hus kommer inredandet av sopnedkast att medföra en viss extrakostnad, men kan naturligtvis ändå vara berättigat ur hygieniska och arbetsekonomiska synpunkter.

Tvättstuga med maskinell utrustning eller handtvättstuga är ofta ett svårlost problem. Maskinell tvättstuga är att föredraga vid större fastigheter av rent ekonomiska skäl, om man ser till driftskostnaderna och ej enbart anläggningskostnaderna. Maskintvättstugor giva mycket stora besparingar i familjens utgiftsstat, fastän denna sida av maskintvättningen ännu ej observerats i större utsträckning. Maskintvättningen, rätt skött, skonar kläderna så mycket, att linnet håller betydligt längre tid än vid vanlig handtvätt. Vad detta vill säga i en förut knapp budget är påtagligt. Om arbetskostnaderna uteslutas, bli besparingarna, räknade per år i en fastighet med 100 familjer, vid jämförelse med två äldre tvättmetoder, 1 850 resp. 1 430 kronor vid den för maskintvättningen ofördelaktigaste jämförelsen. Om arbetskostnaderna medtagas bli besparingarna resp. 5 330 kr. och 3 150 kr. Merkostnaden för maskintvättstugor är icke så stor (kr. 1 800:—) i samma fastighet. Detta kapital förräntar sig sålunda mer än väl.

Räknar man på varje familj bliva beloppen kr. 18: 50 och kr. 14: 30 per år, om ingen som helst hänsyn toges till förlorad arbetstid. Medräknas arbetstiden till ett pris av 65 öre i timmen för tvättningen, bliva skillnaderna kr. 53: 30 och kr. 31: 50 per år och familj.¹ Med hänsyn till att maskintvättstugor lämpa sig endast för relativt stora fastigheter, ha vi dock i de följande kostnadsberäkningarna genomgående räknat med handtvättstugor.

g) Sammanfattande synpunkter. Innan vi gå till ett slutomdöme rörande bästa möjliga hustyp för här ifrågasatt ändamål böra några frågor beröras. Det är alldeles påtagligt, att man till en början måste taga ställning till om största vikten skall läggas på anläggnings- eller driftskostnaden. Fastighetens centrala belägenhet i förhållande till arbetsplatsen, anordnande av sopnedkast, tvättstuga, somliga typer av värmeledning och under vissa antaganden badrum medföra högre anläggningskostnader men lägre levnadskostnad för de familjer det är fråga om. Vid husbygge negligeras ofta dessa synpunkter, ty den som bygger och hyr ut huset har ju i allmänhet intet intresse av hyresgästernas faktiska levnadskostnader. I detta fall finnas väl dock starka skäl för att driftskostnaden bör vara huvudsynpunkten. En annan sak, som måste avgöras, är hur stor vikt, som skall läggas på rena uppfostnings- och vårdsynpunkter. En talrik familj i en illa utrustad bostad har svårare att hålla ordning och reda kring sig, husmoderns arbete blir oskäligt tungt o. s. v. Ur denna synvinkel framstår givetvis den relativt välinredda bostaden som lämpligast. Detta får icke tolkas som en allmän rekommendation för den onödiga byggnadslyx, som icke minst vad det gäller smålägenheter på senare tid fördyrat byggnadskostnaderna. Vad här diskuterats är blott vad som synes kunna försvaras av hygieniska och arbetsekonomiska skäl.

Här anförda skäl och synpunkter för eller emot olika hus- och lägenhetstyper för barnrika familjer, som skola hyra och ej äga sina bostäder, föra fram till den lamellutformade stadsplanetyper med 2—3 våningars resp. 3—4 våningars hushöjd, beroende på ortens storlek, samt lägenheter, differentierade i flera om också mindre utrymmen samt försedda med modern utrustning och lekstugor. Frågan om husbredden bör avgöras i huvudsak med hänsyn till stadsplane- och byggnadskostnader, vilka behandlas i följande avdelningar.

II. Kostnader för stadsplanens utbyggande.

På vårt uppdrag har civilingenjör Nils Giöbel vid Stockholms stads gatukontor utfört en undersökning beträffande stadsplanetyper och kostnader för stadsplanens utbyggande, vilken här nedan bifogas (underbil. a sid. 220 och följande).

¹ Utgångsmaterialet för dessa kostnadsberäkningar har varit maskintvättprov utförda av d:r Madsen på Teknologisk Instituts laboratorium i Köpenhamn samt prov utförda av Ingenjörsvetenskapsakademien i Stockholm.

Undersökningen omfattar stadsplaner av lamellhustyp, där husbredderna äro 15, 11 och 8 m samt höjderna varierande mellan sex och två våningar. Därjämte ha undersökts tvenne radhusplaner och ett småstugeområde. Man har utgått från att de olika stadsplanerna skola vara likvärdiga, och därvid har som utgångspunkt valts likvärdig dagsbelysning.

Stadsplanerna ha beräknats för bebyggelse med endast bostadshus. Parker, allmänna platser, begravningsplatser, mark för offentliga byggnader, lek- och idrottsplatser m. m. ha icke medtagits. Härigenom framgår med större skärpa den inverkan ur kostnadssynpunkt, som den valda hustypen med därav betingade kvartersform och gatunät har på stadsplanens genomförande.

Exploateringstalen¹ för lamellhusplanerna variera mellan högst 1·18 för 15 m:s hus i 6 våningar och lägst 0·52 för 8 m:s hus i 2 våningar. För radhuset i två våningar är exploateringstalet 0·19 samt för radhuset i en våning och småstugan 0·14. De undersökta områdena få anses utbrutna ur ett större sammanhang, varför exploateringstalen skulle bli lägre för ett verkligt stadsplaneområde, där även parker, huvudstråk för trafiken o. d. måste tänkas ingå.

Resultaten av kalkylerna, som tabellariskt sammanförts i kostnadstablan sid. 235, visa som naturligt är att stadsplanekostnaderna stiga med avtagande bredd hos huskropparna. För lamellhusbebyggelse växla kostnaderna per kvm nettovåningsyta — om nettovåningsytan beräknas till 80 % av bruttovåningsytan — från lägst c:a kr. 10: 40 vid 15 m:s hus i sex våningar till högst kr. 23: 40 vid 8 m:s hus i två våningar. Radhus- och småstugeområden draga kostnader av helt annan och högre storleksordning. Siffrorna äro för radhus i två och en våning resp. kr. 27: 50 och 39: 60 per kvm nettovåningsyta samt för småstugor kr. 31: 10; härvid är dock att märka, att småstugan icke är jämförbar med de övriga typerna, eftersom den har betydligt större våningsyta.

I utredningen har ej räknats med någon kostnad för råmarken. Medtages sådan, bli kostnadsdifferenserna mellan de olika typerna mera accentuerade.

Beräknas stadsplanekostnaden per kvm nettovåningsyta, erhållas för de olika stadsplanetyperna följande tal.

Tab. 1. Jämförelse mellan stadsplanekostnader i kronor per kvm nettovåningsyta² vid undersökta hustyper.

Hushöjd	Villa ³ (Småstuga)	Radhus		Lamellhus		
		i två våningar	i en våning	8 m brett	11 m brett	15 m brett
1.....	—	—	39·60	—	—	—
2.....	31·10	27·50	—	23·40	17·40	13·40
3.....	—	—	—	19·40	16·40	12·90
4.....	—	—	—	17·50	14·70	11·20
5.....	—	—	—	—	14·20	11·30
6.....	—	—	—	—	13·50	10·40

Trots att i undersökningen gatubredden och gatubeläggningar beräknats mindre och enklare vid låghusbebyggelse än vid höghusbebyggelse och ledningar dimensionerats endast för det verkliga behovet, ha ändock kostnaderna för dessa gator och ledningar blivit högre för det låga och smala huset än för det höga och djupa.

¹ Exploateringstalet är kvoten mellan total bruttovåningsyta och markyta.

² Nettovåningsytan är räknad = 80 % av bruttovåningsytan.

³ Vid jämförelse mellan stadsplanekostnaden för villan och för övriga hustyper måste beaktas, att villans våningsyta är betydligt större än de övriga. Hade villans våningsyta varit jämförbar med de övriga, skulle dess stadsplanekostnad per kvm våningsyta varit högre (jfr tabell VI sid. 235).

En jämförelse mellan stadsplanekostnad och byggnadskostnad per kvm nettovåningsyta i de av oss kostnadsberäknade hustyperna (se tabell 2 sid. 208) visar att stadsplanekostnaden i procent av byggnadskostnaden för lamellhustyperna varierar mellan 8·8 och 7·4 % vid c:a 8 m:s hus i 2—4 våningar, mellan 7·5 och 6·3 % vid c:a 11 m:s hus i 2—6 våningar samt mellan 6·4 och 4·5 % vid 15 m:s hus i 2—6 våningar. Ur kostnadssynpunkt betraktat ligger alltså redan i stadsplanen en fördel för det bredare huset framför det smalare. Härvid har, som nämnts, intet pris räknats på råmarken. Hade så skett, skulle skillnaderna framträtt som större. — För villan (småstugan) och radhuset i en våning stiga procenttalen till 12·6 % resp. 14·1; radhuset i två våningar visar 11·5 %.

Det framgår härav, att det friliggande enfamiljshuset och radhuset i en våning ställer sig dyrbart ur stadsplanekostnadens synpunkt (vartill komma höga trafik- och andra distributionskostnader), men att radhuset i två våningar är en relativt billigare husform, sedd ur stadsplanesynpunkt, vid ett mera spatiöst och öppet byggnadssätt.

Den billigaste stadsplanekostnaden nås emellertid vid flervåningshuset, och med hänsyn härtill torde det vara denna hustyp, som vanligen kommer att föreslås för barnrika familjer. Utförda i måttlig höjd och under förutsättning av lämplig förläggning och lämpligt konstruktionssätt passa även flervåningshusen väl till här avsett ändamål.

Att lamellhussystemet, som ger luftighet och öppenhet åt bebyggelsen samtidigt som huskropparna bli enkla och rediga att uppföra, är den riktiga stadspanelösningen, torde som tidigare framhållits vara självklart.

III. Byggnadskostnader vid olika hustyper.

a) Jämförelse mellan byggnadskostnader för olika hus- och lägenhetstyper. I och för jämförelse mellan byggnadskostnaderna vid olika hus- och lägenhetstyper ha vi kostnadsberäknat ett stort antal hus och därav utvalt vissa, som i det följande redovisas. De utvalda husen inbegripa en villa (småstuga), två radhus i två våningar och ett i en våning, ett landshövdingehus, två c:a 8 m:s hus med 2—4 våningar, två c:a 11 m:s hus med 2—6 resp. 2—4 våningar, ett 13·5 m:s hus med 3—7 våningar samt tre 15 m:s hus med 2—9 våningar. Den genomsnittliga lägenhetsytan håller sig omkring 45 kvm, med endast smärre avvikelser (så när som på småstugan). — De för kostnadsberäkningarna använda plantyperna hänföra sig i de flesta fall till i verkligheten utförda husbyggnader, men variationerna efter hushöjd ha teoretiskt beräknats. Härvid bör beaktas, att vissa för jämförelsens skull medtagna kombinationer (t. ex. 15 m:s hus i två våningar) av olika skäl knappast kunna tänkas utförda i praktiken.

För kostnadsberäkningarna har utgångspunkten varit nu gällande priser på arbetsmarknaden och nu brukliga arbetsmetoder. Någon hänsyn har ej tagits till de besparingar, som i framtiden kunna tänkas vid den ena eller andra hustypen på grund av rationaliseringsåtgärder. Vi ha vidare räknat med ideala grundläggningsförhållanden.

De undersökta och här medtagna typerna redovisas närmare från fall till fall genom de planritningar med bifogade sifferuppgifter och kort beskrivning, som återfinnas på sid. 239 och följande. I följande översiktstabell ha i och för jämförelse sammanställts vissa uppgifter om de undersökta husen och lägenheterna samt om kostnadsberäkningarnas resultat, uttryckta i byggnadskostnad och stadsplanekostnad per kvm nettovåningsyta, varjämte årshyran per lägenhet beräknats efter 7·5 %.

Vid de hyresberäkningar, som företagits i samband med denna utredning, ha utgifterna beräknats på enbart byggnadskostnaden, och några utgifter för tomtkostnad

ha icke medräknats. Den totala förräntningen har beräknats till ovanstående 7.5 % enligt följande fördelning:

50 % bottenlån à 3.50 %.

45 % statligt lån med 3.00 % ränta och 40 års amortering, annuitet = 4.33 %.

5 % egna medel med 5.00 % ränta och 10 års amortering, annuitet = 12.95 %.

Onera = 2.15 % av byggnadskostnaden.

Värme = kr. 2: — per kvm netto lägenhetsyta.

Bottenlåneräntan är beräknad något högre än den nu gällande, vilken för under 10 år bundna lån är ungefär 3.20 %.

Onera är, med hänsyn till det kraftiga slitaget, för vilket de av utredningen berörda fastigheterna måste anses bli utsatta genom deras användning av barnrika familjer, beräknad något högre än vad som är brukligt för aktsamt behandlade fastigheter. På vissa platser kunna höjning och sänkning av de beräknade onerakostnaderna uppstå genom onormala avvikelser beträffande huvudsakligen vattenavgifter och skatter.

Värmekostnaden är beräknad för fastigheter i mellersta Sverige och för platser med normal bränslekostnad. Under de första åren bör ett tillägg med c:a 10 % göras med hänsyn till ökad bränsleåtgång under byggnadens uttorkning.

De här redovisade byggnadskostnaderna hänföra sig till orter i Mälardalen närmast Stockholm, men ej till Stockholm självt annat än i de undantagsfall, där man i Stockholm kan tänka sig så goda grundläggningsförhållanden, som kalkylerna utgå ifrån. Sådana grundläggningsförhållanden kunna dock nästan aldrig påräknas i Stockholm; där stiga kostnaderna av denna anledning ganska väsentligt.

Övriga, längre bort från Stockholm belägna städer i Mälardalen och mellersta Sverige torde ha byggnadskostnader, som ligga c:a 10 % lägre än i denna utredning redovisade.

För Västergötland torde byggnadskostnaderna vara c:a 15 % lägre.

För Göteborg med förstäder gälla ungefär samma priser som de här redovisade; dock även här med en kraftig reservation för grundläggningskostnaderna, som i Göteborg kunna te sig mycket olika, dels på grund av svår bergsprängning, dels på grund av svårhanterliga lera.

Södra Sverige inklusive Blekinge, Halland och vissa delar av Småland ha de lägsta byggnadskostnaderna i vårt land; de torde där ligga c:a 20 % under av oss beräknade kostnader.

För nedre Norrland kan man räkna med ungefär samma priser som de här redovisade.

I Östersund och övre Norrland, i den mån där förekommer stenhussbygge, bli kostnaderna c:a 10 % högre.

Det kan måhända förvåna, att prisskillnaden blir så relativt obetydlig, som här angivits för olika delar av Sverige, då ju de färdiga fastigheternas totalkostnad, d. v. s. byggnadskostnader plus tomtkostnader, bli relativt olika på olika orter. Detta förhållande beror i allmänhet till stor del på de stora skillnaderna i tomtpris på olika platser; dessa skillnader kunna röra sig om 1 000—1 500 kr. per eldstad för normala bostadslägen.

Skillnader i byggnadskostnader förekomma givetvis utöver de för byggnadsorten beräknade normalkostnaderna, men detta beror då t. ex. på olikheten i grundläggningsförhållanden, som förut påpekats. Härtill har icke i ovan angivna siffror hänsyn tagits, lika litet som någon hänsyn tagits till av ortstraditionen beroende skillnader i byggnadssätt, t. ex. trähus i stället för såsom här stenhuss, och i kvalitet, som naturligtvis också förefinnes.

Skillnad i byggnadskostnader mellan fullt jämförbara hus beror i huvudsak på de skillnader i arbetslöner som förekomma, då materialpriserna över hela landet ställa sig rätt lika.

Här måste särskilt understrykas, att tyngdpunkten i kostnadsberäkningarna ligger vid *relationerna* mellan byggnadskostnaderna för olika hustyper. Dessa relationer gälla i stort sett även där de *absoluta* kostnaderna av olika skäl ställa sig annorlunda.

Vid jämförelser mellan de beräknade hyrorna (kol. 10) måste beaktas, att genomsnittsytor per lägenhet (kol. 5) icke äro exakt lika. Trots att vi strävat efter att utvälja lägenheter med ungefär lika ytor, har fullständig likhet i detta hänseende av planlösningstekniska skäl icke varit möjlig att ernå. Särskilt är att märka, att den friliggande villan (småstugan) har betydligt större yta än alla de övriga typerna. Vid bedömning av de relativa byggnadskostnaderna för de olika typerna är det därför en mera rättvisande jämförelse, om man utgår från byggnadskostnaden per kvm nettovåningsyta (kol. 9). Denna påverkas visserligen, såsom i det följande skall behandlas, i viss mån av lägenhetsstorleken och dessutom av en rad övriga faktorer, men giver i varje fall en bättre grund för jämförelse än den beräknade årshyran.

b) Grunderna för kostnadsvariationen vid olika byggnadssätt. Vid studiet av hur kostnaden, räknad per kvm nettovåningsyta, varierar, har man att utgå från att kostnaden erhålles som en summa av delkostnader. Dessa delkostnader variera på olika sätt vid skillnader av olika art mellan jämförda hus. Det är därför ytterst vanskligt att draga slutsatser ur jämförelse av kostnaderna för olika kostnadsberäknade hus. Man måste därvid renodla varje fall för sig, och det kan då vara svårt att erhålla en fast jämförelsegrund, när man vill bedöma hur en viss faktor inverkar i kostnadshänseende. Önskar man exempelvis studera, vad olikheter i husbredden betyda för nettoenhetskostnaden, måste man tillse, att de övriga orsakerna till kostnadsvariation icke föreligga, d. v. s. man måste hålla sig till samma lägenhetsstorlek, likartad planlösning, samma antal våningar o. s. v.

I nedanstående uppställning ha delkostnaderna sammanförts i grupper med hänsyn till de grunder, efter vilka resp. delkostnad per kvm nettoyta varierar.

De vid sidan angivna procenttalen utmärka gruppernas vanliga andel av hela nettoenhetskostnaden.

<i>Delkostnad per kvm nettoyta för:</i>	<i>Kostnadsvariation:</i>	
I. Bjälklag.	Kostnaden konstant.	C:a 15 %.
Golv.		
Takputs och takbehandling.		
II. Köksinredning.	Kostnaden varierar med lägenhetens storlek, enär totalkostnaden för dessa inredningsdetaljer är fix för alla lägenheter.	C:a 26 %.
Garderober.		
Källaregolv och källareinredning.		
Tvättstuga.		
Sanitär installation inom lägenheten.		
Tamburdörr, badrumsdörr och köksdörr.		
III. Mellanväggar kompletta med behandling, dörrar i övrigt inom lägenheten.	Kostnaden varierar med planlösningen och husbredden.	C:a 19 %.
Fönster.		
Elektrisk installation.		
IV. Grundplattor.	Kostnaden per kvm nettoyta varierar med antalet våningar, enär totalkostnaden för dessa arbeten blir densamma oberoende av om huset är högt eller lågt.	C:a 14 %.
Grundmurar.		
Entréport med steg.		
Takbjälklag och taktäckning.		
Sanitär installation inom källare.		
Plåtarbeten.		
Skorsten och evakuering.		

- V. Trappkostnad. Kostnaden varierar både med antalet serverade våningar per trappa och med våningsstorleken och våningsantalet. C:a 4 %¹
- Hissar.
- Trappsmide.
- Sopnedkast.
- VI. Ytterväggar med puts och målningsbehandling. Kostnaden varierar med husbredden. C:a 22 %
- Bärande innermurar med puts och målningsbehandling.
- Värmeanläggning.

Uppställningen förutsätter ett likartat utförande och samma våningshöjd för jämförda hus. De olika elementen äro beräknade kompletta med färdig ytbehandling. Allmänna omkostnader såsom arbetsledning, arkitekt, räntor m. m. tänkas uppdelade på delkostnaderna.

Variationerna i delkostnaden per kvm nettovåningsyta försiggå inom de olika grupperna på i stort sett följande sätt:

Grupp I (bjälklag etc.): Ingen variation.

Grupp II (köksinredning etc.): Under förutsättning av likartat utförande, d. v. s. här samma köksutrustning etc., varierar kostnaden för denna grupp direkt med lägenhetsstorleken.

I föreliggande utredning ha vi, som ovan sagts, utgått från i stort sett samma våningsyta, 40—50 kvm, och ha därför ej ansett anledning föreligga att särskilt studera kostnadernas variationer med lägenhetsstorleken. I en del fall ha dock vissa olikheter i detta hänseende inverkat på resultaten. I de följande jämförelserna bör särskilt beaktas, att de undersökta c:a 11 m:s husen inrymma något större lägenheter, vilket gör att i dessa kostnaden per kvm nettoyta framstår relativt lägre, jämfört exempelvis med c:a 8 eller 15 m:s husen, än som varit fallet, om lägenheterna varit exakt lika stora.

Sammanföras kostnaderna i grupperna I och II, framgår, att c:a 41 % av byggnadskostnaderna per kvm nettovåningsyta äro oberoende av hushöjd och husbredd. Dessa faktorer inverka dock genom delkostnaderna i följande grupper.

Grupp III (mellanväggar etc.): Kostnaden varierar här ej efter regelbundna lagar. Dock visar det sig i allmänhet, att den blir högre för smala hustyper än för breda. Orsaken härtill är att den smala hustypen inbjuder till en större differentiering med åtföljande mer mellanväggar, dörrar och fönster.

Grupp IV (grundplattor etc.): Kostnaden varierar med våningsantalet. Kraftigast gör sig denna delkostnad gällande för en- och tvåvåningshusen, varemot variationerna vid högre våningsantal bliva mindre.

Grupp V (trappkostnad etc.): Trappkostnaden per ytenhet är i första hand beroende av om trappan betjänar ett mindre eller större antal lägenheter, vilket betyder högre kostnad för det smala huset vid samma lägenhetsstorlek. För olika våningsantal ökar kostnaden sprängvis i och med införande av hissar.

Grupp VI (ytterväggar etc.): På kostnaden per ytenhet inom denna sista grupp inverkar husbredden väsentligt. Gruppen upptager dock endast c:a 22 % av totalkostnaderna. Börjar man med det abstrakta gränsfallet av en husbredd på 1 m, blir kostnaden för gruppen givetvis mycket hög. Därefter faller den till en början snabbt. Vid de i praktiken förekommande husbredderna över 7 m är fallet långsammare och över 15 m äro variationerna utan betydelse.

Fördelningen på delkostnader för de av oss kostnadsberäknade typerna framgår av tab. 3.

¹ Detta procenttal avser byggnad utan hiss

Tab. 3. Jämförelse mellan kostnader i kronor per kvm. nettovåningsyta, fördelade på delkostnadsgrupper.

(Beträffande beteckningarna se underbil. b med planer.)

Hus typ	Våningar	I Bjälklag etc.	II Köksinredning etc.	III Mellanväggar etc.	IV Grundplattor etc.	V Trappor etc.	VI Ytterväggar etc.	Summa I—VI	Allmänna omkostn. 15 %	Totalkostnad	
<i>Villa (Småstuga)</i> ¹	2	20·60	48·00	34·10	57·00	11·70	43·00	214·40	32·16	246·56	
<i>Radhus:</i>											
R A	2	26·20	63·70	33·30	39·30	4·60	45·10	212·20	31·83	244·03	
R B	2	25·90	74·76	33·61	46·61	12·22	56·85	249·95	37·49	287·44	
R C	1	23·08	77·48	35·68	62·86	—	47·30	246·40	36·96	283·36	
<i>Landshövdingehus</i>	3	26·85	53·78	22·36	30·67	10·48	38·37	182·51	27·38	209·89	
<i>7½—8 m.s hus:</i>											
8 A	2	27·60	47·00	34·94	53·22	9·80	55·31	227·87	34·18	262·05	
	3	28·50	47·00	34·65	38·03	10·12	53·59	211·89	31·78	243·67	
	4	28·95	47·28	35·07	30·94	9·90	55·65	207·79	31·17	238·96	
	8 B	2	27·70	49·11	38·52	52·53	10·58	58·04	236·48	35·47	271·95
	3	28·50	49·00	38·64	37·66	10·50	52·34	216·64	32·50	249·14	
	4	28·90	49·74	38·85	29·55	10·25	54·00	211·29	31·69	242·98	
<i>11—11½ m.s hus:</i>											
11 A	2	26·70	41·00	28·25	48·85	7·30	49·14	201·24	30·19	231·43	
	3	27·20	41·00	28·25	34·74	7·68	47·66	186·53	27·98	214·51	
	4	27·50	41·00	28·03	27·31	7·85	46·30	177·49	26·62	204·11	
	11 B	2	27·70	45·60	27·56	41·40	6·10	49·78	198·14	29·72	227·86
	3	28·50	45·60	27·80	29·46	6·60	48·86	186·82	28·02	214·84	
	4	29·20	45·60	28·05	23·43	6·30	48·10	180·68	27·10	207·78	
<i>13½ m.s hus</i>											
	3	28·90	48·88	29·05	28·93	5·52	47·52	188·80	28·32	217·12	
	4	28·20	48·88	28·85	24·60	4·31	46·75	181·59	27·24	208·83	
	5	28·70	50·00	30·30	23·46	12·50	47·00	192·56	28·88	221·44	
	7	28·50	50·00	29·83	19·05	11·64	47·31	186·33	27·95	214·28	
<i>15 m.s hus:</i>											
15 A	2	28·50	48·30	29·71	47·80	5·28	51·05	210·64	31·60	242·24	
	3	28·90	48·00	29·28	32·53	5·46	47·70	191·87	28·78	220·65	
	4	29·20	48·00	29·37	25·90	5·26	45·71	183·44	27·52	210·96	
	5	29·20	47·66	30·90	24·15	12·98	45·06	189·95	28·49	218·44	
	6	29·30	47·58	30·76	21·93	11·90	44·22	185·69	27·85	213·54	
	7	29·60	47·57	31·11	20·27	11·22	44·29	184·06	27·61	211·67	
	15 B	3	28·90	43·60	26·25	29·94	4·97	43·40	177·06	26·56	203·62
	4	29·25	43·60	25·94	23·50	4·49	41·65	168·43	25·26	193·69	
	5	29·00	44·44	26·79	22·60	12·11	43·45	178·39	26·76	205·15	
	6	29·50	44·44	26·86	19·68	11·13	42·55	174·16	26·12	200·28	
	7	29·40	44·37	26·92	18·42	10·59	43·09	172·79	25·92	198·71	
	8	29·50	44·25	27·01	18·75	10·35	42·85	172·71	25·91	198·62	
	9	29·61	44·25	27·08	17·38	10·45	42·90	171·67	25·75	197·42	
	15 C	4	29·40	51·87	30·08	22·22	7·54	47·74	188·85	28·33	217·18
	5	29·50	51·40	29·98	20·85	18·92	48·72	199·37	29·91	229·28	
	6	29·50	50·59	29·88	18·51	17·18	48·35	194·01	29·10	223·11	
	7	29·66	49·79	29·79	17·40	16·07	48·31	191·02	28·65	219·67	

¹ Kostnader för småstugan äro i denna tabell uträknade efter det pris, 15 000 kr., som stugan beräknas kosta, när den uppföres i enstaka exemplar och då full arbetslön är inräknad (se texten).

² Denna kostnad gäller hus med 36 kvm:s lägenhetsyta. I tab. 2 har det å sid. 240 i underbil. b omnämnda värdet för 45 kvm:s lägenhet använts = 244 kr.

c) **Utnyttjandeprocenten.** En faktor, som vid sidan av nu omtalade orsaker spelar en viktig roll för kostnaden per kvm nettovåningsyta, är utnyttjandeprocenten. Två hus med samma storlek och total byggnadskostnad men med olika utnyttjandetal, exempelvis 80 resp. 90 %, giva naturligtvis olika siffror för kostnaden per kvm nettovåningsyta. Utnyttjandetalet i sin tur bestämmas av de bärande väggarnas tjocklekar (obs! materialval) samt av trappans anordnande i plan o. s. v. Intresset för företagare, arkitekter och konstruktörer att utnyttja den disponibla bruttoytan i största möjliga grad är så självklart, att det ej behöver vidare understrykas.

d) **Hushöjd och husbredd.** Nedanstående tabell är ett sammandrag av tabellen på sid. 212 och visar hur byggnadskostnaderna, räknade per kvm nettovåningsyta, variera med hushöjden och husbredden. Villan (småstugan) och radhuset äro här uteslutna såsom i detta hänseende föga jämförbara.

Tab. 4. Byggnadskostnadernas variation med hushöjd och husbredd i kronor per kvm nettovåningsyta.

(Beträffande beteckningarna se underbil. b med planer.)

Hushöjd, Antal vån.	Landshöv- dingehus	8 A	8 B	11 A	11 B	13	15 A	15 B	15 C
2	—	262	272	231	228	—	242	—	—
3	210	244	249	215	215	217	221	204	—
4	—	239	243	204	208	209	211	194	217
5	—	—	—	220	—	221	218	205	229
6	—	—	—	215	—	—	214	200	223
7	—	—	—	—	—	214	212	199	220
8	—	—	—	—	—	—	—	199	—
9	—	—	—	—	—	—	—	197	—

Kostnaderna vid jämförelse mellan olika våningsantal visa en genomgående tendens att falla vid större våningsantal. Såsom framgår av ovanstående gruppindelning, beror detta på att kostnaderna i grupp IV för grundläggning, källarmurar och taktäckning m. m. bliva uppdelade på ett större antal nettoenheter vid övergång till högre våningsantal. Emellertid inträda en del oregelbundna kostnadsökningar vid övergången mellan vissa höjder. Dessa bero på grupp V, trapp och hiss-kostnader.

Det är härvid att märka, att vi räknat med ideala grundläggningsförhållanden. Vid svårare grundläggningsförhållanden skulle de lägre husens kostnader bli relativt högre, särskilt när grundförhållandena äro sådana, att bergsprängning blir nödvändig.

Som synes av tabellen faller kostnaden hastigt från 2 till 4 våningar. Särskilt markerat är fallet mellan 2 och 3 våningar, vilket understryker det förhållandet, att 2-våningshuset är en oekonomisk typ av flerfamiljshus. Vid fem våningar kommer ett stort språng uppåt, beroende på att i våra beräkningar hissar här införts. Efter 4 våningar och uppåt sjunker kostnaden åter för att komma i nivå med det låga huset först vid 6 å 7 våningar. Vid därutöver stigande våningsantal (upp till 9 våningar, som är det högsta varmed vi räknat) äro variationerna relativt obetydliga. De ekonomiska gränserna ligga sålunda för alla typer vid 3 å 4 våningar (3-våningshuset dock endast under förutsättning av goda grundförhållanden) och för de djupa husen dessutom vid 6 å 9 våningar. — Av skäl, som förut nämnts, ha de egentliga höghusen icke medtagits i vår undersökning.

Kostnadernas variationer för olika husbredd kunna även avläsas ur föregående tabell. De större husbredderna medföra den fördelen, att enhetskostnaden för lägenheternas omslutningsmurar (grupp VI) bliva relativt mindre än för mindre husdjup. Detta i sin tur leder till mindre värmekostnader.

Trappkostnaden, grupp V, samverkar även till att göra det bredare huset billigare, i det att man från en och samma trappa kan nå en mycket stor våningsyta. I det föregående har påvisats att även kostnaden för fönster, mellanväggar och dörrar, grupp III, indirekt mer belastar det smala huset. Som synes varierar byggnadskostnaden mera vid de smala hustyperna än vid de breda typerna, där variationerna bliva mer utjämnade.

Variationerna efter husbredd visa ej lika stor regelbundenhet som variationerna efter hushöjd. Detta har sin förklaring däri att på de förra jämförelserna andra faktorer såsom lägenhetsyta och utnyttjandeprocent inverka, vilket praktiskt taget inte alls är fallet vid de jämförelser, som avse hushöjden. Att dylika övriga faktorer dock icke inverka i utslagsgivande grad framgår, om man exempelvis jämför typ 8 B, 4 vån., med typ 15 C, 4 vån., vilka ha ungefär samma utnyttjandeprocent, lägenhetsyta och relativ väggmängd, men där dock det smalare huset visar betydligt högre byggnadskostnad per kvm nettovåningsyta.

I fråga om husbredden uppträder den mest väsentliga skillnaden mellan c:a 8 m:s huset och c:a 11 m:s huset. Vid husbredder från 11 m och uppåt äro variationerna både svagare och — till följd av skillnader i andra inverkanse faktorer — mera oregelbundna. Den deciderat lägsta byggnadskostnaden nås bland de av oss kostnadsberäknade hustyperna av typ 15 B, vilket sammanhänger med den höga utnyttjandeprocent och den relativt ringa väggmängd, som typen uppvisar.

e) Värmekostnader vid olika hustyper. För vår räkning har civilingenjör H. Gille vid Hugo Theorells ingenjörbyrå, Stockholm, utfört en undersökning av värmekostnaden vid olika hustyper (underbil. c sid. 250). Det framgår av denna, att värmekostnaderna äro icke oväsentligt lägre i breda än i smala hus. Dessa kostnader falla även vid växande hushöjd. Även i fråga om uppvärmningskostnaderna har alltså det breda huset en ekonomisk fördel framför det smala.

f) Kostnaderna för lägenhetsutrustning m. m. Den otvivelaktigt billigaste bostadstypen är det oindelade rummet i avsaknad av varje som helst inredningsdetalj och indelning med väggar. Det är också den primitivaste och ursprungligaste bostadsformen, endast väggar, golv och tak. När bostadsytan sedan sönderdelas med skiljeväggar och förses med inredningsdetaljer såsom uppvärmningsanordningar, kök och köksinredning, garderober, badrum, w.-c., belysningsanordningar m. m., ökas lägenhetens användbarhet. Samtidigt ökas också kostnaden, visserligen inte så avgörande mycket för varje tillkommande detalj, men gradvis undan för undan. Här uppställer sig frågan, var man skall upphöra med lägenheternas förseende med bekvämligheter, och vilka lägenhetstyper man skall välja med avseende å differentiering o. d.

För att få en uppfattning om i vad mån de olika utrustningsdetaljerna i en lägenhet belasta byggnadskostnaden eller hyran har utarbetats vidstående uppställning (tab. 5).

Utgångspunkten härvid har varit en 45 kvm stor lägenhet, utrustad med nu vanliga moderna bekvämligheter. Byggnadskostnaden för densamma har beräknats till 215 kr. per kvm. Efter 7.5 % förräntning blir hyran 725 kr. per år. Sedan har undan för undan de olika inredningsdetaljerna borttagits, och tabellen utvisar dels vad de olika detaljerna kosta för varje lägenhet, dels hur många kronor som avgå å hyran för varje vidtagen förändring. Dessutom har en beräkning gjorts över hur många kvm våningsyta varje förändring motsvarar, varvid förutsatts, att utgångshyran, 725 kr., fortfar att gälla.

Beräkningen av ytvinsterna har utförts på så sätt, att den efter alla successivt företagna förenklingar erhållna hyran dividerats med lägenhetsarealen 45 kvm, varefter den konstanta hyran, 725 kr., dividerats med det erhållna priset per kvm, varigenom resp. lägenhetsytor erhållits.

De i tabellen införda ytvinsterna kunna icke åberopas separat för en enstaka förenkling, utan gälla för denna endast under förutsättning att samtliga dessförrinnan angivna förenklingar samtidigt tänkas utförda.

Tab. 5. Kostnader för lägenhetsutrustning.

	Avgår per lägenhet kronor	Å hyran avgår för varje förändring kronor	Hyra efter alla successivt företagna förändringar kronor	Lägenhetens storlek efter successiva förändringar, om hyran kronor 725: — bibehålles, m ²	Vinst i m ²
Utgångsvärden.....	9,700	—	725	45	—
1. Badrum förändras till w. c. med tvättställ o. varmvatten.....	400	30	695	46 90	1 90
2. Tvättställ och allt varmvatten slopas.....	210	16	679	48	1 10
3. Köksinredningar förenklas så att diskbänkar utföras som liten diskbänk med slasktratt o. zinkbeslag i stället för rostfri plåt, serverings-skåpet slopas och skafferiet utföres som enkelt skåp.....	350	26	653	50	2 00
4. Linoleummattor utbytas mot trägolv.....	180	14	639	51 10	1 10
5. Betongbjälklag utbytas mot bjälklag av trä med dålig ljudisolering.....	292	22	617	53	1 90
6. W. C. i lägenhet utbytes alternativt mot gemensamt w. c. i trapplan.....	263	20	597	54 50	1 50
6 a. W. C. utbytes alternativt mot torrklosett i lägenheter.....	138	10	—	—	0 80
6 b. W. C. utbytes mot torrklosett på gården.....	329	25	—	—	2 20
7. Elektrisk installation utgår.....	246	18	579	56 40	1 90
8. Garderober slopas.....	120	9	570	57 30	0 90
9. Vatten och avlopp placeras på gården i stället för i lägenheterna.....	112	8	562	58	0 70
10. Mellanväggar och alla dörrar inom lägenheten slopas c:a.....	900	68	494	66	8 00

Utöver dessa direkta vinster till följd av förenklningarna uppkommer indirekta vinster. Det utrymme som exempelvis badutrymmet upptager kan sålunda, när badet slopas, utnyttjas för bostadsändamål o. s. v. För alla förenklningarna sammantagna utgör den sålunda uppkomna indirekta vinsten c:a 6 m². Dessa 6 m² kunna således icke tilläggas tabellens lägenhetsytor, ty de finnas inom den ursprungliga lägenhetsytan, men äro då använda till andra ändamål såsom badrum, garderober m. m.

Punkt 5 i tabellen sammanhänger med det konstruktiva utförandet och har medtagits för att visa, att en sådan sak som ljudisolering icke erhålles gratis.

Punkt 10, mellanväggar och dörrar, hänför sig snarare till lägenhetstyper än till utrustning; vi nöja oss med att här påvisa kostnaden samt hänvisa i övrigt till vad förut sagts om önskvärdheten av differentiering i lägenheter med flera barn, där möjligheten att skilja olikkönade personer över viss ålder i olika sovrum är av grundläggande betydelse för familjelivet. Som synes, är emellertid den ekonomiska uppoffringen ganska stor.

Åtskilliga av de inredningsdetaljer, som i tab. 5 upptagits, äro av sådan art, att de måste finnas till för att hygieniska minimifordringar skola vara fyllda. Beträffande vissa andra, särskilt badrum och varmvatten, gäller även, att de erbjuda väsentliga hygieniska fördelar, särskilt viktiga för familjer med barn, och vi ha tidigare argumenterat för lämpligheten av att bostäder för här avsett ändamål utrustas väl och förses med de nämnda bekvämligheterna.

Vad beträffar den möjliga kostnadssänkningen eller den möjliga vinsten i utrymme, då hyran tänkes vara given, vid förenkling av inredningen framgår av tabellen, att om badrum, tvättställe och varmvatten slopas, köksinredningen göres mycket enkel och linoleummattor utbytas mot trägolv, vilket torde vara de förenklingar, som kunna diskuteras, men vilka också i hög grad ökar hustruns arbete och försvåra att lägenheten hålles i gott skick, den möjliga hyressänkningen blir ej fullt 12 %¹, vilket motsvarar en höjning av lägenhetsytan från 45 till ungefär 51 kvm.

Förutom att denna vinst i form av lägre kostnad eller större utrymme enligt vår mening icke är tillräcklig för att uppväga de hygieniskt viktiga och arbetsbesparande inredningsdetaljer som nyss nämndes, talar även en annan omständighet till fördel för det modernt utrustade huset. Rent ekonomiskt förhåller det sig så, att ett omodernt men nybyggt hus alltid blir dyrare än vad inköpet av en äldre fastighet, som faktiskt erbjuder samma fördelar, går till. Anser man till äventyrs att bostadsfrågan för barnrika familjer kan och bör lösas efter mer primitiva linjer, måste sålunda den logiskt rätta vägen vara att inlösa äldre fastigheter, ändra dem helt obetydligt (större ändringar bli alltid oekonomiska) och använda dem till detta ändamål, under det att nybyggandet inriktas på det betalningskraftiga klientelet.

Nedanstående tab. 6 visar, att skillnaden i pris mellan olika lägenheter i hög grad sammanhänger med olika väggmängd. Siffrorna äro från uppförda fastigheter i Stockholm.

Hus med olika väggmängd ha undersökts. Väggmängden avser total mängd yttermurar, bärande innermurar och övriga mellanväggar.

Tabellen visar för de olika väggmängderna dels kostnaden för väggarna, dels övriga byggnadskostnader samt slutligen den totala kostnaden, allt per kvm nyttig yta. I sista kolumnen visas hur utnyttjandeprocenten sjunker vid ökad väggmängd. I det första huset uppgår väggmängden till c:a 2·4 kvm per kvm nettoyta. Härav utgöra yttermurar c:a 0·7 kvm, bärande innermurar 0·7 kvm och övriga mellanväggar 1·0 kvm.

Tab. 6. Jämförelse mellan kostnader för hus med olika väggmängder.

Hus	Summa lm inner- och yttermurar samt mellanväggar	Väggarnas pris per kvm nyttig yta (inkl. fönster, dörrar och behandling) kronor	Övriga kostnader per kvm nyttig yta kronor	Summa pris per kvm nyttig yta kronor	Utnyttjad yta i % av hela ytan
A	565	75	135	210	75·0
B	574	77	135	212	74·5
C	636	86	136	222	73·5
D	652	89	137	226	73·0
E	669	92	138	230	72·5
F	687	96	140	236	71·5
G	701	99	141	240	71·0
H	711	101	142	243	70·5
I	718	103	143	246	70·0

¹ Härvid har hänsyn icke tagits till att värmekostnaden för huset minskas, då badrum och varmvatten slopas. Denna minskning är dock relativt obetydlig och torde uppvägas av ökningen i familjernas levnadskostnader.

g) **Kostnader för lekstugor.** För att ge en uppfattning av kostnaderna för lekstugor, anföra vi här vissa uppgifter, gällande en lekstuga i Stockholm, som betjänar c:a 800 lägenheter. Den har icke spädbarnsavdelning.

Antalet besök under år 1933 var 12 040 och årliga omkostnaderna voro kr. 11 440: — = c:a kr. 0: 95 per besök (barn och dag).

Fördelningen av utgifterna är enligt följande:

Hyra	kr.	5 440: —
Matvaror för barn och personal	»	2 160: —
Löner	»	1 920: —
Läkarearvode	»	70: —
Telefon, gas, elektriskt ljus	»	290: —
Div. omkostnader, material, försäkringspremier ..	»	660: —
Reparationer och inventarieamortering	»	900: —

S:a kr. 11 440: —

Barnavgifterna i denna lekstuga voro under år 1933 = kr. 3 980: — = c:a kr. 0: 33 per besök.

h) **Sammanfattning.** I tidigare sammanhang ha vi som vår mening uttryckt, att *enfamiljshuset* (villan eller småstugan och radhuset) är en i och för sig utomordentligt lämplig hustyp för hysande av flerbarnsfamiljer. Vi ha dock å andra sidan anfört skäl för uppfattningen, att denna hustyp av förvaltningshänsyn merendels synes vara mindre lämplig som hyreshus för här avsett ändamål. Ur stadsplanesympunkt är den även — såsom utredningen om stadsplanekostnaderna visar — dyrbar i förhållande till flerfamiljshusen.

Våra undersökningar över byggnadskostnaderna ha därtill visat, att småstugan och radhuset äro relativt kostsamma i uppförande.

Beträffande *småstugan* ha vi därvid räknat med uppförande i enstaka fall och kommit till en byggnadskostnad av 15 000 kr. (exklusive trädgårdsanläggning och staket). Typen är sedan länge provad i Stockholm och på sistone även i Göteborg och kostar enligt uppgift på båda platserna för typ, som är jämförlig med den av oss kostnadsberäknade, endast c:a 11 700 kr. resp. 11 280 kr. Dessa lägre byggnadspriser betingas av flera omständigheter, såsom:

1) att kommunen ombesörjer administration och inköpscentral, 2) att större antal hus, minst 200 st., byggas samtidigt, 3) att materialet standardiseras och beställes från fabrik, färdigt för montering på byggnadsplatsen samt 4) att den blivande ägaren av småstugan bidrager med eget och anhörigas arbete, vilket icke värderas i samma grad som yrkesarbete i öppna marknaden.

Produktion i tillräckligt stor skala efter dessa grunder kan tänkas ske endast i ett relativt litet antal större stadskommuner. Insatsen av eget och anhörigas arbete förutsätter, att småstugan skall ägas av den boende familjen. Därtill kommer, att även om man räknar med det uppgivna låga byggnadsvärdet, som betingas av produktion i stor skala och medarbetarskap av byggarna, årskostnaderna (efter 75 % c:a 825 kr.) komma att ligga en god bit över de hyror, som kunna nås i visserligen mindre, men dock i allmänhet tillräckliga lägenheter i flerfamiljshus; vidare torde vissa av familjens levnadskostnader (trafikkostnader o. s. v.) bli högre (varemot dock kan ställas värdet av de produkter, som familjen kan skaffa sig genom eget arbete i trädgården). — Vi anse dessa invändningar starka, när det gäller här ifrågavarande familjer, som ha ett väsentligt intresse i att de årliga bostadskostnaderna nedpressas till det yttersta.

Radhuset har de flesta av småstugans fördelar som familjebostad — och de flesta av dess olägenheter, särskilt såsom hyresbostad. För radhuset kan blott i mindre grad och under vissa omständigheter tänkas det kostnadsförbilligande arrangementet med eget arbete, och det framstår därför — såsom framgår av tab. 2 —

obetingat som en förhållandevis dyrbar hustyp för det ändamål, som här är ifrågasatt.

Om de här anförda olägenheter, som vidlåda småstugan och radhuset för här ifrågavarande ändamål, olämpligheten för uthyrning och de relativt höga stadsplane- och byggnadskostnaderna, kunde undanröjas, skulle — som vi upprepade gånger framhållit och här vilja på nytt understryka — dessa hustyper framstå som i många hänseenden mycket lämpliga för ändamålet att bereda bostäder för familjer med flera barn. Vi skulle anse det lyckligt, om experiment med produktion i stor skala av småstugor och radhus för uthyrning kunde göras av för denna bostadspolitiska linje intresserade kommuner. Därigenom kunde möjligen nås inte endast en ytterligare rationalisering av sådan bostadsproduktion utan även en erfarenhet i förvaltning av bostadsanläggningar av detta slag under enhetlig regi, som för framtiden kunde väsentligen undanrödja de olägenheter, vi här påpekat.

Landshövdingehuset är billigare än småstugan och radhuset. Huruvida det kan anses lämpligt eller icke att hysa flerbarnsfamiljer bör bedömas för varje särskild ort efter de synpunkter, som vi tidigare anlagt (sid. 199).

Flerfamiljshus av lamelltyp. Ifråga om *hushöjden* ha vi, som förut nämnts, här icke räknat med de egentliga höghusen, vilka i vissa avseenden ha stora förtjänster i modern stadsbebyggelse men icke lämpa sig för det ändamål, det här gäller. Beträffande flervåningshus av lägre höjd visa våra kalkyler, att 3—4-våningshusen äro beträffande byggnadskostnader ungefär likvärdiga med 7—8-våningshusen (försåvitt man kan räkna med de mycket goda grundläggningsförhållanden, som antagits i kalkylerna). För familjer med flera barn ter det sig naturligt att i sådant fall välja de lägre hushöjderna. I praktiken torde på olika orter något olika våningsantal te sig lämpligast: 3 våningar på mindre orter och 3—4 våningar på större orter.

Ifråga om *husbredden* är, som tidigare framhållits, 7—10 m:s huset, smalhuset, accentuerat dyrare såväl i stadsplanekostnad som byggnadskostnad än bredare hus. Även värmekostnaderna ställa sig högre i smalhuset. När man kommer upp till 11 m och därutöver äro däremot skillnaderna i kostnad mindre väsentliga. När man kommer upp till de hushöjder, där hiss blir en nödvändighet, torde någon tvekan ur ekonomisk synpunkt ej behöva råda om lämpligheten av de större bredderna 14—15 m. Vid 3—4-våningshuset ligga de lämpligaste hushöjderna omkring 11—12 m, som också äro ekonomiskt försvarliga.

För att ge en sammanfattande bild av kostnadsrelationerna för de hustyper, som vi kostnadsberäknat, vidfogas här ett diagram, där de olika typerna ordnats efter plats på kostnadsskalan. Härvid ha såväl stadsplane- och byggnadskostnad, som efter 7.5 % kapitaliserat värde av värmekostnaden medräknats.

Stockholm i januari 1935.

Olle Engkvist.

Sven Wallander.

Stadsplanetyper och kostnader för stadsplanens utbyggande.

Undersökningen omfattar stadsplaner av lamellhusstyp, där husbredderna äro 15, 11 och 8 m samt höjderna varierande mellan sex och två våningar. Därjämte ha undersökts tvenne radhus- och ett småstugeområde.

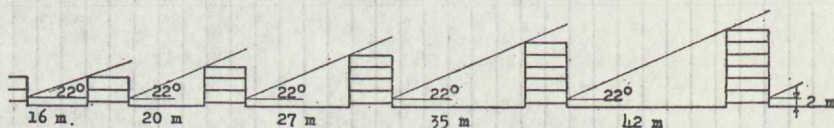
Vid lamellhusplanerna beräknas hushöjden efter 3·10 m:s bruttovåningshöjd, sålunda med antalet våningar multiplicerade med 3·10, vartill lägges 1 m, avseende bottenvåningens höjd över gatuplanet, alltså följande höjder:

2	3	4	5	6	våningar
7·20	10·30	13·40	16·50	19·60	m:s höjd

Man har vidare utgått från att de olika stadsplanerna skola vara likvärdiga. För jämförelsen kunna olika utgångspunkter väljas. Man kan exempelvis för de undersökta områdena tillämpa samma exploateringstal, d. v. s. ordna huskropparna så, att förhållandet mellan inrymd bruttovåningsyta och områdets hela areal blir densamma i de olika fallen. Då det är fråga om stadsplaner av enahanda plantyp men med byggnader av mycket olika höjd, blir emellertid en dylik jämförelse missvisande. Man finner nämligen, att ett exploateringstal, som för högre hus giver en god stadsplan, ej kan användas vid lägre hushöjder utan att byggnaderna placeras synnerligen tätt, varför tillgången till ljus och luft för dessa blir relativt dålig. I stället har såsom utgångspunkt valts en likvärdig dagsbelysning. Förfarandet illustreras av nedanstående bild.

Avståndet har valts så, att skuggningsvinkeln från takfoten å en huslänga till nästa husrad i fönsterhöjd vid bottenvåningen (här antagen till 2 m över marken) blir lika för alla stadsplanerna. Vinkeln har satts till omkring 22°, vilket ger ett husavstånd = 2·4 × höjden. De sålunda teoretiskt uträknade avstånden mellan lamellerna ha avrundats till hela tal och utgöra

för resp.	6-vån.	5-vån.	4-vån.	3-vån.	2-våningshusen
	42	35	27	20	16 m
2 vån.	3 vån.	4 vån.	5 vån.	6 vån.	

Husavstånd vid olika hushöjder och vid viss given ljusinfallsvinkel (omkring 22°).

Lamellernas längder ha ungefärligen avpassats efter i utförda stadsplaner använda mått, i varje fall en jämn multipel av 18, vilket är ett ur planlösningssynpunkt lämpligt fasadmått. Huslängorna äro sålunda 72 eller 54 m. Gavelavstånden överstiga alltid hushöjderna och varierar i ungefärlig proportion till dessa mellan högst 24 och lägst 12 m. Kvarterslängden har bestämts med hänsyn till husens storlek och det antal personer, som inrymmes i en länga. Kvarteren omfatta vid högre hus två och vid lägre hus fyra längor. Högsta förekommande kvarterslängd utgör omkring 150 m.

Med förenämnda utgångspunkter har man konstruerat ett antal å rektangulära ytor inpassade schematiska stadsplaner, omfattande

för 15 m:s husbredd 6-, 5-, 4-, 3- och 2-våningshus (Typ 1—5)
» 11 » » 6-, 5-, 4-, 3- och 2- » (Typ 6—10) samt
» 8 » » 4-, 3- och 2- » (Typ 11—13)

Varje yta får antagas utskuren ur ett större sammanhang och ytornas utsträckning har valts så, att den inrymda bruttovåningsytan blir ungefär lika för varje fall, här mellan 90 000 och 100 000 kvm.

Radhusen äro av två typer dels i två våningar med grundplanen 4·8 × 4·8 m, dels i en våning med 5·8 m:s fasad och 8·2 m:s djup. De ha i stadsplanen sammanförts i längor om 20 resp. 10 hus.

Kvartersbredderna ha bestämts så, att på varje hus kommer en trädgård med samma bredd som huset och 30 à 35 m:s längd. De undersökta normalstadsplanerna omfatta resp. 2 040 och 2 000 radhus. (Typ 14 och 15.)

Småstugorna äro 5 × 7·5 m i två våningar och placeras å tomter av storleken 30 × 15 m = 450 kvm. 30 tomter, ordnade i två rader, bilda ett kvarter. Det undersökta området inrymmer 50 sådana kvarter eller tillhoppa 1 500 småstugor. (Typ 16.)

Inom dessa schematiska stadsplaner¹ ha inpassats gatunät, som för inomstadsplanerna äro så ordnade, att gator av högre klass skära igenom de undersökta områdena vinkelrätt mot lamellernas riktning samt att parallellt med huskropparna ligga sekundära bostadsgator. Här må särskilt påpekas, att vid stadsplanen för envånings radhus det har ansetts nödvändigt omgiva varje huslänga med gator för att trädgårdarna skola bli åtkomliga för körtrafik.

För gatubredderna ha använts vissa standardmått, då man uppenbarligen icke skäligen kan variera gatubredderna för varje variation i hushöjd eller husbredd. De använda standardmåttarna äro 18, 13·5 och 10 m, varjämte för radhus- och småstugeområden dessutom använts 8 och 7 m:s gator. I några fall har ansetts lämpligt låta gatubredden omfatta hela gavelavståndet, varigenom även 16 och 14 m:s gator förekomma.

Gatornas indelning i gång- och körbanor följer i allt väsentligt det system som numera tillämpas inom Stockholm och framgår av följande tabell:

18 m:s gata	.....	3·5 + 11 + 3·5
13·5 » »	.....	2·5 + 8·5 + 2·5
10 » »	.....	2 + 6 + 2
8 » »	.....	1·5 + 6 + 0·5 (skyddskant)
7 » »	.....	1·5 + 5 + 0·5 (»)

På grund av erfarenheterna från Stockholm har det bl. a. med hänsyn till snörenhållningen icke ansetts tillrådligt att inom städer på samma eller nordligare breddgrad använda mindre gatubredder än 7 m.

I tab. I (sid. 227) återfinnas alla data rörande de olika stadsplanernas utformning, arealens fördelning på byggnads-, gårds- och gatumark, den inrymda våningsytan m. m. Det visar sig, att exploateringstalet för lamellhusplanerna varierar mellan högst 1·18 för 15 m:s hus i 6 våningar och lägst 0·52 för 8 m:s hus i 2 våningar. Det må här ytterligare framhållas, att de undersökta områdena få anses utbrutna ur ett större sammanhang och att exploateringstalen därför skulle bli lägre för verkliga stadsplanområden där även parker, huvudstråk för trafiken o. d. måste tänkas ingå.

Kostnader.

Vid beräkandet av stadsplanekostnaden har man utgått från att varje område skall förses med gator, avlopp, gas och vatten, varjämte givetvis elektriska ledningar skola anläggas.

Kostnaden för sistnämnda ledningsnät har dock icke medtagits, bl. a. emedan

¹ Såsom exempel reproduceras å sid. 236 o. f. planerna för typerna 3, 9, 12, 14 och 16 samt för att visa rörnätens utformning även typ 4.

verkställda utredningar visat, att av olika husstorlek betingad kostnadsvariation vid stadsplaner med tätare byggnadssätt är förhållandevis obetydlig. Vid trädgårdsstadsbebyggelse (småstugor och radhus) stiger givetvis kostnaden per bostadsenhet avsevärt för det elektriska liksom för andra ledningsnät under förutsättning, att man använder samma slags ledningar som i den inre staden. Detta är dock ej fallet vid distribution av elektrisk energi, vilken i trädgårdsstäderna allmänt ombesörjes genom luftledningar, vilka äro avsevärt billigare än jordkablar med samma kapacitet.

För gas och vatten blir emellertid variationen i ledningsnätets kostnad mera påfallande med olika stadsplanetyper, varför beräkning av för dessa båda förnödenheter behövliga rörnät här medtagits.

A. Terrassering och beläggning.

För de olika ovan nämnda gatutyperna har beräknats en kostnad per löpmetr gata, varvid förutsatts, att gatorna förses med underbädd av packsten och makadam samt därefter beläggning av den art, som ansetts motsvara behovet för varje särskild gatutyp. Sålunda har för de genomgående huvudgatorna räknats med beläggning av sandasfalt i körbanorna och betongplattor i gångbanorna, varjämte gång- och körbanor begränsas av 15 cm huggen kantsten. För de smalare gatorna å 13.5 och 10 m har räknats med motsvarande underbädd samt beläggning av topeka, varjämte å de smalaste gatorna den huggna kantstenen ersatts med råkantsten. Här nedan lämnas tvenne exempel på beräkningens genomförande.

18 m:s gata, en sträckmeter.

Slag av arbete	Enhet	Antal	å kr.	Kostnad kr.	Kr.
Planering	m ²	18	3 50	63 —	
Packsten och makadam	m ²	11	5 —	55 —	
Uppfyllning av gångbanor	m ²	7	2 —	14 —	132 —
Kantsten med sträcksten	lm	2	16 —	32 —	
Sandasfalt i körbana	m ²	10.70	8 —	85 60	
Plattor i gångbana	m ²	6.70	8 —	53 60	171 20
				S:a	303 20

Summa (avrundat) **315 kr./lm.**

10 m:s gata, en sträckmeter.

Planering	m ²	10	3 50	35 —	
Packsten och makadam i körbanan	m ²	6	5 —	30 —	
Uppfyllning av gångbanor	m ²	4	2 —	8 —	73 —
Råkantsten och sträcksten	lm	2	10 —	20 —	
Topeka i körbanan	m ²	5.70	7 —	39 90	
Asfalt i gångbanan	m ²	3.80	3 50	13 30	73 20
				S:a	146 20

Summa (avrundat) **160 kr./lm.**

För den i dessa beräkningar angivna posten planering blir det använda å-priset givetvis helt och hållet beroende av terrängens beskaffenhet. Då man på denna punkt måste göra antaganden, kan den godtyckligt valda terrängens beskaffenhet definieras så, att planeringskostnaden uppgår till den använda siffran, kronor 3: 50 per m². Detta motsvarar tämligen gynnsamma förhållanden men utesluter dock icke, att någon del av det undersökta stadsplaneområdet kan vara beläget i berg-

mark. Priserna motsvara i stort sett nu gällande stockholmspriser. Resultatet av beräkningen för samtliga ifrågakommande gatutyper framgår av följande tabell:

18 m:s gata	315 kr./lm
16 » »	290 kr./lm
14 » »	250 kr./lm
13·5 » »	250 kr./lm
(huvudgata i Typ 11 och 12)	
13·5 m:s gata	220 kr./lm
(lokala gator i Typ 1—4 och 6—9)	
13·5 m:s gata	205 kr./lm
(huvudgata i radhusomr. Typ 14 och 15)	
10 m:s gata	160 kr./lm
(lokala gator i Typ 5 och 10—13)	
10 m:s gata	150 kr./lm
(huvudgata i småstuguomr. Typ 16)	
8 m:s gata	95 kr./lm
7 » »	75 kr./lm

Beräkningen är genomförd i tab. II (sid. 228).

B. Avlopp.

Vid beräkandet av denna kostnad har avloppsnätet dimensionerats för avvattning av det för varje stadsplanetyper genomräknade rektangulära området. Enligt de använda normerna (överensstämmande med de inom Stockholms stad tillämpade) blir regnmängden helt bestämmande för avloppsledningarnas dimensionering. Man har utgått från en största regnmängd av 125 sek.-liter per har samt med ledning av erfarenheterna in fråga om den från olika beskaffade ytor avrinnande regnvattenmängden räknat en avrinning av

för lamellhusbebyggelsen	70 sek.-l/har
» radhusen	40 »
» småstuguområdet	25 »

Vidare har antagits, att terrängens lutningsförhållanden äro sådana, att avloppsnätet lämpligen kan utformas med sekundära ledningar i de lokala parallellt med lamellerna liggande gatorna samt avskärande huvudledningar i — oftast varannan — huvudgata. De sekundära ledningarna ha räknats för en lutning av 1 : 100 samt huvudledningarna för en lutning av 1 : 200.

För de olika ledningsdimensionerna — i samtliga fall med cirkulär sektionsarea — som i de undersökta fallen variera mellan 23 cm och 120 cm invändig diameter, har priset uträknats per löpmeter ledning. Man har utgått från att ledningarna utschaktats inom spåntad grav och att hjässhöjden förlägges på ett djup under gatuplanet av 2·6 m vid lamellhusstadsplanerna och 2·0 m vid radhus- och småstugeområdena. Liksom för planeringskostnaden vid gatubyggnad har för schaktningspriset gjorts ett antagande, i detta fall 10 å 11 kr. per m³, vilket medger att omkring $\frac{1}{4}$ av de upptagna massorna kunna utgöra berg. Såsom exempel på beräkningen lämnas följande tvenne uppställningar.

23 cm:s ledning, en löpmeter.

Schakt: $1·2 \times 3·0 = 3·6 \text{ m}^3$ å 10: —	= kr. 36: —
Spånt: $2·0 \times 3·0 = 6·0 \text{ m}^3$ å 5: —	= » 30: —
Rör	= » 8: —
Nedstigningsbrunnar $\frac{250}{75}$	= » 3: 50
Vattenlänsning	= » 2: —
	<hr/> Kr. 79: 50

Avrundat till kr. 90: —

70 cm:s ledning.

Schakt: $1.8 \times 3.7 = 6.7$ à 11:—	= kr.	74:—
Spånt: $2 \times 3.7 = 7.4$ à 5:—	= »	37:—
Rör	= »	45:—
Nedstigningsbrunnar $\frac{400}{75}$	= »	6:—
Vattenlänning	= »	4:—
Bottenplatta	= »	20:—
		<u>Kr. 182:—</u>

Avrundat till kr. 210:—

Såsom synes av beräkningen, är i ledningskostnaden inrymd kostnad för erforderliga nedstigningsbrunnar, varvid antagits att dylika anordnas på i genomsnitt var 75:e m. Kostnaden för dessa brunnar beräknas till 250 kr. vid klenare dimensioner och 400 kr. vid grövre dimensioner. (Denna senare kostnad avser på platsen gjutna manhål.) De beräknade priserna äro avrundade uppåt, så att i desamma även inrymmes kostnaden för erforderligt antal rännstensbrunnar.

Beräkningsresultatet framgår av följande uppställning.

	Inre staden Kr.	Ytter- områdena Kr.
23 cm:s ledning	90:—	70:—
30 » »	95:—	75:—
38 » »	105:—	80:—
50 » »	160:—	140:—
60 » »	180:—	160:—
70 » »	210:—	185:—
80 » »	230:—	205:—
90 » »	255:—	225:—
100 » »	—	245:—
110 » »	—	265:—
120 » »	—	285:—
Servisledning 23 cm	50:—	—
» 15 »	40:—	—

Sammanställningen av avloppsberäkningen för de olika stadsplanetyperna återfinnes i tab. III (sid. 229). I avloppskostnaden har även inrymts kostnader för servisledningar fram till tomtgränserna. Antalet servisledningar har för lamellhusstadsplanerna bestämts med hänsyn till den tidigare omförmälda indelningen av huslängorna i enheter om 18 m.

Vid radhusen åter har — för att ledningsnätet skall erhålla en ekonomisk utformning och biledningar i tvärgatorna undvikas — räknats med gemensam servis för varje huslänga. Denna tänkes utförd av gjutjärnsrör och förlagd under källarbotten. Kostnaden vid de olika radhustyperna uppskattas till resp. 800 och 1 000 kr. per huslänga.

För småstugeområdet har slutligen räknats med ett genomsnittspris av 80 kr. per servis.

C. Vattenledning.

Vid dimensionering av vattenledningsnätet ha utom förbrukningen, vilken beräknats till omkring 300 liter per dygn och hushåll, även brandskyddssynpunkterna varit av betydelse. Man har räknat med att brandposter erfordras på var 100:e m. Då för koppling av mera än en post på en ledning erfordras en in-

vändig diameter av minst 150 mm, har denna dimension i allmänhet icke kunnat understigas för lamellhusstadsplanerna. För småstugeområdet, där man något kan pruta på dessa fordringar, ha i vissa fall även 100 mm:s ledningar kommit till användning. Det förutsattes, att vattenledningsrören nedläggas i samma gravar som avloppsledningen, och nätet har till följd härav givits motsvarande utformning med huvudtillförselledningar i varannan av de större gatorna samt sekundära serverande ledningar i tvärgatorna. Kostnaderna för de olika ledningsdimensionerna beräknas till följande belopp:

för 200 mm:s ledning	.....	13 kr./lm
» 150 » »	.....	10 »
» 100 » »	.....	8 »

Vid kostnadsberäkningen kalkyleras förutom med själva rörnätet även med en avstängningsventil per 100 m rör och såsom nämnts en brandpost per 100 m rör. Kostnaderna för avstängningsventiler beräknas för de tre använda ledningsdimensionerna uppgå till resp. 120 kr., 90 kr. och 70 kr. per st. För de i gångbanorna placerade brandposterna räknas en genomsnittskostnad av 150 kr. per st. I fråga om servisledningar användas — allt efter husens storlek — genomsnittskostnaden 85, 75 eller 65 kr. per servis. Liksom för avloppet räknas med gemensam servis till varje radhuslänga. I vattenledningskostnaden, vars beräkning återfinnes i tab. IV (sid. 232) kalkyleras även med erforderliga belopp för schaktning av rörgravar i de jämförelsevis korta gatusträckor, där vattenledningen framgår utan samband med avloppsledningen. Dimensionering och kostnadsberäkning har utförts efter samråd med ingenjören vid Stockholms vattenledningsverk D. Svensson.

D. Gasledningar.

Även gasröret har utformats efter samma huvudprinciper, som tillämpas för avlopp och vatten. Dimensioneringen har baserats på det antal lägenheter (omkring 1 900), som inrymmes i de undersökta områdena. Man har räknat med en genomsnittskonsumtion per familj och år av c:a 300 m³, vilket för varje lamellhusområde motsvarar en maximal timförbrukning av omkring 400 m³/timme. (För småstugeområdet 300 m³/timme.) De använda ledningsdimensionerna bliva 200, 150 och 100 mm. Priserna, som i fråga om gasledningar även inkludera schaktning (dock ej i berg) bli följande:

200 mm:s ledning	.....	25 kr.
150 » »	.....	17 »
100 » »	.....	12 »

Beräkningen är genomförd i tab. V (sid. 234). Liksom för vatten och avlopp har även här räknats med servisledningar fram till tomtgränsen. För beräkning av serviskostnaden har använts genomsnittsprisen 10 kr./m samt inom småstugeområdet 30 kr. per servis. Vid radhusområdena räknas liksom för övriga ledningar med gemensam servis till varje länga. Dimensionering och kostnadsberäkning har utförts efter samråd med ingenjören vid Stockholms gasverk A. Wilner.

Gårdar.

För att jämförelsen mellan stadsplanetyper skall bliva korrekt erfordras givetvis, att man jämväl tager hänsyn till kostnaden för gårdsutrymmenas ordnande. Med hänsyn till lamellhusstadsplanens karaktär är det nödvändigt ordna de öppna gårdarna smakfullt och tilltalande samt helst enhetligt, exempelvis såsom inom den nybyggda stadsdelen å Ladugårdsgårde i Stockholm. Kostnadsberäkningen har här skett helt summariskt, då man utgått från att gårdarnas ordnande med gräsmattor, grusade gångar, planteringar o. d. drager en genomsnittskostnad av 5 kr. per kvm.

Denna siffra har använts i samtliga fall utom för 8 m:s husen i 2 våningar, där med hänsyn till den synnerligen stora gårdsarealen ansetts skäligt räkna med en kostnad av 4 kr. per kvm.

Sammanfattning.

Resultatet av samtliga kalkyler har sammanförts i kostnadstablan tab. VI (sid. 235), där totalkostnaderna även fördelats per kvm bruttovåningsyta. Denna »specifika stadsplanekostnad» angives såväl exkl. som inkl. vatten- och gasledningskostnad; detta med hänsyn till att sistnämnda kostnader — som upptaga en procentuellt ringa andel — kunna tänkas helt eller delvis förräntade av konsumtionsavgifter. För småstugeområdet har därtill den specifika kostnaden — för att möjliggöra en mera »rättvis» jämförelse — uträknats under förutsättning att bruttovåningsytan uppgår till 5 kvm eller ungefär samma storlek som för övriga i den tekniska utredningen undersökta lägenhetstyper.

Slutsiffrorna visa som naturligt är att stadsplanekostnaderna stiga med avtagande storlek hos huskropparna. För de schematiska planer, som motsvara den inre staden, blir kostnaden per kvm bruttovåningsyta lägst kr. 8:32 vid 15 m:s hus i sex våningar och högst kr. 18:70 vid 8 m:s hus i två våningar. Det är av intresse iakttaga, att kostnadens variation med hushöjden blir mer utpräglad för de stadsplaner, som omfatta smalare huskroppar. Ordnande av radhus- och småstugeområden drager givetvis kostnader av helt annan och högre storleksordning. Siffrorna äro för radhus i två och en våning resp. 21:98 och 31:61 kr./kvm våningsyta samt för småstugor 24:84 (eller 37:27 vid här ovan angivna beräkningssätt) kr. per kvm bruttovåningsyta. Den höga kostnaden vid typen radhus i en våning beror på tidigare omnämnda oekonomiska utformning av gatunätet vid denna stadsplanetyp.

Man bör vid studium av tabellens siffror ha i minnet, att den här använda beräkningsmetoden självfallet medför vissa ojämnheter i kostnadsvariationen, beroende på att man trots utgångspunkten — stadsplanernas »likvärdighet» — måste mer eller mindre godtyckligt välja ett flertal på kostnaden inverkan faktorer, exempelvis gatubredderna, kvarterens längder o. s. v. Såsom exempel må nämnas att tvärt emot den allmänna regeln kostnaden vid typen 15 m:s hus i fyra våningar blir något lägre än vid motsvarande hus i fem våningar, vilket beror på att man vid övergång från 5- till 4-våningshusen ansett sig kunna inlägga två i stället för en huslänga i varje kvarterslängd. För en jämförelse i stort sett av utbyggnadskostnaderna för olika stadsplanetyper torde emellertid metoden vara väl användbar och man har rätt antaga, att resultatet i huvudsak riktigt anger den ur exploaterings-ekonomisk synpunkt inbördes ordningsföljden mellan de undersökta typerna.

Slutligen bör framhållas, att i denna utredning ej räknats med någon kostnad för råmarken. Med användning av i tab. I angivna arealuppgifter är det emellertid lätt att om man så önskar införa detta element i kalkylen. Ett råmarkspris av 1 kr./kvm giver exempelvis för Typ 1, 15 m:s hus i sex våningar, en tilläggskostnad av 0·85 kr./kvm våningsyta och för Typ 13, 8 m:s hus i två våningar, en tilläggskostnad av 2·07 kr./kvm våningsyta. Om råmarkskostnaden medtages, medför detta givetvis att kostnadsdifferenserna mellan de olika typerna bliva mer accentuerade.

Tab. I. Stadsplanetypen.

Typ	Höjd	Längd	Hus- av- stånd	Gavel- av- stånd	Antal	En huskropp		Total vånings- yta	Område	Kvartersmark		Gatu- mark	Ex- ploa- terings- tal
						Bygg- nadsyta	Vå- nings- yta			Bygg- nadsyta	Gårds- yta		
	m	m	m	m		m ²	m ²	m ²		m ²	m ²	m ²	
<i>15 m:s hus:</i>													
1	6 våningar 19·6 m	72	42	24	{ 14 } { 2×7 }	1 080	6 480	90 720	{ 192×399 = } { 76 608 }	15 120	39 753	21 735	1·18
2	5 våningar 16·5 m	72	35	24	{ 18 } { 2×9 }	1 080	5 400	97 200	{ 192×450 = } { 86 400 }	19 440	41 283	25 677	1·13
3	4 våningar 13·4 m	54	27	20	{ 30 } { 3×10 }	810	3 240	97 200	{ 222×420 = } { 93 240 }	24 300	44 438	24 502	1·04
4	3 våningar 10·3 m	54	20	20	{ 39 } { 3×13 }	810	2 430	94 770	{ 222×455 = } { 101 010 }	31 590	40 024	29 396	0·94
5	2 våningar 7·20 m	72	16	14	{ 44 } { 4×11 }	1 080	2 160	95 040	{ 344×341 = } { 117 304 }	47 520	42 856	26 928	0·81
<i>11 m:s hus:</i>													
6	6 våningar 19·6 m	72	42	24	{ 21 } { 3×7 }	792	4 752	99 792	{ 288×371 = } { 106 848 }	16 632	59 126	31 090	0·93
7	5 våningar 16·5 m	72	35	24	{ 24 } { 3×8 }	792	3 960	95 040	{ 288×368 = } { 105 984 }	19 008	54 468	32 508	0·90
8	4 våningar 13·4 m	54	27	20	{ 39 } { 3×13 }	594	2 376	92 664	{ 222×494 = } { 109 668 }	23 166	56 053	30 449	0·84
9	3 våningar 10·3 m	54	20	18	{ 54 } { 3×18 }	594	1 782	96 228	{ 216×558 = } { 120 528 }	32 076	50 423	38 029	0·80
10	2 våningar 7·2 m	72	16	14	{ 60 } { 4×15 }	792	1 584	95 040	{ 344×405 = } { 139 320 }	47 520	56 760	35 040	0·68
<i>8 m:s hus:</i>													
11	4 våningar 13·4 m	54	27	18	{ 55 } { 5×11 }	432	1 728	95 040	{ 360×385 = } { 138 600 }	23 760	82 046	32 794	0·69
12	3 våningar 10·3 m	54	20	16	{ 75 } { 5×15 }	432	1 296	97 200	{ 350×420 = } { 147 000 }	32 400	75 628	38 972	0·66
13	2 våningar 7·2 m	72	18	14	{ 84 } { 4×21 }	576	1 152	96 768	{ 344×546 = } { 187 824 }	48 384	90 972	48 468	0·52
<i>Radhus:</i>													
14	2 våningar	48	78	13·5	{ 104 } { 8×13 }	460·8	921·6	95 846	{ 492×1 014 = } { 498 888 }	47 923	350 657	100 308	0·19
15	1 våning...	58	40	13·5	{ 200 } { 8×25 }	475·6	475·6	95 120	{ 572×1 205 = } { 689 260 }	95 120	438 420	155 720	0·14
16	<i>Småstugor</i>	—	—	—	1 500	37·5	75	112 500	{ 670×1 167·5 } { = 782 225 }	56 250	615 750	110 225	0·14

Tab. II. Kostnad för gator och beläggning.

	Enhet	Antal	å kr	Kronor	Kronor
<i>15 m:s hus, 6 våningar.</i>					
18 meters gator	m	778	315	251 370	
13'5 " " "	"	546	220	120 120	371 490
<i>15 m:s hus, 5 våningar.</i>					
18 meters gator	"	900	315	283 500	
13'5 " " "	"	702	220	154 440	447 940
<i>15 m:s hus, 4 våningar.</i>					
18 meters gator	"	630	315	198 450	
13'5 " " "	"	975	220	214 500	412 950
<i>15 m:s hus, 3 våningar.</i>					
18 meters gator	"	682'5	315	214 987'50	
13'5 " " "	"	1 267'5	220	278 850	493 837'50
<i>15 m:s hus, 2 våningar.</i>					
14 meters gator	"	682	250	170 500	
10 " " "	"	1 738	160	278 080	448 580
<i>11 m:s hus, 6 våningar.</i>					
18 meters gator	"	1 113	315	350 595	
13'5 " " "	"	819	220	180 180	530 775
<i>11 m:s hus, 5 våningar.</i>					
18 meters gator	"	1 104	315	347 760	
13'5 " " "	"	936	220	205 920	553 680
<i>11 m:s hus, 4 våningar.</i>					
18 meters gator	"	741	315	233 415	
13'5 " " "	"	1 267'5	220	278 850	512 265
<i>11 m:s hus, 3 våningar.</i>					
18 meters gator	"	837	315	263 655	
13'5 " " "	"	1 701	220	374 220	637 875
<i>11 m:s hus, 2 våningar.</i>					
14 meters gator	"	810	250	202 500	
10 " " "	"	2 370	160	379 200	581 700
<i>8 m:s hus, 4 våningar.</i>					
18 meters gator	"	481'25	315	151 593'75	
13'5 " " "	"	481'25	250	120 312'50	
10 " " "	"	1 763'3	160	282 128	554 034'25
<i>8 m:s hus, 3 våningar.</i>					
16 meters gator	"	525	290	152 250	
13'5 " " "	"	525	250	131 250	
10 " " "	"	2 348'3	160	375 728	659 228
<i>8 m:s hus, 2 våningar.</i>					
14 meters gator	"	1 092	250	273 000	
10 " " "	"	3 318	160	530 880	803 880
<i>Radhus, 2 våningar.</i>					
13'5 meters gator	"	4 056	205	831 480	
8 " " "	"	5 694	95	540 930	1 372 410
<i>Radhus, 1 våning.</i>					
13'5 meters gator	"	4 820	205	988 100	
7 " " "	"	12 950	75	971 250	1 959 350
<i>Småstugor.</i>					
10 meters gator	"	1 675	150	251 250	
7 " " "	"	12 925	75	969 375	1 220 625

Tab. III. Kostnad för avloppsledningar.

Slag av arbete	Enhet	Antal	å kr.	Kr.	Kr.	Kr.
<i>15 m:s hus, 6 våningar.</i>						
23 cm ledning 3·5×48.....	m	168	90	15 120		
30 " " 3·5×96.....	"	336	95	31 920		
50 " "	"	114	160	18 240		
60 " " 2×114.....	"	228	180	41 040		
70 " "	"	57	210	11 970		
23 " serviser 7×6×7+7×18	"	420	50	—	118 290	
					21 000	139 290
<i>15 m:s hus, 5 våningar.</i>						
23 cm ledning 4·5×48.....	m	216	90	19 440		
30 " " 4·5×96.....	"	432	95	41 040		
38 " "	"	100	105	10 500		
50 " "	"	100	160	16 000		
60 " "	"	100	180	18 000		
70 " "	"	150	210	31 500		
23 " serviser 9×6×7+9×18	"	540	50	—	136 480	
					27 000	163 480
<i>15 m:s hus, 4 våningar.</i>						
23 cm ledning 5×102.....	m	510	90	45 900		
30 " " 5×74.....	"	370	95	35 150		
38 " " 5×74.....	"	370	105	38 850		
50 " "	"	84	160	13 440		
60 " "	"	84	180	15 120		
70 " "	"	168	210	35 280		
80 " "	"	42	230	9 660		
15 " serviser 10×5×14+10×18 ...	"	880	40	—	193 400	
					35 200	
Verkliga kostnaden = 75 % av ovanstående:					228 600	
Huvudledningar	—	—	—	—	145 050	
Serviser	—	—	—	—	26 400	171 450
<i>15 m:s hus, 3 våningar.</i>						
23 cm ledning 6·5×102.....	m	663	90	59 670		
30 " " 6·5×148.....	"	962	95	91 390		
38 " "	"	70	105	7 350		
50 " "	"	70	160	11 200		
60 " "	"	70	180	12 600		
70 " "	"	140	210	29 400		
80 " "	"	105	230	24 150		
15 " serviser 10×6·5×14+13×18	"	1 144	40	—	235 760	
					45 760	
Verkliga kostnaden = 75 % av ovanstående:					281 520	
Huvudledningar	—	—	—	—	176 820	
Serviser	—	—	—	—	34 320	211 140
<i>15 m:s hus, 2 våningar.</i>						
23 cm ledning 5·5×86.....	m	473	90	42 570		
30 " " 5·5×129.....	"	710	95	67 450		
38 " " 5·5×86+62.....	"	535	105	56 175		
50 " "	"	62	160	9 920		
60 " "	"	62	180	11 160		
70 " "	"	124	210	26 040		
80 " "	"	31	230	7 130		
15 " serviser 14×5·5×10+11×14	"	924	40	—	220 445	
					36 960	257 405

Slag av arbete	Enhet	Antal	å kr.	Kr.	Kr.	Kr.
<i>11 m:s hus, 6 våningar.</i>						
23 cm ledning 3·5×48	m	168	90	15 120		
30 " " 3·5×96	"	336	95	31 920		
38 " "	"	106	105	11 130		
50 " "	"	106	160	16 960		
60 " "	"	106	180	19 080		
70 " "	"	53	210	11 130		
23 " serviser 6×3·5×14+7×18 ...	"	420	50	—	105 340	
					21 000	
					126 340	
Verkliga kostnaden = 150 % av ovanstående:						
Huvudledning	—	—	—	—	158 010	
Serviser	—	—	—	—	31 500	189 510
<i>11 m:s hus, 5 våningar.</i>						
23 cm ledning 4×48	m	192	90	17 280		
30 " " 4×96	"	384	95	36 480		
38 " "	"	92	105	9 660		
50 " "	"	92	160	14 720		
60 " "	"	138	180	24 840		
15 " serviser 6×4×14+8×18	"	480	40	—	102 980	
					19 200	
					122 180	
Verkliga kostnaden = 150 % av ovanstående:						
Huvudledning	—	—	—	—	154 470	
Serviser	—	—	—	—	28 800	183 270
<i>11 m:s hus, 4 våningar.</i>						
23 cm ledning 6·5×102	m	663	90	59 670		
30 " " 6·5×148	"	962	95	91 390		
50 " "	"	76	160	12 160		
60 " "	"	152	180	27 360		
70 " "	"	76	210	15 960		
80 " "	"	152	230	34 960		
90 " "	"	38	255	9 690		
15 " serviser 10×6·5×14+13×18...	"	1 144	40	—	251 190	
					45 760	
					296 950	
Verkliga kostnaden = 75 % av ovanstående:						
Huvudledning	—	—	—	—	188 390	
Serviser	—	—	—	—	34 320	222 710
<i>11 m:s hus, 3 våningar.</i>						
23 cm ledning 9×99	m	891	90	80 190		
30 " " 9×144	"	1 296	95	123 120		
38 " "	"	62	105	6 510		
50 " "	"	62	160	9 920		
60 " "	"	124	180	22 320		
70 " "	"	124	210	26 040		
80 " "	"	124	230	28 520		
90 " "	"	31	255	7 905		
15 " serviser 10×9×14+18×18 ...	"	1 584	40	—	304 525	
					63 360	
					367 885	
Verkliga kostnaden = 75 % av ovanstående:						
Huvudledning	—	—	—	—	228 395	
Serviser	—	—	—	—	47 520	275 915

Slag av arbete	Enhet	Antal	å kr.	Kr.	Kr.	Kr.
<i>11 m.s hus, 2 våningar.</i>						
23 cm ledning 7.5×129	m	967	90	87 030		
30 " " 7.5×172	"	1 290	95	122 550		
38 " " "	"	54	105	5 670		
50 " " "	"	54	160	8 640		
60 " " "	"	54	180	9 720		
70 " " "	"	162	210	34 020		
80 " " "	"	81	230	18 630		
15 " serviser 14×7.5×10+15×14	"	1 260	40	—	286 260 50 400	336 660
<i>8 m.s hus, 4 våningar.</i>						
23 cm ledning 5.5×99	m	544	90	48 960		
30 " " 5.5×144	"	792	95	75 240		
38 " " "	"	70	105	7 350		
50 " " "	"	70	160	11 200		
60 " " "	"	70	180	12 600		
70 " " "	"	140	210	29 400		
15 " serviser 10×5.5×10+11×18	"	748	40	—	184 750 29 920	
Verkliga kostnaden = 125 % av ovanstående:					214 670	
Huvudledning	—	—	—	—	230 940	
Serviser	—	—	—	—	37 400	268 340
<i>8 m.s hus, 3 våningar.</i>						
23 cm ledning 7.5×96	m	720	90	64 800		
30 " " 7.5×140	"	1 050	95	99 750		
38 " " "	"	56	105	5 880		
50 " " "	"	56	160	8 960		
60 " " "	"	112	180	20 160		
70 " " "	"	112	210	23 520		
80 " " "	"	56	230	12 880		
15 " serviser 10×7.5×10+15×16	"	990	40	—	235 950 39 600	
Verkliga kostnaden = 125 % av ovanstående:					275 550	
Huvudledning	—	—	—	—	294 940	
Serviser	—	—	—	—	49 500	344 440
<i>8 m.s hus, 2 våningar.</i>						
23 cm ledning 10.5×129	m	1 354	90	121 860		
30 " " 10.5×172	"	1 806	95	171 570		
38 " " "	"	52	105	5 460		
50 " " "	"	52	160	8 320		
60 " " "	"	104	180	18 720		
70 " " "	"	104	210	21 840		
80 " " "	"	104	230	23 920		
90 " " "	"	130	255	33 150		
15 " serviser 14×10.5×10+21×14	"	1 764	40	—	404 840 70 560	475 400
<i>Radhusområde, 2 våningar.</i>						
23 cm ledning 4×78	m	312	70	21 840		
30 " " 4×156	"	624	75	46 800		
38 " " 4×312	"	1 248	80	99 840		
50 " " 4×390	"	1 560	140	218 400		
60 " " "	"	123	160	19 680		
80 " " "	"	123	205	25 215		
100 " " "	"	123	245	30 135		
110 " " "	"	61.5	265	16 300		
23 " serviser 8×13	st.	104	800	—	478 210 83 200	561 410

Slag av arbete	Enhet	Antal	à kr.	Kr.	Kr.	Kr.
<i>Radhusområde, 1 våning.</i>						
23 cm ledning 4×964	m	385·6	70	26 992		
30 " " 4×1928	"	771·2	75	57 840		
38 " " 4×2892	"	1 156·8	80	92 544		
50 " " 4×3856	"	1 542·4	140	215 936		
60 " " 4×1928	"	771·2	160	123 392		
70 " "	"	143	185	26 455		
90 " "	"	143	225	32 175		
110 " "	"	143	265	37 895		
120 " "	"	71·5	285	20 378		
23 " serviser 8×25	st.	200	1 000	—	633 605	
					200 000	833 605
<i>Småstuguområde.</i>						
23 cm ledning 10×445	m	4 450	70	311 500		
30 " " 10×467	"	4 670	75	350 250		
38 " " 10×234	"	2 340	80	187 200		
50 " "	"	67	140	9 380		
60 " "	"	67	160	10 720		
70 " "	"	134	185	24 790		
80 " "	"	67	205	13 730		
90 " "	"	134	225	30 150		
100 " "	"	134	245	32 830		
Serviser	st.	1 500	80	—	970 550	
					120 000	1 090 550

Tab. IV. Kostnad för vattenledningar.

T y p	Rörkostnad				Brandposter à 150 kr. per st.		Avstängningsventiler			Gravkostnad för vatten i ensam grav à 20 kr. per m		Serviser			Summa kronor
	Dim.	Längd	à-pris	Kronor	Antal	Kronor	Antal	à-pris	Kronor	Längd	Kronor	Antal	à-pris	Kronor	
<i>15 m:s hus:</i>															
6 vån.	200	399	13	5 187			3·99	120	479						
	150	672	10	6 720			6·72	90	605						
				11 907	10·71	1 607			1 084	168	3 360	56	85	4 760	22 720
5 vån.	200	450	13	5 850			4·50	120	540						
	150	864	10	8 640			8·64	90	778						
				14 490	13·14	1 971			1 318	216	4 320	72	85	6 120	28 220
4 vån.	200	315	13	4 095			3·15	120	378						
	150	1 110	10	11 100			11·10	90	999						
				15 195	14·25	2 138			1 377	204	4 080	90	85	7 650	30 440
3 vån.	200	341	13	4 433			3·41	120	409						
	150	1 443	10	14 430			14·43	90	1 299						
				18 863	17·84	2 676			1 708	224	4 480	117	75	8 775	36 505
2 vån.	200	341	13	4 433			3·41	120	409						
	150	1 892	10	18 920			18·92	90	1 703						
				23 353	22·33	3 350			2 112	236	4 720	176	75	13 200	46 740

T y p	Rörkostnad				Brandposter å 150 kr. per st.		Avstängnings- ventiler			Gravkostnad för vatten i ensam grav å 20 kr. per m		Serviser			Summa kronor
	Dim.	Längd	å- pris	Kronor	Antal	Kronor	Antal	å- pris	Kronor	Längd	Kronor	Antal	å- pris	Kronor	
<i>11 m:s hus:</i>															
6 vån.	200	278	13	3 614			2 78	120	334						
	150	1 286	10	12 860			12 86	90	1 157						
				16 474	15 64	2 346			1 491	252	5 040	84	85	7 140	32 490
5 vån.	200	276	13	3 588			2 76	120	331						
	150	1 428	10	14 280			14 28	90	1 285						
				17 868	17 04	2 556			1 616	357	7 140	96	85	8 160	37 340
4 vån.	200	371	13	4 823			3 71	120	445						
	150	1 443	10	14 430			14 43	90	1 299						
				19 253	18 14	2 721			1 744	224	4 480	117	75	8 775	36 975
3 vån.	200	419	13	5 447			4 19	120	503						
	150	1 944	10	19 440			19 44	90	1 750						
				24 887	23 63	3 545			2 253	327	6 540	162	75	12 150	49 380
2 vån.	200	405	13	5 265			4 05	120	486						
	150	2 580	10	25 800			25 80	90	2 322						
				31 065	29 85	4 478			2 808	323	6 460	240	75	18 000	62 810
<i>8 m:s hus:</i>															
4 vån.	200	241	13	3 133			2 41	120	289						
	150	2 220	10	22 200			22 20	90	1 998						
				25 333	24 61	3 692			2 287	353	7 060	165	75	12 375	50 745
3 vån.	200	263	13	3 419			2 63	120	316						
	150	2 887	10	28 870			28 87	90	2 598						
				32 289	31 50	4 725			2 914	448	8 960	225	75	16 875	65 765
2 vån.	200	546	13	7 098			5 46	120	655						
	150	3 612	10	36 120			36 12	90	3 251						
				43 218	41 58	6 237			3 906	452	9 040	336	75	25 200	87 600
<i>Radhus:</i>															
2 vån.	200	369	13	4 797			3 69	120	443						
	150	4 425	10	44 250			44 25	90	3 983 (å 15 kr.)						
				49 047	47 94	7 191			4 426	1 050	15 750	104	75	7 800	84 215
1 vån.	200	429	13	5 577			4 29	120	515						
	150	5 249	10	52 490			52 49	90	4 724 (å 15 kr.)						
				58 067	56 78	8 517			5 239	1 051	15 765	200	75	15 000	102 590
<i>Småstugor...</i>															
200	2 337	13	30 381				23 37	120	2 804						
	150	1 675	10	16 750			16 75	90	1 507						
100	10 516	8	84 128				105 16	70	7 361						
			131 259	72 64	10 896				11 672	—	—	1 500	65	97 500	251 330

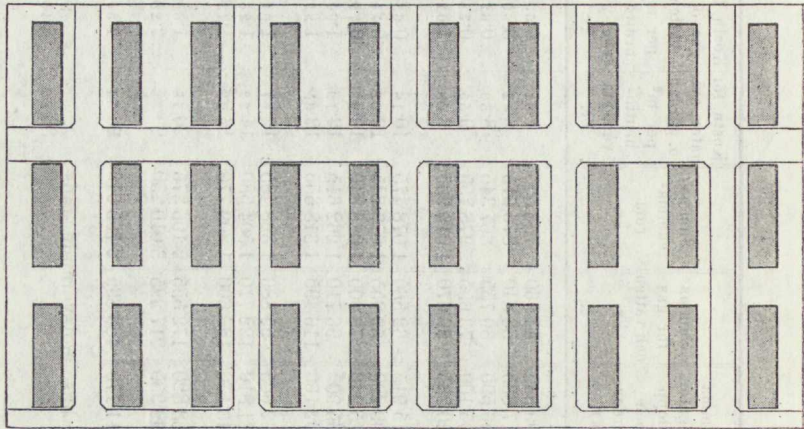
Tab. V. Kostnad för gasledningar.

Typ	Dimension mm	Antal m	å-pris	Kronor	Summa kostnad kr.
15 m:s hus: 6 våningar.....	200	399	25	9 975	22 240
	100	672	12	8 064	
	serviser	420	10	4 200	
5 våningar.....	250	450	33	14 850	30 620
	100	864	12	10 368	
	serviser	540	10	5 400	
4 våningar.....	250	315	33	10 395	30 315
	100	1 110	12	13 320	
	serviser	660	10	6 600	
3 våningar.....	250	341	33	11 253	37 150
	100	1 443	12	17 316	
	serviser	858	10	8 580	
2 våningar.....	200	341	25	8 525	49 930
	150	1 892	17	32 164	
	serviser	924	10	9 240	
11 m:s hus: 6 våningar.....	200	278	25	6 950	30 070
	150	278	17	4 726	
	100	1 008	12	12 096	
5 våningar.....	serviser	630	10	6 300	32 615
	200	276	25	6 900	
	150	276	17	4 692	
4 våningar.....	100	1 152	12	13 824	36 625
	serviser	720	10	7 200	
	250	185	33	6 105	
3 våningar.....	200	185	25	4 625	47 330
	100	1 443	12	17 316	
	serviser	858	10	8 580	
2 våningar.....	250	209	33	6 897	53 685
	200	209	25	5 225	
	100	1 944	12	23 328	
8 m:s hus: 4 våningar.....	serviser	1 108	10	11 880	45 135
	200	405	25	10 125	
	100	2 580	12	30 960	
3 våningar.....	serviser	1 260	10	12 600	57 005
	200	481	25	12 025	
	100	1 980	12	23 760	
2 våningar.....	serviser	935	10	9 350	79 000
	200	525	25	13 125	
	100	2 625	12	31 500	
Radhus: 2 våningar.....	serviser	1 238	10	12 380	188 340
	250	546	33	18 018	
	100	3 612	12	43 344	
1 våning.....	serviser	1 764	10	17 640	114 705
	200	369	25	9 225	
	150	2 028	17	34 476	
Småstugor.....	100	3 135	12	37 620	232 505
	serviser	702	10	7 020	
	200	429	25	10 725	
	150	2 410	17	40 970	114 705
	100	4 126	12	49 512	
	serviser	1 350	10	13 500	
	200	1 168	25	29 200	232 505
	100	13 192	12	158 304	
	serviser	1 500	30	45 000	

¹ Gemensam servis för varje länga.

Exempel å stadsplanetyper.

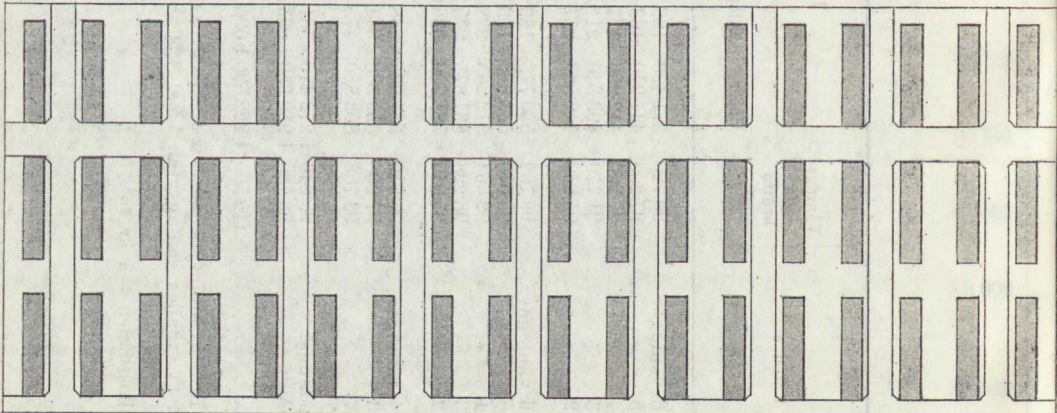

Stadsplanetyp 3.

Planlagt område ..... 93 240 m²
 Bruttovåningsyta ..... 97 200 "
 Exploateringsstal 1.04

Hustyp 15 A, 15 B, 15 C.

Antal våningar ..... 4 st.
 Skala 1:4000.

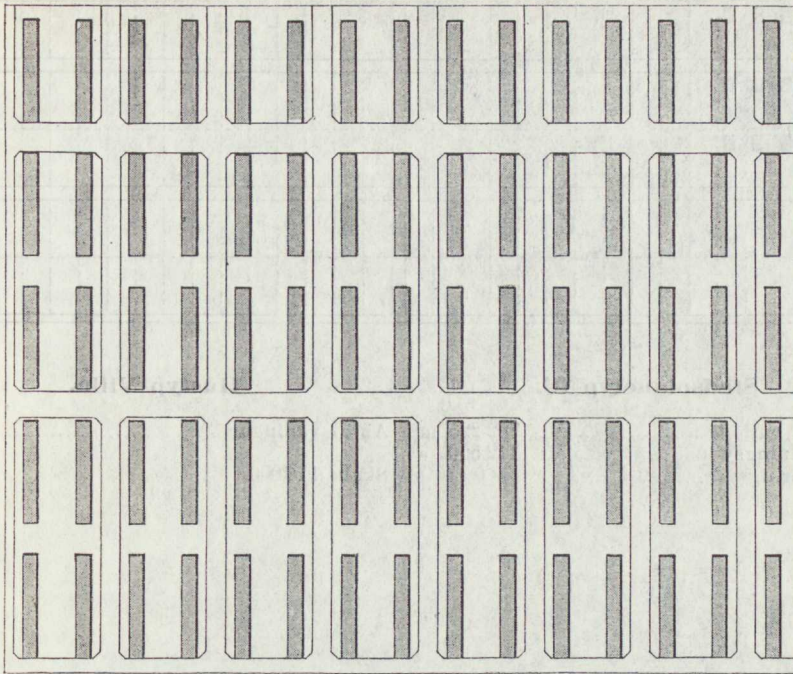

Stadsplanetyp 9.

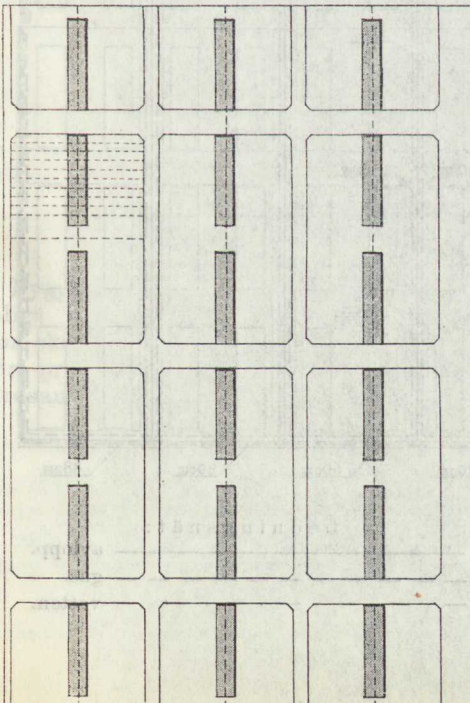
Planlagt område ..... 120 528 m²
 Bruttovåningsyta ..... 96 228 "
 Exploateringsstal 0.80

Hustyp 11 A, 11 B.

Antal våningar ..... 3 st.
 Skala 1:4000.

Stadsplanetyp 12.**Hustyp 8 A, 8 B.**

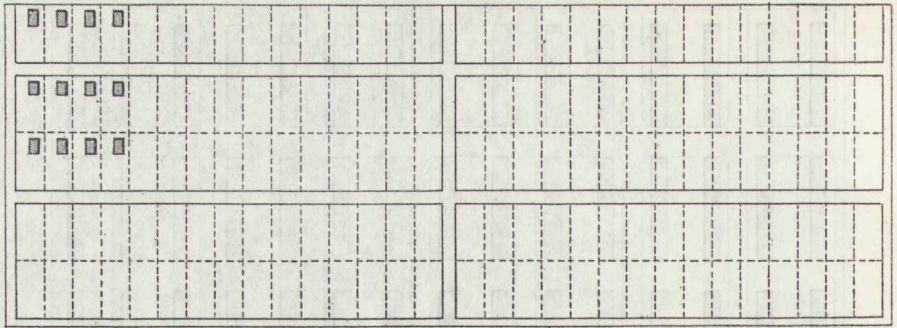
Planlagt område.....	147 000 m ²	Antal våningar	3 st
Bruttovåningsyta	97 200 »		
Exploateringsstal.....	0.66	Skala 1 : 4000.	

Stadsplanetyp 14.

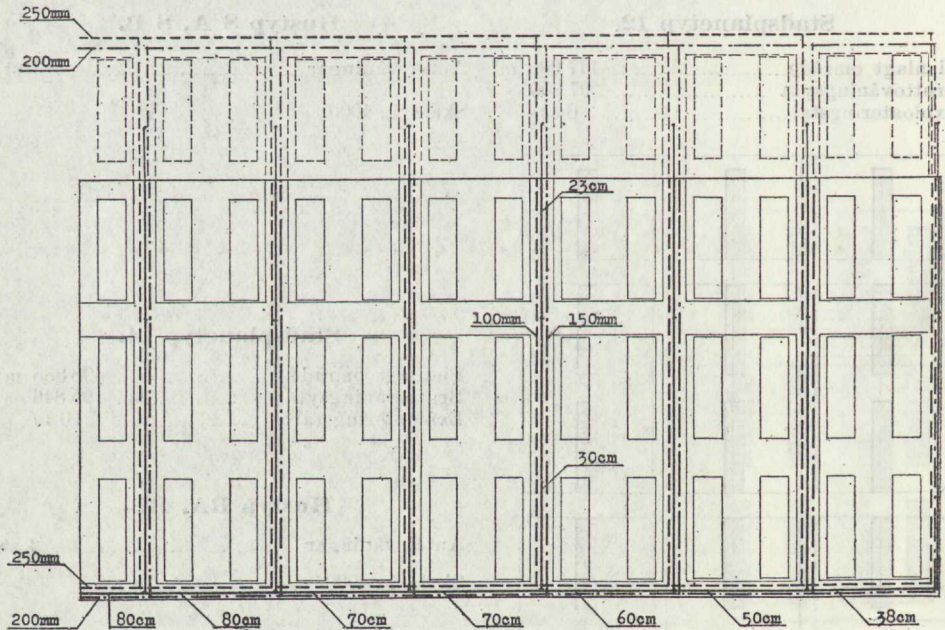
Planlagt område	498 888 m ²
Bruttovåningsyta	95 846 »
Exploateringsstal	0.19

Hustyp RA, RB.

Antal våningar	2 st.
Skala 1 : 4000.	

Stadsplanetypp 16.**Hustyp Villa.**

Planlagt område ..... 782 225 m²   Antal våningar ..... 2 st.
 Bruttovåningsyta ..... 112 500 »
 Exploateringsstal ..... 0.14   Skala 1 : 4000.

Stadsplanetypp 4.

Skala 1 : 4000.

Ledningsnät:

————— avlopp.
 - - - - - gas.
 ······· vatten.

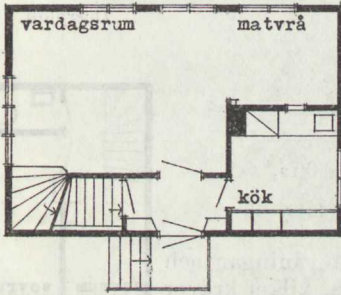
Underbilaga b.

Planritningar för kostnadsberäknade hus- och lägenhetstyper.

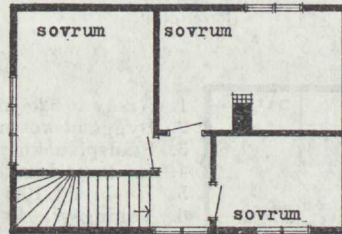
För att ge en närmare beskrivning av de hus- och lägenhetstyper, varpå kostnadsjämförelserna i det föregående grunda sig, bifogas här planritningar för de typer, som innefattas i tabell 2 sid. 208. Till varje ritning är fogad en tablå över beräknad årshyra, byggnadskostnad, stadsplanekostnad, exploateringstal i stadsplan (där dessa äro beräknade), husbredd samt nettovåningsyta.

Skala för samtliga våningsplaner är: 1 cm = 1,666 .. m.

Typ Villa (Småstuga).

Bottenplan.

Överplan.

1. Årshyra 825 kr.
2. Byggnadskostnad c:a 11,000 kr. + visst eget arbete.
3. Stadsplanekostnad 1 888 kr.
4. Exploateringstal i stadsplan 0'14.
5. Husbredd 5'0 m.
6. Våningsyta 60'7 kvm + 30'0 kvm källare.

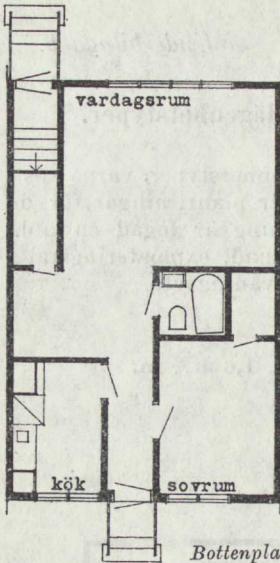
Byggnadskostnaden är här upptagen till c:a 11 000 kr. = det pris vartill enligt uppgift en med denna jämförlig småstuga kan byggas vid produktion i stor skala med eget arbete o. s. v. (jfr sid. 217). Enligt våra kostnadsberäkningar blir priset, när småstugan bygges i enstaka fall, 15 000 kr. exklusive trädgårdsanläggning och staket.

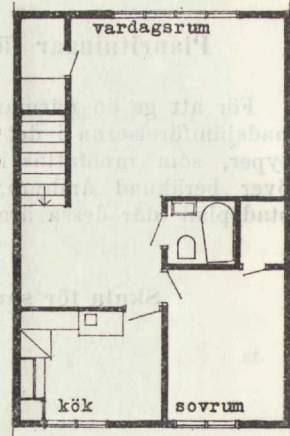
Typ RA.

1. Årshyra 855 kr.
2. Byggnadskostnad 11 400 kr.
3. Stadsplanekostnad 1 284 kr.
4. Exploateringstal i stadsplan 0·19.
5. Husbredd 9·2 m.
6. Våningsyta 46·7 kvm.

Beträffande denna typ måste man ovillkorligen ställa kravet på att fullgott ljudisolerande bjälklag anbringas, lämpligast betongbjälklag eller, om huset uppföres av trä, bjälklag med ljudreglar.

Bottenplan.

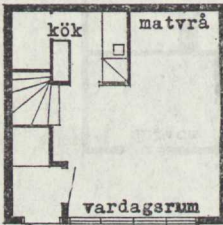

Överplan.

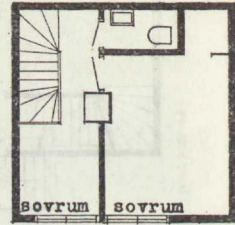
Typ RB.

1. Årshyra 825 kr.
2. Byggnadskostnad 10 980 kr.
3. Stadsplanekostnad 1 238 kr.
4. Exploateringstal i stadsplan 0·19.
5. Husbredd 10·0 m.
6. Våningsyta 45·0 kvm.

Lägenheterna äro i två våningar och ensidigt ställda och belysta, vilket kräver att huset placeras i norr—söder. Ritningarna visa endast halva husbredden.

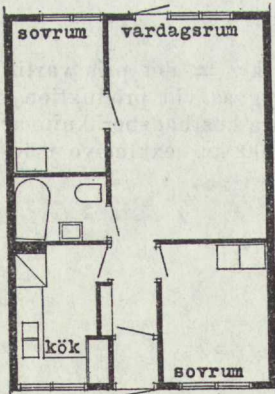

Bottenplan.

Överplan.

Detta hus har i verkligheten uppförts med en våningsyta av 36 kvm, vilken ritningarna avse, och siffrorna i kostnadsfördelningstabellen sid. 212 hänföra sig härtill. I och för jämförbarhet har typen omräknats till en yta av 45 kvm, varvid totalkostnaden sjunker till 244 kr. per kvm nettoyta. Siffrorna i tab. 2 över årshyra etc. äro på det sagda sättet omräknade.

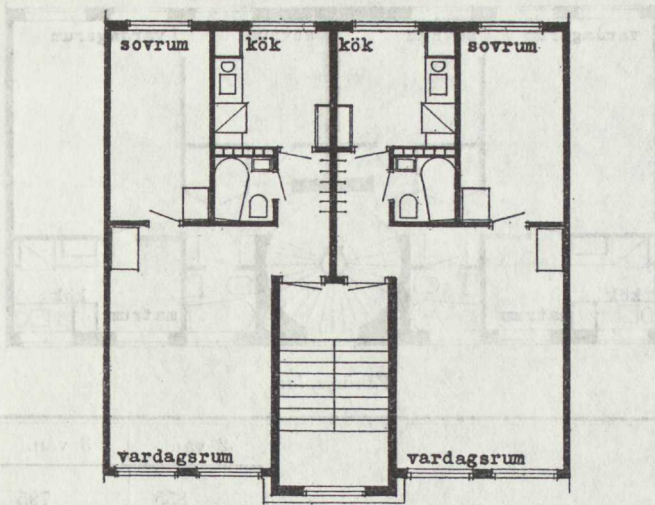
Bottenplan.

Typ RC.

1. Årshyra 930 kr.
2. Byggnadskostnad 12 370 kr.
3. Stadsplanekostnad 1 731 kr.
4. Exploateringstal i stadsplan 0·14.
5. Husbredd 8·2 m.
6. Våningsyta 43·7 kvm.

Ovanstående kostnader gälla för hus, som sammanbyggas i längor med minst 10 huslameller. Lägenhets-skillnadsväggarna böra vara 25 cm tegelvägg eller 15 cm betongvägg; även 20 cm klinkerbetong eller gasbetong är att rekommendera.

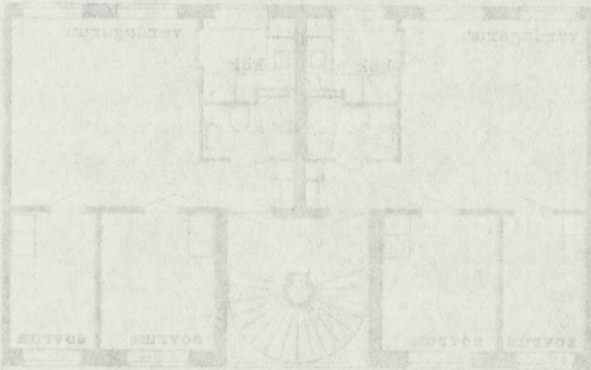
Typ Landshövdingehus.

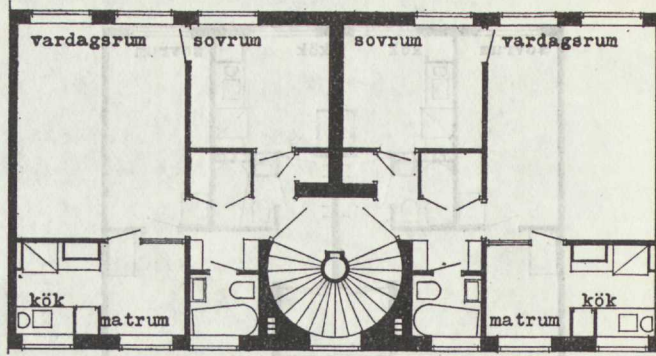
Våningsplan.

(Ritningen avser en av de övre våningarna i trä.)

1. Årshyra 655 kr.
2. Byggnadskostnad 8 710 kr.
3. Stadsplanekostnad 681 kr.
4. Exploateringstal i stadsplan 0.80.
5. Husbredd 10.3 m.
6. Våningsyta 41.5 kvm.

Typ 8 A.

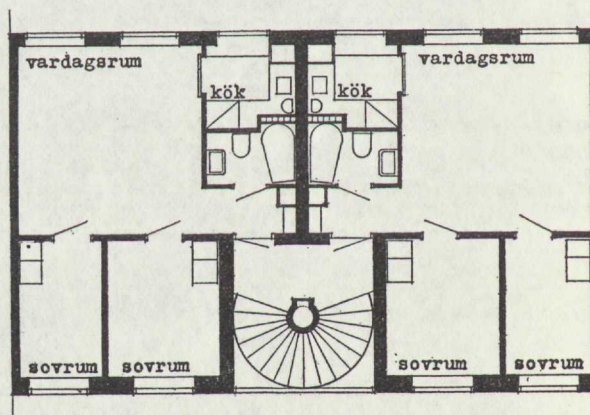

Våningsplan.

	2 vån.	3 vån.	4 vån.
1. Årshyra, kr.	855	795	775
2. Byggnadskostnad, kr.	11 400	10 600	10 325
3. Stadsplanekostnad, kr.	1 018	844	756
4. Exploateringstal i stadsplan.....	0·52	0·66	0·69
5. Husbredd	7·5 m	7·5 m	7·5 m
6. Våningsyta	43·5 kvm	43·5 kvm	43·2 kvm

Huset är konstruerat med ytterväggar av högporöst tegel eller gasbetong, med lägenhetsskillnadsväggar av betong och bjälklag av betong vilande på lägenhetsskillnadsväggarna. I övrigt är huset byggt enligt arbetsbeskrivningen för lamellhus.

Typ 8 B.

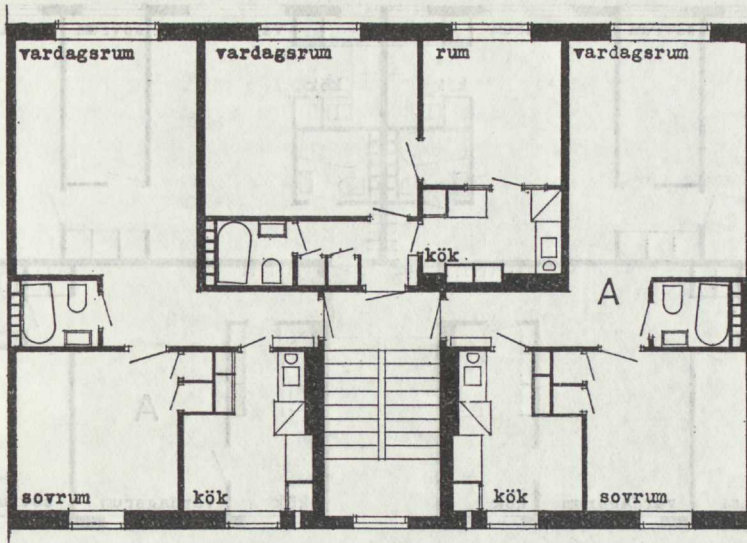

Våningsplan.

	2 vån.	3 vån.	4 vån.
1. Årshyra, kr.	855	780	755
2. Byggnadskostnad, kr.	11 370	10 415	10 060
3. Stadsplanekostnad, kr.	978	811	725
4. Exploateringstal i stadsplan.....	0·52	0·66	0·69
5. Husbredd	8 m	8 m	8 m
6. Våningsyta	41·8 kvm	41·8 kvm	41·4 kvm

Denna hustyp karakteriseras av samma byggnadssätt som föregående typ.

Typ 11 A.

Våningsplan.

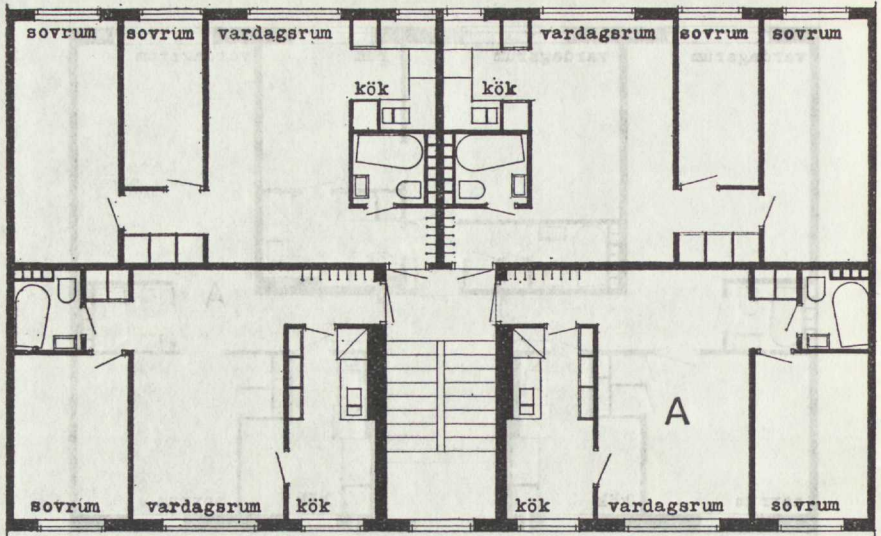
	2 vån.	3 vån.	4 vån.	5 vån.	6 vån.
1. Årshyra, kr.	870	810	770	805	785
2. Byggnadskostnad, kr.	11 620	10 770	10 250	10 760	10 495
3. Stadsplane-kostnad, kr.	873	823	738	693	659
4. Exploateringstal i stadsplan	0·68	0·80	0·84	0·90	0·93
5. Husbredd	11 m	11 m	11 m	11 m	11 m
6. Våningsyta	50·2 kvm	50·2 kvm	50·2 kvm	48·8 kvm	48·8 kvm

(Uppgifterna avse lägenhet A.)

Denna hustyp är byggd med ytterväggar av tegel.

Köket har här utförts så att det vidgar sig mot fasaden, varigenom utrymme för en sovplats erhålles, om så erfordras. I en av lägenheterna i samma plan har köket dragits in i byggnadskroppens mitt och erhåller endast sekundärdager.

Typ 11 B.

Våningsplan.

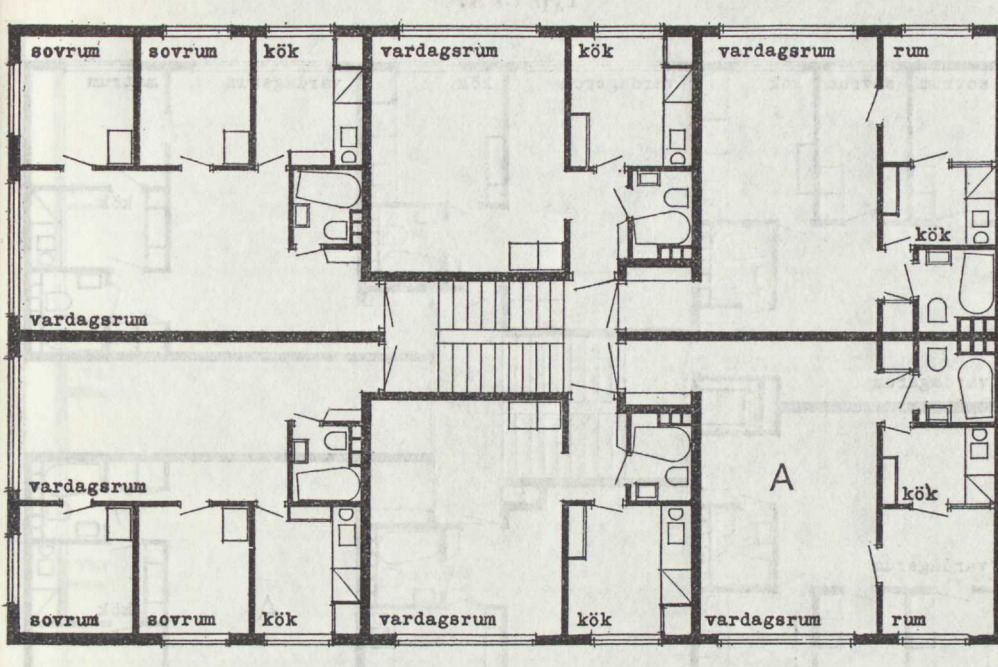
	2 vån.	3 vån.	4 vån.
1. Årshyra, kr.	770	725	700
2. Byggnadskostnad, kr.	10 255	9 645	9 310
3. Stadsplane-kostnad, kr.	783	736	659
4. Exploaterings-tal i stadsplan	0·68	0·80	0·84
5. Husbredd	11·5 m	11·5 m	11·5 m
6. Våningsyta	45·0 kvm	44·9 kvm	44·8 kvm

(Uppgifterna avse lägenhet A.)

Denna hustyp skiljer sig från föregående dels genom att ytterväggarna äro utförda av betong och lättegel och dels genom att lägenheterna äro ensidigt belägna.

I vissa av lägenheterna har köket öppnats mot vardagsrummet, vilket kräver, att impipen från köket gives större dimension än i vanliga fall.

Typ 13.

Våningsplan.

	3 vån.	4 vån.	5 vån.	7 vån.
1. Arshyra, kr.	685	660	680	660
2. Byggnadskostnad, kr.	9 120	8 770	9 080	8 785
3. Husbredd	13'5 m	13'5 m	13'5 m	13'5 m
4. Våningsyta	42'0 kvm	42'0 kvm	41'0 kvm	41'0 kvm

(Uppgifterna avse lägenhet A.)

För barnrika familjer äro de i denna plan inrymda smärre lägenheterna ej lämpliga. Däremot fylla de större lägenheterna mycket stora anspråk.

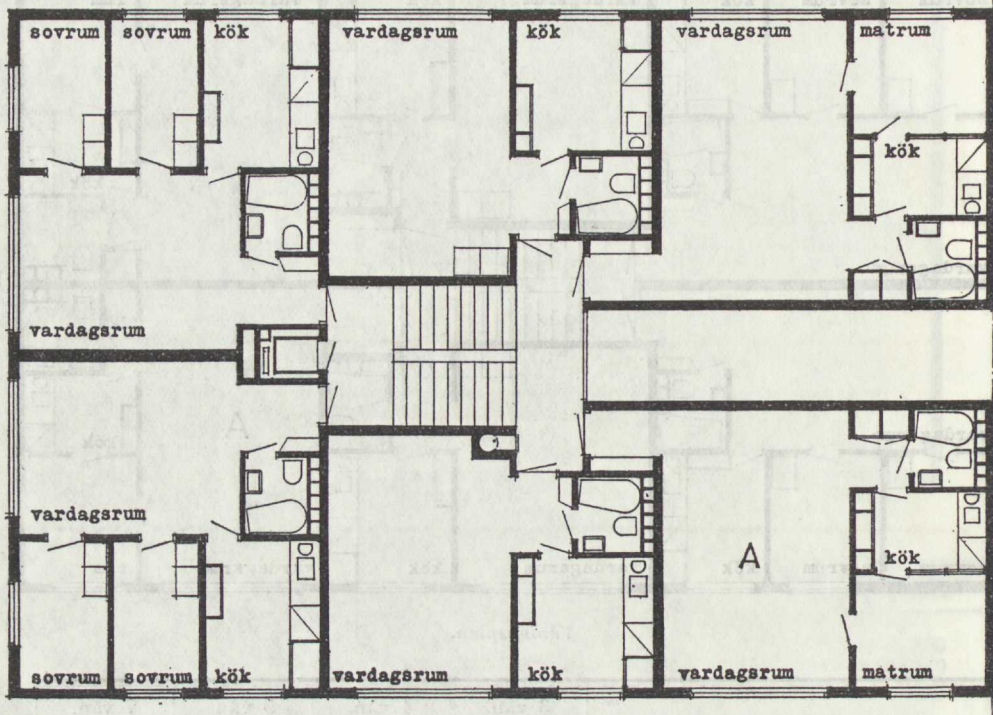
Garderoberna äro ersatta med rörliga klädschåp.

Huset är konstruerat med mellanväggar av betong, vilka uppbära bjälklagen. Yttermurarna äro i trevåningarshuset av högporöst tegel och i sjuvåningarshuset av betong.

Denna hustyp är den första av hittills framlagda typer, som har trappan förlagd i huskroppens mitt och utan dagsbelysning.

När trapporna äro förlagda såsom i detta hus, komma två av planens lägenheter att ligga $\frac{1}{2}$ trappa högre eller lägre än de andra två, vilket ej har några särskilda fördelar eller olägenheter utom för den händelse bjälklagen förläggas å mellanväggarna, då de ej kunna erhålla samma kontinuerliga konstruktion som om samtliga lägenheter låge i samma plan.

Typ 15 A.

Våningsplan.

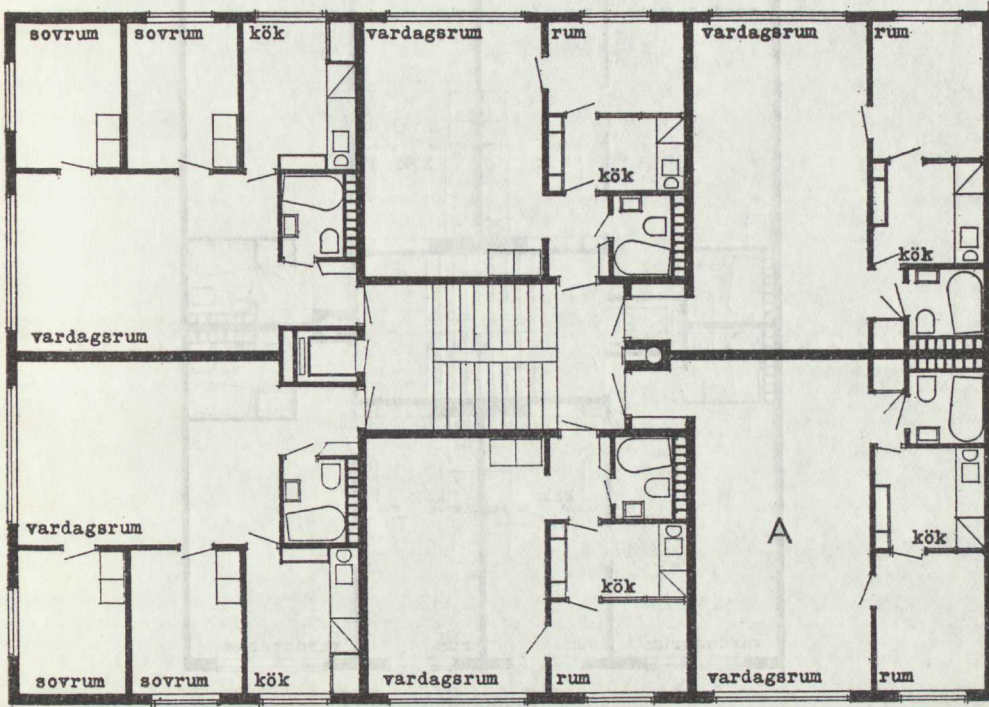
	2 vån.	3 vån.	4 vån.	5 vån.	6 vån.	7 vån.
1. Årshyra, kr.	770	705	675	700	685	680
2. Byggnadskostnad, kr.	10 295	9 380	8 970	9 350	9 140	9 060
3. Stadsplane-kostnad, kr.	570	548	476	484	445	—
4. Exploaterings-tal i stadsplan	0·81	0·94	1·04	1·13	1·18	—
5. Husbredd	15·0 m	15·0 m	15·0 m	15·0 m	15·0 m	15·0 m
6. Våningsyta	42·5 kvm	42·5 kvm	42·5 kvm	42·8 kvm	42·8 kvm	42·8 kvm

(Uppgifterna avse lägenhet A.)

Denna hustyp är i stort sett densamma som föregående typ. Den är dock 2 m bredare. En väsentlig skillnad är även att i huskroppens mitt förlagts en stor ljusbrunn, avsedd att dagsbelysa trappuppgångarna.

Huset är utfört av betong; det kan även utföras av tegel, men utrymmena bli då något mindre.

Typ 15 B.

Våningsplan.

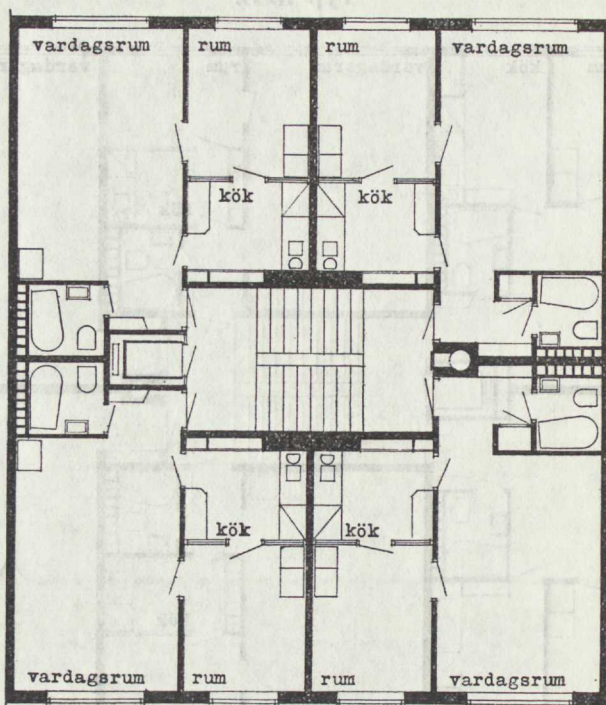
	3 vån.	4 vån.	5 vån.	6 vån.	7 vån.	8 vån.	9 vån.
1. Årshyra, kr.	720	690	705	690	685	685	675
2. Byggnadskostnad, kr.	9 560	9 170	9 430	9 210	9 140	9 100	9 030
3. Stadsplanekostnad, kr.	606	530	520	478	—	—	—
4. Exploateringstal i stadsplan	0·94	1·04	1·13	1·18	—	—	—
5. Husbredd.....	15·0 m	15·0 m	15·0 m	15·0 m	15·0 m	15·0 m	15·0 m
6. Våningsyta	47·0 kvm	47·3 kvm	46·0 kvm	46·0 kvm	46·0 kvm	45·8 kvm	45·8 kvm

(Uppgifterna avse lägenhet A.)

Denna hustyp är en bearbetning av typ 15 A. Lägenhetstyperna äro desamma, men ljusgården, som ger trappan dagsljus, har slopats och de ljusgården omgivande lägenheterna ha i stället gjorts större.

Typ 15 C.

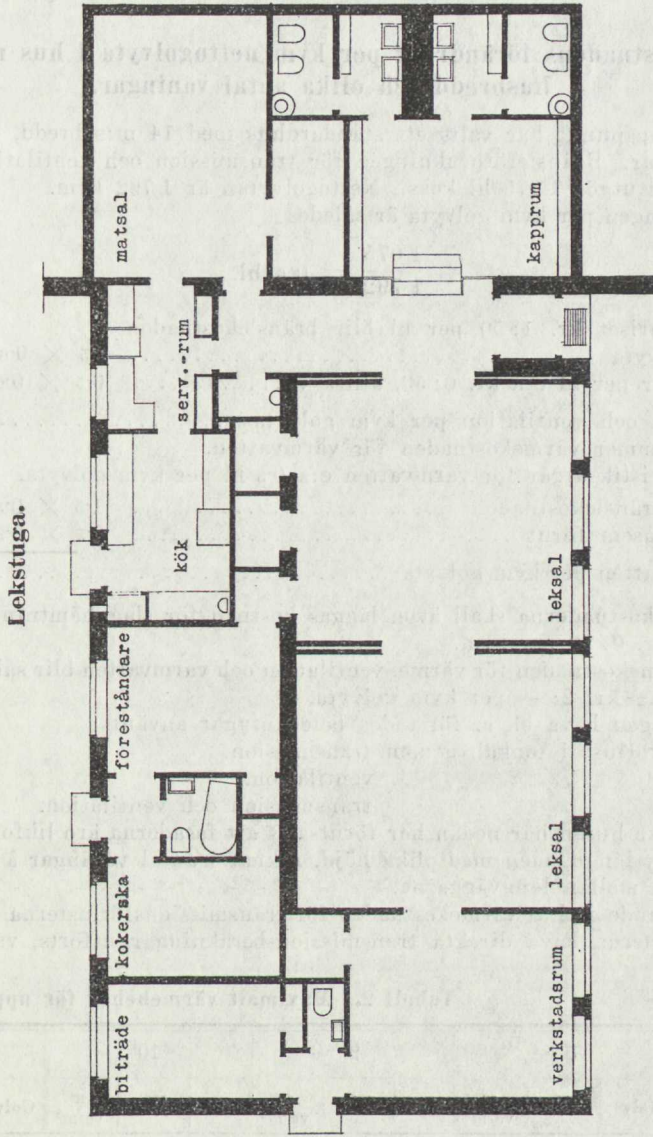

Våningsplan.

	4 vån.	5 vån.	6 vån.	7 vån.
1. Årshyra, kr.	645	685	665	660
2. Byggnadskostnad, kr.....	8 620	9 125	8 895	8 810
3. Stadsplanekostnad, kr.	445	450	415	—
4. Exploateringskostnad i stadsplan	1'04	1'13	1'18	—
5. Husbredd	15'0 m	15'0 m	15'0 m	15'0 m
6. Våningsyta	39'7 kvm	39'8 kvm	39'9 kvm	40'1 kvm

Denna hustyp utföres i likhet med typ 15 A.

Denna typ kan sägas vara det mest typiska lamellhuset, emedan dess konstruktion och plananordning är så beskaffad, att den kan upprepas och förläggas i hur stora längor som helst.

Värmekostnadens förändring per kvm nettogolvyta i hus med olika husbredd och olika antal våningar.

Som utgångspunkt har valts ett standardhus med 14 m:s bredd, 40 m:s längd och 4 våningar. Bränsleförbrukningen för transmission och ventilation är känd i detta hus och utgör 1 075 hl koks. Nettogolvytan är 1 792 kvm.

Förbrukningen per kvm golvyta är således

$$\frac{1\ 075}{1\ 792} = 0.6\ \text{hl.}$$

Med kokspriset kr. 1: 50 per hl blir bränslekostnaden per kvm golvyta ..... $1.5 \times 0.6 = \text{kr. } 0: 90$
Eldarlön är per hl c:a kr. 0: 50, alltså ..... $0.5 \times 0.6 = \text{» } 0: 30$

För värme och ventilation per kvm golvyta ..... kr. 1: 20
Härtill kommer värmekostnaden för varmvatten.

Enligt statistik åtgår för varmvatten c:a 0.3 hl per kvm golvyta.

Alltså är bränslekostnaden ..... $1.5 \times 0.3 = \text{kr. } 0: 45$
Eldarlön såsom förut ..... $0.5 \times 0.3 = \text{» } 0: 15$

För varmvatten per kvm golvyta ..... kr. 0: 60

Till värmekostnaderna skall även läggas kostnad för slagghämtning och reparationer eller kr. 0: 20 per kvm.

Totala värmekostnaden för värme, ventilation och varmvatten blir sålunda $1: 20 + 0: 60 + 0: 20 = \text{kr. } 2: -$ per kvm golvyta.

I utredningen hava bl. a. följande beteckningar använts:

W_t = värmeförlust i tonkal. genom transmission.

W_v = » » » » ventilation.

W_{tv} = » » » » transmission och ventilation.

För de olika husen här nedan har förutsatts att fasaderna äro likformigt utförda och av samma längd, men med olika höjd, räknat i antal våningar à 3 m och med olika avstånd mellan långväggarna.

För uträkning av hur värmekostnaden för transmissionsförlusterna ändras med de olika husformerna hava direkta transmissionsberäkningar utförts, varvid antagits

Tabell 2. Maximalt värmebehov för uppvärmning och

Husbredd i m	8			9			10			11		
	Våningar	Golv	W_{tv}	w ve/m ²	Golv	W_{tv}	w ve/m ²	Golv	W_{tv}	w ve/m ²	Golv	W_{tv}
2.....	0.51	53.2	104.0	0.58	56.3	97.0	0.64	59.5	93.0	0.70	62.7	89.6
3.....	0.77	74.2	96.5	0.86	78.1	90.9	0.96	82.2	85.6	1.05	86.3	82.1
4.....	1.02	95.1	93.2	1.15	99.9	86.8	1.28	104.8	81.9	1.41	109.9	78.0
5.....	1.28	116.1	90.6	1.44	121.7	84.5	1.60	127.5	79.8	1.76	133.5	75.9
6.....	1.54	137.0	89.0	1.73	143.5	83.0	1.92	150.1	78.2	2.11	157.1	74.5
7.....	1.79	158.0	88.1	2.02	165.3	81.9	2.24	172.8	77.2	2.46	180.7	73.5
8.....	2.05	178.9	87.4	2.30	187.1	81.3	2.56	195.4	76.4	2.82	204.8	72.5
9.....	2.30	199.9	86.9	2.59	208.9	80.7	2.88	218.1	75.8	3.16	227.9	71.9

Enhet för golvtytor = 1 000 m².

20° inner- och — 20° yttertemperatur. Resultaten för resp. vinds- och botten-
våningar samt mellanvåning äro sammanställda i tab. 1.

Tabell 1. Värmemängderna uttryckta i tonkalorier.

Husbredd	Vindsvåning + bottenvåning			Mellanvåning		
	W_t	W_v	W_{tv}	W_t	W_v	W_{tv}
8 m	44.3	8.9	53.2	16.5	4.45	20.95
9 »	46.3	10.0	56.3	16.8	5.00	21.80
10 »	48.4	11.1	59.5	17.1	5.55	22.65
11 »	50.5	12.2	62.7	17.5	6.10	23.60
12 »	52.5	13.3	65.8	17.8	6.65	24.45
13 »	54.6	14.4	69.0	18.2	7.20	25.40
14 »	56.6	15.5	72.1	18.5	7.75	26.25
15 »	58.7	16.6	75.3	18.8	8.30	27.10

I denna tabell ha även införts värmeförlusterna för ventilationen vid ovanstående
ytter- och innertemperaturer, varvid antagits att ventilationen är proportionell mot
husets volym och luftomsättningen $\frac{1}{2}$ gång per timme. Med dessa värden för olika
husbredder som utgångspunkt har genom summering av resp. våningars transmis-
sions- och ventilationsförluster — sålunda för 4 våningars hus: botten + vinds-
våning + 2 mellanvåningar — dessa förluster beräknats för olika hustyper, vilka
värden även hava uträknats i ve/m^2 golvyta och sammanförts i tab. 2.

Under förutsättning att bränslekostnader och eldarlöner äro proportionella mot
maximala värmeförlusterna w per kvm, erhållas dessa kostnader för olika byggnader
genom proportionering med motsvarande kända kostnader för det s. k. standard-
huset, vars maximala värmeförluster äro = $69.6 ve/m^2$ och bränsle- och eldnings-
kostnad för uppvärmning och ventilation är = $1.20 kr./m^2$.

Således är rörliga kostnaden för värme och ventilation =

$$\frac{w}{69.6} \times 1.20 \text{ kr./m}^2.$$

Härtill komma kostnader för varmvatten enligt föregående ..... 0: 60 kr/m^2
samt för slagghämtning och reparationer enligt föregående ..... 0: 20 » »

0: 80 kr/m^2

Totalkostnaden för värme, ventilation och varmvatten blir sålunda per kvm golv-
yta lika med kr.

$$\frac{w}{69.6} \times 1.20 + 0.80.$$

ventilation för byggnader av olika bredd och antal våningar.

12			13			14			15		
Golv	W_{tv}	$\frac{w}{ve/m^2}$	Golv	W_{tv}	$\frac{w}{ve/m^2}$	Golv	W_{tv}	$\frac{w}{ve/m^2}$	Golv	W_{tv}	$\frac{w}{ve/m^2}$
0.77	65.8	85.5	0.83	69.0	83.2	0.90	72.1	80.1	0.96	75.3	78.5
1.15	90.3	78.5	1.25	94.4	75.5	1.34	98.4	73.4	1.44	102.4	71.2
1.54	114.7	74.5	1.66	119.8	72.1	1.79	124.6	69.6	1.92	129.5	67.5
1.92	139.2	72.6	2.08	145.2	69.8	2.24	150.9	67.4	2.40	156.6	65.2
2.30	163.6	71.2	2.49	170.6	68.5	2.68	177.1	66.1	2.88	183.7	63.8
2.68	188.1	70.2	2.91	196.0	67.5	3.13	203.4	65.0	3.36	210.8	62.8
3.07	212.5	69.4	3.34	221.4	66.5	3.58	229.6	64.1	3.84	237.9	62.0
3.45	237.0	68.7	3.75	246.8	65.9	4.03	255.9	63.5	4.32	265.0	61.4

De erhållna kostnaderna i kr. per kvm äro sammanförda i tab. 3.

Tabell 3. Kostnader för värme, ventilation och varmvatten vid olika huskroppar av 40 m:s längd och 3 m:s våningshöjd.

Husbredd i m	8	9	10	11	12	13	14	15
Antal våningar	Kronor per kvm							
2	2·59	2·47	2·40	2·34	2·27	2·22	2·18	2·15
3	2·46	2·37	2·27	2·21	2·15	2·10	2·05	2·03
4	2·41	2·30	2·21	2·15	2·08	2·04	2·00	1·96
5	2·36	2·26	2·18	2·11	2·05	2·01	1·96	1·92
6	2·33	2·23	2·15	2·08	2·03	1·98	1·94	1·90
7	2·32	2·21	2·13	2·07	2·01	1·96	1·92	1·88
8	2·31	2·20	2·12	2·05	2·00	1·95	1·90	1·87
9	2·30	2·19	2·11	2·04	1·99	1·94	1·89	1·86

*Underbilaga d.***Arbets- och materialbeskrivning för byggnadsarbeten.**

För samtliga hustyper utom småstugan och radhuset gäller följande summariska arbetsbeskrivning.

Grunden. För grunden schaktas till 15 cm under blivande källaregolv. Grundmurarna utföras av betong. Där de ligga över mark, isoleras desamma medelst kork, slaggplattor, santorintegel eller liknande.

Dränering och isolering samt socklar. Dräneringar utföras mycket omsorgsfullt, så att torra källare erhållas. Dessa dräneringar anbringas på yttersidorna och minst 15 cm under källaregolvets nivå med gott fall åt huvudavlopp. I särskilt fuktig terräng skola dessa dräneringar bestå av två rader dräneringsrör och c:a 30 cm singel eller makadam. Där avloppsledningar gå fram under källaregolv, dräneras medelst 20 cm högt lager av singel eller makadam. Under samtliga källaregolv planeras med singel eller makadam och därpå lägges golv av stålslipad cement. I tvättstugor, pannrum och dylika utrymmen anbringas golvbrunnar och golven läggas med lutning mot desamma. Utvändigt isoleras grundmurarna med strykning till full täckning medelst asfaltemulsion eller liknande. Strax under källaregolvets nivå inlägges vid gjutningen också horisontalisolering bestående av fet betong. Socklarna skola endast avskrapas och strykas med asfaltlack, inertol eller liknande.

Bjälklag. Samtliga bjälklag utföras av betong, varvid ett flertal konstruktioner äro ekonomiska och tekniskt likvärdiga. Undertecknade vilja endast nämna tre typer, som använts i lämpliga fall:

- 1) Betongbjälklaget gjutes mellan järnbalkar, varvid den armerade plattan förlägges i underkant. Därefter påfylles torr koksaska eller likvärdigt material, å vilket sedan lägges cementgolv, som stålslipas för linoleummatta. Vid dessa gjutningar kontrolleras, att kring samtliga genomgående rörledningar igjutes mycket noggrant.
- 2) Klinkerbetongbjälklaget har på sista tiden funnit stor användning. Det gjutes som en homogen massa, på vilkens översida ett avslipat cementgolv anbringas. Armeringen utföres av rundjärn.
- 3) Ett rent betongbjälklag med rundjärnsarmering kan även användas, i vilket fall antingen bärande plattor gjutas som homogena bjälklag eller också förses betongbjälklaget med betongbalkar. Betongformen blir kvarsittande och å denna anbringas sedan spräckpanel, varpå röras och putsas.

För samtliga dessa fall gäller att stor noggrannhet iakttages beträffande faran för vägglusens spridning. Emedan denna spridning i många fall sker vid rörstammars genomgång vid bjälklagen, där vissa otätheter svårligen kunna undvikas, bör uppmärksamheten riktas just härpå. Ett flertal sätt till effektiv tätning finnas, av vilka undertecknade särskilt vilja peka på anbringandet av ett lager mycket långsamt hårdnande asfaltemulsion, som tack vare sin mjuka konsistens förmår följa rörens utvidgning och sammandragning vid olika temperaturer på vatten m. m.

Yttermurarna. Yttermurarna uppföras av material, som fylla rimliga anspråk på såväl hållfasthet som värmeisolering. Av ålder ha endast tegel och trä ansetts besitta dessa egenskaper, men på sistone ha även material såsom vanlig betong isolerad med kork, gasbetong eller liknande funnit användning. Dessa isoleringar böra om möjligt anbringas å murens yttersida. Vid vissa konstruktionsätt, t. ex. när yttermurarna ej belastats av bjälklag utan dessa laster överförts till mellanväggarna, har även högporöst tegel och gasbetong kommit till användning. Vid dessa senare

fall har dock hushöjden begränsats till tre våningar. Vid högre hushöjder ha sistnämnda konstruktioner ej kunnat komma till användning. Allt efter betingelserna beaktas dessa olika konstruktioner.

Lägenhetsskillnadsväggar. Lägenhetsskillnadsväggar utföras främst med tanke på att en god ljudisolering erhålles. Lämpliga sådana väggar äro t. ex.:

- 1) 25 cm tjock tegelvägg.
- 2) dubbla plattväggar av slaggplattor eller gasbetong av 7 och 10 cm tjocklek med mellanlägg av arkimatta.
- 3) 25 cm tjock gasbetong- eller klinkerbetongvägg.
- 4) 15 cm tjock vanlig betongvägg eller
- 5) kloasongvägg bestående av minst ett lag 2" plank, impregnerad arkimatta, läkt, spräckpanel, rörning och puts å båda sidor.

Flera typer förekomma även när de komma till användning, skola de äga åtminstone den ljudisoleringsförmåga, som ovan angivna typer besitta.

Mellanväggar inom lägenheterna. Mellanväggar inom lägenheterna utföras t. ex. av:

- 1) slaggcementplattor.
- 2) gasbetongplattor eller
- 3) som kloasongväggar, bestående av 2" plank, papp å bägge sidor, spräckpanel å en sida, rörning och puts å bägge sidor.

Golv och trappor. På det stålslipade golvet isoleras med inertol, anhydrol eller liknande, varpå läggas linoleummattor på underlag av tjock grålump-papp. Användas i stället som underlag impregnerade tunna korkskivor, kan såväl grålump-papp som isoleringsstrykning bortfalla.

Badrumsgolv lägges med lutning mot golvbrunn och förses med neponsetisolering, som uppstrykes minst 15 cm å väggarna. Därpå lägges golv av cementmosaik eller liknande med 10 cm höga socklar av samma material kring alla väggar.

Trappor utföras av cementmosaik antingen som blocksteg, vilket är billigast och som i kostnadsberäkningen använts, eller gjutas armerade betongkuper med steg och avsatser, som beläggas antingen med kalksten, marmor eller cementmosaik. Enkla räcken och ledstänger uppsättas.

Sopnedkast. I hus med 4 våningar och mera anordnas sopnedkast av glaserade lerrör, vilka nedtill mynna över sopbehållare i stålslipat utrymme.

Taklaget. Taklaget utföres med lämplig konstruktion och täckes med panel och galv. plåt. Å vissa platser, där byggnadsförordningarna så medgiva, kunna även tak med olika pappslag, t. ex. icopalpapp och andra, komma till användning och detta utförande har använts i kostnadsberäkningarna. I sådana fall utföres yttertak-panelen av spåntat trä med ett lag vanlig asfalterad papp och ett slitpapptäcklager, vilket senare klistras i fogarna. Vid denna konstruktion tillses noga, att god täthet erhålles vid alla brytningar, veck och språng såsom t. ex. vid taksprång, vid takkuper, takbrytningar och rännदार m. fl. ställen. Vid skorstenar bör dessutom pappen dragas upp minst 15 cm.

Utvändigt. Utvändigt putsas huset och kalkfärgas, såvida ej fasadtegel användes då detsamma bör fogstrykas. Endast det första alternativet är kostnadsberäknat.

Fönster- och droppbleck samt stuprör och hängrännor anbringas och målas.

Invändigt. Alla tak och väggar putsas.

Ytterportar. Ytterportar skola vara starkt konstruerade och solitt utförda, lämp-ligen av ek, så att de tåla såväl väderlekens inverkan som stötar och annat slitage.

Tamburdörrar. Tamburdörrar skola förutom på styrka även fylla rimliga anspråk på god ljudisolering, så att ej buller från trappor och förstugor tränger in i lägenheterna.

Innerdörrar. Innerdörrarna kunna vara av enklare konstruktion men skola fylla stora anspråk på hållfasthet; ävenså bör lämplig uppdelning ske, så att målningsbättringar o. d. kunna utföras utan att hela dörren därför behöver ommålas.

Fönster. I hus upp till 3 våningar utföras fönstren kopplade och utåtgående med post. I högre hus utföras de kopplade och inåtgående. Glasning utföres med enkeltjockt B-glas. Där fönsterbänkar förekomma, utföras desamma av cementmosaik eller kalksten. Även målade träbänkar kunna användas, ehuru de lätt ut sättas för åverkan.

Dörr- och fönsterfoder samt socklar uppsättas överallt där så är erforderligt. Vid skåp och diskbänkar i kök utföras s. k. sparklådor.

Beslag. Samtliga portar, dörrar, fönster, skåp o. d. förses med starka och ändamålsenliga beslag.

Målning. I kök skola tak krederas och limfärgas och väggar i kök samt tak och väggar i badrum skola oljas, bredspacklas en gång samt slipstrykas och färdigstrykas med oljefärg. Tak i alla övriga utrymmen krederas och limfärgas. I alla rum avslipis, makuleras och tapetseras väggarna, varvid i största utsträckning tvättbara och ljusa tapeter användas.

Snickerier schellackeras, grundas, ispacklas och bredspacklas två gånger, avslipis, slipstrykas och färdigstrykas med oljefärg.

I kallare målas ej andra utrymmen än pannrum, tvättstugor och mangelrum, där tak och väggytor oljas och strykas två gånger med oljefärg. Alla rör och allt synligt järn strykas två gånger med oljefärg.

Ventilation. Ventilation ordnas så att god omsättning av luft erhålles. Ett lämpligt system, som medtagits i samtliga kostnadsberäkningar, är springventiler under fönstren, en i varje rum, för inläppande av friskluft. Dessa springventiler placeras ovanför värmeelementen och rikta luftströmmen uppåt, så att den förvärmes av den uppstigande värmen från värmeelementen. Evakuering anordnas från köket medelst en rymlig impipa med minst 0.02 kvm:s area. Härigenom vinnes, att när friskluften inläppes i rummen och utsugning endast sker från köket, blir utsugningen enkelriktad och kommer alltid att gå från rummen genom köken ut i evakueringspipan. Vid dörrarnas över- eller undersida anordnas därför springor, genom vilka luften kan passera från rum till kök. Matos hindras härigenom inkomma i rummen. Särskild evakuering anordnas i badrummet, där också frisklufts-inläpp anordnas, antingen genom frisklufts kanal eller fönster. Dörr mellan badrum och lägenhet skall vara tät, så att evakueringen i badrummet ej motverkar evakueringen i köket.

I småstugan och radhuset utföres grunden enligt föregående eller också av bärande betongplatta och murar av gasbetong, hålcementtegel eller liknande.

Isolering och dränering utföres som i föregående, likaså kallaregolvs.

Bjälklagen utföres av trä med bjälkar av erforderliga dimensioner, blindbotten och fyllning. Denna fyllning kan vara lätt, såsom kutterspån, korkspån e. d.

Lägenhetsskiljande bjälklag ljudisoleras med ljudreglar.

Innertakpanel av 1" spåntat trä, som papp- eller vävspännes.

Golv utföras av 1 $\frac{1}{4}$ " trä, på vilket lägges linoleummatta. Badrumsgolv utföras av trä med lutning åt golvbrunn varpå spännes buldanvöv och anbringas isolering och cementmosaik enligt föregående. Bjälklagsfyllning får ej finnas under badrummen.

Ytterväggarna utföras antingen i enlighet med föregående beskrivning eller också av lämplig träkonstruktion t. ex. 2 $\frac{1}{2}$ " plank, impregnerad papp med lockpanel på yttersidan och på innersidan arkimatta, läkt och fiberplattor.

Övrig utrustning utföres i enlighet med vad föreskrivits för andra hustyper.

Trädgårdsanläggning, staket o. d. äro ej medtagna vid kostnadsberäkningen för byggnaden, utan ha för samtliga hustyper hänförs till stadsplanekostnaderna.

Bostadsförsörjningen ur produktions- och sysselsättningssynpunkt.

Det är en naturlig sak, att byggnadsindustrien och särskilt bostadsbyggandet måste vara en betydande del av den totala produktionen och erbjuda en väsentlig del av de samlade sysselsättnings- och försörjningsmöjligheterna i varje med avseende å folkmängd och levnadsstandard växande samhälle.

Den omständigheten att byggnadsverksamheten i högre grad än nästan all annan produktion frambringar en varaktig produkt ställer den i ett särskilt intimt, växelverkande sammanhang med den allmänna *progressiviteten* i det ekonomiska samhällslivet. Det är framför allt tillväxten från tidpunkt till tidpunkt i bostadsefterfrågan som bestämmer hur mycket som kommer att byggas. Om byggnader vore av obegränsad varaktighet, skulle produktionsbehovet vara helt bestämt som en enkel tillväxtfunktion. Vid stationär folkmängd, oförändrad geografisk fördelning av befolkningsmassan och oförändrad bostadskonsumtion per individ skulle byggnadsbehovet vara lika med noll, vid linjärt växande bostadsbehov skulle byggnadsbehovet vara konstant och vid accelererad resp. retarderad tillväxt i bostadsbehovet skulle byggnadsbehovet vara absolut taget stigande resp. sjunkande. — I jämförelse med nyproduktionsbehovet i egentlig mening har hitintills i den industrialiserade världen behovet av ersättning för genom ålder, demodernisering o. s. v. ur fastighetsbeståndet avgångna bostäder betydligt förhållandevis litet. (I Sverige har rivningsfrekvensen vanligen varierat omkring 10 % av nyproduktionen.) Även ombyggnadsverksamheten har hittills intagit en relativt underordnad plats. Inom överskådlig framtid torde dock i detta hänseende komma att ske en viss förändring.

Om alltså från en synpunkt sett byggnadsverksamheten hittills i dominerande grad varit bestämd av den allmänna *progressiviteten* i samhället, så har å andra sidan otvivelaktigt byggnadsverksamheten själv varit en väsentlig utvecklingsdrivande faktor. Vi ha här att göra med en växelverkan, ett inom vissa gränser dynamiskt-kumulativt förhållande. Det ligger i det nuvarande ekonomiska samhällsmaskineriets natur, att ekonomisk utveckling i hög grad är knuten vid kapitalproduktionens omfattning, och då särskilt vid sådan mycket varaktig anläggningsverksamhet, som byggnadsverksamheten representerar. Den verksamhet, som kräves för de varaktiga anläggningarnas växande, alstrar en för produktionens avsättning allmänt stimulerande köpkraft i större omfattning än som omedelbart behövs för att köpa de nya varaktiga anläggningarnas egna tjänster, varigenom impulser till allmän ekonomisk expansion skapas. Omvänt betyder en stagnation i kapitalproduktionen inte endast, att de för denna direkt och indirekt engagerade produktionsfaktorerna bli sysslolösa, utan också minskade avsättningsmöjligheter för produktionen i allmänhet genom bortfallet av köpkraft i kapitalproduktionen och därför allmän stagnation och försämrat utnyttjande av de produktiva resurserna. Snabb expansion i det ekonomiska livet har alltid grundat sig på en omfattande kapitalproduktion. Allmänna avsättningskriser, stagnation och tillbakagång ha å andra sidan alltid tagit sig uttryck i låg kapitalproduktion.

Erfarenheten visar, att den ekonomiska utvecklingen har en tendens att röra sig inte endast i de allbekanta kortare konjunkturväxlingarna, utan även att över längre tider växla mellan perioder av svagare och perioder av starkare expansion. Beträffande de kortare konjunkturväxlingarna är kapitalproduktionens dominerande roll så uppenbar, att något tvivel om dess centrala roll knappast kan råda. Det finns visst fog för uppfattningen, att även de över längre tider sig sträckande perioderna av snabbare eller långsammare ekonomisk utveckling återspegla en olikhet i omfånget av särskilt den långfristiga anläggningsverksamheten (kommuni-

kationsanläggningar, byggnadsverksamhet o. d.). Under tider av snabbare expansion synes anläggningsverksamheten genomsnittligt vara av relativt större omfattning än under tider av långsammare expansion. Teoretiskt är ett sådant sammanhang icke svårförklarligt. Realiserandet av ett stort anläggningsbehov betyder icke endast större produktion och sysselsättning inom själva anläggningsverksamheten, utan också impulser till allmän produktionsexpansion, varigenom samhällets produktiva resurser bättre utnyttjas.

Byggnadsverksamhetens betydelsefulla roll i dessa sammanhang framgår av den stora plats inom den totala industriella produktionen och särskilt inom kapitalproduktionen, som den intager. I de mera avancerade industriländerna har med den progressivitet som utmärkt dem under det senaste halvsekle, byggnadsindustrien direkt sysselsatt mera arbetare än någon annan industri med undantag blott för järn- och stålindustrien, under det att den utbetalade lönesumman inom byggnadsindustrien på grund av dess starkt arbetskrävande natur i regel varit större än i någon annan industri överhuvud. Enligt en uppskattning utgöra i Tyskland, England, Frankrike och Italien byggnadsarbetarna ungefär 6.5 % av hela den arbetande befolkningen och c:a 14 % av industriarbetarna. I U. S. A. uppskattas byggnadsarbetarna till mer än 6 % av alla förvärvsarbetande och nära 18 % av arbetarantalet i icke-agrar yrken.¹ Enligt en uppskattning för arbetslöshetsutredningen² uppgick antalet arbetare inom byggnadsindustrien och närstående hantverksfack omkring 1930 till 80- till 100 000, vilket motsvarar ungefär en femtedel av antalet inom den egentliga industrien. Dessa siffror från olika länder stämma mycket väl med varandra. Allmänt synes antalet av inom byggnadsindustrien direkt sysselsatta arbetare utgöra c:a 15 % av samtliga industriarbetare (inklusive byggnadsarbetare). — Av dessa äro det övervägande större antalet sysselsatta inom den både ekonomiskt och socialt betydelsefullaste grenen av byggnadsindustrien, bostadsbyggandet. Av hela byggnadsverksamheten torde i Sverige under senare hälften av 1920-talet ungefär 70 % utgjorts av bostadsbyggande.

För att redovisa byggnadsproduktionens plats inom totalproduktionen har man därtill att räkna med den indirekta sysselsättning, som föranledes av byggnadsverksamheten, inom materialindustrier, transportväsen o. s. v.³ Till övervägande större delen utgå byggnadsindustriens materialkostnader som betalningar till inhemsk produktion och transport. Ingen industri av betydelse torde i själva verket i så hög grad vara av hemmamarknadsindustriens karaktär som byggnadsindustrien inklusive därav beroende produktion. — Såvitt bekant har ingen mera ingående beräkning gjorts av hur stor den indirekta sysselsättning, som föranledes av byggnadsindustrien, är och alltså av hur många människor som totalt erhålla arbete genom byggnadsverksamheten. Den indirekta sysselsättningen är ju uppsplittrad på en lång rad produktions- och transportgrenar, av vilka många endast till obestämbar del ha sin avsättning till byggnadsverksamheten. Om man räknar med att minst hälften av byggnadskostnaderna gå till köp av material och transporter, till övervägande större delen inom landet, och vidare att omkring 60 % av materialkostnaderna i första, andra o. s. v. led utgå som arbetslöner, samt slutligen att lönenivån inom de materiallevererande industrierna är något lägre än inom den egentliga byggnadsproduktionen, förefaller det rimligt att antaga, att det totala antalet av genom byggnadsverksamhet direkt och indirekt sysselsatta arbetare uppgår till minst 50 % mer än antalet av de på byggnadsplatserna direkt arbetande. — Den totala sysselsättningen genom byggnadsverksamheten skulle sålunda kunna beräknas till 20 till 25 % av hela den industriella sysselsättningen. Därav skulle c:a 70 % komma på bostadspro-

¹ Jfr art. Construction Industries i Encyclopædia of the Social Sciences. Vol. 4.

² Statens offentliga utredningar 1931: 20.

³ Det är här inte fråga om den sekundära sysselsättning, som kan skapas genom köpkraftstillskott ur byggnadsproduktionen.

duktionen, varav följer att *bostadsproduktionen normalt skulle svara för omkring en sjättedel av den totala industriella sysselsättningen* (inklusive byggnadsverksamhet).¹

Redan detta framhäver bostadsproduktionens stora roll som försörjningskälla. Sin plats som verklig nyckelindustri har emellertid byggnadsverksamheten i första hand genom sin dominerande roll inom kapitalproduktionen, vars centrala betydelse för den ekonomiska *utvecklingen* här ovan berördes. Även i fråga om den kvantitativa betydelsen av byggnadsindustrien inom den totala realkapitalbildningen stämna uppskattningar från olika länder tämligen väl överens. Enligt beräkningar av National Bureau of Economic Research sker normalt 40 à 50 % av all kapitalkonstruktion i U. S. A. inom bostadsbyggandet. I Tyskland uppskattas investeringarna inom byggnadsverksamheten sedan 1924 till omkring 50 % av den totala kapitalbildningen. Enligt beräkningar av professor Åkerman och bankdirektör Lagercrantz utgjorde i Sverige under senare hälften av 1920-talet investeringarna i bostadsbyggande likaledes omkring 50 % av den totala realinvesteringen. Bostadsproduktionssakkunniges beräkning av den totala byggnadskostnaden för år 1927 stannar vid ett tal, som motsvarar ungefär en tredjedel av det för samma år beräknade värdet av industriell produktion av kapitalvaror, varvid är att märka, att i detta senare ingår värdet av industriellt producerade byggnadsförnödenheter. Det är härav klart, att bostadsproduktionen utgör en verklig huvudpost inom realkapitalbildningen. Som allmän uppskattning kan sägas, att under efterkrigstiden normalt mellan hälften och en tredjedel av all realinventering har skett inom bostadsbyggandet.

Härmed är också given bostadsproduktionens roll som konjunkturfaktor och som faktor i den allmänna ekonomiska expansionen eller dess motsats, stagnationen och tillbakagången. Dess stora betydelse för realkapitalbildningens betydelse också ett betydande inflytande på konjunkturförloppen. Erfarenheterna av byggnadsverksamhetens konjunkturbeteende ger även ofta bekräftelse härpå. Det är härvid att märka att byggnadsverksamheten stundom visar betydande avvikelser i sitt konjunkturförlopp från den allmänna konjunkturrörelsen, vilket har sammanhang å ena sidan med bostadsefterfrågans bundenhet i första hand till hushållsbildningen, som varierar svagare med konjunkturerna än inkomstbildningen, och å andra sidan med dels byggnadsproduktionens starka känslighet för ränteförändringar och dels dess extraordinärt spekulativa karaktär. Det har emellertid varit ett vanligt, om än icke fullständigt regelbundet förhållande, att byggnadsverksamhetens konjunkturutveckling anteciperat den allmänna industriella konjunkturutvecklingen. Kriser och bakslag inom byggnadsverksamheten ha ofta föregått de allmänna kriserna. Så har t. ex. med stor regelbundenhet varit fallet i U. S. A., bl. a. även 1929, då byggnadsverksamheten lär ha starkt deklinerat ungefär ett halvår före den allmänna krisen. Även i Sverige låter sig samma förhållande ofta iakttagas vid ett studium av konjunkturutvecklingen över en längre period; det uppträder dock icke här med samma regelbundenhet som i U. S. A. — Även återhämtningarna i den allmänna konjunkturrörelsen ha ofta föregåtts av ökad aktivitet särskilt inom bostadsbyggandet. Detta låter förmoda — vilket även med hänsyn till byggnadsverksamhetens förut nämnda starka betydelse för realkapitalbildningen synes på teoretiska grunder rimligt — att vid omslagen i konjunkturutvecklingen byggnadsproduktionen kan utgöra, och sannolikt ofta har utgjort en viktig drivkraft, en viktig källa för de köpkraftsbortfall resp. köpkraftstillskott, vilka alstrat omslagssituationerna, detta i synnerhet som byggnadsverksamhetens egna konjunkturväxlingar på grund av dess speciella betingelser (finansieringsförhållanden, företagsorganisation, avsaknaden av större fast kapital o. s. v.)

¹ Härei äro dock icke inräknade sådana smärre återkommande underhållsarbeten, målning o. s. v., som statistiskt ej redovisas som bostadsproduktion men som äro att hänföra till bostadsförsörjningen i vidare bemärkelse.

ha betydligt större amplitud än den egentliga industriella produktionens och även i allmänhet större än övriga kapitalvaruindustriers konjunkturväxlingar.

Det kan även i detta sammanhang noteras, att under den senaste världsdepressionen det i flera länder kunnat iakttagas en viss likhet mellan den allmänna depressionsutvecklingen och byggnadsverksamhetens utveckling. Det är säkert ingen tillfällighet, att i sådana länder, t. ex. England och Sverige, där byggnadsverksamheten hållits förvånande väl uppe under depressionsåren, även den allmänna depressionen har varit mindre djup än i andra länder i genomsnitt. Därmed är icke sagt att icke andra faktorer ha medverkat, vilket är klart, eller att icke en av betingelserna för byggnadsverksamhetens gynnsamma läge varit just den allmänna depressionens relativt ringa djup, vilket också är klart. Så mycket kan dock utan vidare sägas som att lägre byggnadsverksamhet i dessa länder också skulle ha betydett en kumulativt försämrande inverkan på det allmänna konjunkturläget. Överhuvud finns det gott erfarenhetsunderlag för ett visserligen något förenklande men ändå väsentligt riktigt påstående av en amerikansk expert, att »ekonomer och affärsfolk i allmänhet ha under det senaste årtiondet kommit att betrakta byggnadsindustriens villkor som en mätare på den allmänna ekonomiska utvecklingen».¹

Såsom tidigare antytts, har den ekonomiska utvecklingen hittills utmärkts icke endast av den mera kortfristiga växling mellan uppsving och sammandragning, som bildar den vanliga konjunkturykeln, utan också av en över längre tidrymder spännande växling mellan perioder av starkare expansion och perioder av mera stagnerande utveckling, vilken senare växling med all sannolikhet sammanhänger med långa flacka vågor i den långfristiga anläggningsverksamheten. Många skäl tala för antagandet, att omfånget av den på enskilt initiativ företagna industriella investeringsverksamheten under kommande decennium kommer att bli relativt mindre än tidigare. Även om för kortare uppsvingsperioder den industriella investeringsverksamheten kommer att på högkonjunkturtypiskt sätt rycka i vädret, har man dock att räkna som sannolikt, att i genomsnitt för en längre följd av år det industriella investeringsbehovet skall visa sig vara relativt svagt. Industrianläggningarna, transportlederna o. s. v. äro utbyggda till en kapacitet, som mångenstädes långt överstiger den som nu eller inom överskådlig framtid kan utnyttjas. Endast under förutsättning av att stora, nu icke förutsebara tekniska eller andra förändringar av för produktion och konsumtion starkt revolutionerande art inträffa, skulle nya utvecklingsdrivande investeringsbehov av tillräcklig omfattning växa upp. Den för hushållningen »naturliga» utvecklingsenergien kan därför med stor sannolikhet förmodas bli relativt svag lång tid framåt. Trots det senaste årets konjunkturförbättring kvarstår en betydande arbetslöshet, som en åt sig själv lämnad produktionsutveckling knappast inom överskådlig tid kommer att reducera till »normal» omfattning. Det existerar och kommer antagligen lång tid framåt att bestå omfattande reala produktionsreserver, vilkas sysselsättande måste betraktas som en nationalekonomisk angelägenhet av största vikt.

Under sådana förhållanden och inför sådana framtidsutsikter framträder bostadsproduktionens väsentlighet som investeringsfält än starkare. Här föreligger å ena sidan ett stort, delvis latent, lång tid framåt på ett någorlunda beräkneligt sätt växande behov, vars tillfredsställande är av grundläggande socialpolitisk betydelse, å andra sidan en produktionsapparat, som visserligen är i hög grad i behov av effektivare organisation, men som i varje fall är av sådan storleksordning, att dess fulla sysselsättande eller utvidgning skulle ge starka utslag i den totala sysselsättningen, och därtill är produktionsgrenen av den natur, att den med rätta kan betecknas som den allmänna ekonomiska »expansionens nyckel». Det är helt naturligt, att på senare tider i en lång rad länder med växande styrka betonats lämpligheten av att genom olika offentliga ingripanden stimulera byggnadsproduktionen och därmed

¹ Construction Industries, s. 265.

icke endast förbättra bostadsförsörjningen för befolkningens stora massa utan också öka sysselsättningen och påskynda den allmänna ekonomiska utvecklingen.

De »naturliga» betingelserna för bostadsproduktionens utveckling under närmaste 10 å 15 år synas vara sådana, att även utan offentligt ingripande bostadsproduktionen sannolikt kommer att intaga ett minst lika betydande rum inom totalproduktionen och inom realkapitalbildningen som under det gångna årtiondet. Såsom visas i bilaga 4, har den — mätt efter förkrigsmått — exceptionellt stora omfattningen av byggnadsverksamheten under efterkrigstiden framför allt betingats därav, att tillväxten i antalet familjehushåll varit av långt större såväl relativ som absolut omfattning än under tidigare utvecklingsskeden. För kommande årtionde kan beräknas ett ungefär lika stort tillskott i antalet familjehushåll som under det gångna årtiondet och därtill kommer, att i framtiden familjebestandets åldersuppbyggnad förskjutes mot högre, mera bostadskrävande åldrar. Med hänsyn till dessa för byggnadsbehovets utveckling grundläggande demografiska förhållanden finnes alltså fog för antagandet, att bostadsefterfrågan ännu minst ett årtionde framåt kommer att ställa krav på lika stora tillskott i bostadsbeståndet för hela landet som tidigare.

Byggnadsbehovet röner emellertid inverkan av även andra faktorer än tillväxten i antalet familjehushåll. Den inre omflyttningen, särskilt flyttningen från land till stad, har en självständig betydelse för byggnadsbehovets totala omfattning, ej endast för dess geografiska fördelning. Flyttningar från stagnerande eller tillbakagående orter betyda nettotillskott till byggnadsbehovet, eftersom man inte kan flytta med sig byggnaderna. Under de senaste 10—15 åren torde nybyggnadsverksamheten på landsbygden varit mycket inskränkt;¹ det är städerna och framför allt en del av de större och medelstora städerna, som stått för byggnadshaussen. — Frågan om städernas sannolika utveckling i fortsättningen är givetvis vanskelig att söka bedöma. En av de därvidlag bestämmande omständigheterna är åldersfördelningen. En stor del av de till städerna inflyttande befinna sig i åldern 20—30 år. Utvecklingen av denna åldersklass kommer därför att ha en viss betydelse för städernas tillväxt.² Åldersklassen 20—30 år når sitt maximum omkring 1935 och börjar därefter något avtaga. Tillbakagången är dock icke starkare än att 1945 denna åldersklass är knappt 8 % mindre än vid sitt maximum. Det absoluta antalet inom den mest mobila befolkningskategorien kommer alltså att under det närmaste årtiondet icke att minska starkare än att den verkan, som minskningen i och för sig kunde ha på flyttningsfrekvensen, lätt kunde upphävas av små förskjutningar i motsatt riktning i andra för flyttningarna bestämmande faktorer. Att en viss dämpare på åtminstone den relativa stadstillväxten lägges genom denna omständighet, synes dock sannolikt.

Mot detta har man emellertid att ställa sannolikheten av att jordbruket i framtiden kommer att stöta från sig folk i snarare starkare takt än hittills, vilket måste motverka eventuella tendenser till sänkning av inflyttningen till städerna och de stadsliknande samhällena. Om man därtill räknar med en förskjutning i den industriella produktionens struktur till fördel för hemmamarknads- och konsumtionsvaruindustrierna, vilken synes sannolik, så måste även denna tendera att påskynda städernas och de stadsliknande samhällenas utveckling, efter som de nämnda industrierna i stor utsträckning äro stadsindustrier. — Alla spådomar i dessa frågor äro dock, som sagt, vansklige. Möjligen kommer den inre omflyttningen att förändra karaktär, men att den skulle i sådan grad minska, att därigenom det av till-

¹ En viss reservation bör göras för den byggnadsverksamhet, som följt av att folk flyttat till busslinjerna etc.

² Det är dock klart att om de ekonomiska betingelserna för en omflyttning av befolkningen äro bestämda, kan en förskjutning av åldersfördelningen medföra en förskjutning av den typiska flyttningsåldern. Härvid kunna dock vissa tröghetsmoment — till följd av olika mobilitet i olika åldrar — komma att visa verkan.

växten i familjehushållens antal betingade byggnadsbehovet skulle i nämnvärd mån reduceras, finns knappast någon anledning att antaga.

Byggnadsbehovet påverkas vidare av *rivningarnas och ombyggnadernas* omfattning. Under senaste årtionden ha rivningarna starkt varierat, men i genomsnitt hållit sig omkring 10 % av bruttoproduktionen. I Stockholm uppgick år 1929 rivningsverksamheten till mellan 20 och 30 % av bruttotillskottet, vilket dock är exceptionellt. Förutsatt att inte städernas utveckling stagnerar, skulle sannolikt även utan offentliga ingrepp i stadsbyggnads- och bostadsförhållanden rivningsverksamheten komma att stiga (i genomsnitt för en längre följd av år). Trafiken ställer nya krav på gaturegleringar. Citybildningen tränger undan bostadslägenheterna från de centralaste lägena och tvingar fram rivning och ombyggnad för kommersiella ändamål. De stora delar av de svenska städerna som kommo till i och med det utomordentligt snabba stadsbyggandet på 1880-talet tillväxa i ålder och förfall och underhållskostnader. Konkurrenten från de nya, modernt utrustade husen kommer rimligen att i växande grad (sekulärt betraktat) föranleda moderniseringar, men även total rivning och ombyggnad.

För att belysa en av de för rivningarnas omfattning bestämmande omständigheterna, nämligen fastighetsbeståndets ålderssammansättning nu och dess sannolika utveckling i framtiden, krävas beräkningar, som delvis måste utgå från antaganden, som icke kunna direkt statistiskt verifieras, om byggnadsverksamheten under tidigare perioder (före tillkomsten av statistik rörande byggnadsverksamheten), rivningarnas omfattning och fördelning på åldersklasser, stadsbefolkningens framtida utveckling o. s. v.

För de följande beräkningarna av lägenhetsbeståndets ålderssammansättning i de större svenska städerna åren 1935, 1945 och 1955 ha prövats en mångfald olika alternativa antaganden för att utröna i vad mån variation i antagandet inverkar på resultaten.

För uppskattningen av lägenhetsbeståndets åldersfördelning år 1935 i 36 större städer¹ ha använts beräknade lägenhetsbestånd åren 1885, 1895, 1905, 1915, 1925 och 1935. Bestånden vid de tre första tillfällena ha uppskattats för varje stad för sig med stöd av invånarantalet resp. år inom stadens nuvarande (^{31/12} 1933) administrativa område. Dessa folkmängdssiffror ha stått att få direkt för Stockholm och Göteborg samt för städer, som ej sedan 1885 ändrat sina administrativa gränser, medan de för övriga städer ha approximerats på så sätt, att för tidigare år till folkmängden inom det administrativa området lagts ett tillskott av samma relativa storlek, som det inkorporerade områdets folkmängd hade vid inkorporeringstillfället. Enligt bostadsräkningen 1912/13 har för varje stad uträknats antal invånare per bostadslägenhet och denna relation har antagits tidigare förändra sig relativt på samma sätt som antalet invånare per eldstad i Stockholm. På så sätt ha för åren 1885, 1895 och 1905 erhållits kvoter, som, använda på resp. stads folkmängd, givit antalet lägenheter resp. år.

Bestånden åren 1915, 1925 och 1935 ha erhållits på annat sätt. De av bostads- resp. hyresräkningarna uppgivna bostadsbestånden² (åren 1912/13, 1920, 1924, 1926 och 1933) ha bildat stomme i beräkningen och ha överbygts med siffror över byggnadsverksamheten. — För att nå fram till en siffra över bostadsbeståndet år 1935 har antagits, att nettotillskottet i antalet lägenheter per år under åren 1934—35 varit detsamma som i genomsnitt under åren 1924—33.

För uppskattning av rivningarnas omfattning under de olika 10-årsperioderna har beträffande åren fram till 1915 antagits, att relationen mellan rivningar och

¹ Dessa städer innefatta samtliga med över 10 000 inv. år 1933 utom Trollhättan, Mölnadal och Lidingsö.

² Korrigerade med hänsyn till byggnadsverksamheten under antagandet att inkorporerad ort haft samma antal invånare per lägenhet som moderorten.

nettotillskott i samtliga städer varit ungefär densamma som i Stockholm. Efter 1915 ha uppgifterna i statistiken över byggnadsverksamheten kommit till användning.

Med dessa uppgifter om bostadsbeståndet vissa år och om bruttotillskott och rivningar av lägenheter under mellanliggande perioder har en åldersfördelning kunnat erhållas blott mot ett antagande om rivningarnas fördelning på olika lägenhetsåldrar. Flera sådana ha prövats och det har visat sig att varierande antaganden inom sannolika gränser icke spela väsentlig roll.

För uppskattning av bostadsbeståndet år 1945 och 1955 har bostadsbehovet antagits stiga i samma takt som antalet gifta män.¹ Vidare ha två alternativa antaganden gjorts, beträffande de i beräkningarna ingående 36 städernas andel av den totala beräknade folkmängden, i det att denna andel i ena fallet antagits i fortsättningen vara oförändrad, i andra fallet antagits växa med samma hastighet som under åren 1910—30. Dessa alternativ giva beträffande den här viktigaste frågan om den absoluta omfattningen av lägenheter i de högre åldersklasserna resultat, som ej väsentligt skilja sig från varandra; för den procentuella åldersfördelningen spela dock givetvis olikheter i antaganden om städernas framtida tillväxt stor roll.

För att uppskatta lägenhetsbestånden och deras åldersfördelning ha vidare erfordrats antaganden om dels rivningsverksamhetens totala omfattning och dels dennas frekvens i olika åldrar. En mångfald sådana antaganden ha prövats.

Enligt beräkningarna skulle lägenhetsbeståndet i de 36 städerna år 1935 omfatta c:a 515 000 lägenheter. Dess beräknade fördelning på olika åldrar samma år framgår av följande ungefärliga tal:

Ålder	0—10	10—20	20—30	30—40	40—50	50—
Antal lägenheter, c:a...	149 000	59 000	82 000	77 000	28 000	120 000

Såsom nämnts, spela variationer inom sannolika gränser i antaganden om företagna rivningars fördelning på åldersklasser ingen betydande roll.

Av de i tablån redovisade åldrarna äro de två yttergrupperna betydligt större än de övriga. Den yngsta gruppen innehåller den ännu icke genom rivningar minskade produkten av det senaste årtiondets stora byggnadsverksamhet. Den äldsta gruppen innehåller dels det från äldre tider kvarstående beståndet, dels den i sammanhang med det moderna stadsväsendets framväxt bedrivna starka byggnadsverksamheten under 1870- och början av 1880-talen. Gruppen 40—50 år, som är mindre än hälften av någon av de övriga, återspeglar den djupa och varaktiga depressionen i byggnadsverksamheten under slutet av 1880-talet och början av 1890-talet.

Vid beräkningarna under olika alternativa förutsättningar av lägenhetsbeståndet och dess sammansättning åren 1945 och 1955 inverka antagandena om de 36 städernas folkmängdsutveckling i förhållande till totalfolkmängden och den därur (efter antal gifta män) härledda byggnadsverksamheten på omfattningen av de yngre åldersgrupperna, under det att antagandena om rivningarna inverka på de äldre.

Efterföljande tabell illustrerar ett av de beräknade fallen. Antaganden äro a) att de 36 städernas andel av totalfolkmängden växer med samma hastighet som under åren 1910—30; b) att rivningsfrekvensen, anpassad efter förhållandena 1925—35, fördelas sålunda, att av lägenheter som passera genom 30—40-årsåldern rivs 1 %, av lägenheter som passera genom 40—50-årsåldern rivs 2 % samt av lägenheter som överskridit 50-årsgränsen rivs 11 % på 10 år.

Vid jämförelser mellan åldersklasserna 0—10 år, som återspeglar byggnadsverksamheten under föregående 10-årsperiod, måste beaktas att talen för 1945 och 1955 äro beräknade på annat sätt än talet för 1935. Olikheten i metod har medfört att för 1935 denna åldersklass redovisas som *relativt* för stor, vilket dock här, där intresset knyter sig framför allt till de högre åldrarna, där rivningar förekomma, saknar väsentlig betydelse.

¹ Enligt de kalkyler, som redovisas i bilaga 4.

Ålder	Beräknat lägenhetsbestånd					
	Antal			Procent		
	år 1935	år 1945	år 1955	år 1935	år 1945	år 1955
0—10 år	149 175	136 542	116 058	29·0	21·5	15·9
10—20 »	59 125	149 175	136 542	11·5	23·5	18·7
20—30 »	81 900	59 125	149 175	15·9	9·3	20·4
30—40 »	77 013	81 490	58 829	14·9	12·8	8·1
40—50 »	28 420	75 858	80 268	5·5	12·0	11·0
50—60 »	119 367	132 810	189 128	23·2	20·9	25·9
Tillhoppa	515 000	635 000	730 000	100·0	100·0	100·0

Den äldsta åldersgruppen växer relativt svagt från 1935 till 1945, vilket sammanhänger med den tidigare nämnda svaga byggnadsverksamheten 1885—95. Mellan 1945 och 1955 växer den däremot synnerligen kraftigt. Det här redovisade värdet på beståndet av mer än 50-åriga lägenheter, c:a 190 000, ligger ungefär mitt emellan de ytterlighetsvärden (165 000 resp. 225 000), som erhållits vid antaganden innebärande att rivningen fram till 1955 blir ingen alls resp. får dubbelt så stor frekvens som under åren 1925—35.

Under förutsättning att rivningsfrekvensen i olika åldersgrupper under de två kommande decennierna förblir oförändrad i den omfattning den hade åren 1925—35 (och med den fördelning, som tidigare nämnts), skulle de under dessa decennier inträdande förändringarna i lägenhetsbeståndets åldersfördelning betyda en ökning av det för de 36 städerna beräknade omfånget av rivningarna för det senast gångna årtiondet (c:a 14 000 lägenheter) till c:a 16 500 för perioden 1935—45 och c:a 21 000 lägenheter för åren 1945—55. Det är dock härvid att märka, att ingen hänsyn har kunnat tagas till åldersförskjutningarna inom den stora gruppen av lägenheter med över 50 års ålder. Hade så kunnat ske, skulle sannolikt den som en funktion av åldersfördelningen beräknade rivningen ha visat starkare stegring.

Hur mycket av en dylik av lägenhetsbeståndets åldrande betingad, i tidernas längd ofrånkomlig ökning av rivnings- och ombyggnadsverksamheten som (utan offentliga ingrepp) faktiskt kan komma att utlösas under de närmaste 10—20 åren är dock omöjligt att hysa en bestämd mening om. Rivningsverksamheten är en funktion icke endast av fastighetsbeståndets åldersfördelning, utan även och kanske i högre grad av sådana omständigheter som städernas kommersiella och industriella utvecklingshastighet (och även av offentliga åtgöranden). Man har dock att räkna med som i hög grad sannolikt, att rivningarna snarare öka än minska byggnadsbehovet under de kommande årtiondena.

För att sammanfatta: De på byggnadsmarknadens efterfrågesida bestämmande faktorerna — frånsett dem som kunna verka till förbättrade bostadsvanor och höjd utrymmesstandard¹ — synas ge fog för det sannolikhetsomdömet, att under de närmaste 10—15 åren byggnadsbehovet under i övrigt oförändrade betingelser skulle utveckla sig på ungefär samma, eller snarare något högre nivå än under de gångna 10 åren. De tillskott i byggnadsbehov, som kunde erhållas genom spontant, på upplysningens väg eller medelst offentliga åtgärder framdrivna förbättringar i bostadsvanorna eller genom billigare produktion, skulle under sådana omständigheter betyda en nettoökning av bostadsproduktionens omfattning och alltså en mobilisering i högre eller lägre grad av den »försörjningsreserv», som tillgodoseendet av latent bostadsbehov utgör.

Det är ytterligt svårt att med någon säkerhet söka kvantitativt uppskatta stor-

¹ I annan mening än den rent automatiska sänkningen av boendetäthetstalen till följd av minskningen i familjehushållens storlek.

leken av detta tillskott i byggnadsbehovet, enkannerligen det, som kunde åstadkommas av offentliga ingripanden av olika art, såsom framdrivande av den latenta köpkraftiga bostadsefterfrågan genom bostadsinspektionens försorg, sänkning av byggnadskostnaderna genom rationalisering av byggnadsproduktionen, sänkning av förräntningen genom effektivare finansiering, subvention av de mindre bemedlades bostadsbehov o. s. v. I synnerhet om man för framtiden räknar med en höjning av bostadsstandarden i fråga om utrymme och rumsdifferentiering har man anledning att antaga, att betydande delar av det äldre bostadsbeståndet komme att demoderniseras i långt starkare grad än vad som hittills åstadkommits genom konkurrensen från de modernt utrustade nya lägenheterna. Om bostadspolitiska ingripanden, en genom produktionsrationalisering förbilligad produktion och en gynnsam inkomstutveckling möjliggöra höjning av utrymmesstandarden¹, avveckling av trångboddheten och av 1 rum och kök-lägenheten som bostad för familjer med barn, blir en avsevärd del av det nuvarande beståndet av de minsta lägenhetstyperna icke användbart. Höjning av bostadsstandarden kräver icke endast att standarden för nybyggda bostäder höjes (i fråga om utrymme och rumsdifferentiering) utan även att det gamla bostadsbeståndet i viss omfattning omformas. De tekniska möjligheterna och kostnaderna för en sådan omformning förtjäna en särskild undersökning. Storleksordningen av det byggnadsbehov, som skulle skapas genom det äldre lägenhetsbeståndets anpassning till en höjd utrymmesstandard skulle givetvis till sin årliga omfattning vara beroende av den hastighet, varmed standardhöjningen successivt genomfördes, och av den grad, vari utrymmesstandarden höjdes, vilket i sin tur i stor utsträckning betingades av de offentliga ingripandenas omfattning.

Detta sista gäller i ännu högre grad om den rivningsverksamhet och det därav skapade ersättningsbehov, som fordras för sanering av äldre kvarter och stadsdelar. I den mån kraven på stadsplanemässig sanering av äldre stadspartier från det allmännas och från de boendes sida skärpas och realiseras genom offentliga ingripanden och genom minskad efterfrågan på lägenheter i otillfredsställande ordnade kvarter skapas anspråk på byggnadsindustrien icke endast för rivningen och den större eller mindre ombyggnaden av de äldre kvarteren utan också för nybyggnaden i ersättning för de bortrivna lägenheterna.

Härtill endast ett par synpunkter i fråga om offentliga ingripanden, som beröra byggnadsproduktionen.

Byggnadsverksamhetens ställning i konjunkturförloppen, som tidigare kort vidrörts, ge i och för sig skäl för att offentliga ingrepp i bostadsproduktionen planeras på sådant sätt att denna bringas att röra sig i en »motkonjunktur». Å andra sidan tala emellertid många skäl för att nybyggnadsverksamheten borde så långt möjligt stabiliseras. De starka växlingarna betyda otvivelaktigt i längden ett fördyrande av bostadsförsörjningen både därigenom, att den tekniska och företagsorganisatoriska utvecklingen på området hämmas och skäligen ordnade förhållanden på denna produktionsgrens arbetsmarknad och kapitalmarknad konserveras, och därigenom att riskerna hållas på en hög nivå. En radikal förbättring av bostadsförsörjningen förutsätter förbilligande av produktionen och detta i sin tur kräver stabilisering av nybyggnadsverksamheten. En jämnare produktionsutveckling på detta stora och viktiga produktionsområde skulle otvivelaktigt till en viss grad verka som ett allmänt konjunkturstabiliserande moment. Det konjunkturpolitiska önskemålet att icke endast stabilisera byggnadsverksamheten utan även försätta den i en motkonjunktur kunde emellertid delvis förenas med det ur bostadsförsörjnings-synpunkt motiverade önskemålet om en så långt möjligt jämn utveckling av nybyggnadsverksamheten, nämligen därigenom att den del av bostadsindustrien, som utgöres av rivningar och ombyggnader och som med all sannolikhet i framtiden

¹ Med bortseende från den »automatiska» minskningen i boendetätheten. Jfr bilaga 4.

kommer att få större betydelse än tidigare, forcerades under de tider, då arbetsanskaffningsbehovet är mest trängande. Ett av de förnämsta medlen varigenom nybyggnadsverksamheten kunde stabiliseras trots växlande efterfrågan vore just att variera rivnings- och ombyggnadsverksamheten. Eftersom i allmänhet bostadsefterfrågans tillväxt är stark under högkonjunkturerna, då inflyttningen till städerna ökar, men vikande under lågkonjunkturerna, är det tydligt att dirigerandet av rivnings- och ombyggnadsarbetena till depressionerna på en gång motsvarar kravet på nybyggnadsverksamhetens stabilisering och det allmänt konjunkturpolitiskt motiverade kravet på forcering av anläggningsarbeten under depressionerna.

Även en annan fråga angående sådana offentliga ingripanden, som beröra byggnadsproduktionen, är värd beaktande i detta sammanhang. Det har i olika länder under diskussionen om verkningarna av subventioner till bostadsbyggandet gjorts gällande, att subventionerna till stor del eller t. o. m. helt slukas av den byggnadskostnadernas höjning, som anses framdrivas genom de offentliga bidragen. Man kan icke säga att den ofta av ovidkommande hänsyn behärskade diskussionen på denna punkt lämnat klarhet om de faktiska sammanhangen. Erfarenheten bekräftar visserligen att ofta priserna på byggnadsmarknaden (material och löner) med stor böjlighet och snabbhet reagera uppåt vid en stegring av byggnadsverksamheten. Däremot ha knappast några bevis frambragts för att prisstegringen har speciellt sammanhang därmed, att byggnadsverksamhetens ökning har varit byggd på subventioner från det allmänna. Det saknas ju inte erfarenheter av att byggnadsmarknaden reagerar på samma sätt även när där inte finns ett öres subvention i en byggnadshausse. I vilket fall som helst måste frågan beaktas. Om offentliga ingripanden av den ena eller andra arten äro av en sådan omfattning, att de mera avsevärt öka byggnadsverksamheten, måste anordningar vidtagas, som hindra att effekten förtages helt eller delvis av stegrade byggnadskostnader, som m. a. o. sörja för att byggnadsverksamhetens produktionsapparat bygges ut i takt med ett växande byggnadsbehov.

Båda de här antydda frågorna beträffande ingrepp, som beröra bostadsproduktionen, äro egentligen endast detaljer i det stora problemet om byggnadsverksamhetens organisatoriska rationalisering. Det måste betonas, att även de rent bostads-sociala problemens lösning i längden är i avgörande grad betingad av att rationaliseringsfrågan föres framåt och en effektivare ordning åstadkommes inom såväl arbetsmarknad som kapitalmarknad på bostadsbyggnadsverksamhetens område.

Stockholm i januari 1935.

Alf Johansson.

Statens offentliga utredningar 1935

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Industri.

Kommunalförvaltning.

Handel och sjöfart.

Statens och kommunernas finansväsen.

Kommunikationsväsen.

Politik.

Bank-, kredit- och penningväsen.

Socialpolitik.

Försäkringsväsen.

Betänkande med förslag rörande lån och årliga bidrag av statsmedel för främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer jämte därtill hörande utredningar. [2]

Hälsa- och sjukvård.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

Allmänt näringsväsen.

Försvarsväsen.

Fast egendom. Jordbruk med binärningar.

Utrikes ärenden. Internationell rätt.

Betänkande med förslag ang. åtgärder för spannmålsodlingens stödjande. [1]